Держава та регіони

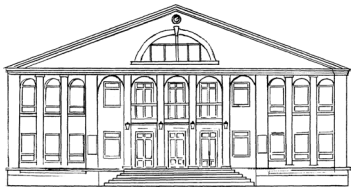

Серія: ПРАВО
2024 р., № 4 (86)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: О. В. Мащенко,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук, професор

Головний редактор:
П. С. Покатаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:
О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ
А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методики викладання правознавства, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»
М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет
А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет
Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності, Університет публічної служби (Угорська Республіка)
Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії і теорії держави та права, Запорізький національний університет
О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ
В. В. Шаблистий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: С. В. Белькова
Редактори: С. В. Старкова
Технічний редактор: А. С. Лаптєва
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Засновник:
Класичний приватний університет
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.

Видавництво та друк – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою Класичного приватного університету
27 листопада 2024 р., протокол № 4

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. – 2024. – № 4 (86).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 11.11.2024.
Підписано до друку 28.11.2024.
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 1224/855.

ISSN 1813-338X

© Класичний приватний університет, 2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

А. С. Беніцький
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ У ХІХ СТОЛІТТІ НА ЛУГАНЩИНІ **8**
Р. В. Чередник
ОСОБЛИВОСТІ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ЧИННОСТІ ДОКУМЕНТІВ В ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ **17**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

О. Л. Бобось, К. М. Майстренко
КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ **23**
І. В. Дробуш, Л. Я. Стрельбіцька
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ: СУЧАСНА СУДОВА ПРАКТИКА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ **31**

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

О. С. Ярмоленко
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ КРЕДИТОРІВ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА **39**

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Н. О. Яворська
ОСОБЛИВІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ **45**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Д. В. Бондар
ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В США **51**
Є. Г. Веклич
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СИТУАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ **59**
Н. В. Гришина
СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА **66**
А. Г. Куркула
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ З ФІНАНСОВИМИ УСТАНОВАМИ **72**
В. С. Крінціленко
ОКРЕМІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ **78**
С. С. Соха
ВПЛИВ ЕЛІТИ НА ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ **82**

Д. М. Степанов
ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ОБІГУ ХІМІЧНИХ РЕЧОВИН І ХІМІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ.....**88**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Ю. О. Блик
РОЛЬ ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ У ЗАПОБІГАННІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ЯК ВИДУ ТРАНСКОРДОННОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....**94**
А. В. Боровик
РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....**100**
М. Г. Кузнєцов
ЕЛЕКТРОННІ ВИБОРИ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА ГОЛОСУВАННЯ ПІД ЧАС ПОВОЄННИХ ВИБОРІВ.....**107**
О. В. Сачко, О. В. Хорошун
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....**112**
О. А. Симоненко
ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ЯК ПРОЯВИ КОРУПЦІЇ.....**117**
Е. Г. Стоматов
ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ.....**124**
О. В. Ткачук
СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ.....**132**

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

І. О. Биков
ГНОСЕОЛОГІЯ ПРАВНИЧОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНО-ТЕХНОЛОГІЧНА РЕКОНФІГУРАЦІЯ ПОЗАСУДОВИХ ПРОЦЕДУР.....**137**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Р. М. Бірюков
EUCARIS ЯК СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ.....**143**
Я. С. Зінченко-Тулуб, Б. В. Островська
ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ВИКРИВАЧІВ.....**149**
Є. К. Карлюга
ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ.....**156**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

О. І. Сафончик
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ НА ЗДОРОВ'Я ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....**162**
А. Ю. Галай
ТИПОВІ ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ.....**167**

О. М. Кропивницький
ЗАХОДИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ВІЙСЬКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ **175**
М. М. Ільницький
ЗНАЧЕННЯ ТА ВПЛИВ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ШВИДКОСТІ **181**
Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, М. В. Титаренко
ФОРМУВАННЯ ГІБРИДНОГО МИРУ В КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНІ **186**
О. Р. Балацька
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПРАВОВОГО ЯВИЩА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ **194**
Р. О. Максимович
ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ ТА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ У СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ **199**
Г. М. Зайкіна
СУЧАСНИЙ СТАН СУДОВОЇ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЗАХИСТУ МІГРАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ІНСТРУМЕНТАРІЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАХИСТУ **205**
А. С. Нестеренко
МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ **210**
Ю. Ю. Лукошкіна
РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ ПРАВА ОСОБИ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД **218**
О. М. Федушко
РОЗУМІННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА У СИСТЕМІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ **223**
І. В. Яромій
ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ **227**
С. О. Баранов
ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ **233**
К. В. Головко
ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ **243**
М. В. Музичук
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ ПАРАДИГМИ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ **248**
Д. О. Розумейко
СПЕЦИФІКА ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАРТАПІВ У СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА **253**
К. Р. Лукащук
ОСКАРЖЕННЯ НЕЗАКОННОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ **260**
К. Б. Димов, А. О. Вишнякова
ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ ХУТУ ПІСЛЯ ГЕНОЦИДУ В РУАНДІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ **266**
В. В. Приладь
ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ **272**
Ю. В. Оніщик, І. А. Коваленко
АКТУАЛІЗАЦІЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ПРОЦЕСІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ **281**
О. В. Краглевич
ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ **289**
І. О. Глобенко, В. В. Галунько, А. А. Лазарев, К. О. Мудрицька, І. Л. Бородін
ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ В ПОЛЬЩІ **296**
Є. О. Генсіровський
ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЕКТІВ **302**
В. В. Карташов
ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ УПРАВЛІННЯ ЧУЖИМИ СПРАВАМИ **308**

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Benitskiy A. S.
ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL AND LEGAL ORGANIZATION OF UKRAINIAN MILITARY SETTLEMENTS IN THE 19TH CENTURY IN LUHANSK REGION..... **8**
Cherednyk R. V.
FEATURES OF CONFIRMING THE VALIDITY OF DOCUMENTS IN CERTAIN FOREIGN COUNTRIES..... **17**

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Bobos O. L., Maistrenko K. M.
CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF HUMAN RIGHTS FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS: LEGAL ASPECTS AND IMPLEMENTATION CHALLENGES..... **23**
Drobush I. V., Strelbitska L. Ya.
CONSTITUTIONAL AND LEGAL LIABILITY IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION: CONTEMPORARY JUDICIAL PRACTICE OF UKRAINE AND THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS..... **31**

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

Iarmolenko O. S.
IMPLEMENTATION OF CREDITORS' RIGHTS AND OBLIGATIONS IN BANKRUPTCY PROCEEDINGS..... **39**

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Yavorska N. O.
SPECIAL CONDITIONS FOR THE FUNCTIONING OF THE WELFARE STATE..... **45**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bondar D. V.
FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE SPHERE OF ENSURING LIFE SAFETY AND CIVIL DEFENSE IN THE USA..... **51**
Veklych E. G.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE SITUATIONAL CENTERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE..... **59**
Grishina N. V.
SYSTEMIC AND STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LAW..... **66**
Kurkula A. H.
THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE FINANCIAL MONITORING SERVICE AND THE BANKING SYSTEM..... **72**
Krintsilenko V. S.
SOME ISSUES OF THE FORMATION OF THE PRINCIPLE OF REASONABLENESS IN ADMINISTRATIVE-PROCEDURAL LEGAL RELATIONS..... **78**
Soha S. S.
THE INFLUENCE OF THE ELITE ON THE LEGAL FRAMEWORK OF INTERACTION BETWEEN CIVIL SOCIETY AND LOCAL GOVERNMENT BODIES..... **82**

Stepanov D. M.
PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE CIRCULATION
OF CHEMICALS AND CHEMICAL PRODUCTS IN UKRAINE..... **88**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Blyk Yu. O.
THE ROLE OF BORDER CONTROL IN PREVENTING HUMAN TRAFFICKING
AS A TYPE OF CROSS-BORDER CRIME..... **94**
Borovyk A. V.
THE ROLE OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION OF THE SBI
IN THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES..... **100**
Kuznietsov M. H.
ELECTRONIC ELECTIONS AS AN ALTERNATIVE FORM OF VOTING
DURING POST-WAR ELECTIONS..... **107**
Sachko O. V., Khoroshun O. V.
INTERNATIONAL STANDARDS AND EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES
TO ENSURE THE EFFECTIVENESS OF INVESTIGATION OF CORRUPTION
CRIMINAL OFFENSES..... **112**
Symonenko O. A.
ABUSE OF OFFICIALS UNDER UKRAINIAN LEGISLATION AS A MANIFESTATION
OF CORRUPTION..... **117**
Stomatov E. H.
CONTENT OF INFORMATION ON FAMILY LIFE OF A PERSON IN THE CONTEXT
OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF PRIVATE LIFE..... **124**
Tkachuk O. V.
PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF DEFENSE PROCUREMENT AS AN OBJECT
OF ILLEGAL ENCROACHMENTS..... **132**

JUDICIARY; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Bykov I. O.
GNOSEOLOGY OF LEGAL ARGUMENTATION IN ADVOCACY PRACTICE:
TRANSDISCIPLINARY EPISTEMOLOGICAL AND TECHNOLOGICAL
RECONFIGURATION OF EXTRAJUDICIAL PROCEDURES..... **137**

INTERNATIONAL LAW

Biriukov R. M.
EUCARIS AS A SYSTEM OF INTERNATIONAL POLICE COOPERATION IN EUROPE..... **143**
Zinchenko-Tulub Y. S., Ostrovska B. V.
EUROPEAN STANDARDS FOR WHISTLEBLOWER PROTECTION..... **149**
Karliuha Y. K.
LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF ECONOMIC SANCTIONS
IN UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS **156**

CURRENT PROBLEMS OF LEGAL SCIENCE

Safonchyk O. I.
TOPICAL ISSUES OF PROTECTING THE RIGHTS OF INDIVIDUALS
TO HEALTH UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE..... **162**
Halai A. Yu.
TYPICAL TACTICAL OPERATIONS DURING ORGANIZED DRUG CRIME
INVESTIGATIONS..... **167**
Kropyvnytskyi O. M.

MEASURES OF INDIVIDUAL PREVENTION OF WAR CRIMES BY THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE..... **175**
Ilnytskyi M. M.
THE IMPORTANCE AND IMPACT OF THE INITIAL STAGE OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION ON ENSURING ITS SPEED..... **181**
Kolomoiets T. O., Kolpakov V. K., Tytarenko M. V.
FORMATION OF HYBRID PEACE IN THE CONTEXT OF ESTABLISHING A NATIONAL SYSTEM OF STRATEGIC COMMUNICATIONS IN UKRAINE..... **186**
Balatska O. R.
PHILOSOPHICAL ISSUES OF DEFINING THE ESSENCE OF THE LEGAL PHENOMENON OF ACCESS TO JUSTICE..... **194**
Maksymovych R. O.
E-GOVERNANCE AND ACCESS TO JUSTICE IN THE WELFARE STATE..... **199**
Zaikina H. M.
THE CURRENT STATE OF JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES TO PROTECT MIGRATION HUMAN RIGHTS: TOOLS OF ADMINISTRATIVE PROTECTION..... **205**
Nesterenko A. S.
ORGANIZATIONAL MODELS OF THE MODERN FINANCIAL SYSTEM..... **210**
Lukoshkina Yu. Yu.
UNDERSTANDING THE CONTENT OF THE RIGHT OF AN INDIVIDUAL TO A FAIR TRIAL..... **218**
Fedushko O. M.
UNDERSTANDING THE LEGAL STATUS OF A NOTARY IN THE SYSTEM OF PUBLIC SERVICE BODIES..... **223**
Yaromii I. V.
PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF STATE CUSTOMS POLICY..... **227**
Baranov S. O.
FOOD SECURITY AS AN ELEMENT OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF UKRAINE..... **233**
Holovko K. V.
THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF CHARITABLE ACTIVITY IN UKRAINE..... **243**
Muzychuk M. V.
TRANSFORMATION OF THE LEGAL PARADIGM OF PROTECTION AND PROTECTION OF THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES..... **248**
Rozumeiko D. O.
SPECIFICS OF CONTRACTUAL REGULATION OF STARTUPS IN THE CIVIL LAW SYSTEM..... **253**
Lukashchuk K. R.
APPEALING AN UNLAWFUL REPORT OF SUSPICION IN THE INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES..... **260**
Dymov K. B., Vyshniakova A. O.
PROBLEMS OF THE REFUGEE STATUS OF HUTUS AFTER THE GENOCIDE IN RWANDA: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT..... **266**
Pryhlad V. V.
THE CONCEPT AND LIMITS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF AVIATION TRANSPORT IN UKRAINE..... **272**
Onishchyk Yu. V., Kovalenko I. A.
ACTUALIZATION OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH IN THE PROCESS OF LEGAL REGULATION OF STATE SECURITY OF UKRAINE..... **281**
Krahlevych O. V.
THE CONTENT OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE INSTITUTIONAL CAPACITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES..... **289**
Hlobenko I. O.,Halunko V. V.,Lazarev A. A.,Mudrytska K. O., Borodin I. L.
PUBLIC ADMINISTRATION OF AIR TRANSPORT IN POLAND..... **296**
Gensirovskyi Ye. O.
IMPORTANCE AND PROSPECTS OF IMPROVING THE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN RELATION TO THE IMPLEMENTATION OF INFRASTRUCTURE PROJECTS..... **302**
Kartashov V. V.
THE SUBJECT OF THE CONTRACT FOR THE MANAGEMENT OF OTHER PEOPLE'S AFFAIRS..... **308**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340:3.071.5/55+325.52(477.61)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.1

А. С. Беніцький
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ У XIX СТОЛІТТІ НА ЛУГАНЩИНІ

В роботі встановлено причини, які обумовили утворення військових поселень на початку XIX століття в Україні. Проаналізовано вплив аракчеєвських реформ на уклад українських громад, які переходили під юрисдикцію військового відомства. Названо фактори, що спонукали військових поселян до скоєння актів непокори, які іноді переходили у відкритті повстання проти військового командування та уряду. Встановлено правові наслідки для військових поселян-втікачів.

Зазначено, що на Луганщині у 1820-х рр. було організовано військові поселення. У 1837 р. на території Куп'янського та Старобільського повітів Харківської губернії було утворено 4 округи Українського військового поселення, де розміщувалися Катеринославський, Астраханський, Глухівський та Псковський кірасирські полки.

Звернено увагу на етапи реформування військових поселень протягом їх існування. Встановлено адміністративно-територіальні перетворення, які проходили у військових поселеннях кірасирських полків. Проаналізовано правовий стан населення, що опинилось під владою військового командування й було зобов'язане нести військові повинності.

Звернено увагу на особливості застосування на території військових поселень військового законодавства. Визначено структуру органів управління у 1-му – 4-му округах Українського військового поселення. З'ясовано передумови ліквідації інституту військових поселень. Розглянуто правовий статус «південних поселян» після скасування у 1850-х рр. військових поселян на території України та наслідки їх прирівнювання до удільних селян.

Ключові слова: *військові поселення, правовий статус, повстання, військове законодавство, Старобільский повіт, Куп'янський повіт, південні поселяни.*

Постановка проблеми. На початку XIX століття уряд вирішив створити систему військових поселень для кавалерійських та піхотних частин. Ідеологом утворення військових поселень був голова департаменту військових справ Державної ради Російської імперії генерал Аракчеєв. Він же був начальником військових поселень. Більшість кавалерійських військових поселень були розміщені на території України в Київській, Подільській, Херсонській та Слобідсько-Українській губерніях. В народі за такими поселеннями закріпилася назва «аракчеєвські поселення». Запровадження аракчеєвських реформ супроводжувалось активним супротивом з боку населення. Проте уряд силою встановлював військові поселення, а активних його учасників жорстоко карав.

Протягом існування кірасирських військових поселень було проведено адміністративно-територіальні зміни у Куп'янському та Старобільському повітах Харківської губернії. На населення, яке було переведено у стан військових поселян, уряд накладав відповідні військові повинності, зобов'язував формувати поселені полки та утримувати їх у своїх оселях. Все це впливало на внутрішній уклад колишніх козацьких, однодвірських та селянських громад, де було утворено військові поселення.

© А. С. Беніцький, 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням військових поселень на теренах України у XIX ст. займались такі автори, як С. І. Бучаста, Р.О. Литвиненко, Б. В. Луговий, С. В. Потрашкова, О.Ю. Паталах, В.Л. Цубенко, К.М. Ячменихін та ін. Проте, в їхніх працях різні погляди щодо причин та факторів, що спонукали уряд започаткувати на території Харківської губернії кірасирських військових поселень. Поза увагою в літературі залишились питання адміністративного-територіального та правового устрою 1-го – 4-го округів Українських військових поселень в Куп'янському та Старобільському повітах Харківської губернії.

Мета статті. Визначити етапи формування українських військових поселень на території Луганського краю. З'ясувати фактори, які обумовили організацію кірасирських військових поселень та їх реформування протягом першої половини XIX ст. Встановити особливості адміністративно-територіального устрою 1-го – 4-го округів Українських військових поселень, утворення на їхніх територіях військових установ, кантоністських шкіл тощо. Проаналізувати причини виникнення повстань та актів непокори військовій адміністрації з боку військових поселян кірасирських полків. Зазначити, які правові документи Російської імперії використовувались у військових поселених округах, що розміщувались у Куп'янському та Старобільському повітах Харківської губернії. Встановити значущість полкових адміністративних центрів. Визначити правовий статус військових поселян в період існування 1-го – 4-го округів Українських військових поселень, а також після переведення їх наприкінці 1850-х рр. у стан «південних поселян».

Виклад основного матеріалу. Перші «аракчеєвські» кавалерійські поселення в Україні виникли у 1817 р. на території Слобідсько-Української губернії в Зміївському та Вовчанському повітів [1, с. 179–180]. Вони були запроваджені на землях чугуївських козаків, які на той час формували Чугуївський уланський полк. У 1808 р. Чугуївське козацьке військо було ліквідовано, а Чугуївський козацький регулярний полк реорганізовано в Чугуївський уланський полк [2, с. 530]. У грудні 1817 р. на землях чугуївських козаків було утворено військові поселення Чугуївського уланського полку, а місцеве населення переведено в статус військових поселенців [3, с. 943–944].

Наступний етап формування військових поселень в Україні торкнувся бузького козацтва. У жовтні 1817 р. бузькі козацькі полки було реорганізовано у 1-й, 2-й, 3-й та 4-й уланські полки, які увійшли до складу новоутвореної Бузької уланської дивізії [4, с. 793]. В Херсонській губернії утворено військові поселення для цих полків.

Чугуївське та бузьке козацьке населення з моменту започаткування військових поселень та переведення їх у стан військових поселян вчиняли акти непокори щодо запровадження військових повинностей. У 1817 р. та 1818 р. на землях бузьких козаків спалахнули повстання, які були жорстоко придушені урядовими військами. У 1819 р. військові поселяни – колишні чугуївські козаки у Зміївському повіті підняли повстання, до якого приєдналися також поселяни інших військових поселень уланських полків (Таганрозький та ін.). Протягом декількох місяців чугуївці відмовлялись виконувати урядові накази, але повстання було придушено. Більше тисячі осіб було заарештовано, а активним його учасником військовим судом винесено смертний вирок, який було замінено «прогнанням крізь стрій». Внаслідок катувань шпіцрутенами багато із них було покалічено або померло.

Після придушення польського повстання у 1836 р. військові поселення виникли також у Київській та Подільській губерніях [5, с. 262]. Там було утворено 5 округів військових поселень, де розміщувались полки легкої кавалерії (4 гусарські та 4 уланські полки), кінно-артилерійська дивізія та Донські козацькі артилерійські батареї.

Причин виникнення інституту військових поселень було декілька. По-перше, російський уряд перекладав тягар утримання військових частин на населення «аракчеєвських» поселень. Як зазначав О.С. Кузьмука, прагнення уряду «заощадити» на армії змусило його звернутися до системи військових поселень [6, с. 2]. У військових округах на «квартирах» поселян перебували військові частини. Поселення вимушені були працювати задля забезпечення полків, які були закріплені за округами.

По-друге, уряд мав намір перевести військових поселян у військовий стан, на кшталт козацького населення, яке протягом свого існування у Російській імперії залучалось у всіх війнах. Як показувала практика використання козацьких військ, російська армія отримувала боєздатне населення, яке з малоліття навчалось військовій науці. У військових округах підготовка військових була організована через

систему кантоністських шкіл. Діти військових поселян, а особливо ті, хто був сиротами, фактично ставали заручниками аракчеєвської системи. Для них практично не існувало іншої альтернативної професії, окрім військової.

Завдяки перетворенню нащадків українського козацтва у військових поселян уряд отримував боєздатні військові формування для різних родів військ, а саме: кавалерії (легкої та тяжкої), піхоти, артилерії та ін.

По-третє, протягом першої половини XIX ст. в Україні було організовано декілька кавалерійських округів військових поселень, зокрема в Харківській губернії утворено 1-й – 8-й округи військових поселень; у Херсонській губернії – 1-й – 3-й округи військових поселень; у Київській та Подільській губерніях – 1-й – 5-й округи військових поселень (в Київській губернії – 1-й – 2-й округи, а у Подільській губернії – 3-й – 5-й округи). Розміщення в Україні військових поселень давало можливість російському уряду тримати на своїх південних та західних кордонах поблизу Османської імперії, Австрії та Пруссії великий контингент військ. Крім того, наявність армійських частин в Україні та поблизу «неспокійних» регіонів Російської імперії надавало можливість російській владі своєчасно запобігати протиурядовим повстанням, які в першій половині XIX ст. були на території України, колишньої Речі Посполитої, на Кавказі та ін.

По-четверте, наявність військових поселень створювало умови для їхнього мобільного розгортання, включення до кадрових армійських частин, пересування до кордонів тощо. У військових поселених округах урядом було організовано формування резервних та запасних частин для поповнення діючої армії, особливо під час ведення Російською імперією війн.

Виокремленням земель для облаштування військових поселень в Україні займалась Межова комісія. 6 квітня 1817 р. урядом була утворена Особлива Межова комісія в Слобідсько-Українській губернії для розмежування поміщицьких земель в окрузі військових поселень [7, с. 180–180]. 7 березня 1824 р. була затверджена в Слобідсько-Українській губернії Межова комісія для розміщення Катеринославського, Астраханського, Глухівського та Псковського кірасирських полків 2-ї кірасирської дивізії, яка проіснувала аж до 31 січня 1842 р. [8, с. 204]. В цю Межову комісію увійшли депутати від Куп'янського, Ізюмського та Старобільського повітів, де планувалося облаштування військових поселень.

У зв'язку з необхідністю виокремлення земель для утворення військових поселених округів уряд провів територіальний розподіл в губерніях. Так, у 1825 р. Старобільський повіт був виокремлений зі складу Воронізької губернії і включений до складу Слобідсько-Української губернії, де організовувались військові поселення. Так, ще у 1821 році урядом було визначено в Слобідсько-Українській губернії розмістити 2-у кірасирську дивізію, до складу якої входили Катеринославський, Астраханський, Глухівський та Псковський кірасирські полки. Ці полки було розміщено у Куп'янському та Старобільському повітах. 2 листопада 1821 р. в місця, які надавались для поселення Катеринославського, Глухівського, Астраханського та Псковського кірасирських полків, із складу кожного полку було направлено два ескадрони (зведений ескадрон) та один запасний ескадрон [9, с. 288, 305–306].

У межах сучасної Луганської області кавалерійські військові поселення 2-ї кірасирської дивізії були в населених пунктах Сватівського, Кремінського, Новопсковського, Троїцького, Білокуракінського, Новоайдарського та Старобільского районів. Назва округів військових поселень кірасирських полків протягом їх існування на теренах сучасної Луганської області періодично змінювалась.

У 1825 році було утворено округи військових поселень 2-ї кірасирської дивізії, а саме: округ Катеринославського кірасирського полку, округ Астраханського кірасирського полку, округ Псковського кірасирського полку та округ Глухівського кірасирського полку.

16 лютого 1825 р. для Катеринославського кірасирського полку було призначено поселення Куп'янського та Старобільського повітів Слобідсько-Української губернії. Центр військових поселень Катеринославського кірасирського полку розміщувався у слободі Сватова Лучка [10, с. 85]. У 1832 р. сл. Сватова Лучка була перейменована на сл. Ново-Катеринослав (Новий Катеринослав) [6, с. 10].

У 1825 році центром округу військових поселень Глухівського кірасирського полку була слобода Кабаньє. До складу військових поселень була включена частина населених пунктів Куп'янського та Старобільського повітів. 17 листопада 1828 р. слобода Містки із хуторами була передана до округу військового поселення Астраханського кірасирського полку. До складу округу військового поселення Глухівського кірасирського полку було передано

населені пункти, які складали округ військового поселення Псковського кірасирського полку [9, с. 298]. У 1829 р. центром округу військових поселень Глухівського кірасирського полку стала слобода Кремінна [10, с. 15, 89], яка у 1830 р. була перейменована на сл. Ново-Глухів (Новоглухів).

У 1825 році центром округу військових поселень Астраханського кірасирського полку була слобода Новотроїцька (Нова Троїцька, Ново-Троїцька), перейменована у 1830 році на сл. Нова-Астрахань [10, с. 25, 93]. 18 лютого 1825 р. до складу округу Астраханського кірасирського полку було включено частину населених пунктів Старобільського повіту.

Протягом 1825–1828 рр. центром округу військових поселень Псковського кірасирського полку 2-ї кірасирської дивізії була слобода Кремінна. До складу військових поселень округу Псковського кірасирського полку було включено частину населених пунктів Старобільського, Куп'янського та Ізюмського повітів. Зі складу Ізюмського повіту до округу військових поселень було передано: слободи Лиман, Попівка з хуторами. Із складу Куп'янського повіту до округу військових поселень було передано однодворческі слободи Краснянська, Сухарєва, Торська, Ямполовка, Терни з хуторами, а також сл. Кремінна. 17 листопада 1828 р. населені пункти військових поселень Псковського кірасирського полку передали до складу Глухівського кірасирського полку [9, с. 298, 317], для Псковського кірасирського полку була виокремлена нова територія, яка розміщувалась на берегах річки Айдар Старобільського повіту. Штаб округу військових поселень Псковського кірасирського полку передислокували у слободу Новозакам'янка (Закам'янка, Ново-Закам'янка), яка у 1833 р. була перейменована на сл. Ново-Псков (Новопсков) [10, с. 35, 97].

Селян, які мешкали у військових поселених округах кірасирських полків, було переведено у стан військових обивателів. Для них обов'язковою стала військова присяга. Населення військових поселень складали: рядові, військові поселенці, помічники, господарі, не господарі, кантоністи, діти військових поселенців, солдатські діти, солдатки, вдови та ін.

На території Старобільського повіту, де було розміщено 3–4-й округи військових поселян (Астраханський та Псковський кірасирські полки), існувало чотири казених кінних заводи (Деркульський, Стрілецький, Лимарівський та Ново-Олександрівський). На Деркульському кінному заводі займались вирощуванням важкої породи коней для кірасирських полків, а на Лимарівському кінному заводі спеціалізувалися на вирощуванні упряжних коней, які використовували для кінно-артилерійських бригад [11, с. 55–56].

З моменту виникнення на території Слобідської України військових поселень нащадки слобідських козаків негативно сприйняли свій новий статус військових поселенців. Запровадження повинностей, які були пов'язані із забезпеченням кавалерійських частин та знаходженням на правах військових, вносили певний дисонанс в побут місцевого населення. Волелюбний уклад козацького населення Слобожанщини не вписувався в нові реалії, які їм нав'язував російський уряд. У військових поселеннях періодично спалахували повстання. Ті, хто був незадоволений статусом військового поселянина, здійснювали втечі з військових округів [12, с. 112–113].

На втікачів з військових поселень розповсюджувалось військове законодавство Російської імперії. Так, у 1843 р. в Області Війська Донського були затримані чотири військових поселяни з 4-го округу 1 волості Українського військового поселення. Військовим судом при штабі 4-го поселеного кавалерійського округу їх було притягнуто до відповідальності за військовий злочин за ч. 5 ст. 567 Кн. 4 Військового Кримінального Уставу. Крім того, затриманим ставилось в провину скоєння підробки документів, які останні використовували, щоб набути статус козачого стану у Донському війську. Затримані були засуджені до тілесних покарань шпіцрутенами [13, с. 113–114].

Насильство до військовослужбовців серед вищих чинів було звичайною практикою тих часів. М.А. Кретчмер залишив спогади про часи проходження своєї служби у 1837–1841 рр. в слободі Сватова Лучка (сл. Ново-Катеринослав) на посаді кантоніста, а потім рядового Катеринославського кірасирського полку, в яких він продемонстрував побут та режим служби, що панував у військових поселеннях тієї доби. Він згадував випадок, коли військовослужбовці Катеринославського кірасирського полку не витримали постійних знущань та побиття з боку свого командира і спробували донести це окружному начальству. За спогадами М.А. Кретчмера, за таке «свавілля» військових, що прийшли скаржитись, жорстоко покарали, багато хто не витримав екзекуції та помер: «Не дай Бог жодній хрещеній людині бачити що-не-

будь подібне, а не тільки відчувати. Це була не екзекуція, а просто бійня» [14, с. 372–373].

О. Бородавкіна у другій половині XIX ст. згадувала про те, що мешканці військової слободи Кам'янка пам'ятали, як над ними знущались чиновники військових поселень: «Усі жителі були кірасирами, і особливо пам'ятають пана Сугака, (полковник Псковського кірасирського полку – прим. автор.) який, за розповідями, був чоловік злий, часто вживав у покарання різки, за що його називали мучителем» [15, с. 96].

26 серпня 1829 р. була проведена реорганізація кірасирських полків 2-ї кірасирської дивізії [16, с. 609]. Відповідно до Положення «Про переформування полків у другій кірасирській дивізії та у резервних ескадронах в округах військового поселення» 1829 року, у військових поселеннях повинні були розміщуватись п'ятий, шостий та піший ескадрони кожного полку 2-ї кірасирської дивізії. Ці ескадрони знаходились у підпорядкуванні начальника військового поселення 2-ї кірасирської дивізії [16, с. 609–611]. 26 вересня 1829 р. 2-а кірасирська дивізія була включена до Окремого корпусу військових поселень, а 21 березня 1833 р. вона була перейменована у 1-у кірасирську дивізію. Штаб 2-ї кірасирської дивізії (з 1833 р. 1-ї кірасирської дивізії) дислокувався в сл. Сватова Лучка (Ново-Катеринослав), там, де знаходився штаб Катеринославського кірасирського полку. На території кірасирських військових поселень була розміщена кінно-артилерійська легка бригада [10, с. 19, 22] та ін.

Усі військові поселення підпорядковувались Особому штабу поселених військ (1821–1826 рр.), Головному штабу по військовим поселенням (1826–1832 рр.), Департаменту військових поселень Військового міністерства (1832–1857 рр.).

Згідно з урядовим указом «Про перетворення управління округів військового поселення кавалерії» від 8 серпня 1836 р. була проведена реформа в управлінні округами військових поселень. Діюча кавалерія була виокремлена від округів військових поселень. Це було зроблено для зручності в управлінні стройових частин та військових поселень. Військові округи вже не підпорядковувалися бригадним командирам та начальникам дивізій. Округи військових поселень переходили у підпорядкування корпусних командирів. Комітети полкових управлінь в кожному окрузі військових поселень кавалерії повинні були йменуватися Окружними Комітетами з відповідною нумерацією округа [17, с. 870–871]. Військові поселення кірасирських полків було перейменовано на 1-й – 4-й округи Українського військового поселення, де 1-й округ включав поселенців Катеринославського кірасирського полку; 2-й округ – поселенців Глухівського кірасирського полку; 3-й округ – поселенців Астраханського кірасирського полку; 4-й округ – поселенців Псковського кірасирського полку [18, с. 8–9]. Із військових поселень уланських полків (Чугуївський, Таганрозький, Серпуховський та Борисоглебський (3 уланська дивізія)) у Вовчанському та Зміївському повітах було утворено 5–8-ий округи Українських військових поселень.

Військові поселені округи було поділено на поселені ескадрони, а потім на волості. В кожному поселеному округу був свій командир, якому підпорядкувались командири поселених ескадронів, що на початок 1852 р. йменувались волосними начальниками.

Адміністрація військових поселень була зобов'язана підтримувати боєздатність кірасирських полків. Для цього необхідно було створювати та забезпечувати господарство в поселеннях військових округів. Військові поселенці там займались землеробством, тваринництвом, конярством, садівництвом, шовківництвом та ін. На території Глухівського кірасирського полку близько полкової слободи Кремінна (Ново-Глухів) поселенці займалися лісонасаджуванням сосни [19]. Лісна стража охороняла лісні угіддя, які існували у військових округах. У військовій слободи Сватова Лучка (Новий Катеринослав) був окружний лісничий [10, с. 87–88].

Військові інженери здійснювали будівничі роботи у кірасирських військових поселеннях, займалися підтриманням належного стану військових об'єктів в окрузі та ін. Цікаво зазначити, що з 1827 р. з Луганського гірничого ливарного заводу були направлені експедиції гірничих інженерів до Харківської губернії з метою розвідки будівельних матеріалів для облаштування там військових поселень. Було організовано ломку бутових та будівельних каменів, випалення вапна, обробка цегельних глин тощо [20, с. 85].

У 1836 році в 1-му – 4-му округах Українського військового поселення були утворені кантоністські (ланкастерські) школи та навчальні ескадрони школи кантоністів, які діяли до 1856 р. У кантоністські школи приймались солдатські діти віком від 10 до 16 років. Допускався також прийом дітей збіднілих дворян та офіцерів. Діти кріпаків до кантоністських шкіл не приймались.

Освіту у вказаних округах кантоністи здобували в полкових слободах, а навчальні ескадрони розміщувались у військових окружних поселеннях (сл. Новокрасна, сл. Нижня Дуванка, сл. Поповка (на річці Красна), сл. Шульгинка, сл. Осинове, сл. Білолуцька та ін.) [21, с. 8, 12, 15; 10, с. 23, 29, 33, 42–43, 87–100]. Кантоністи за своїм правовим статусом були прирівняні до військових. Звичайною практикою була передача кантоністів, здебільше сиріт, на виховання до військових поселян. Крім того, у полкових слободах 1-го – 4-го округів Українського військового поселення були школи трубачів, а у сл. Тарасівка 1-го округу Українських військових поселень існувала школа для дітей військових поселян [10, с. 13, 33, 42, 100].

Впродовж 1825–1832 рр. у військових поселеннях не передбачалося здійснення рекрутського набору. Лише з 1 січня 1833 р. відповідно до наказу «Про запровадження рекрутського набору в округах Військових кавалерійських поселень» рекрутська повинність була відновлена. Цим Положенням діти військових поселян, які вважались кантоністами, залишалися в своїх сім'ях та отримували статус військових поселян. Замість існуючого правила призначення людей на службу із округів кавалерійських військових поселень, запроваджувалися рекрутські набори [22, с. 1].

1 лютого 1850 р. відбулися зміни у військових поселеннях кавалерії [23, с. 99–100]. Було введено нові штати в Українських військових поселеннях кавалерії. Встановлювались штати стройових та нестройових чинів корпусного управління кавалерійського корпусу, які розміщувалися в округах військових поселень. Управління округів здійснювалось корпусними командирами округів, які були підпорядковані інспектору резервної кавалерії. Вводилась посада начальника восьми округів Українських військових поселень. У корпусному штабі вводилися посади чиновників, які повинні були займатися управлінням військових поселень. Такі ж самі посади із управління вводилися в окружних штабах військових поселень.

Напередодні відміни кріпосного права російським урядом було прийнято рішення про скасування системи військових поселень. Так, у листопаді 1856 р. було утворено Комітет з перетворення військових поселень кавалерії. 4 червня 1857 р. було затверджено Положення про нове влаштування військових поселень кавалерії [24, с. 471–475]. Цим Положенням було передбачено три етапи перетворення військових поселень. Перший етап повинен був проходити у період з 4 червня 1857 р. по 1 січня 1858 р. Другий етап мав відбутися з 1 січня 1858 р. по 1 січня 1859 р. Третій етап планувався з 1 січня 1858 р. й до спеціального розпорядження російського уряду.

З 1 січня 1858 р. військові поселення кавалерії отримали назву Південних поселень. У залежності від того, де знаходились військові поселені округи, Південні поселення поділялися на три частини: Києво-Подільську, Харківську та Херсонську. Харківська частина Південних поселень утворювалася із колишніх восьми округів Українських військових поселень. Харківські військові поселення було поділено на два округи. До 1-го округу Харківських військових поселень увійшли колишні 1-й – 4-й округи Українських військових поселень. Цікаво зазначити, що після ліквідації військових поселених округів в Україні, колишніх військових поселян у другій половині XIX ст. в документах йменували «південними поселянами». Поділ поселенських округів на волості залишався, як це було раніше. 1-й округ Харківських військових поселень було поділено на дванадцять волостей. Кожна із волостей була поділена на сільські громади в залежності від кількості селищ, які були приписані до неї.

Головний начальник Південних поселень із управлінням розміщувався в м. Єлизаветграді. Губернський начальник Харківських Південних поселень знаходився в м. Чугуєві. Начальник разом з управлінням 1-го округу Харківських Південних поселень знаходилися в сл. Ново-Катеринослав (сл. Сватова Лучка) [24, с. 471–475].

Військових поселенців за правовим статусом було прирівняно до удільних селян. Відповідно до ст. 40 Положення від 4 червня 1857 р. військові поселенці Південних поселень отримали права, раніше закріплені за селянами – колишніми пашенними солдатами військових поселень у Новгородській, Вітебській та Могилевській губерніях – сенатським указом від 1 травня 1857 р. [25, с. 348–349]. Військовим поселенцям було надано права сільських обивателів з торгівлі, промислів та казенних підрядів. Вони мали право переходити у стан міщанства, купецтва тощо.

Суперечки та тяжби військових поселенців з речових прав та договорів підлягали розгляду місцевого начальства та загальних судових міст. Якщо спір не було вирішено, його розгляд передавався до волосної розправи, яка розглядалась як перша ступінь домашнього суду

поселенців. Кримінальні справи за вчинення злочинів мали розглядатися лише загальними поліцейськими та судовими місцями відповідно до передбаченого для цього порядку.

Поселенці повинні були сплачувати поземельний податок з кожної десятини землі сільської громади. Для стягнення поземельної податі округи Південних поселень було поділено на три розряди в залежності від якості землі, якою володіють поселенці, а також відповідно до місцевих вигід, якими користуються поселенці. 1-й округ Харківських поселень було віднесено до третього або нижчого розряду.

Реформа щодо військових поселень, що розміщувались в Україні, розпочата 4 червня 1857 р., була завершена 28 вересня 1866 р., коли скасували Управління Південними поселеннями в Харківській, Катеринославській та Херсонській губерніях [26, с. 56]. Колишні військові населені пункти переходили під юрисдикцію загальних губернських та повітових управлінь.

Населені пункти колишніх Катеринославського та Глухівського кірасирських полків було включено до складу Куп'янського повіту Харківської губернії, які на початок ХХ ст. були у складі Нижньо-Дуванської, Сватово-Лучської, Тарасівської, Кабанської, Кремінської та Терновської волостей [27, с. 189–190]. Населені пункти колишніх Астраханського та Псковського кірасирських полків було включено до складу Старобільського повіту Харківської губернії, які на початок ХХ ст. були у складі Ново-Астраханської, Боровеньковської, Боровської, Мостовської, Новоборовської, Шульгинської, Білолуцької, Ново-Росошанської, Каменської та Песчанської волостей [27, с. 190].

Висновки. На теренах України військові поселення виникли в Слобідсько-Українській, Херсонській, Київській та Подільській губерніях. Встановлено, що запровадження «аракчеєвських» реформ в землях, де мешкало козацьке населення та однодворці, вплинуло на їх волелюбний уклад життя, примусило нести тягар армійських військових повинностей, що обумовило череду актів непокори, а подекуди й повстання, які жорстоко придушувались урядовими військами.

Виокремлено причини утворення військових поселень на теренах України, серед яких було бажання російської влади знизити затрати на забезпечення армії; використовувати військових поселян для формування та поповнення кавалерії боєздатним та досвідченим у військовій справі населенням; утримувати близько південних та західних кордонів військові формування; стримувати народні бунти у «неспокійних» регіонів Російської імперії; організовувати резервні та запасні військові частини для поповнення кадрової армії та ін.

Зазначено, що на території Луганського краю у 1820-х рр. було розміщено на поселення Катеринославський, Астраханський, Глухівський та Псковський кірасирські полки 2-ї кірасирської дивізії. У 1837 р. із цих поселень, які розміщувались у Куп'янському та Старобільському повітах Харківської губернії, було утворено 1-й – 4-й округи Українського військового поселення. В перші роки розселення кірасирських полків уряд змінював їхню дислокацію. Протягом існування у Куп'янському та Старобільському повітах військових поселень уряд здійснював адміністративно-територіальні перетворення; визначав полкові центри (округи); встановлював перелік осель, яким належало бути під владою військового командування та ін. Зазначено, що у 1830-х рр. відбулось перейменування населених пунктів, де розміщувались штаби поселених кірасирських полків, в залежності від назви останніх.

Впродовж 1857–1865 років відбувалось скасування інституту військових поселень і переведення військових поселян у стан «південних» поселян та наділення їх певними правами. Даний процес за часом збігся із реформами щодо ліквідації кріпосного права в Російській імперії та земельними реформами.

Список використаної літератури:

1. О назначеніи некоторых казенных селеній в сей губерніи для военнаго поселенія кавалеріи (6 апреля 1817 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. (1649–1825). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1817. Т. XXXIV. № 26772. С. 179–180.
2. О именованіи Чугуевскаго казачьяго регулярного полка Чугуевским Уланским (18 августа 1808 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXX. 1808–1809. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 23232. С. 530.
3. Грамота Чугуевскому уланскому полку и поселянам, назначаемых в округ онаго (19 декабря 1817 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXXIV. 1817. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 27192. С. 943–945.
4. О сформированіи Бугской уланской дивизіи (8 октября 1817 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXXIV (1817). СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 27081. С. 793–794.

5. Положеніе об управленіи имеіями военнаго ведомства в Кіевской и Подольській губерніях (27 апреля 1837 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Том XII. 1837. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1838. № 10178. С. 262–279.
6. Штаб 1-го кавалерійського округу Українського військового поселення, сл. Сватова Лучка Куп'янського повіту Слобідсько-Української, з 1835 р. – Харківської губернії. ЦДІАК України. Фонд 1325. Опис 2. 1816–1860 рр. 40 с. [Електронний ресурс]. Сайт : «ЦДІАК України». URL : http://surl.li/ejbsc.
7. Об учрежденіи особой Межевой Комиссіи в Слободско-Украинской губерніи размежеванія земель помещьичих, замыкающихся в округах Военнаго поселения (6 апреля 1817 г.). *ПСЗРИ.* Собр. 1-е. (1649–1825). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1817. Т. XXXIV. № 26773. С. 180–180.
8. Об учрежденіи в Слободско-Украинской губерніи Межевой Комиссіи для округов, предполагаемаго в оной губерніи военнаго поселенія 2 Кирасирской дивизіи, для вымежеванія помещьичих владеній, в средине избранных округов находящихся (7 марта 1824 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. (1649–1825). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1817. Т. XXXIX. 1824. № 29830. С. 204.
9. Хроника россійской императорской арміи, составленная по высочайшему повеленію : в 7-и частях. Ч. V / под ред. А. В. Висковатова. СПб. : Воен. тип., 1852. 460 с.
10. Атлас статистический округов Украинского военного поселения. [б. м.], 1852. 118, [1] с. : карт., план.
11. Памятная книжка по государственному коннозаводству Министерства государственных имуществ 1854. СПб. 1854. 77 с.
12. Документ № 1 «Про розшук на Землях Війська Донського військових поселенців – утікачів. 1827 р.». *Цубенко В. Втечі військових поселенців у козацькі війська в першій половині XIX ст. (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ). Чорноморська минувшина.* Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України : Зб. наук. пр. Вип. 6, 2011. С. 112–113.
13. Документ № 2 «Про затримання утікачів військових поселенців, які перебували на Землях Донського та Чорноморського козацьких військ. 1843». *Цубенко В. Втечі військових поселенців у козацькі війська в першій половині XIX ст. (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ). Чорноморська минувшина.* Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України : Зб. наук. пр. Вип. 6, 2011. С. 113–114.
14. Кретчмер М. А. Воспоминания. Гл. VII, VIII. *Исторический вестник : историко-литературный журнал.* Т. 32 : май, 1888. С. 361–380.
15. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губерніи. Очерки по этнографіи края / под ред. В. В. Иванова. Изд. Харьк. губерн. статист. комитета. Т. 1. Харьков : Тип. губ. правл., 1898. 1013 с.
16. Положеніе о переформированіи полков по второй Кирасирской Дивизіи и по резервным эскадронам в Округах Военнаго Поселенія (26 августа 1829 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Том IV. 1829. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 3110. С. 609–611.
17. О переобразованіи управленія округов военнаго поселенія кавелеріи (8 августа 1836 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. XI. 1836. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1837. № 9465. С. 870–871.
18. Росписаніе 52-х резервных и 52-х запасных по губерніям армейских эскадронов (6 декабря 1846 г.), приказ военнаго министра № 183. *Новыя росписанія запасной кавалеріи и артиллеріи высочайше утвержденныя 6-го декабря 1846 года*. СПБ. : Воен. тип. 1856. С. 8–9.
19. Каленюк С. Північно-Донецький лісфонд. [Електронний ресурс]. Сайт : «Сєвєродонецьк online». URL : http://surl.li/donzk.
20. Борисяк Н. Д. Местонахождения железных руд в Харьковской губернии. *Памятная книжка Харьковской губернии, на 1868 год* / Сост. Я. Голяховским. Х., 1868. С. 81–98.
21. Атлас статистический округов Украинского военного поселения за 1837 год. [1838], [б. м.]. 17 с.
22. Об учрежденіи рекрутскаго набора в округах военнаго поселенія кавалеріи (1 января 1833 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1833. Т. VIII. № 5877. С. 1.
23. О измененіях в управленіи военнаго поселенія кавалеріи (1 февраля 1850 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. XXV. 1850. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1851. № 23895. С. 99–100.
24. Положеніе о новом устройстве военных поселенія кавалеріи (4 июня 1857 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. XXXII. 1857. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1858. № 31920. С. 471–493.
25. О подчиненіи округов пахотных солдат в Новгородской, Витебской и Могилевской губерніях по административной, хозяйственной и судебной частям, действующим по удельному ведомству постановленіям (1 мая 1857 г.).

ПСЗРИ. Собр. 2-е (1825–1881). Т. XXXII. 1857. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1858. № 31781. С. 348–349.
26. О упраздненіи Управленій южными поселеніями (28 сентября 1866 р.). *ПСЗРИ*. Собрание второе (1825–1881). Т. XLI. 1866. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1868. № 43677. С. 56–57.
27. Волостныя, станичныя, сельския, гминныя правления и управления, а также полицейские станы … с обозначением места их нахождения. Киев : Изд-во Т-ва Л. М. Фиш, 1913. 196 с.

Benitskiy A. S. Administrative-territorial and legal organization of Ukrainian military settlements in the 19th century in Luhansk region

The paper identifies the reasons that led to the formation of military settlements at the beginning of the 19th century in Ukraine. The impact of the Arakcheev reforms on the structure of Ukrainian communities that came under the jurisdiction of the military department is analyzed. The factors that prompted military settlers to commit acts of disobedience, which sometimes turned into open rebellions against the military command and government, are named. Legal consequences for military settlers-fugitives are established.

It is noted that in the Luhansk region in the 1820s. military settlements were organized. In 1837, 4 districts of the Ukrainian military settlement were created on the territory of the Kupyansk and Starobilsk counties of the Kharkiv province, where the Katerynoslav, Astrakhan, Glukhiv and Pskov cuirassier regiments were located.

Attention is paid to the stage of reforming military settlements in the process of their implementation. The administrative and territorial transformations that took place in the military settlements of the cuirassier regiments are established. The legal status of the population that found itself under the authority of the military command and was obliged to perform military service is analyzed.

Attention is paid to the peculiarities of the application of military legislation on the territory of military settlements. The structure of the governing bodies in the 1st – 4th districts of the Ukrainian military settlement is determined. The prerequisites for the liquidation of the institution of military settlements are clarified. The legal status of "southern settlers" after the abolition of military settlers in the territory of Ukraine in the 1850s and the consequences of their equating to individual peasants are considered.

Key words: *military settlements, legal status, uprising, military legislation, Starobilsky district, Kupyansky district, southern settlers.*

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.2

Р. В. Чередник
прокурор
Малиновської окружної прокуратури міста Одеси

ОСОБЛИВОСТІ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ЧИННОСТІ ДОКУМЕНТІВ В ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У даному дослідженні розглянуто процедуру підтвердження чинності документів за законодавством провідних країн зарубіжжя. Порівняння охоплює правові системи країн, які належать до різних правових сімей, а саме: країни Західної Європи – Німеччина та Нідерланди та країни загального права – Великобританія та Сполучені Штати Америки.

До прикладу взята така форма підтвердження чинності документів як апостилювання у публічно-правовій сфері та підтвердження чинності корпоративних документів у приватно-правових відносинах. Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює дану сферу діяльності та інформацію, яка представлена на офіційних інтернет-ресурсах органів законодавчої та виконавчої влади зазначених країн.

Приділена увага питанню правовідповідності при легалізації документів, адже факт реєстрації документів органом державної влади, не підтверджує відповідність їх змісту «духу права» так, як не застосовується юридична технологія змістовного аналізу тексту. Законодавство, як правило, залишає можливість для подальшого юридичного аналізу та судового оскарження змісту документів.

Визначено, що для використання деяких типів офіційних документів в межах ЄС достатньо багатомовної стандартної форми, яку видає той же орган, що видав документ, тобто легалізаційні процедури в даному випадку не є обов'язковими. Встановлено, що основна мета багатомовних форм – це уникнення необхідності перекладу певних документів при їх використанні в іншій країні ЄС.

Виснується, що англо-американський підхід до підтвердження чинності документів, на відміну від країн континентального права, ґрунтується на звичаях і прецедентах, сформованих юридичною практикою. Позитивною рисою є розвиток процедури підтвердження чинності документів у країнах Західної Європи у напрямку зменшення адміністративного навантаження, посилення ролі суб'єктів приватного права та створення більш гнучких правових режимів, що свідчить про надійну та визнану систему документообігу, прикладом цього слугує Регламент ЄС про публічні документи, який застосовується в державах-членах ЄС.

Ключові слова: *підтвердження чинності документів, легалізація, правовідповідність, уніфікація, гармонізація, законодавство, правова процедура, юридичні технології.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження процедури підтвердження чинності документів зумовлена глобалізаційними процесами, технологічним розвитком та міжнародною мобільністю. Вбачається можливим виявити спільні та відмінні риси у законодавчому регулюванні процедури підтвердження чинності документів у країнах континентального та англо-американського права, розуміння яких, позитивно впливатиме на міжнародне співробітництво, зниження правових ризиків та спрощення документообігу як на зовнішньодержавному, так і на внутрішньодержавному рівнях.

Метою науково статті є дослідження процедури підтвердження чинності документів за законодавством окремих зарубіжних країн.

Стан наукової розробки проблематики статті. Дослідженню питань підтвердження чинності документів та юридичним технологіям здійснення легалізаційної діяльності загалом, приділяли увагу такі вчені як: О. О. Білик, Г. С. Дьомкіна, В. В. Дудченко, Т. В. Журенок, Д. Г. Манько, О. В. Пасечник, Ш. Шлаус, І. Шутак та ін.

Водночас, такі фактори як підвищення мобільності громадян та інтеграція цифрових технологій обумовлює появу нових питань, які

© Р. В. Чередник, 2024

виникають в процесі здійснення підтвердження чинності документів. Відповідно, позитивний міжнародний досвід має вагоме значення для вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Вважаємо за доцільне враховувати здійснення підтвердження чинності документів як у публічній, так і в приватній сферах. Окрім того, порівняння має охоплювати правові системи країн, які належать до різних правових сімей, оскільки їхні підходи до легалізації документів можуть значно відрізнятися через особливості національних правових традицій.

Виклад основного матеріалу. Однією з провідних країн Західної Європи є Німеччина, яка має достатньо розвинену правову систему та чітко регламентовані юридичні процедури, що забезпечує високий рівень правової визначеності. Однією з найпоширеніших форм підтвердження чинності документів є апостилювання. Окрім Гаазької конвенції, нормативне регулювання проставлення апостилю здійснюється національним законодавством, яке визначає компетентні органи для виконання цієї правової процедури. Враховуючи федеративний устрій Німеччини, єдиний національний нормативно-правовий акт відсутній, проте є достатня кількість нормативних положень, які забезпечують виконання Гаазької конвенції.

Для прикладу звернемося до Загального розпорядження про засвідчення документів у Нижній Саксонії (UrkBeglAV, NI – Urkundenbeglaubigung Allgemeine VerfügungGliederung) [1]. Даний нормативно-правовий акт містить детальну регламентацію щодо проставлення апостилю відповідно до Гаазької конвенції 1961 року, вказує на те, які органи є компетентними для здійснення цієї процедури в межах Нижньої Саксонії, визначає правила, якими мають керуватися суб'єкти підтвердження чинності документів при здійсненні процедури засвідчення, зокрема для їх використання за кордоном.

Як відомо, для використання офіційних документів на міжнародному рівні, необхідним є їх внутрішнє засвідчення (підтвердження чинності). Аналізуючи законодавство Нижньої Саксонії до суб'єктів, які уповноважені підтверджувати чинність документів відносять: регіональні та обласні суди, а також департаменти поліції міст Нижньої Саксонії.

При веденні зовнішньоекономічної діяльності комерційні документи повинні бути легалізовані, якщо цього прямо вимагає іноземна країна. Щодо тих документів, які не підпадають під юрисдикцію інших органів влади і для яких надається місцева юрисдикція, підтвердження їх чинності здійснюється Торгово-промисловою палатою (IHK).

Підтвердження чинності корпоративних документів в Німеччині має схожу процедуру з іншими країнами Західної Європи. Основними аспектами є: реєстрація в Торговому реєстрі (Handelsregister), нотаріальне завірення (за необхідності) та публікація офіційних повідомлень. Зазначені аспекти забезпечують юридичну легітимність, прозорість бізнесу, відповідність міжнародним стандартам правового регулювання, а також захист прав кредиторів, інвесторів та інших контрагентів.

Інтерес представляє також розвиток процедури підтвердження чинності документів в Нідерланадах – країни, яка характеризується інноваційними підходами, включаючи використання цифрових технологій для підтвердження чинності документів. Варто зазначити, що у цій країні на достатньо високому рівні розвинена практика міжнародної співпраці, впровадження цифрових рішень, а також спрощення бюрократичних процедур, що є особливо актуальним для України, враховуючи вектор євроінтеграції, а також правове реформування, яке має бути здійснене із врахуванням світових тенденцій правового розвитку.

Окрім того, комбінація романо-германської правової системи, унітарної держави та конституційної монархії робить Нідерланди цікавим прикладом для порівняння, особливо поряд з федеративною Німеччиною. Нідерланди мають централізовану форму державного устрою, але з досить розвиненою децентралізацією у сферах місцевого управління.

Серед тенденцій розвитку правового регулювання корпоративних документів у Нідерландах можна виділити більш суворий контроль з боку регуляторних органів, збільшення використання штучних технологій корпоративними юристами та зростання уваги до захисту даних і конфіденційності. Особливу увагу варто звернути на розвиток стандартів відповідності, що має особливе значення для змістовного аналізу документів, оскільки демонструє динамічний характер нормативних вимог, які постійно змінюються з урахуванням нових викликів. Наприклад, загрози кібербезпеці вимагають поси-

лення правил захисту персональних даних, що мають відображатися документально. Відповідно, внутрішні документи компанії повинні підлягати регулярним переглядам щодо їх відповідності як національним, так і міжнародно-правовим актам. Компанії повинні залишатися гнучкими та готовими оновлювати свої стратегії відповідно до цих мінливих стандартів.

У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій виникає необхідність адаптації традиційних процедур підтвердження чинності документів до нових реалій. Так, більшість країн Західної Європи активно працюють над впровадженням та удосконаленням електронних форм документів та їх легалізації, що дає можливість переходу на електронний апостиль (e-Apostille). Це, в свою чергу, значно спрощує процедуру підтвердження документів та прискорює обіг офіційних документів.

Засвідчення документів нотаріусами залишається однією з найбільш поширених та затребуваних форм підтвердження чинності документів на внутрішньодержавному рівні. У країнах континентального права нотаріус виконує функцію юридичного консультанта, надаючи правову підтримку при підготовці та підтвердженні чинності документа. Легалізація документів нотаріусами має вагому роль у запобіганні судовим спорам. Така діяльність сприяє зниженню навантаження на судову систему, адже завдяки нотаріальному підтвердженню документи мають високий рівень довіри з боку суб'єктів як публічного, так і приватного права. Тож, нотаріальне підтвердження чинності документів спрямоване переважно на превентивне врегулювання правових питань.

Окрім того, в країнах Європейського Союзу діє Регламент ЄС про публічні документи, який застосовується в державах-членах ЄС з 16 лютого 2019 року [2]. Цей документ має на меті спростити обіг певних документів (свідоцтва про народження, шлюб тощо) між країнами ЄС, усуваючи необхідність їх консульської легалізації чи апостилювання.

У країнах загального права процедура проставлення апостилю є багато в чому схожою з країнами Західної Європи, оскільки основні представники цієї правової сім'ї – США та Великобританія є учасницями Гаазької конвенції, яка містить загальні для всіх учасників рекомендації щодо її проведення, проте все ж є певні особливості, зокрема щодо уповноважених суб'єктів.

Прикладом, у Великобританії компетентним органом для проставлення апостиля є Відділ легалізації Міністерства закордонних справ, Співдружності та розвитку (Foreign, Commonwealth & Development Office, FCDO). Деталі щодо процедури проставлення апостилю викладені на офіційному веб-сайті уряду Великобританії [3], а саме в керівництві від FCDO щодо легалізації документів. Відтак, процедура передбачає два основні етапи:

– засвідчення документів (за необхідності) британським нотаріусом або адвокатом, таких як договори або кваліфікаційні сертифікати;

– подання засвідчених документів до Міністерства закордонних справ, Співдружності та розвитку Великої Британії (FCDO). Можна подати заявку як на традиційний паперовий апостиль, так і на електронний (e-Apostille) залежно від вимог країни, де буде використовуватися документ.

Загалом, діяльність фахівців з підтвердження чинності документів у країнах загального права охоплює декілька основних напрямів:

1. Підготовка і перевірка юридичних документів (контракти, установчі документи тощо) задля забезпечення відповідності чинному законодавству. Прикладом, адвокати, що спеціалізуються у сфері нерухомості, мають переконатися, що угоди про купівлю-продаж нерухомості відповідають нормам Law property Act 1925 [4] та Land Registration Act 2002 [5]. Основною функцією таких фахівців є перевірка юридичних документів з метою забезпечення їх відповідності чинному законодавству. Це підкреслює важливість володіння суб'єктами підтвердження чинності документів техніко-технологічним інструментарієм та знаннями конкретного законодавства задля уникнення правових ризиків.

2. Забезпечення загальноправових принципів, дотримання яких у країнах загального права є основоположним для юридичної діяльності. Загальноправові принципи (common law principles) формують фундамент правової системи країн загального права, яка базується на прецедентах, розроблених судами протягом століть, і включає базові правові норми та принципи, що сприяють справедливості, правопорядку та стабільності. Фахівці, що працюють у такій системі, мають глибоко розуміти ці принципи та впроваджувати їх у практику для забезпечення ефективного документообігу.

Щодо підтвердження чинності корпоративних документів у Великобританії та США, варто зазначити, що основні етапи цієї процедури подібні, як от: реєстрація компанії та відповідно її установчих документів, нотаріальне засвідчення (за необхідності), апостилювання або ж консульська легалізація (у разі використання документів за кордоном, зокрема при веденні зовнішньоекономічної діяльності). На процедурні відмінності, як і на більшість правових послуг, впливає форма державного устрою цих країн.

Відтак, у Великобританії реєстрація відбувається через централізований орган Companies House, тоді як у США реєстрація здійснюється на рівні штату, через офіс Державного секретаря штату; «Штати використовують офіс Державного секретаря для реєстрації бізнесу, видачі документів, пов'язаних зі злиттями та поглинаннями, а також для надання інших послуг корпораціям на державному рівні» [6]. Кожен штат має свій набір вимог, тому необхідно враховувати, що єдиних правил на федеральному рівні не має.

Реєстрація у Великобританії є відносно швидким процесом, на відмінну від деяких штатів, де процедура може бути складнішою та довшою. Прикладом, законодавство штату Нью-Йорк відоме своїми суворими вимогами щодо корпоративного управління та звітності.

В контексті нашого дослідження важливе значення мають наступні положення Закону штату Нью-Йорк про корпоративне право «New York Business Corporation Law (BCL)», а саме: «Без обмеження дії (Сертифікат про інкорпорацію), подання та реєстрація документів департаментом штату не вважається висновком про відповідність сертифіката вимогам закону, і не вважається, що департамент штату затвердив назву корпорації або зміст сертифіката. Також це не заважає будь-якій особі з належною правоздатністю оскаржувати його законність у відповідному судовому порядку» ((N.Y. Bus. Corp. Law § 104 (e)).

Тобто, з юридичної точки зору, факт реєстрації корпоративних документів органом державної влади, не підтверджує їх правовідповідність, оскільки не здійснюється їх ретельний змістовний аналіз. Законодавство в розглянутому нами випадку залишає можливість для подальшого юридичного аналізу та судового оскарження змісту документів, що свідчить про те, що встановлення їх правовідповідності не є завершеним процесом навіть на момент реєстрації. Це підтверджує важливість ретельної підготовки та перевірки документів фахівцями з права – носіїв професійної правосвідомості з урахуванням вимог закону, потенційних перевірок, загальноправових принципів та наявної прецедентної практики.

Як відомо, легалізації підлягають не тільки документи видані органами державної влади, але й «інші документи, якщо вони були засвідчені британським «державним службовцем», таким як британський нотаріус або адвокат. Наприклад: довіреність, контракт або кваліфікаційне посвідчення копії документів, таких як паспорт або водійське посвідчення» [3].

Акцентуємо увагу, що дотримання змістовного та формального аналізу адвокатами (у Великобританії – solicitors and barristers) в процесі підтвердження чинності документів відіграють вагому роль у забезпеченні правовідповідності у сфері документообігу. Задля належного здійснення змістовного аналізу документа використовуються такі юридичні технології як: визначення юридичної природи документа, встановлення законності, формально-логічний та юридико-герменевтичний аналіз. До технологій формального аналізу документа можна віднести встановлення відповідності структурних правил, встановлення дотримання реквізитних і процедурних правил та мовленнєвий аналіз.

У правових системах англо-американського права адвокати виконують функції схожі на нотаріальні. Їх роль зосереджена на аналізі правовідповідності документів, зокрема з урахуванням змісту та формальних вимог, що забезпечує легітимність документів як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

Вагоме значення при нотаріальному підтвердженні документа відіграють юридичні технології формалізації результатів перевірки чинності документа, які включають підготовку завірчого напису, реєстрацію та облік, а також видачу документа із засвідчувальними елементами.

Таким чином, у країнах Західної Європи основна увага приділяється ролі нотаріуса як гаранта правової визначеності, правовідповідності та превенції судових спорів. Нотаріус в більшості випадків при підтвердженні чинності документів посвідчує підпис та інші реквізити. В такому випадку домінуючу роль віді-

грає формальний аналіз документа. У країнах англо-американського права адвокати виконують подібні функції, при цьому зосереджуючи увагу на змістовному аналізі, особливо що стосується судових проваджень. Обидва підходи забезпечують належний рівень правовідповідності, проте з відображенням особливостей різних правових традицій.

Окрім того, правова культура суб'єктів підтвердження чинності документів охоплює не лише знання нормативно-правових актів, але й ставлення до права, відповідальність за його дотримання, етичні норми поведінки тощо. Лише суб'єкт легалізації, що володіє високим рівнем правової культури здатен забезпечувати не тільки формальну відповідність документів вимогам закону, але й сприяти забезпеченню правовідповідності у сфері підтвердження чинності документів.

Висновки. Англо-американський підхід до підтвердження чинності документів ґрунтується на звичаях і прецедентах, сформованих юридичною практикою, а не на кодифікованих правових нормах. У міжнародному документообігу повинно бути підтверджено, що документи, які використовуються в інших країнах як доказові документи, дійсно видані уповноваженим для цього органом, а також вірні за змістом. Якщо між деякими країнами від цього відмовляються, це свідчить про надійну та визнану систему документообігу.

Позитивною рисою є розвиток процедури підтвердження чинності документів у країнах Західної Європи у напрямку зменшення адміністративного навантаження та удосконалення більш гнучких правових режимів у сфері документообігу. У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій виникає необхідність адаптації традиційних процедур підтвердження чинності документів до нових реалій. Так, більшість країн Західної Європи активно працюють над впровадженням електронних форм документів та їх легалізації, що значно спрощує процедуру підтвердження та прискорює обіг офіційних документів.

Список використаної літератури:

1. UrkBeglAV, NI – Urkundenbeglaubigung Allgemeine Verfügung. URL: https://voris.wolterskluwer-online.de/browse/document/d1a8ed87-d2aa-3f7a-a51b-6cf2bd9d9fc8
2. Regulation (EU) 2016/1191 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R1191
3. Get your document legalised: Overview. GOV.UK. URL: https://www.gov.uk/get-document-legalised
4. Law of Property Act 1925. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/20
5. Land Registration Act 2002. Legislation.gov.uk URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/9/contents
6. Role of the Secretary of State in Business Regulations. URL: https://upmetrics.co/business-terms/secretary-of-state#:~:text=The%20Secretary%20of%20State%20is%20a%20state%2Dlevel%20governing%20body,state%2Dlevel%20services%20to%20corporations.

Cherednyk R. V. Features of confirming the validity of documents in certain foreign countries

This study considers the procedure for confirming the validity of documents under the legislation of leading foreign countries. The comparison covers the legal systems of countries belonging to different legal families, namely: Western European countries – Germany and the Netherlands and common law countries – Great Britain and the United States of America.

For example, this form of confirmation of the validity of documents is taken as apostillization in the public-legal sphere and confirmation of the validity of corporate documents in private-legal relations. The regulatory framework governing this sphere of activity and information presented on the official Internet resources of the legislative and executive authorities of these countries are analyzed.

Attention is paid to the issue of legal responsibility in the legalization of documents, because the fact of registration of documents by a public authority does not confirm the compliance of their content with the «spirit of law» as the legal technology of meaningful analysis of the text is not used. Legislation, as a rule, leaves room for further legal analysis and judicial appeal of the content of documents.

It is determined that for the use of certain types of official documents within the EU, a multilingual standard form issued by the same body that issued the document is sufficient, that is, legalization procedures are not mandatory in this case. It is established that the main purpose of multilingual forms is to avoid the need to translate certain documents when they are used in another EU country.

It is argued that the Anglo-American approach to confirming the validity of documents, unlike the countries of continental law, is based on customs and precedents formed by legal practice. A positive feature is the development of the procedure for confirming the validity of documents in Western Europe in the direction of reducing the administrative burden, strengthening the role of private law subjects and creating more flexible legal regimes, which testifies to a reliable and recognized document management system, an example of this is the EU Regulation on Public Documents, which is applied in EU Member States.

Key words: *confirmation of the validity of documents, legalization, legal compliance, unification, harmonization, legislation, legal procedure, legal technologies.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.3

О. Л. Бобось
доктор наук з державного управління,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Закладу вищої освіти "Університет трансформації майбутнього"

К. М. Майстренко
кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного адміністрування
Міжрегіональної академії управління персоналом

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У сучасних умовах зростаючих викликів, пов'язаних із збройними конфліктами, окупацією територій та іншими кризовими явищами, проблема захисту прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) набуває особливої актуальності. Внутрішнє переміщення громадян спричиняє низку соціальних, економічних та правових труднощів, які вимагають ефективної державної політики та належних правових механізмів забезпечення прав людини. Конституція України гарантує рівні права та свободи для всіх громадян, незалежно від їхнього місця проживання. Проте, на практиці ВПО стикаються з численними труднощами, такими як обмежений доступ до житла, працевлаштування, соціальних виплат, медичних та освітніх послуг. Особливої уваги потребує питання забезпечення виборчих прав ВПО, що безпосередньо впливає на їхню політичну участь та інтеграцію у приймаючі громади.

У статті аналізується правове регулювання статусу ВПО в Україні, висвітлюються конституційні гарантії їхніх прав та досліджуються основні проблеми, що виникають у процесі їх реалізації. Автори звертають увагу на міжнародний досвід захисту прав внутрішньо переміщених осіб, зокрема на Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення осіб (1998 р.), та оцінюють їх імплементацію в українське законодавство.

Дослідження вказує на ключові проблеми, з якими стикаються ВПО, зокрема, недостатню ефективність державних програм житлового забезпечення, труднощі у сфері зайнятості та професійної адаптації, а також обмежений доступ до соціальних виплат. Особлива увага приділена питанням судового захисту прав ВПО та забезпечення їхньої політичної участі.

У статті обґрунтовується необхідність удосконалення законодавства, яке регулює права ВПО, шляхом адаптації його до міжнародних стандартів, розширення державних програм підтримки, цифровізації процесів реєстрації та соціальної допомоги, а також законодавчого врегулювання виборчих прав ВПО. Запропоновано низку рекомендацій щодо реформування політики підтримки ВПО, включаючи створення спеціального державного фонду компенсації за втрачене житло, розширення програм працевлаштування та професійної адаптації, а також забезпечення ефективного судового захисту прав переселенців.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, конституційні гарантії, соціальний захист, житлове забезпечення, трудові права, виборчі права, судовий захист, міжнародні стандарти, правове регулювання, державна політика.*

© О. Л. Бобось, К. М. Майстренко, 2024

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростаючих викликів, пов'язаних із збройними конфліктами, окупацією територій та іншими кризовими явищами, проблема захисту прав внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) набуває особливої актуальності. Внутрішнє переміщення громадян спричиняє низку соціальних, економічних та правових труднощів, які вимагають ефективної державної політики та належних правових механізмів забезпечення прав людини.

Конституція України, як основний закон держави, гарантує рівні права та свободи для всіх громадян, незалежно від їхнього місця проживання. Водночас практика свідчить про численні проблеми реалізації цих гарантій у випадку внутрішньо переміщених осіб, які стикаються з обмеженим доступом до житла, працевлаштування, соціальних виплат, медичних та освітніх послуг. Особливої уваги потребує питання забезпечення виборчих прав ВПО, що безпосередньо впливає на їхню політичну участь та інтеграцію у приймаючі громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна увага дослідників зосереджена на проблемах правового регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб. Варто відзначити внесок таких науковців, як І. Басова, К. Крахмальова, М. Кібець, В. Михайловський, Л. Наливайко, А. Орєшкова, О. Фісенко, Д. Чижова та інших. Незважаючи на наявність наукових досліджень, присвячених окремим аспектам цієї теми, вона все ще потребує додаткового вивчення, зокрема у сфері практичної реалізації правових механізмів захисту ВПО.

Метою даного дослідження є аналіз конституційних гарантій прав людини для ВПО, виявлення ключових правових проблем та розгляд можливих шляхів їх вирішення. У статті розглядається міжнародний досвід захисту прав внутрішньо переміщених осіб, а також оцінюється ефективність правових механізмів, які діють в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вимушене переміщення осіб є однією з найскладніших соціальних і правових проблем сучасної України. Починаючи з 2014 року, коли відбулася незаконна анексія Автономної Республіки Крим та розпочалася збройна агресія Росії на сході України, країна зіткнулася з безпрецедентним потоком внутрішньо переміщених осіб. У 2022 році повномасштабне вторгнення російської федерації призвело до нового масового переміщення населення, що зробило питання правового та соціального захисту ВПО одним із пріоритетних завдань державної політики.

Незважаючи на розробку низки правових механізмів та соціальних програм, на практиці внутрішньо переміщені особи часто стикаються з перешкодами у реалізації своїх прав. Це стосується питань житла, працевлаштування, соціального забезпечення, виборчих прав та доступу до правосуддя. У цій роботі буде розглянуто правові аспекти статусу ВПО в Україні, їхні конституційні гарантії, а також проблеми та перспективи вдосконалення правового механізму їхнього захисту.

Поняття "внутрішньо переміщена особа" було закріплено у Законі України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб". Відповідно до ст. 1 цього закону, ВПО – це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка проживає на території України на законних підставах і була змушена залишити своє місце проживання через негативні наслідки збройного конфлікту, окупації, порушення прав людини або надзвичайних ситуацій.

Крім цього, статус ВПО в Україні регулюється низкою інших нормативно-правових актів:

Конституція України (ст. 33, 46, 48, 55, 64) – гарантує право на свободу пересування, соціальний захист, достатній життєвий рівень, правовий захист [4].

Закон України "Про безоплатну правничу допомогу" – гарантує правову підтримку ВПО [5].

Закон України "Про державний реєстр виборців" – регулює виборчі права ВПО [7].

Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" – визначає особливий статус осіб, переміщених з окупованих територій [9].

Постанови Кабінету Міністрів України (№ 509, № 365, № 505, № 332, № 709) – встановлюють процедури обліку, соціальної підтримки та виплат [11].

Законодавча база значною мірою адаптована до міжнародних стандартів, зокрема Керівних принципів ООН щодо внутрішнього переміщення осіб (1998 р.), проте залишається низка проблем щодо ефективності її реалізації [3].

Система конституційних гарантій для ВПО в Україні є важливим компонентом державної політики щодо соціального захисту та підтримки осіб, які вимушено залишили свої домівки через військові дії, окупацію чи інші кризові явища. Проте, попри існування законодавчих норм, на

практиці їх реалізація стикається з численними труднощами. ВПО часто опиняються в ситуації правової невизначеності та соціальної вразливості, що ускладнює їх інтеграцію в нові громади та доступ до основних прав та послуг. Основними проблемами, які перешкоджають реалізації прав ВПО, є житлове забезпечення, трудові права, соціальний захист, виборчі права та судовий захист [6].

Однією з найгостріших проблем внутрішньо переміщених осіб залишається житлове забезпечення. Велика кількість ВПО опинилася без власного житла, змушена проживати у тимчасових притулках або орендувати житло на комерційних умовах, що створює додатковий фінансовий тиск. Постанова Кабінету Міністрів України № 505 передбачала надання допомоги для покриття витрат на оренду житла, проте виділені кошти є недостатніми, а сам механізм оренди житла залишається незручним і не гарантує стабільності проживання. Програми тимчасового житла реалізуються неефективно через відсутність достатніх державних ресурсів для довгострокового житлового забезпечення ВПО, особливо в тих регіонах, куди переселилося найбільше громадян. Крім того, у багатьох містах України спостерігається критичний дефіцит соціального житла, що змушує ВПО покладатися на власні можливості або підтримку благодійних організацій. Додаткові труднощі виникають при спробах отримати іпотеку, оскільки фінансові установи часто не бажають надавати кредити ВПО через невизначеність їхнього соціально-економічного становища та необхідність відновлення кредитних історій, які могли бути порушені внаслідок військових дій.

Питання працевлаштування ВПО залишається однією з ключових проблем їхньої інтеграції у нові громади. Багато внутрішньо переміщених осіб втратили роботу через зміну місця проживання та економічні труднощі, спричинені війною. Регіони, які приймають найбільшу кількість переселенців, часто не мають достатньої кількості робочих місць для всіх бажаючих працевлаштуватися. Це спричиняє зростання рівня безробіття серед ВПО та створює нові соціальні виклики. Дискримінація з боку роботодавців також є поширеним явищем: деякі компанії неохоче беруть на роботу переселенців через невизначеність їхнього статусу або небажання брати на себе соціальні зобов'язання перед такими працівниками. Крім того, трудові права ВПО часто порушуються через невизначеність у питаннях стажу та пенсійного забезпечення, що негативно позначається на майбутніх соціальних гарантіях цих осіб. Відсутність державних програм перекваліфікації та адаптації до нових економічних умов ще більше ускладнює ситуацію, адже багато ВПО потребують навчання нових професій, які відповідають ринку праці у місцях їхнього тимчасового перебування [8].

Одним із ключових механізмів підтримки ВПО є соціальні виплати, які мають допомогти переселенцям адаптуватися до нових умов життя. Проте, підходи до соціальних виплат не завжди відповідають реальним потребам ВПО. У 2023 році урядом було ухвалено Постанову № 709, яка суттєво обмежила допомогу певним категоріям ВПО, що викликало значну критику з боку правозахисних організацій. Зокрема, це рішення піддавалося критиці через те, що воно не враховує реального фінансового стану родин ВПО та створює ризики втрати соціального захисту для найбільш уразливих груп населення. Додатково, процес отримання соціальної допомоги часто супроводжується надмірною бюрократизацією, що ускладнює доступ до виплат та може спричиняти затримки у їх отриманні. Низький рівень фінансування соціальних програм також залишається важливою проблемою, оскільки суми допомоги, які виділяються на одну особу чи родину, не покривають базових життєвих потреб, особливо в умовах зростання вартості проживання.

Конституція України гарантує кожному громадянину право брати участь у виборах та обирати представників у органи влади. Однак законодавство досі не врегулювало питання голосування ВПО на місцевих виборах, що фактично обмежує їхню політичну участь. Це створює ситуацію, коли сотні тисяч переселенців, які проживають у нових громадах, не мають можливості впливати на політичні рішення на місцевому рівні, що порушує їхні конституційні права. Відсутність політичної представленості ВПО в органах місцевого самоврядування знижує ефективність прийняття рішень, які мають безпосередній вплив на їхній добробут та інтеграцію у громади [9].

Хоча законодавство передбачає певні гарантії прав ВПО, на практиці процес їхнього захисту через судові органи є складним і тривалим. Однією з найпоширеніших проблем є отримання компенсації за втрачене або зруйноване житло, адже відповідні процедури не лише забюрократизовані, але й часто не мають реального механізму виконання рішень. ВПО, які намагаються

відновити свої майнові права, стикаються з необхідністю звернення до судових органів, що супроводжується значними фінансовими та часовими витратами. Крім того, правозахисні механізми, які повинні забезпечувати справедливий розгляд справ ВПО, часто не працюють належним чином через перевантаженість судової системи та складність доказування обставин, пов'язаних із втратою майна або порушенням соціальних прав.

Таким чином, попри те, що конституційні гарантії прав ВПО закріплені в законодавстві, на практиці їх реалізація стикається з численними труднощами. Недостатність фінансування, складнощі з житловим забезпеченням, обмежений доступ до працевлаштування та соціального захисту, а також відсутність виборчих прав створюють значні бар'єри для переселенців. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, який включає законодавчі реформи, розширення соціальних програм та спрощення адміністративних процедур для ВПО.

Реалізація конституційних гарантій для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) вимагає не лише адаптації існуючого законодавства, а й розробки нових механізмів, що відповідатимуть міжнародним стандартам та сучасним викликам. Попри значні кроки, зроблені Україною у сфері захисту прав ВПО, зокрема прийняття спеціального законодавства та впровадження соціальних програм, низка проблем залишається актуальною. Ефективна державна політика має ґрунтуватися на комплексному підході, який включає адаптацію законодавства до міжнародних стандартів, розширення державних програм підтримки, забезпечення виборчих прав ВПО та цифровізацію процесів їхнього обліку та соціального захисту.

Важливим напрямом вдосконалення правового механізму захисту ВПО є імплементація міжнародних стандартів, зокрема Керівних принципів ООН щодо внутрішнього переміщення осіб (1998 р.). Ці принципи передбачають рівноправний доступ ВПО до всіх сфер суспільного життя, незалежно від їхнього статусу чи місця проживання. Одним із ключових аспектів є розробка ефективного механізму компенсації за втрачене або зруйноване житло та майно. Сьогодні існуючі програми компенсації не охоплюють усіх постраждалих осіб, а самі процеси отримання виплат є тривалими та складними. Законодавча адаптація повинна передбачати створення спеціального фонду для фінансування компенсацій та механізмів швидкої оцінки втрат.

Крім того, необхідно забезпечити умови для повернення ВПО на звільнені території. Це включає не лише гарантії безпеки та відновлення інфраструктури, а й механізми економічного стимулювання, зокрема пільгові кредити для відбудови житла та підтримку малого бізнесу. Окремої уваги потребує адаптація законодавства до потреб ВПО в питаннях доступу до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг. На практиці переселенці стикаються з дискримінацією або обмеженим доступом до державних послуг у приймаючих громадах, що суперечить міжнародним принципам рівності.

Розширення державних програм підтримки ВПО є одним із головних інструментів забезпечення їхньої інтеграції та реалізації соціальних прав. Одним із ключових кроків має стати впровадження довгострокових житлових програм, що дозволять переселенцям не лише отримати тимчасове житло, а й знайти постійне місце проживання. Сьогодні державні програми орієнтовані переважно на короткострокову допомогу, тоді як питання житлової стабільності залишається невирішеним. Важливо розширити програму державного фінансування доступного житла для ВПО, включаючи можливість участі у соціальному житловому фонді, іпотечних програмах із низькими відсотковими ставками та механізмах державно-приватного партнерства у будівництві житла для переселенців.

Окремим викликом залишається питання працевлаштування ВПО. Незважаючи на певні заходи, спрямовані на створення нових робочих місць, рівень зайнятості переселенців залишається низьким. Для вирішення цієї проблеми необхідно розширити програми професійної перепідготовки та створити стимули для бізнесу, що наймає ВПО. Наприклад, податкові пільги та грантові програми можуть заохочувати підприємців до створення нових робочих місць для внутрішньо переміщених осіб.

Ще одним важливим напрямом є перегляд підходів до соціальних виплат. Держава повинна орієнтуватися на реальні потреби ВПО, збільшивши обсяги фінансування для найбільш уразливих категорій, таких як сім'ї з дітьми, люди похилого віку та особи з інвалідністю. Соціальна підтримка має бути не просто тимчасовим інструментом допомоги, а стати частиною комплексної політики інтеграції переселенців у суспільство.

Одним із найбільш нагальних питань залишається забезпечення виборчих прав ВПО. Відсутність можливості голосувати на місцевих виборах фактично позбавляє переселенців впливу на прийняття рішень у громадах, де вони проживають. Це суперечить міжнародним стандартам, зокрема Резолюції ПАРЄ 2198 (2018), яка наголошує на необхідності повного включення ВПО в політичне життя.

Для усунення цієї проблеми необхідно внести зміни до виборчого законодавства, що дозволять ВПО брати участь у місцевих виборах за місцем фактичного проживання без необхідності додаткової реєстрації. Також потрібно спростити процедури голосування на загальнодержавних виборах для тих, хто змінив місце проживання через війну. Забезпечення політичних прав ВПО сприятиме їхній більш ефективній інтеграції та посиленню їхнього впливу на прийняття рішень, які стосуються їхніх прав та інтересів.

Одним із найефективніших способів покращення механізму підтримки ВПО є цифровізація всіх процесів, пов'язаних із реєстрацією, соціальними виплатами та юридичною підтримкою. Автоматизація системи обліку ВПО дозволить зменшити бюрократичні перешкоди та прискорити процедуру отримання допомоги. Запровадження єдиного електронного реєстру ВПО допоможе уникнути дублювання даних, спростити доступ до інформації та покращити координацію між державними органами.

Крім того, цифровізація соціальних виплат дозволить зробити систему допомоги більш прозорою та цільовою. Використання сучасних технологій для верифікації даних та автоматичного розрахунку розміру допомоги зменшить ризики корупції та покращить ефективність державних витрат. Важливо також створити онлайн-платформи, де ВПО зможуть отримати юридичні консультації, знайти роботу або звернутися за державною підтримкою без необхідності особистих відвідувань установ.

Покращення правового механізму захисту ВПО вимагає комплексного підходу, що включає адаптацію законодавства до міжнародних стандартів, розширення державних програм підтримки, гарантування виборчих прав та цифровізацію адміністративних процесів. Україна вже зробила важливі кроки у цьому напрямку, але реалізація цих заходів залишається фрагментарною. Враховуючи масштаби внутрішнього переміщення, державна політика повинна стати більш проактивною та передбачати довгострокові рішення, які забезпечать не лише тимчасову підтримку, а й повну інтеграцію переселенців у суспільне життя. Ефективне впровадження цих змін сприятиме зміцненню правової держави та соціальної справедливості в Україні.

Рекомендації:

1. Адаптація законодавства до міжнародних стандартів. Важливим напрямом удосконалення правового захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Одним із ключових документів у цій сфері є Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення осіб (1998 р.), які встановлюють мінімальні стандарти захисту прав переселенців. Повне впровадження цих принципів у правову систему України сприятиме гармонізації політики щодо ВПО з міжнародними нормами, що, у свою чергу, підвищить рівень соціального захисту та правової підтримки переселенців.

Необхідним кроком є створення ефективного механізму компенсації за втрачене або зруйноване житло. Попри те, що Україна має кілька програм, спрямованих на відшкодування збитків ВПО, більшість із них залишаються недостатньо фінансованими або складними у реалізації. Доцільним рішенням є заснування державного фонду компенсації, який фінансуватиметься як із державного бюджету, так і за рахунок міжнародної допомоги та репарацій.

Законодавче закріплення гарантій безпечного повернення ВПО на звільнені території є ще одним важливим аспектом адаптації законодавства. Це включає не лише правові гарантії, а й створення безпечних умов, відновлення інфраструктури, надання фінансової підтримки для повернення та реінтеграції громадян. Врахування міжнародного досвіду, зокрема програм повернення переміщених осіб у постконфліктних країнах, дозволить Україні створити ефективні механізми забезпечення цього процесу.

Окремої уваги потребує розширення доступу до безоплатної юридичної допомоги для ВПО. Спрощення процедур отримання правової підтримки та залучення до цього процесу правозахисних організацій сприятиме більш ефективному захисту прав переселенців, особливо у справах, пов'язаних із відновленням документів, майновими спорами та соціальними виплатами.

2. Розширення державних програм підтримки. Однією з найнагальніших потреб ВПО

є доступ до довгострокових житлових програм. Уряд повинен створити механізми, які дозволять переселенцям не лише отримати тимчасове житло, але й забезпечити їх можливістю стати власниками нерухомості. Це може включати участь у програмах соціального житла, пільгових іпотечних кредитів, державних субсидій на житло та будівельних ініціатив.

Рівень зайнятості серед ВПО залишається низьким, що вимагає розширення програм професійної перепідготовки. Державна політика повинна передбачати створення центрів професійного навчання, які дозволять переселенцям здобути нові навички, відповідні до потреб ринку праці. Особливо це стосується жінок, осіб із малими дітьми та людей старшого віку, які потребують додаткової підтримки в питаннях працевлаштування.

Для стимулювання роботодавців, які працевлаштовують ВПО, необхідно запровадити податкові пільги, грантові програми та фінансові компенсації. Такий підхід сприятиме економічній інтеграції ВПО та зменшенню рівня безробіття серед них.

Щодо соціального захисту, слід переглянути підходи до соціальних виплат, зробивши їх більш гнучкими та орієнтованими на реальні потреби. Особливу увагу слід приділити підтримці найбільш уразливих категорій ВПО: людей похилого віку, сімей із дітьми, осіб з інвалідністю.

3. Врегулювання виборчих прав ВПО. Політична участь внутрішньо переміщених осіб є однією з фундаментальних проблем, яка досі не отримала належного законодавчого врегулювання. Внесення змін до виборчого законодавства дозволить ВПО голосувати на місцевих виборах за місцем фактичного проживання, що сприятиме їхній інтеграції в приймаючі громади та забезпечить їхнє представництво в місцевих органах влади.

Слід також спростити процедури реєстрації виборців серед ВПО, зокрема запровадити можливість онлайн-реєстрації або реєстрації через органи соціального захисту, що дозволить охопити ширшу кількість виборців.

4. Цифровізація процесів реєстрації та соціальної підтримки ВПО. Запровадження єдиного електронного реєстру ВПО є ключовим кроком до ефективного управління процесами обліку, виплат та державної підтримки. Це дозволить уникнути дублювання даних, спростити доступ до послуг та забезпечити ефективний контроль за розподілом ресурсів.

Необхідно також впровадити автоматизовані системи соціальних виплат, що мінімізують бюрократичні бар'єри, зменшать ризики корупції та дозволять ВПО отримувати допомогу без зайвих процедур. Використання електронних платформ та мобільних застосунків значно полегшить взаємодію громадян із державними установами.

Окремої уваги потребує створення онлайн-платформ, що надаватимуть можливість переселенцям отримувати юридичні консультації, шукати роботу та звертатися за державною підтримкою. Це дозволить підвищити рівень доступності послуг для ВПО та забезпечить більш ефективне реагування на їхні потреби.

5. Забезпечення ефективного судового захисту ВПО. Питання судового захисту внутрішньо переміщених осіб залишається однією з найменш урегульованих сфер. Для забезпечення швидкого та справедливого розгляду справ, пов'язаних із компенсацією за зруйноване житло, поверненням втраченого майна та іншими правовими питаннями, необхідно здійснити реформу судових процедур.

Важливим кроком є спрощення доступу ВПО до безоплатної правової допомоги. Це можна реалізувати через розширення мережі юридичних консультаційних центрів, створення онлайн-сервісів для подачі заяв та скарг, а також через активне залучення правозахисних організацій до надання допомоги ВПО.

Держава також повинна розширити можливості звернення до міжнародних механізмів захисту прав людини, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що дозволить переселенцям захищати свої права в разі неефективності національних механізмів.

Висновки та рекомендації. Захист прав внутрішньо переміщених осіб є не лише соціальним, але й стратегічним питанням для України, оскільки від його вирішення залежить стабільність суспільства та економічний розвиток держави. Держава має забезпечити належні умови для інтеграції ВПО, реалізації їхніх конституційних прав та повернення до нормального життя. Ефективне впровадження запропонованих заходів сприятиме не лише розв'язанню нагальних проблем, а й створенню довгострокових механізмів соціальної підтримки, що відповідатимуть міжнародним стандартам. Україна має всі можливості для того, щоб забезпечити справедливий та ефективний правовий механізм захисту прав внутрішньо

переміщених осіб, і його реалізація повинна стати одним із пріоритетних завдань державної політики.

Серед основних проблем, що перешкоджають повноцінному захисту прав ВПО, можна виділити нестачу доступного житла, труднощі з працевлаштуванням, недостатній рівень соціальної підтримки, обмежені виборчі права та складнощі судового захисту. Недостатність державного фінансування та бюрократичні перешкоди унеможливлюють швидку інтеграцію переселенців у нові громади та створюють додаткові соціальні ризики. Водночас відсутність ефективних механізмів компенсації втраченого майна та забезпечення умов для повернення ВПО на деокуповані території ускладнює вирішення проблеми у довгостроковій перспективі.

Попри законодавчі ініціативи, значна частина внутрішньо переміщених осіб стикається із дискримінацією на ринку праці, труднощами в отриманні іпотечних кредитів та житлових субсидій. Складні процедури отримання соціальних виплат та недостатній рівень цифровізації процесів призводять до зловживань та нерівного доступу до державної підтримки. Окремої уваги потребує питання політичних прав ВПО, зокрема їхня участь у місцевих виборах, що досі залишається неврегульованим.

Ефективний захист прав внутрішньо переміщених осіб можливий лише за умови комплексного реформування правового механізму їхнього забезпечення. Це передбачає імплементацію міжнародних стандартів, удосконалення програм соціальної підтримки, створення сприятливих умов для працевлаштування та розвитку механізмів цифрового управління.

Список використаної літератури:

1. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. Постанова Кабінету Міністрів України № 332 від 20 березня 2022 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-п
2. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам. Постанова Кабінету Міністрів України № 365 від 8 червня 2016 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-п
3. Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення осіб (1998 р.). URL: https://www.ohchr.org/en/documents/research-and-analysis/guiding-principles-internal-displacement
4. Конституція України (ст. 33, 46, 48, 55, 64). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
5. Про безоплатну правничу допомогу. Закон України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17
6. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Постанова Кабінету Міністрів України № 709 від 10 червня 2023 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-2023-п
7. Про державний реєстр виборців. Закон України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18
9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18
10. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України № 505 від 1 жовтня 2014 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-п
11. Про облік внутрішньо переміщених осіб. Постанова Кабінету Міністрів України № 509 від 1 жовтня 2014 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-п

Bobos O. L., Maistrenko K. M. Constitutional guarantees of human rights for internally displaced persons: legal aspects and implementation challenges

In the modern context of increasing challenges related to armed conflicts, territorial occupation, and other crises, the issue of protecting the rights of internally displaced persons (IDPs) is becoming particularly relevant. Internal displacement of citizens leads to a range of social, economic, and legal difficulties that require effective state policies and appropriate legal mechanisms to ensure human rights protection. The Constitution of Ukraine guarantees equal rights and freedoms for all citizens, regardless of their place of residence. However, in practice, IDPs face numerous challenges, such as limited access to housing, employment, social benefits, healthcare, and education. Special attention must be given to ensuring the voting rights of IDPs, as this directly affects their political participation and integration into host communities.

This article analyzes the legal regulation of IDP status in Ukraine, highlights the constitutional guarantees of their rights, and examines the main challenges in their implementation. The authors

focus on international experiences in protecting the rights of internally displaced persons, particularly the UN Guiding Principles on Internal Displacement (1998), and assess their implementation in Ukrainian legislation.

The study identifies key issues faced by IDPs, including the insufficient effectiveness of state housing programs, difficulties in employment and professional adaptation, and limited access to social benefits. Particular attention is paid to issues of legal protection for IDPs and ensuring their political participation.

The article substantiates the need to improve the legislation regulating IDP rights by aligning it with international standards, expanding state support programs, digitalizing registration and social assistance processes, and legally regulating the voting rights of IDPs. Several recommendations are proposed for reforming IDP support policies, including the creation of a special state compensation fund for lost housing, expanding employment and professional adaptation programs, and ensuring effective judicial protection of displaced persons' rights.

Key words: *Internally displaced persons, constitutional guarantees, social protection, housing, labor rights, voting rights, legal protection, international standards, legal regulation, state policy.*

УДК 342.73
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.4

І. В. Дробуш
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Інституту права імені І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

Л. Я. Стрельбіцька
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Інституту права імені І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ: СУЧАСНА СУДОВА ПРАКТИКА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ця стаття присвячена аналізу конституційно-правової відповідальності за охорону довкілля в Україні, а також її реалізації в судовій практиці. Охорона довкілля є одним із ключових обов'язків держави, закріплених як у конституційних, так і в законодавчих документах. Водночас, забезпечення екологічної безпеки та права людини на безпечне довкілля є важливими аспектами правозастосування, які все частіше стають предметом судових справ.

У дослідженні було виконано огляд чинного законодавства, що визначає правові механізми охорони довкілля та відповідальність за його порушення. Було проаналізовано основні тенденції розвитку нормативної бази, значною мірою у контексті євроінтеграційних процесів та міжнародних зобов'язань України у сфері екологічної політики.

Аналіз судової практики України свідчить про те, що екологічні права громадян все частіше стають предметом судового захисту. Розглянуто ключові рішення судів стосовно екологічних правопорушень, включаючи справи про оцінку впливу на довкілля, відповідальність суб'єктів господарювання за забруднення навколишнього середовища, а також юрисдикцію судів у справах про захист екологічних прав громадян. Було приділено особливу увагу рішенню Європейського суду з прав людини, яке стало важливим прецедентом у сфері міжнародного екологічного права та визначило відповідальність держав за неефективну екологічну політику.

Основними висновками статті є необхідність удосконалення механізмів конституційно-правової відповідальності у сфері охорони навколишнього середовища шляхом оновлення законодавства, посилення контролю за дотриманням екологічних стандартів та підвищення ефективності судового захисту екологічних прав громадян. Запропоновано вдосконалити адміністративні та юридичні механізми відповідальності за екологічні правопорушення, а також покращити взаємодію державних органів із міжнародними екологічними інституціями.

Ключові слова: *конституційно-правова відповідальність, право на безпечне довкілля, судова практика, екологічна безпека, міжнародні екологічні стандарти, правозастосування, Європейський суд з прав людини, права людини, безпечне середовище.*

Постановка проблеми. Проблема конституційно-правової відповідальності у сфері охорони довкілля набуває особливої актуальності в умовах зростання екологічних ризиків та наближення національного законодавства до міжнародних норм. Порушення екологічних прав громадян, неефективність механізмів державного контролю та правозастосування, зростання кількості судових позовів про екологічну відповідальність свідчать про необхідність

© І. В. Дробуш, Л. Я. Стрельбіцька, 2024

ґрунтовного дослідження цієї проблеми. Окремої уваги потребує вивчення механізмів регулювання, національної та міжнародної судової практики, а також можливостей вдосконалення правових механізмів забезпечення екологічної безпеки та збалансованого природокористування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження у сфері конституційно-правової відповідальності за порушення законодавства про охорону довкілля акцентують увагу на необхідності вдосконалення правового регулювання, судових механізмів захисту екологічних прав та імплементації міжнародних стандартів. У наукових працях останніх років розглядаються як загальні теоретичні аспекти екологічних прав, так і їхня судова захищеність у межах національної та міжнародної юрисдикції.

У статті Коритко Л.Я., Кучера А.М. «Порушення екологічних прав людини в Україні в період воєнного стану (на прикладі Каховської катастрофи)» (2024) [1] проаналізовано порушення екологічних прав людини під час воєнного стану в Україні на прикладі руйнування Каховської ГЕС. Автори акцентують увагу на масштабних екологічних наслідках цієї катастрофи, необхідності посилення правозахисних механізмів та застосуванні міжнародних норм для притягнення винних до відповідальності. Значна увага приділяється судовій формі захисту екологічних прав, а також оцінюється ефективність національних та міжнародних механізмів правозастосування.

Розширенню міжнародного виміру екологічних прав присвячена робота Ранджа К. М. (2024). «*Право на здорове довкілля: від Стокгольма до загального визнання» (*2024) [2], яка аналізує правове закріплення права на безпечне довкілля як фундаментального права людини. Автор висвітлює роль міжнародного права та практики Європейського суду з прав людини у забезпеченні цього права, а також вплив рішень міжнародних судових органів на розвиток національних правових систем. Підкреслюється важливість судового механізму як основного інструмента захисту екологічних прав, що поступово формується і в Україні.

Панкевич О. у статті «Концепція захисту екологічних прав у практиці Страсбурзького суду: деякі загальнотеоретичні та філософсько-правові аспекти» (2023) [3] розглядає концепцію екологічних прав у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), демонструючи, як через розширене тлумачення статей Конвенції Суд формує підходи до захисту права на безпечне довкілля. Особлива увага приділяється принципу «справедливого балансу» між правами індивіда та інтересами суспільства. Автори наголошують на зростаючій ролі екологічних справ у діяльності ЄСПЛ, що сприяє удосконаленню правових стандартів та впливає на формування національного законодавства держав-учасниць.

Проаналізовані дослідження підтверджують тенденцію до розширення правового захисту екологічних прав у національному та міжнародному правовому просторі. Судові механізми, як на рівні України, так і на рівні ЄСПЛ, відіграють ключову роль у забезпеченні відповідальності за порушення екологічних стандартів, що вимагає подальшого вдосконалення законодавчих норм та ефективного правозастосування.

Метою статті є аналіз нормативно-правового регулювання конституційної відповідальності у сфері охорони довкілля, виявлення прогалин у законодавстві та правозастосуванні, а також оцінка ефективності судових механізмів захисту екологічних прав. У статті розглянуто національні та міжнародні стандарти, що регламентують екологічні права громадян і визначають обов'язки держави щодо забезпечення екологічної безпеки. Окрему увагу приділено аналізу права на безпечне довкілля, його змісту та механізмів реалізації.

Виклад основного матеріалу. Конституційні засади екологічної відповідальності відіграють важливу роль у формуванні правових механізмів захисту довкілля та визначенні обов'язків держави й громадян у цій сфері. Конституція України прийнята 28 червня 1996 року, № 254к/96-ВР [4] закріплює основоположні принципи охорони довкілля, розглядаючи екологічну безпеку як невід'ємний компонент забезпечення прав людини. Вона містить фундаментальні положення, які визначають відповідальність держави за реалізацію екологічної політики та встановлюють правові механізми, що забезпечують ефективний захист екологічних прав громадян.

Загальні положення передбачають, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (стаття 3). Це означає, що екологічна безпека є складовою загального рівня безпеки людини, а держава зобов'язана створювати умови для її забезпечення. Водночас у статті 13, частині 3 встановлено, що влас-

ність не повинна використовуватися на шкоду людині та суспільству. Це положення підкреслює баланс між правом власності та екологічною відповідальністю, що є ключовим у забезпеченні сталого розвитку.

Окреме значення для правового регулювання охорони довкілля має стаття 16, яка визначає обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги. Це положення покладає на державу відповідальність за реалізацію ефективної екологічної політики та розробку заходів, спрямованих на мінімізацію екологічних загроз. Крім того, у статті 41, частині 7 зазначено, що використання власності не може погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Це положення підтверджує концепцію екологічної відповідальності власників та користувачів земельних ресурсів.

Держава також здійснює контроль за якістю та безпечністю продукції, що закріплено у статті 42, частині 2. Ця норма є важливою у контексті захисту споживачів та запобігання негативному впливу продукції на навколишнє середовище. Одним із найважливіших конституційних положень, що стосується екологічних прав, є стаття 50, яка гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а також право на відшкодування шкоди. Крім того, вона закріплює право громадян на доступ до інформації про стан довкілля, що є важливим механізмом громадського контролю за екологічною політикою держави.

Окрім правових гарантій, Конституція встановлює також обов'язки громадян у сфері охорони довкілля. Відповідно до статті 66, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі та відшкодовувати завдані збитки. Це положення формує підхід до індивідуальної екологічної відповідальності, підкреслюючи необхідність дотримання екологічних стандартів не лише на державному рівні, але й на рівні кожного громадянина.

Отже, конституційні засади екологічної відповідальності в Україні забезпечують комплексний підхід до регулювання природокористування. Вони формулюють не лише загальні принципи, а й конкретні права та обов'язки держави і громадян у цій сфері. Ці норми забезпечують ефективний механізм захисту екологічних прав, що є важливим елементом сталого розвитку країни.

Екологічна відповідальність у правовій системі України закріплена через комплекс спеціальних законів, що визначають основні засади охорони довкілля, механізми державного контролю, заходи превентивного впливу та санкції за порушення природоохоронного законодавства. Відповідно до чинної нормативно-правової бази, екологічна відповідальність включає як запобіжні механізми, спрямовані на мінімізацію негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище, так і санкції за порушення встановлених екологічних вимог.

Одним із ключових нормативно-правових актів у цій сфері є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» прийнятий 25 червня 1991 року, № 1264-XII [5], який закріплює фундаментальні принципи екологічного регулювання та встановлює відповідальність за шкоду, завдану довкіллю. Закон визначає, що охорона навколишнього природного середовища є обов'язком не лише держави, а й підприємств, установ, організацій та громадян. Зокрема, стаття 10 цього закону передбачає участь громадськості у прийнятті екологічних рішень, що є важливим механізмом екологічної демократії та громадського контролю. Водночас стаття 66 встановлює загальну норму, відповідно до якої ніхто не повинен заподіювати шкоду довкіллю, а за її наявності винні особи зобов'язані відшкодовувати завдані збитки.

Окрему увагу слід приділити Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» прийнятий 23 травня 2017 року, № 2059-VIII [6], який є важливим інструментом превентивного екологічного контролю. Закон запроваджує процедуру оцінки впливу на довкілля (ОВД) як обов'язковий механізм при реалізації проектів, що можуть мати значний вплив на навколишнє середовище. Він визначає порядок проведення ОВД, процедури консультацій із громадськістю, вимоги до оцінки кумулятивних ефектів та потенційних екологічних ризиків. Згідно з цим законом, суб'єкти господарювання, які реалізують діяльність із потенційним шкідливим впливом на екологію, зобов'язані отримати відповідний дозвіл на основі аналізу можливих екологічних наслідків та запропонованих заходів щодо їхньої мінімізації.

Важливе значення у сфері відповідальності за порушення природокористування мають Кодекс України «Про надра» прийнятий 27 липня 1994 року, № 132/94-ВР [7] та Водний кодекс України прийнятий 6 червня 1995 року, № 213/95-ВР [8]. Кодекс України «Про надра»

встановлює правові засади регулювання використання корисних копалин та містить положення щодо відповідальності за несанкціоноване видобування природних ресурсів або недотримання екологічних стандартів у процесі їх експлуатації. Водний кодекс України передбачає, що забруднення водних об'єктів, порушення умов водокористування та знищення природних водних екосистем є підставами для юридичної відповідальності. Зокрема, стаття 93 Водного кодексу визначає необхідність встановлення зон санітарної охорони у районах забору води для централізованого водопостачання, що забезпечує додаткові гарантії охорони водних ресурсів.

Окрему роль у забезпеченні екологічних стандартів відіграє Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» прийнятий 14 жовтня 1994 року, № 208/94-ВР [9], який встановлює санкції за порушення екологічних норм під час будівництва. Він визначає, що порушення екологічних вимог у процесі забудови можуть бути підставою для зупинення реалізації проекту, накладення штрафних санкцій або навіть скасування відповідних містобудівних рішень. У цьому контексті закон є важливим механізмом контролю за забудовниками та органами місцевого самоврядування, які відповідають за видачу дозвільної документації та дотримання екологічних стандартів при містобудівній діяльності.

Значний вплив на екологічне регулювання мало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру»» прийнятий 10 жовтня 2024 року, № 4017-IX [10]. Цей закон ввів корективи до низки природоохоронних законів, зокрема Кодексу України «Про надра», Водного кодексу України, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Основні зміни стосуються порядку видачі та припинення дії екологічних дозволів, адміністративних процедур оскарження рішень у сфері охорони довкілля, а також уточнення правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні правопорушення. Таким чином, закон спрямований на узгодження екологічного законодавства з новими адміністративними процедурами, що підвищує рівень правової визначеності у сфері екологічного регулювання.

Загалом законодавче регулювання екологічної відповідальності в Україні рухається в напрямку посилення превентивних заходів, гарантування громадського контролю та вдосконалення механізмів відповідальності за екологічні правопорушення. Впровадження нових методів оцінки впливу на довкілля, посилення відповідальності за забруднення довкілля та наближення правових норм до міжнародних екологічних стандартів є важливими кроками на шляху до ефективного забезпечення екологічних прав громадян та сталого розвитку держави.

Екологічна політика України формується під впливом міжнародних правових стандартів, що визначають основні принципи охорони навколишнього середовища, екологічні права людини та відповідальність держави за їх дотримання. Важливими джерелами міжнародного екологічного права є Європейська конвенція з прав людини, Орхуська конвенція, Паризька угода, а також зобов'язання, що випливають із Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Усі ці нормативні акти встановлюють загальні підходи до екологічного регулювання, а їхня імплементація в національну правову систему є важливим чинником забезпечення екологічної безпеки в Україні.

Одним із основних міжнародних документів, що закріплює екологічні права людини, є Європейська конвенція з прав людини, підписана 4 листопада 1950 року, ратифікована Україною 17 липня 1997 року, № 475/97-ВР [11]. Хоча вона не містить прямого посилання на екологічні права, практика ЄСПЛ свідчить про їхнє визнання через розширене тлумачення низки її статей. Зокрема, стаття 2 (право на життя) використовується у справах, де забруднення довкілля чи екологічні катастрофи створюють загрозу життю громадян. Стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) стала ключовою у розгляді екологічних справ, оскільки порушення екологічного балансу часто впливає на умови проживання людей. Стаття 10 (свобода вираження поглядів) застосовується щодо доступу до екологічної інформації, а стаття 13 (право на ефективний засіб правового захисту) гарантує можливість оскарження екологічних порушень у суді.

Одним із ключових міжнародних документів, що забезпечує екологічні права людини, є Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань довкілля (Орхуська конвенція),

прийнята 25 червня 1998 року, ратифікована Україною 6 липня 1999 року, № 832-XIV [12]. Вона встановлює три основні принципи екологічної демократії: доступ громадян до екологічної інформації, участь у прийнятті екологічно значущих рішень та доступ до суду у випадку порушення екологічних прав. Орхуська конвенція зобов'язує держави гарантувати відкритість екологічної інформації, що включає дані про якість довкілля, екологічні ризики та заходи з їхнього усунення. Вона також регулює механізми участі громадян у процесі ухвалення рішень, пов'язаних із екологічною політикою, що є особливо важливим у контексті оцінки впливу на довкілля.

Серед важливих міжнародних угод, які визначають екологічні зобов'язання держав, слід виділити Паризьку угоду прийняту 12 грудня 2015 року, ратифіковану Україною 14 липня 2016 року, № 1469-VIII [13]. Вона спрямована на обмеження глобального потепління та містить правові механізми для зниження рівня викидів парникових газів. Відповідно до Паризької угоди, Україна взяла на себе зобов'язання зменшити викиди вуглекислого газу та впровадити заходи з адаптації до змін клімату. Це передбачає реформування енергетичного сектору, поступовий перехід до відновлюваних джерел енергії та підвищення ефективності використання природних ресурсів. Виконання положень Паризької угоди вимагає запровадження національних політик і програм, що спрямовані на екологічно безпечний розвиток.

Також слід приділити увагу Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом ратифікованій 16 вересня 2014 року, № 1678-VII [14], яка містить низку положень, що зобов'язують Україну адаптувати своє екологічне законодавство до європейських стандартів. Стаття 360 цієї угоди визначає співробітництво у сфері охорони довкілля та необхідність імплементації європейських норм у національне законодавство. Стаття 361 містить зобов'язання держави щодо захисту громадського здоров'я через екологічні заходи, що включає контроль за забрудненням повітря, води та ґрунтів. Стаття 362 передбачає обмін інформацією між Україною та ЄС, а також співпрацю у сфері екологічного регулювання. Імплементація екологічних положень цієї угоди є важливою складовою євроінтеграційних процесів в Україні та сприяє підвищенню стандартів екологічної безпеки.

Судова практика України у сфері охорони довкілля відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання екологічних норм та гарантуванні конституційних прав громадян на безпечне довкілля. Верховний Суд послідовно розглядає справи про порушення екологічного законодавства, підтверджуючи необхідність державного управління та відповідальності за недотримання екологічних стандартів. Однією з найважливіших судових справ, яка суттєво впливає на розвиток правозастосовної практики у сфері екологічної відповідальності, є справа про порушення суб'єктом господарювання законодавства про оцінку впливу на довкілля.

Верховний Суд у постанові від 4 листопада 2022 року у справі № 420/18905/21 [15] розглянув питання відповідальності підприємства, що здійснювало зберігання скрапленого газу без проведення оцінки впливу на довкілля. Суд дійшов висновку, що відсутність належного екологічного контролю створювала ризики для довкілля, а бездіяльність уповноважених державних органів сприяла порушенню екологічних норм. Зокрема, Верховний Суд зазначив, що екологічна безпека є складовою частиною правового режиму здійснення господарської діяльності, і її недотримання створює загрозу як для навколишнього природного середовища, так і для конституційних прав громадян.

У цій справі було встановлено, що відповідальність за порушення природоохоронного законодавства несе не лише суб'єкт господарювання, а й державні контролюючі органи, які зобов'язані забезпечувати належне дотримання екологічних стандартів. Суд визнав, що бездіяльність компетентних органів щодо екологічного контролю суперечить принципу верховенства права та порушує зобов'язання держави щодо охорони довкілля. Враховуючи ці обставини, Верховний Суд скасував рішення нижчих судових інстанцій, які не надали належної правової оцінки екологічним ризикам, і направив справу на новий розгляд.

Важливим аспектом цієї справи є врахування міжнародних стандартів у сфері екологічного права, зокрема практики Європейського суду з прав людини. Суд підкреслив, що належне дотримання екологічних норм є частиною обов'язків держави щодо забезпечення права громадян на безпечне довкілля, закріпленого в статті 50 Конституції України. Це рішення також узгоджується з положеннями Орхуської конвенції, яка гарантує право громадян на доступ до екологічної інформації, участь у прийнятті екологічних рішень та судовий захист у разі порушення екологічних прав.

Судова практика Верховного Суду України у сфері екологічної відповідальності свідчить про посилення судового контролю за рішеннями органів державної влади, які можуть мати негативний вплив на довкілля. Окрім справ, пов'язаних із порушенням екологічних стандартів суб'єктами господарювання, суди все частіше розглядають справи, де йдеться про відповідальність державних органів та місцевого самоврядування за ухвалення рішень, що можуть загрожувати екологічній безпеці. Однією з таких є справа про юрисдикцію адміністративного суду у спорах про захист екологічних прав, що була розглянута Верховним Судом у постанові від 1 вересня 2022 року у справі № 520/16518/2020 [16].

У даній справі позивачем виступив мешканець територіальної громади, який оскаржив розпорядження голови Дергачівської районної державної адміністрації Харківської області щодо затвердження детального плану території, призначеної для розміщення станції технічного обслуговування легкових автомобілів. Підставою для подання позову стало те, що реалізація зазначеного рішення могла спричинити забруднення водоносного шару ґрунту. Основним аргументом позивача була відсутність централізованого водопостачання та водовідведення, що підвищувало ризики екологічних наслідків. Таким чином, позивач вбачав у цьому порушення свого права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, гарантованого статтею 50 Конституції України.

Суди першої та апеляційної інстанцій визнали позов обґрунтованим і задовольнили його, оскільки встановили порушення норм містобудівного та екологічного законодавства, зокрема, відсутність стратегічно-екологічної оцінки, яка є обов'язковою відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля». Однак Верховний Суд скасував ці рішення і направив справу на новий розгляд. Аргументом для такого рішення стало те, що суди нижчих інстанцій неправильно застосували норми матеріального права та не розглянули питання про те, чи є оскаржуване розпорядження нормативно-правовим актом або індивідуальним рішенням.

З точки зору конституційно-правової відповідальності це рішення є важливим у контексті гарантування екологічних прав громадян та відповідальності держави за забезпечення екологічної безпеки. Верховний Суд фактично підтвердив, що місцеві органи влади мають обов'язок дотримуватися екологічних стандартів при ухваленні рішень, пов'язаних із забудовою територій, а громадяни можуть використовувати судові механізми для їх оскарження.

Також у своєму рішенні суд наголосив на необхідності врахування Орхуської конвенції, яка закріплює право громадськості вільного доступу до екологічної інформації, можливість судового оскарження рішень, які можуть негативно вплинути на довкілля. Це рішення демонструє важливість судового контролю за рішеннями органів влади, особливо у сфері містобудування та екологічної політики. Воно підтверджує, що екологічні права громадян є невід'ємною частиною їхніх конституційних свобод. Судовий захист таких прав гарантує можливість ефективного оскарження рішень, які можуть завдати шкоди довкіллю та порушити інтереси громади.

Рішення Європейського суду з прав людини відіграють ключову роль у формуванні правових стандартів екологічного захисту, встановлюючи відповідальність держав за недотримання міжнародних екологічних зобов'язань. У контексті конституційно-правової відповідальності України важливим прецедентом є рішення у справі Verein KlimaSeniorinnen Schweiz та інші проти Швейцарії № 53600/20, винесене 9 квітня 2024 року [17].

У цій справі ЄСПЛ вперше визнав, що неефективність державної політики у сфері боротьби зі змінами клімату може бути розцінена як порушення статті 8 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя. Суд дійшов висновку, що держава Швейцарія не забезпечила належного захисту громадян від негативних наслідків змін клімату, що створювало ризик для здоров'я та безпеки населення.

Судова колегія зазначила, що відповідальність держави у сфері екологічного захисту охоплює не лише реактивні заходи у відповідь на наявні екологічні загрози, а й активні превентивні зобов'язання. Це означає, що держави-учасниці Конвенції мають розробляти і впроваджувати ефективні екологічні політики, спрямовані на зменшення шкідливого впливу на довкілля. Суд наголосив, що у цій справі держава не здійснила достатніх заходів для мінімізації викидів парникових газів і не забезпечила ефективного механізму моніторингу кліматичних змін, що фактично суперечило зобов'язанням, закріпленим у міжнародних договорах, таких як Паризька угода 2015 року.

Окрему увагу ЄСПЛ приділив питанням доступу до правосуддя у справах екологічного характеру, посилаючись на статтю 6 Конвенції, яка гарантує кожному право на справедливий суд. Позивачі зазначали, що національні суди не надали їм ефективного засобу правового захисту, що фактично унеможливило оскарження бездіяльності уряду у сфері кліматичної політики. ЄСПЛ підтримав цю позицію, встановивши, що відсутність судового механізму для захисту екологічних прав є порушенням принципів верховенства права.

Це рішення також підкреслює необхідність дотримання державами міжнародних стандартів у сфері екологічного права. Суд посилається на ключові документи міжнародного права.

Для України це рішення має особливе значення, оскільки воно встановлює чіткий зв'язок між зобов'язаннями держави у сфері екологічної політики та захистом прав людини, в тому числі на безпечне середовище існування (довкілля). Верховний Суд України та Конституційний Суд України можуть використовувати його як прецедент при розгляді справ, пов'язаних із державними екологічними зобов'язаннями, зокрема щодо відповідальності за неефективну екологічну політику. Таким чином, рішення у справі Verein KlimaSeniorinnen Schweiz та інші проти Швейцарії може слугувати орієнтиром для українських судів при оцінці відповідальності органів влади за забезпечення екологічної безпеки громадян.

Висновки і пропозиції. Конституційно-правова відповідальність у сфері охорони довкілля в Україні потребує подальшого вдосконалення через оновлення законодавства, посилення контролю та врахування міжнародних стандартів. Важливим є внесення змін до Кодексу України про надра, Водного кодексу України та інших екологічних законів для забезпечення ефективного механізму притягнення до відповідальності за екологічні правопорушення.

З огляду на євроінтеграційні зобов'язання, необхідно адаптувати національне законодавство до екологічних норм ЄС, зокрема через посилення відповідальності за забруднення довкілля та впровадження принципу «забруднювач платить». Важливу роль відіграють адміністративні процедури у сфері екологічного контролю, які мають бути вдосконалені для ефективного реагування на порушення права на безпечне довкілля.

Судова практика підтверджує актуальність конституційно-правової охорони права на безпечне довкілля як складової правової системи України. Посилення застосування рішень ЄСПЛ у національній судовій системі сприятиме ефективному захисту екологічних прав громадян та підвищенню відповідальності держави у цій сфері.

Подальший розвиток законодавчої бази має ґрунтуватися на запровадженні дієвих механізмів контролю, підвищенні ролі громадськості у моніторингу екологічної політики та забезпеченні ефективного судового захисту прав на безпечне довкілля.

Список використаної літератури:

1. Коритко Л. Ю., Кучера А. М. Порушення екологічних прав людини в Україні в період воєнного стану (на прикладі Каховської катастрофи). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2024. Т. 1, № 81. С. 40–46. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.6 (дата звернення: 10.12.2024).
2. Ranjha, K. M. Right to a Healthy Environment: From Stockholm to Universal Recognition. What Does It Mean for Global Environmental Protection? *Zhejiang University*. 2024. DOI: https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4781979 (дата звернення: 10.12.2024).
3. Панкевич О., Гаврильців М. Концепція захисту екологічних прав у практиці Страсбурзького суду: деякі загальнотеоретичні та філософсько-правові аспекти. *Право України*. 2023. № 6. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6182 (дата звернення: 10.12.2024).
4. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 10.12.2024).
5. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення: 10.12.2024).
6. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text (дата звернення: 10.12.2024).
7. Про надра : Кодекс України від 27.07.1994 № 132/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр#Text (дата звернення: 10.12.2024).
8. Водний кодекс України : Кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text (дата звернення: 10.12.2024).
9. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності : Закон України

від 14.10.1994 № 208/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-вр#Text (дата звернення: 10.12.2024).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» : Закон України від 10.10.2024 № 4017-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#Text (дата звернення: 10.12.2024).
11. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text (дата звернення: 10.12.2024)
12. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : Закон України від 06.07.1999 № 832-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-14#Text (дата звернення: 10.12.2024).
13. Про ратифікацію Паризької угоди : Закон України від 14.07.2016 № 1469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1469-19#Text (дата звернення: 10.12.2024).
14. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text (дата звернення: 10.12.2024).
15. Постанова КАС ВС від 4 листопада 2022 року у справі № 420/18905/21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/107123236 (дата звернення: 10.12.2024).
16. Постанова КАС ВС від 1 вересня 2022 року у справі № 520/16518/2020. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106017551 (дата звернення: 10.12.2024).
17. European Court of Human Rights, Grand Chamber, Judgment (Merits and Just Satisfaction), Verein Klimaseniorinnen Schweiz et autres c. Suisse, App. No. 53600/20, Judgment Date 09/04/2024, ECLI:CE:ECHR:2024:0409JUD005360020

Drobush I. V., Strelbitska L. Ya. Constitutional and legal liability in the field of environmental protection: contemporary judicial practice of Ukraine and the European Court of Human Rights

This article analyzes the constitutional and legal responsibility for environmental protection in Ukraine, as well as its implementation in court practice. Environmental protection is one of the key responsibilities of the State enshrined in both constitutional and legislative documents. At the same time, ensuring environmental safety and the human right to a safe environment are important aspects of law enforcement that are increasingly becoming the subject of court cases.

The study reviewed the current legislation defining legal mechanisms for environmental protection and liability for its violation. The main trends in the development of the regulatory framework were analyzed, largely in the context of European integration processes and Ukraine's international commitments in the field of environmental policy.

The analysis of Ukrainian case law shows that environmental rights of citizens are increasingly becoming the subject of judicial protection. The author analyzes key court decisions on environmental offenses, including cases on environmental impact assessment, liability of business entities for environmental pollution, and the jurisdiction of courts in cases of protection of environmental rights of citizens. Particular attention is paid to the judgment of the European Court of Human Rights, which has become an important precedent in the field of international environmental law and has determined the responsibility of states for ineffective environmental policies.

The main conclusions of the article are that it is necessary to improve the mechanisms of constitutional and legal liability in the field of environmental protection by updating legislation, strengthening control over compliance with environmental standards and increasing the effectiveness of judicial protection of citizens' environmental rights. The author proposes to improve administrative and legal mechanisms of liability for environmental offenses, as well as to improve the interaction of state authorities with international environmental institutions.

Key words: *constitutional and legal liability, right to a safe environment, case law, environmental safety, international environmental standards, law enforcement, European Court of Human Rights, human rights, safe environment.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.91
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.5

О. С. Ярмоленко
кандидат юридичних наук,
докторант
Донецького державного університету внутрішніх справ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ КРЕДИТОРІВ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

У статті розглянуто питання щодо реалізацій прав та обов'язків кредиторів у процедурі банкрутства. Підкреслено, що процедура банкрутства в Україні є ключовим механізмом для відновлення платоспроможності боржників і захисту прав кредиторів. Впровадження Кодексу України з процедур банкрутства сприяло оновленню підходів до регулювання правовідносин учасників, однак залишаються невирішеними проблеми щодо прозорості судового розгляду, зловживання правами кредиторів та недосконалий судовий контроль. Економічна нестабільність, зумовлена військовими діями, значно збільшила кількість випадків банкрутства, створюючи нові виклики для кредиторів, особливо у сфері реалізації їхніх прав на майно боржників у зоні конфлікту.

Надано класифікацію прав та обов'язків кредиторів в залежності від процесуального статусу, судової процедури, змісту та рівня пріоритетності.

Визначено, що права кредиторів включають подання заяв до суду, включення вимог до реєстру кредиторів, участь у зборах і комітеті кредиторів, ініціювання мирових угод та оскарження судових рішень. Натомість обов'язки передбачають дотримання процесуальних строків, надання доказів та виконання ухвал суду тощо. Також зазначено проблеми, пов'язані зі зловживанням правами кредиторів, та запропоновано вдосконалення законодавства для запобігання таким випадкам.

Надано визначення реалізації прав та обов'язків кредиторів у процедурі банкрутства як процесу практичного здійснення кредиторами своїх законних повноважень та виконання встановлених обов'язків відповідно до норм законодавства, яке регулює процедури неплатоспроможності (банкрутства). Наголошено, що цей процес включає всі дії, які кредитори мають право або зобов'язані вчиняти у визначені законом строки та у встановленому порядку для захисту своїх інтересів у межах процедури банкрутства.

Доведено, що дослідження прав і обов'язків кредиторів у процедурі банкрутства має не лише юридичне, а й соціально-економічне значення. Воно сприяє вдосконаленню правової системи, адаптації її до сучасних викликів, зокрема, пов'язаних із воєнними діями, а також забезпеченню прозорості та справедливості процедур банкрутства для всіх учасників процесу.

Ключові слова: *банкрутство, права та обов'язки, кредитор, господарський суд, судовий розгляд, неплатоспроможність, санкція, реалізація прав, учасники справи.*

Постановка проблеми. Процедура банкрутства в Україні залишається важливим механізмом відновлення платоспроможності боржників та захисту інтересів кредиторів. Актуальність дослідження визначається, по-перше, тим, що з набранням чинності Кодексом України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), було впроваджено нові підходи до регулювання взаємодії сторін, проте на практиці зберігаються значні проблеми, пов'язані з прозорістю процедур, ефективністю судового контролю та зловживаннями у процесі розподілу майна боржника. По-друге, сучасна економічна нестабільність, пов'язана з військовими діями в Україні, значно

© О. С. Ярмоленко, 2024

підвищила кількість випадків банкрутства. Це створює нові виклики для кредиторів, зокрема щодо погашення боргів та реалізації прав на майно боржників, які опинилися в зоні конфлікту або зазнали збитків. По-третє, кредитори відіграють ключову роль у процедурі банкрутства, оскільки вони є стороною, яка прагне відшкодувати свої фінансові втрати. Детальне вивчення їхніх прав і обов'язків дозволяє створити баланс між інтересами кредиторів і боржників, а також уникнути ситуацій, коли права кредиторів можуть бути порушені через неправомірні дії або прогалини в законодавстві. По-четверте, однією з ключових проблем у процедурі банкрутства є низький рівень прозорості, особливо у питаннях управління майном боржника та його розподілу між кредиторами. Дослідження прав та обов'язків кредиторів сприяє вдосконаленню механізмів контролю за цими процесами. Крім того, у деяких випадках кредитори можуть зловживати своїми правами у процедурі банкрутства, наприклад, шляхом маніпуляцій з активами боржника або голосування у комітеті кредиторів. Дослідження таких проблем сприяє розробці запобіжних механізмів щодо порушення прав інших учасників процедури банкрутства. По-п'яте, банкрутство зачіпає інтереси не лише боржника та кредиторів, але й працівників боржника, постачальників та інших контрагентів. Вивчення прав та обов'язків кредиторів дозволяє гармонізувати ці інтереси, сприяючи соціальній стабільності та довірі до правової системи. Отже, дослідження цієї теми є не тільки юридично, але й економічно та соціально важливим, оскільки сприяє вдосконаленню системи банкрутства, її адаптації до сучасних викликів та забезпеченню справедливості для всіх учасників процесу.

Стан дослідження. Правовий статус кредиторів, їх права та обов'язки були предметом дослідження таких видатних вчених, як О. А. Беляневич, І. А. Бутирська, А. А. Бутирський, Л. І. Грабован, Б. В. Дерев'янко, В. В. Джунь, В. В. Дутка, С. В. Жуков, Ю. В. Кабенок, Я. О. Левшина, Л. М. Ніколенко, О. П. Подцерковний, Б. М. Поляков, П. Д. Пригуза, В. В. Радзивілюк, В. В. Рєзнікова, Т. В. Степанова, В. С. Щербина та інші. Разом з тим питання реалізації прав та обов'язків кредиторів у процедурі банкрутства у сучасний період потребують додаткового дослідження.

Мета статті полягає у комплексному аналізі прав та обов'язків кредиторів у процедурі банкрутства, їх реалізації з урахуванням чинного законодавства та судової практики.

Виклад основного матеріалу. КУзПБ визначає кредитора як юридичну або фізичну особу, які мають підтверджені у встановленому порядку документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника та виділяє забезпечених, конкурсних та поточних кредиторів [1]. Кожна група кредиторів може мати свої особливі права та обов'язки, які властиві тільки цієї групи. Наприклад, забезпечені кредитори можуть повністю або частково відмовитися від забезпечення. Вони зобов'язані подати заяву з грошовими вимогами до боржника під час провадження у справі про банкрутство в частині вимог, що є незабезпеченими, або за умови відмови від забезпечення. Конкурсні кредитори за вимогами, що виникли до дня відкриття провадження у справі про банкрутство, зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують, протягом 30 днів з дня офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство (ст. 45 КУзПБ) [1]. Поточні кредитори мають право на погашення своїх вимог в порядку черговості, визначеної ст. 64 КУзПБ.

Слід підкреслити, що конкурсні кредитори грають найбільшу роль в процедурі банкрутства, оскільки голосують на зборах кредиторів щодо таких важливих питань як схвалення плану санації боржника та схвалення внесення змін до нього, а також звернення до господарського суду з клопотанням про введення наступної процедури у справі про банкрутство. Окрім того, конкурсні кредитори формують комітет кредиторів, який може приймати такі важливі рішення у справі про банкрутство як: визначення кандидатури арбітражного керуючого для призначення у справі про банкрутство; звернення до господарського суду з клопотанням про призначення арбітражного керуючого, припинення повноважень арбітражного керуючого та про призначення іншого арбітражного керуючого; надання згоди на продаж майна боржника (крім майна, що є предметом забезпечення) та погодження умов продажу майна боржника (крім майна, що є предметом забезпечення) у процедурі санації відповідно до плану санації або у процедурі ліквідації банкрута [2]. Отже, КУзПБ для конкурсних кредиторів встановлює більш складний, порівняно з іншими учасниками справи, порядок набуття статусу учасника провадження у справі про банкрутство, який (статус) наділяє такого учасника повним обсягом процесуальної дієздатності, в т. ч. правом

оскаржувати судові рішення, оскаржувати дії боржника, розпорядника майном, керуючого санацією, ліквідатора, звертатися про визнання недійсними угод боржника тощо. Набуття такого статусу остаточно формалізується ухвалою суду про визнання вимог кредитора [3].

Права та обов'язки кредитора у процедурі банкрутства можна поділити на дві групи: загальні – визначаються загальними нормами права, в тому числі Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК), Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), Господарським кодексом України (далі – ГК України) і специфічні – визначаються КУзПБ.

Наприклад, до загальних прав ч. 1 ст. 42 ГПК України відносить право: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами [4].

Частина 2 ст. 42 ГПК України містить перелік обов'язків до яких відносять обов'язок: 1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; 3) з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; 4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; 5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; 6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки; 7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом [4].

Наприклад, правонаступництво у справах про банкрутство урегульовано нормами ст. 43 КУзПБ, якою передбачено, що у разі вибуття чи заміни кредитора у справі про банкрутство господарський суд за заявою правонаступника або іншого учасника (учасників) справи здійснює заміну такої сторони її правонаступником на будь-якій стадії провадження у справі. За змістом статей 512, 514 ЦК України кредитор у зобов`язанні може бути замінений іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги). До нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов`язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом. Тобто, правозаступництво в процедурі банкрутства здійснюється на підставі загальної норма права. Зазначені висновки узгоджуються з правовою позицією, викладеною Верховним Судом у постановах від 16.10.2018 р. у справі № 914/2567/17, від 04.12.2018 р. у справі № 31/160(29/170(6/77-5/100), від 04.06.2020 р. у справі № 910/1755/19.

Згідно КУзПБ кредитору надано низку прав та обов'язків. Основне право – це звернення до суду для ініціювання процедури банкрутства. Суд зобов'язаний прийняти заяву кредитора якщо, вона правильно оформлена та відкрити провадження у справі. Кредитори мають право об'єднати свої вимоги до боржника і звернутися до суду з однією спільною заявою. Таку заяву підписують усі кредитори, які об'єднали свої вимоги до боржника. У заяві кредитор зобов'язаний вказати розмір своїх вимог до боржника із зазначенням окремо розміру неустойки (штрафу, пені), яка підлягає сплаті. Обов'язком ініціюючого кредитора є надання суду достатніх доказів існування непогашеного грошового зобов'язання боржника перед кредитором. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові від 28 вересня 2022 року у справі № 910/430/22 зазначив, що у зв'язку з цим на ініціюючого кредитора покладається обов'язок підвищеного стандарту доказування [5].

Кредитор набуває статус учасника провадження у справі про банкрутство та повну процесуальну дієздатність (здатність особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді) лише після вчинення всіх передбачених законом дій та прийняття судом відповідної ухвали про повне або часткове визнання його вимог. Вказаний висновок було зазначено Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у поста-

нові від 16.07.2020 р. у справі № 910/4475/19. Проте кредитори мають право на оскарження відповідних ухвал у справі про банкрутство як особи, які не брали участь у справі з моменту подання такими кредиторами лише заяв з вимогами до боржника [6].

Іншим важливим правом, яким можуть користуватися кредитори, є включення їх вимог до боржника до реєстру вимог кредиторів. Таким чином, фіксується сума та черговість погашення зобов'язань кожному кредитору.

Формування представницького органу є правом кредиторів від якого залежить взагалі процедура банкрутства (ст. 123 КУзПБ). Утворюючи збори кредиторів, останні формують представницький орган (комітет кредиторів), в якому мають право брати участь всі кредитори у процедурі банкрутства. Збори кредиторів мають процесуальну правосуб'єктність і є механізмом гарантування прав усіх кредиторів, адже вони надають змогу абсолютно кожному кредитору реалізувати своє законне право на голосування та висловлення своєї думки щодо подальших дій по справі. При цьому кожен кредитор індивідуально заінтересований у погашенні своїх окремих вимог [7, с. 358].

Організаційні питання роботи зборів кредиторів вирішує арбітражний керуючий, а члени зборів кредиторів мають право: розглядати звіт керуючого реструктуризацією про результати перевірки декларації про майновий стан боржника; розглядати проекту плану реструктуризації боргів боржника; приймати рішення про схвалення плану реструктуризації боргів боржника або про звернення з клопотанням до господарського суду про перехід до процедури погашення боргів боржника або про закриття провадження у справі про неплатоспроможність

Кредитори мають право до дня надсилання повідомлення про проведення зборів кредиторів вносити арбітражному керуючому пропозиції щодо включення питань до порядку денного. Питання, запропоновані кредиторами, є обов'язковими до включення арбітражним керуючим до порядку денного зборів кредиторів.

Стаття 28 КУзПБ визначає, що комітет кредиторів має право в будь-який час звернутися до господарського суду з клопотанням про відсторонення арбітражного керуючого від виконання повноважень незалежно від наявності таких підстав. Але така норма негативно впливає на виконання дискреційних повноважень господарського суду [8, с. 31-35], тому що суд повинен ухвалити рішення без дослідження та оцінки доказів, що суперечить принципу судового контролю у процедурі банкрутства. Хоча у постанові Верховний Суд у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 20.05.2021 р. у справі № 922/3369/19 вказав, що процедура відсторонення арбітражного керуючого від виконання повноважень в кінцевому підсумку охоплюється компетенцією суду. Рішення комітету кредиторів не може мати для господарського суду заздалегідь встановленої сили і має оцінюватися відповідно до ст. 86 ГПК України. У разі надходження клопотання від комітету кредиторів про відсторонення арбітражного керуючого, господарський суд зобов'язаний щонайменше перевірити дотримання порядку скликання та проведення загальних зборів та/або комітету кредиторів, законність обрання/формування загальними зборами кредиторів комітету кредиторів, прийняте зборами кредиторів чи комітетом кредиторів рішення та реалізацію цього рішення через відповідне клопотання до господарського суду в порядку ч. 4 ст. 28 КУзПБ [9]. Але на наш погляд, тільки внесення змін до КУзПБ щодо необхідності обґрунтування такого рішення комітетом кредиторів відповідними доказами врегулює дане питання.

В залежності від виду судових процедур визначених ст. 6 КУзПБ корелюється обсяг прав та обов'язків кредиторів. Наприклад, під час процедури санації забезпечений кредитор має право клопотати перед господарським судом про прийняття рішення про припинення дії мораторію щодо майна боржника, яке є предметом забезпечення, якщо таке майно не задіяне у виконанні плану санації боржника або є швидкозношуваним предметом чи товаром, що швидко псується (ч. 8 ст. 41 КУзПБ).

У процедурі розпорядження майном боржника кредитор наділений правом звернутися до суду із заявою про застосування позовної давності під час розгляду грошових вимог кредиторів [10].

У кредиторів є право ініціювати та пропонувати умови укладання мирової угоди відповідно до ст. 192 ГПК України. Документ може бути прийнято на будь-якій стадії банкрутства.

На підставі ст. 40 КУзПБ кредитор має право клопотати щодо заборони боржнику вчиняти без згоди розпорядника майна правочини, а також зобов'язати боржника передати цінні папери, майно, інші цінності на зберігання третім особам, вчинити чи утриматися від вчинення певних дій або вжити інших заходів.

Кредитор має право відповідно до черговості та в порядку, встановленому реєстром вимог кредиторів на задоволення своїх вимог.

У разі фактів порушення чинного законодавства кредитор має право подавати скарги на дії арбітражного керуючого, боржника та будь-якого іншого учасника процедури банкрутства.

Таким чином, можна класифікувати права та обов'язки кредиторів у процедурі банкрутства:

1) За процесуальною роллю кредиторів: права та обов'язки конкурсних кредиторів; права та обов'язки забезпечених кредиторів; права та обов'язки поточних кредиторів.

2) За стадіями процедури банкрутства: права та обов'язки кредиторів на стадії розгляду справи про банкрутство; права та обов'язки кредиторів на стадії санації; права та обов'язки кредиторів на стадії ліквідації.

3) За змістом прав: майнові права; процесуальні права.

4) За рівнем пріоритетності: права та обов'язки першочергових кредиторів; права та обов'язки забезпечених кредиторів; права та обов'язки інших кредиторів.

5) За порядком регулювання: права та обов'язки кредиторів, що регулюються загальними нормами права; права та обов'язки кредиторів, що регулюються спеціальними нормативними актами.

Така класифікація є важливим аспектом регулювання всього процесу банкрутства та дозволить систематизувати правовідносини між учасниками, забезпечуючи баланс інтересів боржника, кредиторів та інших сторін.

Висновки. На підставі здійсненого аналізу можна визначити, що реалізація прав та обов'язків кредиторів у процедурі банкрутства – це процес практичного здійснення кредиторами своїх законних повноважень та виконання встановлених обов'язків відповідно до норм законодавства, яке регулює процедури неплатоспроможності (банкрутства). Цей процес включає всі дії, які кредитори мають право або зобов'язані вчиняти у визначені законом строки та у встановленому порядку для захисту своїх інтересів у межах процедури банкрутства. Отже, дослідження прав і обов'язків кредиторів у процедурі банкрутства має не лише юридичне, а й соціально-економічне значення. Воно сприяє вдосконаленню правової системи, адаптації її до сучасних викликів, зокрема, пов'язаних із воєнними діями, а також забезпеченню прозорості та справедливості процедур банкрутства для всіх учасників процесу.

Список використаної літератури:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
2. Жуков С. Особливості заявлення та розгляду вимог кредиторів у справі про банкрутство: судова практика. Асоціація правників України VIII Форум з конкурсного права. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ 2023_prezent/ Prezent_Kreditor_vimogi_bankrytstvo.pdf
3. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 23 січня 2020 у справі № 913/444/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 87204309
4. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text
5. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 28 вересня 2022 року у справі № 910/430/22. *Iplex*. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106891160&red=100003ebd6e8cd5d2224ad924004a1338eb7c7&d=5
6. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 16.07.2020 р. у справі № 910/4475/19. *Ligazakon*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/90743553?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01
7. Поліщук Р.М. Особливості правового статусу кредиторів та х представницьких органів у справах про банкрутство товариств з обмеженою відповідальністю. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2024. Вип. 83: частина 1. С. 352-359.
8. Ніколенко Л. М. Дискреційні повноваження господарського суду: межі та умови їх реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. Вип. 6-2. Т. 2. С. 31-35.
9. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 20.05.2021 р. у справі № 922/3369/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/98083109
10. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 09.09.2021 р. у справі № 916/4644/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100884643

Iarmolenko O. S. Implementation of creditors' rights and obligations in bankruptcy proceedings

The article examines the issue of the implementation of creditors' rights and obligations in bankruptcy proceedings. It is emphasized that the bankruptcy procedure in Ukraine is a key mechanism for restoring the solvency of debtors and protecting the rights of creditors. The implementation of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures has contributed to the renewal of approaches to regulating the legal relations of participants, however, problems regarding the transparency of judicial proceedings, abuse of creditors' rights and imperfect judicial control remain unresolved. Economic instability caused by military actions has significantly increased the number of bankruptcy cases, creating new challenges for creditors, especially in the area of the implementation of their rights to debtors' property in the conflict zone.

A classification of creditors' rights and obligations is provided depending on the procedural status, judicial procedure, content and level of priority.

It is determined that the rights of creditors include filing applications with the court, including claims in the creditors' register, participating in meetings and creditors' committees, initiating amicable agreements and appealing court decisions. Instead, the duties include compliance with procedural deadlines, provision of evidence and execution of court decisions, etc. Problems related to the abuse of creditors' rights are also noted, and improvements to the legislation are proposed to prevent such cases.

The definition of the implementation of creditors' rights and obligations in the bankruptcy procedure is given as the process of practical exercise by creditors of their legal powers and fulfillment of established obligations in accordance with the norms of the legislation regulating insolvency (bankruptcy) procedures. It is emphasized that this process includes all actions that creditors have the right or are obliged to take within the time limits specified by law and in the established manner to protect their interests within the bankruptcy procedure.

It is proven that the study of the rights and obligations of creditors in the bankruptcy procedure has not only legal, but also socio-economic significance. It contributes to the improvement of the legal system, its adaptation to modern challenges, in particular, those related to military operations, as well as ensuring transparency and fairness of bankruptcy procedures for all participants in the process.

Key words: *bankruptcy, rights and obligations, creditor, economic court, trial, insolvency, sanction, exercise of rights, participants in the case.*

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.6

Н. О. Яворська
доктор філософії з галузі «Право»

ОСОБЛИВІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена з'ясуванню комплексу особливих умов функціонування сучасної соціальної держави. На підставі комплексного аналізу наявних наукових підходів до розуміння особливостей функціонування соціальної держави автором робиться висновок, що повноцінне функціонування в рамках моделі сучасної соціальної держави можливе за наявності певних обставин дійсності. Першою такою обставиною є те, що відповідна держава володіє статусом правової держави, а також належною мірою реалізує цей статус, результатом чого є те, що в сфері реалізації соціальної функції держави наявний правопорядок. Друга обставина функціонування сучасної соціальної держави пов'язується із тим, що відповідна держава повинна володіти статусом демократичної держави, й в цій державі має існувати активне громадянське суспільство, котре має реальну змогу впливати на сферу реалізації соціальної функції держави. Третя обставина належного функціонування сучасної соціальної держави виявляється у наявності в державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави, а також правового механізму реалізації соціальної функції держави. Автором робиться висновок, що прогресивний тип сучасної соціальної держави формується на перетині трьох фундаментальних факторів: ця соціальна держава виникає та функціонує за наявності умов неухильного дотримання принципів правової держави, що забезпечує верховенство права та захищеність прав і свобод громадян, а також за умов розвитку справді демократичного порядку в державі; наявність функціональної завершеності правових інструментів, що дозволяють ефективно реалізовувати соціальну функцію держави на всіх рівнях публічного адміністрування. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується на тому, що відсутність чи формалізація будь-якого з факторів належного функціонування соціальної держави робить зусилля з побудови держави загального добробуту розрізненими і недостатньо результативними, що позбавляє такі ініціативи довгострокової стабільності в реалізації та перешкоджає досягненню повноцінного соціального розвитку Українського народу.

Ключові слова: *демократична держава, держава загального добробуту, правова держава, соціальна безпека, соціальна держава, соціальна функція, соціальне право, соціальний захист.*

Постановка питання. Термін «соціальна держава» застосовується до особливого типу держав, а саме тих, що в першу чергу фокусується на реалізації політики, спрямованої на забезпечення певного рівня життя для своїх громадян, а також на наданні підтримки соціально вразливим верствам населення, таким як діти, особи з інвалідністю, особи, що наближаються до пенсійного віку та ін. У цьому контексті соціальну державу можна вважати найбільш ефективним способом узгодження державної (публічної) влади з об'єктивно необхідними процесами сприяння соціальній справедливості, загальному добробуту суспільства у сучасних суспільствах [1, с. 49–50]. У зв'язку із цим важливо відзначити, що захист суспільства в соціальній державі супроводжується захистом особистості, й навпаки, захист особисто-

© Н. О. Яворська, 2024

сті також закономірним чином тягне за собою захист суспільства. Як правильно зазначається з цього приводу в спеціальній науковій літературі, неприйняття соціального аспекту в окремій людині тотожне неприйняттю суспільства у цілому, адже суспільство не спроможне існувати без людей. І навпаки, людина, позбавлена соціальної складової, вже не є особистістю. Між тим, вказане щодо людини обумовлене не тим, що соціальний аспект є найбільш значущим в окресленні людської природи, а тому, що інтеграція природних, соціальних і духовних компонентів необхідна для формування явища, котре наразі відоме як «сучасна людина» [2, с. 74]. Саме тому, українськими вченими наголошується на тому, що «стабільність та поступовий розвиток будь-якого суспільства, а також створення гідних умов життя, нерозривно пов'язані із соціальною захищеністю громадян» [1, с. 49], що в загальному масштабі питання передбачає забезпечення, охорону та захист соціальних прав людини. Утім вказане, як випливає з викладеного, в повній мірі досягається лише в державі, яка вважається соціальною державою, характеризуючись при цьому всіма умовами функціонування такого типу сучасної держави. Викладене вказує на потребу уточнення комплексу особливих умов функціонування соціальної держави.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогоднішній день зміст соціальної держави вже розкривався багатьма українськими ученими, серед яких: Д. Е. Аблязов, В. В. Вашкович, О. О. Герасименко, О. С. Головащенко, С. В. Кісс, А. М. Колот, О. Г. Кушніренко, К. А. Марков, О. З. Панкевич, В. М. Попова, С. М. Прилипко, І. В. Яковюк та ін. Поряд із тим, слід констатувати, що особливі умови функціонування соціальної держави ще не були предметом комплексного дослідження, що є питанням, котре потребує вирішення.

Відтак, **метою** статті є з'ясування комплексу особливих умов функціонування соціальної держави. Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні *завдання*: 1) проаналізувати підходи учених до розуміння особливостей функціонування сучасної соціальної держави; 2) виокремити ключові фактори, що дозволяють державі функціонувати в рамках моделі сучасної соціальної держави; 3) проаналізувати ці фактори; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи завдання будь-якої сучасної держави можна визначити її фактичну соціальну мету (призначення), а також місію в просуванні прогресивних соціально-правових концепцій, включаючи принцип гендерної рівності, розвінчання стереотипів, пов'язаних із оцінкою працездатності осіб з інвалідністю та ін. Важливо підкреслити, що завдання, покладені на державу, мають першорядне значення відносно її функцій, а ці функції слугують закономірним засобом для виконання означених завдань. Отже, можна дійти висновку, що завдання соціальної та правової держави, які дозволяють їй досягати своїх соціальних цілей, є відмінною рисою соціальної держави, як держави загального добробуту. При цьому, як зазначає правниця С. В. Кісс стверджує, що соціальна держава, керуючись своїми основними принципами (тобто тих, які вона проголосила в якості керівних), повинна вживати всіх необхідних заходів для встановлення стабільності всередині країни. Цього можна досягти за допомогою правових заходів (юридичних гарантій в цілому), що слугують в якості засобу забезпечення гідного життя та безперешкодного особистісного розвитку [1, с. 201]. У свою чергу українські вчені-економісти А. М. Колот, О. О. Герасименко та О. М. Поплавська, опосередковано аналізуючи завдання та функції соціальної держави, вказують на появі нової моделі соціальної держави, сформованої конвергенцією неопартеналістської політичної платформи та ідеологічних основ держави соціальних інвестицій. Сучасна концепція соціальної держави підтримує нові пріоритети для суспільства, керованого державою, такі як інтеграція соціальної та економічної політики, перехід від суто перерозподільної ролі до ролі, котра цілісно стимулює зростання, та стимулювання інноваційного економічного розвитку за рахунок збільшення саме людського капіталу [3, с. 12]. При цьому В. В. Вашкович доходе думки, що центральною метою і напрямком демократичної, соціальної та правової держави є забезпечення прав і свобод власних громадян, а також інших людей (включаючи їх право на життя, здоров'я, гідність, освіту, працю, житло тощо), за допомогою реалізації, яких люди зможуть отримувати ті чи інші блага, що формуються в соціальній сфері буття людини. Отже, створення повнофункціональної системи гарантій та ефективного механізму здійснення і захисту прав і свобод людини має вирішальне значення для розвитку соціальної державності в Україні. Це необхідно для забезпечення реалізації принципів свободи, соціальної справедливості, рівності та моралі, а також

для гарантії того, що ці права і свободи дійсно дотримуються [4, с. 115].

Беручи до уваги викладене, можемо зробити висновок, що соціальна держава на сьогоднішній день виконує ряд взаємопов'язаних завдань, котрі можна умовно згрупувати на три категорії. Перша категорія завдань соціальної держави зводитися до створення правових і фактичних передумов для того, щоб працездатні люди могли забезпечувати себе і свої сім'ї, а також до здійснення заходів з підтримки вразливих груп (зокрема, таких як особи з інвалідністю, маргіналізовані верстви населення), забезпечуючи їх базовим гідним рівнем життя. Друга категорія завдань соціальної держави включає забезпечення умов, за яких всі громадяни мали б реальний та повноцінний доступ до своїх економічних, соціальних і культурних прав. І, нарешті, третя категорія завдань соціальної держави включає в себе здійснення заходів щодо: 1) мінімізації невиправданих соціально-економічних диспропорцій між різними групами членів суспільства; 2) стримування (та за можливості скорочення) надмірного розшарування населення за ознакою матеріального достатку (багатства); 3) сприяння соціальної гармонії та єдності народу [див., напр.: 5, с. 29].

Вітчизняний учений-юрист К. А. Марков справедливо зазначає, що «соціальна держава визначається не лише її ознаками, а ще й умовами її функціонування» [6, с. 32]. Цими умовами, на думку правника, є: 1) наявність правової держави; 2) наявність громадянського суспільства; 3) наявність соціальної справедливості; 4) наявність гідного людини прожиткового мінімуму; 5) наявність соціального забезпечення [6, с. 31–35]. У свою чергу О. Г. Кушніренко зазначає, що «сама по собі соціальна держава не може виникнути й існувати поза зв'язків із економічними, правовими, соціальними, культурними та моральними умовами, які існують в державі» [7, с. 103]. При цьому «надзвичайно важливою умовою існування соціальної держави є її реальна здатність виробити і втілити в життя відповідну соціальну політику» [7, с. 102]. До основних напрямів цієї політики, на думку О. Г. Кушніренка, слід віднести: «наукове прогнозування розвитку економіки, динаміки населення, розробка відповідних планів-прогнозів тощо; стимулювання розвитку приватного підприємства, особливо малого і середнього бізнесу; перерозподіл матеріальних ресурсів між регіонами, недопущення масової, стихійної міграції населення в найбільш розвинуті й забезпечені райони; регулювання рівня життя різноманітних верств населення за допомогою податків, надання всебічної підтримки найбільш незахищеним верствам населення; реалізація разових заходів та соціальних державних програм, які розробляються, затверджуються, реалізуються та фінансуються державою; та ряд інших, не менш важливих соціальних напрямів» [7, с. 102]. Зважаючи на викладене, доходимо думки, що до основних спеціальних умов виникнення та функціонування соціальної держави є:

1) наявність правової держави. Український учений-юрист Д. Е. Аблязов зауважує, що «правова держава передбачає певну свободу особи від держави, від її опіки, а соціальна навпаки, пов'язана з активним втручанням держави в соціальну сферу життя людини і суспільства» [8, с. 13]. При цьому учений визнає недоцільність протиставлення правової і соціальної держави, вказуючи на потребу зближення цих моделей існування держави [8, с. 13]. На нашу думку, правову та соціальну державу не лише не доцільно протиставляти, а, навпаки – при їх дослідженні виходити із того, що існування сучасної соціальної держави неможливе, коли ця держава не буде правовою. Вітчизняний правник І. В. Яковюк справедливо зазначає, що «концепція "соціальної держави" виникає як актуальна конкретизація теорії правової держави відповідно до потреб громадянського суспільства» [9, с. 46]. При цьому соціальна держава, на думку ученого, формуючись паралельно «процесу формування концепції прав і свобод людини і громадянина» [9, с. 47], «виростає із соціальної функції, виконання якої в певній мірі було властиве як правовій державі в її ліберальній трактовці, так і всім попереднім типам держав. Від них соціальна держава відрізняється, по-перше, обсягами діяльності в соціальній сфері, а, по-друге, – тими методами і засобами, які нею використовуються для регулювання відносин в означеній сфері» [9, с. 46]. У свою чергу В. В. Вашкович наголошує на тому, що «абсолютизація соціальної функції держави без формування правової держави призводить до спотворення самої ідеї гуманізму та людиноцентризму» [4, с. 115].

З вказаним в тій чи іншій мірі погоджуються також й інші учені, адже, як зазначає український правник В. О. Нечипоренко, в основі концепту правової держави «лежить взаємовплив теорії демократії, індивідуалістських і лібералістичних вчень та фундаментальна можливість їх синтезу в філософсько-правовій сфері, а також взаємо-

дія їх принципових положень в праві та в інституалізації основ правової держави» [10, с. 12]. Відтак, правова держава є «таким утворенням, де діють справедливі і шляхетні закони, всі люди рівні перед законом і судом, панує верховенство права, забезпечуються права і свободи людини, відповідальність влади перед громадянами, а реалізація принципу її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову сприяє гармонізації державного управління, злагоді у суспільстві та створює перепони для зловживань і корумпованості можновладців» [11, с. 23]. З огляду на вказане слід погодитись із К. А. Марковим у тому, що правова держава є «формою здійснення державної влади, що функціонує на основі права, а поняття соціальної держави відображає суть держави, тобто стійку загальну спрямованість діяльності, пов'язану із забезпеченням загальносоціальних інтересів» [6, с. 32]. Поряд із тим, О. С. Головащенко взагалі доходе висновку, що «соціальна держава є наступним історичним етапом у процесі розвитку правової держави, її якісною характеристикою, оскільки, по-перше, втілення ознак правової держави є міцним фундаментом для нормативного закріплення і реалізації положень соціальної держави, а, по-друге, історично в Європі виникнення і подальший розвиток соціальної держави відбувався виключно на основі розвиненої правової державності» [12, с. 15]. Вказане має надзвичайно важливе значення, адже соціальна держава, яка втручається у соціальну сферу буття людини та суспільства, може декларувати себе в якості такої лише для того, щоби здійснювати неправомірний тиск на людину (наприклад, проголошення права на працю та права на зайнятість може використовуватись задля створення умов примусової праці, як це мало місце в радянській Україні до 1991 року), а відтак – не буде соціальною державою в реальній дійсності. У той же час, коли втручання держави в соціальну сферу, корегується ідеєю верховенства права, відповідне втручання буде призводити до бажаного соціального ефекту, сприяючи загальному благополуччю усіх людей, котрі проживають у державі;

2) наявність у державі громадянського суспільства. Вітчизняний правник С. М. Прилипко справедливо зауважує, що «існування соціальної держави пов'язується з демократією, оскільки вважається, що одним із найбільш важливих факторів її становлення с тиск громадянського суспільства» [13, с. 6]. При цьому В. О. Нечипоренком громадянське суспільство пропонується розуміти в якості «суспільства, в якому свобода індивідів має позастатусний характер та інституалізована в праві, приватній власності, ринковій економіці, визнається автономія моральних і релігійних переконань особи (також віротерпимості); неполітичні інституції (сім'я, освіта, економіка) не зазнають утисків з боку держави, а навпаки, визначають цілі та функції держави, обмежуючи її правом» [10, с. 6]. Отже, можемо дійти висновку, що наявність у державі громадянського суспільства, як умова виникнення та існування соціальної держави, передбачає:

а) соціальний контроль за виконанням державою завдань у соціальній сфері. В. В. Налуцишин звертає увагу на те, що на сучасному етапі розвитку Української держави «має місце стрімке зростання рівня правосвідомості громадян, активний розвиток інститутів громадянського суспільства, які здатні ефективно здійснювати соціальний контроль та впливати на управління державою» [14, с. 26]. За таких умов держава не має можливості декларувати свою соціальну спрямованість діяльності задля того, щоби маскувати свої неправові та антигуманні цілі. Для прикладу, відсутність належного соціального контролю в колишньому СРСР призводило до того, що вслід за декларуванням побудови «держави загального добробуту» мали місце: колективізація та Голодомор Українського народу, трудова експлуатація дітей та примус до праці (як процес забезпечення права на працю) [див., напр.: 15, с. 27 –29] тощо;

б) наявність конкуренції публічних і приватних соціальних послуг у державі. В тому разі, коли соціальна держава створюється та діє в правовій, демократичній державі, вона передбачає, що громадянське суспільство не лише контролює виконання соціальної функції цією державою, але й частково «приватизує» таку функцію держави, будучи для держави конкурентом у діяльності щодо становлення та існування «держави загального добробуту»;

3) наявність у державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави та правового механізму реалізації соціальної функції держави. Соціальна держава не може бути створена та тривалий час існувати у державі, в якій відсутні: норми законодавства, що передбачатимуть реалізацію державою (також приватними суб'єктами) соціальної функції; реальна практика реалізації соціальної функції держави у відповідності до вимог законодавства. Відсутність вказаних

правових механізмів, як правило, й є тією обставиною, з огляду на яку констатується, що та чи інша держава лише декларативно є соціальною.

Висновки. Узагальнюючи викладене в цій статті слід звернути увагу на важливості тієї обставини, що становлення сучасної соціальної держави прогресивного типу неможливе без створення та забезпечення існування умов, за яких держава може розпочати державотворення в напрямі побудови держави загального добробуту. Вказаними умовами, як випливає з викладеного, є наступні: перша – наявність у держави статусу правової держави, який повинен бути забезпечений не тільки де-юре, а й де-факто. Цей статус передбачає реальне панування права, що проявляється в ряді аспектів, серед яких: а) діяльність всіх суб'єктів, відповідальних за забезпечення соціальної безпеки, повинна бути підпорядкована принципам права та нормам законодавства, узгодженим з цими принципами; б) державні інститути зобов'язані функціонувати строго в рамках правових приписів, що виключають свавілля в сфері реалізації соціальної функції держави. Отже, перша фундаментальна умова виникнення соціальної держави прогресивного типу створює правову основу для захисту особистості та стійкості соціальної безпеки в умовах реалізації функцій соціальної держави. Другою важливою умовою формування соціальної держави прогресивного типу є наявність статусу демократичної держави, що підтверджується не лише формальною демократизацією, а й реальною трансформацією системи публічного адміністрування у сфері забезпечення соціальної безпеки. Ключовим елементом в цьому контексті постає наявність активно функціонуючого громадянського суспільства, яке відіграє важливу роль у реалізації демократичних принципів у соціальній сфері. Третьою такою умовою слід вважати наявність у державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави та правового механізму реалізації соціальної функції держави. Відтак, зазначимо наступне: прогресивний тип соціальної держави формується на перетині трьох вказаних фундаментальних факторів; відсутність чи формалізм будь-якого з цих факторів робить зусилля з побудови держави загального добробуту розрізненими і недостатньо результативними, що позбавляє такі ініціативи довгострокової стабільності в реалізації та перешкоджає досягненню повноцінного соціального розвитку Українського народу.

Список використаної літератури:

1. Кісс С. В. Розвиток соціальної держави в Україні: теоретичні та історико-правові аспекти : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 247 с.
2. Попова В. М. Соціальні права людини – основа соціальної держави. *Ефективність державного управління*. 2013. № 37. С. 70–75.
3. Колот А. М., Герасименко О. О., Поплавська О. М. До формування нової моделі соціальної держави. *Україна : аспекти праці*. 2017. № 1–2. С. 3–15.
4. Вашкович В. В. Зміст та реалізація соціальної функції держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 113–115.
5. Панкевич О. З. Соціальна держава: проблеми загальної теорії : монографія / за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів: ЛьвЮІ МВС України, 2004. 183 с.
6. Марков К. А. Проблема визначення поняття соціальної держави в науці. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 5. С. 27–36.
7. Кушніренко О. Г. Україна як соціальна держава: сучасне розуміння та проблеми реалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2012. № 12 (1028). С. 101–104.
8. Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина. *Форум права*. 2012. № 1. С. 10–14.
9. Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2000. 187 с.
10. Нечипоренко В. О. Філософсько-правовий аналіз легітимації правової держави : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2003. 17 с.
11. Тертишник В. М. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності. *Вісник Національної академії наук України*. 2007. № 3. С. 23–29.
12. Головащенко О. С. Соціальна та правова держава: питання співвідношення : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 18 с.
13. Прилипко С. М. Сучасні концептуальні підходи щодо сутності соціальної держави. *Право і безпека*. 2007. № 6. С. 6–9.
14. Налуцишин В. В. Філософсько-правова парадигма соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2018. 403 с.
15. Тиха А. П. Правове регулювання змін трудового договору : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2017. 235 с.

Yavorska N. O. Special conditions for the functioning of the welfare state

This paper clarifies the set of special conditions necessary for the modern social state, or welfare state, to function effectively. Drawing on a comprehensive analysis of current scholarly approaches to understanding the operation of the welfare state, the author concludes that fully fledged functioning within the framework of a modern welfare state is possible only under certain real-world circumstances. The first requirement is that the state must be governed by the rule of law, and it must apply this principle sufficiently to ensure that the social function of the state operates under the rule of law. The second requirement is that the state must be democratic, with a genuinely active civil society that can meaningfully influence the implementation of the state's social function. The third requirement is that the state must possess a legal mechanism both to regulate and to enforce its social function. Based on these observations, the author concludes that a progressive modern welfare state arises from the confluence of three fundamental factors. First, it requires strict adherence to the rule of law, which guarantees legal certainty and protects citizens' rights and freedoms. Second, it depends on the presence of a truly democratic order. Third, it calls for comprehensive legal instruments that enable the effective realization of the social function at all levels of public administration. The paper's conclusions emphasize that if any of these factors is absent or merely nominal, attempts to establish a welfare state become fragmented and ineffective, depriving such efforts of long-term stability and hindering the full-scale social development of the Ukrainian people.

Key words: *democratic state, lawful state, social function, social law, social protection, social security, social state, welfare state.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.7

Д. В. Бондар
кандидат наук з державного управління,
ректор
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В США

Наукова публікація присвячена дослідженню досвіду адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту в США.

Зазначається, що органи публічної адміністрації США мають багаторічний досвід координації діяльності щодо ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, що зумовлено як географічними факторами, так і щільністю населення, яке проживає на відповідних територіях. Головним органом з питань запобігання та ліквідації наслідків природних і техногенних катастроф в США є Федеральне агентство з управління надзвичайними ситуаціями – FEMA (Federal Emergency Management Agency), яке координує діяльність органів цивільної оборони, федеральних міністерств та відомств (міністерств енергетики, транспорту тощо) і підприємств приватного сектору, а також забезпечує підготовку кадрів, навчання населення та поширення інформації з питань реагування на надзвичайні ситуації.

Акцентується увага на тому, що головним завданням FEMA є координація діяльності органів публічної адміністрації щодо своєчасного реагування на надзвичайні ситуації та оперативної ліквідації їх негативних наслідків, а також акумулювання інформації про надзвичайні ситуації, що забезпечується засобами комунікації з використанням новітніх інноваційних інформаційних технологій (швидкісного оптоволоконного зв'язку, захищеного серверного обладнання, хмарних технологій, можливостей соціальних мереж та месенджерів, технології штучного інтелекту тощо).

Формулюється висновок про доцільність запозичення позитивного досвіду органів публічної адміністрації США в частині адміністративно-правової регламентації діяльності у сфері цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Зокрема, до позитивного досвіду віднесено розробку та реалізацію FEMA Федерального плану, який є головним актом у процесі реагування на надзвичайну ситуацію та ліквідації її наслідків. Аналогом такого плану в Україні є План реагування на надзвичайні ситуації державного рівня, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від14 березня 2018 р. № 223. Також позитивним є досвід побудови структури та організації діяльності Федерального агентства з управління надзвичайними ситуаціями (FEMA), зокрема його функції щодо адміністрування та координації діяльності інших органів публічної адміністрації у вказаній сфері суспільних відносин. Вартими запозичення, зокрема, є структура та зміст офіційного сайту FEMA, який містить детальну інформацію як для суб'єктів владних повноважень, так і для громадян щодо організації цивільного захисту населення та територій США від надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: *зарубіжний досвід, правове регулювання, інформаційні технології, безпека життєдіяльності, надзвичайна ситуація, штучний інтелект, цивільний захист, публічне управління, ліквідація, координація.*

© Д. В. Бондар, 2024

Актуальність теми. Дослідження перспективних напрямів удосконалення національного законодавства у сфері адміністративно-правового регулювання забезпечення безпеки життєдіяльності, включаючи використання інноваційних інформаційних технологій, включає обов'язковий аналіз зарубіжного досвіду, адже цивілізовані зарубіжні країни пройшли довгий шлях формування національних систем цивільного захисту та забезпечення безпеки життєдіяльності в цілому.

Однією з найбільш розвинутих в технологічному плані країн є США, адже саме у США зародилася технологія Інтернет і органи публічної адміністрації приділяють максимальну увагу розвитку електронного урядування, цифровізації системи публічного управління в цілому.

Крім того, США в силу географічних факторів та масштабів країни достатньо часто потерпають від різноманітних природних катаклізмів, що потребує від органів публічної адміністрації підтримки рівня максимальної готовності відповідних служб для оперативного реагування на надзвичайні ситуації та високого рівня координації всіх сил та засобів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Україна тісно взаємодіє із США на всіх напрямах забезпечення національної безпеки, тому дослідження досвіду адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту в США має як теоретичне, так і практичне значення з метою виокремлення позитивного зарубіжного досвіду у вказаній сфері суспільних відносин та визначення доцільності та необхідності його імплементації в національне адміністративне законодавство та юридичну практику.

Питанням забезпечення безпеки життєдіяльності приділяють увагу науковці різних спеціальностей, зокрема фахівці у сферах природничих, технічних, гуманітарних наук. З останніх досліджень присвячених вказаній тематиці варто виділити роботи таких відомих науковців як Ф. Апшай, Т. Гринюк, К. Марченко, О. Оришака, О. Остапенко, О. Халак, О. Хитра, О. Чекригін та інші дослідники.

Правове регулювання використання інформаційних технологій (цифровізації) у різних сферах суспільного життя досліджували такі відомі науковці як М. Бабик, В. Бевзенко, Д. Біленька, О. Берназюк, М. Віхляєв, О. Гунбіна, К. Дубова, С. Єсімов, Т. Ковальова, Т. Коломоєць, О. Комаров, А. Комзюк, А. Краковська, І. Лопушинський, К. Оксютенко, А. Омельченко, М. Серебро, Р. Стефанчук, І. Тищенкова та інші.

Проте, досвід адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту в США ще не був предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує необхідність підготовки даної публікації.

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження особливостей адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту в США.

Методологія даної публікації традиційно об'єднує три групи методів наукового пошуку. Першу групу складають філософські методи дослідження, а саме, метод діалектики, його закони та прийоми, а також метод метафізики. Серед загальнонаукових методів дослідження (друга група методів) більшою мірою застосовуються прийоми логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння), системний та структурно-функціональний методи. Третю групу складають спеціально-юридичні методи дослідження, серед яких більшою мірою застосовується методологія порівняльного правознавства, а також формально-юридичний метод та метод юридичного моделювання.

Враховуючи тему публікації, в процесі даного дослідження також активно застосовуються цивілізаційний, телеологічний та синергетичний наукові підходи.

Результати дослідження. В сучасному глобалізованому, високотехнологічному та цифровізованому світі люди все більше стикаються із новими викликами та загрозами природного та техногенного характеру. Теорія глобального потепління не є абсолютно доведеною, проте наслідки життєдіяльності людини, зокрема, активного розвитку високотехнологічного виробництва, є очевидними. Збільшення викидів парникових газів призводить до збільшення середньої температури на планеті та посилення потужності природних катаклізмів, які стають причиною виникнення надзвичайних ситуацій, тобто порушення нормальних умов життєдіяльності населення відповідних територій. Так загальновідомими є останні наслідки руйнівних лісових пожеж, ураганів, зокрема і на території США.

Вищезазначене обумовлює необхідність посилення уваги органів публічної адміністрації до системи забезпечення життєдіяльності, яка включає систему цивільного захисту населення від надзвичайних ситуацій та їх наслідків.

США є одним із світових лідерів у розвитку високотехнологічного виробництва та цифро-

візації суспільного життя. Водночас саме на території США останнім часом спостерігається збільшення кількості надзвичайних ситуацій, які зумовлені причинами природного та техногенного характеру. Отже, відповідні органи публічної адміністрації США набувають всебічного досвіду у сфері ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків.

Так, І. Прощин зазначає, що щодо закордонного досвіду в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру, то найбільшої уваги заслуговує досвід США – країни, в якій масштабні катастрофи природного характеру трапляються досить часто, на густонаселених територіях [1, с. 96].

Головним органом з питань запобігання та ліквідації наслідків природних і техногенних катастроф в США є FEMA (Federal Emergency Management Agency), яке створено у 1997 році. Воно координує діяльність органів цивільної оборони, федеральних міністерств та відомств (міністерств енергетики, транспорту та ін.) і підприємств приватного сектору, а також забезпечує підготовку кадрів, навчання населення та поширення інформації з питань реагування на надзвичайні ситуації, проведення науково-дослідних робіт, контроль за використанням електронних засобів масової інформації в період надзвичайного стану, взаємодію зі збройними силами [1, с. 96; 2].

Як зазначено на офіційному веб-сайті FEMA, у Федеральному агентстві з управління надзвичайними ситуаціями (FEMA) працює понад 20 000 людей по всій країні. Штаб-квартира у Вашингтоні, округ Колумбія, має 10 регіональних офісів по всій країні. FEMA використовує величезний потенціал для координації в рамках федерального уряду, щоб переконатися, що Америка готова до катастроф і реагує на них [3].

Місія FEMA полягає в тому, щоб допомагати людям до, під час і після катастроф. Цілі та завдання FEMA, викладені в Стратегічному плані на 2022-2026 роки, покликані забезпечити успіх агентства, спільноти з управління надзвичайними ситуаціями. План окреслює три сміливі амбітні цілі для вирішення цього завдання:

– впроваджувати справедливість як основу управління надзвичайними ситуаціями;

– очолювати всю спільноту в боротьбі зі змінами клімату;

– підтримувати готовність FEMA та підготовлену націю [3].

Слід відзначити, що важливу роль в координації діяльності регіональних офісів FEMA відіграють новітні інформаційні технології. Зокрема на вказаному офіційному сайті FEMA доступна всебічна інформація про діяльність агентства, освітні програми, останні надзвичайні події (ситуації) та заходи реагування на них, Стратегічний план на FEMA на 2022-2026 роки, інформація про основні ризики природного та техногенного характеру та заходи щодо їх своєчасного виявлення та запобігання негативним наслідкам тощо.

Акумулювання інформації про надзвичайні ситуації забезпечується засобами комунікації з використанням новітніх інноваційних інформаційних технологій: швидкісного оптоволоконного зв'язку, захищеного серверного обладнання, хмарних технологій, можливостей соціальних мереж та месенджерів, технології штучного інтелекту тощо.

Комплексний характер системи державного управління США щодо надзвичайних ситуацій відображають наступні принципи: координація діяльності органів управління, що відповідальні за підготовку і протидію надзвичайним ситуаціям, з боку однієї особи (директора FEMA), підлеглої безпосередньо президенту США; подвійне призначення, тобто об'єктами управління є надзвичайні ситуації мирного та воєнного часу, а суб'єктами управління – цивільні та військові організації; надзвичайні повноваження відповідних органів управління повинні бути продовженням їх звичайних, повсякденних функцій там, де це можливо; взаємозв'язок між всіма фазами (функціями) управління [1, с. 96; 4, с. 275].

Реалізація зазначених принципів в США дозволила побудувати ефективну систему цивільного захисту населення та територій від надзвичайних подій природного та техногенного характеру.

В. Панфілов зазначає, що комплексний характер державної системи управління щодо надзвичайних ситуацій, захисту населення від техногенних аварій та катастроф у США проявляється у створенні всеохоплюючої системи федерального законодавства, що регулює практично всі етапи розвитку техногенно-екологічної безпеки [5, с. 30].

Особливість правового регулювання суспільних відносин в США як федеративній державі обумовлює наявність двох рівнів законодавства: федерального та законодавства штатів. Проте, враховуючи особливе значення для суспільства правової регламентації організації цивільного захисту, ключові питання техногенно-екологіч-

ної безпеки, тобто захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру вирішуються на рівні саме федерального законодавства.

Р. Приходько та О. Ященко акцентують увагу на тому факті, що у системі адміністративно-правового регулювання захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій у США має місце розподілення функцій і повноважень (FEMA виконує лише частину з них, консолідуючи зусилля органів державного управління, що здійснюють іншу частину обов'язків). Так, питаннями прогнозування й оцінки ризику надзвичайних ситуацій займається Національна служба погоди, ризику повені – Національна адміністрація по океанографії і метеорології; ризику землетрусів – Національний науковий фонд та геологічна служба США; розробкою стандартів і нормативів будівництва укріплювальних споруд – Інженерні війська США та Національне бюро стандартів. Відповідно, через вищезазначені органи FEMA отримує повідомлення про катастрофи. Також аналогічна інформація надходить з правоохоронних органів, оперативного центру комісії з атомного законодавства, місцевого оперативного центру з питань надзвичайних ситуацій, агентства новин США [4, с. 276-277].

Таким чином, головним завданням FEMA є саме координація діяльності органів публічної адміністрації щодо своєчасного реагування на надзвичайні ситуації та оперативної ліквідації їх негативних наслідків, а також акумулювання інформації про надзвичайні ситуації, що забезпечується засобами комунікації з використанням інноваційних інформаційних технологій (швидкісного оптоволоконного зв'язку, серверного обладнання, хмарних технологій, можливостей соціальних мереж та месенджерів тощо).

Після отримання першого повідомлення про катастрофу, FEMA через національний центр координації надзвичайних ситуацій повідомляє свої філії і регіональні офіси, а також групу надання допомоги при катастрофах і бригаду невідкладного забезпечення. Отримавши підтвердження про розмір руйнувань і людських жертв від губернатора постраждалого штату, директор FEMA направляє запит до Білого дому про оголошення в районах, які зазнали ураження, надзвичайного стану і введення в дію Федерального плану [4, с. 277].

На підставі подання FEMA і петиції губернатора Президент США видає спеціальний указ про введення надзвичайного стану і надання федеральної допомоги штату (штатам), який постраждав. Лише у виняткових випадках згідно з законодавством Президент може ввести надзвичайний стан у штаті без петиції губернатора. Після цього FEMA посилає у зону лиха свого координатора, даючи вказівки щодо розгортання формувань і установ в осередку та за його межами. У відповідності з Федеральним планом та конкретними заявками постраждалих штатів головні відомства й агентства спрямовують виділені сили і засоби для ліквідації наслідків катастрофи (після їх коригування на центральному рівні). FEMA здійснює фінансове відшкодування витрат на ліквідацію катастрофи відповідно до законодавства (Financial Management Annex and Regulations in 44 CFR part 206). Подальша робота здійснюється при прямому контакті штаб-квартири FEMA зі своїми регіональними офісами, федерального координатора з координаторами штатів, національних міністерств і агентств зі своїми відділами і філіями у постраждалих штатах. Крім того, здійснюється співробітництво FEMA з усіма головними відомствами (міністерствами, агентствами) і основними формуваннями, що працюють в осередку [4, с. 277].

О. Сохін справедливо зазначає, що в окресленій системі позитивним моментом є визначення субординації, розподіл обов'язків усіх організацій-учасників і визначення механізму їх взаємодії. Певним недоліком, на його думку, можна вважати надто велику кількість міністерств, відомств, агентств, установ і тимчасових формувань, які беруть участь у ліквідації наслідків катастрофи [6, с. 32].

Проте вказаний недолік цілком компенсується координаційними зусиллями FEMA, що діє у відповідності до єдиного Федерального плану.

В. Доманський зазначає, що, оскільки питання про взаємодію органів в США повинні розв'язувати задовго до інциденту, у Портленді створено групу розвитку і планування, яка співпрацює з представниками промислових підприємств і добровільних формувань [7, с. 31].

Зазначений позитивний досвід вартий запозичення та імплементації в національне законодавство та юридичну практику, адже в умовах ринкової економіки та розвинутого громадянського суспільства представники промислових підприємств, підприємці в цілому та добровільні формування повинні бути однією з основних ланок загальнодержавної системи цивільного

захисту, адже вони максимально наближені до місць потенційного виникнення надзвичайних ситуацій та здатні вчинити першочергові (невідкладні) дії щодо ліквідації надзвичайної ситуації та локалізації її наслідків.

Ключовою є також ефективна комунікація з представниками промислових підприємств і добровільних формувань, яку доцільно здійснювати із використанням новітніх інформаційних технологій, що дозволить оперативно реагувати на виникнення чи загрозу виникнення надзвичайної ситуації.

Разом із тим, форми та методи адміністративно-правового регулювання зазначеною сферою в США, на думку Р. Приходько та О. Ященко, надто громіздкі та важко керовані з єдиного центру, втім у такому регулюванні захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій є також позитивні моменти, а саме: FEMA керується тільки одним Федеральним планом, який є головним актом у процесі реагування на надзвичайну ситуацію та ліквідацію її наслідків. За результатами проведеного дослідження науковці запропонували розробити найбільш загальний національний план реагування на надзвичайні ситуації різного характеру, в якому прописати – які міністерства та відомства будуть брати участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру. І лише на підставі загального плану розробляти плани для окремих районів, з урахуванням їх особливостей [4, с. 277-278].

Таким чином, загальний федеральний план реагування на надзвичайні ситуації різного характеру дозволяє оперативно розробляти актуальні плани реагування на конкретну надзвичайну ситуацію на регіональному або на загальнодержавному рівні.

Не менш важливе значення для подолання наслідків надзвичайних ситуацій мають програми, які спрямовані на захист прав і свобод громадян в умовах надзвичайної ситуації.

Б. Данилишин зазначає, що в США існують програми соціального захисту громадян шляхом надання субсидій, компенсацій, матеріальної, фінансової, медичної, гуманітарної та іншої допомоги, що сприяє нормалізації обстановки в районах надзвичайної ситуації. У законодавчому полі США чинними є «Закон про компенсацію збитків від великих аварій на АЕС», «Закон про охорону здоров'я та техніку безпеки на вугільних шахтах», «Закон про безпеку на виробництві та охорону здоров'я в гірничій справі» [8, с. 222].

Отже, система забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у США має належну правову основу на рівні федерального законодавства. І вже на основі федеральних законів розробляється федеральний план реагування на надзвичайні ситуації.

Так, головною метою агентства (FEMA) є розробка комплексної системи заходів у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Ця система включає розробку форм та методів, стратегії однаково придатної для управління країною як при стихійних лихах, так і техногенних аварій антропогенного походження та, крім того, інтеграцію дій на рівні штатів і місцевих органів влади. І саме під егідою агентства розроблений і затверджений Федеральний план заходів стосовно ліквідації осередків катастроф (The Federal Response Plan), де закріплені принципи, організаційні структури та стратегія управління країною як при стихійних лихах, так і при аварійних ситуаціях техногенного характеру. У підготовці цього плану брали участь 27 міністерств, агенств і комітетів національного рівня. План вводиться в дію відповідно до законодавчого акту Роберта Стаффорда про надання допомоги при надзвичайних ситуаціях (щодо невідкладної допомоги при катастрофах) [9]. На підставі загального Федерального плану складаються відомчі, регіональні та місцеві плани невідкладних заходів. Крім того, визначаються механізми реалізації різних видів допомоги постраждалому штату. У разі виникнення декількох надзвичайних ситуацій у різних штатах вводиться в дію план одночасного надання допомоги штатам, що постраждали (Multi-State Response Operations) [6, с. 31].

Вищевказаний досвід США щодо розробки та реалізації єдиного Федерального плану реагування на надзвичайні ситуації запозичений національними органами публічної адміністрації та імплементований в національне законодавство та відповідну юридичну практику. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 р. № 223 затверджено План реагування на надзвичайні ситуації державного рівня [10].

Зазначений План реагування на надзвичайні ситуації державного рівня розроблено для впорядкування та координації дій органів державної влади України, органів місцевого самоврядування, органів управління та сил цивільного захисту, суб'єктів господарювання, спрямованих на ліквідацію наслідків та надання допо-

моги постраждалим, у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації [10].

Ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру у США займаються громади та органи влади населених пунктів, адміністративних територій, штатів. У випадках, коли місцева громада, адміністративна територія чи навіть штат не в силах протидіяти надзвичайній ситуації, терміново запрошується допомога Федерального Уряду і починає діяти Національна система захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій. На державному рівні дії системи детально плануються у Плані федерального реагування, а на регіональному – дії, сплановані у Планах реагування конкретного штату, регіону, району. Концепція реалізації Планів полягає в тому, що при надзвичайних ситуаціях після отримання інформації з місця катастрофи, негайно вступає в дію Регіональний план. До місця катастрофи висуваються регіональні мобільні елементи реагування: пожежники, поліція, бригади швидкої медичної допомоги, які формують біля місця катастрофи командний пункт. Починається виконання обов'язків рятувальниками кожного напрямку і водночас детальна розвідка наслідків катастрофи та її поширення. Інформація подається в центр зв'язку, дається оцінка обставин, розміру санітарних втрат, стану небезпеки для населення і перші прогнози щодо потреб додаткових сил. За необхідності губернатор штату направляє сили та засоби, які він має згідно з Регіональним планом, доповідає про катастрофу та її наслідки Федеральному агентству боротьби з надзвичайними ситуаціями і за необхідності просить допомоги. Федеральний уряд в цьому разі негайно приймає відповідальність за управління всіма діями щодо реагування на катастрофу і вводить в дію Федеральний план [1, с. 96; 2].

О. Сохін зазначає, що федеральний план передбачає надання допомоги, спрямованої, насамперед, на порятунок життя людей, захист установ громадської охорони здоров'я і власності, забезпечення національної безпеки. Він не стосується будівництва житла, позик і грантів, наданих окремим громадянам і місцевій адміністрації для остаточної ліквідації наслідків катастрофи [1, с. 96-97; 6, с. 31-32].

Отже, адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту в США здійснюється як на рівні федерального законодавства, так і на рівні законодавства штатів. Ключовим органом публічної адміністрації, який здійснює нормотворчу діяльність у вказаній сфері суспільних відносин є Федеральне агентство з управління надзвичайними ситуаціями – FEMA (Federal Emergency Management Agency), яке координує діяльність органів цивільної оборони, федеральних міністерств та відомств (міністерств енергетики, транспорту тощо) і підприємств приватного сектору, а також забезпечує підготовку кадрів, навчання населення та поширення інформації з питань реагування на надзвичайні ситуації.

Висновки. Проведене дослідження особливостей адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту в США дає підстави сформулювати висновок про можливість та доцільність запозичення позитивного досвіду органів публічної адміністрації США в частині адміністративно-правової регламентації діяльності у сфері цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Зокрема, до позитивного досвіду слід віднести розробку та реалізацію FEMA Федерального плану, який є головним актом у процесі реагування на надзвичайну ситуацію та ліквідацію її наслідків. Також позитивним є досвід побудови структури та організації діяльності Федерального агентства з управління надзвичайними ситуаціями (FEMA), зокрема його функції щодо адміністрування та координації діяльності інших органів публічної адміністрації у вказаній сфері суспільних відносин.

Варто запозичити, зокрема, структуру та зміст офіційного сайту FEMA, який містить детальну інформацію як для суб'єктів владних повноважень, так і для громадян щодо організації цивільного захисту населення та територій США від надзвичайних ситуацій.

На увагу заслуговує також досвід FEMA у сфері координації діяльності органів публічної адміністрації щодо своєчасного реагування на надзвичайні ситуації та оперативної ліквідації їх негативних наслідків, а також акумулювання інформації про надзвичайні ситуації, що забезпечується засобами комунікації з використанням новітніх інноваційних інформаційних технологій (швидкісного оптоволоконного зв'язку, захищеного серверного обладнання, хмарних технологій, можливостей соціальних мереж та месенджерів, технології штучного інтелекту тощо).

Позитивний досвід США щодо розроби та реалізації федерального плану реагування на

надзвичайні ситуації імплементовано в національне законодавство на рівні постанови Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 р. № 223 «Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня», що дозволяє національним органам публічної адміністрації оперативно реагувати на надзвичайні ситуації.

Перспективність подальшого дослідження даної теми обумовлена необхідністю дослідження позитивного досвіду США щодо правової регламентації та практичного функціонування механізму залучення представників приватного сектору економіки та добровольців для ліквідації надзвичайних подій та їх наслідків.

Список використаної літератури:

1. Прощин І. Аналіз закордонного досвіду із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру. *Збірник наукових праць Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України «Надзвичайні ситуації: попередження та ліквідація».* 2021. № 2. Т. 5. С. 95-100.
2. Мороз Є.Д., Близнюк М.Д., Печиборщ В.П., Михайловський М.М., Кушнір В.А., Вороненко В.В. Досвід організації екстреної медичної допомоги потерпілим у надзвичайних ситуаціях у США та розвинених державах світу. *Український медичний часопис.* 2018. № 4 (126). Т. 2. С. 9-12. URL: https://www.umj.com.ua/article/129631/
3. Federal Emergency Management Agency (FEMA). URL: https://www.fema.gov/about (дата звернення: 05.10.2024).
4. Приходько Р., Ященко О. Закордонний досвід регулювання запобігання і ліквідації надзвичайних ситуацій на регіональному рівні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління.* 2016. Вип. 2. С. 272-282.
5. Панфілов В. Система державного правового управління: запобігання техногенно-екологічній небезпеці (законодавча практика США). *Юридичний вісник України.* 1999. 28 жовт. – 3 лист. С. 30–32.
6. Сохін О. Взаємодія рятувальних служб США. *Надзвичайна ситуація.* 2000. № 3. С. 31-32.
7. Доманський В.А. Державне управління пожежною безпекою України (організаційно-правовий аналіз за матеріалами діяльності Державного департаменту пожежної безпеки): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2004. 258 с.
8. Данилишин Б.М. Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління. НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. К.: ЗАТ «Нічлава», 2001. 259 с.
9. Robert T. Stafford Disaster Relief and Emergency Assistant Act, as amended by Public Law 106-390, October 30, 2000. URL: http://www.disastersrus.org/fema/stafact.htm (дата звернення: 05.10.2024).
10. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня: постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 р. № 223. Дата оновлення: 03.05.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2018-п#Text (дата звернення: 05.10.2024).

Bondar D. V. Features of administrative and legal regulation in the sphere of ensuring life safety and civil defense in the USA

The scientific publication is devoted to the study of the experience of administrative and legal regulation in the field of ensuring the safety of life and civil protection in the USA.

It is noted that the public administration bodies of the USA have many years of experience in coordinating activities to eliminate emergencies of a natural and man-made nature, which is due to both geographical factors and the density of the population living in the relevant territories. The main body for the prevention and elimination of the consequences of natural and man-made disasters in the USA is the Federal Emergency Management Agency – FEMA, which coordinates the activities of civil defense bodies, federal ministries and departments (ministries of energy, transport, etc.) and private sector enterprises, and also provides training, education of the population and dissemination of information on emergency response.

The emphasis is placed on the fact that the main task of FEMA is to coordinate the activities of public administration bodies in terms of timely response to emergencies and prompt elimination of their negative consequences, as well as the accumulation of information about emergencies, which is provided by means of communication using the latest innovative information technologies (high-speed fiber optic communication, secure server equipment, cloud technologies, the capabilities of social networks and messengers, artificial intelligence technologies).

A conclusion is formulated on the expediency of borrowing the positive experience of US public administration bodies in terms of administrative and legal regulation of activities in the field of civil

protection of the population and territories from emergencies. In particular, the development and implementation of the FEMA Federal Plan, which is the main act in the process of responding to an emergency and eliminating its consequences, is included in the positive experience. An analogue of such a plan in Ukraine is the State-level Emergency Response Plan, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 14, 2018 No. 223. Also positive is the experience of building the structure and organization of the activities of the Federal Emergency Management Agency (FEMA), in particular its functions of administration and coordination of the activities of other public administration bodies in the specified sphere of public relations. It is worth borrowing, in particular, the structure and content of the official FEMA website, which contains detailed information for both government officials and citizens on the organization of civil protection of the population and territories of the United States from emergencies.

Key words: *foreign experience, legal regulation, information technologies, life safety, emergency, artificial intelligence, civil protection, public administration, liquidation, coordination.*

УДК 351.741
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.8

Є. Г. Веклич
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СИТУАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті запропоновано адміністративно-правовий статус ситуаційних центрів Національної поліції України розглядати як систему нормативно визначених цільових (мета, завдання, функції, принципи діяльності), організаційних (організаційна структура центру; розподіл повноважень; реалізація цільових елементів в поточному (плановому) та надзвичайному (позаплановому) режимах; порядок взаємодії з іншими суб'єктами владних повноважень) та компетенційних (права та обов'язки) елементів, які спрямовані на реалізацію поліцейських повноважень щодо охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку шляхом збирання, аналізу та узагальнення інформації про кримінальні, адміністративні правопорушення, терористичні акти та інші події, а також забезпечення управління силами і засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки, виникнення надзвичайних ситуацій або воєнного стану.

До елементів адміністративно-правового статусу Ситуаційних центрів Національної поліції України слід віднести: І) цільовий блок: 1) мету діяльності Ситуаційних центрів Національної поліції України, а саме: а) реалізація повноважень структурними підрозділів центрального органу управління поліції на основі їх взаємодії щодо охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; б) збирання, аналіз та узагальнення інформації про кримінальні та адміністративні правопорушення, терористичні акти та інші події; в) забезпечення управління силами і засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки, виникнення надзвичайних ситуацій або воєнного стану; 2) завдання, функції; 3) принципи діяльності; ІІ) організаційний блок: організаційна структура центру; розподіл повноважень; реалізація цільових елементів в поточному (плановому) та надзвичайному (позаплановому) режимах; взаємодія між відділами й секторами підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України; взаємодія з іншими підрозділами та органами Національної поліції України, правоохоронними органами, а також з іншими органами державної влади й місцевого самоврядування; ІІІ) компетенційний блок: права та обов'язки центру; права та обов'язки працівників; реалізація прав та обов'язків щодо досягнення мети діяльності.

Ключові слова: *публічна безпека, управління силами і засобами, організаційно-аналітичне забезпечення, взаємодія з правоохоронними органами, оперативна обстановка, узагальнення інформації про правопорушення, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Варто відзначити, що Закон України «Про Національну поліцію» [1] спрямований на встановлення нових правових основ для організації та функціонування одного з ключових державних суб'єктів у сфері реалізації правоохоронної політики – Національної поліції України (далі – НПУ).

Проблема реформування правоохоронних органів постійно привертає увагу науковців та експертів у сфері адміністративного права через наявність численних колізій у відповідному законодавстві. З моменту створення НПУ як органу, що надає сервісні послуги населенню, тривають активні наукові дискусії щодо її реформування та вдосконалення. Це обумовлено специфікою завдань і функцій, які вона виконує. Відтак, перегляд адміністративно-правового статусу як поліції в цілому, так і поліцейських зокрема, є важливим і актуальним питанням для наукової спільноти та практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми адміністративно-правового статусу органів і підрозділів НПУ, у тому числі й шбаних, організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування були предметом досліджень: О. О. Бандурки, О. В. Батраченка, І. О. Васильєва, С. В. Васюк, Р. В. Дмитрика, О. С. Доценка, М. В. Кочерова,

© Є. Г. Веклич, 2024

В. І. Литвиненка, О. М. Литвинова, В. Я. Малиновського, А. М. Сердюка, О. М. Солов'я, Н. Я. Якимчука, інших та практиків.

Мета статті – дослідити адміністративно-правовий статус Ситуаційних центрів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Положення про Ситуаційний центр НПУ (2016 р., далі Положення), такий центр – це організаційна форма взаємодії підрозділів центрального органу управління поліції, утворена для збирання, аналізу та узагальнення інформації про найбільш резонансні кримінальні, адміністративні правопорушення, терористичні акти та інші події, забезпечення координації та управління силами і засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки або виникнення надзвичайних ситуацій [2].

У контексті даного дослідження особливу увагу слід приділити поняттю «правовий статус». Так, окремі науковці визначають правовий статус як багатогранну категорію, що має загальний, універсальний характер і охоплює статуси різних суб'єктів правовідносин, до яких належать публічна адміністрація, суспільство, юридичні та фізичні особи. У наукових джерелах також зазначається, що правовий статус відображає як положення суб'єктів у відповідній системі правовідносин, так і їхні індивідуальні особливості. На думку дослідників, правовий статус не може бути реалізований без обов'язків, що відповідають правам, без юридичної відповідальності у необхідних випадках, без правових гарантій. Ця категорія визначає права та обов'язки суб'єктів у системному вигляді, що дозволяє здійснити порівняльний аналіз статусів різних суб'єктів і знайти нові шляхи для їх вдосконалення [3, с. 149].

Водночас, О. О. Бандурка, розкриваючи зміст адміністративно-правового статусу державного органу, зазначає, що зазвичай його розглядають як сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на орган завдань [4, с. 23]. На думку О. С. Доценка, цей підхід є дещо обмеженим, оскільки не враховує такі важливі аспекти адміністративно-правового статусу, як порядок формування суб'єкта протидії організованій злочинності та гарантії його незалежності. Крім того, значущою є також мета створення конкретного суб'єкта протидії організованій злочинності. Без чіткого визначення цієї мети неможливо провести повну адміністративно-правову характеристику суб'єкта, оскільки відсутня можливість його ідентифікації в системі суб'єктів протидії організованій злочинності, які мають схожі або навіть ідентичні повноваження [5, с. 128-129].

З цього питання, В. І. Литвиненко зазначає, що адміністративно-правовий статус охоплює не лише такі складові, як компетенція, функціональні та організаційні засади діяльності, але й цільове призначення, мету, порядок створення, а також гарантії незалежності діяльності [6, с. 81]. Науковий інтерес до досліджуваної теми привертають погляди Н. Я. Якимчука, який аналізує адміністративно-правовий статус державного органу як комплекс взаємопов'язаних компонентів. Він виділяє такі елементи, як мета; порядок створення і функціонування державного органу; основні завдання; форми взаємодії з іншими складовими державного апарату [7, с. 119]. Також В. Я. Малиновський до адміністративно-правового статусу відносить систему взаємопов'язаних елементів: завдання та цілі, компетенція, відповідальність, порядок формування та процедура діяльності цих органів [8, с. 379].

Щодо визначення адміністративно-правового статусу НПУ або її окремих органів і підрозділів, науковці використовують різноманітні підходи. Наприклад, М. В. Кочеров аналізує адміністративно-правовий статус органів Національної поліції України як загальнотеоретичну категорію, що визначає специфічне положення цього правоохоронного органу в державі [9, с. 295]. О. В. Батраченко зазначає, що адміністративно-правовий статус органів Національної поліції України слугує для ідентифікації цього органу державної влади як суб'єкта конкретних правовідносин у визначений період часу з конкретним суб'єктом [10, с. 40]; А. М. Сердюк адміністративно-правовий статус патрульної поліції України досліджує як систему законодавчо встановлених і гарантованих державою правових положень, які закріплюють права й обов'язки, завдання та функції, організаційну структуру, структуру управління, форми відповідальності, компетенцію й місце патрульної поліції в структурі НПУ [11, с. 79]. Такий інтегративний підхід найбільш повно відображає змістові характеристики адміністративно-правового статусу як Національної поліції, так і її структурних елементів.

У науковій літературі наводиться багато й інших визначень щодо адміністративно-правового статусу, які доцільно застосовувати при визначенні саме адміністративно-правового

статусу Ситуаційних центрів НПУ. Крім того, слід враховувати, що адміністративно-правовий статус є динамічною системою взаємопов'язаних юридичних явищ, які визначають місце конкретного суб'єкта та характеризують його як учасника адміністративних правовідносин. Основою адміністративно-правового статусу виступають його структурні елементи, які підлягають обов'язковому нормативному закріпленню, без яких жоден суб'єкт не може бути учасником адміністративних правовідносин, як і не може взагалі існувати.

За результатами аналізу наукової літератури наведемо власне розуміння адміністративно-правового статусу Ситуаційних центрів НПУ, під яким розуміємо систему нормативно визначених цільових (мета, завдання, функції, принципи діяльності), організаційних (організаційна структура центру; розподіл повноважень; реалізація цільових елементів в поточному (плановому) та надзвичайному (позаплановому) режимах; порядок взаємодії між відділами й секторами підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НПУ, з іншими підрозділами та органами поліції, правоохоронними органами, а також органами державної влади й місцевого самоврядування) та компетенційних (права та обов'язки) елементів, які спрямовані на реалізацію поліцейських повноважень щодо охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку шляхом збирання, аналізу та узагальнення інформації про кримінальні, адміністративні правопорушення, терористичні акти та інші події, а також забезпечення управління силами і засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки, виникнення надзвичайних ситуацій або воєнного стану.

При дослідженні адміністративно-правового статусу Ситуаційних центрів НПУ України необхідно відмітити, що за своїми характеристиками такий статус є галузевим статусом окремого суб'єкта владних повноважень, а саме НПУ, що ґрунтується на загальному конституційному та родовому статусах. Тобто адміністративно-правовий статус зазначеного суб'єкта владних повноважень обумовлений конституційними положеннями та правовим регулюванням сфери суспільних відносин щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [12, с. 180-181].

У літературі існують різноманітні погляди щодо складових елементів правового статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин. Узагальнюючи ці погляди, можна виділити, окрім прав і обов'язків, такі елементи, як: мета створення, завдання, компетенція та функції суб'єкта; гарантії реалізації повноважень; правові та неправові форми і методи діяльності; форма правових актів, порядок їх прийняття та введення в дію; порядок взаємодії з іншими суб'єктами; матеріальне та фінансове забезпечення; обмеження та юридична відповідальність під час здійснення діяльності; внутрішньоорганізаційні зв'язки та підпорядкування, а також правовий режим здійснення внутрішніх процесів управління.

На думку вчених-адміністративістів, до елементів адміністративно-правового статусу юридичних осіб слід віднести такі три головні блоки: а) цільовий (юридично закріплені цілі, завдання і функціями); б) структурно-організаційний (нормативне регулювання порядку утворення, легалізації, реорганізації, ліквідації суб'єктів, їхньої підпорядкованості і передачі з відання одних організацій у підпорядкування інших, встановлення і зміни їх організаційних структур, права на організаційне самовизначення, процедуру діяльності і права на офіційні символи); в) компетенційний (компетенцію – як частина правового статусу колективних суб'єктів, що складається із сукупності владних повноважень щодо певних предметів відання) [13, с. 278-279]. Такої систематизації, з певними уточненнями, дотримується й автор.

До цільового блоку адміністративно-правового статусу Ситуаційних центрів НПУ слід віднести такі елементи, як – призначення (мета діяльності), основні завдання та функції Ситуаційних центрів НПУ. Вони забезпечують інформаційне середовище для ефективного моніторингу, прогнозування, прийняття рішень та контролю їх виконання, що дає змогу впроваджувати новий формат управління в умовах обмеженого часу та ресурсів.

Центри створюються для централізованого вирішення завдань оперативного та стратегічного управління, а також для оцінки та контролю управлінського впливу на розвиток ситуації (зокрема кризової) на об'єкті управління. Відповідно до цих завдань, ситуаційні центри включає системні модулі, орієнтовані на: збір інформації за заданими критеріями та індикаторами з різних джерел, обробку та зберігання даних; моніторинг ситуації на об'єкті управління та надання державним службовцям, керівникам установ та їх підрозділів деталізованої та зведеної інфор-

мації; прогнозування розвитку ситуації та вибір оптимального варіанту управлінських дій після оцінки достовірності прогностичних моделей, можливих ризиків та ймовірності прийняття успішного рішення; планування, координацію та контроль реалізації прийнятих рішень; оцінку результатів виконання рішень [14, с. 48-49].

Основним завданням Ситуаційних центрів НПУ є підтримка прийняття стратегічних рішень через візуалізацію та глибоку аналітичну обробку оперативної інформації. Ефективність центрів полягає в тому, що вони дають змогу залучити до активної роботи з прийняття рішень потенціал образного та асоціативного мислення. Представлення ситуації у вигляді образів дозволяє «стиснути» інформацію, забезпечуючи узагальнене сприйняття подій.

Метою діяльності Ситуаційних центрів НПУ стали: реалізація повноважень структурними підрозділів центрального органу управління поліції на основі їх взаємодії щодо охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; збирання, аналіз та узагальнення інформації про кримінальні та адміністративні правопорушення, терористичні акти та інші події; забезпечення управління силами і засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки, виникнення надзвичайних ситуацій або воєнного стану.

Ситуаційні центри класифікують за рядом ознак:

– за масштабом поділяються на: стратегічні ситуаційні центри, що вирішують складні, масштабні, відповідальні завдання, спрямовані на структурну і функціональну перебудову; оперативні ситуаційні центри, що вирішують задачі автоматичної передачі оперативної інформації до ситуаційної моделі, яка надає першій особі можливість оперувати підрозділами установи(установами) в реальному часі; персональні ситуаційні центри, що вирішують завдання експрес-оцінки ситуації, оперативного доступу до керованого об'єкту і дозволяє першому керівнику завжди бути обізнаним щодо стану об'єкта управління незалежно від часу та місця розташування;

– за цільовою спрямованістю: ситуаційні центри контролю, основним завданням якого є спостереження за станом складного об'єкта; ситуаційні центри управління, метою якого є постійне і активне управління об'єктом; кризовий ситуаційний центр, використання якого здійснюється тільки при виникненні екстрених, надзвичайних та кризових ситуацій; ситуаційний центр навчання, що спрямовані на навчальну діяльність оперативного та обслуговуючого персоналу, підготовку фахівців для роботи в умовах функціонування ситуаційного центру; багатоцільовий ситуаційний центр, що поєднує в собі можливості різних центрів;

– за складом систем ситуаційного моделювання: центри спостереження (відображення); аналітичні ситуаційні центри; повнофункціональні ситуаційні центри (суміщають функції відображення, моделювання та аналізу ситуацій);

– за розміщенням: стаціонарні ситуаційні центри, прив'язані до конкретних приміщень, де відбувається аналіз ситуацій; мобільні центри, що розгортаються на місці подій, в конкретному регіоні; віртуальні ситуаційні центри використовують сучасні канали зв'язку, за допомогою яких присутність персоналу в центрі досягається на програмному рівні (віртуально), за рахунок підвищення мобільності не тільки технічних засобів, але й оперативного складу;

– за способом відображення ситуаційної інформації: колективний, де встановлений тільки екран колективного користування; індивідуальний, де використовуються тільки індивідуальні екрани; змішаний, де використовуються екрани різного типу;

– за універсальністю: спеціальні ситуаційні центри, призначені для вирішення вузького кола завдань певної предметної області; настроювані ситуаційні центри, призначені для широкого кола завдань [14, с. 51-52].

Окремі дослідники включають до цільового блоку також принципи адміністративно-правового статусу, оскільки діяльність будь-якого державного органу має здійснюватися відповідно до покладених на нього завдань, які, у свою чергу, повинні ґрунтуватися на основних принципах функціонування органу державної влади. Принципи відіграють настільки важливу роль, що їх можна справедливо порівняти не просто з фундаментом, на якому базується вся правова система або конкретна галузь права, а саме зі стрижнем, який підкреслює їх всепроникну сутність та забезпечує їх безпосередній або опосередкований прояв у кожній правовій нормі, що регулює ті чи інші правовідносини [15, с. 94].

Відповідно до Положення (2016 р.) [2], діяльність Ситуаційних центрів НПУ ґрунтується на принципах: верховенства права; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; безперервності.

Організаційний блок включає в себе: 1) організаційну структура центру; 2) розподіл повноважень; 3) реалізацію цільових елементів в поточному (плановому) та надзвичайному (позаплановому) режимах; 4) взаємодію між відділами й секторами підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НПУ (внутрішня взаємодія); 5) взаємодію з іншими підрозділами та органами НПУ, правоохоронними органами, а також з іншими органами державної влади й місцевого самоврядування (зовнішня взаємодія).

Компетенційний блок включає сукупність елементів, основний з яких – права та обов'язки. Тут варто підтримати А. М. Куліша, в частині віднесення до такого блоку тільки права і обов'язки [16, с. 10], а відповідальність розглядати як один із різновидів обов'язків (обов'язок нести відповідальність за наслідки невиконання чи неналежного виконання повноважень, тобто «юрисдикційний обов'язок») [17].

Адміністративна відповідальність як явище правової дійсності, наголошує В. К. Колпаков, характеризується двома видами ознак. По-перше, це ознаки, властиві юридичній відповідальності загалом (основні); по-друге, ознаки, що відмежовують адміністративну відповідальність від інших видів юридичної відповідальності (похідні) [18]. Працівники НПУ несуть юридичну відповідальність відповідно до законодавства. Зауважимо, що юридична відповідальність має статусний характер, оскільки випливає із загального правового становища суб'єкта, при цьому виступає ключовою рушійною силою, яка забезпечує високий рівень професійної активності, сумлінне виконання обов'язків поліцейськими, а також є однією з правових гарантій ефективної реалізації основних завдань НПУ.

Відповідно до принципу рівності всіх перед законом і судом, вид і міра юридичної відповідальності, які законодавство поширює і на працівників правоохоронних органів, визначаються видом вчиненого правопорушення та мірою його суспільної небезпеки. Таким чином, відповідно до ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» зазначає таке: у випадку вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону [1].

Доцільно зауважити, що працівники НПУ можуть бути як загальними суб'єктами відповідальності, так і спеціальними. Відмінність цих категорій суб'єктів полягає не лише в підставах і процесуальному порядку притягнення до відповідальності, а й в тому, що спеціальні суб'єкти наділені державою більшим обсягом прав і обов'язків стосовно фізичних і юридичних осіб, тому вони мають підвищену відповідальність [19].

Підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом НПУ (2018 р.) [20].

Таким чином, Ситуаційні центри НПУ є важливим інструментом для організації інформаційно-аналітичної підтримки управлінських процесів. Стандартний цикл управління включає моніторинг стану об'єкта, оповіщення, аналіз та обробку інформації про стан об'єкта, прогнозування розвитку ситуації, математичне моделювання, постановку завдань, взаємодію з іншими елементами сектору безпеки та оборони, координацію дій сил і засобів, інформування керівництва, підготовку інформаційно-аналітичних, звітних документів та оцінку результатів.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищевикладені положення статті наголосимо, що ситуаційні центри НПУ – це система підрозділів центрального органу управління поліції, створена для взаємодії та організації роботи, координації та узгодження їхніх дій щодо охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку шляхом збирання, аналізу та узагальнення інформації про кримінальні, адміністративні правопорушення, терористичні акти та інші події, а також забезпечення управління силами і засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки, виникнення надзвичайних ситуацій або воєнного стану.

До елементів адміністративно-правового статусу ситуаційних центрів НПУ слід віднести: цільовий (мета, завдання, функції та принципи діяльності ситуаційних центрів НПУ), організаційний (організаційна структура центру; розподіл повноважень; реалізація цільових елементів в поточному (плановому) та надзвичайному (позаплановому) режимах; взаємодія між відділами й секторами підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НПУ (внутрішня взаємодія); взаємодія з іншими підрозділами та органами НПУ, правоохоронними органами, а також з іншими органами державної влади й місцевого самоврядування (зовнішня взаємодія)). Права та обов'язки центру і працінників, а також реалізація

прав та обов'язків щодо досягнення мети діяльності – є елементами компетенційного блоку.

Беручи до уваги елементи структури адміністративно-правового статусу та сферу функціонування, адміністративно-правовий статус ситуаційних центрів НПУ слід розглядати як систему нормативно визначених цільових, організаційних та компетенційних елементів, які спрямовані на реалізацію поліцейських повноважень щодо охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку шляхом збирання, аналізу та узагальнення інформації про кримінальні, адміністративні правопорушення, терористичні акти та інші події, а також забезпечення управління силами і засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки, виникнення надзвичайних ситуацій або воєнного стану.

Підсумовуючи, можна сказати, що адміністративно-правовий статус є ключовою гарантією якісного та ефективного виконання ситуаційних центрів НПУ покладених на них завдань і функцій.

Список використаної літератури:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text
2. Положення про Ситуаційний центр Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 30.06.2016 р. № 545. *Відомчий документ*
3. Загальна теорія права та держави: навч.-метод. посіб. / Крижановський А. Ф., Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г., Скуріхін С. М., Іванчук В. Є. Одеса: Фенікс, 2022. 258 с.
4. Бандурка О. О. Державна податкова служба в Україні: система, правовий статус, модернізація: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 234 с.
5. Доценко О. С. Протидія організованій злочинності в Україні: адміністративно-правовий механізм: монографія. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2020. 460 с.
6. Литвиненко В. І. Концепція адміністративно-правового забезпечення протидії корупції в Україні: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2015. 471 с.
7. Якимчук Н. Я. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 11-18.
8. Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посіб.: 2-е вид., допов. та перероб. Київ: Атіка, 2003. 576 с.
9. Кочеров М. В. Поняття адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта забезпечення реформ. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2019. Вип. 3. С. 294-296.
10. Батраченко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки та порядку: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2017. 218 с.
11. Сердюк А. М. Поняття й елементи адміністративно-правового статусу патрульної поліції України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 1. С. 76-80.
12. Дмитрик Р. В. Поняття та елементи адміністративно-правового статусу поліцейського в Україні. *Юридична наука*. 2019. № 8. С. 178-183.
13. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
14. Ситуативні центри органів державної влади: наук. розробка /авт. кол.: А. І. Семенченко, І. В. Клименко, А. В. Журавльов та ін.; за заг. ред. д-ра наук держ. упр., проф. А. І. Семенченка. К.: НАДУ, 2013. 60 с.
15. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: ХНУВС, 2011. 308 с.
16. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України: монографія. Суми: Видавництво Сумського державного університету, 2007. 220 с.
17. Васюк С. В. Поняття та елементи адміністративно-правового статусу підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація. 2022. С. 36-40.
18. Колпаков В. К. Адміністративне право України. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 752 с.
19. Іщенко Л. В. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 1. С. 196-198.
20. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19

Veklych E. G. Administrative and legal status of the Situational Centers of the National Police of Ukraine

The article proposes to consider the administrative and legal status of the situational centers of the National Police of Ukraine as a system of normatively defined target (goal, objectives, functions, principles of activity), organizational (organizational structure of the center; distribution of powers; implementation of target elements in the current (planned) and emergency (unplanned) modes; procedure for interaction with other subjects of power) and competence (rights and obligations) elements, which are aimed at the implementation of police powers to protect human rights and freedoms, combat crime, maintain public safety and order by collecting, analyzing and summarizing information about criminal, administrative offenses, terrorist acts and other events, as well as ensuring the management of police forces and means in the event of a complication of the operational situation, the occurrence of emergencies or martial law.

The elements of the administrative and legal status of the Situation Centers of the National Police of Ukraine should include: I) target block: 1) the purpose of the activities of the Situation Centers of the National Police of Ukraine, namely: a) the implementation of the powers of the structural units of the central police management body based on their interaction in protecting human rights and freedoms, combating crime, maintaining public safety and order; b) collecting, analyzing and summarizing information on criminal and administrative offenses, terrorist acts and other events; c) ensuring the management of police forces and means in the event of a complication of the operational situation, the emergence of emergency situations or martial law; 2) tasks, functions; 3) principles of activity; II) organizational block: organizational structure of the center; distribution of powers; implementation of target elements in the current (planned) and emergency (unplanned) modes; interaction between departments and sectors of organizational and analytical support and operational response units of the National Police of Ukraine; interaction with other units and bodies of the National Police of Ukraine, law enforcement agencies, as well as with other state authorities and local self-government bodies; III) competence block: rights and obligations of the center; rights and obligations of employees; implementation of rights and obligations to achieve the goal of the activity.

Key words: *public security, management of forces and means, organizational and analytical support, interaction with law enforcement agencies, operational situation, generalization of information about offenses, combating crime.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.9

Н. В. Гришина
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті висвітлюється системно-структурна характеристика принципів адміністративного права. Звертається увага на те, що системно-структурна характеристика принципів адміністративного права означає їхнє наукове дослідження як елементів цілісної системи, що мають внутрішню структуру та взаємозв'язок із іншими елементами галузі адміністративного права, а саме з її предметом, методом, системою підгалузей та інститутів. Системно-структурний підхід, спрямований на виявлення ключових властивостей принципів, їхньої ролі та функцій у межах адміністративного права, а також на аналіз їхньої взаємодії з іншими елементами системи права. У статті зазначається, що систематизація принципів адміністративного права передбачає виявлення їх взаємозв'язків та співвідношення між собою, що здійснюється через горизонтальний і вертикальний їх прояв в цій галузі права. Обґрунтовується, що співвідношення принципів по горизонталі визначається сферою їх дії та предметом правового регулювання. По вертикалі принципи адміністративного права характеризуються змістом принципів підгалузей та інститутів адміністративного права. Робиться висновок, що принципи адміністративного права становлять цілісну систему, яка базується на взаємозв'язках і взаємозалежностях між окремими елементами. Ця системність зумовлює необхідність їх комплексного застосування в адміністративно-правових відносинах, що сприяє забезпеченню єдності та послідовності правового регулювання. Звертається увага на те, що існуюча вітчизняна адміністративно-правова доктрина потребує модернізації та перегляду усталених поглядів на принципи адміністративного права. Їх переважна більшість має все таке, ще радянське походження, що не відповідає сучасним викликам і потребам адміністративно-правового регулювання публічно-правових відносин, особливо у контексті європейської інтеграції України. Обґрунтовується, що подальші наукові дослідження системно-структурної характеристики принципів адміністративного права є важливими для формування новітніх концептуальних підходів. Ці підходи мають враховувати європейські принципи адміністративного права, належного урядування, адаптувати категоріальний апарат та забезпечити теоретичне окреслення сучасної системи та структури принципів адміністративного права.

Ключові слова: *принципи, адміністративне право, принципи адміністративного права, класифікація, системно-структурна характеристика, системний підхід, адміністративно-правове регулювання.*

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані з активізацією державотворчих та правотворчих процесів в Україні, вимагають фундаментального перегляду сутності та призначення адміністративного права як однієї з ключових галузей публічного права. Цей перегляд передбачає з'ясування реального потенціалу його базису, який традиційно ототожнюється з принципами адміністративного права.

На теоретичному рівні не достатньо висвітленими залишаються проблеми визначення переліку принципів адміністративного права та їх класифікації. Реформування адміністративного права має супроводжуватися поглибленим аналізом потенціалу кожного з принципів адміністративного права, визначенням ролі та функцій всієї системи цих принципів. Доцільним є також перегляд існуючого переліку принципів з урахуванням загальноєвропейських стандартів, що сприятиме модернізації вітчизняного адміністративного права та узгодження його принципів з принципами європейського права.

Таким чином, системно-структурна характеристика принципів адміністративного права

© Н. В. Гришина, 2024

має комплексний характер, що охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти. Її вирішення є важливим кроком у напрямку розвитку адміністративного права як системоутворюючої галузі публічного права в умовах євроінтеграційного вибору України.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика принципів права в цілому, і їх системи зокрема, а також їх галузевого прояву, слугувала предметом наукових пошуків багатьох вчених, зокрема таких як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Т.О. Гуржій, І.П. Голосніченко, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Є.Б. Кубко, Н.М. Оніщенко, А.А. Пухтецька, С.Г. Стеценко, Г.Й. Ткач, та ін. Поряд з цим у науці адміністративного права є потреба у суттєвому оновлені поглядів на систему та структуру принципів адміністративного права, з урахуванням сучасних процесів державотворення та євроінтеграції.

Мета статті. Метою статті є системно-структурна характеристика принципів адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Системно-структурна характеристика принципів адміністративного права означає їхнє наукове дослідження як елементів цілісної системи, що мають внутрішню структуру та взаємозв'язок із іншими елементами галузі адміністративного права, а саме з її предметом, методом, системою підгалузей та інститутів. Системно-структурний підхід, спрямований на виявлення ключових властивостей принципів, їхньої ролі та функцій у межах адміністративного права, а також на аналіз їхньої взаємодії з іншими елементами системи права.

Системно структурну характеристику принципів адміністративного права не можна здійснити без приділення критичної уваги підходам до їх групування та класифікації.

Можливість класифікації принципів адміністративного права зумовлена їх різноманітністю, проте в юридичній науці відсутня єдина та однозначна позиція щодо класифікації принципів цієї галузі та характеристики їх різновидів. Це обумовлено низкою факторів. По-перше, неоднозначністю доктринального розуміння принципів адміністративного права. У сучасній науці відсутнє єдине визначення цього поняття, що спричиняє різні підходи до тлумачення та застосування принципів адміністративного права. По-друге, динамікою розвитку принципів адміністративного права в умовах трансформації галузі адміністративного права та реформи органів публічної влади. З огляду на процеси реформування органів публічної влади, принципи адміністративного права зазнають певних змін, що створює необхідність у періодичному перегляді їх класифікації. Принципи адміністративного права нерідко трактується як частина загальних принципів права, що ускладнює їх точну класифікацію та визначення системи галузевих принципів. По-третє, доктринальною дискусією щодо кола критеріїв класифікації принципів адміністративного права. Вчені розрізняються в питаннях щодо методологічних підходів до класифікації принципів, зокрема щодо обрання критеріїв, за якими можна здійснити поділ принципів адміністративного права. Питання співвідношення між загальними принципами права та принципами адміністративного права, а також ієрархія та взаємодія принципів адміністративного права є предметом адміністративного права є підставами для активних дискусій в науковій літературі, що спричиняє складнощі у визначенні їх взаємозв'язку та особливостей застосування і реалізації.

Систематизація принципів адміністративного права передбачає виявлення їх взаємозв'язків та співвідношення між собою, що здійснюється через горизонтальний і вертикальний їх прояв в цій галузі права. Співвідношення принципів по горизонталі визначається сферою їх дії та предметом правового регулювання. По вертикалі принципи адміністративного права характеризуються змістом принципів підгалузей та інститутів адміністративного права.

Слід погодитися з існуючими у науці твердженнями, що для забезпечення природності та стабільності класифікації принципів які точно відображатимуть реальну дійсність, необхідно, щоб вона ґрунтувалася на множині критеріїв, які комплексно охоплюють основні властивості та характеристики елементів цієї системи. Лише правильний вибір критеріїв класифікації, що базується на врахуванні найбільш суттєвих ознак і характеристик досліджуваних елементів, дозволяє створити таку класифікацію, яка буде не лише науково обґрунтованою, але й практично цінною, сприяючи розумінню співвідношення та взаємозв'язку окремих складових цієї системи. Така класифікація є важливим інструментом для вивчення організації і структури кримінально-виконавчого права та забезпечення його ефективного застосування в юридичній практиці [1, с. 229].

Як зазначає Т. І. Фулей, аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що серед основних критеріїв для кваліфікації принципів

права найчастіше виділяються такі: 1) сфера дії принципів; 2) історичний тип права; 3) характер принципів; 4) форма їх існування, що охоплює джерело або спосіб матеріалізації у праві; 5) види юридичної практики [2, с. 47]. Авторка відзначає, що найбільш популярною в юридичній науці є класифікація принципів права за сферою їх поширення, зокрема в межах національної (внутрішньодержавної) правової системи. Відповідно до цього критерію принципи поділяються на загальноправові (які також можуть називатися «основними» або «загальними»), міжгалузеві, галузеві та принципи окремих інститутів права [3, с. 47]. Подібну точку зору підтримують й інші науковці, зокрема А. М. Колодій, В. М. Семенов, М. І. Козюбра, які також виокремлюють: а) загальноправові (основні); б) міжгалузеві; в) галузеві; г) принципи окремих інститутів права [3, с. 348; 4с. 93; 5, с. 153].

П. М. Рабінович пропонує диференціювати принципи права за кількома категоріями, зокрема: а) загальнолюдські (цивілізаційні); б) типологічні принципи об'єктивного юридичного права; в) конкретно-історичні; г) галузеві; д) міжгалузеві принципи права [6, с. 83]. У свою чергу, О.А. Коваль виділяє три основні групи принципів права: 1) принципи, які властиві певній частині (галузі права); 2) принципи, характерні для двох або більше галузей, але не для всіх; 3) принципи, спільні для всіх галузей права без винятку [7, с. 17].

В. В. Книш, аналізуючи цю проблему в контексті земельного права, визначає систему принципів як складну структуру, що включає п'ять основних елементів: 1) загальноправові принципи; 2) міжгалузеві принципи; 3) галузеві принципи; 4) принципи інститутів права; 5) спеціальні принципи. Останні, на думку дослідника, встановлюють певні винятки із загальних положень, закріплених міжгалузевими, галузевими принципами та принципами інститутів земельного права [8, с. 91].

Отже, як і в інших галузях права, принципи адміністративного права можуть бути розглянуті в трирівневій системі: загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Ця класифікація є усталеною в теорії права, де основу поділу принципів становить сфера поширення їх дії.

Загальні принципи адміністративного права охоплюють основні положення, що визначають загальні засади організації та діяльності публічної адміністрації. Міжгалузеві принципи виражаються у взаємодії адміністративного права з іншими галузями права, такими як конституційне, цивільне, кримінальне тощо. Галузеві принципи адміністративного права регулюють специфічні аспекти організації та функціонування органів публічної влади та їх взаємодії з громадянами.

В межах самої галузі адміністративного права принципи можуть бути розподілені на інституційні та функціональні, що відображають специфіку діяльності окремих адміністративних інститутів та форм їх взаємодії з іншими елементами правової системи. Таким чином, систематизація принципів адміністративного права є важливим етапом у розумінні його структури та функціонування в рамках галузі адміністративного права.

Крім того, у вітчизняній літературі вчені-адміністративісти принципи адміністративного права зазвичай класифікують на загальні та спеціально-галузеві [9, с. 63]. Загальні принципи становлять фундаментальну основу для всієї галузі адміністративного права. Вони конкретизуються через галузеві принципи, які, у свою чергу, поділяються на основні принципи та принципи, що регулюють формування й функціонування окремих підгалузей і правових інститутів. Зокрема, йдеться про принципи публічної служби, адміністративної відповідальності та адміністративної процедури [9, с. 63].

Загальні принципи адміністративного права є фундаментальними положеннями, що визначають засади правового регулювання суспільних відносин у сфері публічного адміністрування. Вони поширюють свою дію на всю сукупність відносин, що регулюються нормами адміністративного права, і забезпечують єдність та узгодженість нормативного регулювання. Загальні принципи мають універсальний характер, формуючи основу для побудови всієї системи адміністративного права. До таких принципів традиційно відносять законність, рівність перед законом, пропорційність, публічність, підконтрольність і прозорість діяльності публічної адміністрації, а також взаємної відповідальності держави і людини, гуманізму і справедливості у взаємовідносинах між державою та людиною Їх реалізація є обов'язковою для всіх суб'єктів адміністративного права [10, с. 68].

В окремих джерелах з адміністративного права загальними принципами визначаються такі, які мають фундаментальне значення для створення та розвитку цієї галузі права в цілому, а також поширюють свій вплив на кожну окрему

її підгалузь. До таких принципів зазвичай відносять принципи дотримання прав людини, демократичності, законності, публічності, підконтрольності, прозорості тощо. Вони є ключовими орієнтирами для формування нормативно-правової бази адміністративного права та його подальшого вдосконалення, забезпечуючи узгодженість і цілісність системи правового регулювання [11].

Таке трактування загальних принципів підкреслює їх універсальний характер та базову роль у визначенні засад публічного адміністрування, зокрема в контексті європейської інтеграції та адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів.

Галузеві принципи адміністративного права деталізують загальні принципи, враховуючи специфіку адміністративно-правового регулювання окремих сфер публічної діяльності. Вони включають основні принципи, що є визначальними для галузі адміністративного права загалом, та принципи, які регулюють діяльність окремих підгалузей і правових інститутів. Наприклад, принципи публічної служби визначають основні засади організації та функціонування публічної служби, принципи адміністративної відповідальності – механізм застосування адміністративного примусу, а принципи адміністративної процедури – порядок реалізації адміністративно-правових норм.

Галузеві принципи відображають як специфічні особливості окремих напрямів публічного адміністрування, так і потребу врахування міжнародного досвіду та євроінтеграційних стандартів у сучасному законодавстві України [9, с. 63]. Вони сприяють підвищенню ефективності правового регулювання в адміністративно-правовій сфері та забезпечують адаптацію системи адміністративного права до викликів сучасності.

Таким чином, загальні принципи забезпечують єдність і цілісність системи адміністративного права, тоді як галузеві принципи деталізують її положення, враховуючи специфіку регулювання окремих суспільних відносин.

Поряд з цим слід зазначити, що у науковій літературі спостерігається відсутність єдності у визначенні критеріїв класифікації принципів адміністративного права. Зокрема, не всі автори поділяють принципи адміністративного права на загальні та галузеві. Деякі науковці пропонують іншу класифікацію, розрізняючи загальні принципи та функціонально-управлінські принципи. До таких принципів відносять принципи контролю, розподілу влади, професіоналізму і компетентності, ієрархічності, спеціалізації тощо [11, с. 45].

Водночас в окремих роботах пропонується інша класифікація, де принципи адміністративного права поділяються на загальні принципи права та власні принципи адміністративного права [11, с. 60].

Загальні принципи адміністративного права, як і загальні принципи права в цілому, мають універсальне значення для всієї галузі адміністративного права та його підгалузей. Вони виступають як базові норми, які відображають загальні юридичні цінності і уявлення про правопорядок, що закріплюються в системі норм права, та є основою для регулювання будь-яких суспільних відносин. До загальних принципів адміністративного права можна віднести такі основні, як принцип законності, принцип правової визначеності, принцип прав людини, принцип демократичності та принцип справедливості.

Загальні принципи права та принципи адміністративного права перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки вони обидва формують базові засади правового регулювання суспільних відносин, але мають різні рівні застосування та специфіку. Загальні принципи права, які є універсальними для всієї правової системи, виступають основою для формулювання принципів адміністративного права, яке є однією з галузей права. У цьому контексті загальні принципи права мають універсальний характер і застосовуються до всіх галузей права і є основою для розуміння правового порядку та функціонування правової системи в цілому. А принципи адміністративного права конкретизують та адаптують ці загальні принципи до специфіки публічно-правових відносин. Принципи адміністративного права визначають основні напрямки та правила діяльності органів публічної адміністрації, зокрема у сфері управлінських відносин, забезпечення прав і свобод громадян, регулювання публічної служби тощо. Загальні принципи права становлять теоретичну основу для формування принципів адміністративного права, і ці останні є безпосереднім результатом конкретизації загальних юридичних норм, адаптованих до особливостей предмету адміністративного права та сфери публічно-правових відносин.

Вчений Ю.П. Битяк виділяє внутрішні та зовнішні принципи адміністративного права. До внутрішніх принципів він відносить наступні:

відповідність адміністративного права положенням Конституції України; верховенство адміністративно-правового закону в системі нормативних актів, які містять адміністративно-правові норми; наявність власного підґрунтя формування й розвитку; спеціалізація; відповідність адміністративно-правових законів певним положенням міжнародноправових договорів із питань адміністративного права, учасницею яких є Україна. Щодо визначення змісту зовнішніх принципів, то Ю.П. Битяк поділяє їх на загальносоціальні та спеціально-галузеві. Спеціальногалузеві принципи адміністративного права, в свою чергу, поділяються на основні принципи та принципи формування й функціонування його відповідних частин (інститутів). До основних принципів він відносить: служіння органів виконавчої влади та їх апарату суспільству й людині; обмеженість втручання органів виконавчої влади в громадянське й особисте життя людини; повнота прав і свобод громадян у адміністративно-правовій сфері; взаємна відповідальність; визначення мінімально необхідних повноважень органів державної виконавчої влади; оптимальне доповнення й урівноваження державно-владних повноважень органів виконавчої влади з повноваженнями органів самоврядування [12, с. 254].

А.А. Пухтецька здійснила класифікацію принципів адміністративного права наблизивши їх до європейських принципів, зокрема вона виділяє: принцип верховенства права; інституційні принципи: принцип децентралізації; принцип централізації; принцип деконцентрації; принципи діяльності: юридична визначеність; відкритість і прозорість; відповідальність; ефективність та результативність [13, с. 11].

Аналіз наукових джерел та нормативно-правових актів свідчить про доцільність виокремлення наступного підходу до систематизації принципів адміністративного права, який може бути покладені в основу їх подальшої класифікації. Зокрема, застосування нижченаведених системоутворюючих критеріїв дозволяє більш чітко структурувати принципи адміністративного права за їхньою сутністю та функціональним призначенням.

Так, ієрархічний підхід забезпечує поділ принципів адміністративного права на: загальні тобто принципи, які поширюються на всю галузь адміністративного права; галузеві принципи, що характеризують особливості саме підгалузей адміністративного права; спеціальні принципи, які регулюють окремі інститути або сфери публічно-правових відносин.

Змістовний підхід передбачає класифікацію принципів адміністративного права на: матеріальні принципи, що визначають базові засади адміністративно-правового регулювання публічно-правових відносин; процесуальні принципи, які регламентують порядок реалізації адміністративно-процесуальних та адміністративно-процедурних норм.

Функціональний підхід дозволяє розглядати принципи адміністративного права залежно від їхньої ролі в адміністративно-правовому регулюванні, виділяючи, зокрема, регулятивну, системо утворюючу та ціннісно-орієнтовану функції.

Інституційний підхід передбачає виокремлення принципів, які стосуються конкретних інститутів та підгалузей адміністративного права.

Застосування вказаних підходів у системному поєднанні забезпечує всебічне наукове обґрунтування класифікації принципів адміністративного права, підвищує ефективність їх застосування у правозастосовній практиці та сприяє подальшому розвитку адміністративно-правової доктрини.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене слід зазначити, що принципи адміністративного права становлять цілісну систему, яка базується на взаємозв'язках і взаємозалежностях між окремими елементами. Ця системність зумовлює необхідність їх комплексного застосування в адміністративно-правових відносинах, що сприяє забезпеченню єдності та послідовності правового регулювання. Існуюча вітчизняна адміністративно-правова доктрина потребує модернізації та перегляду усталених поглядів на принципи адміністративного права. Їх переважна більшість має все таке, ще радянське походження, що не відповідає сучасним викликам і потребам адміністративно-правового регулювання публічно-правових відносин, особливо у контексті європейської інтеграції України. Подальші наукові дослідження системно-структурної характеристики принципів адміністративного права є важливими для формування новітніх концептуальних підходів. Ці підходи мають враховувати європейські принципи адміністративного права, належного урядування, адаптувати категоріальний апарат та забезпечити теоретичне окреслення сучасної системи та структури принципів адміністративного права.

Список використаної літератури:

1. Пилипенко Д.О. Принципи кримінально-виконавчого права. Дис. …док-ра юрид.наук. Кропивницький, 2024. С. 548.
2. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : дис. … канд. юрид. наук Л.ьвів, 2003. 253 с.
3. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01., 12.00.02. Київ, 1998. 391 с.
4. Кройтор В. А. Сочетание диспозитивности и процессуальной активности суда как принцип гражданского судопроизводства. *Jurnalul Juridic naţional: Teorie şi Practică*, 2022. № 2(6). С. 92 – 96.
5. Козюбра М. Принципи права : методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : *посіб. для студентів спеціальності «Правознавство»*. 2-ге вид. Київ, 1994. 236 с.
7. Коваль О. А. Види принципів права України. *Вісник Академії адвокатури України,* 2005. № 2. С. 16–25.
8. Книш В. В. Принципи земельного права України : дис. … канд юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2006. 206 с.
9. Адміністративне право України : [навчальний посібник] : [у 2-х томах] / [Галунько В. В., Олефір В. І., Пихтін М. П. та ін.] / [за заг. ред. В. В. Галунька]. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 2011. 320 с.
10. Адміністративне право України. Загальна частина [академічний курс] : [підруч.] / [за заг. ред. О. М. Бандурки]. Х. : Золота миля, 2011. 584 с.
11. Баранчик П.О. Принципи адміністративного права. Дис. … канд.юрид.наук, Запоріжжя, 2012. 173 с.
12. Адміністративне право України: *підручник* / Ю.П. Битяк. К.: Юрінком Інтер, 2005. 530 с.
13. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: К., 2009. 17 с.

Grishina N. V. Systemic and structural characteristics of the principles of administrative law

The article highlights the system-structural characteristics of the principles of administrative law. Attention is drawn to the fact that the system-structural characterization of the principles of administrative law involves their scientific study as elements of an integrated system that have an internal structure and interconnection with other elements of the field of administrative law, such as its subject, method, system of subfields, and institutions.

The system-structural approach is aimed at identifying the key properties of the principles, their role and functions within administrative law, and analyzing their interaction with other elements of the legal system. The article notes that the systematization of the principles of administrative law involves identifying their interconnections and correlations, which are expressed through their horizontal and vertical manifestations within this field of law.

It is substantiated that the horizontal correlation of principles is determined by their scope and the subject of legal regulation. Vertically, the principles of administrative law are characterized by the content of the principles of its subfields and institutions. The article concludes that the principles of administrative law constitute a coherent system based on the interconnections and interdependencies between individual elements. This systematic nature necessitates their comprehensive application in administrative legal relations, ensuring the unity and consistency of legal regulation.

Attention is drawn to the fact that the existing domestic doctrine of administrative law requires modernization and a revision of established views on the principles of administrative law. The majority of these principles still originate from the Soviet era, which does not meet the modern challenges and needs of administrative legal regulation of public legal relations, especially in the context of Ukraine's European integration.

It is argued that further scientific research into the system-structural characteristics of the principles of administrative law is essential for the development of new conceptual approaches. These approaches should take into account European principles of administrative law, good governance, adapt the categorical framework, and ensure the theoretical delineation of the modern system and structure of the principles of administrative law.

Key words: *principles, administrative law, principles of administrative law, classification, system-structural characteristics, systemic approach, administrative legal regulation.*

УДК 347.734
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.10

А. Г. Куркула
аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ З ФІНАНСОВИМИ УСТАНОВАМИ

Світова фінансова система, на сучасному етапі, перебуває у постійному динамічному розвитку у зв'язку із посиленням глобалізаційних та інтеграційних процесів, збільшенням та прискоренням міжнародних транзакцій, з метою створення конгломератів відбуваються об'єднання капіталів, що в результаті супроводжується підвищенням кількості економічних ризиків, що пов'язані з тіньовими фінансовими операціями. Міжнародні установи постійно намагаються удосконалити та уніфікувати алгоритми системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму. Взаємодія Державної служби фінансового моніторингу України (надалі – ДСФМ) з банківською системою є ключовим аспектом забезпечення фінансової стабільності та запобігання фінансовим злочинам. Кожна з фінансових установ, що здійснює свою діяльність, враховуючи стрімкий розвиток інноваційних та глобалізаційних процесів, не може функціонувати без наявної ефективної системи управління ризиками та співпрацею з ДСФМ. У цій статті проведено дослідження теоретичних питань стосовно взаємодії між державною службою фінансового моніторингу та фінансових установ. Акцентовано, що банківські установи є лідерами за кількістю клієнтів та обсягом операцій й також є лідерами у застосуванні у своїй діяльності передових технологій, проте використання цих технологій у протиправний спосіб з метою відмивання коштів, отриманих незаконним способом та їх легалізації, є загрозою для такої установи через негативний вплив на репутацію банківської установи. Проведено аналіз законодавчих актів, які регулюють взаємовідносини між Державною службою фінансового моніторингу та фінансовими установами. Розглянуто, з урахуванням міжнародного досвіду, основні форми взаємодії між державною службою фінансового моніторингу та банківськими установами в контексті запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Дослідження проблем взаємодії між Державною службою фінансового моніторингу та фінансовими установами, в першу чергу з акцентом на протидії відмиванню коштів отриманих злочинним шляхом, є постійно змінним й навіть за наявності великої кількості досліджень та публікацій за обраною тематикою, потребує дослідження та вивчення.

Ключові слова: *фінансовий моніторинг, суб'єкт первинного фінансового моніторингу, суб'єкт державного фінансового моніторингу, фінансова операція, кінцевий бенефіціарний власник, кваліфікований електронний підпис.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі при умовах трансформаційних процесів та наближення законодавства України до міжнародних стандартів гостро постає питання про введення в дію тієї частин норм права, які з урахуванням сучасного стану розвитку нормативно-правової бази та відповідної кон´юнктури будуть прийнятними для України. Так для досягнення сталого економічного розвитку держави, підвищення довіри з боку потенційних міжнародних партнерів та інвесторів й забезпечення економічної безпеки держави, головною задачею є боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Наслідками вчинення економічних злочинів є підрив економічної та фінансової системи держави, посягання на законні інтереси як на учасників бізнесу у цілому, так і на його окремі елементи. Як правило, грошові кошти, що отримані злочинним шляхом, у подальшому застосовуються в підприємницькій діяльності з метою отримання доходу. Через це, дослідження питання фінансового моніторингу набуває особливої актуальності.

© А. Г. Куркула, 2024

Реалізація ефективного функціонування фінансової системи, що відповідає міжнародним стандартам, є дуже важливим фактором для подальшого розвитку держави. Одним із головних чинників її ефективного функціонування є існування досконалого механізму запобігання злочинам у цій сфері, сфокусованої на їх протидію, а саме на мінімізацію латентності злочинів, передбачених статтями 209 та 209-1 Кримінального кодексу України (КК України). Ці правопорушення у банківський системі, відповідно до проведених досліджень фахівцями, мають дуже високий рівень латентності. Так рівень латентності зазначених злочинів становить 80-90%, а до кримінальної відповідальності притягається максимум 15% осіб. [1, ст. с. 32–33].

Отже, питання взаємодії Державної служби фінансового моніторингу України, суб'єктами державного фінансового моніторингу є важливим важелем у запобіганні та протидії (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, свідчать про актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем, пов'язаних з питаннями взаємовідносин між ДСФМ та суб'єктами первинного фінансового моніторингу, зокрема банками, щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, приділяли увагу наступні українські та зарубіжні вчені в різних галузях, а саме: О.І. Хараберюш, С.О. Павленко, С.А. Буткевич, Е.С. Дмитренко, О.Ю. Дрозд, Н.А. Литвин [3]. Окрім цьогоо, щодо питання діяльності Держфінмоніторингу свою увагу приділяли А.В. Даниляк, Е. Дмитренко, Т.Б. Стечишин, однак ця проблематика залишається відкритою та потребує детального вивчення.

Мета статті. Аналізування засад взаємодії між ДСФМ та суб'єктами державного фінансового моніторингу, під час запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, потребує вивчення основних засад діяльності, прав та обов´язків, які постають перед ними.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч.1 ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон), Система фінансового моніторингу складається з первинного та державного рівнів. Відповідно до змісту зазначеної статті, до суб'єктів первинного фінансового моніторингу відносяться в тому числі банки, страховики (у тому числі під час здійснення діяльності з перестрахування), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи. Суб'єктами державного фінансового моніторингу є Національний банк України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, Міністерство юстиції України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство цифрової трансформації України та спеціально уповноважений орган [4].

Загальновідомий факт, що проникнення організованої злочинності в органи влади та управління, банки, небанківські фінансові установи надає їй можливість оперативно отримувати необхідну інформацію. Окрім цього, для легалізації неправомірно отриманих коштів, залучають керівників та службовців банків за певну грошову винагороду. Як результат, працівники банків сприяють злочинним організаціям у дробленні рахунків, використанні банківського рахунку для масових операцій що надходжень та виведення грошових коштів. Завдяки цьому, злочинні організації, маючи інформацію про проведення перевірки банківських рахунків, за декілька місяців до дати перевірки припиняють операції і на рахунках залишаються незначні суми, що не викликають жодної підозри щодо сумнівності проведених банківських операціях [2].

Найрозповсюдженими способами легалізації (відмивання) грошових коштів в Україні є: використання банківських платіжних засобів, використання не банківських електронних систем, використання зовнішньоекономічних операцій із нерезидентами, місце реєстрації яких є офшорні зони. З метою виявлення та блокування зазначених способів, функції фінансового моніторингу на державному рівні покладені на Міністерство цифрової трансформації, Національний банк України, Міністерство юстиції України, Національний банк України [7].

Існуючий такий широкий перелік уповноважених осіб, на яких покладено обов'язок здійснення контролю у визначених в спеціальному законодавстві нормах, створює питання щодо регламентації регулювання процесу взаємовідносин й перш за все, отримання та обробки

даних. У зв'язку з цим, було розроблено та затверджено Наказом Міністерства фінансів України «Порядок електронної взаємодії суб'єктів первинного фінансового моніторингу та Державної служби фінансового моніторингу України». Основною формою є електронна взаємодія з зазначенням таких елементів: 1) файли інформаційного обміну (файли-повідомлення про): – фінансові операції (далі – ФО), – взяття (відмову у взятті) інформації про фінансові операції на облік, – СПФМ, – результати обробки інформації про суб´єкта; файл – запит; файл – відповідь; файл – додаток; файл – квитанція; файл – лист; технологічний файл; тестовий файл; 2) правила формування найменувань файлів; 3) формати інформаційних повідомлень та типів даних інформаційних повідомлень; 4) порядок доставки (приймання/передавання) транспортних файлів; 5) вимоги до захисту інформації. Так, для дотримання норм законодавства СПФМ зобов´язані дотримуватись ризик – орієнтованого підходу, що означає збір інформації про клієнта, встановлення ділових відносин, отримання інформації про фінансові операції [5].

Також слід зазначити, що відповідно до змісту Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2015р., серед завдань служби є взаємодія із суб'єктами первинного фінансового моніторингу, яка фактично поділяється на пряму, тобто спрямовану виключно на взаємодію між центральним органом виконавчої влади та СПФМ та непряму, в процесі якої Державний фінансовий моніторинг має відношення до СПФМ й СПФМ зобов'язаний дотримуватись норм Закону, не зважаючи на те, що не перебуває у взаємозалежних відносинах із уповноваженим органом.

Так до прямої взаємодії можна віднести:

1) Держфінмоніторинг, у випадку виявлення порушень діючого законодавства, вживає заходів та повідомляє відповідним суб'єктам державного фінансового моніторингу;

2) в установленому порядку забезпечує зняття та взяття на облік чи поновлення обліку СПФМ;

3) вимоги від СПФМ дотримання визначених чинним законодавством України, що регулюють відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

До непрямої взаємодії можна віднести:

1) Реалізацію державної політики з питань збирання, оброблення та проведення аналізу інформації про фінансові операції, які підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов´язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення;

2) Організація реалізації збирання, оброблення та проведення операційного і стратегічного аналізу інформації про фізичних осіб, які підлягають фінансовому моніторингу [6].

Проте й безпосередньо на СПФМ покладаються обов'язки, які тісно взаємодіють з Державним фінансовим моніторингом, при їх виконанні, серед яких:

– забезпечення доступ СДФМ до документів чи інформації, що міститься в них;

– проведення первинного фінансового моніторингу відповідно до вимог, встановлених СДФМ;

– у порядку, встановленому СДФМ, в повному обсязі та своєчасно надавати документи чи інформацію, що стосується виконання СПФМ, у цій сфері, вимог законодавства [8].

До інших зобов'язань, щ покладені на СПФМ відносяться: облік у Держфінмоніторингу, призначення та звільнення відповідального працівника; призначення особи, яка буде виконувати обов'язки відповідального працівника у разі його відсутності та інші зобов'язання, пов'язані з реалізацією політики фінансового контролю.

З метою удосконалення механізмів реалізації політики фінансового контролю, Держфінмоніторингом розробляються відповідні методичні рекомендації з питань дотримання різними СПФМ норм законодавства про фінансовий моніторинг, наприклад суб'єктами підприємницької діяльності, що надають посередницькі послуги під час здійснення купівлі-продажу цінних паперів чи нерухомого майна. Так відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації фінансового моніторингу» від 09.09.2020 р. № 850, першочерговою дією є постановлення СПФМ на облік Держфінмоніторингу [9]. В результаті формується довідка про обліковий ідентифікатор (документ установленого зразка), який надається за вимогою СПФМ, що став у Держфінмоніторингу на облік, та використовується для направлення запитів до відповідних державних органів стосовно ідентифікації клієнтів. Надалі,

під час здійснення діяльності, СПФМ зобов'язаний виявляти фізичних осіб, здійснювати їх реєстрації та повідомляти Держфінмоніторинг. Окрім цього, взятий на облік суб'єкт первинного фінансового моніторингу, зобов'язаний інформувати уповноважений орган про відмову від встановлення ділових відносин з клієнтом а також надає відомості на запит уповноваженого органу, що пов'язані чи можуть бути пов'язаними з протиправною діяльністю, яка визначена Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [4].

Взаємодія проявляється між СПФМ та СДФМ у встановленні основних вимог для:

– проведення контролю за фізичними особами, які є клієнтами СПФМ;

– формування правил щодо обліку та подання інформації;

– підтримання відносин з клієнтами та актуалізація їх даних;

– перевірки клієнтів з метою встановлення даних про кінцевого бенефіціарного власника.

Також на законодавчому рівні затверджено Порядок обміну інформацією з питань фінансового моніторингу, який затверджено наказом Міністерства фінансів України від 04.06.2021р. Більш чітко встановлюються механізми інформаційної взаємодії між СПФМ та СДФМ, а саме створення електронного кабінету з метою визначення структури, форми повідомлень, отримання/подання СПФМ необхідної для її обліку, інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу [4].

Тобто, вищевказаний Порядок обміну інформацією з питань фінансового моніторингу вводить такі поняття як е-кабінету, кваліфікований електронний підпис (далі – КЕП) для юридичних та фізичних осіб, файл – квитанція, технічний адміністратор е-кабінету. Для взаємообміну використовується створений особистий кабінет, що здійснюється за допомогою КЕП суб´єкта, так суб'єкт має змогу ознайомитися та використовувати шаблони повідомлень, здійснювати їх формування, отримувати доступ до раніше збережених повідомлень та наданої інформації від уповноваженого органу. Функціонування е-кабінету шляхом використання визначених форм для заповнення провадиться завдяки підписанню засобами КЕП. Необхідно підкреслити, що об'єктом інформаційного обміну є такі повідомлення про:

– діяльність пов´язану з ризиками;

– СПФМ з ідентифікуючими відомостями;

– відмінності з даними про кінцевих бенефіціарних власників;

– про результати обробки отриманих відомостей;

– запит;

– відповідь.

Стосовно міжнародного співробітництва України у боротьбі зі злочинністю, пов'язаною з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, існує велика кількість законодавчих актів та міжнародних угод, які у сукупності формують засади зовнішньої політики держави у сфері протидії злочинності. Так статтею 2 Закону України «Про національну безпеку України» визначається правова основа державної політики у сферах національної безпеки і оборони, яку становлять Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти. Стаття 24 Закону України «Про національну безпеку України» зазначає, що Міжнародне співробітництво з питань національної безпеки є однією з форм реалізації державної політики у сфері національної безпеки і спрямовується на захист національних інтересів України; Засади міжнародного військово-технічного співробітництва визначаються законодавством України; Міжнародне співробітництво з питань національної безпеки здійснюється під загальним керівництвом Президента України [10].

У більшості держав, для здійснення контролю за фінансовими інститутами, для збирання, аналізу та передачі інформації про операції, які підлягають фінансовому моніторингу, створені споріднені органи, які у міжнародній практиці отримали назву органів фінансової розвідки. У США – це Департамент із посилення боротьби з фінансовими злочинами; у Канаді – Центр аналізу фінансових операцій; у Японії – Японський офіс фінансової розвідки; у Греції – Спеціальний комітет боротьби з відмиванням грошей; в Аргентині – Комітет з фінансової інформації; у Бразилії – Рада з контролю за фінансовою діяльністю; у Мексиці – Генеральний директорат для розслідування транзакцій і Агентство боротьби з відмиванням грошей; у Бельгії – Сектор оброблення фінансової

інформації [11]. Особливістю таких органів є функціонування не тільки в якості органів виконавчої влади, але й у якості адміністративних органів, наприклад США, Австрія, Мексика, Аргентина [12].

Висновки. Отже, взаємовідносини між Державною службою фінансового моніторингу з фінансовими установами мають велику значимість у реалізації політики щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що проявляється в прямій та опосередкованій формах. Як ми бачимо, нормативно правова база постійно розвивається у зв'язку із необхідністю контролю за фінансовими операціями та протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам національної безпеки держави. З метою ефективної взаємодії між СПФМ та СДФМ, необхідне постійне та оперативне усунення будь-яких виникаючих правових колізій, в тому числі використовуючи міжнародний досвід.

На тлі постійного та динамічного розвитку світової фінансової системи, до якої безпосередньо відноситься й фінансова система України, фактично, поза увагою законотворців залишаються питання щодо легалізації криптовалюти. На сьогоднішній день минуло 13 років з того часу, як вперше в світі було здійснено купівлю товару за віртуальну розрахункову не фіатну валюту, проте у правовому полі діючі законодавчі акти України що регулюють обіг віртуальних активів та їх оподаткування відсутні.

Проте, вже сьогодні в Україні можна придбати нерухомість за криптовалюту. У нотаріально посвідчених договорах зазначається сума у національній валюті, що на час оформлення правочину, дорівнює сумі обраної валюти чи USDT (стейблкоін-віртуальна валюта, яка має курс долару США), ETH BTC – найпопулярніші криптовалюти. Судова практика свідчить про законність таких правочинів, оскільки договір – це двостороння угода, що базується на досягненні цілі, що пов'язана із настанням певної події, що може означати передачу грошових коштів, виконання певних дій чи інше.

Але як СПФМ перевіряти походження віртуальних грошових коштів (криптовалюти) чи як перевіряти власника криптовалюти, на законодавчому рівні відсутній діючий алгоритм.

Для взаємодії державної служби фінансового моніторингу та фінансовими установами в контексті контролю операцій із використанням нефіатних валют, повинні бути саме окремо створені та затверджені нормативно-правові акти, оскільки специфіка динамічності змін та розвитку безготівкових операцій із використанням криптовалюти не дозволяє здійснити тільки імплементацію декількох статей до вже існуючих нормативно-правових актів.

Подальші наукові дослідження повинні бути націлені на розробку системи адміністративних та організаційних механізмів запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також удосконалення регулювання фінансового контролю та моніторингу як засобів протидії тіньової економіки України з урахуванням міжнародного досвіду.

Список використаної літератури:

1. Чернявський С.С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження): навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 257 с.
2. Сухонос В.В. Взаємодія прокуратури із суб'єктами фінансового моніторингу. Вісник прокуратури. 2010. № 12. С. 30–35.
3. Литвин Н.А. Щодо форм взаємодії між Державною службою фінансового моніторингу України та Національним антикорупційним бюро України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2019. Випуск № 39. С. 38 – 41. URL : http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc39/10. pdf.
4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n170.
5. Про затвердження Порядку електронної взаємодії суб'єктів первинного фінансового моніторингу та Державної служби фінансового моніторингу України: Наказ міністерства фінансів України від 24.11.2015 № 1085. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1593-15#Text.
6. Офіційний інтернет-сайт Державної служби фінансового моніторингу. URL: http://www.sdfm.gov.ua/.
7. Користін О. Є., Чернявський С. С. Протидія відмиванню коштів в Україні. Правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: навч. посібник / Київський національний ун-т внутрішніх справ; Проект Ради Європи з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні MOLI-UA-2. – К. : КНТ, 2009. С. 396-426.

8. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р. № 537. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text.
9. Деякі питання організації фінансового моніторингу: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.09.2020 р. № 850. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2020-%D0%BF#Text.
10. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.
11. Буткевич С.А. Адміністративно-правовий статус Державного комітету фінансового моніторингу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2009. 19 с.
12. Турко Р.Ф. Аналіз досвіду Сполучених Штатів Америки та Німеччини у боротьбі з відмиванням доходів, здобутих незаконним шляхом, за допомогою банківської системи. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2011. №. 21.4. С. 268–275.

Kurkula A. H. Theoretical and legal foundations of interaction between the state financial monitoring service and the banking system

The global financial system at the present stage is undergoing constant dynamic development due to the intensification of globalization and integration processes, the increase and acceleration of international transactions, and the consolidation of capital to create conglomerates. This, in turn, is accompanied by an increase in economic risks associated with shadow financial operations. International institutions are continuously striving to improve and standardize algorithms for countering money laundering and terrorist financing.

The interaction of the State Financial Monitoring Service of Ukraine (hereinafter referred to as the SFMS) with the banking system is a key aspect of ensuring financial stability and preventing financial crimes. Each financial institution, operating in the context of rapid innovation and globalization, cannot function effectively without an efficient risk management system and cooperation with the SFMS.

This article examines theoretical issues related to the interaction between the SFMS and financial institutions. It emphasizes that banking institutions, being leaders in the number of clients and volume of operations, as well as in the application of advanced technologies, face the threat of these technologies being used unlawfully for money laundering and legalization of illegally obtained funds. This poses a reputational risk to banks.

The article analyzes legislative acts regulating the relationship between the SFMS and financial institutions and considers, taking into account international experience, the main forms of interaction between the SFMS and banking institutions in the context of preventing and countering money laundering.

Researching the problems of interaction between the SFMS and financial institutions, particularly with a focus on countering money laundering, remains a dynamically evolving field. Despite the abundance of studies and publications on this topic, further research and study are needed.

Key words: *financial monitoring, primary financial monitoring entity, state financial monitoring entity, financial transaction, ultimate beneficial owner, qualified electronic signature.*

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.11

В. С. Крінціленко
аспірант
Запорізького національного університету

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Встановлено, що метою статті є визначення особливостей становлення принципу розумності в адміністративно-процесуальних правовідносинах. Визначено, що інтеграція України до ЄС не лише передбачає зміну зовнішньополітичного курсу, але і вимагає адаптації чинного національного законодавства до правових стандартів європейського законодавства, в тому числі перегляду змісту правових принципів в цілому, і зокрема, в межах окремих галузевих інституцій. Наголошено, що формування національної правової системи України відбувається в умовах постійної боротьби за незалежність, що відбувалось в умовах окупації її територій західними імперіями та російської імперії, що змінилось запровадженням режимів тоталітаризму, який сформувався внаслідок панування «радянщини» на українських землях. Підкреслено, що здатність розумно усвідомлювати дійсність суспільного та державного розвитку має визнаватися тим, що є цінним для людини, для певних соціальних груп, а відтак має пропагуватися та захищатися. Встановлено, що реалізація ідеї «людиноцентризму» має втілюватися у принципам побудови правової системи держави. Підкреслено, що принципам права є притаманними характеристики динамічності та змінності, що обумовлюється історичним розвитком суспільства та держави. Акцентовано, що формування уявлення про принципи права характеризують різні етапи розвитку державності, і відображує відповідні типи цивілізацій, починаючи від античних часів і закінчуючи сучасним світом інформаційного (цифрового) суспільства. Зроблено висновок, що в основу сучасної концепції правотворення має бути покладено серед інших і принцип розумності. Акцентовано, що формалізований підхід до розуміння принципу розумності є малоефективним, і лише застосування раціоналізму для відображення структури правової системи «знеживлює» право, та призводить до його дегуманізації, що є хибним рухом суспільного розвитку. Визначено, що розумність має розглядатися як з боку раціонального сприйняття норми, так і з боку емоційного її схвалення суб'єктом правореалізації, правотворення, правозастосування та правотлумачення.

Ключові слова: *нормативно-правове регулювання, принцип, розумність, адміністративно-процесуальні відносини, публічне адміністрування.*

Постановка проблеми. Нормативне визнання принципу розумності як принципу, що регламентує адміністративно-процесуальні правовідносини, є відносно новою для сучасних правових системи світу, попри те, що формування такої ідеології та концепції має відносно давню історію. Процеси інтеграції України до ЄС вимагають вжиття заходів із адаптації чинного національного законодавства до європейських демократичних правових стандартів нормативного регулювання суспільних відносин.

Згідно із Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» встановлюється, що: «державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроектування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроектування, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України» [1].

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика дослідження принципу розумності як принципу адміністративно-процесуальних правовідносин вивчалось в межах комплексних наукових розробок представників науки теорії держави і права, а також представників науки конституційного права, як С.В. Бобровник,

© В. С. Крінціленко, 2024

А.А. Козловський, А.М. Колодій, В.В. Костицький, Н.В. Мішина, К.О. Мандрікова, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Б.Р. Страшинський та інші. Питання застосування принципу розумності вирішувалось в межах окремих галузевих наукових досліджень, здійснених у працях представників науки цивільного права та процесу, зокрема, у працях О.М. Костенка, Р.О. Стефанчука, Ю.А. Тоботи, С.Я. Фурси, Я.М. Шевченко та інших; у працях зарубіжних вчених, зокрема, виділяються наукові розробки А. Барака, Дж. Велеса, Р. Трейнора та ін.

Науково-теоретичну основу дослідження визначення принципу розумності як принципу адміністративно-процесуальних правовідносин сформовано на підставі використання наукових розробок таких учених, як: М.А. Бояринцева, М.Ю. Віхляєв, Ю.А. Волкова, Р.А. Калюжний, О.В. Капліна, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Є.В. Курінний, Ю.О. Легеза, Р.В. Миронюк, Т.Т. Полянський, С.В. Прилуцький, В.В. Тильчик, О.С. Фонова, О.Ю. Хабло, А.А. Шарая, А.С. Штефан, Т.С. Яценко та ін.

Метою статті є визначення особливостей становлення принципу розумності в адміністративно-процесуальних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Отже, інтеграція України до ЄС не лише передбачає зміну зовнішньополітичного курсу, але і вимагає адаптації чинного національного законодавства до правових стандартів європейського законодавства, в тому числі перегляду змісту правових принципів в цілому, і зокрема, в межах окремих галузевих інституцій.

Формування національної правової системи України відбувається в умовах постійної боротьби за незалежність, що відбувалось в умовах окупації її територій західними імперіями та російської імперії, що змінилось запровадженням режимів тоталітаризму, який сформувався внаслідок панування «радянщини» на українських землях. Зазначене створювало значні перешкоди до збереження плідного підґрунтя для розвитку та впровадження демократичних ідеалів в Україні, які при цьому були характерні для розвинутих часів давньогрецьких міст-поселень, що були на Одещині, та розвитку Київської Русі.

Ідея домінування держави, її інтересів відтак складала основу для побудови національної правової системи. І лише з моменту ухвалення Конституції України 1996 року та Концепції адміністративної реформи 1998 року [2], завданнями якої було визначено: «формування ефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління; формування сучасної системи місцевого самоврядування; запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг; організація на нових засадах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів; запровадження раціонального адміністративно-територіального устрою», відбувся перегляд «державоцентричної» ідеології у бік ідеології, де людина, її інтереси є найвищою соціальною цінністю для держави та є базисом для розвитку національної правової системи.

Реалізація ідеї «людиноцентризму» має втілюватися у принципам побудови правової системи держави. Відтак принципам права є притаманими характеристики динамічності та змінності, що обумовлюється історичним розвитком суспільства та держави.

Формування уявлення про принципи права характеризують різні етапи розвитку державності, і відображує відповідні типи цивілізацій, починаючи від античних часів і закінчуючи сучасним світом інформаційного (цифрового) суспільства.

Історико-правовий метод визначення принципів права є тим необхідним засобом, що здатен відобразити трансформаційні зміни, що відбуваються у суспільній динаміці розвитку, та здатен охарактеризувати потреби та інтереси окремого соціуму. Однак при цьому визначення змісту принципу розумності є тим відображенням структурного побудови джерел права, що є важливою характеристикою соціального розвитку, але при цьому і є тим базисом, на якому формуються уявлення про закономірності побудови та функціонального призначення того чи іншого нормативного чи управлінського інструменту [3, с. 320].

Отже, як зазначає А.М. Колодій, принципи права є тим базисом, що дозволяє структурувати В цьому правову систему держави, визначити логіку її внутрішньої побудови, встановити співвідношення галузевого регулювання тих чи інших правовідносин [3, с. 4].

В Україні поступово відбувається трансформаційний перехід від розуміння принципів права

як інструментів, що мають лише функціональне призначення, до інструментів, що мають значення норм «прямої» дії, що є поширеним в концепції побудови західноєвропейських правових систем.

Уявлення про генезу становлення принципу розумності в національній правовій системі відтак дозволить відобразити особливості його запровадження на різних історичних етапах розвитку державності.

Такий підхід до встановлення сутності принципу розумності як принципу адміністративно-процесуальних правовідносин дозволить об'єктивно відобразити його зміст та побудувати концепцію його застосування в сучасних умовах. Принцип розумності є тим інструментом нормативного регулювання, в основу якого покладено відображення структури правової системи та взаємодії учасників суспільних правовідносин, що визначає зміст останньої, і дозволяє говорити про раціональність правозастосування та правореалізації.

Однак при цьому принцип розумності як принцип правового регулювання суспільних правовідносин відноситься до «молодих» принципів, що запроваджено в європейських правових системах, що означає його малодослідженість з точки методологічного розуміння та реалізації.

Принцип розумності на законодавчому рівні був закріплений в правових системах вже сучасних держав, та запроваджено до практики правозастосування. Однак при цьому його сучасний зміст формувався впродовж тривалих процесів розвитку юридичної науки, і тому вимагає звернення до історії його становлення та обґрунтування доцільності його виокремлення.

Пошук засобів, що дозволили б якнайбільш ефективно врегулювати суспільні відносини, який власне і є базисом для визначення сутності принципу розумності, є притаманним вже праву країн Античності.

Вже тоді античні філософи намагались крізь призму раціонального розуміння регулювання того чи іншого виду суспільних відносин встановити їх функціональне призначення.

Навіть згадки про богів Античності, зокрема, про богиню Феміду, є доказом того, що ціллю правового регулювання суспільних відносин є розумне та справедливе їх упорядкування, що виявляється у пошуку відповідей на питання ефективності правореалізації, правозастосування та правотлумачення.

Попри символізм таких текстів необхідно говорити, що ідея раціональності норми права вимагає відходу від емоційного сприйняття суспільних відносин, і запровадження «розумного» їх врегулювання [4].

Відтак античні філософи визначили, що відображення суспільних відносин має відбуватися на таких рівнях, як емоційний та розумний, де останній має визнаватися як основний [5].

Отже, розум є тією гарантією, реалізація якої за думкам філософів античності здатна забезпечити панування суспільного порядку та добробуту.

В цьому сенсі філософами Античності прокладаються паралелі між науковим (логістичним) пізнанням та розумовим пізнанням, які також варто враховувати при сучасному тлумаченні такого принципу права як принцип розумності в адміністративно-процесуальних правовідносинах.

Таким чином, наукове обґрунтування того чи іншого прояву правозастосування є тією гарантією, що встановиться панування права, будуть досягнуті цілі нормативного врегулювання суспільних відносин [6, с. 123; 7].

Сократ обґрунтовує, що розумність відображує мудрість права як регулятора суспільних відносин. Тобто філософ зазначає, що мудрість є розумністю, і саме таке тлумачення останньої ним пропагується. Інтелектуальне сприйняття змісту правовідносин є тим базисом, без якого неможливо досягти ефективного врегулювання суспільних відносин, не можливо оптимально вирішити суспільні конфлікти та суперечності [8, с. 48–50].

Висновки. Отже, здатність розумно усвідомлювати дійсність суспільного та державного розвитку має визнаватися тим, що є цінним для людини, для певних соціальних груп, а відтак має пропагуватися та захищатися.

Таким чином, в основу сучасної концепції правотворення має бути покладено серед інших і принцип розумності.

Однак при цьому формалізований підхід до розуміння принципу розумності є малоефективним, і лише застосування раціоналізму для відображення структури правової системи «знеживлює» право, та призводить до його дегуманізації, що є хибним рухом суспільного розвитку.

З врахуванням зазначеного, розумність має розглядатися як з боку раціонального сприйняття норми, так і з боку емоційного її схвалення суб'єктом правореалізації, правотворення, правозастосування та правотлумачення.

Список використаної літератури:

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text
2. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text
3. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : Дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1999. 436с.
4. Карпен У. Процес виконання закону. Нариси з нормотворення (міжнародний досвід) : у 2-х кн. Київ : Укр. шк. навчання нормопроектувальників. Кн. 2. Укр.-канад. програма з нормотворення. 2000. 236с.
5. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, І. Ю. Вільчинська та ін.; 2-е вид., перероб. і доп. Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1. : Від зародження до початку XX ст. 404с. URL : file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81/Downloads/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%BA%D0%B8_%D0%A2-%D0%BE%D0%BC%201.pdf.
6. Страшинський Р.Б. Значення принципів права в системі засобів забезпечення прав і свобод людини. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Луцьк, 13 грудня 2019 р.); уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 120–123.
7. Золотухіна Л.О., Легеза Ю.О. Право на захист публічного інтересу як об'єкт правовідносин. *Юридичний бюлетень.* 2020. Випуск 13. С. 17-24.
8. Ванджурак Р.В. Сократ й українська юриспруденція: передумови, сучасний вплив і майбутнє. *Філософські та методологічні проблеми права.*2021. № 1 (21). С. 47–53.

Krintsilenko V. S. Some issues of the formation of the principle of reasonableness in administrative-procedural legal relations

It is established that the purpose of the article is to determine the features of the formation of the principle of reasonableness in administrative-procedural legal relations. It is determined that the integration of Ukraine into the EU not only involves a change in foreign policy, but also requires the adaptation of current national legislation to the legal standards of European legislation, including a revision of the content of legal principles in general, and in particular, within individual sectoral institutions. It is emphasized that the formation of the national legal system of Ukraine takes place in conditions of a constant struggle for independence, which took place in the conditions of the occupation of its territories by Western empires and the Russian empire, which was replaced by the introduction of totalitarian regimes, which were formed as a result of the rule of «Sovietism» on Ukrainian lands. It is emphasized that the ability to reasonably realize the reality of social and state development should be recognized as something valuable for a person, for certain social groups, and therefore should be promoted and protected. It is established that the implementation of the idea of «human-centrism» should be embodied in the principles of building the legal system of the state. It is emphasized that the principles of law are characterized by dynamism and variability, which is determined by the historical development of society and the state. It is emphasized that the formation of an idea of the principles of law characterizes different stages of statehood development, and reflects the corresponding types of civilizations, starting from ancient times and ending with the modern world of the information (digital) society. It is concluded that the basis of the modern concept of lawmaking should be the principle of reasonableness, among others. It is emphasized that the formalized approach to understanding the principle of reasonableness is ineffective, and only the use of rationalism to reflect the structure of the legal system «dehumanizes» law and leads to its dehumanization, which is a false movement of social development. It is determined that reasonableness should be considered both from the perspective of rational perception of the norm and from the perspective of its emotional approval by the subject of law enforcement, lawmaking, law enforcement and law interpretation.

Key words: *regulatory and legal regulation, principle, reasonableness, administrative and procedural relations, public administration.*

УДК 342.72
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.12

С. С. Соха
аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

ВПЛИВ ЕЛІТИ НА ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Дослідження присвячене всебічному аналізу впливу елітарних груп на формування та розвиток правових механізмів взаємодії громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування в Україні. Розглядаються ключові аспекти участі політичної, економічної та інтелектуальної еліти у процесах правотворення та реалізації нормативно-правових актів на місцевому рівні. Дослідження висвітлює особливості впливу елітарних груп на формування правового підґрунтя демократичного врядування та розвиток місцевого самоврядування в умовах децентралізації.

У роботі аналізуються механізми взаємодії між елітами, громадськими організаціями та органами місцевого самоврядування у контексті розробки та впровадження місцевих нормативно-правових актів. Особлива увага приділяється дослідженню ролі еліт у забезпеченні ефективного діалогу між владою та громадянським суспільством, а також їх впливу на процеси демократизації місцевого управління та розвиток громадської участі.

Методологічною основою дослідження є комплексний підхід, що поєднує системний, структурно-функціональний та порівняльно-правовий методи аналізу. У роботі використано широкий спектр емпіричних даних, включаючи результати соціологічних досліджень, експертних опитувань та аналізу нормативно-правової бази місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних країнах.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці теоретико-методологічних засад аналізу впливу елітарних груп на формування правових механізмів місцевого самоврядування та виявленні специфічних особливостей цього впливу в умовах сучасної України. Вперше запропоновано комплексну модель оцінки ефективності взаємодії елітарних груп з органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення нормативно-правової бази місцевого самоврядування, розробки стратегій розвитку територіальних громад та оптимізації механізмів громадської участі у прийнятті рішень на місцевому рівні. Запропоновані рекомендації можуть бути використані органами місцевого самоврядування для підвищення ефективності взаємодії з елітарними групами та громадськими організаціями.

Дослідження також містить аналіз актуальних проблем та перспектив розвитку правових механізмів взаємодії між елітами та органами місцевого самоврядування в контексті євроінтеграційних процесів та реформи децентралізації в Україні. Особливу увагу приділено питанням забезпечення прозорості та підзвітності в діяльності місцевої влади, розвитку механізмів громадського контролю та впровадження інноваційних форм участі громадян у місцевому самоврядуванні.

Ключові слова: *еліта, громадянське суспільство, місцеве самоврядування, правове регулювання, взаємодія влади і громади, демократизація, децентралізація, територіальні громади.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження правового підґрунтя взаємодії громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування під впливом еліти обумовлена необхідністю вдосконалення нормативно-правової бази та механізмів такої взаємодії в умовах децентралізації. Існуюча система правового регулювання відносин між елітами, громадськістю та органами місцевого самоврядування характеризується певною неузгодженістю та недосконалістю, що створює перешкоди для ефективної співпраці цих суб'єктів та потребує

© С. С. Соха, 2024

комплексного наукового дослідження правових аспектів такого впливу. Недостатня правова регламентація процедур участі еліт у взаємодії громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування створює ризики для демократичного розвитку територіальних громад та може призводити до дисбалансу представництва різних соціальних груп у процесах місцевого управління, що зумовлює необхідність розробки пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства з метою забезпечення ефективної та збалансованої взаємодії всіх учасників місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика впливу еліти на правове підґрунтя взаємодії громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування досліджувалася багатьма вітчизняними науковцями. Зокрема, теоретико-правові аспекти взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування розглядали Є.І. Остренко [5], В.П. Горбатенко, Ю.С. Шемшученко. Питання правового регулювання участі еліт у місцевому самоврядуванні досліджували М.О. Баймуратов, О.В. Новакова [4], В.М. Кампо. Особливості правового забезпечення демократичних процесів на місцевому рівні аналізували Т.М. Захарова [3], А.Ф. Ткачук, П.М. Любченко та інші. Проте в умовах децентралізації та реформування місцевого самоврядування виникає необхідність у додатковому дослідженні правових механізмів впливу еліт на взаємодію громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування.

Метою статті є комплексне дослідження та аналіз правових механізмів впливу еліт на формування та реалізацію нормативно-правової бази взаємодії громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування, а також розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання такої взаємодії в умовах децентралізації та розвитку демократичного врядування на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження впливу еліти на формування правового підґрунтя взаємодії громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування зумовлює необхідність чіткого визначення поняття «еліта» та його теоретичного осмислення в контексті сучасних процесів державотворення. Розуміння еліти пройшло значну еволюцію від класичних теорій до сучасних концепцій. Т.М. Захарова [3] та О.В. Новакова [4] у своїх дослідженнях спираються на фундаментальні праці В. Парето, який визначав еліту як групу індивідів, що демонструють найвищі показники в певній сфері діяльності, та Г. Моски, що розглядав еліту як «правлячий клас». Є.І. Остренко [5] розвиває ці ідеї, акцентуючи увагу на ролі еліти у процесах державотворення та її взаємодії з громадянським суспільством. У своєму дослідженні автор підкреслює, що саме еліта виступає ключовим фактором у формуванні ефективної системи місцевого самоврядування та розвитку громадянського суспільства. Міжнародні дослідники, зокрема R. Vrabie та A. Kudors [7], розглядають еліту як важливий елемент демократичного розвитку та наголошують на її особливій ролі у формуванні ефективних механізмів взаємодії влади та громадськості на місцевому рівні. На їхню думку, саме від якості еліти залежить успішність впровадження демократичних реформ та розвиток громадянського суспільства.

На основі аналізу існуючих підходів та з урахуванням специфіки предмету дослідження, пропонуємо авторське визначення поняття „еліта” у контексті її впливу на правове підґрунтя взаємодії громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування: еліта – це соціальна група, що володіє значним інтелектуальним, владним, економічним та соціальним капіталом, здатна формувати та впливати на правові механізми взаємодії між інститутами громадянського суспільства та органами місцевого самоврядування через формальні та неформальні канали впливу, що створює основу для безпечного та ефективного функціонування системи охорони праці на всіх рівнях. Це визначення охоплює ключові характеристики еліти як суб’єкта впливу на правотворчі процеси в системі місцевого самоврядування: наявність різних форм капіталу (інтелектуального, владного, економічного, соціального); здатність впливати на формування правових механізмів; наявність формальних та неформальних каналів впливу; соціальну відповідальність за розвиток територіальних громад. У контексті даного дослідження розглядається еліта як інтегрована соціальна група, що включає представників політичної, економічної та інтелектуальної сфер, які безпосередньо чи опосередковано впливають на формування та реалізацію правових механізмів взаємодії громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування.

Сучасний етап розвитку правового регулювання політичних інститутів у демократичній державі передбачає активізацію участі гро-

мадян у політичному процесі, що закріплено в Конституції України та Законі України „Про місцеве самоврядування в Україні". Тією чи іншою мірою цьому сприяють такі фактори, як покращення демографічної ситуації, що наближає маси населення до інститутів влади та надає більше опцій для їх заміщення (втім, негативні демографічні тенденції також можуть сприяти більш масовому залученню населення до політичної активності через зростання протестних настроїв), засоби прискореної комунікації, розвиток освітнього процесу на основі нових технологій, наявність постійної зовнішньої загрози чи тиску, традиції суспільства та інші фактори. При цьому особливого значення набуває нормативне закріплення механізмів такої участі та визначення правового статусу всіх суб'єктів цього процесу.

Основними завданнями, які має вирішувати державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства, більшість експертів вважають законодавче закріплення різних форм демократії участі. Правова база створення та діяльності організацій громадянського суспільства має формуватись за європейськими стандартами, що знаходить своє відображення в Законі України „Про громадські об'єднання" та інших нормативно-правових актах. Державою мають бути також створені умови для здійснення організаціями громадянського суспільства ефективного громадського контролю за діяльністю органів влади, що передбачено Законом України „Про доступ до публічної інформації". Серед основних завдань державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства респонденти також бачать надання організаціям громадянського суспільства державної фінансової підтримки, зокрема, через заснування окремого Фонду, впровадження відсоткової філантропії та ендавменту, що потребує відповідного правового регулювання [6]. Активізація політичної участі населення може виявлятися як на індивідуальному рівні, так і за допомогою інституціоналізації тих чи інших форматів участі, що має бути належним чином закріплено в законодавстві.

Правове забезпечення впливу еліти на взаємодію громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування відображається у нормативному регулюванні різних інститутів суспільно-політичного життя. Як зазначає Т.М. Захарова, структурний аналіз еліти в сучасній Україні демонструє важливість її взаємодії з різними суспільними інститутами [3]. Структура такої взаємодії включає політичні партії, суспільно-політичні організації, релігійні об'єднання, ЗМІ, професійні об'єднання та профспілки, експертно-аналітичні, наукові, освітні організації, статус яких визначається відповідними законодавчими актами.

Об'єднуючим елементом у системі правового регулювання виступають функції громадянського суспільства, серед яких формування механізмів соціально-політичної самоорганізації, правове забезпечення реалізації приватних інтересів, розвиток демократичних інститутів та принципів правової держави, консолідація громадян для реалізації соціально значущих норм, а також контроль за діяльністю інститутів державної влади. На думку О.В. Новакової, особливої уваги потребує розвиток механізмів взаємодії еліти з інститутами громадянського суспільства на місцевому рівні [4]. Еліта при цьому виступає суб'єктом нормотворення на місцевому рівні, маючи значний правовий інструментарій для вироблення, прийняття та реалізації рішень.

При цьому навіть у рамках демократичного політичного режиму можливі правові колізії між різними механізмами взаємодії громадянського суспільства та еліти. Громадянське суспільство прагне будувати правові відносини на основі принципів верховенства права, пріоритету прав особистості, максимального забезпечення свобод громадян та розвитку місцевого самоврядування. Завданням еліти є створення ефективних правових механізмів для участі громадян в управлінні місцевими справами, зокрема через формування громадських рад, експертних комісій, дорадчих органів, діяльність яких регулюється відповідними положеннями.

Є.І. Остренко у своєму дослідженні підкреслює важливість правового регулювання системи рекрутування представників громадянського суспільства до органів місцевого самоврядування [5], що забезпечує оновлення еліти та підвищення ефективності її діяльності в інтересах територіальної громади.

Важливим аспектом правового регулювання є закріплення механізмів взаємодії еліти та громадянського суспільства на місцевому рівні, що регламентується не лише законодавством, але й локальними нормативними актами. Так, відповідно до положень про громадські ради при органах місцевого самоврядування, місцева еліта зобов'язана враховувати позицію громадськості при прийнятті рішень, що стосуються розвитку територіальної громади. Ця взаємодія

посилюється в умовах децентралізації, коли зростає роль місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення.

Формат і правові механізми взаємодії еліти та громадянського суспільства значною мірою визначаються конкретними цілями та завданнями місцевого розвитку. Важливим елементом є забезпечення стабільного функціонування системи місцевого самоврядування через взаємопроникнення владних та громадських інституцій, подолання розриву між елітою та населенням. При цьому спостерігається тенденція до автономізації еліти, що створює ризики її відірваності від інтересів територіальної громади. Правове регулювання має забезпечувати баланс між необхідністю ефективного управління та потребою широкого залучення громадськості до процесів прийняття рішень.

Нормативно-правове забезпечення прозорості у формуванні політичної еліти та відкритості системи місцевого самоврядування реалізується через механізми доступу до публічної інформації, обов'язкового оприлюднення проектів рішень, проведення громадських слухань та консультацій. Особливого значення набуває правове регулювання системи рекрутування представників громадянського суспільства до органів місцевого самоврядування, що забезпечує оновлення політичної еліти та підвищення ефективності її діяльності в інтересах територіальної громади [5].

Правове регулювання має, також, враховувати особливості взаємодії представників еліти на різних рівнях – від місцевого до загальнодержавного, що впливає на формування єдиної політики розвитку територіальних громад. В цьому контексті особливого значення набуває нормативне закріплення механізмів координації діяльності органів місцевого самоврядування та їх взаємодії з громадянським суспільством. Зокрема, це стосується процедур розробки та прийняття стратегічних документів розвитку територіальних громад, де еліта виступає ключовим суб'єктом формування правової бази такої взаємодії.

В умовах сучасних викликів, зокрема тих, що постали перед Україною після 24 лютого 2022 року, особливої актуальності набуває правове забезпечення консолідації зусиль еліти та громадянського суспільства. Це знаходить відображення у нормативному регулюванні механізмів співпраці органів місцевого самоврядування з волонтерськими організаціями, громадськими об'єднаннями та іншими інститутами громадянського суспільства щодо вирішення нагальних проблем територіальних громад [4]. При цьому важливим є збереження балансу між необхідністю оперативного реагування на виклики та дотриманням демократичних процедур прийняття рішень.

Ефективність правового регулювання взаємодії еліти та громадянського суспільства значною мірою залежить від якості локальної нормативно-правової бази, що формується органами місцевого самоврядування. Це стосується регламентів місцевих рад, положень про громадські слухання, статутів територіальних громад та інших актів, що визначають порядок участі громадськості у вирішенні питань місцевого значення. Еліта, маючи визначальний вплив на формування цієї нормативної бази, несе відповідальність за створення ефективних механізмів взаємодії з громадянським суспільством.

Висновки. Проведене дослідження впливу еліти на правове підґрунтя взаємодії громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування дозволило встановити, що наразі відсутні чіткі правові механізми такого впливу, що знижує ефективність використання інтелектуального та експертного потенціалу еліти у розвитку територіальних громад. Сучасна нормативно-правова база місцевого самоврядування не забезпечує системного залучення еліти до процесів прийняття рішень та формування політики місцевого розвитку. Для вирішення цієї проблеми доцільно внести зміни до законодавства, зокрема:

1. Доповнити статтю 13 Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні" частиною 5 такого змісту: „5. У громадських слуханнях обов'язковою є участь представників експертного середовища, наукових установ, закладів освіти та громадських організацій. Висновки експертів за результатами громадських слухань додаються до протоколу слухань та підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування протягом 30 днів з моменту їх отримання". Це сприятиме підвищенню якості та обґрунтованості рішень органів місцевого самоврядування через залучення представників місцевої еліти, забезпечить експертно-аналітичний супровід громадських ініціатив та посилить механізми взаємодії між громадськістю та владою на місцевому рівні. Така норма дозволить гарантувати професійний розгляд питань місцевого значення, оскільки експертні висновки стануть обов'язковим елементом процесу прийняття рішень, а встановлений

термін їх розгляду забезпечить оперативність реагування органів місцевого самоврядування на пропозиції громади.

2. Доповнити статтю 19 Закону України „Про статус депутатів місцевих рад" пунктом 16 частини 2 такого змісту: „16) ініціювати створення експертних груп для попереднього розгляду проектів рішень ради з питань стратегічного розвитку громади, бюджету та використання комунального майна. Висновки таких експертних груп є обов'язковими для розгляду на сесії ради".

3. Внести зміни до статті 42 Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні", доповнивши частину 4 пунктами такого змісту: „21) створює при виконавчому комітеті ради постійно діючу експертну раду з питань розвитку територіальної громади; 22) забезпечує врахування експертних висновків при підготовці проектів рішень ради та її виконавчого комітету; 23) щоквартально звітує перед експертною радою про виконання наданих нею рекомендацій".

Запропоновані законодавчі зміни спрямовані на посилення впливу еліти на взаємодію громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування через створення формалізованих каналів впливу. По-перше, введення обов'язкової участі представників експертного середовища у громадських слуханнях забезпечує безпосередній вплив інтелектуальної еліти на процеси прийняття рішень та створює правове підґрунтя для врахування експертної думки. По-друге, надання депутатам права ініціювати створення експертних груп дозволяє залучати представників місцевої еліти до попереднього розгляду стратегічно важливих питань розвитку громади, що посилює експертно-аналітичну складову в процесі взаємодії влади та громадськості. По-третє, створення постійно діючої експертної ради при виконавчому комітеті та впровадження механізму звітування перед нею забезпечує системний вплив еліти на формування та реалізацію місцевої політики через інституціоналізований механізм взаємодії. Таким чином, запропоновані зміни створюють комплексне правове підґрунтя для посилення ролі еліти як посередника та експертно-аналітичного центру у взаємодії між громадянським суспільством та органами місцевого самоврядування.

4. Розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект Закону „Про гарантії участі експертного середовища у місцевому самоврядуванні", в якому передбачити:

– обов'язковість створення експертних рад при органах місцевого самоврядування;

– порядок формування експертних рад через прозорий конкурсний відбір;

– механізми врахування експертних висновків при прийнятті рішень;

– відповідальність посадових осіб за ігнорування обґрунтованих експертних рекомендацій.

5. Внести зміни до Бюджетного кодексу України, доповнивши статтю 64 пунктом про обов'язкове передбачення у місцевих бюджетах видатків на забезпечення діяльності експертних рад (не менше 0,1% обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету").

Реалізація запропонованих змін створить правові механізми для ефективної участі еліти у формуванні та реалізації рішень органів місцевого самоврядування, забезпечить врахування експертної думки при вирішенні питань місцевого значення.

Список використаної літератури:

1. Декларація «Про державний суверенітет України» № 55-12, від 16.07.1990 р. Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12
2. Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». від 3 листопада 2010 р. № 996/ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text
3. Захарова Т.М. «Деякі особливості структурного аналізу політичного класу в сучасній Україні». Політологія, «Грані», № 2 (106) лютий 2014. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/268617215.pdf
4. Новакова О. В. Сучасні проблеми розвитку політичного класу в Україні. О. В. Новакова. Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : ВІР УАН, 2010. Випуск 41 (11). С. 440-450.
5. Остренко Є. І. Політичний клас як чинник державотворення в сучасній Україні. дис. канд. політ. наук : 23.00.02 : захищена 30.09. Остренко Євгенія Іванівна ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Луганськ, 2011. 209 с.
6. Що таке інститути громадянського суспільства та як вони пов'язані з громадськими радами? URL: https://dsns.gov.ua/upload/1/2/3/9/7/2014-7-7-pam-cl-prav-gr.pdf
7. Vrabie R., Yeremeev O., Kudors A. and others. The "Humanitarian Dimension" of Russian Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine and the Baltic States: the 2nd, supplementary edition. Ed. G. Pelnens. Riga: 2010. p.117.

Soha S. S. The influence of the elite on the legal framework of interaction between civil society and local government bodies

This research is dedicated to a comprehensive analysis of elite groups' influence on the formation and development of legal mechanisms governing the interaction between civil society and local self-government bodies in Ukraine. The study examines key aspects of political, economic, and intellectual elite participation in the processes of law-making and implementation of regulatory legal acts at the local level. The research highlights the peculiarities of elite groups' influence on forming the legal foundation for democratic governance and the development of local self-government in the context of decentralization.

The paper analyzes the mechanisms of interaction between elites, civil society organizations, and local self-government bodies in the context of developing and implementing local regulatory legal acts. Special attention is paid to studying the role of elites in ensuring effective dialogue between authorities and civil society, as well as their influence on the processes of democratization of local governance and the development of public participation.

The methodological foundation of the research is based on an integrated approach combining systemic, structural-functional, and comparative legal methods of analysis. The study utilizes a wide range of empirical data, including results from sociological research, expert surveys, and analysis of the regulatory framework of local self-government in Ukraine and foreign countries.

The scientific novelty of the research lies in developing theoretical and methodological foundations for analyzing elite groups' influence on the formation of legal mechanisms of local self-government and identifying specific features of this influence in modern Ukraine. For the first time, a comprehensive model for evaluating the effectiveness of interaction between elite groups, local self-government bodies, and civil society institutions is proposed.

The practical significance of the obtained results lies in their potential application for improving the regulatory framework of local self-government, developing strategies for territorial communities' development, and optimizing mechanisms of public participation in local decision-making. The proposed recommendations can be used by local self-government bodies to enhance the effectiveness of interaction with elite groups and civil society organizations.

The study also contains an analysis of current problems and prospects for developing legal mechanisms of interaction between elites and local self-government bodies in the context of European integration processes and decentralization reform in Ukraine. Particular attention is paid to ensuring transparency and accountability in local government activities, developing public control mechanisms, and implementing innovative forms of citizen participation in local self-government.

Key words: *elite, civil society, local self-government, legal regulation, authority-community interaction, democratization, decentralization, territorial communities.*

УДК 342.75
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.13

Д. М. Степанов
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ОБІГУ ХІМІЧНИХ РЕЧОВИН І ХІМІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті розкрито зміст і сутність принципів публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні. Доведено, що вони поділяються на засади верховенства права, що є фундаментальною основою публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції; принципи охорони навколишнього природного середовища в контексті публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції; принципи забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією; а також принципи належного врядування в цій сфері. Принцип верховенства права гарантує рівність усіх учасників правовідносин перед законом, забезпечення екологічних прав людини і прозорість діяльності адміністративних органів. Особливу увагу приділено його ролі в регулюванні відносин, пов'язаних із використанням, транспортуванням і утилізацією небезпечних хімічних речовин, із забезпеченням дотримання європейських стандартів і практики ЄСПЛ. Принципи охорони навколишнього середовища спрямовані на попередження екологічних ризиків через впровадження превентивних механізмів, інноваційних технологій і стратегічного планування. Наголошено на важливості екологізації виробництва, підтримання екосистемної рівноваги та забезпечення прозорості інформації для громадськості. Принципи забезпечення хімічної безпеки базуються на суворому дотриманні екологічних стандартів і норм, соціальному захисті працівників, підвищенні рівня інформованості громадян і створенні механізмів для контролю всіх етапів обігу хімічних речовин. Принципи належного врядування включають відкритість, участь, прозорість, відповідальність, ефективність, пропорційність і недискримінацію. Наголошено на необхідності інтеграції міжнародного досвіду та координації між державними органами в контексті забезпечення балансу між екологічними, економічними і соціальними аспектами сталого розвитку. Загалом у статті підкреслено важливість впровадження комплексного підходу до публічного адміністрування обігу хімічних речовин із метою охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки.

Ключові слова: *адміністративний орган, екологічна безпека, екологічні права людини, верховенство права, контроль, мінімізації ризиків, належне врядування, охорони навколишнього природного середовища, прозорість інформації, стратегічного планування, управління хімічною продукцією, хімічна безпека.*

Вступ. Сучасний стан хімічної промисловості України, який характеризується високою нестабільністю, зниженням обсягів виробництва, зростанням імпортозалежності та недостатньою інвестиційною активністю, підкреслює нагальну необхідність удосконалення механізмів публічного адміністрування. Водночас вплив глобальних економічних та соціальних змін, волатильність ринків сировини й енергоносіїв, а також адаптація до міжнародних стандартів, зокрема європейських екологічних і безпекових вимог, вимагають комплексного підходу до регулювання обігу хімічних речовин і продукції [1].

Принципи публічного адміністрування, які включають верховенство права, забезпечення екологічної безпеки, охорону навколишнього середовища, мінімізацію ризиків і належне врядування, стають основою для створення ефективної, прозорої та збалансованої системи управління. Особливого значення набуває питання зменшення імпортозалежності галузі, стимулювання національного виробництва та відновлення конкурентоспроможності хімічної промисловості через оптимізацію адміністративно-правових механізмів. Необхідність адаптації адміністративних підходів до нових умов міжнародної торгівлі, підвищення прозорості інформації та залучення громадськості до процесу прийняття рішень також є важливими завданнями для забезпечення ефективності

© Д. М. Степанов, 2024

публічного адміністрування. Окрім того, розв'язання проблеми інституційного забезпечення нагляду за обігом хімічних речовин, контролю ризиків і відповідності стандартам потребує інтеграції найкращих світових практик та їх імплементації на національному рівні.

Отже, науковий аналіз принципів публічного адміністрування у сфері обігу хімічних речовин і хімічної продукції є актуальним як з точки зору забезпечення екологічної та економічної безпеки, так і для сприяння сталому розвитку галузі в умовах глобальних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні є малодослідженою проте до суміжних питань з нашої проблематикою зверталися вчені О. Андрєєва, М. Басараб, Р. Денисюк, О. Ю. Дрозд, В. Галунько, О. Галунько, М. Галянтич, А. Іщенко, А. Іщенко, Є. Жадан, Т. Ковеня, О. Маслош, О. Миколенко, Ю. Мороз, Л. Остапенко, Л. Сорока, Т. Таірова, Д. Хомин, Г. Шевцова, М. Шиленко, І. Чеховська, О. Хижнякова та ін. Разом з тим, безпосередньо зазначені вчені аналізованою нами проблематикою не займалися, а застережно свої зусилля на більш загальних спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорія адміністративного права діючого законодавства розкрити розкрито зміст і сутність принципів публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції.

Виклад основних положень. В сучасні теорії адміністративного права розривається, що принципи адміністративного права формуються з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечення нормального функціонування громадянського суспільства та держави. Вони визначають найбільш загальні й стабільні вимоги, які сприяють їх утвердженню та захисту адміністративними судами й адміністративними органами, окреслюють характер адміністративного права та напрямки його подальшого розвитку. Ці принципи встановлюють керівні засади, що визначають найважливіші правила, за якими здійснюється та організується діяльність суб'єктів адміністративного права, і характеризуються прогресивністю, адже відображають ідеальні для сучасних умов засади поведінки суб'єктів адміністративного права, які є реально досяжними [2, с. 44].

Певні слушні засади, які можуть бути трансформовані в принципи публічного адміністрування щодо обігу хімічних речовин і хімічної продукції зосереджені в «Хімічній стратегія ЄС щодо сталого розвитку до середовища, вільного від токсичних речовин». Згідно якою положеннями якої ставиться мета у досягненні нульового рівня забруднення та створенні токсично чистого середовища, що інтегрується в рамки Європейської зеленої угоди та передбачає два основні завдання: по-перше, захист громадян і довкілля від шкідливих впливів хімічних речовин; по-друге, стимулювання інновацій для розробки безпечних хімічних речовин. Основними напрямками реалізації є заборона шкідливих хімічних речовин у споживчих товарах із дозволом їх використання лише у критично необхідних випадках, поступове припинення використання PFAS компонентів, забезпечення стійкості постачання важливих хімічних речовин для країн ЄС, запровадження принципу «одна речовина – одна оцінка» для спрощення процесів оцінки ризиків і небезпеки хімічних речовин у питаннях стандартів хімічної безпеки. Через взаємодію з іншими політиками ЄС, включаючи ініціативи в галузі зеленої економіки, безпеки виробництва, енергетичної ефективності та боротьби зі зміною клімату [3].

Певний цінний матеріал для нашого аналізу становить Рекомендація № 177 Генеральної конференції Міжнародної організації праці щодо безпеки у використанні хімічних речовин на виробництві встановлює фундаментальні підходи, які адаптуються до принципів публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні. Основним завданням є забезпечення безпеки працівників і населення шляхом розробки нормативів і здійснення контролю за їх дотриманням на всіх етапах обігу хімічних речовин. Системна класифікація хімічних речовин, яка враховує їх токсичність, канцерогенність, тератогенність і мутагенність, забезпечує ефективне управління ризиками, що виникають під час їх використання. Обов'язкове етикетування та маркування хімічних речовин сприяє їх ідентифікації, забезпечує надання зрозумілої інформації про небезпеки та правила поводження, що значно підвищує рівень обізнаності користувачів. Відкритий доступ до карт безпеки хімічних речовин, а також регулярне оновлення інформації про їх характеристики та потенційні ризики є важливим елементом забезпечення прозорості та довіри до системи адміністрування. Запобіжні заходи включають обов'язковий медичний нагляд за працівниками, які зазнають впливу небезпечних

речовин, що є невід'ємною складовою системи управління хімічною безпекою [4].

Принцип верховенства права є фундаментальним в теорії і практиці адміністративного права та всього правового життя вітчизняного суспільства Він закріплений в Конституції України, як обов'язкова норма найвищого рівня [2, с. 45-46], що відіграє ключову роль у забезпеченні належного регулювання обігу хімічних речовин і хімічної продукції, а також у вирішенні проблем екологічної безпеки. Цей принцип слугує запобіжником проти свавілля, яке може проявлятися у неправомірних діях суб'єктів, відповідальних за управління обігом небезпечних речовин, і гарантує рівність усіх учасників відповідних правовідносин перед законом. У сфері екологічної безпеки верховенство права означає, що основоположні права людини на чисте довкілля та здоров'я є природними, невідчужуваними та не залежать від рішень державних органів чи нормативно-правових актів.

Отже, принцип верховенства права є фундаментальною основою публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції. Цей принцип, закріплений у Конституції України як норма найвищого рівня, визначає правила діяльності органів влади та суб'єктів господарювання, забезпечуючи рівність усіх учасників перед законом. У сфері екологічної безпеки верховенство права гарантує, що права людини на безпечне довкілля і здоров'я є невідчужуваними та базуються на природних правах, які не залежать від нормативно-правових актів чи індивідуальних рішень адміністративних органів.

Закон України від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає основні принципи, які є базою для регулювання та публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні. Пріоритетність екологічної безпеки передбачає забезпечення відповідності господарської діяльності екологічним нормативам і дотримання встановлених лімітів використання природних ресурсів, що включає контроль за впливом хімічних речовин на довкілля. Гарантія екологічно безпечного середовища забезпечується через впровадження механізмів захисту населення від шкідливого впливу хімічних речовин і продукції. Запобіжний підхід реалізується через превентивні заходи, спрямовані на зниження ризиків ще до їх виникнення. Екологізація виробництва включає впровадження сучасних технологій, які мінімізують шкідливий вплив на навколишнє середовище під час виробництва та обігу хімічних речовин. Збереження екосистеми орієнтоване на забезпечення різноманітності та цілісності природних об'єктів у процесах використання хімічних речовин [5].

Інтеграція міждисциплінарних знань дозволяє враховувати екологічні, соціальні й економічні аспекти для раціонального управління хімічною продукцією. Оцінка впливу на довкілля проводиться на всіх етапах обігу хімічних речовин, забезпечуючи прозорість і громадську участь у прийнятті рішень, які впливають на екологічний стан і формування екологічного світогляду населення. Науково обґрунтоване нормування включає встановлення чітких нормативів, що обмежують вплив хімічних речовин на навколишнє середовище. Економічні механізми регулювання охоплюють впровадження екологічних податків і рентної плати за використання природних ресурсів у процесі обігу хімічної продукції. Компенсація екологічної шкоди передбачає відшкодування збитків, спричинених порушенням правил поводження з хімічними речовинами. Урахування антропогенного впливу забезпечує вирішення питань обігу хімічних речовин з урахуванням ступеня антропогенної зміненості територій. Міжнародне співробітництво включає залучення міждержавних ініціатив для ефективного регулювання обігу хімічних речовин. Використання стратегічних екологічних оцінок сприяє інтеграції результатів таких оцінок у планування діяльності, пов'язаної з обігом хімічної продукції [5].

Отже, принципи охорони навколишнього природного середовища в контексті публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції базуються на концептуальних підходах забезпечення балансу між економічними інтересами, соціальними потребами та екологічною безпекою. Їх реалізація вимагає створення системи публічного адміністрування, яка інтегрує екологічні аспекти у всі етапи обігу хімічних речовин, починаючи від виробництва і закінчуючи утилізацією, з метою зниження ризиків для довкілля та здоров'я населення. Одним із ключових аспектів є визнання пріоритету екологічної безпеки, що передбачає попередження негативного впливу ще до його виникнення через впровадження превентивних механізмів. Такий підхід підкреслює необхідність стратегічного планування, оцінки впливу на довкілля та використання інноваційних технологій, що забезпечують мінімізацію екологічних ризиків. Створення прозорої і доступної системи інформації про хімічні речовини сприяє залученню громад-

ськості до процесу прийняття рішень і формує довіру до адміністративної діяльності. Важливе значення має запровадження комплексного підходу до регулювання, який враховує багаторівневі взаємозв'язки між економічними, соціальними та екологічними аспектами.

Закон України від 1 грудня 2022 року «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» встановлює більш спеціальні засади, які є основою публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні. А саме, пріоритетність вимог хімічної безпеки в цьому контексті передбачає суворе дотримання нормативів та стандартів у всіх видах діяльності, пов'язаних із використанням хімічної продукції, що забезпечує високий рівень захисту довкілля та здоров'я людей. Концепція сталого розвитку й захисту навколишнього середовища спрямована на мінімізацію негативного антропогенного впливу шляхом впровадження інноваційних, екологічно дружніх технологій та методів адміністрування. Гарантування мінімального ризику для життя та здоров'я населення є важливим напрямом публічного адміністрування, що реалізується через комплекс превентивних заходів, таких як контроль за зберіганням, транспортуванням та використанням хімічної продукції [6].

Прозорість і доступність інформації щодо реалізації державної політики у сфері хімічної безпеки сприяють формуванню екологічного світогляду серед громадян. Це включає інформування про потенційні загрози, пов'язані з хімічними речовинами, та заходи реагування на надзвичайні ситуації. Соціальний захист працівників, постраждалих від нещасних випадків на виробництві, є одним із ключових елементів державної політики, що сприяє забезпеченню гідних умов праці та підтримки. Використання передового світового досвіду дає змогу впроваджувати інноваційні підходи до адміністрування обігу хімічних речовин, підвищувати рівень промислової безпеки та сприяти сталому розвитку хімічної промисловості. Це створює умови для інтеграції України у світову спільноту через дотримання міжнародних стандартів і норм у цій сфері [6].

Отже, сутністю принципів забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією в контексті публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції ґрунтується на інтеграції екологічних, соціальних і економічних аспектів для створення збалансованої системи регулювання. Пріоритетність вимог хімічної безпеки передбачає суворе дотримання нормативів і стандартів на всіх етапах обігу хімічних речовин, що сприяє захисту довкілля та здоров'я людей. Концепція сталого розвитку акцентує увагу на мінімізації негативного впливу шляхом використання екологічно дружніх технологій та інноваційних підходів. Гарантування мінімальних ризиків для життя та здоров'я населення досягається через впровадження превентивних заходів, таких як контроль зберігання, транспортування і використання хімічної продукції. Узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів дозволяє створити ефективну систему публічного адміністрування, яка враховує інтереси громадян, підприємств і державних органів.

Сучасне публічне адміністрування не можливо якісно здійснити, якщо діяльність адміністративних органів не буде будуватися на основі принципів належного врядування [2, с. 61-75]. Принципи належного врядування у контексті забезпечення екологічної безпеки в аспектах публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції базуються на таких основних характеристиках. Відкритість діяльності адміністративних органів, що передбачає прозорість у сфері регулювання обігу хімічних речовин, забезпечення відкритого доступу до інформації щодо правил, процедур, ризиків і заходів екологічної безпеки, а також обмін інформацією між державами-членами Європейського Союзу, міжнародними організаціями та зацікавленими сторонами. Участь громадян, екологічних організацій, експертів і представників промисловості у розробці та впровадженні політик сприяє підвищенню довіри до результатів регулювання та ефективному виявленню потенційних ризиків. Адміністративні органи мають нести відповідальність за ухвалені рішення та їх наслідки, що передбачає прозорість процедур, чітке визначення завдань і обов'язків, а також підзвітність перед суспільством у питаннях дотримання екологічних стандартів.

Публічне адміністрування повинно бути своєчасним, раціональним і спрямованим на досягнення реальних результатів у мінімізації екологічних ризиків, пов'язаних із хімічними речовинами, а оцінювання впливу політик і попереднього досвіду має бути складовою процесу планування заходів. Прозорість у публічному адмініструванні передбачає надання громадськості доступу до інформації про потенційні екологічні ризики, регулювання та контроль

у сфері хімічних речовин, що сприяє зменшенню ризику корупції та посиленню довіри до регуляторних органів. Швидке реагування адміністративних органів на виявлені загрози, порушення та нові виклики, пов'язані з використанням хімічних речовин, має враховувати інтереси усіх зацікавлених сторін. Рівність і врахування інтересів означають забезпечення рівних можливостей для всіх як приватних тай публічних суб'єктів, пов'язаних із обігом хімічних речовин, а також врахування інтересів найвразливіших груп у процесі прийняття рішень.

Отже, принципи належного врядування в сфері публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції охоплюють низку засад, які забезпечують ефективне і прозоре публічне адміністрування. Відкритість полягає у забезпеченні прозорості регулювання, доступу до інформації щодо обігу хімічних речовин і обміну даними між усіма зацікавленими сторонами. Участь передбачає залучення громадян, експертів, екологічних організацій і представників промисловості до процесу розробки та впровадження політик, що сприяє підвищенню довіри й ефективності рішень. Відповідальність і підзвітність виражаються у чіткому визначенні завдань адміністративних органів, відповідальності за ухвалені рішення та забезпеченні прозорості процедур. Ефективність і пропорційність зосереджуються на досягненні реальних результатів у мінімізації ризиків, з одночасним урахуванням балансу між екологічною безпекою та економічними інтересами. Прозорість передбачає забезпечення громадськості доступом до інформації про екологічні ризики і механізми управління, що сприяє зменшенню корупції та підвищенню довіри до адміністративних органів. Недискримінація та рівність забезпечують рівні можливості і доступ до процедур для всіх учасників, враховуючи інтереси вразливих груп. Передбачуваність і захист законних очікувань вимагають дотримання чітких правил, що дозволяє суб'єктам планувати свою діяльність відповідно до встановлених норм. Право на слухання гарантує участь зацікавлених суб'єктів у прийнятті рішень, які впливають на їхню діяльність чи екологічну ситуацію, що сприяє зміцненню довіри до адміністративних процедур.

Список використаної літератури:

1. Ковеня Т. Аналітична оцінка ситуації у хімічній промисловості України та на внутрішньому товарному ринку хімічної продукції за підсумками 1 кварталу 2023 р. Аналітична довідка (ДП «Черкаський НДІТЕХІМ»). 2023. URL: https://niitehimlaz.2mcl.com/wp-content/uploads/2023/05/ХПУВип-12023.pdf.
2. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник: у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Гулак та ін.; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. 620 с.
3. EU Chemicals Strategy for Sustainability towards a Toxic-Free Environment. Published by the European Commission, 14 October 2020. European Commission's Environment Portal. 2020. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/chemicals-strategy_en.
4. Рекомендація № 177 щодо безпеки у використанні хімічних речовин на виробництві. Прийнята Генеральною конференцією Міжнародної організації праці, 25 червня 1990 року. Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_303#Text.
5. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України 25 червня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. ст. 546. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text
6. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією. Закон України від 1 грудня 2022 року № 2804-IX. Верховна Рада України. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text

Stepanov D. M. Principles of public administration of the circulation of chemicals and chemical products in Ukraine

The article reveals the content and essence of the principles of public administration in the circulation of chemical substances and chemical products. It has been proven that these principles are divided into the principle of the rule of law, which is the fundamental basis of public administration in the circulation of chemical substances and chemical products; the principles of environmental protection in the context of public administration in the circulation of chemical substances and chemical products; the principles of ensuring chemical safety and the management of chemical products; as well as the principles of good governance in this field. The principle of the rule of law ensures the equality of all participants in legal relations before the law, the protection of environmental human rights, and the transparency of the activities of administrative bodies. Special

attention is paid to its role in regulating relations related to the use, transportation, and disposal of hazardous chemicals, ensuring compliance with European standards and the practice of the ECtHR. The principles of environmental protection are aimed at preventing environmental risks through the introduction of preventive mechanisms, innovative technologies, and strategic planning. Emphasis is placed on the importance of greening production, maintaining ecosystem balance, and ensuring information transparency for the public. The principles of ensuring chemical safety are based on strict adherence to environmental standards and norms, the social protection of workers, raising the level of public awareness, and creating mechanisms for controlling all stages of the circulation of chemical substances. The principles of good governance include openness, participation, transparency, responsibility, efficiency, proportionality, and non-discrimination. The necessity of integrating international experience and coordinating activities between state bodies in the context of balancing environmental, economic, and social aspects of sustainable development is emphasized. Overall, the article highlights the importance of introducing a comprehensive approach to public administration in the circulation of chemical substances to protect the environment and ensure environmental safety.

Key words: *administrative body, chemical safety, control, ecological human rights, environmental protection, environmental safety, good governance, information transparency, minimization of risks, rule of law, strategic planning, chemical product management.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97:351.74:343.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.14

Ю. О. Блик
аспірант кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету

РОЛЬ ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ У ЗАПОБІГАННІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ЯК ВИДУ ТРАНСКОРДОННОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті здійснено дослідження ролі прикордонного контролю у запобіганні торгівлі людьми як виду транскордонної злочинності. Зауважено, що торгівля людьми – це злочинна діяльність, яка полягає в експлуатації осіб шляхом примусу, обману чи маніпулювання з метою отримання вигоди або користі, включає вербування, перевезення, передачу, укриття або прийом людей з метою експлуатації та носить транскордонний характер. Підкреслено, що формами торгівлі людьми є сексуальна та трудова експлуатація, залучення до участі у воєнних конфліктах, експлуатація репродуктивних функцій жінки, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, незаконне примусове донорство і проведення дослідів над людиною без її згоди та ін. Визначено, що причини та передумови розвитку міжнародної торгівлі людьми є складними і багатоаспектними, оскільки цей злочин виникає на перетині соціальних, економічних, політичних і культурних факторів, а тому жертвами торгівлі людьми часто стають соціально вразливі категорії населення. Констатовано, що торгівля людьми є глобальною проблемою, що щороку зачіпає мільйони людей, спричиняючи серйозні соціальні, економічні та правові наслідки, включаючи порушення прав людини, фізичну та психологічну експлуатацію, а також фінансування організованої злочинності. Зауважено, що правову основу протидії торгівлі людьми складає система міжнародних та національних нормативно-правових актів, які відіграють ключову роль у визначенні правових механізмів запобігання торгівлі людьми, притягнення винних до відповідальності та захисту прав постраждалих осіб. Визначено, що в сфері боротьби із торгівлею людьми Україна застосовує багатовекторний та системний підхід, який включає удосконалення законодавства, кримінальне переслідування злочинців, захист і реабілітацію постраждалих, міжнародну співпрацю, інформаційно-просвітницькі кампанії, контроль за міграційними процесами та взаємодію державних і громадських організацій. Підкреслено, що прикордонний контроль є одним із ключових елементів боротьби з транскордонною злочинністю та торгівлею людьми, оскільки саме на етапі перетину кордону відбувається значна частина незаконного перевезення жертв. Встановлено, що основними функціями прикордонного контролю у протидії торгівлі людьми є виявлення та ідентифікація потенційних жертв, перевірка документів, профілювання підозрілих осіб, співпраця з міжнародними правоохоронними органами, контроль транспортних засобів і вантажів, а також запобігання незаконному переміщенню людей через кордон. Закцентовано, що попри важливу роль прикордонного контролю у запобіганні торгівлі людьми, його ефективність обмежується корупційними ризиками, недостатньою підготовкою персоналу, браком технічних засобів, складнощами в ідентифікації жертв та недостатньою міжнародною координацією, що потребує комплексного вирішення.

Ключові слова: *прикордонний контроль, транскордонна злочинність, торгівля людьми.*

© Ю. О. Блик, 2024

Постановка проблеми. Масштаби торгівлі людьми щороку збільшуються, проте, точні дані вказати складно з огляду на такі аспекти торгівлі людьми, як латентний характер злочину, відсутність належної офіційної статистики, різницю у підходах до визначення та класифікації злочинних діянь в сфері торгівлі людьми в різних країнах, транскордонний характер злочину, що ускладнює збір даних тощо. За обсягом кримінальних прибутків торгівля людьми посідає третє місце після нелегальної торгівлі зброєю і наркотиками та складає біля 150 млрд. доларів, а кількість жертв – понад 40 млн. осіб [1]. В Україні в період 2000-2023 рр. отримали комплексну допомогу в статусі жертв торгівлі людьми 19 954 особи [2]. Торгівля людьми має серйозні наслідки для жертв, суспільства та держави загалом, які охоплюють соціальні, економічні, правові, психологічні та міжнародні аспекти. Зокрема, для жертв торгівлі людьми наслідками є погіршення фізичного та психологічного здоров'я, соціальна ізоляція, економічна експлуатація та боргова залежність, сексуальна експлуатація, репродуктивні ризики. А для суспільства та держави – підвищення рівня злочинності, дестабілізація трудового ринку, втрата людського потенціалу, економічні збитки, підрив міжнародного іміджу, посилення міграційних криз, збільшення ризику тероризму та фінансування злочинності. Роль прикордонного контролю є надзвичайно важливою у запобіганні торгівлі людьми, оскільки саме на кордоні здійснюється виявлення та перешкоджання незаконному переміщенню осіб. Ефективний прикордонний контроль сприяє зменшенню масштабів цього виду транскордонної злочинності, запобігаючи порушенням прав людини та забезпечуючи безпеку держав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При аналізі наукових джерел було опрацьовано звіти, що містять комплексний огляд проблематики, актуальні публіцистичні статті, що відображають сучасний суспільний дискурс, статистичні дані, які демонструють кількісні показники процесів та явищ, а також положення нормативно-правових актів, що формують правове регулювання відповідної сфери. Поєднання різних джерел інформації дало змогу отримати комплексне уявлення про предмет дослідження, оцінити його актуальність та визначити ключові напрями подальшого аналізу.

Мета статті полягає у дослідженні ролі прикордонного контролю у запобіганні торгівлі людьми як виду транскордонної злочинності.

Виклад основного матеріалу. Работоргівля була відома у світі з стародавніх часів, а на сучасному етапі вона набула визнається як кримінальне правопорушення «торгівля людьми». Торгівля людьми – це злочинна діяльність, яка полягає в експлуатації осіб шляхом примусу, обману чи маніпулювання з метою отримання вигоди або користі, включає вербування, перевезення, передачу, укриття або прийом людей з метою експлуатації. Нормативне визначення кримінального правопорушення «торгівля людиною» визначено у ст. 149 КК України – «Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію» [3]. Формами торгівлі людьми є втягнення у злочинну діяльність, сексуальна експлуатація (у 50 %), використання в порнобізнесі, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, залучення в боргову кабалу, використання в збройних конфліктах, примусова вагітність, примусова праця, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди та ін. Слід зауважити, що торгівля людьми – це організована злочинна діяльність, яка виходить за межі однієї країни, оскільки охоплює транскордонні перевезення людей з використанням фальшивих документів або незаконних маршрутів, здійснюється великими міжнародними організованими кримінальними мережами. Торгівля людьми характеризується тим, що відбувається без усвідомленої згоди, перетин кордону може бути легальним та нелегальним, відноситься до категорії насильницьких злочинів, жертви якого перебувають під контролем, часто позбавлені волі. Причини та передумови розвитку міжнародної торгівлі людьми є складними і багатоаспектними, оскільки цей злочин виникає на перетині соціальних, економічних, політичних і культурних факторів. До них можна віднести такі аспекти, як бідність, соціальна нерівність, безробіття, низький рівень освіти, політична нестабільність та конфлікти, корупція, неефективна правова система в сфері боротьби із торгівлею людьми, гендерні стереотипи, масова та нелегальна міграція, розвиток кібершахрайства, попит на послуги в сфері секс-індустрії, традиційне рабство, попит на дешеву робочу силу та ін. Наприклад, за оцінками Міжнародної організа-

ції міграції до повномасштабного вторгнення кожний 4 українець готовий був прийняти ризиковану пропозицію щодо працевлаштування.

Жертвами торгівлі людьми часто стають соціально вразливі категорії населення – бідні, безробітні, жінки, діти, люди похилого віку, мігранти, біженці, особи з інвалідністю. Наприклад, протягом 2022-2023 рр. в Україні потерпілими у кримінальних провадженнях щодо торгівлі людьми було визнано 215 осіб (92 чоловіки, 100 жінок), з них 23 дитини [4]. Також, слід зауважити, що жертвою торгівлі людьми також може стати будь-яка особа незалежно від її соціального статусу, статті, освіти, матеріального положення.

Для українців додаткові загрози в сфері торгівлі людьми зумовлюються російсько-українською війною, оскільки, такі соціальні явища як масова міграція створює додаткові передумови для торгівлі людьми. Так, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців станом на липень 2024 р. було зареєстровано понад 6,74 млн. українських біженців в таких країнах, як Німеччина, Польща, Чехія, Велика Британія, Іспанія, Італія та ін. [5]. Значна частина українців є внутрішньо переміщеними особами в межах України – понад 4 млн., що свідчить про найбільшу з часів Другої світової війни кризу переміщення населення. Особливу загрозу для українці становить примусова депортація з тимчасово окупованих територій представниками воєнно-політичного російського керівництва. Так, за даними веб-сайту «Діти війни» станом на кінець 2024 р. понад 19,5 тис. дітей депортовані та/або примусово переміщені [6], а за звітами ОБСЄ у 2023 р. пошук в Інтернеті сексуальних послуг та порноматеріалів із зображенням українських жінок та дітей зріс на 600% [7].

У випадку торгівлі людьми, пов'язаної з переміщенням через кордон однієї або декількох держав та у відповідності до ролі у цьому процесі країни умовно можна поділити на країни походження (Україна, Молдова, Філіппіни, Непал), країни призначення (Німеччина, Туреччина, ОАЕ, Саудівська Аравія, США), країни транзиту (Лівія, Мексика, Болгарія, Таїланд) та країни спонсори торгівлі людьми (росія, білорусь, Куба, Афганістан, Китай, Бірма, Північна Корея та ін.). У переважній більшості випадків Україна є країною походження, зокрема, українок направляють в такі країни-призначення як Греція, Кіпр, Туреччина, Італія, Сербія, Болгарія, Китай, Канада, Німеччина та ін.

У 2023 р. за експертними оцінками основними недоліками у боротьбі з торгівлею людьми в Україні є: скорочення кількості розслідувань, тільки 17 % засуджених торгівців людьми отримали реальні вироки, відсутність обвинувальних вироків щодо державний посадовців причетних до торгівлі людьми, скорочення кількості ідентифікованих жертв, протизаконні вимоги щодо надання додаткових доказів для отримання офіційного статусу жертви торгівлі людьми, низький рівень підготовки місцевих посадовців, правоохоронців та суддів з питань боротьби з торгівлею людьми, недостатній контроль за діяльністю агентств із працевлаштування, відсутність систематичного моніторингу дітей, евакуйованих із закладів опіки, низька ефективність механізмів захисту постраждалих від трудової експлуатації, вплив російсько-української війни на ефективність боротьби з торгівлею людьми та ін. [8].

Правову основу протидії торгівлі людьми складає система міжнародних та національних нормативно-правових актів. Вперше на міжнародному рівні було здійснено напрацювання системних підходів до боротьби із торгівлею людьми на початку XX ст. (Міжнародна Конвенція про боротьбу з торгівлею білими рабинями (1910 р.), Міжнародна Конвенція про Заборону торгівлі жінками й дітьми (1921 р.) Міжнародна Конвенція про Заборону торгівлі неповнолітніми жінками (1933 р.)). Зокрема, ст. 4 Загальної декларації прав людини закріплює положення у відповідності до якого «ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах» [9]. Також, серед міжнародних НПА можна відзначити Міжнародний пакт про цивільні й політичні права (1966 р.), Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенцію ООН про боротьбу з торгівлею людьми, особливо жінками та дітьми (2000 р.), Протокол до неї «Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї», Європейську конвенцію про боротьбу з торгівлею людьми (2005 р.). На національному рівні протидія торгівлі ґрунтується на таких НПА, як: Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про протидію торгівлі людьми», низка постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства соціальної політики України та ін. (наприклад, Постанова КМУ від 22.08.2012 р № 783 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії людьми»).

В сфері боротьби із торгівлею людьми Україна застосовує багатовекторний підхід (передбачає поєднання стратегії боротьби з торгівлею жінками, нелегальною міграцією та міжнародною організованою злочинністю) та системний підхід (вживаються економічні та освітні заходи, здійснюється виявлення та ідентифікація жертв, захист і реабілітація жертв та ін.).

Прикордонний контроль є одним із ключових елементів боротьби з транскордонною злочинністю та торгівлею людьми, оскільки саме на етапі перетину кордону відбувається значна частина незаконного перевезення жертв. Основними функціями прикордонного контролю у протидії торгівлі людьми є:

– підрозділи охорони кордону здійснюють перевірку паспортів, віз та інших проїзних документів, що дозволяє виявляти осіб із підробленими, недійсними документами та документами які не належать пред'явникові або тих, хто може бути жертвою торгівлі людьми;

– аналіз документів дозволяє виявляти можливі ознаки фальсифікації або невідповідність між заявленими даними та реальними обставинами подорожі;

– перевірка автомобілів, вантажівок, морських контейнерів і літаків на наявність нелегально перевезених осіб;

– використання рентгенівських сканерів, службових собак та інших технічних засобів для виявлення прихованих осіб;

– використання систем управління ризиками, що допомагає ідентифікувати потенційно небезпечні маршрути та підозрілі групи осіб;

– співпраця з авіакомпаніями, транспортними компаніями та прикордонними службами суміжних держав для обміну інформацією про підозрілі рейси чи пасажирів;

– взаємодія з Інтерполом, Європолом, FRONTEX, ООН, МОМ та правоохоронними структурами інших країн для оперативного обміну інформацією та розслідування злочинних схем;

– участь у міжнародних операціях із виявлення та ліквідації каналів торгівлі людьми;

– виявлення корупційних схем і протидія змові зловмисників;

– контроль за можливими випадками зловживання митниками або прикордонниками у сприянні незаконному перевезенню осіб;

– проведення спеціальних тренінгів щодо виявлення потенційних жертв торгівлі людьми;

– ознайомлення з психологічними ознаками страху, примусу чи незвичної поведінки пасажирів, що може свідчити про торгівлю людьми.

Попри важливу роль прикордонного контролю у запобіганні торгівлі людьми, існує низка недоліків та проблем, які ускладнюють ефективну протидію цьому явищу та потребують вирішення. Зокрема до таких проблемних аспектів можна віднести: недостатній технічний та інформаційний рівень ідентифікації жертв торгівлі; низький рівень внутрішнього контролю та слабкі антикорупційні механізми і, як результат, підвищенні корупційні ризики в сфері охорони кордону та співпраця прикордонників з кримінальними групами; обмежені технічні ресурси та технологічні прогалини (наприклад, обмежена кількість мобільних рентген-сканерів та інших засобів огляду транспортних засобів, які можуть використовуватися для прихованого перевезення осіб); відсутність єдиного правового стандарту для боротьби з торгівлею людьми у міжнародних митних процедурах та ін.

Досвід інших країн в сфері посилення прикордонного контролю щодо боротьби з торгівлею людьми показує, що ефективний митний контроль у боротьбі з торгівлею людьми базується на використанні біометричних даних та штучного інтелекту (США, Австралія), міжнародній співпраці і оперативному обміні даними (ЄС, FRONTEX), навчанні митників та впровадженні поведінкових аналізів (Канада, Україна), співпраці з авіалініями і транспортними компаніями (Канада, Австралія). Наприклад, в країнах Європейського Союзу діє Європейська Агенція з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX), яка координує спільні операції для контролю за нелегальним перевезенням осіб, в т.ч. використовує систему EUROSUR (Європейська система спостереження за кордонами) для відстеження підозрілих транспортних засобів і обміну інформацією між прикордонними службами ЄС, проводить обов'язкове навчання прикордонників у рамках програми «Anti-Trafficking Training Programme». З рикордонною службою України FRONTEX співпрацює на підставі Working Arrangement (Робочої Домовленості) та Планів оперативного співробітництва (наприклад, План на 2012-2021 рр.). Завданнями такої співпраці є «протидія нелегальній міграції та транскордонній злочинності засобами прикордонного контролю; посилення безпеки на кордонах між країнами-членами ЄС та Україною; розвиток добрих стосунків та взаємної довіри між органами прикордонної охорони на кордонах між країнами-членами ЄС та Україною» [11].

Висновки. Торгівля людьми – це злочинна діяльність, яка полягає в експлуатації осіб шля-

хом примусу, обману чи маніпулювання з метою отримання вигоди або користі, включає вербування, перевезення, передачу, укриття або прийом людей з метою експлуатації та носить транскордонний характер. Формами торгівлі людьми є сексуальна та трудова експлуатація, залучення до участі у воєнних конфліктах, експлуатація репродуктивних функцій жінки, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, незаконне примусове донорство і проведення дослідів над людиною без її згоди та ін. Причини та передумови розвитку міжнародної торгівлі людьми є складними і багатоаспектними, оскільки цей злочин виникає на перетині соціальних, економічних, політичних і культурних факторів, а тому жертвами торгівлі людьми часто стають соціально вразливі категорії населення. Торгівля людьми є глобальною проблемою, що щороку зачіпає мільйони людей, спричиняючи серйозні соціальні, економічні та правові наслідки, включаючи порушення прав людини, фізичну та психологічну експлуатацію, а також фінансування організованої злочинності. Правову основу протидії торгівлі людьми складає система міжнародних та національних нормативно-правових актів, які відіграють ключову роль у визначенні правових механізмів запобігання торгівлі людьми, притягнення винних до відповідальності та захисту прав постраждалих осіб. В сфері боротьби із торгівлею людьми Україна застосовує багатовекторний та системний підхід, який включає удосконалення законодавства, кримінальне переслідування злочинців, захист і реабілітацію постраждалих, міжнародну співпрацю, інформаційно-просвітницькі кампанії, контроль за міграційними процесами та взаємодію державних і громадських організацій. Прикордонний контроль є одним із ключових елементів боротьби з транскордонною злочинністю та торгівлею людьми, оскільки саме на етапі перетину кордону відбувається значна частина незаконного перевезення жертв. Основними функціями прикордонного контролю у протидії торгівлі людьми є виявлення та ідентифікація потенційних жертв, перевірка документів, профілювання підозрілих осіб, співпраця з міжнародними правоохоронними органами, контроль транспортних засобів і вантажів, а також запобігання незаконному переміщенню людей через кордон. Попри важливу роль прикордонного контролю у запобіганні торгівлі людьми, його ефективність обмежується корупційними ризиками, недостатньою підготовкою персоналу, браком технічних засобів, складнощами в ідентифікації жертв та недостатньою міжнародною координацією, що потребує комплексного вирішення.

Список використаної літератури:

1. Торгівля людьми – це не міф, це реальність! Через війну Росії проти України зростають ризики торгівлі людьми. Східне міжрегіональне управління Державної служби України з питань праці. URL: https://smu.dsp.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-tse-ne-mif-tse-realnist-cherez-viinu-rosii-proty-ukrainy-zrostaiut-ryzyky-torhivli-liudmy/ (дата звернення: 13.11.2024)
2. Торгівля людьми: дані представництва МОМ в Україні (січень-вересень 2023 р.). МОМ. ООН міграція. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2023-11/trafficking_in_persons_january-sept_2023_ukr-1.pdf (дата звернення: 13.10.2024)
3. Кримінальний кодекс України 05.04.2001р. № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 15.10.2024)
4. В Україні від початку війни викрили понад 250 фактів торгівлі людьми – МВС. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3794919-v-ukraini-vid-pocatku-vijni-vikrili-ponad-250-faktiv-torgivli-ludmi-mvs.html (дата звернення: 08.10.2024)
5. Кількість біженців з України зі статусом тимчасового захисту в ЄС у серпні зросла майже на 40 тис. – Євростат. INTERFAX. URL: https://interfax.com.ua/news/general/1020312.html (дата звернення: 15.10.2024)
6. Діти війни. URL: https://childrenofwar.gov.ua/ (дата звернення: 14.11.2024)
7. Держдеп США вніс у список країн-спонсорів торгівлі людьми Росію та Білорусь. Суспільне. Новини. URL: https://suspilne.media/776443-derzdep-ssa-prezentuvav-zvit-pro-torgivlu-ludmi-2024-u-spisku-rosia-ta-bilorus/ (дата звернення: 05.10.2024)
8. Звіт про торгівлю людьми за 2023 рік: Україна. Офіс моніторингу та боротьби з торгівлею людьми. URL: https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/2023_TIPR_UKR.pdf (дата звернення: 15.10.2024)
9. Загальна декларації прав людини: ООН від 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.10.2024)
10. Європейська Агенція з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX). Державна прикордонна служба. Офіційний вебсайт. URL: https://dpsu.gov.ua/ua/european-border-and-coast-guard-agency-frontex (дата звернення: 05.11.2024)

Blyk Yu. O. The role of border control in preventing human trafficking as a type of cross-border crime

The article studies the role of border control in preventing human trafficking as a type of cross-border crime. It is noted that human trafficking is a criminal activity that consists in the exploitation of persons by means of coercion, deception or manipulation for the purpose of obtaining profit or benefit, includes the recruitment, transportation, transfer, sheltering or receipt of people for the purpose of exploitation and is of a cross-border nature. It is emphasized that the forms of human trafficking are sexual and labor exploitation, involvement in military conflicts, exploitation of women's reproductive functions, adoption for profit, illegal forced donation and conducting experiments on a person without his consent, etc. It is determined that the causes and prerequisites for the development of international human trafficking are complex and multifaceted, since this crime arises at the intersection of social, economic, political and cultural factors, and therefore socially vulnerable categories of the population often become victims of human trafficking. It is stated that trafficking in persons is a global problem that affects millions of people every year, causing serious social, economic and legal consequences, including human rights violations, physical and psychological exploitation, and the financing of organized crime. It is noted that the legal basis for combating trafficking in persons is a system of international and national regulatory and legal acts, which play a key role in defining legal mechanisms for preventing trafficking in persons, holding perpetrators accountable and protecting the rights of victims.It was determined that in the field of combating human trafficking, Ukraine applies a multi-vector and systemic approach, which includes improving legislation, criminal prosecution of criminals, protection and rehabilitation of victims, international cooperation, information and educational campaigns, control over migration processes and interaction of state and public organizations. It was emphasized that border control is one of the key elements of the fight against cross-border crime and human trafficking, since it is at the stage of border crossing that a significant part of the illegal transportation of victims takes place. It was established that the main functions of border control in combating human trafficking are the detection and identification of potential victims, verification of documents, profiling of suspicious persons, cooperation with international law enforcement agencies, control of vehicles and cargo, as well as prevention of illegal movement of people across the border. It is emphasized that despite the important role of border control in preventing human trafficking, its effectiveness is limited by corruption risks, insufficient training of personnel, lack of technical means, difficulties in identifying victims and insufficient international coordination, which requires a comprehensive solution.

Key words: *border control, cross-border crime, human trafficking.*

УДК 34.07
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.15

А. В. Боровик
кандидат юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті здійснено дослідження ролі ДБР в розслідування військових злочинів. Зауважено, що Державне бюро розслідувань – це державний правоохоронний орган, який виступає стандартом об'єктивного і неупередженого запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, що здійснюється в межах його компетентності та ґрунтується на ряді принципів. Підкреслено, що у зв'язку із російсько-українською війною актуальним є розслідування ДБР кримінальних правопорушень щодо порушення забезпечення правопорядку у військовій сфері та запобігання кримінальних правопорушень пов'язаних із агресією росією. Визначено, що з метою реалізації місії ДБР, в т.ч. у сфері розслідування військових злочинів, правоохоронний орган реалізовує наступні вектори розвитку: забезпечення належної реалізації повноважень, розвиток територіальних управлінь, розвиток ІТ-інфраструктури, взаємодія з державними інститутами, міжнародне співробітництво та ін. Відмічено, що враховуючи виклики повномасштабного вторгнення рф на територію України у 2022 р., до компетенції ДБР додано повноваження щодо розслідування злочинів проти основ національної безпеки і забезпечення правопорядку у військовій сфері, створено окреме Управління з досудового розслідування злочинів, пов'язаних з агресивною війною проти України. Виокремлено низку специфічних проблем у діяльності ДБР в сфері протидії та розслідування військових злочинів (недоліки правового регулювання, конфлікт юрисдикцій, недостатня кваліфікація працівників, обмеження у використанні новітніх технологій, недостатність ресурсів тощо) та наголошено, що дана ситуація потребує вжиття дієвих заходів щодо вдосконалення правової бази, зміцнення інституційних засад, розширення міжнародної співпраці, забезпечення доступу до інформаційних систем, використання цифрових платформ та технічних можливостей, покращення співпраці з іншими органами, забезпечення безпеки слідчих та адаптації процедур розслідування до умов бойових дій.

Ключові слова: *Державне бюро розслідувань, військові злочини, злочинність в армії, військова злочинність, злочинність в умовах воєнного стану, злочинність у військовій сфері, запобігання злочинності.*

Постановка проблеми. Незважаючи на складні умови воєнного стану у зв'язку із повномасштабних вторгненням рф на територію України, Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) «продовжило систему та комплексну роботу із захисту життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства і держави» [9], особливо в сфері забезпечення національної безпеки на рівень якої впливають в т.ч. і військові злочини (ст. 401 Кримінального кодексу України визначає військовими злочинами «кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів» [1]). Слід зауважити, що в Україні відмічається значне збільшення кількості військових злочинів у період повномасштабного вторгнення рф на територію України у 2022-2024 рр., так, за статистичними даними Офісу Генерального прокурора у 2021 році було обліковано 3037 кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, у 2022 р. – 13 766, у 2023 р. – 28 666 р., у 2024 р. за період січень-жовтень – 65 686, що у 21,6 рази перебільшує «довоєнний» показник 2021 р. [2].

© А. В. Боровик, 2024

Ефективне розслідування та протидія військовим злочинам сприяє підтриманню військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців, справедливому розгляду випадків порушення прав самих військовослужбовців, протидії корупції та зловживанням у військовій сфері (оскільки корупція чи зловживання службовим становищем серед військових можуть негативно впливати на логістику, озброєння та інші аспекти військової діяльності), притягненню винних до відповідальності, що має превентивний ефект і створює систему невідворотності покарання, яка дисциплінує військовослужбовців та ін. На нашу думку, дослідження ролі ДБР в розслідування військових злочинів допомагає ідентифікувати прогалини у правовому регулюванні, які можуть ускладнювати діяльність ДБР в цій сфері, забезпечити баланс між ефективністю оборони та дотриманням правових стандартів.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню різних аспектів діяльності ДБР присвятили свої праці такі науковці, як: Р.І. Богданов (зміст діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань як суб'єкта адміністративно-правових відносин) [3], К.В. Бортняк (правові проблеми визначення компетенції та законодавчого забезпечення діяльності державного бюро розслідувань) [4], Б.В. Деревянко (Державне бюро розслідувань як новий державний орган зі спеціальною компетенцією) [5], О.В. Ільченко (проблеми розслідувань кримінальних проваджень віднесених до підслідності державного бюро розслідувань) [6], А.П. Францевич (системний підхід до дослідження проблеми взаємодії Державного бюро розслідувань з органами державної влади) [7;8] та ін.

Мета статі полягає у дослідженні ролі ДБР в розслідування військових злочинів.

Виклад основного матеріалу. У 2016 р. на основі положень Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 р. № 794-VIII та Постанови Кабінету Міністрів України № 127 від 29.02.2016 р. [9] було створено Державне бюро розслідувань, яке на даний момент є державним правоохоронним органом, що виступає стандартом об'єктивного та неупередженого розслідування та «на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції» [10].

Місією ДБР є «встановлення справедливості у суспільстві шляхом незалежного та всебічного розслідування злочинів задля притягнення винних до відповідальності, незважаючи на їхні посади, зв'язки та ресурси» [11], а основними принципами діяльності – верховенство права, законність, справедливість, незалежність, неупередженість, персональна відповідальність, прозорість та відкритість, позапартійність, політична нейтральність, поєднання єдиноначальності та колективного способу реалізації повноважень, процесуальна самостійність (ст. 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань») [23, с. 76].

Поетапно ДБР перебрало на себе повноваження досудового слідства, яке раніше належало прокуратурі, що ще заздалегідь (до створення ДБР) передбачалося перехідними положеннями Конституції України «прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції» [12]. Так, у період 2022-2023 рр. за результатами звіту ДБР у 2022 р. було здійснено розслідування 48 868 кримінальних проваджень, затримано 694 підозрюваних, повідомлено про підозру 5 557 фігурантам, відправлено до суду 4524 обвинувальних актів [8], а у 2023 р. здійснено розслідування у майже 71 900 кримінальних проваджень, що склало на 45% більше, ніж у 2022 р., затримано 1482 особи, повідомлено про підозру 8142 фігурантам, до суду направлено понад 7,2 тис. обвинувальних актів [13].

Нормативно-правовою базою діяльності ДБР, окрім Закону України «Про Державне бюро розслідувань», є Укази Президента України (наприклад, «Про державну охорону Державного бюро розслідувань»), Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (наприклад, Розпорядження від 03.04.2019 р. № 261-р «Про передачу нерухомого майна у м. Києві до сфери управління Державного бюро розслідувань»), організаційно-розпорядчі та нормативно-правові акти ДБР (наприклад, Наказ від 25.10.2024 № 400 «Про внесення змін до Положення про заохочення в Державному бюро розслідувань») [24, с. 116].

До підслідності ДБР, окрім високопосадовців, правоохоронців та суддів, в т.ч. відносяться і особи, які вчинили військові злочини, окрім кримінального правопорушення визначеного у ст. 422 Кримінального кодексу України («Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості» [1]).

У зв'язку із російсько-українською війною до повноважень ДБР актуальним є розслідування кримінальних правопорушень щодо порушення забезпечення правопорядку у військовій сфері та запобігання кримінальних правопорушень пов'язаних із агресією росією, зокрема, порушення порядку підлеглості, статутних правил взаємовідносин, недбале ставлення до служби, перевищення влади чи службових повноважень, знищення, пошкодження або втрата військового майна та ін. Зокрема, на виконання доручення Ради національної безпеки і оборони України у 2023 р. ДБР здійснило розслідування зловживань у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП), зокрема, шляхом виявлення налагоджених корупційних зв'язків у ТЦК та СП, в т.ч. перекриття каналів незаконного переміщення чоловіків призовного віку через державний кордон України 13]. Так, у 2022 р. було направлено обвинувальний акт до суду щодо організованої злочинної групи (в т.ч. за участі співробітниці Державної прикордонної служби України) за фактом отримання неправомірної вигоди від фізичних осіб призовного віку за сприяння незаконному перетину державного контролю [14].

З метою розслідування військових кримінальних правопорушень ДБР, окрім методів досудового розслідування, використовує методи кримінології та криміналістичного аналізу. Наприклад, для виявлення необґрунтованих активів військовослужбовців, які беруть участь у діяльності ВЛК, досліджуються «факти виїзду за кордон військовими службовими особами, їх близькими родичами та членами сім'ї; транспорті засоби на яких було здійснено виїзд; набуті активи даної категорії військовослужбовців чи їх близьких родичів та членів сім'ї» [13]. Так, серед успішних кейсів розслідування даної категорії справ можна виділити наступний: у січні 2023 р. було накладено арешт на віллу та офісне приміщення у м. Марбель в Іспанії, арештовано майно, банківські рахунки та грошові кошти в України колишнього начальника Одеського обласного ТЦК та СП [13]. Із резонансних кримінальних провадження щодо військових злочинів, які розслідує ДБР можна виділити наступні: «здача в полон» бригади морської піхоти під Маріуполем, організація вибухів військових складів у м. Сватово, авіатроща АН-26, закупівля неякісних бронежилетів та ін. [18, с. 156].

Для розвитку та покращення роботи ДБР, в т.ч. і сфері розслідування військових злочинів, було розроблено та впроваджено Стратегічну програму діяльності на 2022-2026 рр., яка визначає основні вектори розвитку та пріоритетні завдання на яких фокусується увага органу з метою реалізації місії за умови ефективного розподілу наявних ресурсів, в т.ч. і в сфері розслідування військових злочинів:

– забезпечення належної реалізації повноважень ДБР, внутрішньої комунікації та координації ролі центрального апарату, постійного зворотного зв'язку (наприклад, розширення повноважень управління внутрішнього контролю, вдосконалення процедури застосування проходження психофізіологічного дослідження працівниками ДБР із застосуванням поліграфа; опрацювання дзвінків від громадян, юридичних осіб, уповноважених працівників та ін.);

– розвиток територіальних управлінь ДБР, оптимізація структур, матеріально-технічне забезпечення (наприклад, в умовах російсько-української війни матеріально-технічне забезпечення ДБР здійснюється матеріально-технічним засобами необхідними для виконання його функцій, забезпечення раціонального розподілу та керування ресурсами у відповідності до завдань ДБР, проведення аудиту ведення бухгалтерського обліку, контрактів з питань використання активів а ін.);

– розвиток ІТ-інфраструктури (наприклад, вжиття заходів щодо дотримання вимог законодавства у сфері охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, моніторинг та реагування на кіберінциденти, технічне оснащення центру обробки даних, захищення каналів зв'язку та ін.);

– ефективний кадровий менеджмент та забезпечення соціальних гарантій працівникам ДБР (наприклад, щомісячні робочі наради з кадрових питань, співпраця з ЗВО для проведення навчальних курсів, проведення науково-практичних семінарів та ін.);

– взаємодія з державними інститутами (наприклад, нормотворча діяльність, вдосконалення законодавства в сфері обліку та розслідування нещасних випадків у професійній діяльності, доступу до інформаційних систем інших державних органів);

– міжнародне співробітництво (наприклад, приєднання до Мережі органів з питань внутрішніх кримінальних розслідувань (ICIN), зустрічі з міжнародними партнерами (Офіс Ради Європи в Україні, Консультативна місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України, ОБСЄ); участь у навчанні за підтримки

міжнародних партнерів; реалізація проєктів міжнародної технічної допомоги «Посилення правоохоронних органів України під час війни та у повоєнний період», «Операційна підтримка у наданні стратегічних консультацій щодо реформування сектору цивільної безпеки України (2021-2024)», «Вирішення гуманітарних потреб в Україні»; співробітництво з компетентними органами зарубіжних держав (наприклад, Офісом Генерального Інспектора Агентства США з міжнародного розвитку, Національним управлінням поліції Фінляндської Республіки) та ін.) [21, с. 43];

– зв'язки з громадськістю (наприклад, оновлення офіційної веб-сторінки ДБР, соціальних мереж, співпраця з Радою громадського контролю, внесення змін до Правил професійної етики працівників ДБР та ін.) [15].

Програма акцентує увагу на створенні прозорої та ефективної правоохоронної системи, здатної реагувати на сучасні виклики такі, як: злочини проти основ національної безпеки та злочини вчинені високопосадовцями, забезпечення правопорядку у військовій сфері, катування та неналежне поводження працівників правоохоронних органів, корупція, організована злочинність [22, с. 188].

Також, Наказом ДБР від 04.08.2022 р. № 392 були внесено зміни, які враховують нові виклики пов'язанні із повномасштабним вторгненням рф на територію України у 2022 р., а саме, додано повноваження щодо розслідування злочинів проти основ національної безпеки і забезпечення правопорядку у військовій сфері та створено окреме Управління з досудового розслідування злочинів, пов'язаних з агресивною війною проти України [19, с. 117].

Діяльність ДБР в сфері протидії та розслідування військових злочинів має низку специфічних проблем, серед яких можна виділити наступні:

1) недоліки правового регулювання, в т.ч. в сфері розмежування схожих складів кримінальних правопорушень у військовій сфері та їх кваліфікації;

2) конфлікт юрисдикцій щодо розмежування компетенції між ДБР та спеціалізованою прокуратурою у сфері оборони;

3) обмежений доступ до зон бойових дій, що ускладнює фізичне дослідження місця злочину та ключових доказів, проведення слідчих дій;

4) недостатня кваліфікація, оскільки частина слідчих не має достатніх знань у сфері військового права, статутів і специфіки військової служби, що створює перевантаження персоналу ДБР;

5) обмеження у використанні новітніх технологій, зокрема, нестача технічного обладнання (наприклад, дронів або цифрових інструментів для збору доказів) [25, с. 15];

6) складність у співпраці з військовими структурами, оскільки з боку останніх може вчинятися протидія розслідування військових злочинів;

7) наявність травматичного досвіду у військовослужбовців, що може призводити до сприйняття розслідування як тиску та намагання дискредитувати ЗСУ;

8) обмеженість ресурсів, зокрема, недостатнє фінансування для забезпечення сучасної техніки, експертних лабораторій та інших необхідних засобів розслідування та ін. [20, с. 134].

У відповідності до висновків Ради громадського контролю при ДБР за результатами розгляду звітів ДБР важливим для подальшого його розвитку, в т.ч. і в сфері протидії та розслідування злочинів є: вдосконалення правового підґрунтя; зміцнення інституційних засад; продовження системного розслідування злочинів проти основ національної безпеки та кримінальних правопорушень, що знижують оборотоздатність держави; покращення співпраці з міжнародними партнерами, державними інституціями та громадськістю; розвиток навчально-наукових закладів, надання права співробітникам ДБР використовувати вогнепальну зброю та спеціальні засоби; забезпечення доступу ДБР до інформаційних систем, баз даних, реєстрів та ін. [16; 17]. З свого боку зауважимо, що подальшого вдосконалення також потребують такі сфері діяльності ДБР, як: забезпечення слідчих сучасною технікою, програмним забезпеченням і експертними лабораторіями для збору та аналізу доказів, розширення доступу до баз даних та інформаційних систем, що стосуються військової сфери; використання спеціалізованих цифрових платформ для збору, зберігання та обробки доказів, зокрема у бойових умовах; налагодження тісної співпраці з іншими органами (наприклад, СБУ, Офіс генерального прокурора, Міністерство оборони) для обміну інформацією та ефективного розслідування і формування спільних слідчих груп для розгляду складних справ; забезпечення безпеки слідчих, які працюють у зоні бойових дій, через застосування спеціальних засобів захисту; запровадження незалежного моніторингу роботи ДБР громад-

ськими організаціями; проведення інформаційних кампаній, які пояснюють роль і повноваження ДБР у військових справах; адаптація процедур розслідувань до умов бойових дій, розробка механізмів документування військових злочинів на місцях подій для уникнення втрати доказів та ін.

Висновки. Державне бюро розслідувань – це державний правоохоронний орган, який виступає стандартом об'єктивного і неупередженого запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, що здійснюється в межах його компетентності та ґрунтується на принципах верховенства права, законності, справедливості, незалежності, неупередженості, персональної відповідальності, прозорості та відкритості, позапартійності, процесуальної самостійності, політичної нейтральності, поєднання єдиноначальності і колективного способу реалізації повноважень. У зв'язку із російсько-українською війною актуальним є розслідування ДБР кримінальних правопорушень щодо порушення забезпечення правопорядку у військовій сфері та запобігання кримінальних правопорушень пов'язаних із агресією росією. З метою реалізації місії ДБР, в т.ч. у сфері розслідування військових злочинів, правоохоронний орган реалізовує наступні вектори розвитку: забезпечення належної реалізації повноважень, розвиток територіальних управлінь, розвиток IT-інфраструктури, взаємодія з державними інститутами, міжнародне співробітництво та ін. Враховуючи виклики повномасштабного вторгнення рф на територію України у 2022 р., до компетенції ДБР додано повноваження щодо розслідування злочинів проти основ національної безпеки і забезпечення правопорядку у військовій сфері, створено окреме Управління з досудового розслідування злочинів, пов'язаних з агресивною війною проти України. Діяльність ДБР в сфері протидії та розслідування військових злочинів має низку специфічних проблем: недоліки правового регулювання, конфлікт юрисдикцій, недостатня кваліфікація працівників, обмеження у використанні новітніх технологій, недостатність ресурсів тощо, що в свою чергу потребує вжиття дієвих заходів щодо вдосконалення правової бази, зміцнення інституційних засад, розширення міжнародної співпраці, забезпечення доступу до інформаційних систем, використання цифрових платформ та технічних можливостей, покращення співпраці з іншими органами, забезпечення безпеки слідчих та адаптації процедур розслідування до умов бойових дій.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 12.09.2024)
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіційна веб-сторінка Офісу генерального прокурора. URL: https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення: 17.09.2024)
3. Богданов Р.І. Зміст діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань як суб'єкта адміністративно-правових відносин. *Наше право.* № 1, 2024. С. 313-317.
4. Бортняк К.В. Правові проблеми визначення компетенції та законодавчого забезпечення діяльності державного бюро розслідувань. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/8831/1/1_%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202020.pdf#page=158 (дата звернення: 14.09.2024)
5. Деревянко Б.В. Державне бюро розслідувань як новий державний орган зі спеціальною компетенцією. Repository of academic texts of The F. H. Burchak SRI of Private Law NALS of Ukraine. 2019. С. 78-84. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/251/%d0%94%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%b2%d1%8f%d0%bd%d0%ba%d0%be_2019__%d0%94%d0%91%d0%a0.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 11.09.2024)
6. Ільченко О.В. Проблеми розслідувань кримінальних проваджень віднесених до підслідності державного бюро розслідувань. *Правові горизонти*. 2018. № 12 (25). С. 42-47.
7. Францевич А.П. Системний підхід до дослідження проблеми взаємодії Державного бюро розслідувань з органами державної влади. *Наукові записки. Серія: Право*. Випуск 9, 2020. С. 145-149.
8. Францевич, А. Загальні напрями взаємодії державного бюро розслідувань з органами державної влади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 3. С. 108-114.
9. Про утворення Державного бюро розслідувань: Постанова Кабінету Міністрів України № 127 від 29.02.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 11.09.2024)
10. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text (дата звернення: 07.09.2024)

11. Місія та цінності. Офіційна веб-сторінка державного бюро розслідування. URL: https://dbr.gov.ua/misiya-ta-cinnosti (дата звернення: 12.09.2024)
12. КонституціяУкраїнивід28.06.1996р.URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4947 (дата звернення: 21.09.2024)
13. Звіт 2023 URL: https://issuu.com/sbi_press/docs/_?utm_medium=referral&utm_source=dbr.gov.ua (дата звернення: 21.09.2024)
14. Звіт 2022. URL: https://issuu.com/sbi_press/docs/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-z?utm_medium=referral&utm_source=dbr.gov.ua (дата звернення: 20.09.2024)
15. Стратегічна програма діяльності на 2022-2026 рр. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa-diyalnosti/strategichna-prog.pdf (дата звернення: 19.09.2024)
16. Висновок Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань за результатами розгляду Звіту ДБР за 2022 рік. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/visnovok-radi-gromadskogo-kontrolyu-pri-derzhavnomu-byuro-rozsliduvan-za-rezultatami-rozglyadu-zvitu-za-2022-rik.PDF (дата звернення: 11.09.2024)
17. Висновок Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань за результатами розгляду Звіту ДБР за 2023 рік. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/vusnovok-rhk-2023.PDF (дата звернення: 17.09.2024)
18. Дмитренко Н.А., Шкута О.О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 186 с. https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/db467388-632a-4f75-9874-753c9a465f31/download
19. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія / А.О. Кавунська, М.В. Корнієнко, О. О. Шкута. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – 212 с. https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/709dee25-1201-4e68-ab35-9a1a07514d1e/download
20. Свинаренко Ю.П. Шкута О.О. Нормативно-правове регулювання взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. Правові новели № 22 Т. 3/2024 С. 131-136. http://legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/23.pdf
21. Свинаренко Ю.П. Шкута О.О. Особливості взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. Держава та регіони. Серія: Право, 2024 р., № 1 (83) том 2 С. 42-46. http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1-2_2024/9.pdf
22. Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovyi (2022) Foreign experience of preventing military and economic crimes. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», (2022). P. 185-190 http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946
23. Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions *European Reforms Bulletin № 2, 2020. c. 74-77.* http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf
24. Shkuta, O., Leheza, Y., Telelym, I., Anosienkov, A., & Yaroshak, O. (2024). National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War: Legal Regulation and Islamic Law Perspectives. Al-Ahkam, 34(1), 99-120 https://doi.org/10.21580/ahkam.2024.34.1.20413
25. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. Law of Justice Journal. 38 (2). 2024. 6-21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

Borovyk A. V. The role of the State Bureau of Investigation of the SBI in the investigation of war crimes

The article studies the role of the SBI in the investigation of war crimes. It is noted that the State Bureau of Investigation is a state law enforcement agency that serves as a standard for objective and impartial prevention, detection, suppression, disclosure and investigation of criminal offenses, which is carried out within its competence and is based on a number of principles. It is emphasized that in connection with the Russian-Ukrainian war, the investigation of the SBI of criminal offenses related to the violation of law and order in the military sphere and the prevention of criminal offenses related to aggression by Russia is relevant. It is determined that in order to implement the mission of the SBI, including In the field of investigation of war crimes, the law enforcement agency implements the following development vectors: ensuring the proper implementation of powers, development of territorial departments, development of IT infrastructure, interaction with state institutions, international cooperation, etc. It was noted that taking into account the challenges of a full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine in 2022, the competence of the State Bureau of Investigation has been added to the powers of the State Bureau of Investigation to investigate crimes against the foundations of national security and ensuring law and order in the

military sphere, and a separate Department for the Pre-Trial Investigation of Crimes Related to the Aggressive War against Ukraine has been created.A number of specific problems in the activities of the State Bureau of Investigation in the field of combating and investigating war crimes are identified (shortcomings in legal regulation, conflict of jurisdictions, insufficient qualifications of employees, restrictions on the use of new technologies, lack of resources, etc.) and it is emphasized that this situation requires taking effective measures to improve the legal framework, strengthen institutional foundations, expand international cooperation, ensure access to information systems, use digital platforms and technical capabilities, improve cooperation with other bodies, ensure the safety of investigators and adapt investigation procedures to the conditions of hostilities.

Key words: *State Bureau of Investigation, war crimes, investigation of criminal offenses.*

УДК 343.15
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.16

М. Г. Кузнєцов
кандидат юридичних наук, адвокат

ЕЛЕКТРОННІ ВИБОРИ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА ГОЛОСУВАННЯ ПІД ЧАС ПОВОЄННИХ ВИБОРІВ

У статті досліджується глобальний досвід запровадження електронних виборів, акцентуючи увагу на різноманітних формах, таких як електронна агітація, опитування, референдуми та електронне голосування. Автори аналізують, як новітні технології, що використовуються в виборчих процесах, можуть підвищити доступність і зручність голосування, проте також акцентують на ризиках, пов'язаних з дезінформацією та кібербезпекою. Особливу увагу в статті приділено проблемам, з якими стикалися країни Європейського Союзу при впровадженні електронного голосування. Розглядаються випадки, коли ряд держав, таких як Німеччина, Норвегія, Нідерланди та Данія, відмовилися від електронних систем через нестачу прозорості, ускладненість забезпечення таємності голосування та відсутність незалежного контролю. Це підкреслює важливість створення надійної законодавчої бази, що гарантує захист прав виборців і запобігає можливим маніпуляціям. Відзначається позитивний досвід Швейцарії, де прямі референдуми є складовою частиною політичної культури. В країні застосовуються електронні інструменти для забезпечення високого рівня участі громадян у політичному процесі, що, в свою чергу, підвищує довіру до результатів виборів. У контексті України, стаття розглядає потенціал впровадження електронного голосування під час повоєнних виборів. Зокрема, підкреслюється, що електронні методи голосування можуть суттєво поліпшити доступність для різних груп населення, таких як внутрішньо переміщені особи та особи з інвалідністю. Використання існуючих електронних платформ, таких як «ДІЯ», може стати важливим кроком у забезпеченні реалізації активного виборчого права. Однак, для успішного впровадження електронного голосування в Україні необхідно усунути ризики, пов'язані з безпекою та довірою до електронних систем. В статті пропонуються рекомендації щодо необхідності розробки чіткої законодавчої бази, яка враховуватиме принципи прозорості, таємності голосування та незалежного контролю.

Ключові слова: *виборчі права, виборчий процес, електронне голосування, повоєнна відбудова, вибори, електронна агітація, кібербезпека.*

Постановка проблеми. У світлі сучасних політичних викликів та соціальних трансформацій, пов'язаних з війною та її наслідками, виникає потреба у впровадженні нових форм голосування, здатних забезпечити демократичні процеси. Електронні вибори, які вже здобули популярність у багатьох країнах світу, розглядаються як потенційна альтернатива традиційним формам голосування під час повоєнних виборів. Проте їх реалізація викликає численні питання щодо безпеки, доступності, легітимності та готовності суспільства до змін. З огляду на це, важливо вивчити можливості та виклики, пов'язані з електронними виборами у контексті поствоєнного відновлення демократичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Електронні вибори, як важливий елемент сучасних демократичних процесів, активно досліджуються в науковій літературі, зокрема в контексті їх впровадження, переваг і недоліків. Останні дослідження в цій сфері свідчать про зростаючу зацікавленість у застосуванні новітніх технологій для вдосконалення виборчих процесів, що підтверджується рядом ключових публікацій. У дослідженнях наголошується на необхідності впровадження сучасних технологій для забезпечення безпеки, прозорості та доступності виборів. Наприклад, публікації в Journal of Elections, Public Opinion and Parties висвітлюють досвід різних країн у використанні блокчейн-технологій для запобігання фальсифікаціям та забезпечення анонімності голосування. Згідно з дослідженнями, опублікованими в Cybersecurity and Cybercrime:

© М. Г. Кузнєцов, 2024

International Perspectives, питання кібербезпеки є критично важливими для успішного впровадження електронного голосування. Дослідники підкреслюють, що загроза кібератак може суттєво підірвати довіру громадськості до результатів виборів, а отже, необхідні заходи для забезпечення захисту даних виборців. У статтях, опублікованих в International Journal of Electronic Governance, розглядаються соціально-політичні аспекти впровадження електронних виборів, зокрема вплив на участь молоді у виборах та залучення громадян до політичного процесу. Дослідники вказують на позитивний вплив електронних інструментів на активність молоді, що може стати важливим фактором у зміцненні демократії. Окрему увагу приділено питанням правового регулювання електронних виборів. Так, Н.О. Максіменцева висвітлює потребу в чіткій законодавчій базі для забезпечення прозорості та безпеки голосування. Зокрема, аналізуються міжнародні стандарти, які можуть слугувати основою для формування національних норм. Узагальнюючи, останні дослідження підкреслюють, що впровадження електронних виборів є складним і багатогранним процесом, що потребує комплексного підходу, врахування технологічних, соціальних та правових аспектів. Вони також свідчать про необхідність подальших досліджень для розробки ефективних механізмів запобігання ризикам і підвищення довіри до електронних виборчих систем.

Метою є аналіз електронних виборів як альтернативної форми голосування під час повоєнних виборів. У рамках цієї мети планується:

1. Вивчити міжнародний досвід електронного голосування та його вплив на демократичні процеси.

2. Оцінити технічні, юридичні та соціальні аспекти впровадження електронних виборів в умовах поствоєнних дій.

Виклад основного матеріалу. Електронні вибори виступають невід'ємною частиною концепції електронної демократії та є важливим механізмом реалізації виборчих прав громадян. Вони надають можливість громадянам у цифровому форматі обирати представників, які будуть відстоювати їхні інтереси, що, в свою чергу, сприяє розвитку політичної культури, активізації участі суспільства та формуванню громадянського суспільства, а також впливу на політику та законодавство. Однак варто також зазначити існування певних недоліків, які супроводжують дану форму голосування.

Електронні вибори охоплюють різноманітні етапи виборчого процесу, де застосовуються електронні технології [3, с. 206]. Зокрема, до складу електронних інструментів входять електронні системи голосування, електронна реєстрація виборців, автоматизований підрахунок голосів, а також онлайн-платформи для інформування виборців. Ці інструменти здатні значно підвищити ефективність, точність та прозорість виборчих процесів, що, у свою чергу, може залучити ширшу аудиторію громадян до активної участі у виборах.

Електронні вибори (Е-вибори) слід розглядати як процес, у якому на одному або кількох етапах використовуються електронні технології та засоби. Електронне голосування (Е-голосування) являє собою етап безпосереднього волевиявлення, який передбачає використання електронних засобів під час голосування, а також на етапі підрахунку голосів. Існують різні формати електронного голосування: від традиційних, що проводяться на виборчих дільницях, до повністю дистанційних, що реалізуються через спеціалізовані мобільні додатки.

Електронна агітація (Е-агітація) полягає у здійсненні виборчої комунікації за допомогою електронних засобів, що дозволяє впливати на переконання та вибір громадян, а також залучати їх до виборчої кампанії в різних ролях. Електронне опитування (Е-опитування) виступає електронним аналогом традиційних опитувань, що проводяться під час виборчої кампанії, включаючи екзит-поли, які дозволяють неформально з'ясувати позицію громадян після завершення голосування [1].

Відповідно до чинного виборчого кодексу України [2], інноваційні технології, технічні та програмні засоби можуть бути використані під час організації та проведення виборів виключно у форматі експерименту або пілотного проекту, що визначається рішенням Центральної виборчої комісії. Зокрема, предметом впровадження є:

1. Голосування виборців на виборчих дільницях за допомогою технічних засобів (машинне голосування).

2. Підрахунок голосів виборців за допомогою електронних засобів.

3. Формування протоколів про підрахунок голосів, підсумків та результатів голосування з використанням інформаційно-аналітичних систем.

На сьогоднішній день електронні форми голосування (Е-вибори) не використовуються

як основна форма підрахунку голосів у виборчому процесі, їх впровадження обмежується пілотними проектами, а результати таких голосувань не враховуються при офіційному підрахунку та оголошенні виборчих результатів.

Нормативно-правове регулювання технічних аспектів впровадження електронних форм та цифровізації різних сфер життя, включаючи електронний підпис та електронні довірчі послуги, може здійснюватись відповідно до ряду законодавчих актів, таких як Указ Президента «Про затвердження Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації», а також Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронні довірчі послуги» [4, с. 308].

Глобальний досвід впровадження електронних виборів (Е-виборів) передбачає різноманітні форми, такі як електронна агітація, електронні опитування, електронні референдуми та електронне голосування. Відзначається активний розвиток електронних форм агітації за допомогою інтернет-ресурсів. Проте цей процес супроводжується ризиком дезінформації, а також недостатністю механізмів швидкого реагування та контролю у випадках порушення законодавства стосовно джерел інформації та форм її протидії.

Електронні опитування під час виборчого процесу також можуть використовуватись як форма агітації чи соціологічних досліджень. У багатьох країнах вони активно регулюються законодавством, що сприяє їх широкому впровадженню. Проведення референдумів, хоча й є відносно рідкісною практикою у світі, особливо в країнах ЄС, потребує серйозного нормативно-правового забезпечення, яке має втілюватись у конкретні дії та заходи.

Серед країн, де референдуми реалізуються успішно, слід відзначити Швейцарію, де до цього процесу ставляться з високою серйозністю, і народ має реальні законодавчі ініціативи. У Швейцарії голосування на референдумах може здійснюватись через електронну систему з використанням багаторівневої системи кодування для забезпечення кібербезпеки.

Форма електронного голосування викликає численні дискусії і може здійснюватись у двох форматах: за допомогою програмно-технічних засобів на виборчих дільницях або в дистанційному режимі через інтернет (як у випадку з Естонією). Проте, досвід країн ЄС свідчить про численні проблеми системи електронного голосування [5, с. 15]. Багато країн відмовились від впровадження цього формату через низку недоліків, зокрема [6, с. 139]:

1. Відсутність прозорості у волевиявленні громадян.

2. Неможливість незалежного контролю під час голосування.

3. Загроза кібератак, що ставить під сумнів достовірність виборів.

Наприклад, Німеччина відмовилась від електронного голосування через рішення Конституційного суду, яке визнало його неконституційним. Норвегія та країни Бенілюксу висловили стурбованість щодо дотримання принципів вільних виборів і таємного голосування [7].

Отже, досвід впровадження електронних інструментів у виборчому процесі виявляється неоднозначним. Багато країн повертаються до традиційних методів голосування через брак довіри до новітніх технологій.

Електронні форми голосування здатні подолати численні виклики, з якими стикаються повоєнні вибори, зокрема:

1. Е-голосування дозволить внутрішньо переміщеним особам та тим, хто має статус тимчасового захисту, брати участь у виборах, навіть якщо вони перебувають за межами країни.

2. Відсутність відповідних умов на виборчих дільницях може бути компенсована електронними засобами голосування.

3. Використання існуючих електронних сервісів, таких як «ДІЯ», дозволить знизити витрати на організацію виборів.

4. Застосування електронних технологій може стимулювати активність молоді у політичному процесі.

5. Автоматизація процесу підрахунку голосів може зменшити ймовірність фальсифікацій.

Проте, існують і серйозні загрози, пов’язані з реалізацією Е-голосування, серед яких:

– Неможливість забезпечення принципу таємного голосування та вільного волевиявлення.

– Відсутність незалежного спостереження за процесом голосування.

– Загроза кібератак, що ставить під сумнів результати голосування.

Таким чином, підходячи до питання електронного голосування в Україні, важливо враховувати як позитивні, так і негативні аспекти цього інструменту. Успішна реалізація може стати запорукою демократизації виборчого процесу в умовах повоєнного відновлення, однак для цього потрібно забезпечити належний рівень

безпеки та прозорості, а також створити законодавчу базу, що регулює даний процес.

Висновки. Глобальний досвід запровадження електронних виборів демонструє, що технології можуть значно полегшити процес голосування, зокрема через електронну агітацію, опитування, референдуми та голосування. Однак, впровадження цих новітніх форм потребує ретельного аналізу та усунення ризиків, пов'язаних з дезінформацією та кібербезпекою.

Багато країн Європейського Союзу відмовилися від електронного голосування через відсутність прозорості, можливостей для незалежного контролю та загрозу кібератак. Це свідчить про те, що технологічні інновації повинні супроводжуватись надійною законодавчою базою та механізмами захисту прав виборців.

Приклад Швейцарії, де активно використовуються референдуми, підтверджує важливість прямої демократії та законодавчої ініціативи з боку громадян. Ефективне впровадження електронних інструментів голосування у цій країні забезпечує високий рівень довіри до результатів виборів.

В умовах повоєнного відновлення України електронне голосування може стати важливим інструментом для залучення виборців, зокрема внутрішньо переміщених осіб та людей з інвалідністю. Впровадження вже існуючих електронних платформ, таких як «ДІЯ», може допомогти у забезпеченні доступності виборів.

Для успішного впровадження електронного голосування в Україні необхідно створити чітку законодавчу базу, що враховуватиме принципи прозорості, таємності голосування і незалежного контролю. Без цього досягнення мети підвищення участі виборців може залишитись нездійсненним.

Успішна реалізація електронного голосування в Україні може не тільки підвищити явку виборців, але й зміцнити демократичні процеси в країні, забезпечуючи більшу участь громадян у політичному житті. Однак, для цього важливо усунути ризики, пов'язані з безпекою і довірою до електронних систем.

У підсумку, електронні вибори є перспективним напрямом розвитку демократичних процесів, але їх реалізація потребує ретельного планування та підходу, що включає технічні, юридичні та соціальні аспекти.

Список використаної літератури:

1. Council of Europe. Recommendation on legal, operational and technical standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 30 September 2004) and explanatory memorandum. Rec (2004) 11 / Council of Europe.
2. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text
3. Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів / за ред. М. Хавронюка. Київ : «АК-Group», 2019. 354 с.
4. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи : пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-ге, випр. і доповн. Київ : Логос, 2009. 500 с.
5. Максіменцева Н.О. Система непрямих виборів президента в США як засада формування культури виборчої демократії. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 4. 2023. С. 15-19.
6. Натуркач Р.П. Норма виборчого права України: окремі ознаки та зміст. Аналітично-порівняльне правознавство. № 1. 2024. С. 138-143.
7. Рішення КСУ Німеччини щодо проведення електронного голосування від 03.03.2009. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2009/0 3/cs20090303_2bvc000307.html
8. Тертишник В. М. Цифрові інформаційні технології в кримінальному процесі. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 2 трав. 2024 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 134-137.

Kuznietsov M. H. Electronic elections as an alternative form of voting during post-war elections

The article explores the global experience of introducing e-elections, focusing on various forms, such as electronic campaigning, polls, referendums, and e-voting. The authors analyze how the latest technologies used in electoral processes can increase the accessibility and convenience of voting, but also emphasize the risks associated with disinformation and cybersecurity. The article pays special attention to the problems faced by the countries of the European Union when implementing electronic voting. The author discusses cases where a number of states, such as Germany, Norway,

the Netherlands, and Denmark, have abandoned electronic systems due to a lack of transparency, difficulty ensuring the secrecy of the vote, and lack of independent control. This emphasizes the importance of creating a reliable legal framework that guarantees the protection of voters' rights and prevents possible manipulations. The positive experience of Switzerland, where direct referendums are an integral part of the political culture, is noted. The country uses electronic tools to ensure a high level of citizen participation in the political process, which, in turn, increases confidence in the election results. In the context of Ukraine, the article examines the potential for introducing e-voting during post-war elections. In particular, it is emphasized that electronic voting methods can significantly improve accessibility for different groups of people, such as internally displaced persons and persons with disabilities. The use of existing electronic platforms, such as Diia, can be an important step in ensuring the realization of active suffrage. However, for the successful implementation of e-voting in Ukraine, it is necessary to address the risks associated with security and trust in electronic systems. The article offers recommendations on the need to develop a clear legislative framework that takes into account the principles of transparency, secrecy of voting and independent control.

Key words: *voting rights, electoral process, electronic voting, post-war reconstruction, elections, electronic campaigning, cybersecurity.*

УДК 343.1:351.745
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.17

О. В. Сачко
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

О. В. Хорошун
кандидат юридичних наук,
директор
Дніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню міжнародних стандартів і норм у сфері протидії корупції, а також аналізу зарубіжного досвіду забезпечення ефективності розслідування корупційних злочинів. Розглядаються ключові міжнародні документи, такі як Кримінальна та Цивільна конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, Конвенція ООН проти корупції (UNCAC) та інші акти, які формують сучасну антикорупційну архітектуру.

У статті підкреслюється роль міжнародних стандартів у формуванні спільного розуміння поняття корупції, встановленні єдиних критеріїв криміналізації корупційних діянь, а також у забезпеченні прозорості та підзвітності діяльності державних органів. Особливу увагу приділено механізмам захисту прав осіб, постраждалих від корупції, та викривачів, які сприяють виявленню корупційних дій.

Аналіз досвіду зарубіжних країн дозволяє виокремити основні підходи до боротьби з корупцією, зокрема створення незалежних антикорупційних органів, впровадження механізмів міжнародної співпраці в розслідуванні злочинів, екстрадиції осіб, підозрюваних у корупції, та конфіскації незаконно набутого майна. У статті робиться акцент на необхідності врахування нових форм корупційної поведінки та розробки інноваційних підходів до їх протидії, що відповідають сучасним викликам і глобальним тенденціям.

Основними висновками дослідження є важливість адаптації міжнародних стандартів до національного законодавства, забезпечення міждержавної координації та розробки комплексної антикорупційної політики, спрямованої на підвищення ефективності боротьби з корупцією. Досліджено, що міжнародні норми протидії корупції є не лише основою для координації між державами, але й важливим інструментом уніфікації підходів до боротьби з корупцією, сприяючи гармонізації законодавства, запровадженню прозорості та забезпеченню справедливості у глобальному вимірі.

Ключові слова: *корупція, міжнародні стандарти, криміналізація, міжнародне співробітництво, кримінальні правопорушення.*

Постановка проблеми. Корупція є однією з найбільших загроз для демократичних інститутів та економічної стабільності держав. Її розповсюдженість у різних сферах суспільного життя порушує принципи верховенства права та правосуддя, сприяючи розвитку економічної нерівності, зниженню ефективності органів державної влади, а також зростанню недовіри громадян до державних інститутів. Розслідування корупційних кримінальних правопорушень є надзвичайно складним і багатогранним процесом, що потребує спеціалізованих знань, ефективних інструментів та механізмів, здатних забезпечити успішне притягнення винних до відповідальності. Однак, недостатність національних механізмів та стандартів для проведення таких розслідувань призводить до затримок у правозастосуванні, а в деяких випадках – до

© О. В. Сачко, О. В. Хорошун, 2024

неефективності самого процесу. У зв'язку з цим важливо вивчити міжнародні стандарти та досвід зарубіжних країн у цій сфері з метою вдосконалення національних механізмів протидії корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому та практичному середовищі активно досліджуються питання боротьби з корупцією, зокрема ефективності розслідування корупційних злочинів. [1-10]. У цьому контексті значну увагу приділено міжнародним стандартам і досвіду зарубіжних країн. Зокрема, у роботах таких авторів, як Н.С. Юзікова, Т.В. Корнякова, А.А. Приходько, О.В. Задорожній та інші вивчаються моделі боротьби з корупцією, застосування спеціалізованих агентств та інститутів для розслідування корупційних злочинів у країнах Європейського Союзу та США. Дослідження показують, що впровадження комплексних заходів, таких як розширене використання фінансових розслідувань, встановлення чітких норм взаємодії між органами правопорядку та органами прокуратури, а також участь міжнародних організацій, є ключовими елементами успіху. Зокрема, на міжнародному рівні активно використовуються стандарти Організації Об'єднаних Націй (ООН) та Ради Європи, що сприяють формуванню ефективних стратегій протидії корупції. Водночас, у наукових публікаціях відзначається, що окремі аспекти національних правових систем, зокрема рівень незалежності суддів, стан інститутів правоохоронних органів та інші фактори, можуть суттєво впливати на ефективність розслідування корупційних правопорушень. Дослідження практики країн, які займають лідируючі позиції у боротьбі з корупцією (наприклад, Швеція, Німеччина, Сінгапур), дозволяють виділити основні принципи та стратегії, які могли б бути застосовані у країнах з високим рівнем корупції.

Метою статті є аналіз міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду в забезпеченні ефективності розслідування корупційних кримінальних правопорушень, а також визначення можливостей адаптації цих стандартів до національних правових систем з урахуванням специфіки національної правової та інституційної структури. Це дослідження має на меті оцінити ефективність використання сучасних механізмів боротьби з корупцією, вивчити практики міжнародних організацій та іноземних країн у цій галузі, а також розробити рекомендації щодо удосконалення правових та організаційних аспектів розслідування корупційних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Корупція є однією з найбільш значущих загроз для економічної стабільності, демократичного розвитку та дотримання верховенства права. Вона ускладнює роботу державних інституцій, підриває довіру до органів влади та обмежує соціально-економічні можливості громадян [1]. Зважаючи на це, міжнародні організації та національні уряди розробляють стандарти і запроваджують ефективні механізми боротьби з цим явищем. У цій статті буде проаналізовано ключові міжнародні стандарти та досвід зарубіжних країн у забезпеченні ефективності розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Міжнародна спільнота створила низку нормативних документів, які визначають принципи та механізми запобігання і розслідування корупційних злочинів:

1. Конвенція ООН проти корупції (UNCAC) [3]. Цей універсальний документ встановлює основні положення щодо запобігання корупції, розслідування та переслідування корупційних злочинів. UNCAC вимагає від держав-учасниць створення незалежних органів для ефективного розслідування та забезпечення відповідальності осіб, залучених до корупційних правопорушень.

2. Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією. Документ передбачає посилення співпраці між державами-членами та підвищення прозорості в діяльності державних установ. Однією з важливих норм є захист викривачів корупції, що сприяє відкритості та створює умови для якісного розслідування злочинів.

3. Ініціатива Групи держав проти корупції (GRECO). Цей механізм Ради Європи спрямований на моніторинг виконання антикорупційних стандартів, обмін ефективними практиками та вдосконалення національних підходів до боротьби з корупцією.

Для забезпечення ефективності розслідування корупційних злочинів різні країни застосовують унікальні підходи:

1. Гонконг. Незалежна комісія проти корупції (ICAC), заснована в 1974 році, має автономний статус, що дозволяє їй проводити розслідування без зовнішнього втручання. Завдяки незалежності та прозорості ICAC значно знизила рівень корупції в державному та приватному секторах.

2. Сінгапур. Бюро розслідування корупції (CPIB) має широкі повноваження для виявлення, запобігання та переслідування корупційних правопорушень. CPIB забезпечує автономність розслідувань, активно інформує

громадськість і навчає державних службовців, що дозволяє досягати високих показників у боротьбі з корупцією.

3. Франція. Спеціалізований фінансовий прокурорський офіс (PNF) спеціалізується на розслідуванні складних фінансових злочинів, включаючи корупцію. У співпраці з фінансовими експертами PNF досягає високої ефективності у виявленні та притягненні до відповідальності осіб, причетних до таких правопорушень.

4. США. Федеральне бюро розслідувань (FBI), Департамент юстиції та інші органи застосовують закон про корупцію у зовнішньоекономічній діяльності (FCPA), що встановлює жорсткі санкції за корупційні практики за кордоном. Міжвідомча співпраця та використання сучасних технологій є основою ефективної роботи.

На основі міжнародних стандартів і досвіду зарубіжних країн можна виділити такі ключові елементи [2]:

1. Незалежність антикорупційних органів. Автономія забезпечує прозорість процесів і знижує ризик політичного тиску.

2. Міжнародна співпраця. Координація між країнами дозволяє ефективніше боротися з транснаціональними корупційними схемами.

3. Професійна підготовка кадрів. Підвищення кваліфікації працівників антикорупційних органів зменшує ризик помилок і підвищує результативність розслідувань.

4. Захист викривачів. Механізми захисту інформаторів створюють додаткові умови для виявлення корупційних схем.

5. Використання сучасних технологій. Аналітичні програми, моніторинг фінансових операцій і цифровий контроль допомагають швидко виявляти порушення.

Якщо говорити про розслідування саме кримінальних корупційних првопорушень, то особливу увагу слід приділити Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173) [4], яка була ратифікована Україною 18 жовтня 2006 року та чинна з 1 березня 2010 року, вона є одним із ключових інструментів у боротьбі з глобальною проблемою корупції. Документ встановлює високі стандарти прозорості, підзвітності та доброчесності в діяльності державних органів, сприяючи зміцненню громадської довіри до держави. Конвенція передбачає широкий спектр заходів, спрямованих на запобігання корупції, зокрема врегулювання конфліктів інтересів, впровадження етичних кодексів для державних службовців та забезпечення прозорості у фінансуванні політичних партій.

У другому розділі Конвенції («Заходи, яких необхідно вжити на національному рівні», ст. 2–14) визначено перелік корупційних діянь, які підлягають криміналізації. До них відносяться:

1. Дача та отримання хабара національними посадовими особами, а також членами представницьких органів, які виконують законодавчі або виконавчі функції.

2. Хабарництво посадових осіб інших держав або членів іноземних представницьких органів.

3. Корупційні діяння у приватному секторі, включаючи дачу чи отримання хабарів особами, які займають керівні посади у приватних підприємствах.

4. Зловживання впливом, відмивання доходів, отриманих у результаті корупційних злочинів, та фальсифікація фінансової документації.

Конвенція також зобов'язує держави криміналізувати міжнародну корупцію, включаючи підкуп іноземних посадових осіб, членів парламентів, посадовців міжнародних організацій та судів.

Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (чинна для України з 1 січня 2006 року) доповнює кримінально-правові заходи, надаючи можливість протидіяти корупції за допомогою цивільно-правових інструментів. Її основними завданнями є [5]:

1. Запобігання збагаченню за рахунок корупції.

2. Відновлення справедливості та рівноваги у суспільстві.

3. Застосування цивільної відповідальності як додаткового механізму боротьби з корупцією.

Конвенція передбачає право потерпілих вимагати відшкодування завданих корупцією збитків, конфіскацію майна, отриманого незаконним шляхом, та стягнення активів, щодо яких існують обґрунтовані підозри про їх незаконне походження. Особливістю цього документа є встановлення поняття «корупції» як вимагання, пропонування, дачі або отримання хабара чи неправомірної вигоди, що порушує виконання службових обов'язків. Важливим є підхід до відповідальності держави за шкоду, завдану громадянам унаслідок корупційних дій державних службовців, із забезпеченням належної компенсації потерпілим.

Документ також включає положення про контрибутивну вину (ст. 6), яка передбачає зменшення чи відмову у компенсації у випад-

ках, коли дії потерпілої сторони сприяли виникненню або посиленню шкоди.

Контроль за виконанням положень Конвенції здійснюється Групою держав проти корупції (GRECO), яка сприяє гармонізації національного законодавства та підвищенню ефективності міжнародної співпраці у боротьбі з корупцією.

У сучасних умовах, коли Україна перебуває на етапі відновлення та реформування, впровадження міжнародних стандартів у сфері боротьби з корупцією набуває особливої актуальності. Використання положень Конвенцій дозволить створити прозору правову базу, сприятиме досягненню Цілей сталого розвитку та підвищить довіру громадян до державних інституцій.

Забезпечення ефективного розслідування корупційних злочинів і відшкодування завданих збитків є передумовою для сталого розвитку, економічного зростання та зміцнення демократичних засад суспільства.

Таким чином, міжнародні стандарти та норми у сфері протидії корупції формують спільне розуміння цього явища, встановлюють єдині правила та сприяють міждержавній співпраці, забезпечуючи ефективну основу для боротьби з корупцією як глобальною проблемою. Водночас їх результативність безпосередньо залежить від політичної волі держав і залучення всіх зацікавлених сторін до реалізації антикорупційних ініціатив.

Висновки. Міжнародні акти встановлюють єдине розуміння корупції та визначають стандарти її криміналізації. Вони трактують корупцію як будь-яке корисливе зловживання службовими повноваженнями в державному, муніципальному чи приватному секторах. Це охоплює різні форми підкупу посадових осіб, які виконують управлінські функції, та інші незаконні дії, вчинені ними з метою отримання особистої вигоди.

Визначення різноманітних форм корупційної поведінки дозволяє виділити ключові характеристики, які мають бути враховані у національних юридичних дефініціях. Серед них:

– соціальна природа (корупція як суспільно небезпечне явище),

– нормативний характер (забороненість законом),

– корислива мотивація (спрямованість дій на отримання неправомірної вигоди).

Корупція включає не лише кримінальні злочини, але й інші види правопорушень, такі як адміністративні, дисциплінарні та цивільно-правові. Це забезпечує максимальне охоплення корупційних проявів і сприяє побудові ефективної антикорупційної стратегії як у кримінальному, так і в профілактичному законодавстві.

Важливим елементом антикорупційних стандартів є впровадження заходів, спрямованих на захист осіб, які постраждали від корупції, та викривачів, які повідомляють про корупційні дії. Також встановлено вимоги щодо прозорості діяльності державних органів і підзвітності посадових осіб.

Міжнародні норми передбачають розробку механізмів для співпраці між державами у сфері розслідування та переслідування корупційних злочинів, включаючи екстрадицію підозрюваних, взаємну правову допомогу, виявлення та конфіскацію незаконно отриманих активів. Важливим є врахування нових форм корупційної поведінки, що потребують адаптації підходів до їх протидії на міжнародному рівні.

Таким чином, міжнародні норми протидії корупції є не лише базисом для координації між державами, але й важливим інструментом уніфікації підходів до боротьби з корупцією, сприяючи гармонізації законодавства, запровадженню прозорості та забезпеченню справедливості у глобальному вимірі.

Список використаної літератури:

1. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки. Національне агентство з запобігання корупції URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/ Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf
2. Задорожній О. В. Міжнародно-правові стандарти боротьби з корупцією. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/24d5bdf2-0286-45e8-bcbb-53bdc07e75d6/content
3. Конвенція ООН проти корупції. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2007. N 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
4. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text
5. Приходько А.А. Міжнародна ретроспектива розвитку стандартів протидії корупції. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 2(23) том 2, 2018. С. 171. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2-2_2018/36.pdf
6. Про запобігання корупції. Закон України. URL: https://zakon. rada. gov.ua/laws/show/1700-18#Text
7. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки. Закон України від

20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2322-20#Text
8. Міжнародне співробітництво у сфері правосуддя: підручник. / Тертишник В. М. та ін.; за заг. ред. д. ю.н. проф. В. М. Тертишника та докт. наук держ. упр., професора В. В. Ченцова. Київ: Алерта, 2021. 276 с. ISBN 978-617-566-645-6
9. Протидія white-collar crime (інтегративний аналіз, коментар законодавства та пошук шляхів його удосконалення). / Тертишник В. М., Каменський Д. В., Кошовий О. Г., Корнієнко М. В., Тертишник О. І., Ченцов В. В. Шишков С. Є. / Під загальною редакцією доктора юридичних наук, професора В. М. Тертишника. Київ: Алерта, 2021. 345 с. ISBN 978-617-566-663-0
10. Тертишник В. М., Батраченко Т. С. Правові проблеми протидії корупції. Південноукраїнський правничий часопис. 2024. № 1. С. 57-63.

Sachko O. V., Khoroshun O. V. International standards and experience of foreign countries to ensure the effectiveness of investigation of corruption criminal offenses

The article is devoted to the study of international standards and norms in the field of combating corruption, as well as to the analysis of foreign experience in ensuring the effectiveness of corruption investigations. The author examines key international documents, such as the Council of Europe Criminal and Civil Conventions on Corruption, the United Nations Convention against Corruption (UNCAC) and other acts that form the modern anti-corruption architecture.

The article emphasizes the role of international standards in shaping a common understanding of the concept of corruption, establishing common criteria for criminalizing corruption, and ensuring transparency and accountability of public authorities. Particular attention is paid to the mechanisms for protecting the rights of victims of corruption and whistleblowers who help to identify corruption.

The analysis of the experience of foreign countries allows us to identify the main approaches to combating corruption, including the creation of independent anti-corruption bodies, the introduction of mechanisms for international cooperation in the investigation of crimes, extradition of persons suspected of corruption, and confiscation of illegally acquired property. The article emphasizes the need to take into account new forms of corrupt behavior and develop innovative approaches to counteracting them that meet current challenges and global trends.

The main conclusions of the study are the importance of adapting international standards to national legislation, ensuring interstate coordination and developing a comprehensive anti-corruption policy aimed at improving the effectiveness of the fight against corruption. It is shown that international anti-corruption standards are not only the basis for coordination between states, but also an important tool for unifying approaches to combating corruption, promoting harmonization of legislation, transparency and justice in the global dimension.

Key words: *corruption, international standards, criminalization, international cooperation, criminal offenses.*

УДК 343.352(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.18

О. А. Симоненко
аспірантка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інституту економіки та права Класичного приватного університету

ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ЯК ПРОЯВИ КОРУПЦІЇ

У статті досліджуються проблеми визначення зловживання службових осіб за законодавством України як корупційних проявів.

Розглядаються проблеми державної політики стосовно відповідальності службових осіб за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема і фінансові зловживання службових осіб, передбачені у різних розділах КК України. Проаналізовано проблеми щодо дисциплінарної та адміністративної відповідальності службових осіб, в тому числі – представників влади. Досліджено проблеми та особливості відповідальності та криміналізації таких діянь.

Класифіковано економічні кримінальні правопорушення відповідно до Кримінального кодексу України. Виокремлено: корисливі кримінальні правопорушення проти власності, які, в свою чергу, поділяються на: корисливі посягання, пов'язані з розкраданням або вимаганням майна (крадіжка; грабіж; розбій; шахрайство; вимагання; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем); корисливі кримінальні правопорушення проти власності за відсутності ознак розкрадання (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям; незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї); корисливі службові кримінальні правопорушення (зловживання владою або службовим становищем; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та інше); корисливі господарські кримінальні правопорушення (ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); шахрайство з фінансовими ресурсами тощо); інші корисливі кримінальні правопорушення.

Досліджено проблеми корупції в деяких зарубіжних державах, а також стан України на сьогодні за рівнем корупції з-поміж 180 держав в Індексі сприйняття корупції.

Розглянуто корисливі службові кримінальні правопорушення як різновид корупції. Виділено, відповідно до Кримінального кодексу України, види службових кримінальних правопорушень, поєднаних з корисливим мотивом.

Ключові слова: *службова особа, відповідальність, зловживання, привласнення майна, службове становище, ознаки службової особи, неправомірна вигода.*

Постановка проблеми. Побудова незалежної, демократичної, правової держави неможлива у разі значної корумпованості влади.

Корупція є проблемою, в тому або іншому ступені, для багатьох країн. Це серйозна політична та соціальна проблема. Корупційні порушення у владі може призводити до спричинення великої шкоди суспільству, економічним проблемам та відсутності довіри до державних інституцій та їх представників. Щоб протидіяти цьому негативному явищу, важливо розвивати систему контролю, а також проводити ефективну антикорупційну політику та забезпечувати високий рівень підзвітності службових осіб.

Різноманітні зловживання службових осіб є частиною корупції в державі. Саме тому Кримінальним кодексом України (КК України) передбачено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (Розділ XVII Особливої частини КК України) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню різних аспектів кримінально-правової характеристики та проблем відповідальності за різноманітні зловживання службових осіб присвячено праці таких учених, як: П. Андрушко, Л. Бріч, В. Голіна, Н. Гуторова, О. Дудоров, В. Коваленко, М. Мельник, А. Музика, В. Навроцький, Ю. Науменко, В. Тацій, В. Сташис, В. Хашев та інші. Праці цих поважних вчених, безумовно, внесли неоціненний вклад в дослі-

© О. А. Симоненко, 2024

дження даної проблематики. Однак, проблеми щодо зловживань службових осіб, в будь-яких проявах та сферах, а особливо в період воєнного стану, була та й надалі залишатиметься предметом гострих обговорень в науці і суспільстві, а також – об'єктом критики, що обумовлює актуальність обраної теми. Коло досліджень з цього питання має охоплювати і інші спеціальності, такі як економіка, політологія, соціологія тощо, оскільки прояви корупції не тільки підривають економіку держави, але й вселяють суспільству недовіру до службових осіб, державних органів, а, відповідно, і до держави в цілому, що має особливо негативний вплив особливо у період збройної агресії.

Мета статті. Дослідити проблеми та особливості загальної кримінально-правової характеристики зловживань службових осіб, пов'язаних з отриманням будь-якої неправомірної вигоди за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19) [2]. Однак, на жаль, в нашій державі є дещо розповсюдженими різноманітні зловживання службових осіб – корупційні прояви.

Корупція є одним з негативних суспільних явищ, притаманних в тому або іншому ступені кожній державі. Вона проявляється в неправомірному використанні службовими особами, громадськими та політичними діячами їхніх прав, повноважень й посадових можливостей з метою особистого збагачення або ж отримання інших вигод. Характерною ознакою корупції є наявність конфлікту між діями службової особи та інтересами її працедавця або ж конфлікт між діями такої особи та інтересами суспільства. Багато проявів корупції мають ознаки, схожі з тими, що характеризують шахрайство, здійснюване службовою особою, та належать до категорії кримінальних правопорушень проти державної влади або власності. Це негативне явище впливає на всі сфери життя суспільства. Воно сповільнює економічний розвиток держави, підриває демократичні процеси, руйнує державні інституції, знецінює важливі соціальні категорії, зокрема такі як освіта і особисті досягнення, згубно впливає на основи моралі в суспільстві. Корупція призводить до руйнування основ правопорядку та суттєво ослабляють усі державні інституції. Як зазначають С. Лазаренко та К. Бабенко – корупція є складним багатогранним соціальним явищем, і її слід розглядати з урахуванням декількох аспектів, досліджуючи правову, економічну, соціальну, соціологічну та психологічну сторони. Враховуючи, що корупційні діяння здійснюються в різних галузях економіки, слід зазначити, що дослідження економічного аспекту цього явища служить основою для аналізу всіх складових цього різновиду суспільно-небезпечної протиправної діяльності [3]. Але, найчастіше, корупційні прояви пов'язані з фінансовими зловживаннями службових осіб та отриманням ними неправомірної вигоди. Рідше такі діяння пов'язані з безпосереднім розкраданням.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII (Закон) корупцією визнається використання особою, визначеною законом (ч. 1 ст. 3 Закону), наданих їй службових повноважень або пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди чи прийняття такої вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка (пропозиція) чи надання неправомірної вигоди відповідній особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [4]. При цьому до корупційних правопорушень відносяться діяння, які містять ознаки корупції і за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Звісно, таке діяння вчинюється відповідним суб'єктом. Також законодавець визначає поняття «правопорушення, пов'язане з корупцією», тобто діяння, яке не містить ознак корупції, однак порушує встановлені українським законодавством вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, вказаною у ч. 1 ст. 3 Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [4]. До правопорушень, пов'язаних з корупцією відноситься значна кількість діянь, пов'язаних з фінансовими та іншими зловживаннями службових осіб.

Невиконання або неналежне виконання службовою особою державним службовцем своїх обов'язків тягне застосування до нього юридичної відповідальності у вигляді одного з її чотирьох видів: кримінальна, дисциплінарна, адміністративна, відповідальність за заподіяну шкоду.

Взагалі, якщо визначати поняття «фінансові зловживання» слід звернутися до терміну «економічна злочинність». Як таку розглядають злочинність, пов'язану з кримінальними правопорушеннями проти власності, у сфері господарської діяльності та суміжні з ними правопорушення. Тобто чинені в економічній сфері [5]. Останнім часом зросли не тільки умисні посягання на власність, але й інші кримінальні правопорушення, пов'язані з господарською діяльністю, зокрема: економічні зловживання службових осіб; зловживання повноваженнями; шахрайство; правопорушення, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди («хабарництво»); підробка документів тощо. Однак КК України не містить в собі визначення поняття «економічного злочину» та відповідного розділу. Кримінальні правопорушення цієї групи мають істотну різницю в своїй характеристиці. Відповідальність за кримінальні правопорушення, що вчиняються у процесі здійснення економічної діяльності, передбачено різними розділами КК України. Фінансові (або ж економічні) зловживання можуть приймати різні форми і їх може бути важко виявити.

Як зазначає В. Попович, основними рисами кримінальних правопорушень у сфері економіки є наступні: 1) такі кримінальні правопорушення вчинюються у сфері легальної та нелегальної економічної діяльності; 2) суб'єктами цих злочинних діянь можуть бути як підприємці (або ж службові особи), так і інші особи, які сприяють виконанню господарської діяльності; 3) вони завдають економічної, політичної, моральної шкоди суспільству й державі; 4) ці кримінальні правопорушення спрямовані на одержання фінансової вигоди; 5) вини завжди вчиняються навмисно; 6) можуть здійснюватися різноманітними засобами, передбаченими чинним законодавством [6, с. 276]. Здебільшого таке визначення ознак економічних правопорушень підходить для кримінальних правопорушень, у сфері господарської діяльності.

Економічні кримінальні правопорушення, найчастіше, поділяють на [7, с. 52-53]:

1) корисливі кримінальні правопорушення проти власності, які, в свою чергу, поділяються на: корисливі посягання, пов'язані з розкраданням або вимаганням майна (крадіжка; грабіж; розбій; шахрайство; вимагання; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем);

2) корисливі кримінальні правопорушення проти власності за відсутності ознак розкрадання (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям; незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї);

3) корисливі службові кримінальні правопорушення (зловживання владою або службовим становищем; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та інше);

4) корисливі господарські кримінальні правопорушення (ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); шахрайство з фінансовими ресурсами тощо);

5) інші корисливі кримінальні правопорушення (наприклад: умисне вбивство, вчинене з корисливих мотивів; незаконне позбавлення волі або викрадення людини вчинене з корисливих мотивів та інші).

Так звані «службові кримінальні правопорушення» – це передбачені Розділом XVII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». До службових кримінальних правопорушень, поєднаних з корисливим мотивом, можна віднести:

1) Зловживання владою або службовим становищем – ст. 364 КК України (вчинюється з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи);

2) Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми – ст. 364-1 КК України (вчинюється з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми);

3) Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги – ст. 365-2 КК України (вчинюється з метою одержання неправомірної вигоди);

4) Бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей – ст. 365-3 КК України (вчинюється з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб);

5) Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою – ст. 368 КК України (вчинюється з корисливих мотивів);

6) Незаконне збагачення – ст. 365-5 КК України (вчинюється з корисливих мотивів);

7) Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань – ст. 369-3 КК України (вчинюється з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи або одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи).

При цьому неправомірна вигода представляє собою грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [4].

Суб'єктом вчинення всіх вказаних кримінальних правопорушень є службова особа. Відповідно до ст. 18 КК України службовими особами визнаються «особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом» [1]. Також, згідно з українським законодавством, службовими особами є «посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів» [1].

Тобто службова особа може: бути представником влади або представником місцевого самоврядування; обіймати посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих функцій; обіймати посаду, пов'язану з виконанням адміністративно-господарських функцій; виконувати свої обов'язки на постійній основі або тимчасово; виконувати свої обов'язки за спеціальним повноваженням; бути посадовою особою іноземної держави; бути членом міжнародної парламентської асамблеї, учасником якої є Україна; бути суддею або посадовою особою міжнародних судів.

Службова особа може бути наділена владними повноваженнями, тобто вважатися представником влади. Представниками влади, як зазначають в юридичній літературі, є «працівники державних органів і установ, наділені правом у межах своєї компетенції висувати вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості» [8, с. 272]. Це, наприклад, народні депутати України, депутати місцевих рад, керівники державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, судді, прокурори, слідчі, оперативний склад Служби безпеки України, працівники поліції, військові коменданти, начальники гарнізонів та інші. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» (ст. 3) представниками влади (суб'єктами, на яких поширюється дія цього Закону) є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зокрема: Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, військові посадові особи Збройних Сил України, судді, судді Конституційного Суду України, особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Голова, заступник Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, поліцейські, службовці Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та інші особи, наділені владними повноваженнями [4].

Рівень корупції в тій або іншій державі залежить від рівня захищеності громадянських свобод, а також – від рівня свободи преси. І він значно вищий у недемократичних державах. Так, наприклад, якщо порівняти індекс сприй-

няття корупції монархічних авторитарних країн з авторитарними диктатурами, то можна побачити наступний результат:

1) Середній рівень корупції монархічних авторитарних країн, таких як Бахрейн, Бруней-Даруссалам, Йорданія, Катар, Кувейт, Малазія, Марокко, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, Свазіленд становить 0,49, де 0 – найменш корумпована країна, 1 – найбільш корумпована.

2) Середній рівень корупції в ряді країн з жорстким диктаторським авторитаризмом, таких як Алжир, Ангола, Габон, Гвінея, Джибуті, ДРК, Еритрея, Зімбабве, Камбоджа, Камерун, М'янма, Республіка Конго, Руанда, Судан, Того, Уганда, Чад – 0,7729. Серед неоавторитарних режимів індекс корупції також становить приблизно 0,73 [9].

Україна, станом на 2022 р. зайняла 116 сходинку за рівнем корупції з-поміж 180 держав в Індексі сприйняття корупції. (Індекс сприйняття корупції – це щорічний рейтинг від Transparency International, який оцінює рівень сприйняття корупції в державному секторі 180 країн). На жаль це суспільно-небезпечне явище процвітає і під час війни. Однак за 2023 рік Україна отримала 36 зі 100 балів в Індексі сприйняття корупції, і тепер займає 104 позицію поміж 180 країн. Зростання України на 3 бали – це один із найкращих результатів за минулий рік у світі. Загалом за останні 10 років Україна додала 11 балів, що є найбільшим приростом серед країн, які зараз мають статус кандидаток до ЄС. Експерти Transparency International Ukraine виділяють ключові події, які вплинули на результат: ухвалення та реалізація Антикорупційної стратегії та Державної антикорупційної програми (ДАП); активізація затримань і розслідувань у топкорупційних справах; проведення більшості закупівель у Prozorro [10]. Тож протягом 2023 р. в Україні відбулися значні зрушення в антикорупційній сфері.

Дисциплінарна відповідальність – це обов'язок працівника відповідати перед роботодавцем за вчинений ним дисциплінарний проступок та понести дисциплінарні стягнення, що передбачено нормами трудового законодавства. Особливістю такого виду відповідальності є те, що підстави її застосування не можуть бути точно визначені законом, у зв'язку з чим багато питань залишаються на розсуд адміністрації (адміністративна дискреція). Щодо законодавчої бази дисциплінарної відповідальності, то вона складається з: посадових інструкцій, типових правил внутрішнього трудового розпорядку, статутів, спеціальних положень про дисципліну працівників в окремих галузях управління. Виділяють три види дисциплінарної відповідальності, а саме: загальну, спеціальну, для керівних та виборних працівників.

Відповідно до ст. 66 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII до державних службовців може бути застосований один із таких видів дисциплінарного стягнення як: зауваження; догана; попередження про неповну службову відповідність; звільнення з посади державної служби [11].

Особливість підстав адміністративної відповідальності службових осіб полягає в тому, що вони несуть таку відповідальність за порушення встановлених законом загальнообов'язкових правил не тільки своїми власними діями, а й неправомірними вказівками, які виконують підпорядковані їм службовці або інші працівники. Також службові особи можуть нести адміністративну відповідальність за невживання необхідних заходів задля забезпечення виконання правил іншими особами, якщо це входить до кола їх службових повноважень. Зокрема Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП) передбачено відповідальність службових осіб у статтях 47 – 50, 52 – 53-2, 53-4 – 55, 57, 58, 59, 59-1, 60, 63 – 78, 79, 80, 83-1, 85, 85-1, 86-1 – 88, 90, 91, 91-2, 91-4 та деяких інших. Адміністративний проступок, чинений службовою особою, може виражатися, наприклад у: порушенні права державної власності на надра, води, ліси, тваринний світ; псуванні і забрудненні сільськогосподарських та інших земель; порушенні вимог щодо охорони надр; порушенні правил охорони водних ресурсів тощо [12].

Відповідальність службової особи за шкоду, заподіяну нею в галузі виконавчо-рпозпорядчої діяльності, полягає в обов'язковому відшкодуванні завданих збитків державними органами, від імені чи за дорученням яких службова особа вчинювала службові дії. Але за шкоду, спричинену діянням службовців, які не є службовими особами, державні органи відповідальність не несуть. В такому разі збитки стягуються потерпілою особою у загальному порядку.

Також Податковий кодекс України (ПК України) передбачає відповідальність контролюючих органів, їх посадових осіб за порушення законодавства.

Відповідальність службових осіб передбачено і в окремих Законах України, зокрема «Про захист прав споживачів», ст. 29 якого наголо-

шує, що «службові особи органів виконавчої влади, які здійснюють захист прав споживачів, зобов'язані суворо додержуватися вимог законодавства. За невиконання або неналежне виконання обов'язків службові особи притягаються до відповідальності згідно із законодавством» [13], «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», ст. 12 якого регулює питання щодо обов'язків та відповідальності службових осіб органу державного фінансового контролю [14] та інших. Права та обов'язки державних службовців регламентовано у Конституції України та в багатьох законах.

Отже державний службовець зобов'язаний дотримуватись принципів державної служби, правил етичної поведінки та діяти в рамках закону. За порушення цих правил державні службовці несуть юридичну відповідальність відповідно до закону. Порушення вимог закону щодо отримання службовою особою неправомірної фінансової вигоди тягне кримінальну відповідальність.

Висновки. Підсумовуючи зазначене хотілося б зазначити наступне.

Корупція – це одне з негативних політичних, суспільних явищ, притаманних в тому або іншому ступені кожній державі, яке потребує застосування регулярного комплексу заходів протидії. Різноманітні зловживання службових осіб, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди в будь-якому вигляді – один з корупційних проявів.

Невиконання чи неналежне виконання службовою особою своїх обов'язків тягне застосування до нього юридичної відповідальності: кримінальну, дисциплінарну, адміністративну та відповідальність за заподіяну шкоду.

До службових кримінальних правопорушень, поєднаних з корисливим мотивом, можна віднести: Зловживання владою або службовим становищем – ст. 364 КК України (вчинюється з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи); Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми – ст. 364-1 КК України (вчинюється з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми); Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги – ст. 365-2 КК України (вчинюється з метою одержання неправомірної вигоди); Бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей – ст. 365-3 КК України (вчинюється з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб); Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою – ст. 368 КК України (вчинюється з корисливих мотивів); Незаконне збагачення – ст. 365-5 КК України (вчинюється з корисливих мотивів); Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань – ст. 369-3 КК України.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-03. URL: https:// zakon. – rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page9.
2. Конституція України. URL: https://www. president.gov.ua/ documents/constitution
3. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Корупція як результат системної неефективності державного управління. URL: https://6aas.gov. ua/ua/proekty/ articles/b/297-koruptsiya-yak-rezultat-sistemnoji-neefektivnosti-derzhavnogo-upravlinnya.html
4. Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 року№ 1700-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 49. Ст. 2056. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18
5. Скакун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/ pdf/3_2018/155.pdf
6. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. Київ. Правові джерела. 2013. 448 с.
7. Забарний М. М. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. Наукові праці НУ ОЮА. 2019. С. 51-56. URL: http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/ arhiv/tom24/9.pdf
8. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини. Навчальний посібник. За заг. ред. В. М. Стратонова. Київ : Істина, 2007. 400 с.
9. Corruption Perceptions Index 2014. Transparency International. Available at. URL: http://www. transparency.org/cpi2014
10. Індекс сприйняття корупції-2023: Україна покращила свій показник на 3 бали. URL: https://nazk.gov.ua/uk/indeks-spryynyattya-koruptsii-2023-ukraina-pokraschyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly/
11. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. Відомості Верхов-

ної Ради (ВВР). 2016. № 4. Ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KD0005?an=985139
13. Про захист прав споживачів. Закон України від 12 травня 1991 року№ 1023-XII. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 30. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text
14. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні. Закон України від 26 січня 1993 року № 2939-XII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T293900?an=92

Symonenko O. A. Abuse of officials under Ukrainian legislation as a manifestation of corruption

The article examines the problems of defining abuse of officials under the legislation of Ukraine as manifestations of corruption.

The problems of state policy regarding the liability of officials for criminal offenses in the field of official and professional activities related to the provision of public services are considered, including financial abuse of officials, provided for in various sections of the Criminal Code of Ukraine. The problems of disciplinary and administrative liability of officials, including representatives of the authorities, are analyzed. The problems and features of liability and criminalization of such acts are studied.

Economic criminal offenses are classified in accordance with the Criminal Code of Ukraine. The following are distinguished: mercenary criminal offenses against property, which, in turn, are divided into: mercenary encroachments related to the theft or extortion of property (theft; robbery; robbery; fraud; extortion; appropriation, embezzlement of property or its appropriation by abuse of official position); mercenary criminal offenses against property in the absence of signs of embezzlement (causing property damage through fraud or abuse of trust; unlawful appropriation by a person of found or someone else's property that accidentally ended up in his possession); mercenary official criminal offenses (abuse of power or official position; acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official, etc.); mercenary economic criminal offenses (evasion of taxes, fees (mandatory payments); fraud with financial resources, etc.); other mercenary criminal offenses.

The problems of corruption in some foreign countries are studied, as well as the current state of Ukraine in terms of the level of corruption among 180 countries in the Corruption Perception Index.

Mercenary official criminal offenses are considered as a type of corruption. In accordance with the Criminal Code of Ukraine, types of official criminal offenses combined with a selfish motive are identified.

Key words: *official, liability, abuse, misappropriation of property, official position, signs of an official, unlawful benefit.*

УДК 343.4
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.19

Е. Г. Стоматов
кандидат юридичних наук, доцент,
суддя
Комунарського районного суду м. Запоріжжя

ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено з'ясуванню підходів до розуміння категорії сімейне життя особи в правовій доктрині України у співвідношенні з категоріями приватного та особистого життя та змісту цих категорій в міжнародно-правових документах, що визначають стандарти забезпечення прав людини та рішень Європейського суду з прав людини. Акцентовано увагу на тому, що чинна ст. 182 КК України, яка передбачає відповідальність за порушення недоторканності приватного життя, не повною мірою охоплює охорону приватності, залишаючи за її межами окремі аспекти приватності в сімейному житті особи. Такий стан речей обумовлений тим, що в статті криміналізовані незаконні дії з конференційною інформацією, яка за визначення в ЗУ «Про інформацію» включає в себе лише ту частину інформації про сімейне життя особи, яка стосується сімейного (цивільного) стану, що є лише одним з проявів сімейного життя людини, оскільки пов'язаний з констатацією перебування особи у шлюбних відносинах. Розглянуто поняття сім'ї та підходів щодо розширеного розуміння сім'ї в практиці Європейського суду з прав людини. Проаналізовано нормативну базу, в якій здійснюється розмежування приватного та сімейного життя особи, також визначається поняття «сім'ї», «фактичної сім'ї», «близьких осіб» тощо та позицію Конституційного суду України щодо розуміння понять приватного та сімейного життя. З'ясовано, що в правозастосовній діяльності при кримінально-правовій оцінці дій щодо незаконного поширення конфіденційної інформації остання трактується більш широко ніж визначено в законі, оскільки до неї відносять не лише інформацію безпосередньо про сімейний стан, але й про склад сім'ї в цілому та персональні дані членів сім'ї. З іншого боку відсутні чіткі критерії розмежування інформації про приватне та сімейне життя людини в процесі застосування кримінального закону, позаяк переважно вказується, що з об`єктивної сторони порушення приватного життя полягає у неправомірному втручанні в особисте чи сімейне життя особи. При цьому характер інформації не уточнюється. Зроблено висновок про доцільність уявляється перегляд сучасного стану кримінально-правової політики щодо підходів у визначенні права на приватне та сімейне життя як об'єкту кримінально-правової охорони.

Ключові слова: *сімейне життя, приватне життя, сім'я, недоторканність, конфіденційна інформація, кримінально-правова охорона, Європейський суд з прав людини, лікарська таємниця, таємниця усиновлення (удочеріння), права, свободи та інтереси особи.*

Актуальність. Наразі в кримінально-правових нормах, якими криміналізовано ті чи інші суспільно-небезпечні посягання на недоторканність приватного життя особи (зокрема ст. 162, 163 та 182 КК України) не виділяється поняття «сімейне життя» особи. Між тим в низці міжнародно-правових документів щодо захисту прав і свобод людини мова йде про особисте та сімейне життя людини. Зокрема ст. 12 Загальної декларації прав людини проголошує заборону безпідставного втручання в особисте та сімейне життя, ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає заборону свавільного або незаконного втручання в сімейне життя, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція) декларує повагу до приватного та сімейного життя [1]. Між тим в кримінально-правовій доктрині України увага фокусується переважно на змісті поняття приватне життя особи, або ж приватне та сімейне життя особи згадуються фактично як неподільне поняття.

Аналіз стану наукової розробки питання. На цей факт зверталася увага окремими вітчиз-

© Е. Г. Стоматов, 2024

няними дослідниками як от І.Б. Король [2], Зікрата О.А. [3], Сосніна О.В. [4] та ін. Зокрема й висловлена думка, щодо доцільності зміни назви ст. 182 КК України на «Умисне порушення таємниці особистого та сімейного життя» та зроблено висновок, що конституційні гарантії недоторканності права особистого і сімейного життя не в повній мірі співпадають із їх забезпеченням шляхом кримінально-правової охорони приватного життя людини.

Тож **метою статті** є з'ясування підходів до розуміння категорій приватне життя, особисте життя та сімейне життя особи в правовій доктрині України з урахуванням змісту цих категорій в міжнародно-правових документах, що визначають стандарти забезпечення прав людини та рішень Європейського суду з прав людини. Прагматичне значення з'ясування цього питання полягає також в оцінці стану кримінально-правової охорони приватності через визначення доцільності/недоцільності існування конкуренції кримінально-правових норм, що передбачають незаконні дії з різного виду конфіденційною інформацією (таємниця усиновлення (удочеріння), лікарська таємниця тощо).

Виклад основного матеріалу. В ст. 32 Конституції України проголошено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [5]. В цивільному законодавстві поняття особисте життя та сімейне життя також розрізняються. Зокрема в ч.4 ст. 291 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) передбачено, що ніхто не має права втручатися у *сімейне життя* фізичної особи, крім випадків, передбачених Конституцією України. А право на *особисте життя* та його таємницю регламентовано в ст. 301 ЦК, де передбачено, що фізична особа має право на особисте життя (ч.1); сама визначає своє особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб (ч.2); має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя (ч.3); обставини особистого життя фізичної особи можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за її згодою (ч. 4) [6].

Невтручання в приватне життя особи є однією з засад кримінального провадження (ст. 7), яка полягає в тому, що під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя (ст. 15) Кримінального процесуального кодексу України [7]. Задля запобігання розголошення відомостей про особисте та сімейне життя слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини (п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК). Отже, важливим аспектом застосування цієї норми кримінального процесуального закону є визначення які відомості стосуються приватного, а які *сімейного життя* людини.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» моніторинг способу життя здійснюється із додержанням законодавства про захист персональних даних та не повинен передбачати надмірного втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя особи (абз.1 ч. 3 ст. 51^{-4}) [8].

Тож очевидно, що на рівні законодавства визнаються такі складові приватного життя особи як *особисте* та *сімейне* життя. Чинний КК України охороняє приватне життя особи, не виокремлюючи вказані складові. Зокрема в ст. 182 КК України «Порушення недоторканності приватного життя» передбачена відповідальність за незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконну зміну такої інформації, крім випадків, передбачених іншими статтями цього Кодексу [9]. В ЗУ «Про інформацію» до конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, *сімейний стан*, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження [10]. Очевидно, що інформацію про *сімейний стан* та інформація про *сімейне життя* особи, як визнану на міжнародному рівні складову приватного життя людини не можна ототожнювати. Так, сімейний (цивільний) стан є офіційною, державно стандартизованою формою, що описує стосунки людини зі значущими іншими у категоріях шлюбу (неодружиний/одружений, незаміжна/заміжня, розлучений/розлучена, вдівець/вдова) [11]. Зокрема таким документом є довідка про сімейний стан (афідевіт) – нотаріально засвідчений документ, який підтверджує факт, що на даний момент особа не перебуває у шлюбі. Таке декларування сімейного стану здійснюється під присягою. Утім шлюб є не єдиною формою існування сім'ї, а відтак і сімейного життя. Аналіз положень ст. 2, 3, 4, 7 та інших Сімейного кодексу України (далі – СКУ) [12] свідчить, що сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення,

а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства, а регулювання сімейних відносин, здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя [12]. Безпосередньо СКУ визначаються засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

Отже, в аспекті кримінально-правової охорони приватного життя особи інформацію про сімейний стан особи як частину конфіденційної інформації слід визнати лише частиною інформації про сімейне життя особи, а відтак кримінально-правова охорона конфіденційної інформації щодо сімейного життя за унормованого змісту поняття конфіденційної інформації не може бути визнана повною та такою, що повністю відповідає міжнародно-правовим стандартам в сфері забезпечення прав людини. В правозастосовній діяльності при кримінально-правовій оцінці дій щодо незаконного поширення конфіденційної інформації остання трактується більш широко. До неї відносять не інформацію безпосередньо про сімейний стан, але й про склад сім'ї в цілому та персональні дані членів сім'ї. Хоча простежується складність в розмежуванні понять приватне життя, особисте життя та сімейне життя особи в процесі застосування кримінального закону. Так, вказується, що з об`єктивної сторони порушення приватного життя полягає у неправомірному втручанні в особисте чи сімейне життя особи, порушенні таємниці особистого сімейного життя, які можуть проявитись у таких формах: незаконне збирання конфіденційної інформації про особу; незаконне зберігання такої інформації; незаконне її використання; незаконне поширення конфіденційної інформації про особу; поширення її у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації [13].

Конституційний суд України (далі – КСУ) визначає сімейне життя як особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, яке здійснюється на засадах, визначених у Сімейному кодексі України: кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (частина четверта статті 4); ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (ч. 5 ст. 5); регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (ч. 4 ст. 7) та інше. КСУ виходить з того, що право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб [14].

Отже, оскільки сім'я є утворенням не виключно внаслідок укладення шлюбу, доцільним є визначення кола осіб (учасників), які ведуть сімейне життя. Так, з аналізу ст. 4 СКУ слідує, що такими особами визнаються: подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені особи, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок. СКУ регулює сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між цими та іншими членами сім'ї, визначеними у ньому. Водночас СКУ не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням. У зв'язку з цим виникає питання чи є стосунки між зазначеними особами сімейними стосунками, які підлягають кримінально-правовій охороні, чи якимось іншими? Зокрема ряд законів України поряд з поняттям «сім'я», «члени сім'ї» використовує поняття «близькі родичі». Так, в ст. 12 КПК згадуються «близьки родичі» та «члени сім'ї» (ст. 12) [7]. В ЗУ «Про запобігання корупції» визначається коло осіб, які є близькими родичами і до яких віднесено зокрема: члени сім'ї суб'єкта декларування, а також чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний та двоюрідний брати, рідна та двоюрідна сестри, рідний брат та сестра дружини (чоловіка), племінник, племінниця, рідний дядько, рідна тітка, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, батько та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням зазначеного суб'єкта (п. 3 ч. 1 ст. 1) [8]. В такому трактуванні сім'я, члени сім'ї визнаються близькими родичами поряд з іншими.

Також постає питання про можливість визнання втручанням саме в сімейне життя осіб, які проживають спільно без державної реєстрації шлюбу. Мова йде про так званий конкубінат, який відрізняється тривалістю, не анонімністю, відкритістю взаємин, відсутністю формальних перешкод до реєстрації шлюбу [15, с. 54], і на думку науковців заслуговує на визнання такої форми співжиття саме як форми організації сімейного життя [16, с. 257]. І хоча формально проживання таких осіб набуває таких ознак сім'ї в розумінні ч. 2 ст. 3 СКУ як спільне проживання та пов'язаність спільним побутом, наявність таких фактичних шлюбних відносин потрібно доводити в суді як юридичний факт. Переважно при визнанні батьківства, стягненні аліментів на дитину, при поділі майна, визнання спадкоємцем та в інших справах, коли певні обставини не визнаються чи заперечуються [17, с. 76]. Тож учасниками сімейних відносин визнаються: по-перше, особи, які перебувають у шлюбі, тобто сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану (ч. 1 ст. 21 СКУ); по-друге, особи, які перебувають у фактичному шлюбі (без державної реєстрації) – за умови встановлення факту наявності / відсутності спільного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю. Зокрема випадками існування стосунків, притаманних подружжю визнаються: ведення спільного господарства, наявність спільного бюджету та/або сумісної власності, набутої за час спільного проживання або в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти, взаємних прав і обов'язків приманних подружжю [18]; факт участі чоловіка та жінки у програмі штучного запліднення за репродуктивних технологій [18, с. 7] тощо. Натомість не визнаються подружніми стосунками, хоча і свідчать про близькі відносини такі випадки як: факт реєстрації (проживання) жінки та чоловіка за однією адресою [18, с. 30], факт перебування у близьких стосунках чоловіка та жінки без доведення факту ведення спільного господарства, наявності спільного бюджету та взаємних прав і обов'язків, притаманних подружжю [18]; лише показання свідків та спільні фотографії [18, с. 16], спільна присутність на святах та пересилання коштів [18 с. 17], періодичний спільний відпочинок, проживання чоловіка і жінки за однією адресою, що пов'язане з поділом майна після розірвання шлюбу та відсутність іншого місця проживання [18] тощо. Незаконні дії щодо інформації про близькі стосунки таких осіб мають визнаватися конфіденційною інформацією про приватне, а не сімейне життя таких осіб.

Крім вище зазначених категорій осіб, фактично подружжя, до членів сім'ї належить дитина і коли вона проживає в сім'ї своїх батьків і коли не проживає з ними спільно (ч. 2 ст. 3 СКУ). Враховуючи положення ч. 4 ст. 3 СКУ мова йде як про рідну дитину (кровне споріднення, так і усиновлену). Правом члена сім'ї наділена і одинока особа (ч. 3 ст. 3 СКУ).

Конституційний Суд України, даючи офіційне тлумачення ч. 1 та 2 статті 32 Конституції України, вважає, що інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [14]. В іншому рішенні КСУ, аналізуючи питання щодо поширення інформації про *сімейне життя* особи, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, врахував, що така інформація зазвичай стосується не лише цієї особи, а й інших осіб, зокрема *членів її сім'ї,* яким Конституція України теж гарантує право на невтручання в їх особисте і сімейне життя. Тому поширення даних про таких фізичних осіб – членів сім'ї, що можуть стати відомими в результаті поширення інформації про саму посадову особу, крім випадків, визначених законом, може призвести до порушення їх конституційних прав, зашкодити гідності, честі, діловій репутації тощо [19].

Вітчизняні дослідники вказують, що поняття «*сімейне життя*» отримало досить широке

трактування у ЄСПЛ, з позиції якого воно не обмежується лише шлюбними відносинами, а може охоплювати інші фактичні «сімейні зв'язки», у тому числі коли особи живуть поза шлюбом, відносини між братами та сестрами, питання біологічного батьківства та встановлення походження та інші [20, с. 44]. Вважаємо раціональною позицію, що оскільки для національної правової системи, яка визнає для себе обов'язковість практики Європейського суду з прав людини (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV), вирішення питання про належні стандарти врегулювання сімейних правовідносин не може відбуватися поза аналізом таких правових позицій вказаної інституції [21, с. 45]. Водночас варто ураховувати, що трактовка поняття повага до приватного та сімейного життя в практики ЄСПЛ має більш універсальне розуміння, ніж приватного життя та сімейного життя як об'єкта кримінально-правової охорони, що обумовлено особливостями виконання позитивних та негативних обов'язків України щодо захисту прав людини відповідно до Європейської конвенції.

Серед правових позицій ЄСПЛ, які визначають його практику у вирішенні справ, пов'язаних із захистом саме сімейних відносин, називають наступні: поняття сім'ї у значенні ст. 8 Конвенції включає в себе не тільки зареєстровані подружні відносини, але й інші «сімейні» зв'язки, які передбачають, що їх учасники живуть спільно поза законним шлюбом (рішення у справі «Шальк і Копф проти Австрії» (Schalk and Kopf v. Austria) від 22 листопада 2010 р.) [22]; наявність або відсутність «сімейного життя», по суті, є питанням факту, що залежить від реального існування на практиці близьких особистих зв'язків, які можуть знаходити прояв, зокрема, у виявленні інтересу і визнанні батьком дитини до і після народження (рішення у справі «Леббінк проти Нідерландів» (Lebbink v. Netherlands) від 1 червня 2004 р.) [23]; відносини між співмешканцями в одностатевій парі, які перебувають у де-факто існуючих постійних стосунках, так само як і відносини в різностатевій парі в такій самій ситуації, підпадають під визначення «сімейне життя» (рішення у справі Schalk і Kopf [22]).

У розумінні ст. 8 Конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини поняття «сімейне життя» охоплює існування сімейних зв'язків між подружжям, між неодруженими партнерами, між батьками і дітьми, між іншими родичами [24, с. 34]. Таким чином ЄСПЛ суд застосовує гнучкий підхід до інтерпретації сімейного життя, беручи до уваги різноманітність сімейних взаємин [21, с. 49]. Подібний підхід ЄСПЛ щодо трактування сімейного життя людини кореспондується із положенням національного законодавства Україні в більшій частині. Водночас згідно з чинним законодавством Україна не визнає одностатевих шлюбів, оскільки в ст. 51 Конституції України зазначено, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка» [5].

Важливим є контекстуальний аспект (зміст) інформації про сімейне життя особи, відмінне від її особистого життя. Адже навіть в ст. 7 СКУ, яка визначає засади регулювання сімейних відносин, вказано, що воно здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя.

ЄСПЛ до змісту сімейного життя в контексті ст. 8 Європейської конвенції відносить питання: шлюбу (зокрема шлюбів, що не відповідають звичаю, de facto співмешкання, одностатеві пари); батьківства (репродуктивні технології / право стати генетичними батьками); взаємовідносин батьків та дітей (взаємне спілкування, зв'язки між біологічною матір'ю і дітьми, зв'язки між біологічним батьком і дитиною, міжнародне викрадення дитини, питання усиновлення та удочеріння, прийомні сім'ї тощо); стосунки між братами і сестрами, бабою і дідом. Отже, для визначення яка саме інформація, що збирається, поширюється, передається тощо є такою, що стосується сімейного життя людини слід ураховувати норми чинного законодавства, як то Сімейного кодексу України, Цивільного кодексу України та ін. Зокрема це може бути інформація про: особисті немайнові права та обов'язки подружжя, їх реалізацію; права та обов'язки матері, батька і дитини (визначення походження дитини, які перебувають у шлюбі між собою, визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою, визнання батьківства за рішенням суду, оспорювання батьківства) тощо. Особливо чутливою є інформація щодо таємниці усиновлення, встановленої в ст. 226-228 СКУ передбачено підстави, порядок та механізм забезпечення таємниці усиновлення.

Зокрема з приписів ч. 1 ст. 226 СКУ слідує, що порушенням конфіденційної інформації в частині приватного (особистого) життя особи можуть вважатися дії, передбачені ст. 182 КК, предметом яких є інформація про те, що певна особа перебуває на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, інформація про подання заяви про усиновлення та її розгляд, а втручанням в сімейне життя – інформація про наявність рішення суду про усиновлення (ч.1). Таким самим втручання в сімейне життя особи мають визнаватися незаконні дії з інформацією: про зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини, що допускається на підставі ч. 1 ст. 230 СКУ; про зміну прізвища та по батькові дитини, а також її ім'я на підставі ст. 231 СКУ. Забезпечення таємниці усиновлення регламентовано ст. 238 СКУ, в якій визначено коло осіб, які мають зберігати таємницю усиновлення (особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення (перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення, розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо), а також інші особи, яким став відомий факт усиновлення, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним (ч.1) та передбачено, що особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть відповідальність, встановлену законом (ч. 4). Наразі відповідальність за розголошення таємниці усиновлення передбачена ст. 168 КК, яка, по суті, є спеціальною щодо ст. 182 КК України. Однак, ст. 168 КК не надає відповіді на питання якою має бути правова оцінка дій особи, яка розголосила таємницю усиновлення (удочеріння) не всупереч волі усиновителя (удочерителя), а всупереч волі усиновленої (удочереної) дитини, яка відповідно до ч. 2 ст. 226 СКУ також має право на таємницю факту її усиновлення.

Зважаючи на дискусійність питання співвідношення цих двох норм в кримінально-правовій доктрині (О. Готін, О. Дудуоров, Д. Євтєєва, С. Лихова, О. Марін, В. Навроцький, І.В. Присяжнюк, М. Хавронюк, Т. Чолан та ін) питання це потребує окремого аналізу саме з позицій визнання в документах, що утверджують стандарти дотримання прав людини, поваги до приватного та сімейного життя особи. Схожою проблемою можна визнати зокрема й правову оцінку розповсюдження інформації про те, що подружжя вдалося до процедури застосування допоміжних репродуктивних технологій (інформація про сімейне життя) чи як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК чи як незаконне розголошення лікарської таємниці, передбаченої ст. 145 КК України. Адже умисне розголошення лікарської таємниці може бути вчинено лише особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки, а розголосити інформацію про таку процедуру може й особа, на яку не поширюється дія лікарської таємниці, приміром третя особа. Тож важливим в цьому аспекті є визначення суб'єкта відповідного кримінального правопорушення.

Висновки. Отже, в аспекті кримінально-правової охорони приватного життя особи інформацію про сімейний стан особи як частину конфіденційної інформації слід визнати лише частиною інформації про сімейне життя особи, а відтак кримінально-правова охорона конфіденційної інформації щодо сімейного життя за унормованого змісту поняття конфіденційної інформації не може бути визнана повною та такою, що повністю відповідає міжнародно-правовим стандартам в сфері забезпечення прав людини. Зважаючи, що Національна стратегія у сфері прав людини 2021 року стратегічною ціллю забезпечення права на приватність визначає приведення стан його захищеності відповідно до міжнародних, у тому числі європейських, стандартів, доцільним уявляється перегляд сучасного стану кримінально-правової політики щодо підходів у визначенні права на приватне та сімейне життя як об'єкту кримінально-правової охорони.

Список використаної літератури:

1. Європейська конвенція з прав людини 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Король І. Б. Охорона недоторканності приватного життя: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 235 с.
3. Зікрата О.А. Співвідношення конституційних гарантій недоторканності права особистого і сімейного життя та кримінально-правової охорони приватного життя людини. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (ВНПЗ ДГУ, 11.12.2020). С. 27-31. URL: http://dgu.com.ua/bitstream/123456789/299/1/%D0%97%D1%96%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0%20%D0%9E.%D0%90.pdf

4. Сосніна О. В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України) : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Львів: Нац.ун-т «Львівська політехніка», 2017. 256 с.
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
6. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text=%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0#Text
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
8. Про запобігання корупції: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2014, № 49, ст.2056. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text
9. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
10. Про інформацію: Закон України № 2657-XII від 2 жовтня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 1992, № 48, ст. 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text
11. Інструкція щодо заповнення Особової картки державного службовця, затверджена Наказом Національного агентства України з питань державної служби 05.08.2016 № 156. URL: https://web.archive.org/web/20191225121205/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1200-16
12. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, № 21-22, ст.135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294714?find=1&text=%D1%88%D0%BB%D1%8E%D0%B1#w1_6
13. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці від 31.07.2023 року. Справа 727/2632/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112507141
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text
15. Синєгубов О.В. Загальні положення здійснення права дитини на сім'ю. *Форум права.* 2013. № 4. С. 367-373.
16. Менджул М. В. Поняття та зміст права на сім'ю. *Закарпатські правові читання:* Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (19-21 квітня 2018). Ужгород, 2018. С. 254–258.
17. Бельо Л.Ю. Право на сім'ю: його зміст та особливості. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 3. С. 74-77.
18. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів, що виникають між особами, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі / упоряд. правове управління (IV) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду / Відпов. за вип.: суддя КЦС ВС, к.ю.н, А. Ю. Зайцев. Київ, 2020. 35 с.
19. Рішення Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text
20. Менджул М. В. Зміст принципу недопустимості втручання у сімейне життя. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 1. С. 43-46.
21. Явор Ольга. «Сімейне життя» в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 10. С. 44-51.
22. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Шальк і Копф проти Австрії» (Schalk and Kopf v. Austria) від 22.11.2010 р. URL: http://hudoc.echr.coe.int/sites/ eng/pages/search.aspx?i=001-99605
23. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Леббінк проти Нідерландів» (Lebbink v. Netherlands) від 01.06.2004 р. URL: http://www.amen.ie/downloads/26033.pdf.
24. Труба В.І. Вплив практики ЄСПЛ на розвиток сімейного законодавства України. Десяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 травня 2021 р.) [Електронне видання] / відповід. ред. В. І. Труба, упор. А. Л. Святошнюк; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова; економ.-прав. ф-т. – Одеса : Фенікс, 2021. С. 32-38.

Stomatov E. H. Content of information on family life of a person in the context of criminal law protection of private life

The article is devoted to clarifying the approaches to understanding the category of family life of a person in the legal doctrine of Ukraine in relation to the categories of private and personal life and the content of these categories in international legal documents defining the standards of human rights and judgments of the European Court of Human Rights. The author emphasizes that the current Article 182 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for liability for violation of privacy, does not fully cover the protection of privacy, leaving out certain aspects of privacy in a person's family life. This state of affairs is due to the fact that the article criminalizes illegal actions with conference information, which, as defined in the Law of Ukraine "On Information", includes only that part of information about a person's family life that relates to marital (civil) status, which is only one of the manifestations of a person's family life, as it is related to the statement of a person's marriage. The author examines the concept of family and approaches to an expanded understanding of family in the case law of the European Court of Human Rights. The author analyzes the regulatory framework which distinguishes between private and family life of a person, and also defines the concepts of "family", "de facto family", "close persons", etc. and the position of the Constitutional Court of Ukraine on the understanding of the concepts of private and family life. It is found that in law enforcement activities, when criminalizing actions related to the illegal dissemination of confidential information, the latter is interpreted more broadly than defined in the law, since it includes not only information directly about marital status, but also about the composition of the family as a whole and personal data of family members. On the other hand, there are no clear criteria for distinguishing between information about a person's private and family life in the process of applying criminal law, as it is mostly stated that from the objective point of view, the violation of private life consists in unlawful interference with a person's private or family life. At the same time, the nature of the information is not specified. The author concludes that it is advisable to review the current state of criminal law policy regarding the approaches to defining the right to private and family life as an object of criminal law protection.

Key words: *family life, private life, family, inviolability, confidential information, criminal law protection, European Court of Human Rights, medical secret, secret of adoption, rights, freedoms and interests of a person.*

УДК 336.1:34
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.20

О. В. Ткачук
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ

З початку повномасштабного вторгнення рф в нашу країну відбулося різке збільшення обсягу фінансування оборонного бюджету й потреб армії як в товарах, так і в роботах та послугах, що обумовило надпривабливість сфери оборонних закупівель для правопорушників. В науці виділяються два підходи до визначення поняття «сфера оборонних закупівель»: як сукупність взаємозв'язків та взаємозалежностей між учасниками процесу закупівель та як процес, за допомогою якого влада у сфері оборони набуває різноманітні товари, послуги чи роботи. Загалом сфера оборонних закупівель спрямована на забезпечення відповідного рівня національної безпеки, захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Її основні завдання – створення належних умов придбання товарів, робіт і послуг для забезпечення національної безпеки і оборони за найбільш ефективного та прозорого витрачання державних коштів. Оборонні закупівлі здійснюються певними етапами, якими є формування та ведення електронного реєстру учасників закупівель; відбір виконавців закупівель та розміщення оборонних закупівель; укладення державних контрактів за закупівлями; виконання оборонних закупівель; коригування оборонних закупівель; здійснення контролю за виконанням оборонних закупівель та складення звітів про їх виконання. Частину етапів оборонних закупівель, які відбувались за мирних часів, було призупинено: планування оборонних закупівель та здійснення маркетингових досліджень ринку; розроблення показників та складання планів оборонних закупівель; формування пропозицій та затвердження зведеного трирічного плану закупівель (для закритих закупівель). Також під час воєнного стану відбулися суттєві законодавчі зміни, що дозволили спростити оборонні закупівлі, що, у свою чергу, призвело до підвищення ризику протиправних посягань на суспільні відносини у зазначеній сфері. Ефективності забезпечення безпеки суспільних відносин у сфері оборонних закупівель та її здатності протистояти різноманітним загрозам сприятиме її осучаснення з врахуванням позитивного досвіду провідних країн світу у досліджуваній сфері.

Ключові слова: *оборонні закупівлі, публічні закупівлі, протиправні посягання, бюджетні кошти, державний бюджет, кримінальні посягання.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна героїчно протистоїть повномасштабній російській агресії. З початку повномасштабного вторгнення рф в нашу країну відбулося різке збільшення обсягу фінансування оборонного бюджету й потреб армії як в товарах, так і в роботах та послугах. Збільшені обсяги фінансування, відповідно, призвели до збільшення кількості процедур оборонних закупівель. На теперішній час до сфери оборонних закупівель залучені сотні мільярдів гривень. Саме це обумовлює надпривабливість зазначеної сфери для правопорушників, які вигадуючи нові схеми та вдосконалюючи вже існуючі намагаються незаконно збагатитись в ході проведення публічних закупівель. Крім того, зараз відбуваються динамічні зміни законодавства як реакція держави на потреби воєнного часу, що призводить до зміни практики та підходів до застосування законодавства у сфері публічних закупівель, загалом, та оборонних закупівель, зокрема. Водночас, непоодинокі випадки неоднозначного тлумачення законодавства у сфері оборонних закупівель та, відповідно, неефективного правозастосування.

Навіть за мирних часів функціонування держави без чітко організованої системи державних закупівель неможливе. А в умовах протидії збройній агресії рф проти України це стало одним із найпріоритетніших напрямів діяльності правоохоронних органів. Повномасштабна збройна агресія рф та введення воєнного стану спричинило ряд змін у врегулюванні сфери оборонних закупівель, зокрема, фактичну відмову

© О. В. Ткачук, 2024

від проведення закупівель шляхом застосування конкурентних процедур [1]. А це, у свою чергу, створило передумови для активізації протиправної діяльності у зазначеній сфері та, відповідно, збільшення інтенсивності порушень суспільних відносин у сфері оборонних закупівель. Тому з'ясування особливостей згаданих суспільних відносин сприятимуть підвищенню ефективності заходів запобігання протиправних посягань на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика охорони суспільних відносин у сфері оборонних закупівель на теперішній час досліджується, переважно, в аспекті охорони суспільних відносин у сфері публічних закупівель, частиною якої вони являються. Згадані питання знайшли своє відображення у працях низки вітчизняних науковців, зокрема: Брильов М.О., Дараган В.В., Довгань М.Ю., Коряк В.В., Меденцев А.М., Нагачевський С.В., Сливенко В.Р., Часовар Т.О., Черней А.В. тощо. На відміну від цього особливості кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері оборонних закупівель мають місце лише у поодиноких дослідженнях, що і обумовило вибір напряму наукового пошуку.

Метою статті є окреслення особливостей суспільних відносин у сфері оборонних закупівель як об'єкту протиправних посягань.

Виклад основного матеріалу. Суспільні відносини у сфері оборонних закупівель є надзвичайно вразливими до протиправних посягань. Адже в ній, з одного боку, обертається надвелика кількість фінансових ресурсів, а з іншого – є можливість проводити закупівлі в закритому форматі. Крім того, як відомо кошти, що належать суспільству (йдеться про бюджетні кошти) – не належать нікому, а отже – й контроль за їх використанням нібито й здійснюється багатьма суб'єктами, але його ефективність залишає бажати на краще. Для покращення рівня захисту суспільних відносин у сфері оборонних закупівель важливим є розуміння змістовних особливостей цієї сфери.

В сучасній науці відсутня різноманітність поглядів на зміст дефініції «оборонні закупівлі». Результати узагальнення наукової інформації дозволяють виділити два підходи до визначення поняття «сфера оборонних закупівель», а саме:

– сукупність взаємозв'язків та взаємозалежностей між учасниками процесу закупівель з метою задоволення суспільних потреб, у вигляді забезпечення належного рівня безпеки та оборони, через надання та розподіл суспільних благ, а також регулювання економічної діяльності держави [2; 3, с. 50];

– процес, за допомогою якого влада у сфері оборони набуває різноманітні товари, послуги чи роботи, необхідні для виконання своїх обов'язків та завдань (закуповують канцтовари та ІТ-обладнання для виконання своїх адміністративних обов'язків; здійснюють придбання продовольства для військовослужбовців, послуг з прибирання приміщень, підводні човни, винищувачі, бронетехніку, боєприпаси, ракети та інше військове майно для забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності або для виконання інших міжнародних зобов'язань, наприклад, участі в миротворчих операціях за кордоном; також здійснюють закупівлю відповідних послуг з технічного обслуговування, задля постійного та безперебійного підтримання військового майна у готовності до застосування) [4].

Привертає увагу, що доктринальні тлумачення дефініції «оборонні закупівлі» нечисленні. Більше того, окремі науковці пропонують визначення терміну «державне оборонне замовлення», за результатами аналізу якого можна дійти висновку, що під оборонними закупівлями розуміється закупівля та поставки товарів для силових відомств України, що мають потребу в озброєнні, матеріальних засобах та військовій техніці, тощо [5, с. 73].

Усі наведені тлумачення не у повному обсязі відображають змістовне навантаження поняття «оборонні закупівлі». Проте, у чинному законодавстві є унормоване тлумачення поняття «оборонні закупівлі» як здійснення державним замовником закупівель товарів, робіт і послуг, призначених для виконання державних програм у сферах національної безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони [6]. Але законодавче визначення виглядає дещо перевантаженим дефініціями, які повторюються і не зміцнюють розуміння ключової категорії. Наприклад, визначення поняття оборонні закупівлі через термін «закупівлі» утворює логічну помилку «коло у визначенні», а подвійне повторення слів «товарів, робіт і послуг» не сприяє більш глибокому розкриттю поняття.

Сфера оборонних закупівель спрямована на забезпечення відповідного рівня національної безпеки, захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Відповідно,

її основним завданням є створення належних умов придбання товарів, робіт і послуг для забезпечення національної безпеки і оборони за найбільш ефективного та прозорого витрачання державних коштів.

Дослідники пропонують розглядати виокремлені стадії оборонних закупівель до яких відносять:

– визначення потреби в певних товарах, роботах або послугах (визначення потреби що, у якому обсязі та коли купувати, а також планування необхідних закупівель);

– визначення способів придбання необхідних товарів, робіт або послуг для забезпечення цих потреб (обрання процедури закупівлі, вибір постачальника, дотримання тендерних процедур);

– придбання необхідних товарів, робіт або послуг (укладання договору), управління контрактом, перевірка якості, обсягу та своєчасності постачання предмета контракту тощо [7].

Інші серед етапів виокремлюють наступні: прогнозування та планування обсягів закупівель; регламентація та проведення закупівельних процедур; формування та виконання державного контракту; контроль за здійсненням закупівельних процедур [2].

Проте, на період дії воєнного стану пропонують виділяти наступні етапи оборонних закупівель:

– формування та ведення електронного реєстру учасників закупівель;

– відбір виконавців закупівель та розміщення оборонних закупівель;

– укладення державних контрактів за закупівлями;

– виконання оборонних закупівель;

– коригування оборонних закупівель;

– здійснення контролю за виконанням оборонних закупівель та складення звітів про їх виконання [8].

При цьому авторами наведеної класифікації наголошується, що окремі з етапів було призупинено на період дії воєнного стану, зокрема: планування оборонних закупівель та здійснення маркетингових досліджень ринку; розроблення показників та складання планів оборонних закупівель; формування пропозицій та затвердження зведеного трирічного плану закупівель (для закритих закупівель).

На наш погляд, найбільш оптимальною є перша з наведених класифікацій, до якої пропонуємо додати два етапи з третьої класифікації, а саме: коригування оборонних закупівель; здійснення контролю за виконанням оборонних закупівель та складення звітів про їх виконання.

Досліджуючи суспільні відносини у сфері оборонних закупівель варто враховувати принципи, на яких вони побудовані. До зазначених принципів відносять:

– своєчасність та відповідність прийнятим рішенням щодо захисту національних інтересів України, забезпечення потреб безпеки і оборони;

– послідовність прийняття та виконання рішень щодо розроблення, закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, систематичність їх виконання;

– конкретність;

– ефективність використання коштів, результативність;

– відкритість та прозорість (крім відомостей, що становлять державну таємницю і розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці);

– запобігання корупції, зловживанням та дискримінації;

– цілісність, узгодженість, системність планування та фінансування оборонних закупівель, урахування пріоритетів і обмежень, встановлених державними програмами у сферах національної безпеки і оборони [6].

Зважаючи на те, що оборонні закупівлі є різновидом публічних закупівель, принципи притаманні цій сфері також мають бути дотримані. До таких принципів законодавець відносить:

– добросовісна конкуренція серед учасників;

– максимальна економія, ефективність та пропорційність;

– відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель;

– недискримінація учасників та рівне ставлення до них;

– об'єктивне та неупереджене визначення переможця процедури закупівлі або спрощеної закупівлі;

– запобігання корупційним діям і зловживанням [9].

Отже, принципи оборонних закупівель частково повторюють принципи публічних закупівель, а частково – є специфічними. Але, пріоритетним принципом доцільно визнати відкритість та прозорість оборонних закупівель. Хоча цей принцип не може бути дотриманий у тому випадку, коли інформація про предмет закупівлі має гриф обмеженого доступу.

Ефективність суспільних відносин у сфері оборонних закупівель в Україні, особливо

в умовах воєнного стану та європейської інтеграції, є критично важливою для нашої держави на сьогоднішній день [10, с. 158]. Основними напрямами у підвищенні ефективності сфери оборонних закупівель в умовах воєнного стану є:

– дієва система контролю та прозорості закупівель;

– протидія корупції під час фінансування та їх виконання;

– удосконалення електронної системи фінансування та закупівель;

– зміна системи фінансування;

– удосконалення антикорупційної політики у сфері оборонних закупівель;

– запровадження позитивного міжнародного досвіду у досліджуваній сфері [11, с. 144].

Також Міністерство оборони України акцентує на актуальності наступних напрямів реформування оборонних закупівель, спрямованих на забезпечення прозорості та ефективності використання оборонного бюджету:

– прозорий процес закупівель;

– оптимізація закупівель через Централізовану закупівельну організацію;

– сучасні політики у військово-технічній сфері;

– ефективна система управління життєвим циклом;

– створення системи державного гарантування якості оборонної продукції [12].

Важливу роль у забезпеченні цього відіграє налагоджена система запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються у цій сфері, ефективність якої забезпечить можливості здійснення процедур закупівель без шкоди для принципів публічних закупівель та міжнародних зобов'язань України з врахуванням специфіки оборонних закупівель, зокрема укладення та виконання договорів підряду.

Ефективності суспільних відносин у сфері оборонних закупівель та її здатності протистояти різноманітним загрозам сприятиме її осучаснення з врахуванням позитивного досвіду провідних країн світу у досліджуваній сфері. Взірцевим прикладом стабільності та ефективності функціонування оборонних закупівель є оборонні закупівлі США, які базуються на загальних засадах, якими є:

– організаційне забезпечення державних службовців, залучених до сфери оборонних закупівель уніфікованими правилами їх здійснення (стандартизовані процедури, типові контракти тощо);

– забезпечення однозначності тлумачення нормативних актів та їхня персоніфікованість;

– забезпечення будь-яких потреб виробників оборонної промисловості;

– залучення громадських інститутів до здійснення контрольно-наглядової політики у сфері оборонних закупівель;

– налагодження співпраці між виробниками оборонної промисловості та державними інститутами;

– чітка і логічна структура нормативного забезпечення оборонних закупівель [13, с. 180].

Висновки. Сьогодні, на тлі протистояння повномасштабному вторгненню рф в Україну, на першому плані постає питання забезпечення обороноздатності нашої держави. Це може відбуватися різними шляхами, основним серед яких є підвищення ефективності використання коштів Державного бюджету України, які виділяються на закупівлю товарів, робіт і послуг оборонного призначення, а також сприяння розвитку науково-технічного й технологічного потенціалу вітчизняного оборонно-промислового комплексу. Суспільні відносини у сфері оборонних закупівель відрізняються своєю структурою та особливостями правового регулювання. Під час воєнного стану відбулися суттєві законодавчі зміни, що дозволили спростити оборонні закупівлі. Проте, це, у свою чергу, призвело до підвищення ризику протиправних посягань на зазначену сферу. Тому, сьогодні суспільні відносини у сфері оборонних закупівель потребують значної уваги з боку держави та підвищеної активності з боку суб'єктів, які забезпечують запобігання загрозам у цій сфері. Зазначене можливо за рахунок підвищення прозорості документів оборонного планування, процедур закупівель, дієвості громадянського та демократичного цивільного контролю, а також зниження корупційних ризиків та запобігання правопорушенням, що вчиняються у сфері оборонних закупівель.

Список використаної літератури:

1. Про схвалення Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки та затвердження операційного плану її реалізації у 2024-2025 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 лют. 2024 р. № 76-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-%D1%80#Text
2. Голота О.П. Система державних оборонних закупівель України: теоретичний аспект. *Ефективна економіка.* 2020. № 4. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/74.pdf.

3. Голота О.П. Теоретичні основи понять «державні оборонні закупівлі» та «система державних оборонних закупівель» як складової економічної системи держави. *Modern Economics.* 2020. № 20. С. 47-52.
4. Defence Procurement (2011) SIGMA. Public Procurement Brief 23. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/defence-procurement_5js4vmntfz0p-en
5. Повидиш В.В. Державне оборонне замовлення як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2021. Вип. 6 (41). С. 72-76.
6. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17 лип. 2020 р. № 808-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text
7. Гулак О.В., Артеменко О.В., Світличний О.П. Правовий механізм публічних закупівель в оборонній сфері України. *Академічні візії.* 2023. Вип. 17. URL : https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/228/203.
8. Запорожець, С., Жежерун, Ю., Зелений, П., Колесник, В., Бритов, Д., & Заєць М. Трансформація системи оборонних закупівель під впливом потреб воєнного стану. *Випробування та сертифікація*. 2023. № 2(2). С. 82-96. URL : https://doi.org/10.37701/ts.02.2023.10.
9. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 922-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text.
10. Череватий Т.В. Ефективність публічних та оборонних закупівель в Україні: реалії та шляхи оптимізації. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics».* 2024. № 43. С. 151-159. URL : https://modecon.mnau.edu.ua/issue/43-2024/cherevatyi.pdf.
11. Мізіна І.В. Особливості правового регулювання фінансування оборонної сфери в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 1. С. 141-145.
12. Реформа оборонних закупівель. Офіційний сайт Міністерства оборони України. URL : https://www.mil.gov.ua/content/reforms.pdf
13. Ткач І., Синявський В., Яковчук Є., Рудий М., Корчицький В., Сергієнко Р. Аналіз міжнародного досвіду з організації системи державних закупівель озброєння та військової техніки. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. 2021. Vol. 11. № 2. С. 178-197.

Tkachuk O. V. Public relations in the field of defense procurement as an object of illegal encroachments

Since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into our country, there has been a sharp increase in the volume of financing the defense budget and the needs of the army in both goods and works and services, which has made the sphere of defense procurement extremely attractive to offenders. In science, two approaches are distinguished to defining the concept of "sphere of defense procurement": as a set of relationships and interdependencies between participants in the procurement process and as a process by which the authorities in the field of defense acquire various goods, services or works. In general, the sphere of defense procurement is aimed at ensuring an appropriate level of national security, protecting state sovereignty and territorial integrity. Its main tasks are to create appropriate conditions for the acquisition of goods, works and services to ensure national security and defense with the most effective and transparent spending of public funds. Defense procurement is carried out in certain stages, which are the formation and maintenance of an electronic register of procurement participants; selection of procurement executors and placement of defense procurement; conclusion of state procurement contracts; execution of defense procurement; adjustment of defense procurement; monitoring the implementation of defense procurement and preparation of reports on their implementation. Some stages of defense procurement that took place in peacetime were suspended: planning of defense procurement and conducting market research; development of indicators and preparation of defense procurement plans; formation of proposals and approval of a consolidated three-year procurement plan (for closed procurement). Also, during martial law, significant legislative changes took place that allowed simplifying defense procurement, which, in turn, led to an increase in the risk of unlawful encroachments on public relations in the specified area. The effectiveness of ensuring the security of public relations in the field of defense procurement and its ability to withstand various threats will be facilitated by its modernization, taking into account the positive experience of the world's leading countries in the studied area.

Key words: *defense procurement, public procurement, unlawful encroachments, budget funds, state budget, criminal encroachments.*

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 34.056:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.21

І. О. Биков
кандидат юридичних наук, адвокат,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

ГНОСЕОЛОГІЯ ПРАВНИЧОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНО-ТЕХНОЛОГІЧНА РЕКОНФІГУРАЦІЯ ПОЗАСУДОВИХ ПРОЦЕДУР

У статті розглядається проблема гносеології правничої аргументації в адвокатській діяльності з метою трансдисциплінарної реконфігурації позасудових процедур. Автор пропонує новий підхід, що ґрунтується на інтеграції епістемологічних засад, сучасних юридичних технологій та когнітивних моделей для переосмислення традиційних методів формування правової позиції. Дослідження спрямоване на виявлення суттєвих змін, які відбуваються в аргументаційних стратегіях адвокатів при консультуванні клієнтів та врегулюванні спорів поза межами судового процесу. Особливу увагу приділено аналізу того, як інноваційні інформаційні технології впливають на процес побудови логічних і обґрунтованих аргументів, що забезпечують високий рівень правового захисту.

Методологічна база дослідження охоплює системний аналіз сучасних теоретичних концепцій, емпіричне вивчення кейсів із практики позасудового врегулювання спорів та порівняльний аналіз адаптації технологічних рішень у різних правових середовищах. Завдяки трансдисциплінарному підходу вдалося виявити нові аспекти впливу гносеологічних парадигм на правничу аргументацію, що дозволяє переосмислити адвокатську діяльність у контексті зростаючих викликів сучасного правозастосування. Автор підкреслює, що ефективна аргументація в позасудових процедурах має особливий характер, оскільки вона базується не лише на строгих логічних схемах, а й враховує психологічні, комунікативні та емоційні аспекти взаємодії з клієнтами та контрагентами.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці інтегрованої моделі, яка дозволяє синтезувати традиційні правничі підходи з сучасними технологічними інструментами для оптимізації позасудового консультування. Результати аналізу свідчать про те, що реконфігурація правничої аргументації через призму епістемологічних та технологічних інновацій сприяє формуванню більш адаптивних стратегій адвокатської діяльності. Запропоновані висновки можуть стати основою для розробки нових стандартів і методик, що підвищують якість юридичної допомоги в умовах динамічно змінного правового простору. Стаття сприятиме розвитку міждисциплінарного діалогу між представниками правничої науки, технологічних дослідників та практиків адвокатури, стимулюючи подальші дослідження у сфері інноваційних методів правозастосування та позасудового вирішення спорів.

Ключові слова: *адвокатська діяльність, захист прав, формування доказів, діяльність захисника, діяльність сторони захисту, адвокатська техніка, гносеологія, інновації, консультаційна адвокатська діяльність, креативність, позасудові процедури, правова позиція, правове мислення, правнича аргументація, правнича допомога, представництво, юридична діяльність, юридична логіка, юридична психологія, юридична справа, юридична аргументація, юридична техніка, юридичні технології.*

© І. О. Биков, 2024

Постановка проблеми. Сучасна адвокатська діяльність зазнає значних трансформацій у зв'язку з постійним розвитком інформаційних технологій, технологій штучного інтелекту та змінами в динамічному правовому середовищі, що значною мірою впливає, як на усталені методологічні підходи до роботи адвоката, техніку адвокатської аргументації, так і на традиційні підходи до формування правової позиції. Однією з ключових проблем у цьому контексті є недостатня розробленість концепції гносеології правничої аргументації, яка виступає фундаментальною базою для побудови ефективних стратегій як у судових, так і в позасудових процедурах.

Традиційні методи юридичного мислення, будучи безумовні дієвими, часто виявляються нездатними адекватно реагувати на виклики, пов'язані з необхідністю адаптації до новітніх підходів до техніки адвоката в контексті наявних та доступних технологічних рішень та змін у сфері правозастосування в цілому. Сучасні підходи безумовно не лишені можливостей, які надає впровадження інноваційних підходів, що базуються на інтеграції класичних епістемологічних принципів із сучасними інформаційними технологіями, задля забезпечення високої якості правничої аргументації. З іншого боку, існує гостра потреба в розробці трансдисциплінарних моделей, які б дозволили синтезувати традиційні юридичні концепції з новими когнітивними та технологічними парадигмами. Це, зокрема, стосується позасудових процедур, де консультаційна адвокатська діяльність набуває особливого значення через необхідність оперативного врегулювання спорів та ефективної взаємодії між сторонами.

В сучасних умовах правозастосування дедалі більше інтегрується інформаційно-комунікаційне середовище, що вимагає від правників не лише володіння класичними юридичними знаннями, а й їх здатності ефективно використовувати інноваційні технологічні рішення та аспекти психологічного та ціннісно-орієнтованого підходу для обґрунтування своєї правової позиції. Однак, на сьогоднішній день існує дефіцит систематизованих досліджень, спрямованих на розкриття взаємозв'язку між гносеологічними засадами правничої аргументації та практичними аспектами застосування новітніх технологій у позасудових процедурах. Недостатність теоретичних моделей, що могли б адекватно відобразити цей комплексний процес, створює умови для непередбачуваності у формуванні правової позиції та знижує ефективність юридичної допомоги. Проблематика набуває особливого значення в контексті консультаційної адвокатської діяльності, де від оперативності та точності аргументації залежить не лише успішне вирішення конфлікту, а й подальше довірче ставлення клієнтів. Тут критично важливо розробити інтерпретаційну базу, яка дозволить юридичним практикам інтегрувати інноваційні підходи з традиційними методами, враховуючи при цьому психологічні, соціальні та комунікативні аспекти взаємодії. Відсутність такої інтеграції призводить до фрагментації знань і практичних дій, що може негативно вплинути на якість правничої аргументації, зменшити рівень захисту прав та інтересів осіб, що звертаються за юридичною допомогою.

Таким чином, проблема полягає у пошуку та апробації інтегрованої моделі правничої аргументації, яка б гармонійно поєднувала епістемологічні засади з сучасними технологічними інструментами, що дозволило б переосмислити та оптимізувати методи правозастосування в умовах швидкоплинних змін правового простору. Адже лише через трансдисциплінарний підхід можна забезпечити адаптивність адвокатської діяльності до нових викликів, підвищити якість консультаційної роботи та сформувати ефективні стратегії захисту прав клієнтів у позасудових процесах. Підсумовуючи, можна зазначити, що вирішення поставленої проблеми має потенціал для кардинального оновлення підходів до правничої аргументації в адвокатській діяльності. Запропонована трансдисциплінарна реконфігурація позасудових процедур відкриває нові перспективи для інтеграції теоретичних та практичних знань, що є надзвичайно важливим у світлі сучасних викликів правозастосовної практики. Цей напрямок дослідження стимулює подальший розвиток як теоретичної юриспруденції, так і практичних аспектів адвокатської діяльності, сприяючи побудові більш ефективних та адаптивних правничих стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремими питаннями досліджуваної проблематики займалися такі вітчизняні вчені як: Аракелян М., Бандура О., Гусарєв С., Дудаш Т., Зейкан Я., Козловський А., Козюбра М., Манько Д., Рабінович П., Савенко М., Сковронський Д., Тихомиров О., Хоменко І., Шинкарук В., Юркевич О., поруч із тим, жодним чином не применшуючи значення досліджень шановних колег, відмітимо, що питання гносеологічно-правових досліджень правничої аргументації не втрачає

своєї актуальності та в контексті радикального переосмислення та трансформації процедур які здійснюються поза межами судового процесу, шляхом інтеграції знань і методів із різних галузей науки набуває все більшої актуальності як для практикуючих адвокатів так і для наукової спільноти.

Метою статті є розробка моделі правничої аргументації в адвокатській діяльності, що ґрунтується на гносеологічних засадах та інтегрує сучасні епістемологічні і технологічні підходи. Дослідження спрямоване на те, щоб переосмислити традиційні методи формування правової позиції та аргументації, враховуючи новітні тенденції в розвитку інформаційних технологій і когнітивних процесів, які здатні розширити методологію правової аргументації.

Виклад основного матеріалу. Гносеологія права є складовою філософії права, яка у свою чергу має дуальну природу адже є субдисципліною загальної філософії та правознавства [1, с. 26]. У контексті нашого дослідження, пропонуємо розглядати гносеологічний підхід, як концептуальну основу для формування розуміння того, яким чином адвокати та інші правники можуть формувати свої стратегії юридичної аргументації, формування позиції захисту та доказування в цілому. Зазначене, на нашу думку, має включати синергію процесів отримання, опрацювання та використання знань при побудові правової позиції, що є ключовим елементом ефективної юридичної діяльності. Зазначені знання, не є суто юридичними, адже вони мають включати як розуміння сутнісних аспектів права та культурного і суспільного стану суспільства в цілому, психологію та методологічні аспекти формування позиції адвоката.

Не втрачає актуальності доробок Козловського А.А., який сформулював 207 гносеологічних принципів права [2, с. 26], серед яких особливої уваги звертає позиція А.А. Козловського щодо тощо, що увесь правотворчий і правозастосовний процес здійснюється через розв'язання низки пізнавальних проблем герменевтичного плану: необхідність розуміння соціальної ситуації, з'ясування форм її правової регламентації, роз'яснення основних положень законодавчого проекту, офіційне тлумачення прийнятого закону, неофіційні інтерпретації окремих його приписів у процесі реалізації та застосування права тощо [2, с. 39]. Саме тому, одним із важливих елементів діяльності адвоката направленої на практичну реалізацію правової аргументації у будь-яких її проявах має проявлятися не виключно через суто трактування матеріальної норми права, враховуючи практику правозастосування та судову практику, а і розглядати інші аспекти та прояви тих чи інших правовідносин чи фактичних обставин, дій або бездіяльності, тощо, з метою побудови якісної та аргументованої правової позиції.

Зокрема, гносеологічний підхід дозволяє з'ясувати, як традиційні юридичні доктрини і практики взаємодіють із сучасними технологічними інноваціями, створюючи нові форми правничої аргументації. Це сприяє не лише поглибленню теоретичного розуміння процесу аргументації, але й практичній оптимізації консультаційної адвокатської діяльності, особливо в позасудових процедурах. Фактично, гносеологія виступає мостом між класичними юридичними знаннями і новітніми підходами та технологічними досягненнями, що дозволяє створити інтегровану модель правничої аргументації. На нашу думку, розширене дослідження гносеологічних аспектів правничої аргументації відкриває нові перспективи для трансформації адвокатської практики, забезпечуючи більш глибоке розуміння процесів формування і трансформації юридичних знань, фактів та аргументів. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню ефективності правозастосування як у судових, так і в позасудових процедурах, що є особливо важливим у сучасній мінливій правовій реальності.

Як зазначає Манько Д.Г. юридична аргументація є відображенням особливостей здійснення практичної юридичної діяльності в певній правовій системі. Бо в ній відображаються характерні риси правового регулювання, звичаї та традиції, особливості ділової етики [3, с. 21]. Разом із тим, Манько Д.Г. зазначає, що доцільно виділяти юридичні технології окремих видів діяльності, так в залежності від специфіки предмету та методів здійснення такої діяльності можна виділити технології: адвокатської діяльності, діяльності прокуратури, діяльності суду та ін. Зазначені юридичні технології забезпечують високий рівень ефективності кожного окремого виду юридичної діяльності [4, с. 173].

Крім того, у подальших дослідженнях Манько Д.Г. обґрунтовує, що практична юридична діяльність має здійснюватися відповідно до вимог, сформульованих у юридичних алгоритмах, із застосуванням науково обґрунтованої інформації юридичних технологій [5, с. 9].

Крім того, Зейкан Я.П. зазначає що, адвокат має володіти вмінням аналізувати фактичну інформацію, орієнтуватись у нормативному

матеріалі та знаходити правову основу для вирішення проблеми довірителя, а також вміти віднаходити альтернативні способи вирішення проблеми. Адвокат має не тільки вказати на можливі способи вирішення проблеми, а й спрогнозувати позитивні та негативні наслідки таких дій [6, с. 24].

Звертаючись до аналізу чинного законодавства, відмітимо, що ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» чітко встановлює, що адвокат може здійснювати інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом [7]. Поруч із тим, Правила адвокатської етики, також не обмежують адвоката у здійсненні інших видів діяльності, не заборонених законом [8], що в комплексі, дає можливість адвокату здійснювати свою діяльність вільно та самостійно, з урахуванням вимог чинного законодавства, звісно, але якщо поглянути на це з точки зору правничої аргументації, адвокат має можливості всебічної роботи з точки зору реалізації правничої аргументації, у тому числі й позасудову, яка очевидно, є менш регламентованою процесуальним законодавством.

Як відомо, в правничій аргументації часто використовуються мовленнєві, емоційні та психологічні прийоми переконання опонента, що, на практиці проявляється в риториці та вмінні вибудовувати логічні та аргументовані конструкти, які, традиційно і є основою правничої аргументації. Однак, традиційно, використання зазначених елементів досить часто асоціюється із промовою адвоката в суді, ми є пропонуємо акцентувати увагу на позасудові моделі правничої аргументації, які вже розвиваються в контексті інтеграції класичних підходів, зазначених вище, з інноваційними. Так, юридичні знання активно інтегруються із сучасними цифровими інструментами, які відкривають перед сторонами можливості, наприклад віртуального відтворення місця події, або прогнозування тих чи інших варіантів розвитку подій за допомогою технологій штучного інтелекту, або використання інших графічних або аудіо-візуальних інструментів, які фактично будують нову парадигму правничої аргументації. Крім того, зазначене доповнюється можливістю швидкої роботи з даними та інформацією. Наприклад, застосування алгоритмів штучного інтелекту у поєднанні з традиційними методами юридичного аналізу дозволяє не лише швидко обробляти великі обсяги даних, а й робити прогнозування результатів правових спорів, що є критично важливим для оптимізації позасудових процедур.

Так, з огляду на викладене, проміжним елементом концептуалізації правничої аргументації в контексті тематики дослідження є те, що правнича аргументація має включати наступні аспекти, які, на нашу думку, є ключовими аспектами трансдисциплінарної реконфігурації правничої аргументації.

Збір, систематизацію та аналіз юридичних даних за допомогою технологічних інструментів, що забезпечить збільшення витрат часу адвоката та підвищить точність аналізу, підвищуючи якість аргументів та можуть бути використані для моделювання когнітивних процесів. Наприклад, алгоритми штучного інтелекту можуть аналізувати текстові дані з попередніх справ, виявляючи шаблони емоційного забарвлення та логічної послідовності аргументів. Це дозволяє адвокатам отримувати рекомендації щодо оптимізації власних аргументаційних стратегій, адаптуючи їх до специфічних психологічних характеристик опонентів.

Моделювання та прогнозування результатів за допомогою технологій машинного навчання, що допоможе не лише прогнозувати адвокатам можливі варіанти подальшого розвитку правового спору, а і допомагає розробити більш ефективні стратегії надання правової допомоги.

Впровадження когнітивних моделей та методів є ключовим, адже вони дозволяють враховувати не лише логіку, а й психологічні та емоційні фактори, що впливають на сприйняття інформації. Когнітивні моделі дозволяють детальніше розглянути, як адвокати та опоненти й інші сторони сприймають правову інформацію, формують судження та приймають рішення. Вони враховують індивідуальні особливості мислення, мотиваційні схеми та емоційні реакції, які можуть впливати на якість аргументації. Наприклад, розуміння того, як стрес чи емоційний стан може спотворити логічну послідовність аргументів, допомагає адвокатам адаптувати свої стратегії під час консультацій з клієнтами або при веденні переговорів. Когнітивні моделі містять емоційний аспект, а тому дають змогу адвокатам розробляти аргументи, які не тільки переконують раціонально, але й враховують емоційний фон співрозмовників. Це особливо важливо в позасудових процедурах, де комунікація відбувається в більш неформальному середовищі, а взаємодія з клієнтами та контрагентами значною мірою базується на довірі та емоційній складовій. Крім того, зазначене

сприяє більшій ефективності передачі інформації, оскільки враховуються стилістичні особливості, невербальні сигнали та інші елементи комунікації.

Крім того, оперативний доступ до оцифрованих даних надає можливість адвокату швидко в режимі реального часу переглядати та коригувати свої аргументації стратегії, що є особливо актуальним у позасудових процедурах, де своєчасність прийняття рішень є критично важливою.

Окремої уваги слід приділити й питанням дотримання етичних стандартів, пов'язаних із забезпеченням конфіденційності даних та збереженням правової доброчесності. Розробка методологічних рекомендацій щодо застосування цих інструментів є невід'ємною частиною трансдисциплінарного підходу, який дозволяє зберегти баланс між традиційними правничими методами та інноваційними технологіями.

Висновки і пропозиції. У підсумку проведеного дослідження можна стверджувати, що гносеологія права, як складова філософії права, виступає не лише теоретичною базою для розуміння процесів формування юридичних знань, а й ефективним інструментом для оптимізації адвокатської діяльності. Аналізуючи концептуальні підходи до правничої аргументації, було встановлено, що інтеграція гносеологічних засад із сучасними технологічними та когнітивними моделями дозволяє суттєво покращити якість формування правової позиції. Дослідження підтверджує, що традиційні юридичні доктрини, базовані на суворій логіці та нормативному аналізі, потребують модернізації в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій і зміни соціального контексту.

Особлива увага приділялася позасудовим процедурам, де адвокатська аргументація набуває додаткової гнучкості завдяки застосуванню інноваційних технологій, таких як алгоритми штучного інтелекту, машинного навчання та цифрове моделювання. Використання цих інструментів дозволяє не лише автоматизувати процес збору та аналізу юридичних даних, а й створити умови для моделювання когнітивних процесів, які враховують емоційний та психологічний контекст взаємодії з клієнтами та контрагентами. Такий підхід забезпечує більш оперативну та адаптивну реакцію на змінні правові реалії, що є критично важливим для сучасної правозастосовної практики. Водночас, проведений аналіз вказує на необхідність розробки єдиних методологічних рекомендацій, які враховують не тільки традиційні аспекти юридичного аналізу, але й специфіку використання сучасних інформаційних технологій у правничій аргументації. Синтез класичних правничих знань і новітніх технологічних рішень відкриває перспективи для створення інтегрованої моделі правничої аргументації, яка могла б слугувати базою для підвищення якості адвокатської діяльності як у судових, так і в позасудових процесах. Отже, результати дослідження свідчать про те, що розширене розуміння гносеології права сприяє трансформації правничої аргументації через впровадження інноваційних технологій та когнітивних методів аналізу. Це, своєю чергою, дозволяє адвокатам більш ефективно конструювати та захищати правову позицію, адаптуючись до викликів сучасного правового середовища. З огляду на це, подальші дослідження в даній галузі мають бути спрямовані на розробку та апробацію інтегрованих моделей, що забезпечують синергію традиційних юридичних підходів і технологічних інновацій, з метою підвищення ефективності правозастосування та якості юридичної допомоги.

Список використаної літератури:

1. Бандура О. О. Гносеологія права як складова філософії права (загальні думки). *Філософські та методологічні проблеми права.* 2018. № 1-2 (15-16). С. 25 – 33.
2. Козловський А.А. Гносеологічні принципи права. *Проблеми філософії права.* 2005. Том III. № 1-2. С. 32 – 44.
3. Манько Д. Г. Юридична аргументація: поняття та технології здійснення. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. Вип. № 30. С. 21-23.
4. Манько Д. Г. Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності: монографія. м. Одеса: Фенікс. 2019. 320 с.
5. Манько Д. Г. Юридичні технології адвокатської діяльності в системі цінностей права. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. № 37. С. 4-7.
6. Зейкан Я. П. Адвокатська техніка: методика підготовки прямого допиту і вступної промови. Х.: Фактор. 2016. С. 160.
7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text
8. Правила адвокатської етики. Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text

Bykov I. O. Gnoseology of Legal Argumentation in Advocacy Practice: Transdisciplinary Epistemological and Technological Reconfiguration of Extrajudicial Procedures

This article addresses the issue of the gnoseological foundations underlying legal argumentation in advocacy practice, aiming at a transdisciplinary reconfiguration of extrajudicial procedures. The author proposes an innovative approach grounded in the integration of epistemological principles, modern legal technologies, and cognitive models to reconceptualize traditional methods of formulating a legal position. The research is focused on identifying significant changes that occur in the argumentation strategies employed by attorneys during client consultations and in the resolution of disputes outside the courtroom. Special attention is paid to the analysis of how cutting-edge information technologies influence the process of constructing logical and substantiated arguments that ensure a high level of legal protection.

The methodological framework of the study encompasses a systematic analysis of contemporary theoretical concepts, an empirical examination of case studies drawn from extrajudicial dispute resolution practices, and a comparative analysis of the adaptation of technological solutions across various legal environments. Through a transdisciplinary approach, the study reveals novel aspects of the influence of gnoseological paradigms on legal argumentation, thereby allowing for a critical re-evaluation of advocacy practice in the context of the evolving challenges of modern legal application. The author emphasizes that effective argumentation in extrajudicial procedures possesses a distinct character, as it is based not solely on rigorous logical frameworks but also takes into account psychological, communicative, and emotional factors in interactions with clients and opposing parties.

The scientific novelty of this research lies in the development of an integrated model that synthesizes traditional legal approaches with contemporary technological tools to optimize extrajudicial legal consultancy. The findings indicate that reconfiguring legal argumentation through the lens of epistemological and technological innovations contributes to the formation of more adaptive strategies in advocacy practice. The conclusions drawn may serve as a foundation for the creation of new standards and methodologies that enhance the quality of legal assistance in an environment characterized by dynamically changing legal frameworks. Moreover, this article is intended to foster interdisciplinary dialogue among legal scholars, technology researchers, and practicing attorneys, thereby stimulating further studies in the field of innovative legal application methods and extrajudicial dispute resolution.

Key words: *advocacy practice, protection of rights, evidence formation, defender's activity, activity of the defense side, advocacy technique, gnoseology, innovations, consultative advocacy practice, creativity, extrajudicial procedures, legal position, legal thinking, legal argumentation, legal assistance, representation, legal activity, legal logic, legal psychology, legal case, legal argumentation, legal technique, legal technologies.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.456(4)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.22

Р. М. Бірюков
заступник начальника департаменту
Національної поліції України

EUCARIS ЯК СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ

В статті розглядається процес формування та діяльності системи EUCARIS (European Car and Driving License Information System) як підрозділу міжнародного поліцейського співробітництва в Європі. Досліджується шлях розвитку цієї системи від неформальної робочої угоди до інформаційного підрозділу Європейського Союзу. Досліджуються передумови формування EUCARIS, що полягали в зростанні рівня злочинності, пов'язаної з викраденням автомобілів, а також з формуванням ЄС як зони без кордонів, що дозволяло легко переміщати викрадені транспортні засоби між країнами, зокрема з метою сприяння іншій злочинній діяльності, такій як торгівля наркотиками та тероризм. Підкреслюється, що формування EUCARIS стало відповіддю на тренд до «відмивання» викрадених автомобілів, що формувався.

Досліджується формування EUCARIS як пілотного проекту окремих держав, що призвів до утворення неформального співробітництва в розвитку системи обміну інформацією між національними базами даних. Встановлюється, що неформальність системи зумовлювалася відсутністю правових та інституційних можливостей до утворення формалізованої інституції на рівні ЄС, що зумовило утворення EUCARIS в форматі міжурядової угоди. Виявляється, що в подальшому взаємозв'язок системи з поліцейським співробітництвом в рамках ЄС був посилений рядом рішень Ради ЄС, що визначили EUCARIS як ключову ланку інформаційного обміну між державами-учасницями.

Простежується еволюція системи EUCARIS, що призвела до призначення її в якості офіційної інформаційної системи ЄС. Досліджується законодавство ЄС, що посилається на EUCARIS як на головний механізм в обміні інформацією щодо транспортних засобів, зокрема в транскордонному контексті. Розглядаються альтернативи EUCARIS, що виникли після 2017 року в світлі зміни природи та наростання обсягів транскордонної злочинності, пов'язаної із викраденням автомобілів, які викликали практичну потребу в посиленні структур співробітництва. Робиться висновок про те, що система EUCARIS стала одним з найбільш успішних прикладів вертикальної інтеграції в сфері міжнародного поліцейського співробітництва в Європі.

Ключові слова: *міжнародне поліцейське співробітництво, поліцейська інтеграція в Європі, EUCARIS, боротьба з викраденням автомобілів, міжнародна злочинність.*

Постановка проблеми. Період 1990-х та початку 2000-х років став періодом активного розвитку міжнародного поліцейського співробітництва в Європі, ключовим проявом чого став початок діяльності Європейського поліцейського управління (Європолу). Саме Європол отримує левову частину уваги в дослідженнях, хоча він був не єдиною структурою співробітництва, що виникла. Важливою тенденцію розвитку міжнародного поліцейського співробітництва в Європі стала його професіоналізація та поступове проникнення з рівня міждержавного співробітництва на рівень відомчого співробітництва з конкретних вузьких питань. Найяскравішим проявом цього стало започаткування системи EUCARIS, спрямованою на боротьбу зі злочинами, пов'язаними з транспортними засобами. Діяльність цієї системи відбувалася поза

© Р. М. Бірюков, 2024

контролем і, ймовірно, поза бажанням органів ЄС. Тим не менш, актуальна потреба в поліцейському співробітництві в цій сфері зробила систему життєздатною, а результати її діяльності – вартими уваги.

Метою дослідження є встановлення особливостей діяльності системи EUCARIS, виявлення її організаційно-інституційних особливостей та простеження впливу, який заснування та діяльність цієї системи мали на розвиток міжнародного поліцейського співробітництва в Європі.

Стан опрацювання проблематики формування та розвитку EUCARIS можна назвати незадовільним. Хоча Україна приєдналася до цієї системи, у вітчизняних дослідженнях практично відсутні будь-які згадки про цю систему. Небагато досліджень проводилося і за кордоном, серед яких можна виділити, хіба що, роботу І. Діжкстри. Це вказує на актуальну проблему в дослідженні системи EUCARIS вітчизняною юридичною наукою.

Виклад основного матеріалу. Ряд ініціатив відновив поліцейське співробітництво в рамках ЄС напочатку 2000-х років. Серед найбільш важливих слід назвати створення Європейської інформаційної системи щодо автомобілів та прав на управління автомобілем (European Car and Driving License Information System, EUCARIS) та мережі Прюм, що частково перетиналися і навіть частково інтегрувалися одна в одну.

EUCARIS представляє собою децентралізовану інформаційну систему, що була формально визнана ЄС, та полегшує обмін інформацією щодо автомобілів та прав на управління автомобілем, а також інших даних, пов'язаних з транспортом, між європейськими країнами в боротьбі зі злочинами, пов'язаними з автомобілями. Вона була започаткована в середині 1990-х років як неформальна робоча угода між трьома державами-учасницями, до якої пізніше приєдналися інші, що призвело до перетворення EUCARIS на широко визнану інформаційну систему з постійно зростаючою базою користувачів [1]. Як така, вона зараз фактично формує частину офіційного ландшафту ЄС з інформаційного обміну. Її використання частково ґрунтується на законодавстві ЄС та поширюється на держави-учасниці та держави, що не є учасницями ЄС. Таким чином, EUCARIS являє собою приклад диференційованої інтеграції в європейському поліцейському співробітництві. В цьому контексті зростаюча взаємозалежність та внутрішньодержавне політичне підприємництво найбільшим чином вплинули на розвиток співробітництва. EUCARIS стає все більш пов'язаний та інтегрований з мережею ЄС.

Передумови для розвитку EUCARIS виникли в 1980-х роках, коли проблематика злочинів, пов'язаних з автомобілями зростала по всьому ЄС. Особливо від цього страждали центральноєвропейські країни такі як Німеччина, що стали ключовими транзитними точками та кримінальними хабами для ввозу та вивозу викрадених автомобілів. Шенгенська угода та подальше усунення прикордонного контролю особливо вплинули на розвиток транскордонного викрадення та контрабанди автомобілів [2]. Також цей розвиток був пов'язаний з можливістю використання автомобілів викрадених в одній країні для скоєння злочинів, наприклад, терористичних нападів, в інших країнах. Викрадені в одній країні автомобілі могли бути вільно зареєстровані в іншій країні, органи якої не мали інформації про викрадення. «Відмивання» викрадених автомобілів становило собою зростаючий тренд, що експлуатував різницю правового регулювання в національних правових системах та прогалини в інформації.

Незважаючи на зростаючу взаємозалежність, особливо серед держав Центральної Європи, викрадення автомобілів залишалося вторинним політичним питанням. Воно було помітним лише в практиці на поліцейському рівні. Через це Нідерланди в 1994 році звернулися до інших держав-учасниць з пропозицією запустити багатостороннє співробітництво в обміні інформацією щодо автомобілів та прав на управління автомобілів. Ця ініціатива походила з внутрішньодержавного рівня, а саме від Органу з реєстрації автомобілів та видачі прав на управління автомобілями Нідерландів. З огляду на функціональну взаємозалежність та практичні потреби в міжнародному співробітництві, заступник директора цього органу Г. ван дер Бругген зв'язався зі своїми колегами в Бельгії та Люксебмурзі щодо підготовки відповідного пілотного проекту.

Ідея професіоналізації співробітництва була підтримана на конференції, де органи реєстрації автомобілів європейських країн підтвердили, що вони стикаються з аналогічними проблемами. Відповідно, державами Бенілюксу було узгоджена реалізація пілотного проекту. Першим кроком стало затвердження концепції обміну даними щодо автомобілів та прав на

управління автомобілями між зацікавленими державами. Вона призвела до створення широкого, хоча й неформального співробітництва в розвитку децентралізованої технічної системи для полегшення обміну даними між національними базами даних [2].

Вибір багатостороннього неформального формату поза межами ЄС пояснюється трьома факторами: асиметричною взаємозалежністю, внутрішньодержавним політичним підприємництвом та відсутністю інституційного прецеденту на рівні ЄС, Асиметрія внутрішніх та зовнішніх взаємозалежностей між державами-учасницями суттєво вплинула на вибір Нідерландами горизонтальної системи. Співробітництво між органами безпеки держав, що мали спільну позицію та бачення, та були близькими культурно була простою на рівні особистих контактів та існуючих інституційних зв'язків. Крім того, зовнішні взаємозалежності були вищими відносно безпосередніх сусідів Нідерландів. Хоча органи реєстрації автомобілів інших країн стикалися з подібними проблемами викрадення автомобілів та підробки прав на управління автомобілями, не кожна країна мала подібний рівень взаємозалежності та спроможності поліції. Відповідно, деякі держави-учасниці не розглядали розбудову спроможностей боротьби з викраденням автомобілей та підробкою прав як пріоритет.

Не всі держави-учасниці вдалося переконати приєднатися до ініціативи з самого початку, оскільки законодавчий процес в ЄС в той час просто не передбачав створення такої моделі співробітництва. Були відсутні концепції обміну даними в межах ЄС, подібні спроби на рівні ЄС раніше не здійснювалися, а Конвенція про Європол ще не була підписана. В сфері правосуддя та внутрішніх справ був відсутній реальний прецедент формалізації колективних дій на наднаціональному рівні. Крім того, чимало країн, з якими існувала потреба в інформаційному обміні, особливо держави Східної Європи та Балкан, ще не були учасниками ЄС, Відповідно, Нідерланди свідомо обрали формат співробітництва, що не вимагав членства в ЄС у вигляді звичайної міжурядової угоди, що сприяла боротьбі зі злочинністю, пов'язаною з автомобілями.

Ці прагнення знайшли відображення в підписаному в Люксембурзі в 2000 році договорі. Хоча він не був правовим інструментом ЄС, а скоріше багатостороннім договором між п'ятьма державами-учасницями, він створював ясні правила щодо захисту персональних даних. Наприклад, відповідно до статті 18 Договору, сторони зобов'язалися призначити внутрішньодержавні наглядові органи з метою моніторингу виконання умов договору щодо захисту персональних даних. Такі наглядові органи повинні були проводити незалежний нагляд та перевірки для забезпечення прав і свобод осіб [3, ст. 18]. Таким чином, була сформована правова основа для створення законодавства щодо інформаційного обміну всередині EUCARIS. Хоча ЄС, зокрема Європейська Комісія не отримали активної ролі, нагляд за збереженням персональних даних здійснювався саме Комісією у відповідності до Директиви 95/46/ЕС про захист персональних даних [4]. Цей формальний зв'язок з системою захисту персональних даних ЄС не тільки забезпечував спільні стандарти, дотримання яких добивалися Німеччина та Сполучене Королівство, але також задовольняв практичну потребу в професіоналізації певних аспектів співробітництва, що ставало все більш складним.

Система EUCARIS була створена органами реєстрації автомобілів та міністрами транспорту всередині першої опори ЄС, але стаття 9 Договору 2000 року передавала частину відповідних повноважень національним безпековим органам. Частина друга статті 2 Угоди визначала в якості однієї з головних цілей EUCARIS «допомогу в запобіганні, розслідуванні та кримінальному переслідуванні злочинів за законодавством окремих держав в сфері прав на управління автомобілями, реєстрації автомобілів та іншого пов'язаного з автомобілями шахрайства та злочинності» [5, ст. 2]. Однак, внутрішні та зовнішні взаємозалежності стали основними рушіями преференцій держав для того, аби зробити EUCARIS більш формальним інструментом поліцейського співробітництва в рамках ЄС.

Так, взаємозв'язок з ЄС та поліцейським співробітництвом в рамках ЄС був посилений декількома правовими інструментами. Серед них рішення Ради 2004/919/ЕС [6] щодо транскордонних впливів злочинності, пов'язаної з автомобілями, та рішення 2008/615/JHA [7] і 2008/616/JHA [8], що визначили EUCARIS як ключову ланку для обміну даними між державами-учасницями та прояснили які саме аспекти системи EUCARIS є обов'язковими чи опціональними для держав-учасниць.

Історичною поворотною точкою став 2007 рік, коли Прюмським рішенням Ради

EUCARIS був призначений офіційною інформаційною системою ЄС [9]. Це відбулося в світлі суттєвої підтримки EUCARIS державами-учасницями та фактичного призначення його центральною платформою з обміну даними в контексті ЄС, що змусило Комісію нарешті відмовитися від супротиву та просування альтернативної системи. Таким чином, інституційна взаємозалежність сприяла пріоритезації EUCARIS порівняно з альтернативними каналами співробітництва та розвитку наднаціонального політичного підприємництва на його підтримку. Однак, такого політичного підприємництва знизу та згори виявилося недостатньо для того, аби зсунути преференції держав в бік глибшої інтеграції. В 2010 році Комісія вперше явно погодилася, аби держави-учасниці використовували технології EUCARIS для обміну інформації щодо прав на управління транспортними засобами. З тих пір законодавство ЄС офіційно посилається на EUCARIS як на переважний механізм співробітництва в обміні інформацією щодо транспортних засобів, а в 2012 році держави-учасниці визначили EUCARIS як офіційну платформу для полегшення транскордонного обміну інформацією щодо дорожніх аварій [10]. Це юридично посилило EUCARIS як інструмент ЄС.

Незважаючи на зростаючу кількість членів на практиці, більшість сторін продовжували користуватися EUCARIS на підставі власного законодавства, а не законодавства ЄС [11]. В результаті цього, діяльність EUCARIS продовжують супроводжувати тривалі процедури повсякденного співробітництва, що зумовлює потребу в інтенсифікації та спрощенні співробітництва. Так в 2012 році Комісія запропонувала регламент, що спрощував передачу автомобілів, зареєстрованих в інших державах-учасницях, всередині європейського ринку. Якщо б відповідний регламент був ухвалені, він би змін зробити Договір про EUCARIS більш сумісним з іншим законодавством ЄС в якості єдиної правової бази для інформаційного обміну [12]. Однак, держави-учасниці ЄС так і не змогли домовитися щодо його правової бази. Таким чином, суттєвий крок в бік централізації та інтеграції зазнав невдачі на політичному рівні, незважаючи на тиск політичних підприємців з внутрішньодержавного та міжнародного рівнів. Через це Комісія формально відкликала свою пропозицію в липні 2018 року.

На фоні провалу проекту регламенту та постійно зростаючої взаємозалежності, не дивно, що держави-учасниці EUCARIS запустили альтернативну інтеграційну ініціативу в 2017 році, оскільки Договір про EUCARIS потребував оновлення для того, аби відповідати обставинам. Зокрема, кримінальні ринки в даній сфері ставали все більш пов'язаними та все більше перетиналися з іншими формами злочинів, що зумовлювало зростаючу взаємозалежність в боротьбі зі злочинами, пов'язаними з автомобілями. Зміна природи та зростання обсягів транснаціональної злочинності викликали практичну потребу в посиленні структур кооперації з метою досягнення швидких оперативних результатів.

Хоча EUCARIS почався як переважно технічна платформа в сфері транспорту та дорожнього руху, а не як питання політики правосуддя та внутрішніх справ, зростаюча внутрішня взаємозалежність та наростаюча політична адвокація на рівні ЄС спричинили поглиблення вертикальної інтеграції. Зростаюча роль ЄС, а особливо Комісії, ставала все більш важливою у визначенні преференцій держав-учасниць щодо EUCARIS. Вже в 2012 році держави-учасниці підкреслювали важливість належного використання існуючих баз даних та потребу в посиленні нагляду Комісії при застосуванні існуючих правових інструментів ЄС [13]. Повноцінне застосування EUCARIS потребувало змін в пов'язаних правових інструментах, таких як Прюмське рішення Ради для того, аби поліцейські організації могли повноцінно користуватися інформацією, пов'язаною з автомобілями, на рівні ЄС. Це виглядає питанням політичної волі та змін в законодавстві. Наднаціональне політичне підприємництво в цій сфері могло б відіграти суттєву роль в розвитку EUCARIS.

Висновки. Поява EUCARIS стала новим кроком в розвитку міжнародного поліцейського співробітництва в Європі. Від загальних питань, що розглядалися в рамках такого співробітництва на ранньому етапі в 1970-х та 1980-х роках, вона перейшла до конкретного технічного співробітництва в боротьбі з цілою групою злочинів, пов'язаних з викраденням автомобілів. На відміну від Європолу, чий мандат в цей період був вкрай вузьким та обмежувався питаннями інформаційного обміну, система EUCARIS дозволяла здійснювати конкретні формати співробітництва. Поява цієї системи стала відповіддю на практичні виклики, з якими стикалися поліцейські органи країн Європи, а її розвиток на рівні багатосторонніх угод демонструє неготовність ЄС в цілому розвивати конкретні

та тісні формати міжнародного поліцейського співробітництва в цей період. Як наслідок, система EUCARIS виникла та функціонувала як прояв міждержавних відносин в Європі, а не як система ЄС, а подальші спроби її інституціоналізації стали відповіддю ЄС на цей виклик.

Список використаних джерел

1. Dijkstra I. EUCARIS: The Basics, 2022. URL: https://uvarbox.eu/wp-content/uploads/2022/10/7.-20221018-EUCARIS-Basics-UVAR-Exchange-Workshop-Brussels-v0.1.pdf (дата звернення: 03.09.2024).
2. The Origins of EUCARIS. URL: https://www.eucaris.net/general-information/origin (дата звернення: 03.09.2024).
3. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24 жовтня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242#Text (дата звернення: 04.08.2024).
4. Treaty concerning a European Vehicle and Driving Licence Information System (EUCARIS), 2000. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7cb5d5e5274a2f304ef9d0/7064.pdf (дата звернення: 04.09.2024).
5. 2004/919/EC: Council Decision of 22 December 2004 on tackling vehicle crime with cross-border implications. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004D0919 (дата звернення: 04.09.2024).
6. Council Decision 2008/615/JHA of 23 June 2008 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2008/615/oj (дата звернення: 04.09.2024).
7. Council Decision 2008/616/JHA of 23 June 2008 on the implementation of Decision 2008/615/JHA on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2008/616/oj (дата звернення: 04.09.2024).
8. Initiative of the Federal Republic of Germany with a view to the adoption of a Council Decision 2007/…/JHA of … on the implementation of Decision 2007/…/JHA on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime (2007/C 267/06). URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:267:0004:0008:EN:PDF (дата звернення: 05.09.2024).
9. Directive 2011/82/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 facilitating the cross-border exchange of information on road safety related traffic offences. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0082 (дата звернення: 05.09.2024).
10. Association of European Vehicle and Driver Registration Authorities. EUCARIS General Assembly, 2017. URL:
11. https://www.ereg-association.eu/news-items/eucaris-general-assembly (дата звернення: 05.09.2024).
12. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council simplifying the transfer of motor vehicles registered in another Member State within the Single Market. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52012PC0164 (дата звернення: 05.09.2024).
13. Commission Staff Working Document (SWD/2012/0081 final)–Accompanying the document & Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on simplifying the transfer of motor vehicles registered in another Member State within the Single Market. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52012SC0081 (дата звернення: 06.09.2024).

Biriukov R. M. EUCARIS as a system of international police cooperation in Europe

The article examines the process of formation and operation of the EUCARIS (European Car and Driving License Information System) system as a unit of international police cooperation in Europe. The path of development of this system from an informal working agreement to an information division of the European Union is studied. The prerequisites for the formation of EUCARIS are investigated, which were the increase in the level of crime related to car theft, as well as the formation of the EU as a zone without borders, which allowed the easy movement of stolen vehicles between countries, in particular with the aim of facilitating other criminal activities, such as trafficking drugs and terrorism. It is emphasized that the formation of EUCARIS was a response to the emerging trend towards «laundering» of stolen cars.

The formation of EUCARIS as a pilot project of individual states, which led to the formation of informal cooperation in the development of the system of information exchange between national databases, is studied. It is established that the informality of the system was caused by the lack of legal and institutional opportunities for the formation of a formalized institution at the EU level, which led to the formation of EUCARIS in the format of an intergovernmental agreement. It turns out that in

the future, the relationship of the system with police cooperation within the EU was strengthened by a number of decisions of the Council of the EU, which defined EUCARIS as a key link of information exchange between the participating states.

The evolution of the EUCARIS system, which led to its designation as the official information system of the EU, is traced. EU legislation referring to EUCARIS as the main mechanism for the exchange of information on vehicles, particularly in a cross-border context, is examined. Alternatives to EUCARIS that emerged after 2017 are considered in light of the changing nature and growth of cross-border carjacking crime, which has created a practical need to strengthen cooperation structures. It is concluded that the EUCARIS system has become one of the most successful examples of vertical integration in the field of international police cooperation in Europe.

Key words: *international police cooperation, police integration in Europe, EUCARIS, fight against car theft, international crime.*

УДК 341.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.23

Я. С. Зінченко-Тулуб
аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету

Б. В. Островська
доктор юридичних наук, страший дослідник,
професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ВИКРИВАЧІВ

У статті розглядаються європейські стандарти захисту викривачів, що є ключовоми інструментами у забезпеченні прозорості, боротьби з корупцією та дотриманні верховенства права. Особлива увага приділена аналізу Директиви ЄС 2019/1937 «Про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Європейського Союзу» та її вплив на національні правові системи країн-членів.

Зауважено, що Директива встановлює лише мінімальні стандарти для захисту викривачів, надаючи країнам-членам ЄС можливість розвивати більш суворі та детальні механізми національного рівня в залежності від потреб або конкретних умов. Стаття підкреслює значення адаптації європейського досвіду для інших країн у контексті зміцнення демократичних інститутів та захисту суспільних інтересів.

Виявлено, що якість імплементації стандартів захисту викривачів в національні правові системи держав-членів Європейського Союзу має вирішальне значення для того, щоб викривачі могли безпечно повідомляти про порушення, не відчуваючи загрози за своє майбутнє.

Висвітлено основні принципи, механізми захисту викривачів, а також виклики, пов'язані з імплементацією цих стандартів. У статті підкреслюється важливість розуміння політичних і соціальних бар'єрів, зокрема в постсоціалістичних країнах з тоталітарним минулим, де існує упереджене ставлення до викривачів та утотожнення їх з інформаторами, наведено основні їх відмінності.

Досліджено основні положення Директиви, зокрема матеріальну та персональну сферу дії, механізми створення каналів повідомлення. Також висвітлено роль публічних каналів у випадках, коли інші способи повідомлення про злочини виявляються недостатньо ефективними.

Додатково розглядаються питання, пов'язані із захистом інформації, що стосується національної безпеки, а також питання, повязані з відсутністю відповідного регулювання для викривачів у межах Директиви. Автором розкрито питання про переваги та ризики включення секретної інформації до матеріальної сфери дії положень про викривачів у національному законодавстві в контексті транспонування положень Директиви.

На думку автора, важливо досягти балансу між захистом викривачів та необхідністю збереження комерційної та секретної інформації.

Ключові слова: *викривачі, захист, стандарти, канали повідомлення, публічне повідомлення, захист викривачів, конфіденційність.*

Обґрунтування актуальності теми дослідження. Захист викривачів є важливим елементом демократичного суспільства та правової держави, який сприяє боротьбі з корупцією, захисту прав людини та підтримці сталого розвитку. Європейський Союз (ЄС) визнає критичну роль викривачів у виявленні порушень у сфері прав людини, екології, фінансів тощо. Це підтверджується ухваленням Директиви 2019/1937, спрямованої на забезпечення надійного захисту осіб, які повідомляють про порушення.

Однак реалізація уніфікованих європейських стандартів стикається з низкою суттєвих викликів. Серед головних проблем варто виділити недосконаліть правових механізмів у деяких країнах, низький рівень інформованості населення щодо прав викривачів, а також спротив

© Я. С. Зінченко-Тулуб, Б. В. Островська, 2024

зацікавлених сторін, особливо в приватному секторі та сфері оборони. Крім того, важливу роль відіграють культурні відмінності між країнами, які впливають на рівень готовності громадян повідомляти про виявлені порушення.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Питання формування європейських стандартів захисту викривачів є предметом наукових досліджень як вітчизняних, зокрема А. А. Страшок, І. А. Толкачова, О. П. Хамходера, так і зарубіжних експертів у галузі права, які аналізують причини виникнення та розвитку цих стандартів, їх вплив на правову систему, а також ризики, пов'язані з імплементацією, серед яких В. Абазі, Н. Колнерик**,** С. Кішова, А. Кун та інші.

Метою статті є аналіз європейських стандартів захисту викривачів у контексті їхньої ролі у зміцненні демократичних інститутів, забезпеченні верховенства права та сприянні прозорості в суспільстві. Стаття досліджує основні положення Директива ЄС 2019/1937, її вплив на національні системи країн-членів ЄС, а також виклики, що виникають у процесі імплементації цих стандартів. Ця стаття також ставить за мету визначити ключові аспекти, які необхідно враховувати під час адаптації європейського досвіду в українську правову систему.

Викладення основного матеріалу. У Європейському Союзі (ЄС) стандарти захисту викривачів поступово стають важливими складовими нормативно-правових систем країн-членів, охоплюючи міжнародний і національний рівні.

Варто зазначити, що поштовхом для розвитку захисту викривачів у Європі стали кілька факторів.

По-перше, великі корупційні скандали, такі як LuxLeaks (2014), Panama Papers (2016), які продемонстрували важливість ролі викривачів у виявленні зловживань і незаконних дій на різних рівнях, зокрема у фінансовій сфері.

По-друге, підвищена увага до захисту прав людини та демократичних процесів. Європейські уряди та інституції почали більше зосереджуватись на важливості захисту тих, хто повідомляє про порушення, як частини зусиль з підтримки верховенства права, прозорості та боротьби з корупцією.

По-третє, тиск з боку громадянського суспільства та недержавних організацій. Зокрема, неурядові організації та правозахисні групи активно виступали за створення надійної системи захисту викривачів, шляхом закликів до розробки законодавства, яке б забезпечувало безпеку викривачів. Однією із найвідоміших є міжнародна антикорупційна організація Transparency International, що здійснила значний вплив шляхом лобіювання захисту викривачів як на міжнародному, так і національному рівнях країн ЄС.

Результатом таких старань було прийняття Директиви (EU) 2019/1937 щодо захисту осіб, які повідомляють про порушення законодавства Союзу [3], що стала ключовим кроком у створенні загальноєвропейської системи захисту викривачів, також відома як Директива про захист викривачів або Директива ЄС щодо захисту викривачів [1, с. 640].

Ця директива наклала зобов'язання на всі держави-члени до 17 грудня 2021 року прийняти закони для забезпечення правового захисту викривачів (стаття 26, пункт 1). Це зобов'язання виглядає досить логічним, оскільки ефективність реалізації директив ЄС насамперед залежить від якості її використання на національному рівні.

Таким чином, держави-члени ЄС зобов'язані транспонувати положення директиви у своє національне законодавство. Одночасно з цим, держави вільні у виборі способу перенесень положень директиви: шляхом прийняття окремого закону про викривачів, як це зробила Австрія із законом про викривачів «Hinweisge berInnenschutzgesetz», або внесення змін до існуючого, що демонструє приклад Франції, яка включила норми про викривачів до закону «Sapin 2».

Нінон Колнерік, колишня суддя Європейського Суду та член консультативної ради Інституту світського права, підкреслює, що імплементація директив не завжди потребує прийняття окремих законодавчих актів у кожній державі-члені. В залежності від характеру директиви, достатньо існуючого правового середовища, яке може забезпечити ефективну реалізацію її положень [2, с. 11].

Директива встановила загальні мінімальні стандарти захисту викривачів (стаття 1), однак це не виключає можливості для країн-членів розширювати цей захист на інші сфери, не охоплені директивою. Отже, держави можуть вдосконалювати захист викривачів, але ніяк не погіршувати.

Слід зауважити, що імплементація Директиви ЄС 2019/1937 щодо захисту викривачів стала складним завданням для багатьох держав-членів ЄС[5]. Директива передбачала завершення цього процесу до 17 грудня 2021 року, однак значна кількість країн не змогла виконати вста-

новлені зобов'язання вчасно. Це спричинило юридичні прогалини, які ускладнюють ефективне забезпечення захисту викривачів на національному рівні.

Основною причиною затримки стала складність адаптації законодавства, оскільки урядам довелося враховувати особливості своїх правових систем. Наприклад, деякі країни-члени ЄС вже мали діючі системи захисту викривачів, які необхідно було привести у відповідність до стандартів закладених Директивою, в той час, коли у інших не існувало положень з захисту викривачів, а тому доводилося починати їх розробку з нуля.

Аттіла Кун вказує на історичну складову, за якою в англосаксонських країнах викривачів зазвичай сприймають позитивно, тоді як у континентальній Європі, зокрема в Угорщині, часто переважає скептицизм і культурна неприязнь до них [6, с. 117].

Суспільні та політичні бар'єри, особливо характерні для постсоціалістичних країн, важливі для аналізу, адже викривачів там часто асоціюють із практиками тоталітарного минулого, що сприяє їхньому сприйняттю як інформаторів.

Попри те, що і викривачі, і інформатори забезпечують цінну інформацію для розкриття злочинів, їхні мотиви та суспільне сприйняття суттєво різняться.

Викривачі діють із почуття морального обов'язку, повідомляючи про суспільно значущі порушення без особистої вигоди, тоді як інформатори зазвичай керуються власними інтересами або прагненням винагороди [10, с. 58].

Основні стандарти захисту викривачів, впроваджені Директивою, умовно можна поділити на:

– Персональну (особисту) сферу;
– Матеріальну сферу;
– Канали повідомлення.

Кожен з вищезазначених пунктів висуває важливі питання, що мають вирішальне значення для забезпечення системи захисту викривачів. Персональна сфера охоплює визначення, хто може вважатися викривачем і на кого поширюються гарантії захисту. Матеріальна сфера стосується характеру інформації, яка може бути розкрита, зокрема правопорушень або питань, що мають суспільну значущість. Водночас питання каналів повідомлення зосереджується на тому, як і через які механізми інформація має бути передана для забезпечення конфіденційності, належного реагування та ефективного розгляду.

Директива ЄС 2019/1937 визначає, хто має право на захист як викривач. Це один із ключових аспектів Директиви, оскільки він охоплює не лише традиційних працівників, а й ширший спектр осіб, які можуть зіткнутися з порушеннями і повідомити про них. По-перше, мова йде не лише по чинних працівників, а й про тих, чиї трудові відносини вже завершилися (пункт 9, стаття 5). По-друге, у випадку, коли інформація про правопорушення була отримана на етапі переддоговірних переговорів, тобто особа формально не є працівником, але на неї може поширюватися захист Директиви.

Такий підхід, запропонований європейським законодавцем, можна пояснити формулюванням англомовної версії Директиви, де термін «викривач» визначається як особа, що повідомляє про правопорушення, які належать до матеріальної сфери дії, у контексті «діяльності, пов'язаної з роботою» («work-related activities»). Директива в положеннях статті 4 йде далі і поширює захист на волонтерів, оплачуваних чи неоплачуваних стажерів, підрядників, субпідрядників і постачальників, самозайнятих осіб, акціонерів, керівництво та адміністративні або наглядові органи. Таким чином, для набуття статусу викривача не обов'язково перебувати у прямих трудових відносинах, достатньо будь-якого професійного чи робочого зв'язку, що відповідає цій сфері.

Стандарти матеріальної сфери визначають, які види порушень підлягають повідомленню і які сфери регулювання охоплюються захистом викривачів.

Відповідно до статті 2 1(a) Директиви ЄС 2019/1937 ці порушення можуть стосуватися державних закупівель, фінансових послуг, фінансування тероризму, безпеки продукції, транспортної безпеки, захисту навколишнього середовища, радіаційного захисту та ядерної безпеки, захисту конфіденційних та персональних даних.

Таким чином, ключова перевага стандартів матеріальної сфери – це всеосяжність захисту, що дозволяє викривачам у визначених Директивою галузях діяти без страху перед репресіями, помстою.

Сара Кішова [7, с. 32], аналізуючи розбіжності між підходами Директиви ЄС 2019/1937 і принципами Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), наголошує на обмеженості матеріальної сфери дії Директиви, яка зосереджується лише на порушеннях законодавства ЄС і захисті фінансових інтересів Союзу,

порівняно з ширшим застосуванням принципів ЄСПЛ, зокрема статті 10 Конвенції, що охоплює свободу вираження поглядів у багатьох контекстах. Вона звертає увагу на те, що національна імплементація Директиви може звузити захист викривачів лише до справ, які безпосередньо стосуються інтересів ЄС, що може викликати невизначеність і стримувати викривачів від повідомлення про порушення.

Віджиленка Абазі зазначає, що Директива ЄС про захист викривачів не охоплює інформацію, яка підпадає під режими національної безпеки або класифіковану як секретна [1, с. 643]. На її думку, виключення цієї категорії інформації є суттєвою прогалиною, яка може бути вирішена національними законодавцями, якщо держави-члени ЄС ухвалять рішення включити захист секретної інформації до своїх правових актів під час транспонування Директиви.

З одного боку, держави часто використовують аргументи національної безпеки для засекречення інформації, яка насправді стосується корупційних схем або зловживань, а не реальних загроз безпеці, а отже, відсутність захисту викривачів у цій сфері сприяє зловживанню системою секретності, що може призвести до недовіри до державних органів та браку підзвітності.

З іншого, варто розуміти, що така інформація може мати досить делікатний характер для держави, а її розкриття нанесе репутаційні збитки та зашкодить національним інтересам чи національній безпеці загалом. Наприклад, в контексті розкриття інформації про правопорушення викривач може повідомити про певні секретні дані, що можуть наражати на ризик життя військових і цивільних, а також поставити під загрозу стратегічні позиції держави.

Яскравим прикладом є випадок Едварда Сноудена, який оприлюднив інформацію про існування раніше засекречених програм масового спостереження та збору даних, які здійснювалися під керівництвом уряду США. Унаслідок цього Сноуден був звинувачений у шпигунстві, що змусило його покинути країну й шукати притулку за кордоном.

Ед Морріссі, американський консервативний блогер, зазначає, що Сноуден цілком міг розкрити незаконну та неконституційну діяльність, однак його дії щодо публічного розкриття секретної інформації, без попереднього повідомлення у відповідні органи порушили закон, «призначений для збереження законних даних національної безпеки та активів від наших ворогів; він призначений для збереження безпеки американців» [4].

Тому, на нашу думку, незважаючи на критику, обмеження в цій сфері мають цілком об'єктивне підґрунтя, оскільки розголошення такої інформації може мати негативні наслідки в контексті забезпечення національної безпеки, а отже, необхідний збалансований підхід щодо збереження інформації, що захищається режимом національної безпеки та діяльністю викривачів.

Згідно з Директивою ЄС 2019/1937, яка регулює захист викривачів, звітування має відбуватися через визначені канали повідомлень, щоб забезпечити ефективність системи та гарантувати захист викривачів. Ці канали поділяються на внутрішні (всередині організації), зовнішні (компетентний орган) та публічні (ЗМІ, медіа тощо).

Порядок використання каналів не є суворо регламентованим. Однак Директива (стаття 7, пункт 2) вказує на необхідність заохочення з боку держав звітування через внутрішні канали «перед звітуванням через зовнішні канали звітності» у випадку відсутності ризику помсти. Положення Директиви про внутрішні канали звітування містять вимогу щодо створення процедури для внутрішньої звітності у всіх юридичних особах в приватному та державному секторах з 50 або більше працівниками. В залежності в характеру діяльності суб'єкта кількісна вимога може відрізнятися. Наприклад, у випадку юридичних осіб приватного сектору, що здійснюють свою діяльність з ризиком для навколишнього середовища, кількісна вимога щодо працівників анулюється (стаття 8, пункт 7).

З одного боку, це дозволяє організації вирішити та виправити проблему всередині організації, що може завдати меншої шкоди її репутації, проте, з іншого боку, ефективність залежить від готовності організації розглядати та вирішувати скарги [10, с. 57]. В свою чергу, відсутність такої мотивації може призвести до ризику помсти по відношенню до викривача та необхідності використання зовнішнього каналу повідомлення.

Директива в положеннях статті 11 покладає обов'язок щодо створення зовнішніх каналів на держави-члени. Зовнішні канали – це компетентні органи, уповноважені на отримання звітів викривачів та подальших дій. І це може бути досить широкий перелік органів як загальної компетенції, так і тих, що зосереджені на адміністративному нагляді. Крім цього, Директива передбачає позадержавне повідомлення до

таких установ як: Європейське агентство з безпеки на морі, Європейське агентство з авіаційної безпеки, Європейське управління по боротьбі з шахрайством та інші (пункт 69 Директиви). В цих випадках, очевидно, мова йде про досить серйозні злочини у зазначених сферах.

Загалом, використання зовнішнього каналу викривачем може бути доцільним у випадку неефективності внутрішнього каналу повідомлення.

З одного боку, звернення до компетентних органів допомагає забезпечити офіційний розгляд викриття, але в той же час може бути пов'язане з ризиком розголошення особистості викривача, затягуванням розслідування або навіть ігноруванням проблеми через корупційні чи бюрократичні перешкоди. Тому для ефективного функціонування зовнішніх каналів держави повинні впроваджувати чіткі законодавчі гарантії, які захищають викривачів, зокрема такі, що стосуються вдосконалення системи обробки звітів викривачів, забезпечуючи конфіденційність та оперативність розгляду повідомлень.

Останній спосіб повідомлення, передбачений статтею 15 Директиви, виступає за публічне розкриття у ЗМІ та інших медіа-ресурсах. На відміну від внутрішнього та зовнішнього, використання публічного каналу накладає на викривача додаткові вимоги.

По-перше, його доступність можлива лише у випадку вичерпання викривачем всіх інших доступних каналів для повідомлення, тобто внутрішнього та зовнішнього.

По-друге, коли в порушенні, про яке повідомляє викривач, міститься ризик настання серйозної шкоди суспільним інтересам, наприклад, екологічна катастрофа чи випадок масштабної корупції, що впливають на національну безпеку або фінансову стабільність.

Віджиленка Абазі зазначає, що додаткові умови для публічного повідомлення створюють суттєві перешкоди для викривачів, які хочуть звернутися до ЗМІ [1,с. 651].

З одного боку, існування таких умов може бути доцільним, оскільки вони спрямовані на забезпечення достовірності повідомлень. Це дозволяє уникнути поширення неправдивої інформації або маніпуляцій, які можуть завдати шкоди інтересам суспільства чи репутації організацій. З іншого боку, такі перешкоди (обмеження) можуть бути критичними в контексті захисту викривачів, особливо у випадках, коли внутрішні та зовнішні механізми звітності працюють неналежним чином або демонструють упереджене ставлення. У справі «LuxLeaks» [9] Антуан Делтур був змушений звернутися до публічних каналів, оскільки діючі механізми не забезпечували ефективного реагування на масштабні порушення. Ця справа стала відомою після того, як у 2014 році колишній працівник аудиторської компанії PricewaterhouseCoopers Антуан Делтур розкрив тисячі документів, які демонстрували, як уряд Люксембург допомагав міжнародним корпораціям мінімізувати свої податки.

Справа «LuxLeaks» підкреслила значення збалансованого підходу до викриття інформації, що може мати суспільний інтерес [8, с. 139].

Згадану справу можна розглядати як важливий етап у становленні сучасних стандартів захисту викривачів у Європі. Вона наголошує на потребі розробки правових механізмів, які б одночасно забезпечували надійний захист викривачів і сприяли відповідальному підходу до розголошення конфіденційних відомостей.

Висновки. Європейські стандарти захисту викривачів, зокрема положення Директиви ЄС 2019/1937, відіграють вирішальну роль у посиленні прозорості та зміцненні верховенства права в країнах-членах ЄС. Вони закладають основи для створення ефективної системи викриття порушень у різних сферах, забезпечуючи належний захист тих, хто повідомляє про такі порушення.

Однією з важливих особливостей є охоплення як матеріальної, так і персональної сфер дії стандартів.

У **матеріальній сфері** захист поширюється на порушення, пов'язані з публічними інтересами, такими як боротьба з корупцією, екологічна безпека, захист прав споживачів, фінансова стабільність тощо.

У **персональній сфері** дія Директиви охоплює широку категорію осіб, включаючи працівників, незалежних підрядників, стажерів, акціонерів, волонтерів, а також інших осіб, які можуть мати доступ до інформації про порушення внаслідок своєї професійної діяльності.

Важливою перевагою цих стандартів є їхня орієнтація на багаторівневу систему каналів повідомлень. Внутрішні канали дозволяють оперативно вирішувати проблеми на рівні організацій, зовнішні передбачають звернення до компетентних органів, а публічні відкривають можливість інформування через ЗМІ чи громадські платформи у випадках бездіяльності інших механізмів.

Разом із тим, виникає потреба у збереженні балансу між інтересами викривачів та правами

організацій. Особливо це стосується захисту конфіденційної інформації та комерційної таємниці, що є важливим для збереження ділової репутації та уникнення зловживань.

Необхідність збереження балансу між захистом викривачів і правами організацій, зокрема щодо забезпечення конфіденційності та захисту комерційної таємниці, залишається одними із ключових завдань. Надмірна лібералізація викривальних механізмів може стати джерелом зловживань або спричинити репутаційні та фінансові втрати для організацій чи держав.
Європейська практика демонструє, що викриття порушень є складним соціальним і юридичним явищем, яке вимагає обережного підходу. Щоб нівелювати ці ризики, потрібно вдосконалювати правові механізми, створювати незалежні інституції для розгляду повідомлень і забезпечувати ефективну співпрацю між державами.

Таким чином, щоб ефективно впровадити європейські стандарти, необхідно не лише адаптувати національні правові акти, а й розвивати незалежні інституції, які можуть об'єктивно розглядати звіти викривачів.

Список використаної літератури:

1. Abazi, Vigjilenca. «The European Union whistleblower directive: a 'game changer'for whistleblowing protection?.» *Industrial Law Journal* 49.4 (2020): 640-656. (Accessed: 26 December 2024) URL: https://www.researchgate.net/publication/346884494_The_European_Union_Whistleblower_Directive_A_'Game_Changer'_for_Whistleblowing_Protection
2. Gerdemann, S. (2023). Europe's New Whistleblowing Laws: Research Papers from the 2nd European Conference on Whistleblowing Legislation. Universitätsverlag Göttingen. *Ninon Colneric.* Legal Consequences of Non-Transposition of EU Directives (Accessed: 26 December 2024) URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/75558/gerdemann_whistleblowing.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Directive (EU) 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law. Official Journal of the European Union, L 305, 26.11.2019 (Accessed: 26 December 2024) URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L1937
4. «Edward Snowden Broke the Law and Should Be Prosecuted» (2013). *The New York Times*, Room for Debate, June 11. (Accessed: 26 December 2024) URL: https://www.nytimes.com/roomfordebate/2013/06/11/in-nsa-leak-case-a-whistle-blower-or-a-criminal/edward-snowden-broke-the-law-and-should-be-prosecuted
5. EU Comission. INFRINGEMENT DECISIONS.15 July 2022. (Accessed: 26 December 2024) URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/inf_22_3768
6. Kun, A. (2021). Whistleblowing in Hungary. In *Towards a Better Protection of Workplace Whistleblowers in the Visegrad Countries, France and Slovenia;* (Accessed: 26 December 2024) URL: https://www.press.uni.lodz.pl/index.php/wul/catalog/download/468/2188/1075?inline=1
7. Kiššová, S. (2021). Protection of Whistleblowers by the European Union, the Council of Europe, and the European Court of Human Rights. *Slovak Yearbook of European Union Law*, *1*, 25-36. (Accessed: 26 December 2024) URL: https://syeul.flaw.uniba.sk/index.php/SYEUL/article/view/267/201
8. Зінченко-Тулуб, Я., & Островська, Б. (2024). МЕЖІ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ В СУЧАСНОМУ БІЗНЕСІ. *Матеріали конференцій МЦНД*, (20.09. 2024; Одеса, Україна), 138-140. (дата звернення: 26 грудня 2024 р.) URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/download/186/183
9. ECtHR, Appl. no. 21884/18, Halet v. Luxembourg, Judgment of 11 May 2021. (Accessed: 26 December 2024). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%221884/18%22],%22documentcollectionid2%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-210131%22]}
10. Зінченко-Тулуб Я. С. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ВИКРИВАЧ» ТА «ІНФОРМАТОР». *Правове регулювання цифрової економіки: правові інструменти, можливості та виклики [Електронне видання]: Матеріали круглого столу (21 листопада 2023 року)/ відп. ред. НА Мазаракі.–Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. 157 с.*, 56. (дата звернення: 26 грудня 2024 р.) URL:https://knute.edu.ua/file/NjY4NA==/8fc512701e4ad1d484aff7a7d1c08d52.pdf#page=56

Zinchenko-Tulub Y. S., Ostrovska B. V. European standards for whistleblower protection

The article examines European standards for the protection of whistleblowers, which are key tools in ensuring transparency, combating corruption and upholding the rule of law. Particular attention is paid to the analysis of EU Directive 2019/1937 «On the protection of persons reporting on breaches of European Union law» and its impact on the national legal systems of the Member States.

It is noted that the Directive sets only minimum standards for the protection of whistleblowers, leaving EU Member States the option to develop more stringent and detailed mechanisms at the national level depending on needs or specific conditions. The article highlights the importance of adapting European experience for other countries in the context of strengthening democratic institutions and protecting public interests.

It has been found that the quality of implementation of whistleblower protection standards in the national legal systems of the European Union Member States is crucial for whistleblowers to be able to report violations safely without feeling threatened for their future.

The main principles, mechanisms for protecting whistleblowers, and the challenges associated with implementing these standards are highlighted. The article emphasizes the importance of understanding political and social barriers, particularly in post-socialist countries with a totalitarian past, where there is a prejudiced attitude towards whistleblowers and their identification with informants, and outlines their main differences.

The main provisions of the Directive are examined, including the material and personal scope of application, the mechanisms for creating reporting channels, and the role of public channels in cases where other methods of reporting crimes are not effective enough.

Additionally, issues related to the protection of information related to national security are considered, as well as issues related to the lack of appropriate regulation for whistleblowers within the framework of the Directive. The author reveals the benefits and risks of including classified information within the material scope of the provisions on whistleblowers in national legislation in the context of the transposition of the provisions of the Directive.

In the author's opinion, it is important to strike a balance between protecting whistleblowers and the need to preserve commercial and confidential information.

Key words: *whistleblowers, protection, standards, reporting channels, public reporting, whistleblower protection, confidentiality.*

УДК 341.655(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.24

Є. К. Карлюга
аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена аналізу правової регламентації застосування економічних санкцій в Україні, яка визначається провідним нормативно-правовим актом у цій сфері – Законом України «Про санкції». Згідно з цим законом, спеціальні економічні заходи є важливим інструментом реагування на наявні та потенційні загрози національним інтересам і національній безпеці України, практична реалізація якого наочно демонструється в контексті російської агресії проти України, що триває з 2022 року.

З урахуванням такої ролі економічних санкцій, дослідження вітчизняного законодавства у цій сфері з метою виявлення наявних недоліків та розробки рекомендацій щодо їх усунення, з огляду на релевантний міжнародний досвід, який може бути адаптований вітчизняним законодавцем для підвищення ефективності національної санкційної політики, на сьогодні є терміновою необхідністю.

У ході дослідження виявлено низку проблемних аспектів у правовому регулюванні застосування економічних санкцій, зокрема: широке визначення спеціальних економічних заходів та підстав для їх застосування, що підвищує ризик колізії запроваджених примусових заходів із нормами міжнародного та вітчизняного права; невідповідність законодавчих положень щодо застосування економічних санкцій проти осіб, які перебувають під юрисдикцією України, сучасній міжнародній практиці в цій сфері; невичерпність законодавчо врегульованого переліку санкцій, що суперечить принципу правової визначеності; а також невідповідність цього переліку примусовим заходам, які входять до санкційного інструментарію Європейського Союзу. Враховуючи міжнародний досвід, зокрема практику Європейського Союзу, що наразі є найбільш релевантною для України з огляду на її євроінтеграційний процес, стаття висуває низку рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства, які дозволять підвищити ефективність санкційної політики України, зменшити її вразливість у питаннях, що стосуються законності економічних санкцій, та наблизити національне законодавство до права Європейського Союзу, що є обов'язковою умовою на шляху України до членства в Європейському Союзі.

Ключові слова: *Європейський Союз, Закон України «Про санкції», міжнародне право, правомірність економічних санкцій, примусові заходи, санкційна політика України, спеціальні економічні заходи.*

Постановка проблеми. На сьогодні, суб'єкти міжнародного права, стикаючись із загрозами своїм інтересам або порушенням міжнародних зобов'язань, обирають економічні санкції як засіб примусу, що сигналізує про неприйнятність відповідної поведінки та змушує винну сторону її змінити. Цей висновок підтверджується аналізом ст. 1 Закону України «Про санкції» (далі – ЗУ «Про санкції», Закон), який регулює суспільні відносини у сфері застосування Україною економічних санкцій, або, як зазначено у законі, «спеціальних економічних заходів» [1].

Крім того, це підтверджує і санкційна політика України, що активізувалася з 2014 року у відповідь на «дії Росії, спрямовані на порушення територіальної цілісності, суверенітету та незалежності України» [2, с. 600]. Примітно, що з того часу значущість цих примусових заходів не тільки зменшилася, але й, навпаки, економічні санкції продовжують відігравати ключову роль як інструмент «впливу на країну-агресора» [3], особливо в контексті російської агресивної війни проти України, що триває з 2022 року.

В цих умовах, питання правомірного, а отже, й ефективного, застосування економічних санкцій набувають особливої актуальності. Вирішальним чинником досягнення цього є надання якісного правового оформлення механізму запровадження економічних санкцій в націо-

© Є. К. Карлюга, 2024

нальному законодавстві. З цієї точки зору, ЗУ «Про санкції» становить правовий фундамент для реалізації санкційної політики України, який пропонується проаналізувати в межах цього дослідження з тим, щоб виявити проблемні аспекти його практичного застосування та запропонувати рекомендації щодо їхнього усунення. Це сприятиме підвищенню ефективності санкційної політики України в умовах сучасних геополітичних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки у вітчизняній науці спостерігається зростаючий інтерес до дослідження економічних санкцій, що підтверджує актуальність обраної проблематики. Зокрема, увага науковців зосереджується на вивченні теоретичних засад інституту санкцій у міжнародному праві (Е. Агамалієв, В. Ведькал, К. Фліссак, О. О. Нігреєва), а також на аналізі практичних аспектів реалізації цих примусових заходів ключовими міжнародними акторами такими, як Організація Об'єднаних Націй (М. О. Левчій, Ю. В. Малишева), Європейський Союз (Р. А. Абдуллаєв, Л. І. Чулінда, О. І. Шнирков) та Сполучені Штати Америки (Б. Бернацький, К. Бугайчук, Д. Коваль). Окрема увага приділяється вивченню механізмів застосування економічних санкцій відповідно до національного законодавства України (А. С. Климосюк, Ю. С. Хоббі, Н. Якимчук).

Метою статті є дослідження вітчизняного законодавства у сфері економічних санкцій задля виявлення системоутворюючих недоліків у правовому регулюванні суспільних відносин, що виникають у зв'язку із застосовуванням Україною економічних санкцій. У межах дослідження передбачається розробка рекомендацій щодо усунення виявлених вад, із врахуванням релевантного міжнародного досвіду, який може бути адаптований вітчизняним законодавцем для підвищення ефективності національної санкційної політики.

Виклад основного матеріалу. Наслідком міжнародного збройного конфлікту, який розпочався з моменту російської окупації Криму, стало ухвалення 14 серпня 2014 року ЗУ «Про санкції», що є основоположним нормативно-правовим актом, який регламентує реалізацію санкційної політики України. Тому, подальший аналіз буде зосереджений на положеннях цього нормативно-правового документа.

Так, хоча ЗУ «Про санкції» не надає чіткого визначення поняттю економічні санкції, аналіз ст. 1 дозволяє дійти висновку, що під спеціальними економічними заходами вітчизняний законодавець розуміє примусові заходи, що «можуть застосовуватися з боку України по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність» з метою «захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави» [1].

Більш точне розуміння поняття та сутності спеціальних економічних заходів досягається за допомогою подальшого тлумачення ст. 3 Закону, яка надає підстави для застосування цих примусових заходів. Примітно, що вказана стаття закріплює доволі широке коло юридичних фактів, серед яких згадуються: (1) «дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод», (2) «вчинення іноземною державою, іноземною юридичною особою, юридичною особою, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземцем, особою без громадянства, а також суб'єктами, які здійснюють терористичну діяльність» таких дій, (3) резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), (4) рішення та регламенти Ради Європейського Союзу (далі – ЄС), (5) факти порушень Загальної декларації прав людини, Статуту ООН [1].

Сумарний аналіз наведених положень дає підстави для формулювання таких проміжних висновків. Як видно, ЗУ «Про санкції» слугує правовим підґрунтям для застосування Україною примусових заходів, що можуть мати різну міжнародно-правову природу, включаючи односторонні та міжнародні санкції. Згідно з сучасною доктриною міжнародного права, односторонні санкції представляють собою примусові

заходи, що застосовуються державою без рішення Ради Безпеки ООН (далі – РБ ООН) і можуть бути класифіковані як реторсії, контрзаходи або примусові заходи, що застосовуються третіми сторонами. Поряд з односторонніми санкціями, міжнародне право визнає категорію міжнародних або багатосторонніх санкцій, які є примусовими заходами, що застосовуються на виконання резолюцій РБ ООН, прийнятих відповідно до Розділу VII Статуту ООН [4, с. 54]. Важливо підкреслити, що така класифікація примусових заходів акцентує увагу не лише на відмінності у суб'єктах, які запроваджують санкції, але й їх різній правомірності відповідно до міжнародного права. Зокрема, економічні санкції, запроваджені на підставі резолюції РБ ООН, вважаються найменш дискусійними з точки зору їх міжнародно-правової легальності. Водночас, санкції, введені на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН (далі – ГА ООН), не мають такої ж правової легітимності. Для України це означає, що запровадження санкцій на виконання резолюції РБ ООН за загальним правилом не тягне за собою будь-яких наслідків у вигляді порушення Україною її міжнародно-правових зобов'язань в силу приписів ст. 103 Статуту ООН [5]. Однак запровадження санкцій на підставі резолюції ГА ООН вимагає більшої обачності з боку України, оскільки, з огляду на рекомендаційний характер її рішень [5], реалізація останніх не звільняє Україну від виконання взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань.

Схожі міркування можуть бути надані в контексті такої підстави для застосування економічних санкцій, як рішення та регламенти Ради ЄС. Зрозуміло, що вказане положення було закріплено у зв'язку з євроінтеграційним процесом України, який вимагає гармонізації національного законодавства з правом ЄС. У свою чергу, в межах цього перехідного етапу і до набуття Україною повноправного членства в ЄС, реалізація санкційних програм ЄС Україною з точки зору міжнародного права не є підставою, що автоматично виключає протиправність дій України, які можуть мати місце при запровадженні санкційних пакетів ЄС.

Також, певні коментарі необхідно надати щодо такої підстави для застосування економічних санкцій, як факти порушень Загальної декларації прав людини та Статуту ООН. В цьому контексті, як слушно зауважує О. О. Нігреєва, вибір згаданих міжнародно-правових інструментів викликає здивування через їх різну правову природу. Одночасно з цим, дослідниця пропонує пояснення спільному згадуванню цих документів, вказуючи, що це може бути обумовлено тим, що положення обох актів можна вважати універсально обов'язковими для виконання. Так, Загальна декларація прав людини, яка спочатку мала рекомендаційний характер, нині розглядається багатьма вченими як така, що містить норми міжнародного звичаєвого права, хоча цей статус встановлений не для всіх її положень. В цьому контексті, варто зауважити, що навіть при визнанні обов'язковості деяких положень цього документа, поодинокі факти їх порушень можуть бути недостатньою підставою для застосування санкцій. Отже, ця підстава має бути конкретизована [6, с. 35].

Насамкінець, застосування Україною економічних санкцій на підставі ч. 3 ст. 3 ЗУ «Про санкції» також може викликати питання щодо міжнародно-правової законності запроваджених примусових заходів, оскільки останні, власне, як і у випадку попередньо обговореної підстави, можуть підпадати під категорію примусових заходів, що застосовуються третіми сторонами. Концепція примусових заходів, що застосовуються третіми сторонами, яка в окремих джерелах також позначається термінами «санкції третіх держав» або «контрзаходи третіх сторін», передбачає можливість запровадження примусових заходів суб'єктом міжнародного права, що не є безпосередньо постраждалим від міжнародного правопорушення [7, с. 406]. Одночасно з цим, слід наголосити, що законність таких заходів залишається дискусійною у сучасному міжнародному праві [7, с. 411].

При цьому необхідно відмітити, що ці міркування є релевантними лише в тому випадку, якщо застосовані Україною економічні санкції не можуть бути кваліфіковані як реторсії або контрзаходи, де реторсії охоплюють примусові заходи, які не заборонені міжнародним правом, тоді як контрзаходи – це примусові заходи, протиправність яких виключається за наявності визначених міжнародним правом підстав [8, с. 322].

Таким чином, наведені вище спостереження вказують перш за все на те, що Україні при застосуванні санкцій необхідно мати чітке уявлення про міжнародно-правову природу запроваджуваних примусових заходів та обережно підходити до вибору відповідної правової підстави, яка повинна відповідати приписам міжнародного права. Дотримання цієї умови важливо задля забезпечення ефективності вжитих спеціальних економічних заходів, які, у випадку

їх оскарження адресатами економічних санкцій, не будуть скасовані через їх неправомірність.

Поряд із вимогою щодо відповідності підстав для застосування економічних санкцій нормам міжнародного права, висувається також вимога дотримання принципів національного права при їх правовій регламентації. Йдеться, зокрема, про те, що правове регулювання підстав для застосування примусових заходів має узгоджуватися із засадничим принципом правової визначеності. В цьому зв'язку, С. О. Гриненко зауважує, що п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про санкції» нечітко визначає «які конкретно дії вважаються достатніми для застосування санкцій, що призводить до ситуації, коли інтерпретація юридичних підстав для застосування санкцій є відкритою для різних зловживань» [9, с. 189].

В контексті обговорення ст. 1 та ст. 3 ЗУ «Про санкції» також важливо звернути увагу на визначене коло суб'єктів, проти яких цей нормативно-правовий акт передбачає можливість запровадження економічних санкцій. Так, аналіз вказаних статей дозволяє дійти висновку, що об'єктами санкційного впливу можуть бути: «іноземна держава, іноземна юридична особа, юридична особа, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземці, особи без громадянства, суб'єкти, які здійснюють терористичну діяльність» [1]. Особливої уваги заслуговує включення до переліку такого поняття, як «суб'єкти, які здійснюють терористичну діяльність», що фактично розширює сферу застосування економічних санкцій на осіб, які перебувають під юрисдикцією України. Такий підхід до визначення кола суб'єктів, проти яких можуть запроваджуватися санкції, не узгоджується з сучасною міжнародною практикою. Адже, здебільшого економічні санкції спрямовуються проти суб'єктів, що не підпадають під юрисдикцію держави, яка застосовує примусові заходи [10, с. 32]. Це пояснюється тим, що «своєю сутністю санкції є міжнародно-правовим механізмом політичного характеру, який застосовує одна держава проти іншої держави, її фізичних та юридичних осіб, оскільки іншого способу боротьби з їх негативним впливом просто немає**»** [10, с. 34]. У зв'язку з цим, ототожнення міжнародно-правового інституту санкцій із національно-правовим інститутом юридичної відповідальності є недоречним тим більше, що наразі вітчизняне законодавство передбачає можливість притягнення фізичних та юридичних осіб, що знаходяться під юрисдикцією України та займаються терористичною діяльністю, до адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності [4, с. 55].

Окрім аспекту недоцільності застосування економічних санкцій проти осіб, які перебувають під юрисдикцією держави-адресанта примусових заходів, у цьому контексті також виникає аспект законності таких заходів. Так, запровадження економічних санкцій до моменту, коли вина осіб, причетних до тероризму, буде встановлена у судовому порядку, є юридично сумнівним [6, с. 36] і «може призвести до негативних наслідків у вигляді фінансових та репутаційних втрат унаслідок рішень міжнародних судових інстанцій» [10, с. 34].

Наступне питання, яке пропонується розглянути в межах цього дослідження, стосується номенклатури економічних санкцій, які можуть бути застосовані відповідно до ЗУ «Про санкції». По-перше, увагу слід звернути на те, що, в цілому, Закон закріплює можливість застосування 24 видів санкцій, які прямо згадуються в його положеннях, а також допускає введення «інших санкцій, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом» [1, ст. 4]. На думку К. Л. Бугайчука, такий підхід до регламентації суспільних відносин не повною мірою відповідає принципу правової визначеності, адже «під час накладення будь-яких обмежень на громадян суб'єктам владних повноважень слід уникати розмитих формулювань, а також формулювань, що містять елементи дискреції (та/або/чи). Наявність таких формулювань, за висновками Венеційської комісії та ЄСПЛ, може трактуватися як порушення принципу правової визначеності, особливо при визначенні порядку застосування заходів примусу чи інших обмежувальних заходів» [10, с. 34].

По-друге, аналіз наданого у ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про санкції» переліку санкцій дозволяє дійти висновків про те, що економічні санкції, що вводяться Україною, є переважно цілеспрямованими за своїм характером. При цьому, останні можуть бути як секторальними, що вводять заборони або обмеження щодо певного економічного сектору іноземної держави, так і індивідуальними, спрямованими проти конкретних фізичних або юридичних осіб [11, с. 190]. Водночас, вітчизняне санкційне законодавство та практика його застосування не передбачають розмежування санкційних режимів на «горизонтальні» або «тематичні» та санкційні режими за географічним охопленням – практика, яка

на сьогодні є характерною для санкційних програм більшості міжнародних акторів, зокрема ЄС. Так, санкції за географічним охопленням передбачають застосування примусових заходів у зв'язку із ситуацією в третій державі. За словами Б. Бернацького та Д. Коваля, такі санкційні режими є найбільш поширеними в практиці ЄС [12, с. 37]. На відміну від географічних санкцій, горизонтальні санкції запроваджуються у відповідь на міжнародні загрози, які не прив'язані до території конкретної держави [12, с. 38]. Наприклад, в ЄС діє 4 горизонтальні санкційні режими, які охоплюють санкції за порушення прав людини, за розповсюдження хімічної зброї, за кібератаки і санкції в межах боротьби з тероризмом [12, с. 38–40]. Натомість, що стосується України, то наразі, окрім секторальних санкцій проти Нікарагуа, чинними є тільки економічні санкції, запроваджені проти країни-агресора, які визначають своїм об'єктом лише фізичних та юридичних осіб, що перебувають як під українською, так і під російською юрисдикціями [12, с. 84].

В цьому зв'язку, слушною є пропозиція щодо необхідності поступового відтворення санкційних режимів ЄС за горизонтальною логікою їх організації, враховуючи, знов-таки, зобов'язання України щодо приведення національного законодавства у відповідність з правом ЄС [12, с. 83]. Також, доцільним вбачається упорядкування видів санкцій, що можуть застосовуватися за вітчизняним законодавством, і зведення їх до тих видів, які запроваджуються на рівні ЄС, а саме ембарго на постачання зброї, заборони на поїздки, заморожування активів, фінансові та торговельні обмеження [13, с. 8].

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз ЗУ «Про санкції» дозволив виявити низку проблемних аспектів, які потребують вдосконалення для забезпечення належного правового регулювання застосування економічних санкцій в Україні. Серед таких слід виділити: (1) доволі широке визначення поняття спеціальних економічних заходів та підстав для їх застосування, що вимагає підвищеної обачності з боку суб'єктів реалізації санкційної політики України під час ухвалення рішень про застосування економічних санкцій та ретельного аналізу їх правового підґрунтя як з перспективи міжнародного, так і національного права, (2) визначення в якості потенційних об'єктів санкційного впливу осіб, які перебувають під юрисдикцією України, що не відповідає сучасній міжнародній практиці застосування економічних санкцій та викликає питання щодо законності застосування економічних санкцій проти таких осіб відповідно до вітчизняного законодавства, (3) закріплення переліку економічних санкцій у невичерпний спосіб, що суперечить принципу правової визначеності, а також невідповідність цього переліку практиці ЄС у цій сфері, яка має слугувати взірцем для національної санкційної політики України та її правового регулювання, зважаючи на прагнення України до членства в ЄС. На наш погляд, усунення цих недоліків у ЗУ «Про санкції» сприятиме підвищенню ефективності реалізації санкційної політики України, зменшенню її вразливості у питаннях, що стосуються правомірності економічних санкцій, а також наближенню національного законодавства до права ЄС, що є обов'язковою умовою на шляху до членства України в Європейському Союзі.

Список використаної літератури:

1. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. Дата оновлення: 08.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text (дата звернення: 23.12.2024).
2. Чулінда Л. І. Обмежувальні заходи (санкції) Європейського Союзу для зупинення воєнної агресії Росії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 599–602.
3. Міністерство закордонних справ України : Санкції проти РФ. URL: https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/sankciyi-proti-rf (дата звернення: 23.12.2024).
4. Хоббі Ю. С. Проблеми нормативно-правового регулювання санкцій в Україні в контексті міжнародного досвіду. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4(77). С. 51–59.
5. United Nations Charter from 26.06.1945. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-char-ter (дата звернення: 23.12.2024).
6. Nihreieva O. O. Sanctions as a Tool to Achieve Compliance with International Law: Some Issues of National Implementation and Enforcement. *Odesa National University Herald. Jurisprudence*. 2023. Volume 25. Issue 1(36). P. 32–38.
7. Nihreieva O. Legality of Economic Sanctions as a Means of International Obligations Enforcement. *DPCE Online*. 2024. Vol. 63 No. SP1 (2024). P. 403–414.
8. Малишева Ю. В. Відмежування поняття «санкції» від суміжних понять «примусові заходи» та «контрзаходи» в міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 320–324.
9. Гриненко С. О. Проблеми застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) відповідно до Закону України

«Про санкції». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6/2024. С. 188–191.
10. Бугайчук К. Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. *Право і безпека*. 2022. № 1(84). С. 29–38.
11. Шинкар В. А., Король М. М., Качур Ю. Б. Особливості введення економічних санкцій України щодо Росії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 11. С. 188–193.
12. Коваль Д., Бернацький Б. Санкційний довідник: уроки для України з практики іноземного санкційного законодавства та міжнародного права. Київ : Центр прав людини ZMINA, 2023. 96 с.
13. Giumelli F., Hoffmann F., Anna Książczaková A. The When, What, Where and Why of European Union Sanctions. *European Security*. 2021. 30:1. С. 1–23.

Karliuha Y. K. Legal regulation of the application of economic sanctions in Ukraine: problematic aspects

The article is dedicated to analysing the legal regulation of the application of economic sanctions in Ukraine, as defined by the key legislative act in this area – the Law of Ukraine «On Sanctions». According to this law, special economic measures are an important tool for responding to existing and potential threats to the national interests and national security of Ukraine, the practical implementation of which is clearly demonstrated in the context of russian ongoing aggressive war against Ukraine since 2022.

Given the role of economic sanctions, investigating domestic legislation in this area to identify existing shortcomings and develop recommendations for addressing them, considering relevant international experience that may be adapted by the Ukrainian legislator to enhance the effectiveness of the national sanctions policy, is an urgent necessity today.

The research has identified several problematic aspects in the legal regulation of the application of economic sanctions, namely: the broad definition of special economic measures and the grounds for their application, which increases the risks of conflict between the imposed coercive measures and the norms of international and domestic law; the discrepancy between legislative provisions regarding the application of economic sanctions against individuals under Ukraine's jurisdiction and contemporary international practice in this area; the incompleteness of the legislatively regulated list of sanctions, which contradicts the principle of legal certainty; and the mismatch between this list and the coercive measures included in the European Union's sanctions toolkit. Considering international experience, particularly the practice of the European Union, which is currently the most relevant for Ukraine in light of its European integration process, the article presents a number of recommendations for improving national legislation. These recommendations aim to enhance the effectiveness of Ukraine's sanctions policy, reduce its vulnerability in matters related to the legality of economic sanctions, and align national legislation with the law of the European Union, which is a necessary condition for Ukraine's path to EU membership.

Key words: *European Union, Law of Ukraine «On Sanctions», international law, legality of economic sanctions, coercive measures, Ukraine's sanctions policy, special economic measures.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 347 91/95:(342:72/73:613)(447)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.25

О. І. Сафончик
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-6781-8219

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ НА ЗДОРОВ'Я ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Представлена стаття присвячена дослідженню актуальних питань прав фізичних осіб на здоров'я за законодавством України.

Зазначено, що відповідну роль забезпеченні права і свободи людини грають юридичні гарантії, які включають усі правові кошти, якими відбувається захист права і свободи людини і громадянина.

В статті акцентовано увагу на тому, що юридичні гарантії на охорону здоров'я можна поділити на: гарантії, закріплені в Конституції України; гарантії, закріплені у законах та інших нормативно-правових актах; гарантії судового захисту; діяльність уповноваженого з прав людини.

Цивільно-правовий захист прав фізичних осіб на охорону здоров'я виступає комплексом превентивних заходів, які служать метою для реалізації, забезпечення та недоторканності даного права. При цьому звернення до суду як спосіб захисту фізичних осіб та реалізації їх права на здоров'я, у тому числі й щодо отримання компенсації за завдання матеріальної та моральної шкоди їх здоров'я, виступає останнім засобом, до якого вдаються фізичні особи. Зазначено, що основними проблемами, що заважають ефективному судовому захисту прав фізичних осіб на здоров'я, виступають: труднощі доказування провини учасників цивільних відносин у сфері здоров'я; протиріччя в існуючому медичному законодавстві, до якого можна апелювати; високі фінансові, тимчасові і інші витрати фізичних осіб на організацію судового захисту своїх прав на здоров'я, тощо.

В статті акцентовано увагу на тому, що підставами захисту прав фізичних осіб у сфері охорони здоров'я виступають факти виникнення правових спорів у контексті належної реалізації права фізичних осіб на отримання кваліфікованої медичної допомоги та забезпечення. Зазначене вказує на зіткнення протилежних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин у сфері забезпечення здоров'я фізичних осіб, що зумовлено наявними особливостями реалізації правового статусу фізичних осіб.

Ключові слова: *цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, особисті немайнові права, право на здоров'я, здоров'я, фізична особа, цивільно-правовий захист.*

Постановка проблеми. Конституція України проголошує захист державою основних людських цінностей, таких як життя та здоров'я, які є найвищим невід'ємним благом. Для іноземних громадян що знаходяться на території України, це право діє відповідно до міжнародних договорів. Особи без громадянства користуються цим правом так само як і громадяни України (якщо інше не передбачено міжнародними договорами).

До основних принципів захисту та охорони життя та здоров'я віднесено: пріоритет інтересів громадян під час надання медичної допомоги; пріоритет профілактики у сфері охорони життя та здоров'я; доступність та якість медичної допомоги; соціальний захист громадян

© О. І. Сафончик, 2024

у разі втрати здоров'я; дотримання лікарської таємниці.

Чільну роль забезпеченні права і свободи людини грають юридичні гарантії, які включають усі правові кошти, якими відбувається захист права і свободи людини і громадянина.

Юридичні гарантії на охорону здоров'я можна поділити на: гарантії, закріплені в Конституції України; гарантії, закріплені у законах та інших нормативно-правових актах; гарантії судового захисту; діяльність уповноваженого з прав людини.

Цивільно-правовий захист прав громадян на охорону здоров'я є комплексом превентивних заходів, які служать метою для реалізації, забезпечення та недоторканності даного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою наукового дослідження стали роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як: С.С. Бичкова, Т.В. Боднар, С.Б. Булеца, О.В. Дзера, І.Р. Калаур, В.В. Кожан, О.В. Кохановська, Л.В. Красицька, Н.С. Кузнєцова, Т.В. Лісніча, Р.А. Майданик, Л.В. Малюга, Е.Е. Мухамєдова, Л.А. Ольховик, О.О. Отраднова, А.В. Соловйов, Р.О. Стефанчук, Т.В. Цюра, С.І. Шимон, Л.В. Федюк та інші.

Метою статті є з'ясування особливостей здійснення захисту права на здоров'я відповідно до чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Охорона здоров'я визнається одним із пріоритетних напрямів державної політики та одним із основних чинників національної безпеки.

Право на охорону здоров'я є природним та невід'ємним правом кожної фізичної особи, яке належить до соціально-економічного права. Право на охорону здоров'я є складовою національного права практично всіх європейських країн.

Статтею 49 Конституції України встановлено, що: «в Україні кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» [3]. Право фізичних осіб на охорону здоров'я законодавчо закріплено і в інших нормативно-правових актах України. Так, статтею 283 ЦК України гарантовано, що: «фізична особа має право на охорону здоров'я, яка забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбачених Конституцією України та законом» [8]. Статтею 4 Основи законодавства України з охорони здоров'я, серед основних засад визначено: «рівноправність громадян, демократизм та загальнодоступність медичної допомоги інших послуг у галузі охорони здоров'я» [4].

Проаналізувавши літературу різних авторів у сфері нормативно-правового регулювання захисту цивільного права на здоров'я, можна дійти висновку, що розрізняють кілька класифікацій форм захисту права. Так, окремі науковці відзначають позовну та непозовну форми захисту цивільних прав [1, С. 198-234], інші науковці виступають за юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту цивільних прав [6, С. 63-69; 7, С. 328-336], та окремі науковці звертають увагу на такі форми захисту цивільних прав, як: судовий захист та самозахист [2, С. 44-49].

Судова форма захисту здоров'я реалізується у рамках позовного провадження. Шкода здоров'ю може бути заподіяна внаслідок реалізації речових та зобов'язальних правовідносин. На підставі статті 1195 ЦК України відшкодування шкоди складається з втраченого доходу (заробітку), який фізична особа могла мати, а також додаткових витрат, спричинених ушкодженням здоров'я.

Форма самозахисту спрямована на припинення порушення та усунення наслідків такого порушення. Одним із способів самозахисту можна назвати угоду про добровільне відшкодування шкоди. Варто зазначити, що така угода не повинна порушувати взаємні інтереси сторін.

Право на захист здоров'я належить до особистих немайнових прав фізичних осіб і є можливістю застосування фізичними особами заходів правоохоронного характеру для відновлення порушених або оспорюваних прав. Перелік способів захисту цивільних прав, у тому числі немайнових прав, передбачено статтею 16 ЦК України і конкретний спосіб захисту може застосовуватися як на вибір потерпілого, так і в сукупності з іншими способами.

На наш погляд, одним із основних способів захисту здоров'я, як і інших нематеріальних благ, буде припинення дій, що порушують це право. Це можливо шляхом подання позову про заборону діяльності, що створює небезпеку заподіяння шкоди. Наприклад, захищаючи здоров'я, фізична особа може вимагати заборону діяльності організації, що створює загрозу погіршення екологічної обстановки.

Іншим способом захисту буде припинення або зміна правовідносин. Це є актуальним у сфері отримання медичних послуг. Наприклад, при отриманні неякісної медичної допомоги пацієнт може обрати іншого лікаря або медичну установу, таким чином, це буде зміною договору на надання медичної допомоги. У цьому випадку право на здоров'я захищатиметься зміною правовідносин.

Компенсація моральної шкоди є способом захисту особистих немайнових прав.

Варто зауважити, що для захисту життя і здоров'я не можна застосувати такий спосіб, як присудження до виконання зобов'язання в натурі.

Таким чином, до форм цивільно-правового захисту здоров'я фізичних осіб належать: судовий захист та самозахист. Серед способів виділяються: припинення дій, що порушують це право, припинення чи зміну правовідносин, застосування заходів самозахисту, компенсація моральної шкоди.

У Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», що є основним законодавчим актом у сфері охорони здоров'я, визначено основні засади охорони здоров'я громадян (стаття 4), серед яких: «дотримання прав людини та громадянина в галузі охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних із цими правами державних гарантій; пріоритет профілактичних заходів у галузі охорони здоров'я громадян; доступність медико-соціальної допомоги; соціальна захищеність громадян, у разі втрати здоров'я; децентралізація державного управління, розвиток самоврядування закладів та самостійності працівників охорони здоров'я на правовій і договірній основ; дотримання принципів безбар'єрності та інклюзії при наданні медичної та/або реабілітаційної допомоги, у тому числі з використанням методів і засобів телемедицини, тощо» [4].

Аналіз інших положень Основи законодавства України про охорону здоров'я показує, що зазначені засади відображають державну політику щодо забезпечення громадян доступною медичною допомогою та соціальним захистом у разі втрати працездатності.

Пріоритет профілактичних заходів у сфері охорони здоров'я громадян виражається, в основному, у проведенні комплексу заходів щодо профілактики епідемій та запобігання поширенню особливо небезпечних інфекцій.

Низка інших законів, передбачають забезпечення умов проживання людини, що перешкоджають розвитку захворювань, пов'язаних з негативною дією несприятливих чинників довкілля. Вказані закони регламентують профілактику захворювань (переважно інфекційних), та не забезпечують безпосередньо зміцнення здоров'я здорових громадян.

Підставами захисту прав фізичних осіб у сфері охорони здоров'я виступають факти виникнення правових спорів у контексті належної реалізації права фізичних осіб на отримання кваліфікованої медичної допомоги та забезпечення. Зазначене вказує на зіткнення протилежних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин у сфері забезпечення здоров'я фізичних осіб, що зумовлено наявними особливостями реалізації правового статусу фізичних осіб.

Водночас, у науковій літературі звертається увага на те, що: «суб'єктами зазначених вище відносин у сфері надання медичної допомоги виступають з одного боку фізичні особи, серед яких пацієнти, медичні працівники та інші, та з іншого боку юридичні особи, серед яких установи охорони здоров'я, орган управління охороною здоров'я та інші» [4].

Як вже зазначалось, залежно від суб'єкта, до якого звертаються за захистом порушеного права, форми захисту прав фізичних осіб у сфері охорони здоров'я можна поділити юрисдикційні (судові) та неюрисдикційні (позасудові, у тому числі самозахист).

Загалом, як висвітлюється у більшості наукових та правових джерелах, до юрисдикційних форм захисту прав фізичних осіб у сфері здоров'я відносять наступні: «захист прав фізичних осіб у порядку цивільного судочинства; захист прав фізичних осіб у порядку кримінального судочинства; захист прав фізичних осіб у порядку адміністративного судочинства; захист прав фізичних осіб у порядку Конституційного судочинства» [10].

Слід зупинитись на розгляді саме захисту прав фізичних осіб у порядку цивільного судочинства. Так, слід звернути увагу на те, що частина четверта статті 55 Конституції України: «гарантує право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень та протиправних посягань» [3]. Відповідно до положень статті 280 ЦК України: «якщо фізичній особі внаслідок порушення її особистого немайнового права заподіяно майнову та (або) моральну шкоду, ця шкода підлягає відшкодуванню» [11].

Отже, цивільний позов є не лише найпоширенішим засобом реалізації, передбаченого положеннями Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», права на відшкодування шкоди (майнової та моральної), яка була заподіяна здоров'ю фізичних осіб, а й засобом визнання право, припинення дії, що порушує право фізичної особи на здоров'я, визнати правомочності недійсною, тощо.

Також слід звернути увагу нате, що важливою перевагою форми захисту прав фізичних

осіб на здоров'я в рамках цивільного судочинства виступає віднесення категорії цивільних справ про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи до тих категорій, які відповідно до статті 5 Закону України «Про судовий збір» звільняються від сплати судового збору.

Вказане положення підтверджується нормами пункту 3 статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів», зокрема: «споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, пов'язаними з порушенням їх прав» [5].

Відповідно до положень статті 157 ЦПК України: «суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках, за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду справи, суд ухвалою може продовжити розгляд справи, але не більше ніж на 15 днів» [12].

Певні проблеми для фізичної особи може створювати передбачений статтею 10 ЦПК України обов'язок кожної сторони довести та надати докази порушення їх прав на здоров'я, і обставини, на які фізична особа посилається як на підставу своїх позовних вимог, адже збір доказів для фізичної особи є досить складною справою через недостатню поінформованість про різні види первинної та вторинної медичної документації, яка може містити часткові відомості про пацієнта та процес лікування, тощо.

Положеннями ЦК України та ЦПК України визначені підстави та порядок звернення фізичних осіб із позовом до суду. Згідно норм права, цивільні позовні вимоги щодо відшкодування майнової або моральної шкоди подаються до закладу охорони здоров'я на підставі статті 1172 ЦК України, яка передбачає: «відповідальність юридичної особи шляхом відшкодування шкоди, заподіяної її працівником у виконанні ним своїх трудових (службових) обов'язків, а медичні працівники виступатимуть третьою особою на боці відповідача, а у разі, якщо йдеться про медичного працівника, який займається індивідуальною практикою, то позов пред'являється безпосередньо до особи, яка завдала шкоди» [9].

Водночас, звертається увага на те, що звернення фізичної особи до суду за захистом порушених прав на здоров'я, здійснюється шляхом подання відповідної позовної заяви, за формою та змістом, які відповідають вимогам статті 119 ЦПК України.

Згідно із загальним правилом: «до позовної заяви позивач повинен додати його копії та копії всіх документів, що супроводжують його, відповідно до кількості відповідачів та третіх осіб» [11].

Відповідно до статті 131 ЦПК України: «сторони зобов'язані подати свої докази до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання не проводиться, то до початку розгляду справи по суті» [12].

Вважається актуальним звернути увагу й на інші, не менш важливі та доречні додаткові інструменти захисту прав фізичних осіб на здоров'я, захист свого здоров'я, а також захист порушених прав на здоров'я, зокрема шляхом звернення до Верховного Суду щодо перегляду судових рішень судових органів попередніх інстанцій (глава 3 ЦПК України). Так, сторони цивільних відносин у сфері забезпечення та охорони здоров'я, та інші фізичні та юридичні особи, які брали участь у відносинах у тому числі й у процесі цивільного судочинства за позовом потерпілої сторони про захист своїх прав на здоров'я, мають право подавати заяви про перегляд судових рішень у цивільних справах судовими органами попередніх інстанцій, після їх перегляду у касаційному порядку.

Зважаючи на викладене, розгляд цивільних справ стосовно захисту прав фізичних осіб у сфері охорони здоров'я відбувається відповідно до загальних правил цивільного судочинства.

Звернення до суду як спосіб захисту фізичних осіб та реалізації їх права на здоров'я, у тому числі й щодо отримання компенсації за завдання матеріальної та моральної шкоди їх здоров'я, виступає останнім засобом, до якого вдаються фізичні особи.

Основними проблемами, що заважають ефективному судовому захисту прав фізичних осіб на здоров'я, виступають: труднощі доказування провини учасників цивільних відносин у сфері здоров'я; протиріччя в існуючому медичному законодавстві, до якого можна апелювати; високі фінансові, тимчасові і інші витрати фізичних осіб на організацію судового захисту своїх прав на здоров'я, тощо.

Список використаної літератури:

1. Васильев С.В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с. (С. 198-234)
2. Діденко Л. В. Співвідношення судових та позасудових способів захисту цивільних прав. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2020. № 3. С. 44-49.

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст. 19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text
5. Про захист прав споживачів. Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 30, ст. 379). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text
6. Рудницька О.П., Дем'янюк В.М. Неюрисдикційні способи захисту цивільних прав. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 6. 2022. С. 63-69.
7. Сидоренко М.В. Винекнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / гол. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія» : Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. Вип. 44. С. 328 - 336.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
9. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. Том 2. Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи. За ред. Спасибо-Фатєєвої І.В. ЮрКнига. 2021 с. 300.
10. Цивільне право України. Особлива частина: підручник; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. 5-те вид., стер. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 1173 с.
11. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. / [О.Є. Аврамова, А.С. Горбенко, Н.О. Горобець та ін.]; за заг.ред. С.О. Сліпченка, О.Л. Зайцева; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с.
12. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Вид. 4-те, перероб. та доп. / За заг. ред.д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2024. 928 с.

Safonchyk O. I. **Topical issues of protecting the rights of individuals to health under the legislation of Ukraine**

The present article studies topical issues of the rights of individuals to health under the legislation of Ukraine.

It is noted that legal guarantees play a relevant role in ensuring human rights and freedoms, which include all legal remedies which protect human and civil rights and freedoms.

The paper highlights that legal guarantees for health care can be divided into guarantees enshrined in the Constitution of Ukraine; guarantees enshrined in laws and other regulatory acts; guarantees of judicial protection; and activities of the Commissioner for Human Rights.

Civil law protection of individuals' rights to healthcare is a set of preventive measures aimed at enjoying, ensuring, and inviolability of the specific right. At the same time, judicial recourse as a means of protecting individuals and realizing their right to health, including obtaining compensation for pecuniary and moral damage to their health, is the last resort of individuals. It is noted that the main problems hindering effective judicial protection of individuals' rights to health are the following: difficulties in proving the guilt of participants to civil relations in the field of health; contradictions in the existing medical legislation to which one can appeal; high financial, time and other costs for individuals to organize judicial protection of their rights to health, etc.

The author emphasizes that the grounds for protecting the rights of individuals in the healthcare sector are the facts of legal disputes in the context of proper realization of the right of individuals to receive qualified medical care and support. This indicates a clash of opposing interests of subjects of civil law relations in the field of healthcare, which is driven by the existing peculiarities of realizing the legal status of individuals.

Key words: *civil law, civil legislation, civil law relations, personal non-property rights, right to health, health, individual, civil law protection.*

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.26

А. Ю. Галай
аспірант
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0005-5170-6497

ТИПОВІ ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ

У статті окреслено поняття і значення тактичних операцій під час розслідування кримінальних правопорушень, їх мету та залежність від слідчої ситуації на певному етапі розслідування. Визначено типові тактичні операції під час розслідування організованої наркозлочинності, які сприяють вирішенню тактичних завдань і встановлення обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування.

Встановлено, що тактична операція є засобом розслідування, який охоплює комплекс слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, а також організаційно-підготовчих заходів і тактичних прийомів їх проведення, що здійснюються з метою вирішення ситуаційно зумовлених завдань на окремому етапі розслідування.

Акцентовано увагу на тому, що криміналістичні рекомендації щодо проведення тактичних операцій під час розслідування направлені на впровадження наукових розробок у практичну діяльність з метою підвищення результативності діяльності слідчих і оперативних підрозділів, продуктивності проведення слідчих (розшукових) дій, вирішення тактичних завдань як на окремому етапі розслідування (проміжних завдань), так і в цілому (загальних завдань).

Типізація тактичних операцій сприяє врахуванню специфіки окремого виду кримінальних правопорушень, а тому типові тактичні операції є конкретизованими і направленими на вирішення тактичних завдань у ході розслідування окремого виду кримінальних правопорушень.

Під час розслідування незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів доцільним є проведення таких тактичних операцій як «Затримання наркобізнесменів на місці злочину», «Встановлення учасників організованої групи або злочинної організації», «Докази», «Свідки», «Механізм злочинної діяльності», «Нейтралізація протидії з боку заінтересованих осіб».

Ключові слова: *організована наркозлочинність, тактичні операції, слідчі ситуації, тактичні завдання, організована група, злочинна організація.*

Постановка проблеми. Тактична операція є одним із засобів криміналістичної тактики, який сприяє вирішенню ситуаційно зумовлених завдань на окремому етапі розслідування та полягає у проведенні заздалегідь спланованого комплексу слідчих (розшукових) дій у певній послідовності та з використанням оптимальних організаційних заходів і тактичних прийомів, які спрямовані на отримання і закріплення доказової інформації.

Зважаючи на те, що розслідування організованої наркозлочинності вимагає проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих не тільки на виявлення особи злочинця, слідів злочину, предмету кримінально-протиправного посягання, знарядь і засобів вчинення злочину, а й встановлення усіх учасників і лідерів організованої групи або злочинної організації, а також механізму злочинної діяльності, а тому доцільним є розроблення типових тактичних операцій під час розслідування незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що здійснюється організованими групами або злочинним організаціями.

Метою статті є окреслення поняття і значення тактичних операцій у практиці розслідування; визначення типових тактичних операцій під час розслідування організованої наркозлочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тактичні операції як засіб криміналістичної тактики, що сприяє вирішенню тактичних завдань під час розслідування досліджені у роботах

© А. Ю. Галай, 2024

Волобуєва А.Ф., Берназа В.Д., Гора В.І , Журавля В.А. , Здоровка С.Ф., Колесника В.А., Подобного О.О., Салтевського М.В. , Тіщенка В.В., Чаплинського К.О. , Шевчука В.М., Шепітька В.Ю. та ін.

Під час написання статті використовувались загальні та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема емпіричні методи (опис), теоретичні методи (аналіз і синтез, індукція і дедукція).

Виклад основного матеріалу. Формування стратегії розслідування передбачає інтеграцію знань про закономірності вчинення кримінальних правопорушень, особливості механізму і способу протиправних дій, поведінку особи правопорушника, взаємодію учасників організованої групи або злочинної організації та застосування криміналістичної тактики, яка охоплює систему тактичних прийомів і засобів, спрямованих на вирішення завдань розслідування шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Удосконалення процесу розкриття і розслідування злочинів залежить від рівня запровадження в слідчу діяльність новітніх криміналістичних розробок, що базуються на синтезі теоретичних знань і передової судово-слідчої практики. З огляду на вказане особливого значення в теорії криміналістики набувають такі категорії, як типові слідчі ситуації, системи слідчих (розшукових) дій і тактичні операції [1, с. 306], які розглядаються в криміналістичній тактиці і спрямовані на оптимізацію процесу розслідування кримінальних правопорушень.

На думку Журавля В. А. найбільш усталеними й апробованими криміналістичними засобами здійснення досудового розслідування прийнято вважати системи слідчих (розшукових) дій і тактичні операції [1, с. 306-307]. Незважаючи на те, що науковці одностайно розглядають тактичну операцію як засіб вирішення завдань розслідування, вони по-різному вбачають поняття тактичної операції: Журавель В. А. – як своєрідну форму, організаційно-тактичний засіб здійснення розслідування, що включає оптимальну, жорстко детерміновану сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій (слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), організаційних), які при комплексному їх застосуванні спроможні забезпечити найбільш ефективне вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певній слідчій ситуації [1, с. 322]; Тіщенко В. В., Подобний О. О. – як поєднання однойменних і різнойменних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у даній слідчій ситуації [4, с. 110]; Шевчук В. М. – криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, обумовлених слідчою (судовою) ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання в ході досудового розслідування та судового провадження [13, с. 130]; Волобуєв А. Ф. – комплекс слідчих (розшукових) дій, який здійснюється в процесі розслідування за єдиним планом з метою реалізації такого тактичного завдання, яке не може бути вирішене проведенням окремої слідчої (розшукової) дії [7, с. 268]; Берназ В. Д., Салтевський М. В. – комплекс тактичних прийомів, слідчих дій, оперативно-розшукових заходів та інших дій, які плануються слідчим для вирішення слідчої ситуації у ході розслідування злочину. Звідси тактичні прийоми, слідчі дії, оперативні та організаційні заходи складають елементи тактичної операції. Тактична операція є засобом розслідування, вона, як правило, завершує процес ситуаційного розслідування, який включає ситуацію, тактичне рішення та тактичну операцію [5, с. 145]; Здоровко С. Ф. визначає тактичну операцію як: 1) сполучення (комплекс, систему) однойменних або різнойменних слідчих дій, а також (або) оперативно-розшукових заходів, а іноді й організаційно-технічних заходів; 2) взаємозалежність дій, що входять до тактичної операції; 3) черговість (послідовність) або одночасність виконання дій; 4) вибірковість і спрямованість дій на вирішення проміжного завдання розслідування; 5) ситуаційну зумовленість; 6) єдине керівництво з боку слідчого; 7) єдиний план [2, с. 15; 1, с. 310]; Шепітько В.Ю. – криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, обумовлених слідчою (судовою) ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання під час досудового розслідування та судового провадження [8, с. 233].

Отже, слід зробити висновок, що тактична операція є засобом розслідування, який охоплює комплекс слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, а також організаційно-підготовчих заходів і тактичних прийомів їх проведення, що здійснюються з метою вирі-

шення ситуаційно зумовлених завдань на окремому етапі розслідування.

Положення криміналістичної теорії тактичних операцій утворюють насамперед систему знань, яка характеризує предметно-практичну та інформаційно-пізнавальну сторону діяльності з розслідування злочинів. Як і криміналістика в цілому, окрема теорія тактичних операцій має прикладний характер, оскільки є науковою основою для розробки і застосування організаційно-тактичних засобів кримінального провадження, оптимізації слідчої та судової діяльності, реалізації потреб сучасної практики боротьби зі злочинністю [13, с. 130]. Криміналістичні рекомендації щодо проведення тактичних операцій під час розслідування направлені на впровадження наукових розробок у практичну діяльність з метою підвищення результативності діяльності слідчих і оперативних підрозділів, продуктивності проведення слідчих (розшукових) дій, вирішення тактичних завдань як на окремому етапі розслідування (проміжних завдань), так і в цілому (загальних завдань).

На формування тактичної операції впливають слідчі завдання, які полягають у необхідності виявлення та дослідження доказів, фіксації показань учасників, конфліктність слідчої ситуації, яка склалась на момент розслідування, здійснення протидії розслідуванню та неможливості отримання доказів, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні. З метою встановлення вказаних обставин кримінального правопорушення та своєчасного вивчення доказів, усі слідчі (розшукові) дії повинні проводитись із дотриманням підготовчих та тактико-організаційних заходів. Значення має планування тактичної операції, визначення її мети та черговості проведення слідчих (розшукових) дій.

Чаплинський К.О. говорить, що тактична операція має складатися з таких елементів: визначення мети операції; прийняття рішення про проведення тактичної операції; розробка моделі та планування тактичної операції; організація сил і засобів проведення операції; безпосереднє проведення тактичної операції та фіксація її ходу та результатів [6, с. 225]. Мету тактичної операції формують тактичні завдання, що потребують вирішення. Так, метою тактичної операції може бути встановлення особи правопорушника, виявлення слідів кримінального правопорушення, встановлення свідків, вилучення речових доказів або знарядь вчинення протиправних дій. Реалізація мети тактичної операції потребує її планування, а саме визначення послідовності оптимальних і ефективних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів і тактичних прийомів їх проведення, встановлення учасників і формування слідчо-оперативних груп для, а також здійснення організаційно-підготовчих заходів.

При розслідуванні тих чи інших кримінальних правопорушень застосовують тактичні операції: «Встановлення очевидців», «Відшкодування матеріальних збитків», «Документ», «Розшук злочинця», «Атрибуція трупа», «Захист доказів» [4, с. 110], «Затримання особливо небезпечного злочинця», «Викриття неправдивого свідка», «Створення в допитуваного установки поінформованості слідчого», «Демонстрація поінформованості слідчого», «Комбінації: бар'єр, виклик, раптовість, відволікання уваги» [11, с. 308], «Пошук злочинця по «гарячих слідах», «Установлення особи невідомого потерпілого у випадку виявлення його трупа», «Вивчення особи підозрюваного», «Установлення способу злочину», «Установлення цілей і мотиву злочину», «Нейтралізація протидії з боку заінтересованих осіб» та інші [10, с. 245]. Проте, вказані тактичні операції не є універсальними. Вид тактичної операції визначається сутністю ситуаційного завдання, що виникає в пізнавальному процесі розслідування злочину. Необхідність слідчої діяльності виникає там, де існує проблема – завдання одержання якоїсь інформації. Саме в таких ситуаціях розслідування слідчий звертається до засобів криміналістичної тактики, відбирає необхідні, визначає порядок їх застосування, тобто планує (розробляє) тактичну операцію [11, с. 308]. Вбачається пряма залежність тактичних операцій від слідчих ситуацій і завдань, що є цілком зрозумілим, так як тактичні операції мають на меті покращення слідчої ситуації шляхом вирішення окремих завдань на будь якому етапі розслідування. З цього приводу Чаплинський К.О. говорить, що будь-яка ситуація, що виникає на певному етапі розслідування, ставить перед слідчим пізнавальне завдання, для вирішення якого він приймає тактичне рішення, яке практично реалізується у тактичній операції. Вчасно проведена тактична операція формує нову слідчу ситуацію, для вирішення якої слідчий знову приймає тактичне рішення, яке реалізується в ході тактичної операції [6, с. 225]. Тактичні операції неможливо сформувати без вивчення слідчих ситуацій, які склались на момент розслідування та завдань, які підляга-

ють вирішенню у кримінальному провадженні. Отримані під час розслідування показання і докази формують слідчу ситуацію, яка обумовлює постановку тактичних завдань, вирішення яких є можливим за допомогою одного із криміналістичних засобів – формування тактичних операцій.

Деякі науковці наголошують на необхідності типізації тактичних операцій в залежності від виду кримінальних правопорушень, що на нашу думку є досить актуальним. Щодо цього Шевчук В. М. зазначає, що побудова тактичних операцій в теорії криміналістики має відбуватися відповідно до певного різновиду злочинів, певного етапу їх кримінального провадження, слідчої ситуації, що склалася, і тих тактичних завдань, які з неї випливають. При цьому необхідно виходити з того, що кожний із зазначених чинників має свій ступінь впливу на процедуру побудови тактичних операцій [12, с. 51]. Тактичні операції розробляються для використання їх на практиці з метою оптимізації часу слідчого та надання йому можливого переліку дій щодо організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій, які будуть найбільш ефективними при розслідуванні певного виду кримінальних правопорушень. Типізація тактичних операцій сприяє врахуванню специфіки окремого виду кримінальних правопорушень, а тому типові тактичні операції є конкретизованими і направленими на вирішення загальних і проміжних завдань розслідування окремого виду кримінальних правопорушень.

Крім того, тактичні операції потребують типізації, тому що окремі криміналістичні методики розраховані саме на реалізацію типових тактичних операцій, подібно до того, як вони враховують типові версії, типові ситуації, містять типову послідовність слідчих (розшукових) дій тощо. Саме у такій якості тактичні операції як категорія криміналістичної тактики відіграють важливу роль у побудові окремих методик і входять до їх структури як самостійний елемент. Тактична операція належить до засобів криміналістичної тактики і уже у цій якості, як і інші тактико-криміналістичні засоби, реалізується у криміналістичній методиці [13, с. 130]. На нашу думку, тактичні операції доцільно розглядати в структурі видових методик розслідування кримінальних правопорушень і типізувати їх. Так, типові тактичні операції будуть охоплювати рекомендації стосовно розслідування певного виду кримінальних правопорушень при необхідності вирішення певного слідчого завдання, а саме встановлення особи злочинця, виявлення та фіксації доказів та ін.

Науковцями розглянуто тактичні операції, які мають значення при розслідуванні злочинів, вчинених організованими групами або злочинними організаціями. Шепітько В.Ю. виділяє такі ситуації: «Встановлення поширеності злочинної групи», «Виявлення зв'язків організованої групи», «Затримання злочинної групи на місці злочину», «Нейтралізація протидії розслідуванню злочину», «Виявлення найбільш слабкої ланки в групі», «Стратегічна розвідка», «Створення і використання юридичних осіб», «Підтримання в злочинному співтоваристві режиму напруженості», «Використання суперечностей між учасниками злочинної групи» та ін. [14, с. 63].

Здоровко С.Ф. виокремив тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями та виокремив такі тактичні операції: 1) встановлення характеру і виду вбивства: а) «Організований характер убивства»; б) «Вид убивства»; в) «Зв'язок убивства з іншими злочинами»; 2) встановлення місця і часу вчинення вбивства: а) «Механізм учинення (організації) вбивства»; б) «Механізм приховування вбивства»; в) «Знаряддя вбивства»; 3) встановлення мотивів убивства: а) «Віктимність жертви»; б) «Груповий конфлікт»; 4) встановлення особи жертви: а) «Ідентифікація невпізнаного трупа» («Атрибуція трупа»); б) «Соціальний статус жертви»; в) «Зв'язки жертви»; 5) встановлення особи вбивці: а) «Особа вбивці»; б) «Зв'язки вбивці з організованим формуванням «; в) «Склад і структура організованої групи»; г) «Замовник убивства»; ґ) «Пошук злочинця»; 6) усунення протидії розслідуванню: а) «Захист свідків»; б) «Захист доказів» [3, с. 15].

Успішність розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами або злочинними організаціями залежить від застосування комплексу тактичних операцій, спрямованих на вирішення важливих проміжних завдань розслідування. До типових тактичних операцій, що можуть використовуватися у слідчих ситуаціях під час розслідування належать: «Розшук та затримання злочинців за ознаками або іншими даними», «Затримання злочинної групи на місці злочину», «Стратегічна розвідка», «Встановлення розповсюдженості групи», «Склад та рольові функції злочинної групи», «Виявлення зв'язків групи», «Свідоцька база» та ін. [9, с. 292-293].

При формуванні типових тактичних операцій під час розслідування незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинені організованими групами або злочинними організаціями повинна бути врахована специфіка організованої наркозлочинності, а саме організований характер вчинення злочинів, систематичне і тривале виготовлення, виробництво, переробка, зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів у великих розмірах, безперервний збут наркотиків та розгалужена мережа збувальників.

Слідчі ситуації, які виникають під час розслідування незаконної наркозлочинності потребують вирішення тактичних завдань щодо встановлення та затримання учасників організованої групи або злочинної організації, нейтралізації протидії з боку злочинців, виявлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів та механізму їх виготовлення, переробки, виробництва, зберігання, транспортування або збуту, фіксації слідів злочинної діяльності та інших обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування. З цією метою доцільним є проведення таких типових тактичних операцій як «Затримання наркобізнесменів на місці злочину», «Встановлення учасників організованої групи або злочинної організації», «Докази», «Свідки», «Механізм злочинної діяльності», «Нейтралізація протидії з боку заінтересованих осіб».

Особливістю тактичної операції «Затримання наркобізнесменів на місці злочину» є необхідність дотримання повної конспіративності, тобто вже на етапі планування тактичної операції необхідно вживати заходів для того, щоб про її проведення знало якомога менше людей. Завдання слідчого полягає у якомога ефективнішому використанні фактору «раптовості». Особливо важлива ця вимога у разі неможливості забезпечення одночасного затримання всіх осіб, причетних до злочинної групи. Поширена ситуація затримання особи, коли вона робить спроби знищити наркотичний засіб, передбачаючи можливе затримання (зливання, спалювання й інше). У цьому разі в межах тактичної операції, спрямованої на затримання, необхідно запланувати організаційні заходи для запобігання можливості знищення наркотичного засобу. На етапі безпосереднього проведення тактичної операції, зокрема під час фізичного захоплення, слідчий повинен точно і достовірно фіксувати приналежність наркотичного засобу саме затримуваному. Адже неякісне проведення такої операції завжди тягне за собою відсутність судової перспективи кримінального провадження, розпочатого за ознаками злочинів, що полягають у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [10, с. 512].

Тактична операція «Встановлення учасників організованої групи або злочинної організації» проводиться з метою визначення структури організованої групи або злочинної організації, учасників та їх функцій, розподілу ролей та вчинених злочинів, а також корумпованих зв'язків зі співробітниками правоохоронних органів або представниками органів державної влади. Для реалізації вказаної тактичної операції здійснюється такий комплекс слідчих (розшукових) дій: 1) допит свідків, які стали очевидцями вчинення злочинів або володіють даними щодо особи злочинця, діяльності організованої групи або злочинної організації у сфері незаконного обігу наркотиків або будь-яких обставин вчинення злочинів; 2) допит учасників організованої групи або злочинної організації; 3) обшуки за місцем мешкання або роботи злочинців, обшук транспортних засобів; 4) пред'явлення для впізнання; 5) негласні слідчі (розшукові) дії (аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України).

Тактична операція «Докази» проводиться з метою збирання доказів, що підтверджують діяльність організованої групи або злочинної організації, виявлення та вилучення наркотичних засобів та психотропних речовин, слідів їх виготовлення, виробництва, переробки, зберігання, транспортування або збуту, знарядь і засобів, що використовувались під час вчинення злочинів. З метою реалізації вказаної тактичної операції необхідним є проведення слідчих оглядів, які сприяють виявленню і фіксації слідів злочинної діяльності, закріпленню матеріальної обстановки вчинення незаконних дій. Для цього проводиться огляд місцевості, де затримано особу, що мала при собі наркотичний засіб, огляд її одягу та речей. Також, огляду підлягають місця виготовлення, виробництва, переробки і зберігання наркотиків, місця культивування рослин, що містять психоактивні речовини, а також транспортні засоби, що використовувались для перевезення наркотичних

засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

У слідчій ситуації, коли встановлено факт збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, доцільним є проведення тактичної операції «Механізм злочинної діяльності», яка охоплює комплекс слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення кола учасників організованої групи або злочинної організації, розподіл функцій між ними; способу підготовки, вчинення і приховування злочинної діяльності; місця і технології виробництва, рецептуру виготовлення та переробки наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів; знарядь і засобів для виготовлення і зберігання наркотиків; часу та інших обставин здійснення злочинної діяльності.

З метою реалізації тактичної операції «Механізм злочинної діяльності» необхідним є проведення таких слідчих (розшукових) дій: 1) допит збувальників наркотичних засобів з метою отримання від них інформації про лідерів групи, місце їх знаходження, структуру і склад організованої групи або злочинної організації, період її діяльності і вчинені злочини; час і місце виробництва та зберігання наркотичних засобів, технологію виготовлення та використовувані знаряддя і засоби, джерело придбання сировини для виготовлення наркотичних засобів або місце їх культивування; 2) огляд місця затримання збувальника наркотиків, огляд його речей і одягу, транспортного засобу; 3) допит очевидців збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів; 4) допит осіб, які систематично вживають наркотики; 5) обшук за місцем мешкання або роботи злочинця, обшук транспортного засобу, а також одночасний обшук учасників організованої групи або злочинної організації з метою виявлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, знарядь і засобів виготовлення наркотиків.

У разі якщо відомості про учасників організованої групи або злочинної організації та механізм злочинної діяльності неможливо отримати шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, доцільним є реалізація негласних слідчих (розшукових) дій, а саме: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України).

Тактична операція «Нейтралізація протидії з боку заінтересованих осіб» полягає у збереженні слідів злочинної діяльності та унеможливлення їх знищення. Для цього час і місце проведення слідчих (розшукових) дій має конспіруватись та плануватись заздалегідь, а їх реалізація повинна бути раптовою і одночасною в місцях здійснення злочинної діяльності (одночасні обшуки).

Важливим фактором є вибір тактики допиту лідерів та учасників організованої групи або злочинної організації, які досить часто з метою протидії розслідуванню та захисту лідерів групи надають неправдиві показання, змінюють їх або використовують заздалегідь підготовлене алібі. Під час допиту учасників організованої групи або злочинної організації слід використовувати тактичні прийоми, які спрямовані на отримання правдивих і достовірних показань (демонстрація показань інших учасників, пред'явлення вилучених доказів і слідів, а також проведення одночасних допитів).

Під час допиту учасники організованих груп або злочинних організацій досить часто відмовляються від надання показань. Тому важливо виявити найбільш «слабку ланку» в структурі групи, використовувати конфліктні стосунки між окремими її членами. Доцільно також переконувати допитуваного в непотрібності його для угруповання, спробах перекласти відповідальність на нього, наявності відомостей, які можуть скомпрометувати його в очах інших членів групи. Учасники організованої групи або злочинної організації, здебільшого, визнають свою вину тільки тоді, коли в них немає іншого виходу [9, с. 296].

Слід зазначити, що під час досудового розслідування мають бути всебічно досліджені обставини вчинення злочинів, а тактична операція «Свідки» надає змогу закріпити інформацію, що підтверджує діяльність організованої групи або злочинної організації та здійснення нею незаконного виготовлення, виробництва, переробки, зберігання, збуту або транспортування наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Такою інформацією, зазвичай, можуть володіти очевидці вчинення злочину, особи з числа найближчого оточення учасників і лідерів організованої групи або злочинної організації (колеги, сусіди, друзі, члени сім'ї), а також особи, які систематично вживають наркотичні засоби або психотропні речовини. Крім того, проведення допиту свідків допомагає встановити обставини вчинення зло-

чину, а саме: ким здійснювався збут наркотиків, місце їх виготовлення і зберігання та осіб, причетних до вчинення злочинів тощо.

Шепітько В.Ю. зосередив увагу на тактичних операціях, що проводяться під час обшуку. Науковець зауважив, що часто під час проведення обшуку в розслідуванні злочинів цієї категорії існує потреба у проведенні пошукових дій водночас у кількох осіб або в різних місцях (тактична операція «Груповий обшук»). Застосування такої тактичної операції зумовлене такими обставинами: наявністю стійкої злочинної групи; члени групи не взяті під варту; розосередженістю об'єктів обшуку; наявністю налагодженої системи взаємодії між членами угруповання; присутністю керуючих засад у діяльності злочинної групи. Для успішного проведення «Групового обшуку» необхідно створити кілька слідчо-оперативних (пошукових) груп - залежно від кількості об'єктів, що підлягають обшуку [9, с. 297].

Також, на думку науковця під час розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами, важливе значення може мати тактична операція «Допущення обшуку з негативними наслідками». її сутність полягає в тому, що реально існує кілька різних об'єктів обшуку. Під час здійснення такої операції відповідно до тактичного задуму обирається один із об'єктів обшуку, де й проводиться слідча (розшукова) дія, за іншими виконується спостереження. У процесі оперативного спостереження встановлюється динаміка місцеперебування злочинних формувань, ознаки переміщення товарів або інших предметів, змінення місця розташування тих чи інших об'єктів. Оперативне спостереження дає змогу виявити більш широкий спектр можливих місць приховування, після чого здійснюються результативні обшуки. Схематично тактична операція «припущення обшуку з негативними наслідками» може бути подана таким чином: безрезультатний обшук – оперативне спостереження – результативний обшук [9, с. 297].

Висновки. Таким чином, тактична операція є засобом розслідування, який охоплює комплекс слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, а також організаційно-підготовчих заходів і тактичних прийомів їх проведення, що здійснюються з метою вирішення ситуаційно зумовлених завдань на окремому етапі розслідування. Під час розслідування незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів доцільним є проведення таких тактичних операцій як «Затримання наркобізнесменів на місці злочину», «Встановлення учасників організованої групи або злочинної організації», «Докази», «Свідки», «Механізм злочинної діяльності», «Нейтралізація протидії з боку заінтересованих осіб».

Список використаної літератури:

1. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики : генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
2. Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2004. 176 с.
3. Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.
4. Криміналістика : навчально-методичний посібник / Тіщенко В. В., Подобний О. О. Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.
5. Криміналістика : навч. пос. / В.Д. Берназ, М.В. Салтевський. Одеса: ОДУВС, 2010. 460 с.
6. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. К.О. Чаплинського та ін. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
7. Криміналістика : підруч. : у 2 т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків, 2018. 384 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6440/Kryminalistyka_Pidr (дата звернення 14.02.2024).
8. Криміналістика : підруч. : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
9. Криміналістика : підруч. : у 2 т. Т. 2 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.
10. Криміналістика: підруч. / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.
11. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588с.
12. Шевчук В.М. Тактична операція як засіб оптимізації розслідування злочинів. Актуальні питання криміналістики, кримінології, кримінального права та процесу. Митна справа. 2015. № 5 (101). С. 49-55. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17083/1/Shevchuk_49-55.pdf (дата звернення 08.02.2024).

13. Шевчук В. М. Тактичні операції як елемент криміналістичної тактики. Правова система України : сучасні тенденції та фактори розвитку : матеріали Наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 31 січня – 01 лютого 2014 р. м. Запоріжжя, 2014. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/17702/1/Shevchuk_128-130.pdf (дата звернення 18.02.2024).
14. Шепітько В. Ю. Тактика розслідування злочинів, вчинених організованими групами і злочинними організаціями. Харків, 2000. 88 с.

Halai A. Yu. Typical tactical operations during organized drug crime investigations

The article outlines the concept and meaning of tactical operations during the investigation of criminal offenses, their purpose and dependence on the investigative situation at a certain stage of the investigation. Typical tactical operations during the investigation of organized drug crime are identified, which contribute to solving tactical tasks and establishing circumstances that are subject to proof during the investigation.

It is established that a tactical operation is a means of investigation that includes a complex of investigative (search) and covert investigative (search) actions, operational-search measures, as well as organizational and preparatory measures and tactical methods for their implementation, which are carried out in order to solve situationally determined tasks at a separate stage of the investigation.

Attention is drawn to the fact that forensic recommendations for conducting tactical operations during an investigation are aimed at implementing scientific developments in practical activities in order to increase the effectiveness of the activities of investigative and operational units, the productivity of conducting investigative (detective) actions, solving tactical tasks both at a separate stage of the investigation (intermediate tasks) and in general (general tasks).

Typification of tactical operations contributes to taking into account the specifics of a particular type of criminal offense, and therefore typical tactical operations are specified and aimed at solving tactical tasks during the investigation of a particular type of criminal offense.

During the investigation of the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, it is advisable to conduct such tactical operations as "Detention of drug dealers at the scene of the crime", "Identification of participants in an organized group or criminal organization", "Evidence", "Witnesses", "Mechanism of criminal activity", "Neutralization of counteraction from interested parties".

Key words: *organized drug crime, tactical operations, investigative situations, tactical tasks, organized group, criminal organization.*

УДК 343.85
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.27

О. М. Кропивницький
аспірант
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0002-4445-6117

ЗАХОДИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ВІЙСЬКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В статті досліджено заходи індивідуальної профілактики ДБР військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні.

Встановлено, що загострення соціальних суперечностей є наслідком кризових процесів у різних сферах суспільного життя, зокрема в економічній, соціальній, політичній, гуманітарній та господарській. За таких умов неминуче зростає кількість антисоціальних проявів не лише серед осіб із низьким рівнем правосвідомості чи маргіналізованих груп, а й серед суб'єктів, які виконують соціально значущі функції. Кризові явища сприяють формуванню передумов для асоціальної поведінки, зокрема вчинення кримінально-протиправних дій.

За результатами дослідження обґрунтовано, що індивідуально-профілактичне запобігання військовій злочинності здійснюється через індивідуальну профілактику, індивідуальне відвернення, індивідуальне припинення кримінально-протиправної діяльності.

Профілактика являє собою діяльність, спрямовану на випередження криміногенних явищ і процесів, обмеження їх поширення, усунення або послаблення їх шкідливої дії, а заходи індивідуальної профілактики залежно від критеріїв професіоналізації та спеціалізації при цьому розподіляються на: профілактику випередження; профілактику обмеження; профілактику усунення; профілактику захисту.

Індивідуально-профілактичне запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні реалізується за такими напрямами:

– заходи переконання (особі обґрунтовується думка про необхідність та доцільність відмови від антисуспільних установок, злочинних намірів, криміногенної поведінки);

– заходи соціальної допомоги (сприяння у виборі життєвих перспектив, встановленні корисних контактів, отримання вищої військової освіти, визначення та отримання престижної військової спеціальності, підвищення військово-соціального статусу, зміна способу життя, поліпшення побутових умов, допомога із працевлаштуванням членів сім'ї військовослужбовця тощо);

– заходи обмеження (здійснення профілактичного контролю за місцем служби, проживання тощо з боку спеціалізованих інституцій);

– заходи примусу (затримання, арешт, штраф, інші види покарань, що застосовуються до військовослужбовців, тощо).

За результатами провееного дослідження доведено, необхідність організації віктимологічної профілактики ДБР військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні за такими напрямами:

1) дослідження та виховний вплив на осіб, залучених у неуставні військові відносини;

2) своєчасне виявлення військовослужбовців, які демонструють такі ознаки: підвищена дратівливість, різкі емоційні сплески, глибокий депресивний стан, невдоволення собою та оточенням, прагнення самоствердитися серед товаришів по службі;

3) усунення причин і умов, що сприяють виникненню конфліктних ситуацій серед військовослужбовців тощо.

Ключові слова: *військова злочинність, військові кримінальні правопорушення, запобігання, протидія, Державне бюро розслідувань, індивідуально-профілактичне запобігання злочинності, індивідуальна профілактика, воєнний стан в Україні.*

© О. М. Кропивницький, 2024

Постановка проблеми. Загострення соціальних суперечностей є наслідком кризових процесів у різних сферах суспільного життя, зокрема в економічній, соціальній, політичній, гуманітарній та господарській. За таких умов неминуче зростає кількість антисоціальних проявів не лише серед осіб із низьким рівнем правосвідомості чи маргіналізованих груп, а й серед суб'єктів, які виконують соціально значущі функції. Кризові явища сприяють формуванню передумов для асоціальної поведінки, зокрема вчинення кримінально-протиправних дій.

Кризові суспільні явища посилюють важливість функціонування спеціалізованих державних інституцій, а особливо в умовах воєнного стану в Україні, й зумовлюють низку процесів переформатування діяльності правоохоронних та інших державних органів, що ведуть активну боротьбу зі злочинністю. У цьому контексті особливо значимими є питанням запобігання військовим кримінальним правопорушенням, які вирізняються спеціальними суб'єктами – військовослужбовцями.

У кримінологічній науці питання здійснення індивідуально-профілактичного впливу на особливі категорії осіб (за правовим статусом, соціальними, професійними ролями, службовим становищем) завжди було комплексним завданням, вирішення якого полягає в урахуванні не лише вузькогалузевих знань, а й здобутків суміжних наук.

Аналіз останніх публікацій. За період Української незалежної проблемам військової злочинності присвятили свої наукові праці такі вітчизняні учені як: В. В. Бабаніна, А. М. Бабенко, В. М. Білоконев, І. Г. Богатирьов, П. П. Богуцький, І. В. Боднар, В. В. Бондарєв, Бугаєв В.О., М. Б. Головко, В. К. Грищук, В. С. Давиденко, Н.А. Дмитренко, С. Ф. Денисов, Ю. П. Дзюба, С. І. Дячук, М. М. Івлєв, Д. В. Казначеєва, В. І. Касинюк, В. А. Клименко, Корнієнко М.В., І. М. Коропатнік, Я. С. Кулькіна, Ю. Б. Курилюк, І. І. Митрофанов, В. О. Навроцький,Т. Б. Ніколаєнко, А. С. Овчаренко, М. І. Панов, О. Р. Полегенька, В. П. Попович, А.О. Рєва, О. М. Сарнавський, О. В. Столярський, В. М. Стратонов, Є. Л. Стрельцов, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, І. О. Харь, Г. І. Чангулі, В. В. Шаблистий, О. О. Шкута та ін.

Мета статті. Дослідження заходів індивідуальної профілактики ДБР військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання здійснення індивідуально-профілактичного впливу на особливі категорії осіб (за правовим статусом, соціальними, професійними ролями, службовим становищем) у кримінологічній науці завжди було комплексним завданням, вирішення якого полягає в урахуванні не лише вузькогалузевих знань, а й здобутків суміжних наук.

Відтак, кримінологічною наукою з цього приводу напрацьовано низку теоретико-методологічних положень щодо поняття та змісту індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням (зокрема військових).

Класик української кримінології академік А. П. Закалюк свого часу визначив поняття «індивідуально-профілактичного запобігання злочинності» із позиції єдності й кореляції таких трьох складових, як: «діяльності державних і утворених відповідно до закону недержавних органів, організацій та їх представників щодо виявлення осіб, від яких, судячи з об'єктивно встановлених даних, можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень, і справляння на них і їх навколишнє соціальне мікросередовище позитивного коригувального впливу; діяльності державних органів і громадськості щодо виявлення осіб, які своєю поведінкою засвідчили схильність до кримінальних правопорушень, і спрямування на них запобіжного впливу засобами виховання, допомоги, контролю, який здійснюється з метою усунення чи нейтралізації конкретних причин і умов, що сприяють кримінальним правопорушенням, за допомогою заходів, що не мають характеру покарання; діяльності державних та недержавних органів, організацій та їх представників щодо виявлення осіб, від яких, судячи з їхньої поведінки, можна очікувати вчинення кримінального правопорушення, справляння впливу на них і їх навколишнє середовище з метою позитивної корекції поведінки цих осіб, ліквідації або нейтралізації криміногенних факторів, що діють у цьому середовищі» [1, с. 63–64].

Досить значні з точки зору вищенаведених концептуальних позицій напрацювання з військової кримінології і у Н. А. Дмитренко та О. О. Шкути, які на відміну від спеціально-кримінологічного запобігання злочинності індивідуально-профілактичне розглядають як «вид запобігання злочинності щодо конкретної особи» [2, с. 135].

Зокрема, на думку А.П. Закалюки «індивідуально-профілактичне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передує виникненню кримінально-протиправного наміру. Усунення

небезпеки потенційного кримінального правопорушення – головне завдання індивідуального запобігання» [3, с. 146]. Як зауважують Н. А. Дмитренко та О. О. Шкута «індивідуально-профілактичне запобігання спрямовується на причини та умови конкретного кримінально-протиправного прояву. Через взаємозв'язок причин та умов злочинності різних рівнів, попереджуюча дія стосовно них здійснюється на одному рівні, зокрема вищому, але це здійснює свій вплив і на причини та умови нижчих рівнів і навпаки» [4, с. 151–152].

Поділяє вказані вище позиції й інший представник вітчизняної військової кримінології Є. Б. Пузиревський, який зауважує, що «індивідуально-профілактичне запобігання військовій злочинності спрямоване на особистість військовослужбовця, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють чи полегшують вчинення кримінально-карних діянь цього виду» [5, с. 14].

У свою чергу, вивчення тактики індивідуально-профілактичного запобігання військовим кримінальним правопорушенням дало поіменованому вище ученому підстави виявити такі її ключові риси: «1) таке запобігання забезпечують за допомогою не одного заходу, а цілого їх комплексу; 2) результат при одній і тій самій тактиці кримінологічного впливу істотно змінюється залежно від ступеня криміногенності кожної основних детермінантів кримінально-протиправної поведінки: особистості, її мікросоціального середовища та конкретної ситуації військового кримінального правопорушення; 3) інтенсивність запобіжних заходів повинна перебувати в прямій залежності від ступеня прояву названих криміногенних детермінантів» [5, с. 14].

Проведений аналіз та узагальнення наявних кримінологічних доробок за вказаним рівнем запобіжної діяльності дали Н. А. Дмитренко визначити мету індивідуально-профілактичного запобігання «а) виявлення та вивчення правопорушників і джерел негативного впливу на них; б) позитивна корекція особистості, що сприяє зміні її поведінки від девіантної до законослухняної; в) здійснення позитивного впливу на особу правопорушника та її навколишнє середовище» [2, с. 183]. На думку авторки суттєвими ознаками індивідуально-профілактичного запобігання є: «1) це діяльність спеціально уповноважених органів; 2) така діяльність являє собою цілеспрямований вплив на конкретну особу як носія соціально значущих якостей; 3) особа, яка піддається впливу, має відмінну від інших членів суспільства ознаку – схильність до вчинення кримінального правопорушення; 4) здатна до прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки; 5) передбачає планування заходів індивідуально-профілактичного запобігання; 6) передбачає контроль за досягненням мети індивідуально-профілактичного запобігання та фіксацію (документування) цього процесу й досягнутих результатів» [2, с. 183].

Індивідуально-профілактичне запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема військовим, здійснюється спеціалізованими суб'єктами, для яких ця діяльність є одним із ключових завдань і функцій. До таких суб'єктів належать правоохоронні органи, зокрема Державне бюро розслідувань, Військова служба правопорядку у Збройних силах України, Національна поліція України, прокуратура, суди, органи юстиції, а також наукові та освітні спеціалізовані установи. В контексті предмету нашого наукового дослідження, індивідуально-профілактичне запобігання ДБР здійснює шляхом виявлення причин та умов військової злочинності, аналізу найбільш поширених детермінант цього виду діянь, розроблення рекомендацій із мінімізації та ліквідації впливу зазначених детермінант на ймовірність вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Також, як показало проведене нами дослідження, результати узагальнення даних на індивідуально-профілактичному рівні запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні стають емпіричним матеріалом для розроблення заходів спеціально-кримінологічного запобігання.

Окремо варто зауважити, що не для кого не являється секретом, що у контексті останніх змін до законодавства про кримінальну відповідальність (зокрема внесених до КК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» від 20.08.2024 р. № 3902-IX [6]) передбачено посилення індивідуально-профілактичного запобігання вчиненню окремих видів військової злочинності ґрунтуючись на принципі юридичної преюдиції, тобто коли перше правопорушення не криміналізується, а наступні визнаються кримінально-караними [8, с. 188]

Згідно з цими змінами, запроваджено низку заохочувальних норм, зокрема ст. 401 КК України доповнено новою (п'ятою) частиною такого змісту: «5. Особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби» [6].

Зауваженні зміни сприяють військовослужбовцям, які вчинили самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), або дезертирство (ст. 408 КК України), при позитивній посткримінальній поведінці не отримати статус «особи злочинця» і ще в більшому ступені не криміналізуватися, вчиняючи наступні (рецидивні) кримінальні правопорушення. Такі зміни чинять на військову сферу відомий антикриміногенний вплив. Водночас військовому командуванню необхідно належним чином організовувати роботу з підлеглим особовим складом з приводу роз'яснення серед військовослужбовців норм КК України щодо не вчинення вдруге діянь, передбачених ст. 407, 408, а також стосовно алгоритму позитивної посткримінальної поведінки військовослужбовців у разі їх вчинення вперше [10, с. 75].

Проведене дослідження дало можливість виділити необхідні передумови (криміногенні фактори), що потребують вжиття заходів індивідуально-профілактичного запобігання в контексті механізму військової злочинності. До криміногенних факторів, які сприяють вчиненню правопорушень військовослужбовцями, зокрема належать: наявний досвід скоєння правопорушень або аморальних вчинків у минулому; викривлені ціннісні орієнтації, недостатня соціалізація особистості, низький рівень правової свідомості; психічні розлади патологічного характеру, що можуть мати криміногенний вплив (певні психічні аномалії, сексуальні девіації); виховання в несприятливому соціальному середовищі (неповна сім'я, аморальна чи протиправна поведінка батьків або родичів, перебування у спеціалізованих установах різного типу); складні життєві обставини, зокрема погані матеріальні та житлові умови [9, с. 19].

Зважаючи на наявні теоретико-прикладні напрацювання, кримінологія виробила низку загальних (властивих усім видам злочинності) рекомендацій щодо адресного запобіжного впливу, виходячи з того, що об'єктом індивідуально-профілактичного запобігання кримінально-протиправній поведінці є особа. Як свідчать юридико-психологічні дослідження, до таких об'єктів належать: спосіб життя та поведінка особи; собистісні риси, що мають кримінологічне значення та впливають на деформацію її поведінки; психофізіологічні особливості, які можуть визначати схильність людини до виправлення, змін чи лікування; безпосереднє середовище, що сприяє несприятливому формуванню особистості, зокрема сім'я, сфери праці, навчання, дозвілля, мікросоціальні групи, особливо з антисоціальною орієнтацією, а також загальні несприятливі життєві обставини; елементи складної життєвої ситуації, що мають криміногенний характер і зберігаються протягом тривалого часу [7, с. 7].

Важливим є також факт того, що індивідуально-профілактичне запобігання військовим кримінальним правопорушенням постає в особливому сегменті у системі заходів кримінологічного запобігання військовій злочинності, оскільки він є засобом досягнення головної мети запобіжно-профілактичної діяльності – перевиховання, корекції ціннісно-орієнтаційних установок потенційного правопорушника та, як наслідок, запобігання вчиненню кримінально-протиправних дій [10, с. 76].

Разом із тим, індивідуально-профілактичне запобігання військовій злочинності здійснюється через індивідуальну профілактику, індивідуальне відвернення, індивідуальне припинення кримінально-протиправної діяльності.

Така профілактика являє собою діяльність, спрямовану на випередження криміногенних явищ і процесів, обмеження їх поширення, усунення або послаблення їх шкідливої дії, а заходи індивідуальної профілактики залежно від критеріїв професіоналізації та спеціалізації при цьому розподіляються на:

– профілактику випередження (виявлення, інформування про наявність детермінантів злочинності та вжиття заходів з їх усунення спеціалізованими інституціями);

– профілактику обмеження (вжиття комплексних заходів щодо перешкоджання поширенню на певній території криміногенних явищ, детермінації тих чи інших видів злочинності, форму-

ванню певних кримінологічних рис тих чи інших злочинців);

– профілактику усунення (діяльність спеціалізованих суб'єктів щодо послаблення або ліквідації негативних явищ та процесів, що детермінують злочинність);

– профілактику захисту (діяльність щодо ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів).

У свою чергу, індивідуально-профілактичне ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні реалізується за такими напрямами:

– заходи переконання (особі обґрунтовується думка про необхідність та доцільність відмови від антисуспільних установок, злочинних намірів, криміногенної поведінки);

– заходи соціальної допомоги (сприяння у виборі життєвих перспектив, встановленні корисних контактів, отримання вищої військової освіти, визначення та отримання престижної військової спеціальності, підвищення військово-соціального статусу, зміна способу життя, поліпшення побутових умов, допомога із працевлаштуванням членів сім'ї військовослужбовця тощо);

– заходи обмеження (здійснення профілактичного контролю за місцем служби, проживання тощо з боку спеціалізованих інституцій);

– заходи примусу (затримання, арешт, штраф, інші види покарань, що застосовуються до військовослужбовців, тощо).

Висновки. На підставі викладеного можна справедливо стверджувати, що результати проведеного дослідження підтвердили необхідність організації віктимологічної профілактики військової злочинності Державним бюро розслідувань в умовах воєнного стану в Україні за такими напрямами:

4) дослідження та виховний вплив на осіб, залучених у неуставні військові відносини;

5) своєчасне виявлення військовослужбовців, які демонструють такі ознаки: підвищена дратівливість, різкі емоційні сплески, глибокий депресивний стан, невдоволення собою та оточенням, прагнення самоствердитися серед товаришів по службі;

6) усунення причин і умов, що сприяють виникненню конфліктних ситуацій серед військовослужбовців тощо.

Список використаної літератури:

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
2. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.
3. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
4. Кримінологія: підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова. Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. и доп. Харків: Право, 2018. 416 с.
5. Пузиревський Є. Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 21 с.
6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон України від 20.08.2024 р. № 3902-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6.
7. Віденєєв І. О. Типи акцентуацій характеру в структурі нормативної та протиправної поведінки: автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1998. 17 с.
8. Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovyi (2022) Foreign experience of preventing military and economic crimes. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», (2022). P. 185-190 http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946
9. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. Law of Justice Journal. 38 (2). 2024. 6-21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920
10. Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions (Злочини у військовій сфері: причини та умови). European Reforms Bulletin №2, 2020. с. 74-77. http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf

Kropyvnytskyi O. M. Measures of individual prevention of war crimes by the State Bureau of Investigation under martial law in Ukraine

The article examines the measures of individual prevention of war crimes by the State Bureau of Investigation under martial law in Ukraine.

It is established that the aggravation of social contradictions is a consequence of crisis processes in various spheres of public life, in particular, in the economic, social, political, humanitarian and economic spheres. In such circumstances, the number of anti-social manifestations inevitably increases not only among people with low levels of legal awareness or marginalized groups, but also among those performing socially important functions. Crisis phenomena contribute to the formation of prerequisites for antisocial behavior, including the commission of criminal acts.

Based on the results of the study, it is substantiated that individual preventive prevention of military crime is carried out through individual prevention, individual prevention, individual cessation of criminal activity.

Prevention is an activity aimed at anticipating criminogenic phenomena and processes, limiting their spread, eliminating or weakening their harmful effects, and individual prevention measures, depending on the criteria of professionalization and specialization, are divided into: prevention of anticipation; prevention of limitation; prevention of elimination; prevention of protection.

The SBI's individualized prevention of military criminal offenses under martial law in Ukraine is implemented in the following areas

– measures of persuasion (a person is persuaded of the necessity and expediency of abandoning anti-social attitudes, criminal intentions, and criminal behavior)

– measures of social assistance (assistance in choosing life prospects, establishing useful contacts, obtaining higher military education, determining and obtaining a prestigious military specialty, improving military and social status, changing lifestyle, improving living conditions, assistance with employment of family members of servicemen, etc;)

– restrictive measures (preventive control of the place of service, residence, etc. by specialized institutions);

– measures of coercion (detention, arrest, fines, other types of punishment applied to servicemen, etc.)

Based on the results of the study, the author proves that it is necessary to organize victimization prevention by the SBI of war crimes under martial law in Ukraine in the following areas:

1) research and educational influence on persons involved in non-statutory military relations;

2) timely detection of servicemen who demonstrate the following signs: increased irritability, sharp emotional outbursts, deep depression, dissatisfaction with themselves and others, desire to assert themselves among their colleagues;

3) elimination of causes and conditions that contribute to the emergence of conflict situations among military personnel, etc.

Key words: *military crime, military criminal offenses, prevention, counteraction, State Bureau of Investigation, individualized preventive crime prevention, individual prevention, martial law in Ukraine.*

УДК 343.123.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.28

М. М. Ільницький
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0006-3289-8523

ЗНАЧЕННЯ ТА ВПЛИВ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ШВИДКОСТІ

У статті досліджено проблемні питання початкового етапу досудового розслідування, застосування кримінального процесуального законодавства щодо визначення моменту його початку та підстав. З'ясовано, що підставами для початку досудового розслідування є не будь-які заяви та повідомлення, що були зареєстровані, а ті, в яких вбачаються обставини, що свідчать про вчинення кримінально караного діяння та які не є анонімними. Розглянуто особливості організації початкового етапу розслідування та кримінального процесуального пізнання на цьому етапі. Досліджено співвідношення понять початку кримінального провадження та початку досудового розслідування та визначено, що початок досудового розслідування і початок кримінального провадження не завжди співпадають, адже кримінальне провадження розпочинається з моменту вчинення кримінального правопорушення і повідомлення про нього, тоді як початок досудового розслідування є технічною дією, що полягає у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Встановлено, що важливу роль у забезпеченні швидкості досудового розслідування відіграє прокурор, який уповноважений здійснювати нагляд за дотримання законності органом досудового розслідування у формі здійснення процесуального керівництва. Проаналізовано звітність Офісу Генерального прокурора за останні 3 роки щодо внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинені кримінальні правопорушення, що не були обліковані раніше. Розглянуті найтиповіші порушення, що можуть бути допущені органом досудового розслідування, прокурором та впливати швидкість проведення такого розслідування, що, як правило, проявляються у неналежному реагуванні на звернення або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Виділено фактори, що впливають на швидкість досудового розслідування: 1) оперативність реагування на заяву або повідомлення про кримінальне правопорушення; 2) повнота та якість першочергових заходів на місці події; 3) виявлення свідків та очевидців події; 4) взаємодія з іншими органами та підрозділами. Автором обґрунтовано, що здебільшого саме початковий етап досудового розслідування є вирішальним для кримінального провадження, адже несвоєчасне реагування на заяву або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, погана організація та неефективне використання сил та засобів поліції призводить для уповільнення встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення та, як наслідок, не досягнення мети кримінального провадження та неможливість забезпечення виконання його завдань.

Ключові слова: *досудове розслідування, кримінальне провадження, заява, повідомлення, слідчий, дізнавач, прокурор, єдиний реєстр досудового розслідування, початковий етап, огляд місця події.*

Актуальність теми. Публічно-правова природа кримінального процесу обумовлює необхідність правоохоронних органів реагувати на кожний випадок виявлення ознак кримінального правопорушення, вживати заходів щодо встановлення події кримінального правопорушення, встановлення особи, яка його вчинила. У свою чергу, запорукою ефективного розслідування і, як наслідок, встановлення істини, є дії з дослідження обставин кримінального правопорушення, вжиті оперативно та сумлінно. Чим сильніше віддаляється момент вчинення протиправного діяння від збору та фіксації правоохоронними органами його слідів, інформації про обставини його вчинення, тим менше шансів на з'ясування його обставин.

Так, згодом очевидці забувають про важливі деталі кримінального правопорушення, предмети втрачають сліди, місце події змінює свою обстановку. І навпаки, вчасно отримані пока-

© М. М. Ільницький, 2024

зання свідка, своєчасно вилучений засіб вчинення кримінального правопорушення, невідкладно призначена судова експертиза та інші негайно виконані процесуальні дії зі збирання доказів здатні забезпечити здійснення швидкого досудового розслідування, з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [1].

Оцінюючи значимість початкового етапу досудового розслідування, можна дійти висновку, що він покликаний, з одного боку, забезпечити рішуче і оперативне реагування на кожну заяву чи повідомлення про кримінальне правопорушення, що є гарантією швидкого його розкриття, з іншого – виключити незаконну та необґрунтовану витрату сил та засобів правоохоронних органів.

Стан дослідження. Дослідженням питань початку досудового розслідування та його значенням для досягнення завдань кримінального провадження займалися такі відомі науковці, як Ю. І. Азаров, І. В. Басиста, О. А. Вакулік, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, А. В. Столітній, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, С. С. Чернявський, І. В. Чурікова, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та інші.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних та практичних проблем визначення впливу початкового етапу досудового розслідування на досягнення завдань кримінального провадження, зокрема на швидкість його проведення.

Результати. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – Реєстр) [1]. Незважаючи на логічність і простоту цієї норми, початковий етап досудового розслідування залишається місцем концентрації порушень, пов'язаних невчасним та неналежним реагуванням на звернення із заявами, повідомленнями про вчинене кримінальне правопорушення.

Так, згідно зі звітністю Офісу Генерального прокурора у 2022 році органами прокуратури під час здійснення процесуального керівництва досудовим розслідування виявлено та внесено до Реєстру 7488 відомостей про вчинені, раніше не обліковані, кримінальні правопорушення, у 2023 році ця цифра сягнула 8574 кримінальних правопорушень, а у 2024 році знизилася до 6530 [2].

Розглядаючи питання початкового етапу досудового розслідування у контексті його швидкості, вважаємо за необхідне в першу чергу акцентувати увагу на найтиповіших випадках порушень, що можуть допускатися. Це, насамперед, бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Реєстру, після отримання заяви чи повідомлення про нього, у неповерненні тимчасово вилученого майна, або нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк [1].

Варто зауважити, що засада публічності зобов'язує прокурора, слідчого, в межах компетенції розпочати досудове розслідування, що фактично не дозволяє розглянути первинні відомості про кримінальне правопорушення, а відповідно, й вирішення питання про наявність матеріально-правових і процесуальних передумов (умов) для його початку. Тоді, як можливість перевірити викладену у заяві чи повідомленні інформацію, дозволило б розвантажити орган досудового розслідування, уникнути безпідставного початку розслідування, що часто супроводжується порушенням прав і свобод, марним витрачанням сил та засобів, зниженням результативності важливих розслідувань.

Наразі, у арсеналі слідчого, з метою з'ясування обставин кримінального правопорушення, є можливість проведення огляду місця події, до внесення відомостей до Реєстру, а у дізнавача, крім цього – відібрання пояснень, проведення медичного освідування, отримання висновку спеціаліста, зняття показань з технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, а також вилучення знаряддя і засобів вчинення кримінального проступку [1]. Крім того, оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача, прокурора [1].

Як зазначає у своєму рішенні Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, за змістом

статті 214 КПК, підставою для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Реєстру та початку досудового розслідування є подання заяви, або надходження повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [6].

При цьому, слідчий, прокурор повинен, після прийняття та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення з огляду на їх зміст, перевірити достатність даних, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, та за результатами прийняти рішення про початок досудового розслідування, шляхом внесення відомостей до Реєстру. Поняття початку кримінального провадження та початку досудового розслідування ототожнюються, а отже і підстави, суб'єкти, засоби здійснення цих різних видів процесуальної діяльності. Адже, початок кримінального провадження – це початок реалізації норм кримінального процесуального права, тоді, як початок досудового розслідування – початок пізнавальної діяльності, спрямованої виявлення та встановлення обставин кримінального правопорушення.

Відповідно до статті 3 КПК кримінальним провадженням є досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [1]. Таким чином, проведення огляду місця події до внесення відомостей до Реєстру по своїй суті не є досудовим розслідуванням, але є кримінальним провадженням, що викликає певну плутанину, адже момент початку досудового розслідування, як юридичний факт, прямо пов'язаний з моментом внесення відомостей до Реєстру, як технічної дії.

Крім того, керуючись у своїй діяльності засадою публічності слідчий, прокурор не проводить пепередню перевірку заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, що за задумом законодавця, повинно сприяти виконанню завдань кримінального провадження в частині його забезпечення його швидкості, але, насправді, це не зовсім відповідає дійсності. Так, необхідність перевірки отриманої інформації щодо вчиненого кримінального правопорушення залишається, і ця функція, окрім слідчого, дізнавача покладається також і на оперативні підрозділи та інші органи Національної поліції в межах їх взаємодії, у зв'язку з чим, часом спостерігається прагнення низки служб (оперативних підрозділів, дільничних офіцерів поліції) уникнути виконання передбачених КПК та іншими нормативно-правовими актами обов'язків. Хоча, в разі наявності ознак суспільно-небезпечного діяння, що свідчить про вірогідність вчинення кримінального правопорушення відомості до реєстру вносяться негайно. Ефективність та результативність досудового розслідування значною мірою залежить від своєчасного початку такого розслідування та внесення відповідних відомостей до Реєстру. Важлива роль у реалізації цього процесу належить прокурору, який наділений відповідними владно-розпорядчими повноваженнями здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Досудове розслідування по своїй суті є єдиною (унітарною) фазою кримінального процесу, що передує судовому вирішенню у кримінальному провадженні. Однак, можна виділити ряд недоліків процедури початку досудового розслідування, що суттєво впливають на його швидкість: 1) відсутні чітко визначені приводи і підстави початку досудового розслідування; 2) не передбачена процедура перевірки та оцінки первинної інформації про вчинене кримінальне правопорушення та не передбачена процедура прийняття рішення про відкриття кримінального провадження, що суперечить вимозі ініціювання правовідносин; 3) внесення відомостей до Реєстру по своїй суті не є про процесуальним рішенням, але вважається моментом початку досудового розслідування; 4) ні організаційних, ані процесуальних умов, що унеможливлювали б незаконний початок досудового розслідування не передбачено.

Указане призводить до того, що значна частка кримінальних проваджень, вже на початковому етапі досудового розслідування закривається, як такі, що були розпочаті безпідставно. Відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора у 2022 році обліковано 230 218 кримінальних проваджень, у яких жодній особі не повідомлено про підозру, з яких 97516 закрито через відсутність події кримінального правопорушення, або відсутність в діянні складу кримінального правопорушення, у 2023 закрито з цих самих підстав закрито 93938 кримінальних проваджень, з 280 303, а у 2024 закрито 81961 кримінальне провадження з 297 791 обліковано[3]. При чому, під час провадження дізнання, зважаючи на можливість проведення певних дій до внесення

відомостей до Реєстру, кількість закритих проваджень з підстав, що свідчать про відсутність необхідності його починати все одно значна та становить 40527, 30587 та 23046 кримінальних проваджень у 2022, 2023 та 2024 роках відповідно [3].

Це призводить до зайвого навантаження органу досудового розслідування, неефективне використання коштів, викривлення статистичних даних та, як наслідок, негативний вплив на швидкість досудового розсаджування.

Так, можна виділити ряд факторів, що впливають на швидкість досудового розслідування:

1). Оперативність реагування на заяву або повідомлення про кримінальне правопорушення. Строк оперативного інформування обчислюється з моменту надходження заяви або повідомлення про вчинене правопорушення або виникнення події. Рекомендований час прибуття поліції на місце події з моменту отримання такої інформації до 30 хвилин у межах міста та до 60 хвилин у сільській місцевості [4].

2). Повнота та якість першочергових заходів на місці події.

3). Виявлення свідків та очевидців події. Повне та якісне проведення опитування (допиту) осіб, які проживають або працюють поблизу місця вчиненого діяння, проведення поквартирного (подвірного) обходу для збирання відомостей про подію, знарядь учиненого діяння, отримання іншої значущої для досудового розслідування інформації [5].

4). Взаємодія з іншими органами та підрозділами. Недостатня комунікація між органами досудового розслідування та іншими органами і підрозділами поліції, а також органами прокуратури, експертними установами, судами може сповільнити процес розслідування. Нескоординованість дій призводить до втрати часу, що зрештою впливає на досягнення мети кримінального провадження, адже швидке та повне розслідування кримінальних правопорушень досягається шляхом поєднання зусиль усіх органів та підрозділів, установ та судів [5].

Крім того, на затягування досудового розслідування може впливати неправильна кваліфікація кримінального правопорушення, що може призвести до помилкового вибору першочергових заходів розслідування або втрати часу на зміну кваліфікації; неналежна процедура збору та фіксації доказів, тобто з порушенням КПК, що призводить до визнання їх слідчим суддею, судом неналежними та призводить до повторного проведення їх збору; неналежна робота зі свідками, адже ефективність показань свідка залежить від часу, в період якого він був допитаний, після події.

Висновки. Початковий етап досудового розслідування є вирішальним для кримінального провадження. Якщо на цьому етапі розслідування буде організоване правильно, це дозволить скоротити загальні строки розслідування; підвищити ефективність збору доказів; зменшити ризик втрати інформації, що має значення для кримінального провадження; забезпечити дотримання процесуальних норм.

Вдосконалення початкового етапу досудового розслідування можливе через покращення матеріально-технічної бази, підвищення кваліфікації слідчих, реформування експертних установ та впровадження сучасних технологій у кримінальному провадженні. Чітке дотримання процедури на початковому етапі досудового розслідування дозволить не лише його пришвидшити, а й підвищити його якість, що є запорукою справедливості та ефективності кримінального провадження.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text
2. Звіт Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2
3. Єдиний звіт про вчинені кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika
4. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 27 квітня 2020 № 357. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text
5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07 липня 2017 № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text
6. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 556/450/18 від 30 вересня 2021 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396

Ilnytskyi M. M. The importance and impact of the initial stage of the pre-trial investigation on ensuring its speed

The article examines the problematic issues of the initiation of a pre-trial investigation, the application of criminal procedural legislation to determine the moment of its initiation and the grounds. It was found that the grounds for initiating a pre-trial investigation are not any applications and reports that have been registered, but those in which circumstances are seen that indicate the commission of a criminally punishable act and which are not anonymous. The features of the organization of the initial stage of the investigation and criminal procedural knowledge at this stage are considered. The main violations that arise at the initial stage of the pre-trial investigation and, as a rule, are manifested in an improper response to an application or report about a committed criminal offense have been identified. Thus, the author analyzed the reporting of the Prosecutor General's Office for the last 3 years on information entered into the Unified Register of Pre-Trial Investigations about committed criminal offenses that were not previously recorded. The correlation between the concepts of the beginning of criminal proceedings and the beginning of pre-trial investigation was studied and it was determined that the beginning of pre-trial investigation and the beginning of criminal proceedings do not always coincide, because criminal proceedings begin from the moment of committing a criminal offense and reporting it, while the beginning of a pre-trial investigation is a technical action consisting in entering information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations.It has been established that an important role in ensuring the speed of the pre-trial investigation is played by the prosecutor, who is authorized to supervise the observance of the lawfulness by the pre-trial investigation body in the form of procedural guidance. The most typical violations that may be committed by the pre-trial investigation body and the prosecutor and that affect the speed of such an investigation are considered. Factors that affect the speed of the pre-trial investigation are highlighted: 1) the speed of response to a statement or report of a criminal offense; 2) the completeness and quality of priority measures at the scene of the incident; 3) identification of witnesses and eyewitnesses to the incident; 4) Interaction with other bodies and units. The author substantiates that, for the most part, it is the initial stage of the pre-trial investigation that is decisive for criminal proceedings, because untimely response to a statement or report of a criminal offense, poor organization and inefficient use of police forces and resources leads to a delay in establishing the circumstances and committing a criminal offense, and as a result, failure to achieve the goal of criminal proceedings and the inability to ensure the fulfillment of its tasks.

Key words: *pre-trial investigation, criminal proceedings, statement, report, investigator, inquirer, prosecutor, unified register of pre-trial investigation, initial stage, inspection of the scene. pre-trial investigation, criminal proceedings, statement, report, investigator, inquirer, prosecutor, unified register of pre-trial investigation, initial stage, inspection of the scene.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.29

Т. О. Коломоєць
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету,
Запорізького національного університету

В. К. Колпаков
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізького національного університету

М. В. Титаренко
PhD,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізького національного університету

ФОРМУВАННЯ ГІБРИДНОГО МИРУ В КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНІ

Проведене дослідження дало змогу визначити сучасні засади формування національної системи стратегічних комунікацій України в контексті наближення та тимчасового встановлення гібридного миру. Проведений аналіз дозволив визначити особливості та перспективи формування гібридного миру в Україні в контексті побудови ефективної національної системи стратегічних комунікацій. Констатовано, що в умовах завершення російсько-української війни Україна стикається з новими викликами, які полягають у необхідності забезпечення стабільності, безпеки і стійкості суспільства перед гібридними загрозами.

Поняття „гібридний мир" пропонується розглядати як складний системний правовий феномен, який передбачає збереження прихованих та неявних форм конфлікту навіть після формального завершення воєнних дій в умовах існування суперечностей інтерпретацій. Обґрунтовано актуальність у формуванні ефективного правового регулювання функціонування НССК.

Доведено, що з правових позицій цілковита перемога за умов визнання російсько-української війни „гібридною" є апріорі неможливою для жодного з суб'єктів міжнародно-правових відносин. Обґрунтовано, що формування стійкого миру вимагає не лише військових чи політичних, а й передусім інформаційних та комунікаційних заходів, реалізації усіх компонентів стратегічних комунікацій. Стратегічні комунікації стають ключовим інструментом реалізації стратегічного курсу в рамках формування відповідної стратегічної державної політики, який дозволяє консолідувати суспільство, нейтралізувати вплив пропаганди та ефективно управляти інформаційним простором, зокрема мінімізуючи конфлікти інтерпретацій та чітко впроваджуючи у міжнародний комунікаційний мілітарний та правовий простір терміну: російсько-українська війна. Запропоновано нове правове розуміння змісту поняття „перемога": перемога для України має концептуалізуватися в правничій термінології „перемога над збройним агресором".

У дослідженні визначено, що в умовах гібридного миру НССК має виконувати основні завдання: формування єдиного національного стратегічного наративу; запровадження нового стратегічного дискурсу; забезпечення суспільної згуртованості й стратегічної стійкості населення; збереження контролю над об'єктами стратегічної інфраструктури; протидія інформаційним маніпуляціям та дестабілізаційним впливам зовнішніх суб'єктів з позицій стратегічних комунікацій в системному вимірі; сприяння реінтеграції окупованих територій шляхом створення сприятливих умов та нарощування власних мілітарних можливостей ОПК.

© Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, М. В. Титаренко, 2024

У статті визначено основні перешкоди, які стоять на шляху до ефективної реалізації завдань: нормативно-правова невизначеність, відсутність єдиних координаційних структур та недостатня підготовка кадрів. Відповідно запропоновано низку практичних рекомендацій: створення єдиного координаційного органу стратегічних комунікацій, удосконалення нормативно-правової бази, розвиток кадрового потенціалу та активне залучення громадянського суспільства до формування і реалізації кампаній різного рівня в рамках реалізації стратегічних комунікацій.

Утвердження НССК є необхідною умовою для формування гібридного миру та забезпечення довготривалої стабільності в повоєнній Україні. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення практичного досвіду інших держав, адаптацію кращих міжнародних практик до українських умов, а також розроблення конкретних механізмів реалізації стратегічних комунікацій у повоєнний період з метою встановлення реального та стійкого, гарантованого правовими та безпековими гарантіями – миру (не гібридного, а реального).

Ключові слова: *національна система стратегічних комунікацій, стратегічні комунікації, гібридний мир, гібридна загроза, гібридна війна, безпекова функція, державні інтереси, правове регулювання державної безпеки, безпека інституційної системи, стратегічна політика.*

Вступ. Метою державної політики є формування гарантованих умов реалізації національних інтересів. Відтак, метою завершення війни є встановлення гарантованого, стійкого ти забезпеченого миру як надійного стану відсутності війни.

Після завершення російсько-української війни Україна стикнеться з необхідністю переходу до періоду стабілізації та утвердження миру, подальшого ствердження національної державності та національної ідентичності. Однак характер сучасних війн свідчить, що навіть після формального завершення воєнних дій загрози гібридного характеру не зникають, а трансформуються, породжуючи феномен, що отримав назву «гібридний мир», яка допоки не є легітимованою.

За таких умов особливого значення набуває формування ефективної національної системи стратегічних комунікацій (далі – НССК), здатної протидіяти деструктивним інформаційним впливам, забезпечити інформаційний суверенітет і сприяти інфраструктурному відновленню та оновленню, сталому суспільно-політичному та правовому розвитку України.

Гібридний мир передбачає, що держава вимушена балансувати між війною та стабільністю, уникаючи, з одного боку, відновленню бойових дій, водночас будучи змушеною перейти від активних до гібридних дій, здійснюючи протидію гібридним впливам ворогів, які мають на меті дестабілізацію внутрішньо-політичної обстановки, руйнування інституційної системи. За таких умовах інформаційний чинник трансформується на вирішальний для підтримання стійкого миру і формування стійкої системи державного управління.

В Україні питання функціонування НССК і підтримання гібридного миру правовими засобами, незважаючи на свою актуальність, не розглядалося на достатньо ґрунтовному рівні. Можна виділити окремо дві групи публікацій, які присвячені: 1) *гібридній війні*: В. Горбуліна, В. Ліпкана, Є. Магди, Є. Макаренко та ін.; 2) *розвитку системи стратегічних комунікацій:* А. Баровська, Г. Зубко, Д. Дубов, О. Кушнір, Т. Сивак, С. Соловйов,

Таким чином, *актуальність* статті визначається необхідністю теоретичного та практичного обґрунтування ролі формування національної системи стратегічних комунікацій у процесі формування **гібридного миру в повоєнній Україні**. Стратегічні комунікації повинні стати ключовим інструментом, здатним забезпечити стабільність та стійкість суспільства.

Метою статті є аналіз умов і завдань формування гібридного миру, визначення місця стратегічних комунікацій у повоєнній системі державного управління та формулювання рекомендацій щодо їх ефективного використання у забезпеченні інформаційної безпеки України.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі *завдання*:

- визначити сутність феномену „гібридний мир” і його взаємозв’язок із гібридною війною, встановивши правовий його вимір;
- проаналізувати роль НССК у правовому забезпеченні стабільності інформаційного простору після завершення активних бойових дій;
- виявити основні виклики і загрози гібридного миру та визначити шляхи їх подолання за допомогою стратегічних комунікацій;
- сформулювати практичні рекомендації щодо формування і розвитку національної

системи стратегічних комунікацій у повоєнній Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасні війни дедалі частіше характеризуються застосуванням гібридних методів, поєднуючи комунікаційні, кібернетичні, безпекові та військові, інформаційні, економічні та психологічні інструменти впливу. Поняття „гібридний мир" є порівняно новим і використовується для позначення постконфліктного стану суспільства, коли активні військові дії припиняються, але продовжується реалізації окремих компонентів стратегічних комунікацій, спрямовані на внутрішню дестабілізацію держави та розкол суспільства, дискредитацію символів та постулатів державності, конкретних посадових осіб, зовнішньополітичного курсу та стратегічного партнерства тощо.

Одним із перших, хто дав визначення та дефініцію поняття „гібридний мир" в рамках правових наук, був професор В. Ліпкан, який у 2018 році відзначав, що **гібридний мир** – продовження гібридної війни, стан уявного спокою та віртуальної гармонії в період між підготовкою наступних етапів гібридної війни; демонстрація добровільної взаємної згоди на вирішення конфліктів без застосування насильства, натомість насправді із продовженням застосування засобів гібридної війни [1]. Відповідно *загрозами гібридного типу* В. Ліпкан пропонує визнавати різновид загроз національній безпеці, реалізація яких спричиняє синергетичний та каскадний ефект від одночасного застосування комбінованих методів впливу, які часто мають прихований характер або маскуються під інші процеси у рамках правового поля [2, с. 81].

Для нас важливим розглядати не лише саме явище, а й передусім його вплив на правові відносини, для подальшого формування правових засад впливу на аналізовані відносини, виходячи на розуміння форми будови НССК.

Адже вивчати НССК з позицій її форми, означає вивчити її побудову, складові частини та способи здійснення стратегічної політики, визначити структуру, правове становище і співвідношення вищих органів державної влади у цій діяльності [3, с. 115].

Із наведених визначень доходимо висновку, що *гібридний мир є логічним продовженням гібридної війни, він не є її запереченням чи антиподом, іншою правовою реальністю.*

Гібридний мир характеризується такими ***рисами***:

- неповне припинення конфлікту, який переходить у приховану або менш інтенсивну фазу;
- продовження інформаційних операцій, спрямованих на дискредитацію державних інституцій, послаблення єдності суспільства;
- постійна загроза повернення конфлікту до активної фази через маніпулятивні інформаційні впливи;
- активізація непрямих впливів та реалізація компонентів політики стратегічних комунікацій, спрямованих на досягнення початкової мети ведення війни іншими не відкрити та переважно позавійськовими засобами.

В. Горбулін наводить свої думки щодо інструментів підпорядкування політики інших держав російським інтересам в умовах „гібридного миру":

- монополізація ринку країни-споживача у спосіб маніпулювання цінами (надання знижок окремим компаніям та країнам за укладання довгострокових контрактів);
- корумпування посадових осіб країн-споживачів та менеджерів компаній (укладання контрактів на вигідних для Росії умовах);
- блокування реформ внутрішнього енергетичного ринку (недопущення лібералізації енергетичного ринку, реалізації проектів диверсифікації енергопостачання, блокування процесу розмежування видів діяльності вертикально інтегрованих компаній);
- блокування процесів формування спільного ринку країн-споживачів (перешкоджання формуванню спільного ринку країн-споживачів, заборона на реекспорт енергоносіїв у рамках угод з Росією, надання переваг окремим країнам (компаніям) у доступі до внутрішнього російського ринку) [4, с. 470].

Таким чином, поняття „гібридний мир" слід розглядати як комплекс явищ, що потребує спеціальних заходів і підходів у державній політиці, які є неможливими для реалізації в рамках традиційно функціонуючої інституційної системи. Є окреме бачення щодо впровадження нетрадиційних форм держави, що їх називають „гібридними".

Але за даного випадку ми більше схильні підтримати Г. Зеленько, який вважає, що „*гібридні режими* перебувають у зоні ризику, і потрапляння країни у *гібридний стан* означає поступове її перетворення на країну, яка не відбулася [5, с. 407].

Тож переконані ,що із завданням стосовно творення гібридного миру цілком впорається ***національна система стратегічних комунікацій***.

Стратегічні комунікації (далі – стратком) є незамінним інструментом, що дозволяє забез-

печити сталий розвиток держави та протидіяти гібридним загрозам, вирішуючи такі основні *завдання*:

• консолідація українського суспільства навколо спільних цінностей та цілей;

• утвердження національної ідентичності як основний елемент формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім гібридним загрозам;

• зниження ефективності ворожих гібридних впливів шляхом формування власних стратегічних, в тому числі й аналітичних, наративів;

• підтримання стійкості та динамічної адаптивності інституційної системи для запобігання виникненню гібридних загроз з метою формування умов для усвідомлення належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями [6];

• створення умов для реінтеграції тимчасово окупованих територій через формування сприятливих умов та індоктринації відповідних елементів страткому до політичної системи ворога.

Стратегічні комунікації унормовуються гарантією успішного переходу України до мирного життя та довготривалого відновленню та стратегічного повоєнного розвитку.

Для ефективного формування ***гібридного миру*** НССК має бути побудована на системних засадах, серед яких основними є:

• *системність і координація* передбачає створення єдиного центру управління стратегічними комунікаціями для забезпечення узгодженості й ефективності інформаційної політики держави, саме тому постає необхідність у формуванні окремої організаційно-функціональної структури – національної системи стратегічних комунікацій;

• *адаптивність* – здатність НССК системи стратегічних комунікацій гнучко реагувати на зовнішні інформаційні загрози, оперативно адаптувати інформаційні стратегії під потреби суспільства;

• *проактивність* – стратегічні комунікації повинні діяти на випередження, запобігаючи інформаційним кризам, а не лише реагуючи на них;

• *інтегрованість і взаємодія* державних органів з медіа, громадянським суспільством та міжнародними партнерами.

Запровадження цих принципів дозволить сформувати ефективну систему стратегічних комунікацій, здатну утримувати гібридний мир, зберігати суспільну стабільність і посилювати національну безпеку України в умовах постійних інформаційних загроз.

У період після завершення активної фази війни стратегічні комунікації відіграватимуть центральну роль у реалізації стратегічної політики і стабілізації гібридних загроз. Головним завданням є створення умов, за яких гібридні впливи противника втратять свою ефективність будуть дезорганізовані, фрагментовані та нівельовані.

У даному контексті до основних *функцій НССК* у повоєнний належать такі:

• управління інформаційними потоками з метою зміцнення суспільної довіри та запобігання панічним настроям;

• створення аналітичних, позитивних та конструктивних наративів, які консолідують суспільство та підсилюють його стійкість щодо ствердження національної ідентичності;

• налагодження ефективної комунікації між державою і суспільством для забезпечення прозорості державних процесів, зокрема відновлення країни через прозорі механізми залучення прямих іноземних інвестицій, а також формування прозорих Фондів, через які поступатимуть гроші на відновлення та відбудову України.

Таким чином, стратегічні комунікації мають стати дієвим інструментом стабілізації та керованості інформаційного середовища в умовах гібридного миру. Адже як влучно зазначає В. Горбулін „Факти втрачають роль остаточного доказу, відповідність наративу фізичному станові речей відходить на задній план. Інтерпретаційний складник гібридної війни, або когнітивний вимір ведення гібридних воєнних дій, реалізуються за допомогою дискурсивних вербально- семіотичних засобів" [4, с. 48].

Відповідно до окресленого вище для досягнення гібридного миру в Україні необхідно використовувати стратегічні комунікації за такими основними напрямами:

• *внутрішньодержавний напрям* – спрямований на формування стратегічного національного наративу, забезпечення суспільної єдності, подолання внутрішніх протиріч, зменшення впливу дезінформації та маніпуляцій на громадську думку [2-13];

• *міжнародний напрям* – орієнтований на стратегічне позиціонування і формування пози-

тивного іміджу України, ствердження української державницької суб'єктності з метою рівноправного партнерства у новій безпековій архітектурі, а також запобігання зовнішнім маніпуляціям і дискредитації України на міжнародній арені [14], реалізація стратегії державної інфраструктурної політики як „локомотив творення нового іміджу незалежної самостійної Української держави" [15, с. 317];

• *реінтеграційний напрям* – функціонування НССК має бути спрямовано на створення сприятливих умов для гарантованої реінтеграції тимчасово окупованих територій, зниження ефективності пропаганди противника, зміцнення української національної ідентичності серед мешканців таких територій.

Ці напрями дозволять стверджувати про комплексну державну політику стратегічних комунікацій, здатну утвердити стабільність в українському суспільстві та сформувати умови для безпечного функціонування та розвитку в умовах активізації гібридних загроз у повоєнний період.

Одним із головних викликів, з якими зіткнеться Україна після завершення війни, є формування єдиного національного наративу, який би консолідував суспільство та усунув поділи, спричинені гібридними загрозами агресора. Серед ключових проблем у цьому контексті:

• неоднорідність українського суспільства, яке має різні історичні, культурні та регіональні особливості, що можуть бути використані противниками для поглиблення соціальних протиріч;

• ризик політизації історичної пам'яті та національної ідентичності, що може створити передумови для внутрішніх конфліктів;

• продовження гібридних впливів, спрямованих на дискредитацію української державності, державних інституцій та підрив суспільної довіри;

• ініціація корупційних скандалів із купівлею за кордоном представниками української влади фінансових установ через офшорні компанії.

НССК має забезпечувати формування єдиного інформаційного простору, сприяючи консолідації громадян на основі спільних цінностей та національних інтересів, в рамках реалізації стратегічного курсу повоєнної держави.

Гібридний мир відбувається в тих умовах, коли гібридні загрози не зникають, а лише трансформуються і набувають все нових форм і методів. Але їх особливістю є конфлікт інтерпретацій який використовується як „різновид зброї поряд із іншими невійськовими компонентами гібридних війн" [4, с. 50].

Таким чином, НССК дозволяють ефективно нейтралізовувати такі гібридні загрози через:

• системний моніторинг безпекового середовища з метою своєчасного виявлення потенційних загроз;

• активне проведення політики стратегічних комунікацій:

• проактивний вплив на інформаційне середовище та спростування фейкової інформації та дезінформаційних кампаній противника;

• формування позитивних контрнаративів, які зменшують ефективність маніпулятивних меседжів противника.

Таким чином, НССК має діяти як механізм раннього попередження та нейтралізації гібридних загроз в проактивному форматі. Наголосимо на тому, що для упокорення України РФ добивається досягнення своїх геостратегічних цілей, проголошених ще у 2014 році, які зараз несвідомо озвучують та артикулюють окремі посадові особи адміністрації Трампа. Це три основні вимоги, виконання яких є кроком для руйнування української державності та знищення державного суверенітету:

1) федералізація України;

2) офіційний статус російської мови як другої державної;

3) юридично зафіксована відмова України від європейської та євроатлантичної інтеграції [4, с. 54].

Реалізація цих умов під будь-яким приводом або назвами: гібридна війна, проксі-війна, конфлікт, внутрішній конфлікт тощо повною мірою буде сприяти руйнуванню української державності. Тож переконані, що на законодавчому рівні потрібно закріпити унеможливлення зміни цих трьох основоположних засад української державності за існування будь-якої влади, оскільки саме вони визначають стратегію розвитку держави і не можуть бути змінені за будь-яких умов, бо є істотними для держави.

Інструментом реалізації цих завдань є ефективно функціонуюча національна система стратегічних комунікацій, яка в умовах гібридного миру потребує якісного правового забезпечення функціонування та розвитку всіх компонентів.

Задля цього нами рекомендується:

1) розробити та ухвалити рамковий Закон України „Про стратегічні комунікації", з урахуванням специфіки гібридної війни та загроз, гібридного миру, чітко визначатиме функції, повноваження та відповідальність суб'єктів системи;

2) привести у відповідність чинні нормативно-правові акти з урахуванням нових реалій повоєнного періоду та складності в тактичному часі військової перемоги України над РФ поза контекстом допомоги ЄС, КНР та набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО;

3) сформувати єдину термінологічну основу, що дозволить здійснювати чітку координацію органів державної влади у сфері стратегічних комунікацій.

Для підвищення ефективності функціонування національної системи стратегічних комунікацій в умовах гібридного миру доцільно створити спеціалізовану структуру або координаційний центр при Раді національної безпеки та оборони України, що забезпечуватиме:

- інтеграцію зусиль державних органів, медіа, громадянського суспільства та міжнародних партнерів;
- оперативний моніторинг гібридних загроз;
- швидке реагування на загрози, спростування дезінформації та маніпулятивних повідомлень противника;
- формування єдиного національного наративу, що сприяє суспільній консолідації;
- невиконання набору політичних вимог ворога [4, с. 54].

Висновки. Проведений аналіз дозволив визначити особливості та перспективи формування гібридного миру в Україні в контексті побудови ефективної національної системи стратегічних комунікацій. В умовах завершення російсько-української війни Україна стикається з новими викликами, які полягають у необхідності забезпечення стабільності, безпеки і стійкості суспільства перед гібридними загрозами.

Поняття *„гібридний мир”* слід розглядати як складний системний правовий феномен, який передбачає збереження прихованих та неявних форм конфлікту навіть після формального завершення воєнних дій в умовах існування суперечностей інтерпретацій. Через це постає актуальність у формуванні ефективного правового регулювання функціонування НССК.

Суто з правових позицій цілковита перемога за умов визнання російсько-української війни „*гібридною*” є апріорі неможливою для жодного з суб’єктів міжнародно-правових відносин.

Тому формування *стійкого миру* вимагає не лише військових чи політичних, а й передусім інформаційних та комунікаційних заходів, реалізації усіх компонентів стратегічних комунікацій. Стратегічні комунікації стають ключовим інструментом реалізації стратегічного курсу держави в рамках формування відповідної стратегічної державної політики, який дозволяє консолідувати суспільство, нейтралізувати вплив пропаганди та ефективно управляти інформаційним простором, зокрема мінімізуючи конфлікти інтерпретацій та чітко впроваджуючи у міжнародний комунікаційний мілітарний та правовий простір терміну: **російсько-українська війна**.

Відтак перемога для України має концептуалізуватися в правничій термінології **„перемога над збройним агресором”.**

У дослідженні визначено, що в умовах гібридного миру НССК має виконувати основні завдання:

- формування єдиного національного стратегічного наративу;
- запровадження нового стратегічного дискурсу;
- забезпечення суспільної згуртованості й стратегічної стійкості населення;
- збереження контролю над об’єктами стратегічної інфраструктури;
- протидія інформаційним маніпуляціям та дестабілізаційним впливам зовнішніх суб’єктів з позицій стратегічних комунікацій в системному вимірі;
- сприяння реінтеграції окупованих територій шляхом створення сприятливих умов та нарощування власних мілітарних можливостей ОПК.

Разом із тим, у статті визначено основні перешкоди, які стоять на шляху до ефективної реалізації цих завдань, зокрема: нормативно-правова невизначеність, відсутність єдиних координаційних структур та недостатня підготовка кадрів. Враховуючи це, було запропоновано низку практичних рекомендацій, серед яких створення єдиного координаційного органу стратегічних комунікацій, удосконалення нормативно-правової бази, розвиток кадрового потенціалу та активне залучення громадянського суспільства до формування і реалізації кампаній різного рівня в рамках реалізації страткома.

Отже, утвердження НССК виступає необхідною умовою для формування гібридного миру та забезпечення довготривалої стабільності в повоєнній Україні. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення практичного досвіду інших держав, адаптацію кращих міжнародних практик до українських умов, а також розроблення конкретних механізмів реалізації стратегічних комунікацій у повоєнний період з метою встановлення реального та стійкого, гарантованого правовими та безпековими гарантіями – миру (не гібридного, а реального).

Список використаної літератури:

1. Ліпкан В. Стратегічні комунікації : словник / Вид. 2-е, виправлене і доповнене. Київ : Видавець Ліпкан В. А. 2018.
2. Ліпкан В. А. Стратегія державної інфраструктурної політики України : словник. Київ : В.А. Ліпкан, 2023. 252 с. https://doi.org/10.36059/978-966-97758-3-2.
3. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
4. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
5. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
6. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX.
7. Ожеван М. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети*. *Серія: Політика*. 2016. № 4 (41). С. 30–40.
8. Сивак Т. В. Стратегічні комунікації у системі публічного управління України : *монографія*. Київ : НАДУ, 2019. 338 с.
9. Syvak T. Strategic narrative as a methodological toolkit for strategic communications. *The World of Politics, Society, Geography. Słupsk* : Institute of Geography and Regional Studies APS, 2016. Year I, Issye 1. P. 171–181.
10. Золотухін Д. Український наратив має утворюватися виключно природним шляхом, без „планово-квадратного-гніздового підходу". *Укрінформ* : [сайт]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2620105-ukrainskij-strategicnij-narativ-matcastina.html.
11. Дубов Д. Б. „Стратегічний наратив": до проблеми реалізації сутнісної складової стратегічних комунікацій у Україні : аналіт. записка Національного інституту стратегічних досліджень. *Інформаційні стратегії*. 2017. № 8. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2377.
12. Соловйов С. Г. Стратегічні наративи (мета-наративи). *Публічне управління* : термінол. словник / [уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін.] ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с. С. 171.
13. Ліпкан В. А. Обумовленість стратегічного наративу цільовими аудиторіями // *Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи* **:** III міжнар. наук.-практ. конф., 31 жовт. 2022 р.: тези доповідей / Міністерство оборони України, НУОУ імені Івана Черняховського. – К.: НУОУ, 2022. – С. 95-100.
14. Яковець А. В. Міжнародний імідж держави: фактори і комунікативна стратегія формування (на прикладі США). *Topical issues of modern science, society and education*. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. SPC Sci-conf.com.ua‖. Kharkiv, Ukraine. 2021. Pp. 1184–1198.
15. Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави. монографія. Одеса : Видавничий дім „Гельветика", 2024. 830 с.

Kolomoiets T. O., Kolpakov V. K., Tytarenko M. V. Formation of hybrid peace in the context of establishing a national system of strategic communications in Ukraine

The study made it possible to determine the current principles of the formation of the national system of strategic communications of Ukraine in the context of the approach and temporary establishment of hybrid peace. The analysis made it possible to identify the features and prospects for the formation of a hybrid peace in Ukraine in the context of building an effective national system of strategic communications. It is stated that in the context of the end of the Russian-Ukrainian war, Ukraine is facing new challenges, which are the need to ensure stability, security and resilience of society in the face of hybrid threats.

The author proposes to consider the concept of "hybrid peace" as a complex systemic legal phenomenon which implies the preservation of hidden and implicit forms of conflict even after the formal end of hostilities in the context of contradictory interpretations. The author substantiates the relevance of forming an effective legal regulation of the functioning of the NSSC.

It is proved that from a legal standpoint, a complete victory under the conditions of recognizing the Russian-Ukrainian war as a "hybrid" is a priori impossible for any of the subjects of international legal relations. It is substantiated that the formation of sustainable peace requires not only military or political measures, but also, above all, information and communication measures, and the implementation of all components of strategic communications. Strategic communications are becoming a key tool for implementing a strategic course within the framework of the relevant strategic state policy, which

allows consolidating society, neutralizing the influence of propaganda and effectively managing the information space, in particular, minimizing conflicts of interpretation and clearly introducing the term "Russian-Ukrainian war" into the international communication military and legal space. A new legal understanding of the concept of "victory" is proposed: victory for Ukraine should be conceptualized in the legal terminology of "victory over an armed aggressor".

The study determines that in the context of hybrid peace, the NSSC should perform the following main tasks: forming a single national strategic narrative; introducing a new strategic discourse; ensuring social cohesion and strategic stability of the population; maintaining control over strategic infrastructure; countering information manipulation and destabilizing influences of external actors from the standpoint of strategic communications in the systemic dimension; promoting the reintegration of the occupied territories by creating favorable conditions for the growth of military capabilities.

The article identifies the main obstacles to the effective implementation of the tasks: regulatory uncertainty, lack of unified coordination structures and insufficient training of personnel. Accordingly, a number of practical recommendations are offered: creation of a single coordinating body for strategic communications, improvement of the regulatory framework, development of human resources and active involvement of civil society in the formation and implementation of campaigns of various levels within the framework of strategic communications.

The adoption of the NSSC is a prerequisite for the formation of a hybrid peace and ensuring long-term stability in postwar Ukraine. Further research should be aimed at studying the practical experience of other states, adapting the best international practices to Ukrainian conditions, and developing specific mechanisms for implementing strategic communications in the postwar period in order to establish real and sustainable peace (not hybrid peace, but real peace) guaranteed by legal and security guarantees.

Key words: *national system of strategic communications, strategic communications, hybrid peace, hybrid threat, hybrid war, security function, state interests, legal regulation of state security, security of the institutional system, strategic policy.*

УДК 340.13
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.30

О. Р. Балацька
кандидат юридичних наук**,** доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»
ORCID ID: 0000-0001-6439-5927

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПРАВОВОГО ЯВИЩА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

У статті досліджено філософські проблеми визначення сутності правового явища «доступ до правосуддя». Аналізується поняття сутності доступу до правосуддя, його зміст як фундаментального правового принципу, що забезпечує рівність усіх перед судом та гарантує ефективний судовий захист прав і свобод особи. Встановлено, що у правовій науці відсутня єдина, усталена концепція цього правового явища, що дозволяє трактувати його в широкому спектрі визначень.

Автор звертає увагу на багатоманітність проявів сутності та зовнішніх форм існування в правовій системі правового явища доступу до правосуддя, що зумовило різні підходи до його визначення та непослідовне трактування. У зв'язку з зазначеним виокремлено вузький та широкий вимір доступу до правосуддя, які були сформульовані в результаті традиційного та нетрадиційного підходів до розуміння сутності права на доступ до правосуддя. Традиційний підхід ототожнює доступ до правосуддя з правом на судовий захист, що визначається як формальна можливість звернення до суду. Таке трактування відображає право доступу до правосуддя в його вузькому вимірі. Натомість нетрадиційний підхід пропонує більш широке трактування, яке включає не лише доступ до суду, а й можливість звернення до інших засобів правового захисту.

Загальні уявлення про доступ до правосуддя активно розвиваються, зокрема з точки зору концепції прав людини, конституційного права та міжнародного права, в контексті сталого розвитку. Автор підкреслює значення подальшого філософсько-правового осмислення цього правового явища для вдосконалення правових механізмів забезпечення правосуддя в демократичному суспільстві.

Стаття також звертає увагу на важливість розширення розуміння доступу до правосуддя з метою розвитку правового порядку та демократичних засад, що сприяє забезпеченню прав людини на кожному етапі правового процесу. Як підсумок запропоновано розглядати правове явище доступу до правосуддя в унікальному значенні «sui generis», що розкриває особливий характер цього права як права на доступ до засобів та інструментів правового захисту в правових системах.

Ключові слова: *верховенство права, вимір права, доступ до права, доступ до правосуддя, права людини, право на справедливий судовий розгляд, правове явище, справедливість, сталий розвиток, sui generis.*

Постановка проблеми. Доступ до правосуддя є одним із фундаментальних принципів правової держави, який забезпечує реалізацію прав і свобод людини та гарантує ефективний судовий захист. У сучасних правових системах цей феномен розглядається не лише з точки зору формальних юридичних механізмів та процедур, а й у ширшому філософському контексті. Визначення сутності правового явища «доступ до правосуддя» викликає низку дискусій, пов'язаних із співвідношенням позитивного права, моральних та етичних аспектів правосуддя, принципів справедливості та рівності.

Особливо актуальним є питання співвідношення доступу до правосуддя з категоріями справедливості та верховенства права. Адже це забезпечує розуміння того чи є доступ до правосуддя лише процедурним механізмом, чи він передбачає наявність справедливого правосуддя як такого. Отже, філософське осмис-

© О. Р. Балацька, 2024

лення доступу до правосуддя потребує комплексного підходу, що включає аналіз не лише юридичних норм, а й загальних закономірностей правової реальності, принципів соціальної справедливості та морального виміру правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід визнати, що доступ до правосуддя не є центральним питанням загальної теорії права. З теоретичної точки зору правова категорія стосується питань організації контролю за дотриманням правомірності або оцінки правомірності у конкретній правовій системі. Цей формальний підхід переважав над сутнісними підходами до виміру доступу до правосуддя крізь призму справедливості загалом.

В останні роки питання доступу до правосуддя стало важливою темою у міжнародній правовій теорії та практиці. Теоретико-правові дослідження зосереджуються на двох аспектах цієї проблеми: філософському, зокрема публікації Джона Роулза та інших філософів підкреслюють роль доступу до правосуддя як механізму для гарантування справедливості та рівності; у контексті міжнародного права значну увагу приділяють дослідженню доступу до правосуддя в рамках міжнародних стандартів прав людини, зокрема дослідження в рамках ООН та Європейського Союзу, вказують на необхідність створення універсальних стандартів доступу до правосуддя, щоб забезпечити ефективний захист прав громадян у різних юрисдикціях. [1; 2; 3]

У зв'язку з тим, що у правовій науці не існує єдиної усталеної концепції щодо сутності доступу до правосуддя, це поняття допускає широкий спектр визначень. В цьому сенсі сучасні інтерпретації перехрещуються, для них властивим є поєднання та переплетення поглядів різних напрямів права. Загалом в юридичній літературі можна вирізнити два основних підходи до визначення сутності правової категорії «доступ до правосуддя»: традиційний та нетрадиційний. Традиційний підхід ототожнює сутність права на доступ до правосуддя з правом на судовий захист (до прикладу, О. Прокопенко [4, с. 48], О. Шило [5, с. 15]), що передбачає формально визначену можливість звернення до суду та розкриває його вузький вимір. Нетрадиційний підхід передбачає широке трактування цього права. Здебільшого він переважає серед іноземних дослідників, у тому числі Б. Гарт, М. Каппеллеті [6], Д. Паломбелла [7], Р. Макдональд та ін., яке включає не лише право на доступ до судів, а й права на звернення до інших засобів правового захисту та правових послуг, в тому числі, але не виключно: професійної правничої допомоги, правозахисних громадських організацій, правничої освіти, альтернативних та досудових засобів вирішення спорів. [8]

Мета дослідження – проаналізувати філософські аспекти визначення сутності правового явища «доступ до правосуддя», розкрити його зміст у контексті правової теорії та філософії права, а також визначити його значення для забезпечення верховенства права, справедливості та захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Право на доступ до правосуддя як основоположне право особи є надбанням правового порядку XX-XXI століть. Адже приналежність доступу до правосуддя до прав людини не завжди була очевидною. Юридичний вимір поняття доступу до правосуддя не є достатньо однозначним, оскільки безпосередньо пов'язаний з різноманітними правовими явищами. Філософський вимір обговорюється в контексті питання про те, що таке справедливість і які взаємозв'язки між правом і справедливістю.

Нині на глобальному рівні забезпечення доступу до правосуддя є тривожним викликом, що ідентифікується протягом останніх кількох десятиліть. В умовах зростаючої міграції, посиленої глобалізації та організаційної раціоналізації ускладнилося як фінансування доступу до відповідних судових засобів захисту, так й низка інших чинників. Особливо це актуально для вразливих груп або тих, хто через різні причини має менше можливостей скористатися своїми формальними правами (або чиї права ставляться під сумнів). Окрім цього, ми спостерігаємо зростаюче усвідомлення людства проблеми «розриву у доступі до правосуддя» («justice gap»), а також її впливу на сталий економічний та соціальний розвиток країн. Відтак, Організація Об'єднаних Націй (ООН) включила забезпечення доступу до правосуддя для всіх у число своїх сімнадцяти цілей сталого розвитку (ЦСР) у межах Програми сталого розвитку до 2030 року. [1] У цьому ж контексті Організація економічного співробітництва та розвитку (*OECD*) вважає, що правові процеси та послуги мають бути чутливими до потреб людей та визнає критично важливим забезпечити рівний та ефективний доступ до правосуддя для всіх з метою сприяння інклюзивному зростанню. [2] Включення доступу до правосуддя до цілей сталого розвитку підкреслює його глобальний контекст та вимірюваність. Так, емпіричні дослі-

дження, що використовують опитування правових потреб, виявляють нерівності, що сприяють цілеспрямованим інтервенціям в права і свободи людини.

Поняття «доступ до правосуддя» в правовій доктрині було об'єктом суперечок дослідників серед низки альтернативних концепцій та діаметрально протилежних точок зору, що охоплювали різні підходи до його тлумачення: чи є воно матеріальним або ж процесуальним правом; чи є воно структурною особливістю права чи самостійним правом; чи має воно інструментальну або ж функціональну цінність; чи є воно основним чи похідним правом. Адже в залежності від обраного способу тлумачення суттєво різниця зміст поняття «доступ до правосуддя», тому кожен з цих підходів має наслідки для розширення або обмеження питань, які охоплює ця категорія. [8, с. 21]

Основоположник сучасної концепції нетрадиційного підходу до тлумачення цього права, флорентійський дослідник М. Каппеллетті, звернув увагу, що коли поняття «доступ до правосуддя» використовується у звітах чи академічних текстах, то як правило не визначається. Зазначену тенденцію дослідник пояснював складністю визначення цього поняття. [6] Здебільшого дослідники, які оперують цим юридичним терміном, розкривають його у взаємозв'язках з іншими правовими категоріями («верховенство права», «справедливий суд», «правосуддя», «судовий захист» тощо) та звертають увагу, що поняття «доступ до правосуддя» має значення правової гарантії для інших прав у правовому статусі особи. Відтак італійський професор Д. Паломбелла звертає увагу, що відповідно до правової природи цього права, а також ролі, яку доступ до правосуддя відіграє в нинішніх трансформаціях права, доступ до правосуддя виходить за рамки звичайного уявлення про нього як про основоположне право, оскільки він є, окрім цього, фундаментальною гарантією та умовою, так званою *condicio sine qua non* законності та верховенства права як такого. [7, с. 121] Визначаючи кореляцію між релевантними засадничими концептами науковці також звертають увагу, що «верховенство права» та «доступ до правосуддя» є взаємопов'язаними передумовами для «функціонуючої демократії». [9]

Споконвіку правові категорії «справедливість», «правосуддя», «істинність», «правдивість» переплітались як споріднені, та були предметом правової полеміки. Відтак ці правові терміни, які стали звичними в повсякденному вжитку, не завжди мали таке значення як сьогодні. Їхня етимологія та еволюція відображають трансформацію систем правосуддя у ракурсі історичних, культурних та соціальних чинників. Адже суспільство все частіше очікує більш орієнтованого на вирішення проблем та партисипативного підходу до правосуддя. Формальна система правосуддя самостійно не здатна ефективно вирішувати проблеми, які перед нею виникають. Правосуддя є складним і багатовимірним, і процес правосуддя повинен забезпечувати більше, ніж формальні змагальні процедури, спрямовані на визнання фактів чи, наприклад, встановлення винуватості чи невинуватості особи. У цьому сенсі представники філософії права відзначають зближення правосуддя до філософського-правової категорії справедливості, оскільки воно не є виключною прерогативою традиційної системи правосуддя. [10]

Сьогодні роздуми про правосуддя вимагають ознайомлення з працями Джона Ролза, і, безперечно, працями Арістотеля, що відрізнятимуться від нормативістсько-позитивістського вчення Ганса Кельзена. Цілком можливо розглядати правосуддя як матеріальний ідеал, до якого слід прагнути, так і як формальний засіб забезпечення дотримання норм у певному правовому порядку. Ба більше, формальний аспект служить матеріальному, оскільки він є лише його відображенням. Правова категорія доступ до правосуддя, природно, спонукає розглядати це питання у формальному аспекті, тобто з точки зору загального пояснення того, як можна отримати доступ до суб'єктів, які відповідальні за забезпечення дотримання законності в правовій системі. Отже, мова йде про доступ до органу, суду, який відповідає за забезпечення дотримання конкретних вимог у нормативній системі, що базується на структурованій організації відповідно до процесуальних відносин. [10, с. 2]

Крім того, право на доступ до правосуддя не є статичним правовим явищем у правових системах сучасності. Відтак, науковці звертають увагу на динамічну, генеративну та засадничу роль цього права, що є доступом до інших правових засобів в механізмі захисту прав осіб. [7, с. 121] Реалізація цього права та його дієвість зміцнює основні принципи та цінності верховенства права, забезпечуючи, щоб особи, незалежно від їх соціального статусу чи походження, мали суттєву та справедливу можли-

вість добиватися юридичного захисту своїх основних прав.

Роль та функції права на доступ до правосуддя у правовій системі як засобу доступу до права розкриваються через своєрідні ознаки цієї правової категорії. До них відносимо такі якісні характеристики цього права: фундаментальність та глобальність, динамізм та трансформаційність, ефективність та справедливість, системність та генеративність. Ці сутнісні ознаки визначають амбівалентну природу права на доступ до правосуддя та еволюційне значення у правовій системі. Також для проведення оцінки стану дотримання цього права слід звертатись до емпіричного методу, який орієнтується на врахування досвіду здійснення правосуддя, що його переживають учасники правовідносин, і багатогранного підходу, що дозволяє проаналізувати розвиток тенденцій правосуддя, зокрема через законодавчі та судові політики, що застосовуються в державі, а також їх вплив на підтримку правничих ініціатив, спрямованих на модернізацію розгляду юридичних спорів.

Висновки. На нашу думку, з огляду на семантичне та етимологічне значення термінологічного звороту «доступ до правосуддя», телеологічну детермінацію цього правового явища крізь змістовні (сутнісні) властивості правосуддя можна стверджувати про доцільність тлумачення сутності правового явища доступу до правосуддя в унікальному значенні. Цей підхід охоплює ширший спектр міркувань, які є специфічними для правового, соціального та культурного контекстів, в яких діють особи. Поняття правового явища «доступ до правосуддя» як «*sui generis*» розкриває особливий характер права на доступ до засобів та інструментів правового захисту в правових системах, який не вкладається в рамки традиційних правових категорій. Також потенціал цього підходу суттєвий для переосмислення традиційних уявлень про доступ до правосуддя та надання юридичних послуг.

Список використаної літератури:

1. The 2030 Agenda for Sustainable Development. THE 17 GOALS for Sustainable Development (un.org). URL: https://sdgs.un.org/goals
2. Equal Access to Justice for Inclusive Growth: Putting People at the Centre. Report. 28 March 2019. URL: https://www.oecd.org/en/publications/equal-access-to-justice-for-inclusive-growth_597f5b7f-en.html
3. FRA, Handbook on European Law relating to access to justice, 2016. URL: https://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice
4. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.10. Нац. юрид. академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 283 с.
5. Шило О. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України. Харків: Право, 2011. 472 с.
6. Cappelletti, M. & B. Garth (1978). Access to Justice: The newest wave in the worldwide movement to make rights effective. Buffalo Law Review, January 1978, Vol. 27, p. 181–292.
7. Palombella, G. (2021), Access to Justice: Dynamic, Foundational, and Generative. *Ratio Juris*, 34: 121–138 p.
8. Балацька О.Р. Квінтесенція правової природи права на доступ до правосуддя у правовій системі держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Випуск № 85: частина 1. 2024*. С. 20 – 25
9. Greenleaf, G. & Peruginelli, G. (2012). A comprehensive free access legal information system for Europe. Online access to legal information, Firenze, Italy, UNSW Law Research Paper, Vol. 2012-9, p. 2.
10. Xavier Magnon. L'accès à la justice dans la théorie générale du droit. Le droit d'accès à la justice en droit de l'environnement, 2016. 19 p.

Balatska O. R. Philosophical issues of defining the essence of the legal phenomenon of access to justice

The article explores the philosophical issues related to the definition of the legal phenomenon «access to justice». It analyzes the concept of the essence of access to justice, its content as a fundamental legal principle that ensures equality before the court and guarantees effective judicial protection of individuals' rights and freedoms. It is established that there is still no unified, established concept of this term in legal science, which allows it to be interpreted in a wide range of definitions.

The author draws attention to the variety of manifestations of the essence and external forms of the existence of the legal phenomenon of access to justice in the legal system, which have led to different approaches to its definition and inconsistent interpretations. In this context, the narrow and broad dimensions of access to justice are distinguished, which were formulated as a result of

traditional and non-traditional approaches to understanding the essence of the right to access to justice. The traditional approach equates access to justice with the right to judicial protection, defined as the formal ability to approach the court. This interpretation limits the right of access to justice in its narrow dimension. In contrast, the non-traditional approach offers a broader interpretation, which includes not only access to the court but also the ability to turn to other means of legal protection.

General notions of access to justice are actively developing, particularly in terms of human rights, constitutional law, and international law concepts in the context of sustainable development. The author emphasizes the importance of further philosophical and legal understanding of this legal phenomenon to improve legal mechanisms for ensuring justice in a democratic society.

The article also highlights the importance of expanding the understanding of access to justice in the context of developing the legal order and democratic principles, which contributes to the protection of human rights at every stage of the legal process. As a conclusion, it is suggested to consider the legal phenomenon of access to justice in its unique «sui generis» meaning, revealing the special nature of the right to access legal protection means and instruments in legal systems.

Key words: *rule of law, dimension of law, access to law, access to justice, human rights, right to a fair trial, legal phenomenon, justice, sustainable development, sui generis.*

УДК 35.088.6:342.5:341
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.31

Р. О. Максимович
кандидат юридичних наук, докторант,
в.о. завідувача кафедри міжнародного та європейського права факультету
міжнародних відносин
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
ORCID ID: 0000-0003-1812-6624

ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ ТА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ У СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ

У сучасному світі електронне врядування (e-government) є ключовим фактором для розвитку соціальних держав, оскільки дозволяє не лише модернізувати систему управління, але й підвищити рівень доступу громадян до основних публічних послуг, зокрема правосуддя. Ця концепція спрямована на використання інформаційно-комунікаційних технологій для покращення взаємодії між громадянами та органами державної влади. Завдяки цьому знижується рівень бюрократичних бар'єрів, підвищується прозорість адміністративних процесів, зменшується ризик корупційних проявів, і з'являється можливість більш оперативного надання публічних послуг. Зокрема, електронне правосуддя відіграє ключову роль у забезпеченні доступу до судових послуг, що є основним правом кожного громадянина в правовій державі.

Актуальність цього дослідження зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій та їхнім застосуванням у різних сферах державного управління. Автор ставить за мету вивчити вплив електронного врядування на доступ до правосуддя в умовах соціальної держави, зокрема через використання онлайн-платформ для подачі позовів, отримання судових документів, а також спрощення юридичних процедур для різних верств населення. Електронне правосуддя дозволяє скоротити час та фінансові витрати на судові процеси, роблячи їх доступнішими для громадян, що проживають у віддалених регіонах чи мають обмежені можливості.

В результаті дослідження автор визначає основні переваги, які надає електронне правосуддя: оперативність у розгляді справ, зменшення фізичних бар'єрів для доступу до судових інстанцій, зниження адміністративних витрат і корупційних ризиків. Разом з тим автор аналізує низку проблем, з якими стикається впровадження електронного правосуддя, зокрема питання кібербезпеки, нерівного доступу до цифрових технологій серед різних верств населення та недостатньої інфраструктури для підтримки онлайн-сервісів у судовій системі.

Дані дослідження є важливими для розуміння того, як сучасні технології можуть вплинути на ефективність правосуддя, зокрема в контексті соціальної справедливості. Вони можуть бути корисними для розробки рекомендацій щодо вдосконалення електронного правосуддя, розвитку правової та цифрової інфраструктури, а також для створення умов, що забезпечують рівний доступ до правосуддя для всіх громадян, незалежно від їхніх соціальних чи економічних умов. Впровадження електронних платформ має потенціал для зменшення соціальних та економічних бар'єрів, що дозволяє громадянам ефективніше взаємодіяти з правовими інститутами країни та підвищує довіру до державних органів.

Це дослідження має важливе значення для подальшої демократизації суспільства, розвитку правової держави та досягнення соціальної справедливості. Адже саме через ефективне використання електронного правосуддя можна забезпечити прозорість, доступність і ефективність судових процесів, що є важливим аспектом сталого розвитку соціальної держави.

Ключові слова: *електронне врядування, доступ до правосуддя, соціальна держава, електронне правосуддя, цифровізація правосуддя.*

© Р. О. Максимович, 2024

Постановка проблеми. Електронне врядування є важливим інструментом модернізації державного управління, що сприяє підвищенню ефективності, прозорості та доступності публічних послуг, зокрема у сфері правосуддя. У соціальній державі, яка прагне забезпечити рівність і соціальну справедливість, цифрові технології можуть відігравати ключову роль у забезпеченні доступу до правосуддя для всіх громадян, включаючи осіб з обмеженими можливостями та мешканців віддалених регіонів. Використання електронного правосуддя дозволяє спростити юридичні процедури, скоротити час розгляду справ, знизити корупційні ризики та підвищити рівень довіри до судової системи. Однак упровадження таких технологій супроводжується низкою викликів, зокрема питаннями кібербезпеки, цифрової нерівності та необхідністю удосконалення нормативно-правової бази. Для ефективного розвитку електронного правосуддя необхідний комплексний підхід, що включає розбудову цифрової інфраструктури, підвищення цифрової грамотності населення та створення надійних механізмів захисту даних, що дозволить забезпечити справедливий і рівний доступ до судових послуг у соціальній державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження у сфері електронного правосуддя в контексті соціальної держави зосереджені на цифровізації судових процесів, підвищенні ефективності правосуддя та розширенні доступу до судових послуг через технологічні інновації. У наукових працях розглядаються питання правових засад електронного судочинства, проблеми кібербезпеки, цифрової нерівності та адаптації міжнародного досвіду до національних правових систем. Дослідники аналізують вплив цифрових технологій на реалізацію принципів верховенства права та захисту прав людини. Значний внесок у вивчення цих питань зробили такі науковці, як О. Петришин, С. Дзюба, Е. Клепець, Т. Попова, А. Семенченко та інші.

Мета і завдання дослідження. Дослідження спрямоване на аналіз концепції електронного правосуддя в контексті соціальної держави, визначення її правових засад, механізмів реалізації та впливу на доступність і ефективність судочинства. Вивчаються ключові теоретичні та практичні аспекти впровадження цифрових технологій у судову систему, особливості нормативного регулювання, проблеми кібербезпеки та цифрової нерівності. Аналізуються міжнародний досвід і перспективи його адаптації до національної правової системи, визначаються можливості вдосконалення електронного судочинства для забезпечення принципів верховенства права та захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Електронне врядування (e-government) є важливим інструментом, що забезпечує модернізацію та оптимізацію системи державного управління, сприяючи значному підвищенню ефективності, прозорості та доступності публічних послуг для громадян. Цей процес включає використання інформаційно-комунікаційних технологій для покращення взаємодії між державними органами і громадянами, що дозволяє скоротити бюрократичні бар'єри, знизити корупційні ризики і зробити публічні послуги більш зручними та доступними. В умовах сучасних глобальних змін, стрімкого розвитку технологій та посилення вимог до державної прозорості, електронне врядування стало важливим інструментом адміністративної реформи, що не лише покращує ефективність управління, а й забезпечує більший захист прав громадян.

Особливо важливим аспектом е-врядування є його роль у забезпеченні доступу до правосуддя, що є основним правом кожного громадянина в рамках правової держави. В умовах соціальних держав, що ставлять на меті не лише економічний розвиток а й захист соціальних прав і свобод громадян, електронне правосуддя гарантує рівний доступ до судових послуг для всіх верств населення. Така система забезпечує можливість оперативно отримувати юридичні послуги, подавати позови та отримувати інформацію про стан своїх справ онлайн, що полегшує і спрощує доступ до правосуддя, особливо для людей з обмеженими можливостями або тих, хто проживає в віддалених районах. Електронне правосуддя стає інструментом справедливості та рівності, забезпечуючи однакові можливості у взаємодії з правовими інститутами країни [1].

Електронне врядування є важливим інструментом для розвитку соціальної держави, оскільки дозволяє ефективно реалізувати основні принципи цієї моделі, зокрема забезпечення прав і свобод громадян, особливо їхнього права на справедливий доступ до правосуддя. Соціальна держава покликана гарантувати рівність і соціальну справедливість для всіх громадян, і в умовах сучасних технологій електронне врядування є потужним механізмом для реалізації цих завдань. Важливо, що електронні інструменти не лише сприяють спрощенню

адміністративних процесів, але й роблять взаємодію громадян з органами влади більш відкритою, прозорою і доступною, що є основою для зміцнення довіри до державних інститутів.

Один з головних аспектів успіху е-врядування в контексті соціальної держави полягає у можливості забезпечення рівного доступу до публічних послуг для всіх громадян. У традиційних системах державного управління громадянам часто доводиться стикатися з бюрократичними бар'єрами, складними процедурами та фізичними обмеженнями (наприклад, відсутність доступу до державних установ у віддалених районах). Електронне врядування здатне подолати ці обмеження, надаючи громадянам можливість отримати необхідні послуги онлайн, без необхідності відвідування органів влади. Це включає подачу заяв, запитів, доступ до онлайн-консультацій, подачу позовів до суду, подачу декларацій, отримання ліцензій і виконання інших адміністративних процедур.

Завдяки впровадженню електронних платформ з'являється можливість здійснювати комунікацію між громадянами та органами влади більш оперативно, що дозволяє значно зменшити час, витрачений громадянами та державними органами на виконання адміністративних процедур. Зокрема, електронне голосування, автоматизовані системи подачі запитів до органів влади, інтеграція реєстрів і баз даних з різних державних органів знижують адміністративне навантаження на державу та полегшують громадянам доступ до необхідної інформації.

Водночас важливо, щоб впровадження електронного врядування відповідало принципам соціальної держави, зокрема рівності, прозорості та ефективності. Процес врядування в електронній формі повинен забезпечувати доступ до послуг для всіх категорій населення, включаючи осіб з обмеженими можливостями і мешканців віддалених районів. Також важливо, щоб усі процеси були прозорими та контролюваними, що знижує ризик корупційних проявів і підвищує ефективність виконання державних функцій. Тому електронне врядування стає не лише інструментом модернізації управлінських процесів, а й важливим механізмом забезпечення прав і свобод громадян.

Враховуючи ці аспекти, впровадження електронного врядування повинно бути частиною стратегії розвитку соціальної держави, що передбачає інтеграцію інноваційних технологій з традиційними принципами справедливості, рівності та доступності. Важливо, щоб розвиток таких інструментів здійснювався в межах чітко визначених правових рамок, з урахуванням потреб усіх верств населення, а також забезпеченням безпеки та конфіденційності особистих даних громадян [2].

Доступ до правосуддя є основоположним правом, яке гарантується міжнародними договорами та конституціями багатьох держав, зокрема України. Це право включає не лише можливість звертатися до суду, але й ефективність та доступність цього процесу. У зв'язку з розвитком цифрових технологій, доступ до правосуддя через електронні платформи набуває дедалі більшого значення, оскільки дозволяє значно спростити і прискорити юридичні процедури, зробити їх більш прозорими та доступними для кожного громадянина.

Електронне врядування відіграє важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя, оскільки через онлайн-системи громадяни можуть легко скористатися юридичними послугами, не виходячи з дому. В Україні було створено кілька електронних платформ, таких як «Електронний суд», що дозволяють подавати позови, звертатися до судів та отримувати судові документи онлайн.

Електронне правосуддя значно скорочує час на подачу документів, що раніше вимагало фізичної подачі заяв. Завдяки онлайн-платформам, люди можуть подавати документи без особистої присутності в суді, що економить час та зменшує навантаження на судову систему. Це також дозволяє забезпечити оперативність у розгляді справ і пришвидшити ухвалення рішень [3].

Особливо важливо, що електронне правосуддя підвищує доступність судових послуг для громадян, які проживають у віддалених районах, де можуть бути відсутні фізичні судові установи. Завдяки онлайн-платформам, громадяни з різних куточків країни можуть мати рівний доступ до судових процедур без необхідності довготривалих подорожей, що знижує соціальні та економічні перешкоди.

Система електронного правосуддя також сприяє зменшенню корупційних ризиків, оскільки онлайн-платформи мають чітко прописані алгоритми для кожного етапу процесу. Це дозволяє виключити людський фактор і мінімізувати ймовірність маніпуляцій, що часто стають причиною порушення прав громадян. Всі етапи судового процесу відображаються в реальному часі, що забезпечує більшу прозорість і контроль з боку громадськості.

Одним із прикладів успішної інтеграції електронних технологій є система електронних судових повісток, що дозволяє отримувати повідомлення про судові засідання через інтернет, зменшуючи витрати на поштові послуги і прискорюючи комунікацію між судовими органами та громадянами.

В інших країнах Європейського Союзу також активно використовуються платформи для електронного подання позовних заяв і збору доказів у цифровій формі. Україна, адаптуючи цей досвід, сприяє розвитку електронного правосуддя, що може стати важливим етапом у реформуванні судової системи і підвищенні її ефективності.

Застосування цифрових технологій також дозволяє знижувати витрати на судову інфраструктуру та скорочувати час, що витрачається на вирішення справ. Ці переваги можуть бути важливими для підтримки стабільності та розвитку правової держави [4].

Впровадження електронного правосуддя стикається з низкою серйозних викликів, що можуть уповільнити процес інтеграції сучасних технологій у судову систему та обмежити доступ громадян до правосуддя. Одна з головних проблем — забезпечення безпеки даних. У процесі обробки конфіденційної та особистої інформації важливо гарантувати надійний захист даних. Хакерські атаки, витоки інформації або неналежне зберігання персональних даних можуть призвести до порушення прав громадян та зниження довіри до електронних платформ. Це вимагає постійних інвестицій у кібербезпеку та розвиток відповідної інфраструктури, застосування сучасних методів шифрування та регулярного тестування систем.

Іншою проблемою є нерівний доступ до цифрових технологій серед різних верств населення. В Україні та інших країнах є регіони з низьким рівнем цифрової грамотності, а також сільські та віддалені райони, де доступ до Інтернету може бути обмежений. Це ставить під загрозу рівний доступ до правосуддя. Для осіб, які не мають доступу до цифрових ресурсів, інтеграція електронного правосуддя може бути складною. Для вирішення цієї проблеми важливо розвивати інфраструктуру, забезпечити доступ до Інтернету в сільських районах і проводити навчальні програми з підвищення цифрової грамотності.

Ще однією важливою проблемою є необхідність модернізації інфраструктури судової системи. Багато судів не мають достатньо комп'ютерних ресурсів і програмного забезпечення для підтримки онлайн-сервісів. Це призводить до затримок у роботі судів. Крім того, без належної підготовки суддів до роботи з інформаційними технологіями система може зіткнутися з серйозними труднощами. Тому важливо постійно удосконалювати систему навчання суддів і працівників судів, щоб забезпечити ефективне впровадження новітніх технологій.

Для успішної реалізації електронного правосуддя необхідно також запроваджувати нові стандарти та регламенти, що забезпечать відповідність судових систем вимогам цифровізації. Тільки комплексний підхід до модернізації інфраструктури, розвитку цифрової грамотності та навчання персоналу дозволить досягти успіху у впровадженні електронного правосуддя [5].

Перспективи розвитку електронного правосуддя в соціальній державі мають великий потенціал для покращення доступу до правосуддя та забезпечення більшої прозорості в судових процесах. В умовах глобалізації та розвитку інформаційних технологій багато країн інтегрують цифрові технології в систему правосуддя, створюючи платформи, які дозволяють громадянам брати участь у судових процесах без необхідності відвідувати суди. Це значно спрощує доступ до правосуддя, зменшує затримки та підвищує ефективність судової системи.

В Україні вже реалізовано кілька важливих ініціатив, зокрема створено електронні судові реєстри, які дозволяють стежити за статусом справи в реальному часі, та запроваджено автоматичне визначення складу суддів у справах. Це зменшує адміністративні бар'єри, підвищує прозорість та відкритість судових процедур.

Для того щоб електронне правосуддя стало ефективним і справедливим інструментом, необхідно подолати кілька бар'єрів. Одним із головних є вдосконалення цифрової інфраструктури країни. Необхідно забезпечити стабільний доступ до високошвидкісного Інтернету, зокрема у віддалених районах. Це дозволить забезпечити рівний доступ до електронних платформ усіх громадян, незалежно від місця їх проживання.

Важливо також підвищення рівня цифрової грамотності серед населення, оскільки багато людей, особливо старшого віку, не мають досвіду роботи з цифровими технологіями. Це потребує впровадження навчальних програм для громадян та забезпечення доступу до тре-

нінгів з використання онлайн-платформ для подачі позовів, участі в судових засіданнях та доступу до юридичної інформації.

Крім того, необхідно забезпечити належний рівень кібербезпеки. Це включає використання сучасних технологій для захисту даних, проведення регулярних перевірок систем на вразливості, а також розробку стандартів для безпеки даних на всіх етапах судового процесу.

Розвиток нормативно-правової бази для електронного правосуддя є також важливим напрямом. Законодавство повинно чітко визначати правила і процедури електронного судочинства, а також забезпечувати правову підставу для використання цифрових технологій у судовій практиці [6].

Таким чином, перспективи розвитку електронного правосуддя в соціальній державі обнадійливі, оскільки технології дозволяють значно полегшити доступ до правосуддя, зробити його прозорим і ефективним. Однак для реалізації цих перспектив необхідно забезпечити комплексний підхід до вдосконалення інфраструктури, навчання громадян та підвищення захисту даних.

Висновки. Електронне врядування є ключовим елементом у розвитку сучасних соціальних держав, оскільки воно дозволяє значно підвищити рівень доступу громадян до публічних послуг, зокрема правосуддя. Впровадження електронного правосуддя сприяє зменшенню часового та фінансового навантаження на громадян, підвищує прозорість та ефективність судових процесів, а також забезпечує рівний доступ до правосуддя для всіх громадян, незалежно від їхнього місця проживання. Водночас впровадження таких систем потребує значних зусиль у напрямку забезпечення безпеки даних, покращення інфраструктури та підвищення рівня цифрової грамотності серед населення.

У перспективі розвиток електронного правосуддя має значний потенціал для подальшої демократизації суспільства, зміцнення правової держави та досягнення соціальної справедливості, що є основною метою соціальної держави.

Список використаної літератури:

1. Погребняк І. Є. Електронний уряд (e-government) і електронне урядування (e-governance): поняття та принципи функціонування. Право та інновації. 2014. № 3. С. 26-35.
2. Романчук О. З., Бисага Ю. М., Берч В. В., Нечипорук Г. Ю., Чечерськи В. І. Електронне урядування: конституційно-правове дослідження : монографія. Ужгород: РІК-У, 2021. 196 с.
3. Сакара Н. Про медіацію, доступ до правосуддя в умовах воєнного стану та практику впровадження електронного суду розповіла суддя ВС. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1678086/
4. Ніколенко Л. Електронне правосуддя як спосіб підвищення ефективності судового розгляду. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 71. С. 338–341.
5. Клюцевський В.І. Електронне судочинство: шляхи впровадження та зарубіжний досвід. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2020. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_
6. Зур'ян В. Нагальні проблеми та перспективи розвитку електронного судочинства в. Україні. Вісник. Пенітенціарної асоціації. України. 2021. № 4. С. 173–181.

Maksymovych R. O. E-governance and access to justice in the welfare state

In today's world, e-government is a key factor for the development of welfare states, as it allows not only to modernize the governance system but also to increase the level of access of citizens to basic public services, including justice. This concept is aimed at using information and communication technologies to improve interaction between citizens and public authorities. This reduces the level of bureaucratic barriers, increases the transparency of administrative processes, reduces the risk of corruption, and enables more efficient provision of public services. In particular, e-justice plays a key role in ensuring access to judicial services, which is a fundamental right of every citizen in a state governed by the rule of law.

The relevance of this study is due to the rapid development of digital technologies and their application in various areas of public administration. The author aims to study the impact of e-governance on access to justice in a welfare state, in particular through the use of online platforms for filing lawsuits, obtaining court documents, and simplifying legal procedures for various segments of the population. E-justice can reduce the time and financial costs of litigation, making it more accessible to citizens living in remote regions or with limited means.

As a result of the study, the author identifies the main advantages provided by e-justice: speed of case processing, reduction of physical barriers to access to courts, reduction of administrative costs and corruption risks. At the same time, the author analyzes a number of challenges faced by the

implementation of e-justice, including cybersecurity, unequal access to digital technologies among different segments of the population, and insufficient infrastructure to support online services in the judicial system.

These studies are important for understanding how modern technologies can affect the efficiency of justice, particularly in the context of social justice. They can be useful in developing recommendations for improving e-justice, developing legal and digital infrastructure, and creating conditions that ensure equal access to justice for all citizens, regardless of their social or economic circumstances. The introduction of electronic platforms has the potential to reduce social and economic barriers, allowing citizens to interact more effectively with the country's legal institutions and increasing trust in government agencies.

This research is important for further democratization of society, development of the rule of law and achievement of social justice. After all, it is through the effective use of e-justice that transparency, accessibility and efficiency of judicial processes can be ensured, which is an important aspect of the sustainable development of the welfare state.

Key words: *e-governance, access to justice, welfare state, e-justice, digitalization of justice.*

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.32

Г. М. Зайкіна
доктор юридичних наук, професор кафедри
правового забезпечення та адміністрування транспортної діяльності
Українського державного університету залізничного транспорту

СУЧАСНИЙ СТАН СУДОВОЇ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЗАХИСТУ МІГРАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ІНСТРУМЕНТАРІЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАХИСТУ

Статтю присвячено аналізу сучасного стану правоохоронної та судової діяльності в Україні в частині, що стосується захисту міграційних прав людини, зокрема в умовах значного зростання кількості внутрішньо переміщених осіб через повномасштабне вторгнення російської федерації у 2022 році. Дослідженням акцентується увага на важливості адміністративно-правових інструментів, що можуть забезпечувати реалізацію та захист фундаментальних прав людини, таких як право на свободу пересування, право на захист від дискримінації та право на отримання притулку.

У статті висвітлено діяльність ключових органів державної влади у міграційній сфері, зокрема Державної міграційної служби України, яка є основним виконавцем державної політики у сфері міграції. Аналізуються інструменти автоматизації міграційних процесів, такі як Єдина інформаційно-аналітична система управління міграційними процесами, що сприяє підвищенню ефективності обробки інформації та зниженню ризиків порушення прав мігрантів.

Розглядаються адміністративні процедури, включаючи реєстрацію місця проживання, визнання статусу біженця та оформлення документів для осіб без громадянства. Приділяється увага механізмам оскарження рішень органів влади, які забезпечують контроль за їх діяльністю та відновлення порушених прав. Також акцентовано на безоплатній правовій допомозі як на важливому інструменті забезпечення доступу до правосуддя для вразливих категорій населення. Окрім цього, висвітлюється роль правоохоронної діяльності у протидії нелегальній міграції та захисті прав мігрантів, включаючи попередження торгівлі людьми.

Стаття містить аналіз пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення прозорості адміністративних процедур та посилення координації між державними органами. Такі заходи спрямовані на забезпечення ефективного захисту міграційних прав людини в умовах сучасних викликів, зокрема глобальних міграційних криз.

Ключові слова: *міграція, міграційні права, мігранти, внутрішньо переміщені особи, адміністративний захист, інструменти захисту, правоохоронна діяльність, судова діяльність.*

Постановка проблеми. Дослідження міграційних процесів та пов'язаних із ними аспектів особливо актуалізується в наш час, адже через повномасштабне вторгнення на територію України Російською Федерацією в лютому 2022 року в Європі сталася найбільша міграційна криза з часів Другої Світової війни. На додачу, в Україні стає дедалі більше внутрішньо переміщених осіб, які вимушені покидати тимчасово окуповані території та території, на яких відбуваються бойові дії, та потребують належного захисту своїх прав і свобод з боку держави. Ключову роль у цьому відіграють інструменти адміністративного захисту, зокрема діяльність відповідних органів із захисту прав таких осіб, надання ними адміністративних послуг для визначення належного статусу осіб і забезпечення їх відповідною допомогою, розгляд справ уповноваженими судами тощо.

Таким чином, важливим є дослідити, які саме адміністративно-правові інструменти передбачені в Україні на сьогодні, яке вони мають інституційне та законодавче забезпечення та яку роль відіграють у захисті міграційних прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти визначення та захисту міграційних прав в Україні висвітлювали у своїх наукових працях такі дослідники як И.И. Швець, Т.В. Дракохруст, О.Г. Набокова, О.А. Мілієнко, Д.К. Задаля, О.А. Малиновська, А.С. Соколовський, А.І. Денисов, П.Г. Безуглий, Д.В. Бараненко та інші.

© Г. М. Зайкіна, 2024

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасного стану правоохоронної та судової діяльності в частині захисту міграційних прав осіб, а саме визначення інструментарію такого захисту та його правового та інституційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Кажучи про захист міграційних прав людини, слід насамперед зазначити, що під такими розуміються право на в'їзд на територію держави та виїзд за її межі, право на свободу пересування територією держави, право на еміграцію та імміграцію, право на отримання притулку та інші. Вони гарантуються законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами України та реалізуються через встановлені процедури й механізми. Т.В. Дракохруст зазначає, що право на міграцію є фундаментальним правом людини, а його захист полягає в попередженні дискримінації, наданні належного статусу для можливості проживання та праці, забезпеченні права на справедливий суд, а також вжитті заходів для уникнення випадків неправомірних затримань чи депортації [1].

До кола суб'єктів, що залучені до міграційних процесів і потребують захисту своїх прав, входить значна кількість категорій осіб, серед яких біженці, політичні, економічні та екологічні мігранти, іноземці з дозволом на проживання, шукачі притулку, постійні переселенці та інші [2]. Загалом, різні науковці по-різному визначають перелік осіб, що входять до цього кола, однак ми включатимемо до нього насамперед біженців, мігрантів, внутрішньо переміщених осіб та осіб, що потребують додаткового захисту.

До суб'єктів адміністративно-правового захисту міграційних прав людини, з іншої сторони, належать представницькі органи державної влади, такі як Президент і Верховна Рада, органи виконавчої влади, у тому числі Державна міграційна служба, органи юстиції, правоохоронні й правозахисні органи, прокуратура та громадські об'єднання [3]. Кожен із цих суб'єктів має відповідні повноваження та компетенції у сфері захисту міграційних прав та використовує відповідні інструменти для їх виконання. Так, наприклад, Верховній Раді, Президенту та Кабінету Міністрів України належить законодавча ініціатива у питаннях міграційного права, завдяки чому вони визначають загальний курс держави у цій сфері. Кажучи про це, О.Д. Іванова зазначає, що доречно було б розширити коло суб'єктів законодавчої ініціативи, насамперед Державною міграційною службою, Національною поліцією, прокуратурою та іншими, що може сприяти формуванню більш якісного законодавства, без прогалин і суперечок між різними нормами [4]. Ми вважаємо таку пропозицію доволі суперечливою, однак маємо зауважити, що в наукових колах уже неодноразово висвітлювалося питання розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи за межі, визначені статтею 93 Конституції України. Так, наприклад, Р.О. Кислюк, спираючись на думки науковців та міжнародний досвід, обстоював думку про визначення органів судової влади у якості таких суб'єктів, зокрема для ініціювання законопроектів, пов'язаних із судоустроєм та судочинством[5].

Кажучи про законодавче забезпечення, слід згадати й про нововведення в цій сфері. Так, наприклад, уже під час повномасштабного вторгнення в 2023 році в Україні було запроваджено Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2025 року [6], що стало необхідним через активізацію такої злочинної діяльності останніми роками, зокрема й під час пандемії COVID-19. Програмою передбачається вдосконалення нормативно-правової бази, посилення координації, співпраці та інституційної спроможності органів і суб'єктів, що вживають заходів для протидії торгівлі людьми, посилення міжнародного співробітництва, здійснення первинної профілактики торгівлі людьми, посилення захисту постраждалих осіб та надання їм відповідної допомоги тощо. Запровадження такої програми слід вважати важливим законодавчим нововведенням для покращення регулювання міграційних процесів в Україні та захисту суб'єктів міграційних прав.

Також в Україні було запроваджено Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року [7], якою визначається велика кількість цілей, серед яких зниження адміністративних бар'єрів для свободи пересування населення, зменшення наслідків еміграції з держави, створення сприятливих та необхідних умов для повернення й реінтеграції громадян, що стали трудовими мігрантами чи отримали за кордоном тимчасовий захист, сприяння легальній міграції, забезпечення успішної інтеграції іноземців та апатридів, посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства в державі тощо.

Повертаючись до адміністративно-правового забезпечення та захисту міграційних прав людини, слід зазначити, що сучасний його інструментарій включає наступне:

1. Діяльність органів, що мають компетенції для захисту міграційних прав, насамперед діяльність Державної міграційної служби України. Відповідно до Положення про Державну міграційну службу, вона є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції, зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших категорій мігрантів [8]. Будучи головним реалізатором державної політики в цій сфері, служба має доволі широкі повноваження, зокрема забезпечує надання таких адміністративних послуг як оформлення та видача паспортів громадянина України, оформлення набуття особами громадянства та прийняття до нього, поновлення громадянства тощо, оформлення посвідок на постійне проживання іноземцям та апатридам та дозволів на імміграцію, а також оформлення документів для виїзду громадян України на постійне проживання за кордон [9]. Окрім цього, орган є розпорядником Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами, що створена для автоматизації різних процесів і аспектів діяльності Державної міграційної служби, у тому числі реєстрації біженців та інших категорій мігрантів та оформлення справ про адміністративні правопорушення, що є підзвітними органу [10]. Завдяки таким засобам автоматизації, знижується ризик помилок і втрати важливої інформації, у тому числі про осіб, що повинні мати можливість захисту власних міграційних прав.

2. Належні адміністративні процедури, що спрямовані на захист міграційних прав відповідних суб'єктів. Порядки здійснення таких процедур визначаються різними законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами. Так, наприклад, слід насамперед згадати про процедуру реєстрації місця проживання чи перебування особи, яка забезпечує доступ до соціальних послуг та регулюється Законом України "Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні". Важко переоцінити і важливість процедури визнання людини біженцем чи особою, що потребує додаткового захисту у відповідності до Закону України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту". Набуття такого статусу надає особам ряд прав, зокрема на тимчасове працевлаштування, навчання та медичну допомогу, безоплатну правову допомогу, користування наданим у пункті тимчасового розміщення житлом тощо. Інші адміністративні послуги у сфері міграції також включають оформлення картки мігранта, оформлення посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон, оформлення проїзного документа біженця, оформлення проїзного документа особи, якій надано додатковий захист тощо [11]. Закріплення на законодавчому рівні детального порядку здійснення таких процедур та відкрите визначення їх вартості забезпечує прозорість, ясність і зрозумілість таких процедур для осіб, що потребують їх виконання для захисту власних прав і свобод.

3. Важливим інструментом, що тісно поєднаний із попереднім, є процедури оскарження рішень органів державної влади з різних питань, що стосуються міграційних прав людини, у тому числі оскарження рішень, прийнятих у процесі надання тих чи інших адміністративних послуг. Так, наприклад, Законом "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні" гарантується право на оскарження рішень із питань свободи пересування та вільного вибору місця проживання; Законом "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" гарантується право на оскарження рішення про відмову у справі щодо статусу біженця чи особи, що потребує додаткового захисту. Оскарження у таких випадках здійснюється до відповідних органів державної влади або суду, що має повноваження для розгляду цієї категорії справ. Цей механізм відіграє ключову роль у відновленні порушених прав та контролі за діяльністю органів влади, а також сприяє вдосконаленню відповідних послуг і порядку їх виконання в майбутньому.

4. Надання суб'єктам міграційних прав можливості отримати безоплатну правову допомогу. Відповідно до Закону "Про безоплатну правову допомогу" [12], іноземці та апатриди, особи що звернулися із заявою про визнання особою без громадянства, внутрішньо переміщені особи та інші мають право на отримання відповідної допомоги у виді захисту, представництва в суді, у відносинах із державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими особами, а також складення документів процесуального характеру. Особливо важливим надання правничої допомоги є у випадку, коли особа не володіє українською мовою та не ознайомлена з національним законодавством, та при цьому не має можливості оплатити послуги відповідного спеціаліста. Встановлені законодавством положення сприяють в забезпеченні доступу до

правосуддя цієї та інших категорій людей, запобігають дискримінації у відстоюванні власних свобод та сприяють реалізації та захисту міграційних прав.

5. Здійснення правоохоронної діяльності щодо протидії нелегальній міграції та попередженні адміністративних правопорушень у цій сфері. Основними суб'єктами такої правоохоронної діяльності виступають Державна міграційна служба, Державна прикордонна служба, прокуратура та Національна поліція. Остання, зокрема, має повноваження щодо виявлення спільно з підрозділами Державної міграційної служби нелегальних мігрантів, що всупереч національному законодавству перебувають на території України, та участі в притягненні таких осіб до адміністративної відповідальності [9].

6. Встановлення адміністративної відповідальності за порушення законодавчих положень у міграційній сфері. Насамперед, Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлюється відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб Державної міграційної служби. Д.В. Бараненко та О.Г. Набокова досліджували особливості адміністративної відповідальності за порушення міграційного режиму, виділяючи серед них наступні: за такі порушення можуть встановлюватися особливі види санкцій, такі як видворення за межі України у випадку іноземців і апатридів; та накладення адміністративних стягнень покладається на відповідні органи та їх посадові особи, наприклад на Державну міграційну службу, Державну прикордонну службу, Службу безпеки України та інші [13].

Окремо слід розглянути й стан судової діяльності щодо захисту міграційних прав. Досліджуючи це питання та проаналізувавши відповідні показники, О.А. Мілієнко здійснила висновок, що останніми роками зменшується кількість звернень внутрішньо переміщених осіб до адміністративних судів, що свідчить про вдосконалення державного управління у сфері міграції, вжиття належних заходів із реалізації державної політики в цій сфері та вдосконалення механізмів дотримання та захисту міграційних прав людини [14]. У той же час, зниження кількості звернень до судів може свідчити про появу певних перешкод та утруднення доступу до правосуддя відповідних осіб. Так чи інакше, можливість звернення до суду залишається важливим інструментом захисту особами своїх прав, зокрема й міграційних, адже саме судовий розгляд забезпечує об'єктивність і неупередженість вирішення спору. Розгляд справ, присвячених міграційним питанням, також має свої особливості, зокрема в тому, що особи, які звертаються за захистом, потребують додаткових засобів допомоги. Як уже було згадано, відповідним суб'єктам надається право безоплатної правової допомоги з боку юристів, але їм також можуть знадобитися послуги перекладача, якщо особа не спілкується та не розуміє української мови. Крім того, під час розгляду справ таких суб'єктів застосовуються норми національного права, а положення міжнародно-правових актів використовуються у випадках, коли це передбачено українськими положеннями [15].

Висновки і пропозиції. Таким чином, в Україні на сьогодні існує широкий інструментарій адміністративного захисту міграційних прав, який включає діяльність органів, що мають повноваження у відповідній сфері, насамперед діяльність Державної міграційної служби як основного виконавця державної політики у сфері міграції, що надає ряд важливих адміністративних послуг та є розпорядником Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами; належні адміністративні процедури, такі як процедура реєстрації місця проживання чи перебування особи, процедура визнання біженцем чи особою, що потребує додаткового захисту, процедура оформлення картки мігранта тощо; механізми оскарження рішень органів державної влади з питань, які стосуються міграційних прав, зокрема оскарження рішень із питань свободи пересування та вільного вибору місця проживання; можливість отримання суб'єктами міграційних прав безоплатної правової допомоги для забезпечення захисту та представництва під час розгляду в суді, у відносинах із органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими особами; здійснення правоохоронної діяльності щодо протидії нелегальній міграції та вжиття заходів для попередження міграційних правопорушень; встановлення адміністративної відповідальності за порушення норм міграційного законодавства, зокрема в нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення; розгляд справ, що стосуються захисту міграційних прав осіб, у суді.

Список використаної літератури:

1. Дракохруст Т.В. Юридичні аспекти міграційних процесів у сучасному світі. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали міжнар. наук-практ. конф., м. Тернопіль, 19-20 квітня 2024 р., м. Тернопіль, 2024. С. 279-280.
2. Боєцька-Кономаренко Б.Т., Пономаренко О.В., Шевченко В.В. Типи міграції: оновлене бачення класифікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернандського.* 2022. Вип. №33 (72). С. 6-12.

3. Швець М.М., Задаля Д.К. Поняття та види суб'єктів міграційних процесів. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу*: тези доп. III всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 17 квіт. 2022 р.). Хмельницький, 2022. С. 256–258.
4. Іванова О.Д. Суб'єкти законодавчої ініціативи у формуванні міграційного законодавства України. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали міжнар. наук-практ. конф., м. Одеса, 15 травня 2020 р., м. Одеса, 2020. С. 115-117.
5. Кислюк Р.О. Органи судової влади як суб'єкти законодавчої ініціативи. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності*. 2018. С. 40.
6. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 р. № 496-р. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 115. [дата звернення 02.01.2025].
7. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 482-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 140. [дата звернення 02.01.2025].
8. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 156. [дата звернення 02.01.2025].
9. Посмітна В.В. Адміністративна правосуб'єктність мігрантів в Україні: дис. … д-ра філософ. : 081. Одеса, 2023. 234 с.
10. Про затвердження Положення про Єдину інформаційно-аналітичну систему управління міграційними процесами: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 04.10.2023 р. № 811. *Офіційний вісник України*. 2023. № 98. [дата звернення 02.01.2025].
11. Деякі питання надання адміністративних послуг у сфері міграції: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.2016 р. № 770. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 206. [дата звернення 02.01.2025].
12. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 135. [дата звернення 02.01.2025].
13. Бараненко Д.В., Набокова О.Г. Особливості адміністративної відповідальності за порушення міграційного режиму в Україні. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. 2023. Вип. №5. С. 302-305.
14. Мілієнко О.А. Внутрішня міграція та переміщені особи в Україні: політика управління та захист адміністративними судами. *Соціально-правові студії*. 2023. Вип. №3. С. 94-103.
15. Грекул-Ковалик Т.А. Захист прав мігрантів і біженців: навч. посіб. / Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2023. 184 с.

Zaikina H. M. The current state of judicial and law enforcement activities to protect migration human rights: tools of administrative protection

The article analyzes the current state of law enforcement and judicial activities in Ukraine in terms of protection of migration human rights, in particular in the context of a significant increase in the number of internally displaced persons due to the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022. The study emphasizes the importance of administrative and legal instruments that can ensure the realization and protection of fundamental human rights, such as the right to freedom of movement, the right to protection from discrimination and the right to asylum.

The article highlights the activities of key public authorities in the migration sphere, in particular, the State Migration Service of Ukraine, which is the main implementer of the state policy in the field of migration. The author analyzes the tools for automation of migration processes, such as the Unified Information and Analytical System for Migration Processes Management, which helps to increase the efficiency of information processing and reduce the risks of violating migrants' rights.

Administrative procedures, including registration of residence, recognition of refugee status, and processing of documents for stateless persons, are discussed. Attention is paid to the mechanisms for appealing against decisions of the authorities, which ensure control over their activities and restoration of violated rights. The article also focuses on free legal aid as an important tool for ensuring access to justice for vulnerable categories of the population. In addition, the role of law enforcement in combating illegal migration and protecting the rights of migrants, including the prevention of human trafficking, is highlighted.

The article contains an analysis of proposals for improving the legal framework, increasing the transparency of administrative procedures and strengthening coordination between state bodies. Such measures are aimed at ensuring effective protection of migrant human rights in the context of current challenges, in particular, global migration crises.

Key words: *migration, migration rights, migrants, internally displaced persons, administrative protection, protection instruments, law enforcement, judicial activity.*

УДК 347.73:336.27
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.33

А. С. Нестеренко
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права
Львівського інституту
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

У статті досліджуються моделі організації фінансової системи, які демонструють, що фінансові структури країн мають суттєві відмінності і еволюціонують разом з економічним розвитком. Фінансова система виступає індикатором національної економіки, добробуту та стабільності, а також слугує інструментом для зменшення негативних наслідків економічного зростання. Чим більше розвинені ринкові відносини, тим складнішою і багатограннішою стає фінансова система.

Для України ефективна та стійка фінансова система має ключове значення. Це забезпечує економічну стабільність, сприяє залученню інвестицій, стимулює розвиток бізнесу і банківської системи, знижує ризики фінансових криз і є основою для соціально-економічного прогресу. У статті підкреслюється важливість наступних аспектів: економічної стабільності, залучення інвестицій, реформування банківського сектору, інтеграції у світову економіку, розвитку цифрових технологій, соціальної ролі фінансів і врахування глобальних викликів. Фінансова структура визначається як модель організації фінансової системи, яка включає її елементи: сфери, інститути, ринки, технології, фінансові інструменти та правила. Від ефективності цих елементів залежить, чи сприятиме фінансова система розвитку економіки чи створюватиме перешкоди. У статті аналізуються різні моделі фінансових систем у світі, їхні переваги та недоліки. Зазначається, що жодна з моделей не є ідеальною, тому для досягнення стійкості та ефективності доцільно використовувати змішаний підхід, поєднуючи елементи різних моделей. Автори наголошують, що аналіз і вдосконалення фінансової системи України в умовах сучасних викликів є критично важливим завданням для забезпечення її стійкості та адаптації до глобальних змін.

Ключові слова: *фінансова система; моделі фінансової системи: ринкова, адміністративна, банківська; структура фінансової системи.*

Актуальність теми. Фінансова система і фінанси використовуються як індикатор національної економіки, зростання добробуту, обмеження негативних моментів в економічному зростанні. Чим розвиненіші ринкові відносини, тим складніші і різноманітніші зв'язки в державі, тим складніша і фінансова система [6, с.8]. Забезпечення ефективної та стійкої фінансової системи України дійсно важливо з кількох причин. По-перше, підтримується стабільність економіки, заохочення інвестиції та зростання бізнесу. По-друге, стабільна фінансова система забезпечує ефективну роботу банківської системи, зменшує ймовірність фінансових криз і є ключовим позитивним фактором для економічного соціального розвитку держави. Ефективна та стійка фінансова система є важливою умовою для забезпечення фінансової безпеки та захисту інтересів держави, бізнесу та громадян [10, с. 183].

За весь час існування України в країні йшов процес формування фінансової системи, яке було розпочато ще після проголошення незалежності. Цей процес є досить складний, тривалий і суперечливий. У цілому в Україні були закладені підвалини фінансової системи ринкового типу на відміну адміністративної економіки, яка діяла тривалий час у радянські часи. У ці часи формування ресурсів та їх перерозподіл здійснювалися на директивних засадах через бюджет та банківську систему. Навіть кредитні ресурси виділялися згідно з планом, а не на засадах торгівлі ними. Водночас накопичилося і багато проблем, що стосуються як фінансової системи в цілому, так і окремих її сегментів. Враховуючи збройну агресію російської федерації, спостерігається ряд негативних наслідків в економіці загалом, що впливає на фінансову систему України зокрема, що знижує фінансову стабільність та обмежує мож-

© А. С. Нестеренко, 2024

ливості економічного зростання. Так, питання організації сучасної фінансової системи для України представляє виняткову актуальність через безліч факторів, що визначають розвиток країни в поточних умовах. Основні аспекти, що наголошують на важливості цієї теми, можна виділити наступним чином: 1. **Економічна нестабільність та зовнішні виклики.** Україна стикається із серйозними викликами, такими як війна, економічний спад, інфляція, зростання державного боргу та нестабільність курсу національної валюти. Ці умови вимагають розробки стійкої моделі фінансової системи, яка зможе мінімізувати вплив зовнішніх факторів та підтримувати економічну стабільність. 2. **Необхідність залучення інвестицій.** В умовах обмеженого внутрішнього капіталу Україна потребує залучення іноземних інвестицій. Для цього потрібна надійна, прозора та конкурентоспроможна фінансова система, яка сприятиме довірі іноземних та місцевих інвесторів. 3. **Реформування банківського сектора.** Український банківський сектор відбувається через масштабні реформи. Поліпшення корпоративного управління, підвищення рівня прозорості та боротьба з корупцією є ключовими завданнями для зміцнення фінансової системи. Ефективна модель організації дозволить знизити ризики банківської кризи та підвищити доступність фінансових послуг. 4. **Інтеграція у світову економіку та співробітництво з міжнародними організаціями.** Україна активно співпрацює з МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними партнерами. Для успішної інтеграції у глобальну економічну систему країні необхідна модель, що відповідає міжнародним стандартам, включаючи реформи податкової системи, управління бюджетом та боротьби з відмиванням грошей. 5. **Розвиток цифрових технологій.** Сучасна фінансова система немислима без застосування цифрових технологій. Розвиток таких напрямів, як електронні платежі, цифрова валюта (CBDC), технології блокчейну, дозволяє підвищити ефективність та прозорість фінансових операцій. Для України це також можливість адаптуватися до нових трендів та знизити рівень тіньової економіки. 6. **Соціальна роль фінансової системи.** Фінансова система відіграє ключову роль у забезпеченні соціальних виплат, доступного кредитування для малого та середнього бізнесу, а також у підтримці соціальної стабільності. В умовах економічної кризи особливо важливо створити таку модель, яка підтримуватиме соціально вразливі групи населення. 7. **Глобальні виклики та сталий розвиток.** Екологічні проблеми та перехід до "зеленої" економіки вимагають трансформації фінансової системи у бік сталого розвитку. Для України це означає необхідність інтеграції ESG-принципів (екологічні, соціальні та управлінські фактори) у її фінансову архітектуру. Саме всі ці проблеми потребують вирішення найближчим часом.

При обґрунтуванні тих чи інших пропозицій реформування фінансової системи України обов'язково враховувався досвід зарубіжних країн, зокрема країн Європейського Союзу, до якого Україна планує вступити в перспективі, а також інших розвинутих країн.

Наукова обгрунтованість. Незважаючи на значну кількість існуючих досліджень фінансової структури: Опарін В.М., Кобзєва Т.А., Руденко Є.Ю., Ковальчук А.Т., Латковська Т.А., Нечипорук Л.В., Орлюк О.П. досі не існує чіткого пояснення появи, розвитку та економічної суті різних фінансових структур, а аналітична основа для їх порівняння тільки починає розвиватися.

Мета. Важливість фінансової структури зумовлюється тим, що залежно від існуючих сфер, інститутів та інструментів, механізмів укладання контрактів і правил, що визначають організацію фінансової діяльності, одні й ті ж функції фінансової системи можуть виконуватися краще або гірше, стимулюючи фінансовий розвиток і економічне зростання або перешкоджаючи їм. Тому вкрай необхідно провести аналіз діючих моделей фінансових систем для подальшого використання більш розвинених з них.

Основний зміст. Фінансову структуру можна визначити як модель організації фінансової системи, яка відбиває її таксономію-функціональне співвідношення та структурне підпорядкування елементів фінансової системи – сфер, інститутів, ринків, фінансових технологій, контрактних зобов'язань (фінансових інструментів) і формальних (правових) і неформальних правил, що задають механізм її функціонування. Концепція фінансової структури, або архітектури фінансової системи, передбачає, що фінансові структури різних країн відрізняються між собою і змінюються в процесі економічного розвитку кожної окремої країни.

У сучасній фінансово-економічній літературі дослідження проблем формування сучасної моделі фінансової системи ускладнено невизначеністю підходів до її структурної побудови, не враховуються якісні зміни, що мали

місце останнього часу. Сьогодні, коли фінансова система України інтегрується до світового фінансового простору, виникає потреба врахування впливу на неї інтегрованого глобального фінансового середовища. Її розвиток, у свою чергу, потребує використання світового досвіду щодо створення розгалуженої системи фінансових сфер, інститутів, відповідного інфраструктурного забезпечення для ефективного функціонування всіх секторів фінансового ринку, формування сучасної регулярної системи тощо. Таким чином, визначення та дослідження моделей фінансової системи набула актуальності.

Сучасний вчений економіст Опарін В.М. вважає, що в основі побудови фінансової моделі суспільства лежать роль і місце в ній держави. Моделі, на його думку, розрізняються за двома ознаками:

– за послідовністю розподілу ВВП;

– за рівнем державної централізації ВВП.

За послідовністю розподілу ВВП автор розрізняє дві моделі – *ринкової* й *адміністративної* економіки. Фінансова модель ринкової економіки є основною, вона пройшла значний історичний шлях розвитку і домінує у світі. Сутність ринкової моделі фінансової системи дуже проста і логічна: спочатку вартість реалізованого національного доходу розподіляється між тими, хто зайнятий у його створенні. Характерною ознакою цієї моделі є перерозподіл національного доходу, що надає дохід державі. Модель є відкритою, зрозумілою і точно характеризує фінансові реалії у суспільстві:

По-перше, у ній точно відображається рівень доходів кожної юридичної і фізичної особи, який, у свою чергу, характеризує їх вклад у створення національного доходу;

По-друге, достовірно визначається рівень оподаткування: кожний суб'єкт точно знає, скільки він заробляє і скільки віддає;

По-третє, чітко зафіксовано стимули до зростання доходів на основі зростання виробництва і підвищення продуктивності праці [9, с.14-15].

Перехід України в кінці XX ст. до ринкових стосунків і нових форм державного пристрою по-різному відбився на окремих доданках фінансової системи. Якщо фінанси підприємств знайшли нарешті самостійність і стали повноправною ланкою загальної фінансової системи; якщо фінансовий (валютний) ринок довелося створювати заново, то фінанси держави, навпаки втратили своє монопольне значення, яке вони мали при «соціалізмі», сфера їх дії звузилася, зміст став більше відповідати їх назві, тобто вони стали показувати формування і використання доходів саме держави, тобто дуже важливою, може бути головної, але не єдиної суспільної структури.

Сутність фінансової моделі адміністративної економіки (державна монополія), яка застосовувалась у колишньому СРСР та інших соціалістичних країнах, полягає в тому, що переважна частина національного доходу одразу централізувалась у бюджеті й виключалась із розподільних відносин. Так, за відсутності ринкових обмежувачів (процесу реалізації перш за все відносно значної частини продукції) і в умовах фактично монопольної державної власності на всі виробничі чинники, на всю продукцію і майже на всі грошові ресурси в країні держава могла сама собі створювати доходи, тим більше що встановлення цін було вже в її ж руках. Головні труднощі були пов'язані з покриттям грошових доходів населення. Вони –то і привели врешті-решт до фінансового і економічного краху соціалістичної держави і суспільства. Державні фінанси базувалися на доходах державних же підприємств, що було, звичайно, зручно, але економічно абсолютно неефективно.

Характерною ознакою цієї моделі є те, що переважну частину своїх доходів держава отримує в процесі первинного розподілу національного доходу. Модель є закритою і не відображає фінансових реалій у суспільстві:

По-перше, з неї не видно реального рівня доходів юридичних і фізичних осіб;

По-друге, доходи юридичних і фізичних осіб не відображають їх вклад у створення національного доходу;

По-третє, неможливо достовірно визначити рівень оподаткування;

По-четверте, відсутні стимули до продуктивної праці [9, с. 14-15].

Виділення зазначених моделей певною мірою має умовний характер. У моделі ринкової економіки присутні елементи участі держави в первинному розподілі за допомогою непрямих податків. Модель адміністративної економіки, у свою чергу, включала елементи перерозподілу. Відмінність однієї моделі від другої полягає в різних пропорціях. У моделі ринкової економіки переважає участь держави в перерозподілі ВВП, а в моделі адміністративної економіки – втручання у його первинний розподіл.

Таким чином, в цілому стосунки ринку і держави мають бути партнерськими, щоб від них

вигравало суспільство, як макросистема. Держава і ринок суть різні підсистеми єдиного суспільного комплексу, але вони постійно взаємодіють один з одним по багатьом напрямам. Як правило, сфера цієї взаємодії пов'язана з економічними і соціальними проблемами. Взаємини держави і ринку природно мінялися в ході історії. Крім того, в різних країнах ці стосунки складалися вельми специфічно. Не стосуючись глибокої історії, зосередимося на сучасних стосунках держави і ринку.

По-перше, держава і зараз зацікавлена в розвитку ринку, оскільки саме ринок породжує ті грошові доходи, частина яких вилучається державою. Але ця зацікавленість не повинна набувати форми постійної щільної опіки. Держава і ринок значною мірою незалежні один від одного і цей *захід* треба дотримувати. Суть ринку – в самостійності рішень, що приймаються його учасниками, без неї ринок розвиватися не може. Певні обмеження свободи ринкових стосунків держава інколи все ж установлює, але лише якщо це необхідно як на користь суспільства, так і на користь самого ринку. І обов'язково слід враховувати, що весь взаємовплив держави і ринку грунтується на системі правових норм, забезпечуючу стабільність і вигідність стосунків, що складаються, для всіх їх учасників.

По-друге, існує певна залежність між формами держави і економічною структурою суспільства. Вважається, що ринок, як втілення повної економічної свободи в найбільшій мірі відповідає демократії як державному пристрою, або навпаки, демократія відповідає ринку. Така залежність дійсно існує, і її слід використовувати, хоча історична практика демонструє інколи найхимерніші поєднання політичної і економічної свободи (несвободи) в різних країнах.

Історичний досвід свідчить, що не слід ставити ринок і державу в положення підпорядкування одного з них іншому. Мова йде саме про партнерство, про погоджені дії в загальних інтересах. Як вже говорилося, держава зацікавлена в розвитку ринку, як економічної основи всього суспільства, як джерела засобів для формування державного грошового фонду, потрібного для покриття суспільних потреб, у тому числі і для існування самої держави і його апарату.

Ринок зацікавлений в діяльності держави по створенню правової бази економічного життя, яке забезпечує стабільність і порядок в ділових стосунках, по формуванню і своєчасному поширенню інформації про найважливіші економічні, політичні і соціальні питання (не повинно бути дискримінації в наданні подібної інформації), по створенню фондів підтримки державою найбільш ризикованих, але важливих проектів, а також в конкурентній боротьбі на зовнішніх ринках; по створенню інфраструктури у всьому суспільстві і в економіці, зокрема, йдеться про розвиток освіти, науки, охорони здоров'я, системи транспортних комунікацій, нового вигляду зв'язку і форм інформації.

За рівнем державної централізації ВВП, Опарін В.М., у рамках фінансової моделі ринкової економіки умовно виділяє три основні моделі: *американську, західноєвропейську та скандинавську.*

Американська модель, яка заснована на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб, характеризується незначним рівнем бюджетної централізації 25-30%. Фінансове втручання в економіку зведене до мінімуму. У соціальній сфері забезпечуються тільки ті верстви населення, які не в змозі обійтися без державної допомоги. Модель створює максимальну фінансову стимуляцію: с одного боку, вона дає можливість заробляти, з іншого – вимагає цього. Це досить жорстка і жорстока модель, але вона водночас і високоефективна, оскільки заснована, по суті, на примусовій фінансовій стимуляції.

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті 35-45 %. За рахунок вищого рівня централізації ВВП більш розгалуженою є і державна соціальна сфера, насамперед у галузі освіти. Сутність моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері.

Скандинавська модель передбачає досить високий рівень бюджетної централізації ВВП – 50-60 %. Відповідно вона характеризується розгалуженою державною соціальною сферою як у галузі освіти, так і охорони здоров'я. Вона створює клімат упевненості й соціальної врівноваженості. Однак така модель можлива тільки за умов, по-перше високого рівня ВВП на душу населення, який забезпечує високий рівень і суспільного, і індивідуального споживання, і, по-друге, високого рівня культури та свідомості народу, відповідного ставлення до праці й поваги до державного сектора [9, с. 17-18].

Згідно з поширеним підходом, історично у світі склалося два основні типи структури фінансової системи: фінансові системи, в основі яких знаходяться банки («**банківська**» модель,

або «банківська» фінансова система), і фінансові системи, що базуються на ринках цінних паперів («**ринкова**» модель, або «ринкова» фінансова система). Традиційним прикладом «банківської» фінансової системи тривалий час вважалися фінансові системи Німеччини та Японії, а «ринкової» – фінансові сектори США і Великобританії.

Різним типам фінансових структур відповідають:

– різні моделі функціонування банківської системи (модель універсальної банківської справи чи модель розподільної банківської діяльності);

– різні моделі організації ринку цінних паперів (англо-американська і континентально-європейська);

– різні моделі корпоративного управління в економіці (японо-німецька та англо-американська) [11, с.44-49].

Відповідно, різні типи фінансових структур передбачають і відмінності у фінансовому регулюванні. Універсальні фінансові інститути (які забезпечують широкий набір фінансових послуг) більш складні в управлінні і при здійсненні нагляду за їх діяльністю, аніж вузькоспеціалізовані інститути.

Говорячи про визначення «банківської» чи «ринкової» моделі фінансової системи, необхідно звернути увагу насамперед на основні особливості: по-перше, на рівень функціонального розподілення банківської справи між комерційною та інвестиційною банківською діяльністю; по-друге, на рівень розвиненості ринку цінних паперів, по-третє, рівень фрагментованості і характеру співвідношення структурних сегментів фінансового сектору. Початково відмінності між типами фінансової структури пов'язувалися із джерелами фінансування і фінансового обслуговування промислової сфери.

У цілому ж можна визначити три основні складові, які характеризують базові економічні взаємодії в межах різних типів фінансової структури:

– домінуючий тип фінансування економіки (через банки чи через фондові ринки);

– ступінь і характер розкриття інформації (приватна проти публічної);

– характер корпоративного контролю (прямий з боку банків через борг та володіння чи ринковий через купівлю-продаж акцій).

«Банківська» фінансова система. У фінансових системах «банківського» типу діють переважно універсальні банки, які надають широкий спектр фінансових послуг, здійснюючи одночасно і традиційну банківську діяльність, і інвестиційну діяльність на ринку цінних паперів. У таких системах домашні господарства зберігають свої заощадження переважно в банках, а останні виступають основним джерелом зовнішнього (отриманого через посередництво фінансової системи) фінансування для корпоративного сектору. Банки, як правило, надають коротко – і довгострокові кредити, а також здійснюють комерційні та інвестиційні банківські послуги. Характерною особливістю «банківської» системи є тє, що банки виступають основними інвесторами на ринках акцій і корпоративних боргів, тому вони одночасно виступають і кредиторами, і акціонерами корпорацій.

Така «банківська» фінансова система функціонує у більшості країн Західної Європи. Їй відповідає континентально– західноєвропейська модель фондового ринку, де на ринку цінних паперів знаходяться в обігу насамперед облігації великих банків, державні і муніципальні облігації; домінують банки, через які проходить основна маса доручень на укладання угод з цінними паперами (завдяки чому вони фактично концентрують попит і пропозицію на ринку цінних паперів). Фондові ринки в «банківських» системах відносно невеликі за масштабами і ліквідністю, а операції з цінними паперами мають порівняно менш відкритий характер .

Отже, у «банківських» фінансових системах банки відіграють головну роль у мобілізації заощаджень, розміщенні капіталу, у контролі за рішеннями корпоративних менеджерів щодо основних напрямів політики корпорацій, у той час як базові обігові фінансові інструменти – і акції, і облігації, і комерційні папери – функціонують як банківські продукти поряд з традиційними банківськими кредитами і депозитами.

До поширених недоліків фінансових систем, що базуються на ринках прихильників «банківських» систем, відносять: по-перше, характер поширення інформації; по-друге, неефективність корпоративного контролю; по-третє, високу залежність компаній від фондового ринку тощо; в-четвертих, спричинену цим неефективність розміщення ресурсів в економіці. Слабкість «банківських» фінансових систем полягає у тому, що: по-перше, великі банки мають тенденцію заохочувати фірми здійснювати занадто консервативні інвестиційні проекти; по-друге, стримують інновації через прагнення до отримання інформаційної ренти і захисту спорідне-

них з ними фірм від конкуренції; в-третіх, встановлюють високі відсоткові ставки, унаслідок чого підприємства залишаються з низькими доходами і втрачають стимули до розробки нових продуктів.

«Ринкова» фінансова система. «Ринковій» фінансовій системі відповідає англосаксонська модель фондового ринку. Вона характеризується тим, що основна маса акцій вільно обертається на ринку, контрольні пакети акцій відносно невеликі, а в торгівлі цінними паперами домінують інституціональні інвестори – пенсійні фонди, страхові компанії, інвестиційні і взаємні фонди [11, с. 44– 49].

У «ринкових» фінансових системах, на відміну від «банківських», існує відокремлення інвестиційної і банківської діяльності. Це означає, що комерційні банки або не мають законодавчого дозволу здійснювати інвестиційні операції з акціями (як у США до 1999), або функціонально обмежують інвестиційну діяльність з корпоративними цінними паперами (як у Великій Британії), зосереджуючись здебільшого на короткостроковому кредитуванні та наданні інших комерційних банківських послуг. Характерною особливістю «ринкової» фінансової системи є широкий розвиток ринку цінних паперів (включаючи ф'ючерсні й опціонні ринки), який є набагато більш активним механізмом випуску і торгівлі цінними паперами, ніж у «банківських» фінансових системах [11, с.44-49].

Свого часу ще, видатні вчені зазначали, що «біржова гра є необхідністю, проти якої не потрібно озброюватися; що вона є джерело всіх рухів капіталу і життя кредитних круговоротів». Дж. Бойд і Б. Сміт аргументують, що оптимальність фінансової структури змінюється з доходом на душу населення [2, с.519-560]. Згідно з їхньою моделлю, банки відіграють особливо важливу роль на низьких рівнях економічного розвитку. Зі зростанням доходу, однак, ефективнішими стають фінансові системи «ринкового «типу, коли ринки цінних паперів починають більш активно впливати на економічне зростання. Отже, у міру економічного розвитку країни отримують більші вигоди від становлення більш «ринкових» фінансових систем. Ф. Аллен і Д. Гейл пов'язують оптимальність фінансової структури з технологічними змінами і структурою виробництва [1, с.68-69]. Як вони стверджують, банки мають перевагу проти ринків цінних паперів для секторів економіки зі сталими технологіями і проектами. За цих умов банківський моніторинг ефективно виявляє і коригує відхилення від норми прибутковості проектів. Відповідно, ринки цінних паперів необхідні в ситуації швидкого розвитку технологій, тоді як банки – в умовах сталих технологій. Натомість інші економісти (Р. Райан, Л. Зінгалес, О. Ерганго) вважають, що оптимальність фінансової структури залежить від характеру правової системи країни [3, с.1-19]. На їхню думку, фінансові системи «банківського» типу мають порівняльні переваги у країнах з недостатньо розвиненими правовими системами, яким притаманні слабкі стандарти захисту прав акціонерів і недостатньо забезпечені права власності.

Ні теорія, ні практика не дають однозначної відповіді на питання щодо оптимальної структури фінансової системи. Кожна з моделей її організації має відносні переваги і недоліки, своїх прихильників і критиків. У межах загальної аргументації на користь «банківської» чи «ринкової» фінансових систем, по-перше, акцентується увага на проблемах, що пов'язані з функціонуванням альтернативної моделі фінансової архітектури, а по-друге, визначаються порівняльні переваги даної моделі. Слід звернути увагу, що у науковій літературі не існує загальноприйнятого чіткого визначення «банківської» і «ринкової» фінансових систем, а теоретичні моделі фінансової структури недостатньо точні в плані відповідності їх безпосередній практиці навіть тих країн, досвід яких покладений в основу моделей. Одна з причин цього – різноманітність історичного досвіду розвитку фінансових систем і моделей розвитку корпоративного фінансування. Національні фінансові системи навіть країн з однаково визначеною фінансовою структурою відрізняються одна від одної ґенезою, масштабами і характером фінансового розвитку, формами і ступенем взаємозв'язку з промисловістю, методами впливу на економіку.

Проте навіть якщо враховувати, що парадигмам фінансової структури не вистачає однозначності і точності, сучасна побудова національних фінансових систем не дає можливості чітко розмежовувати їх на суто «ринкові» чи суто «банківські». Проблема визначення типу фінансової системи на практиці ускладнюється й тим, що з 90-х рр. XX ст. спостерігається значна переоцінка ролі визначеної фінансової структури і в теорії, і на практиці, результатом чого стала трансформація і «банківської», і «ринкової» моделей фінансової структури. Основна причина цього процесу – вплив на

національні фінансові системи лібералізації та глобалізації фінансових ринків, збільшення масштабів і швидкості переміщення потоків капіталів між країнами, інтеграція міжнародних і національних фінансових ринків у цілісну систему єдиного світового фінансового ринку, які потребували реформування та адаптації структури фінансових систем до нових умов. Перехід світової економіки на цифрові гроші ще більше ускладнив визначення типів фінансових систем. Швидкий розвиток цифрових платіжних систем, криптовалют та цифрових валют центральних банків (CBDC) ввів нові елементи у фінансові структури, що потребує їх адаптації до умов цифрової економіки. Ці інновації ставлять під виклик традиційні моделі фінансових систем, змушуючи як «банківську», так і «ринкову» структури інтегрувати цифрові технології та вирішувати питання кібербезпеки, регуляторного нагляду та транскордонного руху цифрового капіталу.

Так, А.Т. Ковальчук (сучасний провідний фінансист України) вважає, що у ринкових системах коректно виокремлювати фінансову систему держави і недержавну фінансову систему, які в своїй єдності складають загальнонаціональну фінансову систему. В умовах ринку фінансово-правова система являє собою комплекс законодавчо і нормативно врегульованих фінансових відносин між державою, юридичними особами, відповідними інституціями, завдяки яким здійснюється круговорот та розширене відтворення фінансових ресурсів і фінансового капіталу, що функціонує і відтворюється в публічній сфері [6, с.26-27].

Реальність сьогоднішнього дня така, що фінансова сфера більшості країн розвиненого світу давно стала єдиною «змішаною», незважаючи на збереження державної суверенності, наявність кордонів і національних валют.

Слід зазначити, що Україна лише зараз дійшла до того стану, який пережив розвинений світ наприкінці XIX– початку XX століття, коли відбулося фактичне злиття банківського і промислового капіталів у фінансовий.

Динамічний характер змін фінансової структури стає додатковим фактором, який не дає можливості чітко та однозначно розмежовувати існуючі національні фінансові системи на «банківські» чи на «ринкові». У зв'язку з невідповідністю теоретичних моделей реаліям фінансового розвитку постає проблема вимірювання чи оцінки фінансової структури. Для визначення фінансової структури необхідний достатньо чіткий критерій – міра фінансової структури. Проте в економічній літературі не існує єдиного бездоганного економічного критерію чи набору економічних показників, за допомогою (чи на основі) яких можна визначити характер – «банківський» чи «ринковий» – фінансової структури будь-якої з країн. Відсутність чітких стандартних кількісних критеріїв типологізації структур фінансових систем призводить до того, що багато з оцінок фінансової структури мають суб'єктивний характер й іноді суперечать одна одній [11, с.44-49]. Таким чином, на наш погляд сьогодні розумніше було би використовувати «змішану» модель фінансової системи, яка могла б задовольняти інтереси і публічної, і приватної сфери суспільства та сприяти розвитку економіки держави у цілому.

Вибір моделі фінансових відносин залежить від багатьох чинників. Це, по-перше, рівень розвитку суспільства; по-друге, характер та масштаби діяльності держави, її втручання в економіку; по-третє, тип здійснюваної нею соціальної політики; в-четвертих, характер міжнародної діяльності та воєнної доктрини; в– п'ятих, це й історичні традиції народу, рівень розвитку культури тощо. Основний критерій вибору – вплив на суспільство через установлення стимулів до праці й ефективного господарювання та забезпечення надійної системи соціальних гарантій.

Висновки. Відсутність однозначних переваг жодного з розглянутих типів фінансової структури свідчить також, що на практиці вони мають доповнювати одне одного (використання «змішаної» моделі фінансової системи), а не замінять. Основне призначення фінансової системи – надавати фінансові послуги, а саме: по-перше, оцінка потенційних інвестиційних можливостей; по-друге, встановлення корпоративного контролю; в-третіх, полегшення управління ризиком; в-четвертих, збільшення ліквідності; в– п'ятих, полегшення мобілізації заощаджень; в-шостих, забезпечення фінансовими ресурсами. Фактично це означає, що цільовим орієнтиром для країн з ринками, що формуються, є створення диверсифікованої фінансової системи, де різні типи фінансових посередників і ринків можуть конкурувати між собою. Такого роду диверсифікація надає можливість використовувати порівняльні переваги обох типів фінансової структури і в довгостроковій перспективі дозволить створити конкурентоспроможну фінансову систему.

Концепції фінансового регулювання у країнах із перехідною економікою мають певні відмінності, зумовлені особливостями кожної держави [4, с.86-89]. Реалізація їх також принесла і більш, і менш успішні результати, тож детальний аналіз і порівняння різних моделей розвитку має важливе значення для розробки подальших напрямів реформування вітчизняного фінансово-кредитного сектору. Врахування нагромадженого іншими країнами досвіду є актуальним у світлі глобалізаційних та інтеграційних проце-

сів, які особливо динамічно відбуваються саме у фінансовій сфері й значною мірою визначають напрямок її розвитку [6, с.58].

Водночас не варто механічно переносити мало не всі показники розвинутих країн на український грунт. Відмінності між Україною та всіма західними державами, пов'язані передусім із структурою промислово-виробничого потенціалу, менталітетом населення, ступенем правосвідомості та дотримання законності, настільки значні, що прямого перенесення на українську дійсність не витримає фактично жодний із випробуваних за кордоном фінансових механізмів. Державний суверенитет – не архаїзм (попри наростання глобалізаційних тенденцій), а актуальна політико-економічна, юридична і фінансово-правова категорія сучасності. Тому вкрай важливо домагатися оптиматизації балансу приватних і публічних інтересів у процесі регулювання фінансово-правових взаємовідносин на міжнародному рівні. Швидкий розвиток цифрових платіжних систем, криптовалют та цифрових валют центральних банків (CBDC) ввів нові елементи у фінансові структури, що потребує їх адаптації до умов цифрової економіки, вирішувати питання кібербезпеки, регуляторного нагляду та транскордонного руху цифрового капіталу.

Список використаних джерел:

1. Allen F., Gale D. Diversity of option and financing of new technologies. Journal of Financial Intermediation. 1999. Vol.8. P. 68-69.
2. Boyd J.H., Smith B.D. The evolution of debd and equity markets in economic development. Ecjnjmic Theory. 1998. Vol. 12., P. 519-560.
3. Ergungor O.E. Market– vs. bank-based financial systems: Do rights and regulations really matter? Journal of Banking and Finance. 2003. Vol. 30. P. 1-19.
4. Карташов А.В. Регулююча функція фінансів і державний кредит (фінансово-правові аспекти). Держава і право. 2006. № 10. С.86-89.
5. Кобзєва Т. А. Адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою України : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2018. 433 с.
6. Ковальчук А.Т. Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку. К.: Парламентське вид-во, 2007. 488 с.
7. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 240 с.
8. Нечипорук Л.В. Фінансова система: навч.-метод. посіб. Харків, 2020. 119 с.
9. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посібник.– 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.
10. Руденко Є.Ю. Фінансова система України: структура та сутність. БІЗНЕСІНФОРМ. 2024. № 4. С. 178-186.
11. Сніжко О.В. Чи існує особлива модель фінансової системи для країн з перехідною економікою? Міжнародні відносини. 2005. № 31-32. С. 44– 49
12. Фінансова система України під час війни. Юрій Городніченко, Максим Йовенко, Олександр Олійник. Аналітика. Економіка. URL: https://voxukraine.org/finansova-systema-ukrayiny-pid-chas-vijny

Nesterenko A. S. Organizational models of the modern financial system

The article explores models of financial system organization, highlighting that the financial structures of different countries vary significantly and evolve alongside economic development. The financial system serves as an indicator of national economic performance, welfare, and stability, as well as a tool for mitigating the negative consequences of economic growth. The more advanced market relations become, the more complex and multifaceted the financial system grows.

For Ukraine, an effective and resilient financial system is of critical importance. It ensures economic stability, promotes investment, stimulates business and banking sector development, reduces financial crisis risks, and serves as a foundation for socio-economic progress. The article emphasizes the importance of several aspects: economic stability, attracting investments, banking sector reform, integration into the global economy, digital technology development, the social role of finance, and addressing global challenges. A financial structure is defined as a model of financial system organization, encompassing its elements: sectors, institutions, markets, technologies, financial instruments, and rules. The effectiveness of these elements determines whether the financial system fosters economic growth or creates obstacles. The article analyzes various financial system models worldwide, examining their advantages and disadvantages. It is noted that none of the models is perfect, and achieving sustainability and efficiency requires a mixed approach that combines elements from different models. The authors stress that analyzing and improving Ukraine's financial system amidst contemporary challenges is a critically important task to ensure its resilience and adaptability to global changes.

Key words: *financial system; models of the financial system : market, administrative, bank; structure of the financial system.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.34

Ю. Ю. Лукошкіна
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ ПРАВА ОСОБИ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Метою наукової статті є визначення розуміння змісту права особи на справедливий суд. Встановлено, що реалізація права на доступ до адміністративного суду вимагає дотримання організаційних умов, серед яких необхідно виділити вирішення: проблем територіального доступу установи; проблем інформованості громадськості про місцерозташування установи та графік її діяльності; проблем кадрового забезпечення судів та їх матеріально-технічного оснащення тощо. Підкреслено, що реалізація права на доступ до адміністративного суду вимагає дотримання нормативно-правових умов, де необхідно виділити: гарантування незалежності та безсторонності суддів; дотримання вимог рівності громадян перед законом і судом; розумність строків розгляду справи; надання кваліфікованої правничої допомоги всім категоріям осіб; контролю за ціноутворенням у встановленні розміру оплати юридичних послуг. Акцентовано, що реалізація особою права на судовий захист має розглядатися як право особи звертатися до уповноваженого юрисдикційного органу, що безпосередньо розуміється як здійснення права на звернення до суду. Право на судовий захист має складатися із таких компетентностей, як: право на належний судовий захист; право на незалежний і безсторонній судовий розгляд; право на нормативну визначеність; право на доступ до правосуддя; право на остаточність судового рішення (res judicata); належність та ефективність виконання судових рішень. Визначено, що чинним адміністративно-процесуальним законодавством України встановлюється, що є забороненою відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (ч. 6 статті 7 КАС України). Зроблено висновок, що процесуальний статус особи реалізується не лише шляхом надання їй можливості у доступності правосуддя, але і у створенні можливості для того, щоб бути заслуханим, отримати справедливе та об'єктивне обґрунтоване рішення, що має бути ухвалено у розумні строки та з визначенням найбільш ефективного способу відновлення порушеного права, що є складником концепції «good governance» (доброго урядування).

Ключові слова: *адміністративне судочинство, апеляційне оскарження судових рішень, виконання судових рішень, воєнний стан, досудове вирішення спорів, Європейський суд з прав людини, касаційне оскарження судових рішень, суб'єктивні публічні права людини, право на доступ до правосуддя, право на судовий захист, розумний строк, справедливість.*

Постановка проблеми. Встановлення сутності принципів права вимагає такої організації судового процесу, за якої досягається таке його головне завдання, як прийняття рішення, що відповідає вимогам повноти, об'єктивності, законності та обґрунтованості фактичних та юридичних обставин справи [1, с. 57–60].

Важливим є встановлення таких особливостей адміністративного судочинства, що відрізняють його від інших предметних юрисдикцій, як пріоритетність пошуку співмірності публічних та приватних інтересів під час вирішення адміністративного спору по суті, де необхідно визначити суспільну цінність об'єкта, що є предметом справи, що має відображатися на обранні того чи іншого способу відновлення порушеного суб'єктивного публічного права особи [2, с. 49–53].

Стан наукової розробки проблеми. Окремі питання здійснення адміністративного судочинства, його нормативно-правової регламентації висвітлювались у наукових працях таких учених та практиків, як: В.Б. Авер'янов, Н.О. Армаш, Ю.П. Битяк, Я.О. Берназюк, М.А. Бояринцева, І.П. Голосніченко, М.Ю. Віхляєв, П.В. Діхтієвський, Р.А. Калюжний, О.В. Кузьменко, М.П. Кучерявенко, М.В. Савчин, Л.Є. Кисіль, М.І. Козюбра, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Т.О. Карабін, Ю.О. Легеза, Д.В. Луценко, П.М. Рабінович, О.Л. Соколенко, А.А. Шарая, Ю.С. Шемшученко та ін. Забезпе-

© Ю. Ю, Лукошкіна, 2024

чення права на судовий захист у публічно-управлінських правовідносинах розглядалось у працях таких учених, як: І.О. Верба, А.В. Завидняк, Я.В. Лазур, Н.Б. Писаренко, В.М. Бевзенко, М.І. Смокович, Т.М. Іваненко та ін.

Метою наукової статті є визначення розуміння змісту права особи на справедливий суд.

Виклад основного матеріалу. Цікавою є думка, що пов'язується із необхідністю виділення писаних та неписаних принципів здійснення судочинства [3, с. 22–24], де першими є конституційні принципи, визначені у міжнародних актах, а також у кодифікованих та інших законодавчих актах ідеї, тоді як другу групу принципів становлять ті принципи, що формуються в адміністративній правовій доктрині. Адміністративно-правова доктрина – це система наукових суджень, ідей, концепцій та принципів, яка формує теоретичну основу адміністративного права як галузі публічного права. Вона відображає особливості державного управління, механізми регулювання адміністративних правовідносин, а також визначає межі застосування адміністративних норм у практиці державного управління та захисту прав громадян. Доктрина адміністративного права включає узагальнений погляд на юридично-правові явища у сфері державного управління. Вона охоплює: базові поняття та категорії: визначення сутності адміністративних відносин, обсяг повноважень державних органів, механізми контролю та забезпечення прав громадян; системний апарат, що включає фундаментальні принципи, понятійно-категоріальний апарат і методологічні підходи до дослідження адміністративних явищ [4, с. 14–27].

Адміністративно-правова доктрина базується на методологічному плюралізмі, що дозволяє поєднувати історичний аналіз, філософські та теоретико-правові підходи для пояснення сутності адміністративного права. Це сприяє формуванню єдиних методів правового аналізу і тлумачення норм, які регулюють відносини між державою та громадянами [4, с. 14–27; 5].

Доктрина виступає основою для формування нових концепцій у сфері адміністративного права та впливає на розвиток нормативно-правової бази. Вона слугує орієнтиром для судової практики та правотворчості, сприяючи забезпеченню юридичної визначеності та стабільності адміністративних відносин [6].

В умовах реформ і модернізації державного управління доктрина допомагає інтегрувати міжнародні стандарти, сприяє гармонізації національного законодавства із сучасними тенденціями у сфері публічного адміністрування.

Сучасна адміністративно-правова доктрина в Україні перебуває у фазі активного оновлення, що зумовлено: трансформацією державного управління та змін у суспільстві, інтеграційними процесами та гармонізацією правових норм із загальноєвропейськими стандартами, необхідністю вдосконалення механізмів контролю за діяльністю органів виконавчої влади [7].

Адміністративно-правова доктрина є фундаментальним складником правової науки, що забезпечує єдність теоретичних уявлень і практичних підходів до регулювання державного управління. Вона дозволяє формувати цілісну методологічну базу для аналізу та реформування адміністративного права, сприяючи підвищенню ефективності діяльності органів виконавчої влади і захисту прав громадян. Як результат така доктрина є важливим інструментом як для правотворчості, так і для правозастосування, визначаючи напрями розвитку адміністративного права в умовах сучасних викликів та трансформацій у суспільстві.

Варто підкреслити, що європейська адміністративна доктрина базується саме на забезпеченні права особи на доступ до суду, а не на впровадженні та забезпеченні ефективності права особи на доступ до правосуддя [8, с. 23].

Отже, доступ до адміністративного суду вимагає здійснення дій попереднього досудового врегулювання спору, тобто пошуку інших альтернативних способів захисту прав і свобод особи у сфері публічно-управлінських правовідносин. Ефективність адміністративного оскарження пов'язується при цьому зі: створенням спрощених процедур подання адміністративної скарги; розумними та доступними провадженнями із розгляду адміністративних скарг; гарантуванням можливостей оскарження рішення владного суб'єкта у порядку субординаційного взаємозв'язку; мінімізації проявів бюрократизму та формалізованого підходу до розгляду адміністративної скарги; доступність та зрозумілість критеріїв встановлення адміністративної підвідомчості органу із розгляду адміністративної скарги [9, с. 345–350].

Варто підкреслити, що ефективна система альтернативних способів врегулювання спорів функціонально створює умови як для підвищення ефективності доступу до адміністративного суду, так і водночас дозволяє зменшити навантаження на систему адміністративних судів шляхом встановлення дієвих способів

оперативного позасудового врегулювання спорів [10, с. 47–52].

Перешкодами у реалізації доступу до адміністративного суду, усунення яких неодноразово у літературі визначалось за необхідне, є такі: подолання майнового цензу як критеріїв доступності правосуддя; подолання проблем колективного адміністративного позову; затягування судового розгляду справи [11, с. 19–22].

Зазначене свідчить, що ефективність реалізації права особи на доступ до адміністративного суду передусім належить до системи гарантій, які мають державою встановлюватися та ефективно впроваджуватися [12, с. 126; 13, с. 26–29].

Варто підтримати висновок, обґрунтований у наукових працях А.В. Завидняк [14, с. 118–122; 15, с. 97–102], яка зазначає, що поняття «доступ до суду» та «доступ до правосуддя» співвідносяться як частина та ціле. При цьому право на доступ до правосуддя є складником права особи на захист, встановленого Конституцією України.

Розуміти доступність правосуддя можна як можливість громадян без перешкод звертатися до судів для захисту своїх прав і свобод. Це забезпечує не лише юридичне право на звернення, але й реальні умови для фізичної та фінансової доступності судових процедур. Повноцінне забезпечення доступності правосуддя охоплює наявність стандартів щодо рівності сторін, безкоштовну юридичну допомогу для малозабезпечених, а також своєчасність і справедливість судових рішень. Законодавчо це забезпечується не лише на рівні конституційних норм, а й на рівні практики правозастосування, котра повинна створювати ефективні механізми для доступу до судової влади та запобігання будь-яким бар'єрам на шляху правосуддя. Доступність правосуддя являє собою нормативно закріплену та реально забезпечену можливість кожного громадянина безперешкодно звертатися до судових інстанцій для захисту своїх прав та свобод. Цей принцип є фундаментальним елементом правової держави, гарантуючи рівний доступ до правосуддя незалежно від соціального чи економічного становища. Законодавство передбачає створення умов для оперативного розгляду справ, забезпечення прозорості судових процедур та надання правової допомоги, що сприяє усуненню адміністративних, фінансових і організаційних бар'єрів. Таким чином, доступність правосуддя стає ключовою умовою ефективного захисту прав людини. Сучасна судова система повинна забезпечувати оперативність, доступність та зрозумілість процедур, що дозволяє кожному громадянину швидко отримувати справедливе вирішення своїх спорів для повної гарантії прав [16; 17].

До системи забезпечення доступу до правосуддя належать такі складники, як: система судоустрою; встановлений порядок розгляду спору; дотримання вимог розумності строків та обсягу судового збору; забезпечення вимог незалежності та неупередженості суду; юридичний супровід справи кваліфікованої правової допомоги [18, с. 33].

Доступність до правосуддя може розглядатися як певний стан задоволення публічних та приватних потреб особи у врегулюванні юридично значущих справ [19, с. 11–12].

Доступ до адміністративного суду може розглядатися крізь призму дотримання засад справедливості [20]. Так, право на звернення до адміністративного суду має розглядатися як право на справедливе врегулювання спору [20]. Такий підхід висловлений у рішенні Конституційного Суду України у справі, пов'язаної із кримінально-правовим захистом прав та інтересів особи, але може бути прийнятним і до визначення сутності права особи на доступ до адміністративного суду. Ще за часів Давнього Риму проголошувався найважливіший принцип врегулювання спору судом, що полягає не лише у законному рішенні у справі, але і дотриманні вимог доброї совісті («boni iudi cis est ampliare iustitiam – обов'язок доброго судді приймати рішення, що сприяють розвитку правосуддя») [21, с. 161].

Доступ до правосуддя у широкому сенсі – це певний стандарт, який гарантує, що кожна заінтересована особа має можливість отримати справедливий і ефективний судовий захист. Він реалізується через необмежену судову юрисдикцію, тобто можливість суду розглядати всі спори, що потребують вирішення, а також через застосування належних судових процедур, що забезпечують прозорість, змагальність і неупередженість розгляду справ. До цього також належать розумні строки розгляду справ та безперешкодне звернення до суду, яке усуває адміністративні та інші бар'єри [22; 23, с. 48–54].

Висновки. Реалізація права на доступ до адміністративного суду вимагає дотримання організаційних умов, серед яких необхідно виділити вирішення: проблем територіального доступу установи; проблем інформованості

громадськості про місцерозташування установи та графік її діяльності; проблем кадрового забезпечення судів та їх матеріально-технічного оснащення тощо.

Реалізація права на доступ до адміністративного суду вимагає дотримання нормативно-правових умов, де необхідно виділити: гарантування незалежності та безсторонності суддів; дотримання вимог рівності громадян перед законом і судом; розумність строків розгляду справи; надання кваліфікованої правничої допомоги всім категоріям осіб; контролю за ціноутворенням у встановленні розміру оплати юридичних послуг.

Реалізація особою права на судовий захист має розглядатися як право особи звертатися до уповноваженого юрисдикційного органу, що безпосередньо розуміється як здійснення права на звернення до суду. Право на судовий захист має складатися із таких компетентностей, як: право на належний судовий захист; право на незалежний і безсторонній судовий розгляд; право на нормативну визначеність; право на доступ до правосуддя; право на остаточність судового рішення (res judicata); належність та ефективність виконання судових рішень.

Чинним адміністративно-процесуальним законодавством України встановлюється, що є забороненою відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (ч. 6 статті 7 КАС України).

Процесуальний статус особи реалізується не лише шляхом надання їй можливості у доступності правосуддя, але і у створенні можливості для того, щоб бути заслуханим, отримати справедливе та об'єктивне обґрунтоване рішення, що має бути ухвалено у розумні строки та з визначенням найбільш ефективного способу відновлення порушеного права, що є складником концепції «good governance» (доброго урядування), що була у 1970-х роках проголошена в Європі.

Список використаної літератури:

1. Бояринцева М. Принципи адміністративного судочинства в Україні. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2019, August, P. 57–60.
2. Стефанюк В.С. Поняття судового адміністративного процесу та його принципи в адміністративному праві. *Вісник Верховного Суду України.* 2003. № 5. С. 49–53.
3. Основи адміністративного судочинства в Україні / за заг. ред. Александрової Н.В., Куйбіди Р.О. Київ : Конус-Ю, 2006.
4. Коломоєць Т.О., Колпаков В.К. Поняття доктрини адміністративного права. *Вісник НАПрНУ.* 2020. № 2. С. 14–27.
5. Легеза Ю.О. Нормативно-правові засади недоторканності судді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 564–566.
6. Адміністративно-правова доктрина і практика в умовах сучасних викликів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4–5 червня 2020 року / ред. кол. Гриценко І.С., Мельник Р.С. та ін. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 88 с.
7. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist / пер. С. Головатий. Київ : BAITE, 2017.
8. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : BAITE, 2014. 376 с.
9. Закопай А.Р. Альтернативні (позасудові) способи врегулювання правових спорів: ґенеза наукових досліджень. *Law. State. Technology.* 2024. № 2. С. 47–52.
10. Верба І.О. Право на доступ до правосуддя як об'єкт наукового аналізу: юридичний аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015, № 6. С. 19–22.
11. Руденко А.В. Реалізація принципу доступності в адміністративному судочинстві. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2008. Том 21 (60). № 2. С. 125–129.
12. Лужанський А.В. Доступ до правосуддя: окремі проблеми. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 3. С. 26–29.
13. Завидняк А.В. Доступ до адміністративного правосуддя згідно з прецедентним правом Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права.* 2022. № 1. С. 118–122.
14. Завидняк А.В. Доступ до адміністративного судочинства та обов'язок держави захищати права людини. *Держава та регіони. Серія : Право.* 2022. № 2. С. 97–102.
15. Марочкін І.Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. *Судова реформа в Україні. Проблеми та перспективи* : мат. наук.-практ. конф., 18–19 квітня 2002 р., м. Харків. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 33–35.
16. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.10. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 20 с.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду

України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26.01.2011 р. № 1-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 10. Ст. 471.

18. Сакара Н. Проблеми доступності правосуддя в цивільних справах. *Право України*. 2004. № 1. С. 105–117.
19. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя в цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.
20. Овсяннікова О.О. Доступність правосуддя як чинник, що впливає на формування громадської думки щодо судової влади. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 48–54.

Lukoshkina Yu. Yu. Understanding the content of the right of an individual to a fair trial

The purpose of the scientific article is to determine the understanding of the content of the right of an individual to a fair trial. It is established that the implementation of the right to access an administrative court requires compliance with organizational conditions, among which it is necessary to highlight the solution of: problems of territorial access of the institution; problems of public awareness of the location of the institution and the schedule of its activities; problems of staffing of courts and their material and technical equipment, etc. It is emphasized that the implementation of the right to access an administrative court requires compliance with regulatory and legal conditions, where it is necessary to highlight: guaranteeing the independence and impartiality of judges; compliance with the requirements of equality of citizens before the law and the court; reasonable terms for considering the case; providing qualified legal assistance to all categories of persons; control over pricing in establishing the amount of payment for legal services. It is emphasized that the implementation by an individual of the right to judicial protection should be considered as the right of an individual to apply to an authorized jurisdictional body, which is directly understood as the exercise of the right to apply to court. The right to judicial protection should consist of such competencies as: the right to proper judicial protection; the right to an independent and impartial trial; the right to regulatory certainty; the right to access to justice; the right to the finality of a court decision (res judicata); the appropriateness and effectiveness of the execution of court decisions. It is determined that the current administrative procedural legislation of Ukraine establishes that it is prohibited to refuse to consider and resolve an administrative case on the grounds of incompleteness, ambiguity, contradiction or absence of legislation regulating disputed relations (Part 6 of Article 7 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine). It is concluded that the procedural status of a person is realized not only by providing him with the opportunity to access justice, but also by creating the opportunity to be heard, to receive a fair and objective reasoned decision, which must be adopted within a reasonable time and with the determination of the most effective method of restoring the violated right, which is a component of the concept of "good governance".

Key words: *administrative justice, appeal of court decisions, execution of court decisions, martial law, pre-trial dispute resolution, European Court of Human Rights, cassation appeal of court decisions, subjective public human rights, right to access to justice, right to judicial protection, reasonable time, justice.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.36

О. М. Федушко
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

РОЗУМІННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА У СИСТЕМІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

На основі аналізу характеристики правового статусу нотаріуса, можна помітити, що науковці часто цитують та використовують для обґрунтування власних узагальнень дослідження, висновки яких були зроблені на основі чинного на той час законодавства у сфері нотаріату. На основі здійсненого узагальнення науково-теоретичних та практичних підходів до розуміння змісту категорії «правовий статус» визначено її розуміння як комплексної категорії, що характеризується структурністю, унормованістю, та виконує функціонально визначення місця та ролі особи у суспільних правовідносинах, яка за елементним складом формується із : сукупності прав, свобод, обов'язків та відповідальності суб'єкта; правосуб'єктності, нормативного зв'язку із країною походження особи та набутим громадянством; кола гарантій та завдань, що вирішуються особою, завдання та функції держави, що здійснюються в межах правового статусу; і залежить від функцій, виконання яких покладається на особу-носія статусу. Підтримано справедливість твердження, що віднесення відповідальності поза межі правового статусу призводить до необґрунтованого протистояння її із правами та обов'язками учасників правовідносин. Правовий статус диференційовано залежно від : його носія, що дозволяє виокремити статус фізичної особи, статус юридичної особи, статус посадової особи органу державної влади, статус посадової особи органу місцевого самоврядування, статус іноземця тощо, що дозволяє виокремити конституційно-правовий статус та галузево-правовий статус особи. Наголошено, що найбільша деталізація правового статусу особи здійснюється в її індивідуальному (чи персоніфікованому) статусі.

Ключові слова: *службова відповідальність, нотаріус, нормативно-правове регулювання, правовий статус, інститут права.*

Постановка проблеми. На законодавчому рівні категорія «публічна служба» закріплюється в КАС України, де визначено, що це є «діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування» (п. 17 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України). Така законодавча дефініція відтак не дозволяє віднести нотаріат до органів публічної служби, адже такі суб'єкти не мають публічно-правової компетенції.

Стан наукової розробки проблеми. Окремі загальнотеоретичні питання встановлення статусу нотаріусу при здійсненні функцій держави розглядались у наукових розробках таких вчених, як О. Бакумов [1], В.Бевзенко [2], І. Бернацька [3], К. Білько [4], І. Бойко [5], С. Василів, О. Сорочкіна [6] та ін..

Незважаючи на значну кількість наукових розробок проблематики встановлення змісту правового статусу нотаріусів, як суб'єктів уповноважених на здійснення функцій держави, дане питання не втрачає своєї актуальності та практичної затребуваності.

Метою наукової статті є визначення розуміння правового статусу нотаріуса у системі органів публічної служби.

Виклад основного матеріалу. Класифікація видів правового статусу диференціюється залежно від : його носія, що дозволяє виокремити статус фізичної особи, статус юридичної особи, статус посадової особи органу державної влади, статус посадової особи органу місцевого самоврядування, статус іноземця тощо. Подібний підхід покладено в основу класифікації, здійсненої у дослідженні А.М. Колодія та А.Ю. Олійника, якими було обґрунтовано необхідність виокремлення конституційно-правового статусу та галузево-правового статусу особи [7, с. 135–136].

© О. М. Федушко, 2024

Конституційний правовий статус є загальним для всіх учасників правовідносин, тоді як галузевий правовий статус та його зміст відображується в особливостях певного типу правовідносин. Найбільша деталізація правового статусу особи здійснюється в її індивідуальному (чи персоніфікованому) статусі [8, с. 5].

Необхідним від змісту категорії «правовий статус» відрізняти категорію «правосуб'єктність», де остання характеризує здатність особи як мати певний обсяг прав, так і мати можливості для їх реалізації та нести відповідальність за неналежне виконання покладених на неї обов'язків [9, с. 122-128].

Можна сказати, що правосуб'єктність – це статична категорія, тоді як правовий статус є динамікою суспільних правовідносин [10, с. 60-65]. А. Чуб обґрунтовує, що правосуб'єктність є передумовою виникнення правового статусу [11, с. 60-65].

Таким чином, вивчення змісту правового статусу нотаріуса відноситься до галузево-правових категорій і встановлюється спеціальним Законом України «Про нотаріат» та Правилами професійної етики нотаріусів України, ухваленими наказом Міністерства юстиції України від 7 червня 2021 року № 2039/5 [12].

До змісту правового статусу нотаріусу необхідно в межах даного дослідження віднести коло прав та обов'язків особи, його відповідальність, гарантії належності та етичності його діяльності.

Дослідження категорії «службова відповідальність нотаріусу» вимагає пошуку відповідей на питання доцільності віднесення такої особи до системи публічної служби, і у разі позитивної відповіді, то встановлення обсягу його правового статусу.

На основі узагальнення різних підходів до визначення правової природи сучасної публічної служби в Україні, її правового регулювання та порядку проходження, є можливим виділити такі її види:

– політична;

– державна, що включає адміністративну та спеціалізовану служби (дипломатична, митна, податкова);

– безпекова (військова, правоохоронна, служба безпеки, цивільного захисту);

– правнича (суддівська, прокурорська);

– муніципальна – служба в органах місцевого самоврядування, яка поділяється на виборну та адміністративну;

– патронатна [13, с. 48–49].

Сутність публічних службовців тлумачиться як певна сукупність осіб, уповноважених на виконання функцій держави та функцій місцевого управління [14, с. 200]. Таким чином, публічна служба спрямовується на реалізацію функцій держави, що досягається шляхом надання особі владних повноважень та їх подальшою реалізацією.

У юридичній літературі виокремлюють такі ознаки публічної служби:

1. виникнення правовідносин на підставі фактичного складу, обов'язковим елементом якого, згідно з чинним законодавством про державну службу та службу в органах місцевого самоврядування, є акт призначення на посаду або результат виборів;

2. постійний та професійний характер виконання службовцем своїх повноважень;

3. зайняття публічної посади в органі публічної влади;

4. спрямованість службової діяльності на задоволення публічних інтересів, визначених державою та забезпечених правом [15, с. 269–274].

На законодавчому рівні категорія «публічна служба» закріплюється в КАС України , де визначено, що це є «діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування» (п. 17 ч. 1 ст. 4) [16]. Така законодавча дефініція відтак не дозволяє віднести нотаріат до органів публічної служби, адже такі суб'єкти не мають публічно-правової компетенції [17, с. 21; 18, с. 59-60].

Однак при цьому К. Чижмарь попри її незгоду із необхідністю віднесення до системи публічної служби органів нотаріату, вченою аргументується, що нотаріус як член суспільства, здатен виконати як приватно-правові функції, так і публічно-правові функції [19, с. 21–23].

У правових позиціях Вищого адміністративного суду обґрунтовується, що до ознак публічної служби є її функціональний зміст, що дозволяє виокремити такі види публічної діяльності, як: діяльність на державних політичних посадах; професійна діяльність суддів; державна служба; служба в органах місцевого самоврядування [20].

У ч. 4 ст. 3 Закону України «Про нотаріат» визначено, що нотаріус не може займатися під-

приємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім виконання функції медіатора, викладацької, наукової і творчої діяльності, а також діяльності в професійному самоврядуванні нотаріусів [21].

Правова природа нотаріату та визначення правового статусу нотаріуса залишаються спірними питаннями протягом тривалого часу. Чітке окреслення місця нотаріуса в системі публічної служби є важливим, оскільки від цього залежить визначення меж його юридичної відповідальності.

Проблема полягає в тому, що профільний Закон України «Про нотаріат» не містить однозначного визначення правового статусу нотаріуса—як приватного, так і державного. Це призводить до періодичних суперечностей щодо його належності до посадових або службових осіб, що, у свою чергу, може мати негативні правові наслідки. Така невизначеність простежується не лише в наукових дискусіях, а й у правозастосовній практиці [22].

Здійснення нотаріальної діяльності характеризується дуальністю статусу її суб'єктів , що полягає водночас у гарантуванні їх незалежності від органів державної влади, і водночас неможливістю їх віднесення до механізму державної служби.

Висновок. Аналізуючи характеристики правового статусу нотаріуса, можна помітити, що науковці часто цитують та використовують для обґрунтування власних узагальнень дослідження, висновки яких були зроблені на основі чинного на той час законодавства у сфері нотаріату. При цьому вони не завжди аналізують або проводять паралелі щодо того, чому той чи інший науковець дійшов саме таких висновків.

На основі здійсненого узагальнення науково-теоретичних та практичних підходів до розуміння змісту категорії «правовий статус» визначено її розуміння як комплексної категорії, що характеризується структурністю, унормованістю, та виконує функціонально визначення місця та ролі особи у суспільних правовідносинах, яка за елементним складом формується із : сукупності прав, свобод, обов'язків та відповідальності суб'єкта; правосуб'єктності, нормативного зв'язку із країною походження особи та набутим громадянством; кола гарантій та завдань, що вирішуються особою, завдання та функції держави, що здійснюються в межах правового статусу; і залежить від функцій, виконання яких покладається на особу-носія статусу.

Підтримано справедливість твердження, що віднесення відповідальності поза межі правового статусу призводить до необґрунтованого протистояння її із правами та обов'язками учасників правовідносин .

Правовий статус диференційовано залежно від : його носія, що дозволяє виокремити статус фізичної особи, статус юридичної особи, статус посадової особи органу державної влади, статус посадової особи органу місцевого самоврядування, статус іноземця тощо, що дозволяє виокремити конституційно-правовий статус та галузево-правовий статус особи. Наголошено, що найбільша деталізація правового статусу особи здійснюється в її індивідуальному (чи персоніфікованому) статусі.

Список використаної літератури:

1. Бакумов О. Юридична відповідальність як елемент правового статусу держави: теоретико-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Гельветика, 2019. Вип. 83. С. 3
2. Бевзенко В. Суб'єкт владних повноважень: поняття, ознаки, види. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/ supreme/SVP_18_09_2020_VBevzenko.pdf
3. Бернацька І. Нотаріат Італії – огляд, доступ до професії, технології, відчуження нерухомості та національна рада нотаріусів. *МЕН.* 2014. № 6 (78). URL : http://yurradnik.com.ua/stati/notariat-italiyi-oglyad-dostup-do-profesiyi-tehnologiyi-vidchuzhennya-neruhomosti-ta-natsionalna-rada-notariusiv1/
4. Білько К. Адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності нотаріату в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 206 с.
5. Бойко І.В. Адміністративна процедура : конспект лекцій / І.В. Бойко, О.Т. Зима, О.М. Соловйова ; за заг. ред. І.В. Бойко. Харків : Право, 2017. 132 с.
6. Василів С., Сорочкіна О. Світові системи нотаріату: порівняльний аналіз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки. 2020. № 7. Т. 1. С. 134-140.
7. Колодій А., Олійник А. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ: Правова єдність, 2008. 350 с.
8. Бакумов О. Юридична відповідальність як елемент правового статусу держави: теоре-

тико-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Гельветика, 2019. Вип. 83. С. 3–13
9. Санжарук Т. Правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права. *Актуальні проблеми держави і права.* 2005. Вип. 25. С. 122–128.
10. Чуб А. Суб'єктивні публічні права як складник адміністративної правосуб'єктності приватної особи. *Juris Europensis Scientia.* 2020. Вип. 2. С. 60–65
11. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: затверджено наказом Міністерства юстиції України від 7 червня 2021 року № 2039/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#Text
12. Малиновський В. Публічна служба в Україні: підручник. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 312 с.
13. Висновок науково-правової експертизи щодо законності визнання приватного нотаріуса спеціальним суб'єктом злочинів у сфері службової діяльності, проведеної у відповідності із Законом України «Про наукову і науково-технічну експертизу» на запит приватного нотаріуса Ковальчука С. *Судова апеляція.* 2009. № 2(15). С. 144–150.
14. Рунова Н. Публічна служба в Україні: проблеми дефініції. *Публічне право.* 2012. № 3 (7). С. 269–274.
15. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст. 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20231104#top
16. Чижмарь К. Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. К., 2015. 40 с.
17. Марищук С. А. Адміністративно-правова відповідальність нотаріуса та її співвідношення з іншими видами відповідальності: **д**исертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. 293 с.
18. Аналітична довідка про вивчення та узагальнення практики розгляду адміністративними судами спорів з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби від 1 лютого 2009 року. Вищий адміністративний суд. URL: https://regulation.gov.ua/documents/id67061
19. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 39, ст. 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#top
20. Зайцев О., Марченко В. Аналітична довідка щодо питання визнання нотаріуса суб'єктом злочинів в сфері службової діяльності. *Юридичний радник.* 2008. URL: http://yurradnik.com.ua/anal_and_comm/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0
21. Легеза Ю.О. Система дисциплінарних стягнень як гарантія забезпечення службово-трудової дисципліни. *Право України.* 2023. №12. С. 29-38
22. Маржина А. Теоретико-правові аспекти механізму здійснення нотаріальної діяльності: дис. доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2023. 247 с.

Fedushko O. M. Understanding the legal status of a notary in the system of public service bodies

Based on the analysis of the characteristics of the legal status of a notary, it can be noted that scientists often cite and use to substantiate their own generalizations of research, the conclusions of which were made on the basis of the legislation in force at that time in the field of notarial services. Based on the generalization of scientific, theoretical and practical approaches to understanding the content of the category «legal status», its understanding was determined as a complex category, characterized by structurality, normalization, and functionally determining the place and role of a person in public legal relations, which in terms of its elemental composition is formed from: a set of rights, freedoms, obligations and responsibilities of the subject; legal personality, regulatory connection with the country of origin of the person and acquired citizenship; the range of guarantees and tasks solved by the person, tasks and functions of the state carried out within the framework of the legal status; and depends on the functions, the performance of which is entrusted to the person-holder of the status. The validity of the statement that the attribution of responsibility beyond the limits of legal status leads to its unjustified opposition to the rights and obligations of the participants in legal relations is supported. Legal status is differentiated depending on: its carrier, which allows us to distinguish the status of an individual, the status of a legal entity, the status of an official of a state authority, the status of an official of a local government authority, the status of a foreigner, etc., which allows us to distinguish the constitutional and legal status and the sectoral and legal status of a person. It is emphasized that the greatest detailing of the legal status of a person is carried out in his individual (or personified) status.

Key words: *official responsibility, notary, regulatory and legal regulation, legal status, institute of law.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.37

І. В. Яромій
кандидат юридичних наук

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена дослідженню принципів реалізації державної митної політики. У статті розкривається сутність та значення принципів для забезпечення ефективної реалізації державної митної справи. Виокремлено основні принципи, що використовуються при реалізації державної митної політики в Україні.

Особлива увага приділяється аналізу нормативно-правових актів, в яких закріплено принципи реалізації державної митної політики, та їх практичному застосуванню.

Виокремлено ключові проблеми, пов'язані із практичним застосуванням принципів реалізації державної митної політики, серед яких: недосконалість законодавства, відсутність закріплення системи принципів на нормативному рівні, низький рівень правосвідомості щодо основних засад, які можуть бути застосовані уповноваженими суб'єктами під час реалізації державної митної політики. Запропоновано для вирішення виділених проблем провести комплексний аналіз чинного законодавства та розробити зміни, спрямовані на його удосконалення. Відмічено також на важливості на законодавчому рівні закріпити чітку систему принципів реалізації державної митної політики, що сприятиме єдності практики. Обґрунтовано необхідність організовувати освітні програми та тренінги для уповноважених на реалізацію державної митної політики суб'єктів задля підвищення рівня правосвідомості. Зазначено, що запровадження ефективних механізмів контролю та моніторингу допоможе забезпечити належне застосування принципів на практиці.

Відмічено на важливості врахування системи принципів під час реалізації державної митної політики для забезпечення економічної безпеки України, наповнення державного бюджету та розвитку міжнародної торгівлі. Зроблено висновок, що економічний розвиток України залежить від дотримання основних принципів при реалізації державної митної політики.

Ключові слова: *митні органи, принципи, забезпечення, реалізація, державна митна політика, громадськість, система, державна митна справа, міжнародна торгівля, суб'єкти.*

Постановка проблеми. Принципи реалізації державної митної політики з однієї сторони є ключовим інструментом для забезпечення економічної безпеки держави, захисту внутрішнього ринку, стимулювання зовнішньоекономічної діяльності та наповнення державного бюджету, а з іншої – слугують основою для ефективного функціонування митної системи країни. Також варто відмітити, що саме на підставі цих принципів повинні визначатись стратегічні напрями розвитку державної митної справи, забезпечуватись їх відповідність національним інтересам та міжнародним стандартам. Актуальність дослідження принципів реалізації державної митної політики зростає в умовах глобалізації та інтеграції України до світової економіки, а також впровадження воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо впровадження принципів у різних сферах державної діяльності та їх класифікації, в тому числі й при реалізації державної митної політики присвятили свої роботи такі науковці, як: Бабенко А.М., Білак Н.І., Бондаренко О.В., Борисова О.О., Додін Є.В., Кормич Б.А., Приймаченко Д.В., Прокопенко В.В., Уртаєва Л.Г., Федотов О.П., Шаповалова І.О. та ін. Наукові дослідження зазначених авторів слугують науковим підґрунтям для формування науково обґрунтованого, авторського підходу до системи принципів реалізації державної митної політики.

Виклад основного змісту. Ефержавна державна митна політика є важливим інструментом регулювання зовнішньоекономічної діяльності держави. Її формування визначає стратегічні напрями розвитку митної справи, забезпечує її відповідність національним інтересам та міжнародним стандартам. Водночас у формуванні та реалізації державної митної політики відіграють вирішальну роль принципи, які є ключовим інструментом для забезпечення економічної безпеки держави, захисту внутрішнього ринку, стимулювання зовнішньоекономічної діяльності та наповнення державного бюджету.

© І. В. Яромій, 2024

Першочергово слід відмітити, що відповідно до статті 5 Митного кодексу України поняття «державна митна політика» розглядається як система принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки [1].

В свою чергу на доктринальному рівні правова категорія «державна митна політика» Д.М. Приймаченко пропонується розглядати як система заходів, що регулюють ввезення, вивезення та транзит переміщуваних через кордони даної держави товарів й інших предметів, їх митне обкладення, оформлення і контроль [2].

У розумінні Енциклопедії Сучасної України термін «митна політика» є складником внутрішньої та зовнішньої державної політики, що є сукупністю передусім економічних заходів щодо митної справи, спрямованих на захист національних інтересів та національної безпеки в політичній, економічній, соціальній, екологічній та інших сферах. Виконує економічну, регулятивну, захисну, фіскальну, інформаційно-статистичну, міжнародно-політичну функції [3].

В свою чергу І.А. Гуцул термін «митна політика» розглядає як систему принципів і напрямів діяльності держави у сфері забезпечення своїх економічних інтересів та безпеки за допомогою митно-тарифних і нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі [4, с,8].

Щодо аналізу міжнародного досвіду, до прикладу зміст «митна політика» розкривають як:
- оптимальну конфігурацію цілей, принципів, функцій, напрямів ведення митної справи (США);
- систему заходів, що застосовує держава для встановлення певної конфігурації митного оподаткування на імпортовані в країну товари та проходження ними митних формальностей (Австралії);
- забезпечення найефективнішого використання інструментів митного контролю та регулювання товарообміну на митній території, участі в реалізації торговополітичних завдань щодо захисту внутрішнього ринку, стимулювання розвитку національної економіки ЄС) [5].

Отже, наявні підходи до трактування терміну «державна митна політика» відображають комплексний підхід до регулювання митної сфери, що враховує як національні, так і міжнародні інтереси. Водночас можна стверджувати, що система принципів є складовим та невід'ємним компонентом державної митної політики, що відображається у взаємозв'язку між теоретичними засадами та практичною реалізацією державної митної політики. Зазначене додатково підтверджується тим, що державна митна політика не може існувати без чітко визначених принципів, які визначають цілі, напрямки та методи її реалізації. Принципи є своєрідним «фундаментом», на якому будується вся система митного регулювання, а також формується зміст державної митної політики, визначаються її стратегічні напрямки та тактичні заходи.

Іванов С. пропонує дворівневу систему принципів формування митної політики, де перший рівень представлений принципами вироблення моделі митної політики, а другий - принципами нормотворчості, а до переліку принципів формування державної митної політики віднесення принципів: 1) доцільності; 2) виключної юрисдикції України на її митній території; 3) адекватності; 4) законності; 5) збалансованості; 6) передбачуваності; 7) прозорості і гласності; 8) об'єктивності; 9) співробітництва [6, с.182].

Цікавими в даному контексті видаються висновки А. М. Бабенко, О. О. Борисова, І. О. Шаповалова, які досліджуючи роль принципів права, акцентували увагу, що їхнє значення виявляється ще більш значимим, коли йдеться про усунення прогалин в законодавстві. Так, у випадках, коли закон не прописує або недостатньо чітко визначає з приводу певного питання, суд повинен знаходити рішення в світлі принципів права [7, с. 6].

Окрім цього, цілком логічним є те, що принципи державної митної політики знаходять своє відображення в конкретних нормативно-правових актах, митних процедурах та практиці їх застосування. Втім як правило, основні засади не закріплені в одному нормативно-правовому акті.

Наразі на нормативному рівні не визначено поняття «принципи реалізації державної митної політики». З огляду на що розглянемо наявні підходи як на теоретичному та довідковому рівнях.

Так, у розумінні Тлумачного словника української мови термін «принципи» - це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму і т. ін. [8]. Схоже визначення наводиться О.М. Макеєвою, яка пропонує цю категорію розглядати як вихідні положення, які закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя, відмічаючи, що їх провідна роль забезпечується прямим чи непрямим закріпленням принципів у нормах права [9, с. 48].

Натомість, на думку Ю.О. Волошина категорію «принцип» можливо розглядати у вигляді:

1) основних засад, вихідних ідей, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); 2) внутрішнього переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [10, с. 110].

В свою чергу, С. Іванов категорію *«принципи державної митної політики»* пропонує розглядати як комплексну категорію, яка представлена сукупністю економічних і правових ідей, положень, що зумовлені метою й завданнями митної політики, нормативно закріплені й спрямовані на охорону митних інтересів як окремого громадянина, групи осіб, так і держави загалом тощо [6, с. 181]. Натомість, Г.Б. Погріщук, С.О. Бей зазначають, що митна політика включає в себе: принципи переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів; виконання митних формальностей; митні режими, як сукупність вимог і умов, що визначають правовий статус оформлюваних товарів і покладають обов'язки, необхідні до виконання при здійсненні митного оформлення; тарифне і нетарифне регулювання; спеціальні захисні, антидемпінгові і компенсаційні заходи при імпорті товарів; справляння митних платежів; надання митних пільг; митний контроль; правову регламентацію взаємовідносин учасників митних правовідносин у захисті прав і законних інтересів учасників зовнішньоекономічної діяльності [11].

Таким чином, з огляду на відсутність визначення терміну «принципи реалізації державної митної політики» пропонуємо його розглядати як сукупність практичних вимог, методів та інструментів, які використовуються для досягнення цілей та завдань державної митної політики, визначають, яким чином митні органи та інші суб'єкти митних відносин повинні діяти для ефективного виконання норм митного законодавства та забезпечення митної безпеки держави. Порівнюючи цей термін з категорією «принцип формування державної політики» слід звернути увагу на основних відмінностях, які охарактеризуємо через призму таких критеріїв: 1) фокус (так, принципи формування державної митної політики визначають стратегічні напрямки та цілі, тоді як принципи реалізації державної митної політики визначають практичні методи та інструменти); 2) рівень (так, принципи формування державної митної політики є більш абстрактними та загальними, тоді як принципи реалізації є державної митної політики більш конкретними та практичними); 3) час (так, принципи формування державної митної політики визначають довгострокову стратегію, тоді як принципи реалізації державної митної політики визначають тактику та конкретні дії).

Отже, можна сказати, що принципи формування державної митної політики визначають «що» потрібно робити, а принципи реалізації державної митної політики - «як» це робити.

Класифікуємо принципи в залежності від того, чи вони використовуються при формуванні, чи при реалізації державної митної політики. Зокрема, до переліку принципів формування державної митної політики видається можливим віднесення: 1) принцип законності, який є фундаментальним і визначає правову основу для всієї державної митної політики, включаючи її формування; 2) принцип економічної доцільності? який визначає стратегічні цілі державної митної політики, спрямовані на розвиток національної економіки; 3) принцип міжнародного співробітництва, який визначає напрямки міжнародної співпраці у митній сфері, та є важливим для формування державної митної політики; 4) принцип прозорості та відкритості, який на етапі формування визначає вимоги до відкритості процесу розробки політики.

Щодо системи принципів реалізації державної митної політики, то до неї віднесемо: 1) принцип ефективності, що визначає вимоги до ефективності роботи митних органів при реалізації митної політики; 2) принцип пропорційності, що визначає вимоги до пропорційності митних заходів, що застосовуються при реалізації державної митної політики; 3) принцип запобігання корупції, що визначає вимоги до заходів щодо запобігання корупції в митних органах при реалізації державної митної політики; 4) принцип клієнтоорієнтованості, що полягає в орієнтованості на клієнта, яким може бути громадянин, суб'єкт ЗЕД, декларант тощо створенні комфортних умов при здійсненні митних процедур, а також передбачає мінімізацію бюрократичних процедур, надання якісних консультацій та підтримки, а також швидке вирішення питань, що виникають; 5) принцип ризик-орієнтованості, що передбачає застосування методів управління ризиками при здійсненні митного контролю, а також дозволяє митним органам зосередити свої ресурси на найбільш ризикованих операціях та забезпечити ефективний контроль. Цей

перелік не є вичерпним і може бути доповнений. Також варто відмітити, що деякі принципи, такі як принцип законності та принцип прозорості, можуть застосовуватися як при формуванні, так і при реалізації митної політики. Класифікація принципів допомагає краще зрозуміти їх роль у різних етапах митного регулювання.

Важливо також зазначити, що принципи державної митної політики можуть бути закріплені як в окремих статтях нормативно-правових актів, так і випливати з їх загального змісту.

Так, Основний закон держави, який визначає загальні засади державного регулювання, включаючи принципи законності, верховенства права та захисту національних інтересів [12].

Щодо Митного кодексу України, то він містить норми, що визначають принципи митного регулювання, митні процедури, права та обов'язки суб'єктів митних відносин [1].

Серед законів можна привести як приклад Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», що містить принципи, які стосуються як формування, так і реалізації державної митної політики, хоча прямо не виділяє їх у зазначеній класифікації. Так, щодо принципів, що впливають на реалізацію державної митної політики, визначених у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» можна віднести: 1) принцип законності, згідно якого вимагається, щоб зовнішньоекономічна діяльність здійснювалася відповідно до чинного законодавства України, що є основою для реалізації державної митної політики; 2) принцип ефективності, який полягає у сприянні створенню умов для ефективного здійснення зовнішньоекономічної діяльності, що вимагає ефективної реалізації державної митної політики; 3) принцип прозорості, який передбачає відкритість та доступність інформації про зовнішньоекономічну діяльність, що сприяє прозорій реалізації державної митної політики. Важливо зазначити, що Закон «Про зовнішньоекономічну діяльність» [13] встановлює загальні засади регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які одночасно впливають на формування та реалізацію державної митної політики.

До підзаконних нормативно-правових актів слід віднести постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства фінансів України та Державної митної служби України, які деталізують порядок застосування норм Митного кодексу України [1] та інших законів у митній сфері. Як приклад приведемо Постанову Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (далі - Постанова № 996) [14], яка визначає механізми забезпечення участі громадськості у процесах формування та реалізації державної політики. Хоча вона не стосується безпосередньо державної митної політики, її положення мають загальний характер і можуть бути застосовані до будь-якої сфери державної політики, включаючи митну.

Виходячи з положень Постанови № 996, можна виокремити такі принципи, що стосуються реалізації державної митної політики: а) принцип громадського контролю (Постанова № 996 передбачає можливість здійснення громадського контролю за реалізацією державної політики, що забезпечує можливість для громадськості контролювати ефективність реалізації державної митної політики); б) принцип інформування громадськості (Постанова № 996 передбачає обов'язковість інформування громадськості про результати реалізації державної політики, що забезпечує прозорість процесу реалізації державної митної політики та можливість для громадськості оцінити її ефективність). Отже, Постанова № 996 встановлює загальні принципи участі громадськості у реалізації державної політики, які можуть бути застосовані до державної митної політики.

Окрім цього, варто відмітити, що Україна є учасником багатьох міжнародних договорів та конвенцій, що регулюють митні відносини, таких як Кіотська конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур [15] (далі – Кіотська конвенція), Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES) [16], та інші. Відповідні засади формування та реалізації державної митної політики можуть випливати й із рекомендацій та рішень Всесвітньої митної організації, Світової організації торгівлі та інших міжнародних організацій, що регулюють митні відносини. Як приклад проаналізуємо Кіотську конвенцію[1], яка встановлює стандарти та принципи, що регулюють митні процедури в країнах-учасницях. Хоча Конвенція не містить прямого поділу на принципи формування та реалізації митної політики, її положення впливають на обидва аспекти. Зокрема, серед принципів, що впливають на реалізацію державної митної політики згідно Кіотської конвенції можна привести: 1) принцип ефективності, що поля-

[1] Кіотська конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур

гає у вимозі ефективного використання митних ресурсів та застосування сучасних технологій, що впливає на реалізацію державної митної політики, спрямованої на забезпечення ефективного митного контролю; 2) принцип ризик-орієнтованості, який передбачає заохочення застосування методів управління ризиками при здійсненні митного контролю, що впливає на реалізацію державної митної політики, спрямованої на зосередження ресурсів на найбільш ризикованих операціях; 3) принцип міжнародного співробітництва, який проявляється через сприяння міжнародному співробітництву між митними органами, що впливає на реалізацію державної митної політики, спрямованої на боротьбу з митними правопорушеннями. Отже, Кіотська конвенція відіграє важливу роль у формуванні та реалізації митної політики, сприяючи спрощенню, гармонізації та ефективності митних процедур.

Таким чином можна зробити висновок, що економічний розвиток України залежить від дотримання основних принципів при реалізації державної митної політики.

Висновки. За результати дослідження принципів реалізації державної митної політики слід відмітити, що принципи в державній митній політиці загалом можуть розглядатись: а) як основа; б) як складова; в) як теоретичні положення; г) як практичні інструменти регулювання державної митної сфери. Також вірним видається твердження, що система принципів є невід'ємною та важливою складовою державної митної політики.

Для забезпечення ефективного функціонування митної системи слід застосовувати комплексний підхід. Важливо також визначати ключові проблеми, пов'язані із практичним застосуванням принципів реалізації державної митної політики, серед яких: недосконаліть законодавства, відсутність закріплення системи принципів на нормативному рівні, низький рівень правосвідомості щодо основних засад, які можуть бути застосовані уповноваженими суб'єктами під час реалізації державної митної політики.

Водночас для вирішення виділених проблем необхідно: провести комплексний аналіз чинного законодавства та розробити зміни, спрямовані на його удосконалення; закріпити на законодавчому рівні чітку систему принципів реалізації державної митної політики, що сприятиме єдності практики; організовувати освітні програми та тренінги для уповноважених на реалізацію державної митної політики суб'єктів задля підвищення рівня правосвідомості. Запровадження ефективних механізмів контролю та моніторингу допоможе забезпечити належне застосування принципів на практиці.

Отже, врахування системи принципів під час реалізації державної митної політики сприятиме забезпеченню економічної безпеки України, наповненню державного бюджету та розвитку міжнародної торгівлі.

Список використаної літератури:

1. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.
2. Приймаченко Д. В. Митна політика держави та її реалізація митними органами: монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2006. 332 с.54
3. Митна політика. Енциклопедична стаття. Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-64698
4. Гуцул І.А. Митна політика зарубіжних країн навч. Посіб. Тернопіль. ТНЕУ, 2018. – 198 с. URL: https://ir.dpu.edu.ua/items/afe2eca7-ed8c-4752-883a-91bcd839fecc/full
5. Пашко П. В. Щодо термінів — митна політика та — митна справа. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: Економіка. 2012. № 2. С. 41-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2012_2_7.
6. Іванов С. Принципи державної митної політики в Україні: поняття, зміст і критерії класифікації. П*ідприємництво, господарство і право*. 2018. №10. С.179-185.
7. А. М. Бабенко, О. О. Борисова, І. О. Шаповалова. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник.* № 3(44), 2022. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v3_2022/1.pdf
8. Тлумачний словник української мови. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF.
9. Макеєва О. М. Принципи правової комунікації: теоретико-правові аспекти. *Юридичний вісник.* Повітряне і космічне право. 2018. № 1. С. 48-53.
10. Волошин Ю.О. Принцип: в 6 т. / ред. Ю. С.Шемшученко. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. Т. 5. 736 с. 4.
11. Погріщук Г.Б., Бей С.О. Формування та реалізація митної політики україни. *Економіка та суспільство.* 2022. №40. С.52-56.
12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

13. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text.
14. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text.
15. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція): міжнародний документ від 18.05.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text.
16. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення: міжнародний документ від 03.03.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text.

Yaromii I. V. Principles of implementation of state customs policy

The article is devoted to the study of the principles of implementation of state customs policy. The article reveals the essence and significance of the principles for ensuring the effective implementation of state customs affairs. The main principles used in the implementation of state customs policy in Ukraine are highlighted.

Special attention is paid to the analysis of regulatory legal acts that enshrine the principles of implementation of state customs policy and their practical application.

Key problems associated with the practical application of the principles of implementation of state customs policy are highlighted, including: imperfection of legislation, lack of consolidation of the system of principles at the regulatory level, low level of legal awareness regarding the basic principles that can be applied by authorized entities during the implementation of state customs policy. It is proposed to conduct a comprehensive analysis of the current legislation to solve the identified problems and develop changes aimed at its improvement. The importance of enshrining a clear system of principles for the implementation of state customs policy at the legislative level, which will contribute to the unity of practice, is also noted. The need to organize educational programs and trainings for subjects authorized to implement the state customs policy is substantiated in order to increase the level of legal awareness. It is noted that the introduction of effective control and monitoring mechanisms will help ensure the proper application of the principles in practice.

The importance of taking into account the system of principles during the implementation of the state customs policy is noted to ensure the economic security of Ukraine, replenish the state budget and develop international trade. It is concluded that the economic development of Ukraine depends on compliance with the basic principles in the implementation of the state customs policy.

Key words: *customs authorities, principles, provision, implementation, state customs policy, public, system, state customs, international trade, subjects.*

УДК 338.439.02:351.746.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.38

С. О. Баранов
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню актуальним проблем організаційно-правового забезпечення продовольчої безпеки України.

Розкрито специфіку відносин у сфері продовольчої безпеки, яка полягає у тому, що вони виступають сферою концентрації цілої низки публічних і приватних інтересів: економічного, продовольчого, екологічного, соціального, безпекового, інформаційного характеру.

Наголошено на необхідності вироблення єдиного підходу до розуміння продовольчої безпеки її ознак та сутнісних характеристик, для цього було розглянуто і проаналізовано поняття продовольчої безпеки в нормах національного та міжнародного права, а також науковій літературі.

Запропоновано авторське визначення поняття продовольчої безпеки, як урегульованої нормами права діяльності суб'єктів у сфері продовольчих відносин, яка включає сукупність організаційно-правових, соціально-політичних, економічних, науково-технічних, інформаційних, міжнародних та інших заходів, спрямованих на усунення реальних та потенційних загроз життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави у сфері реалізації національної продовольчої політики, з метою забезпечення фізичної та економічної доступності населення до продуктів харчування на рівні, передбаченому державними стандартами.

Визначено місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки України, яке обумовлено її організаційно-правовим положенням, яке зумовлено функціонуванням системи центральних органів виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції, діяльність яких спрямована на створення правових та організаційних умов для безпечного функціонування агропромислового комплексу України, метою діяльності якого є виробництво й переробка сільськогосподарської продукції, своєчасне забезпечення споживачів якісними продуктами харчування.

Проаналізовано сучасний стан загроз у сфері продовольчої безпеки та висловлено авторське бачення їх подолання. Зроблено загальний висновок по матеріалам наукового дослідження.

Ключові слова: *національна безпека, економічна безпека, продовольча безпека, військова агресія, державне управління, законодавче врегулювання, забезпечення продовольчої безпеки, суб'єкти забезпечення, загрози продовольчій безпеці.*

Постановка проблеми. Становлення будь - якого суспільства а також формування незалежної держави ґрунтується перш за все на фундаменті «безпека», як головної основи свого екзистенційного існування.

Ця проблема складна та багатопланова. Вона впливає на всі аспекти життєдіяльності суспільства. Тому проблематика безпеки має багатовекторне спрямування та розглядається науковцями в різних площинах: глобальна, національна, індивідуальна тощо.

Перехід на ринкові відносини призвели до значної трансформації економічної системи в Україні та гостро поставили перед державою завдання забезпечення національної безпеки у всіх її проявах, включаючи, насамперед, продовольчу безпеку.

Це було зумовлено не лише переходом до ринку як відкритої господарської системи, але й появою цілого комплексу нових дестабілізуючих інституціональних і господарських процесів, що впливають на економіку країни [1].

Проблема продовольчої безпеки займає провідне місце у національній безпеці кожної країни, оскільки є обов'язковою умовою й необхідним чинником соціальної та економіч-

© С. О. Баранов, 2024

ної стабільності держави. Завдяки їй досягається сталий соціально-економічний розвиток суспільства, його демографічне відтворення.

Останнім часом для України питання гарантування продовольчої безпеки мають особливе значення, оскільки у зв'язку з початком військової агресії росії виробництво сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів зменшилось, а продовольче забезпечення населення знизилось до критично небезпечної межі.

Тому питання дослідження сутності поняття продовольчої безпеки, основних засад державного регулювання продовольчої безпеки та її місця в загальній системі національної безпеки України є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що національна продовольча безпека – відносно новий напрям наукового пошуку для науки адміністративного права. Протягом багатьох десятиліть у вітчизняному науковому просторі проблемами забезпечення продовольчої безпеки опікувалися, переважно, представники економічних наук. Проте, останнє десятиліття ознаменувалося жвавою зацікавленістю проблематикою забезпечення безпеки продовольства з боку науковців-правників.

Питання правового забезпечення продовольчої безпеки України активно досліджуються в роботах таких науковців, як: О. М. Батигіна, О. В. Вараксіна, О. І. Гойчук, В. І. Курило, В. М. Жушман, С. В. Іванов, В. М. Корнієнко, А. В. Ул'янченко та багато інших учених.

У сфері державного управління та національної безпеки продовольчу безпеку досліджували: Г. Н. Алішов, В. П. Гмиря, К. П. Голікова, В. П. Залізнюк, С.М. Кваша, Т.В. Курман, Л.М. Мех, А.Д. Мостова, В.О. Олійник, О.В. Піскунова, Ю. Ю. Пустовіт, Л. Ю. Рублевська, І. І. Румик, Ж. К. Сіднєва, В. Ю. Уркевич, В. А. Шойко та ін.

В дослідженнях зазначених вчених був сформований понятійно-категоріальний апарат, досліджено поняття та ознаки продовольчої безпеки та обґрунтовано важливість наукового пошуку шляхів вирішення найбільш важливих проблем.

Однак і досі як у науковій літературі, так і в офіційних документах відсутня єдина точка зору на поняття продовольчої безпеки, її місце в структурі національної безпеки, а визначення терміну є узагальненим і не відображає всього комплексу проблем, пов'язаних з цією сферою. Потребують також свого дослідження проблеми та виклики сьогодення у сфері продовольчої безпеки.

Мета статті полягає у аналізі нормативно-правових актів, що врегульовують суспільні відносин у галузі продовольчої безпеки та у дослідженні і узагальненні наукових підходів до визначення категорії «продовольча безпека» її ознак та сучасного стану, як елемента національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення продовольством населення в усі часи складало одну з головних функцій держави, що нерозривно була пов'язана зі життєстійкістю влади, самим її існуванням, тобто із проблемою національної безпеки.

Сьогодні Україна протидіє безпрецедентному військовому, політичному, економічному, психологічному, культурному, релігійному тиску з боку російської федерації. Це випробовує на міцність систему забезпечення національної безпеки держави та окремих її елементів, серед яких важливе місце займає продовольча безпека.

Розгляд окресленої теми слід розпочати з визначення змісту таких наукових категорій як: «безпека», «національна безпека», «продовольча безпека». У сучасних словниках поняття «безпека» трактується як стан, коли немає небезпеки, тобто як стан, за якого ніщо не загрожує кому-небудь або чому-небудь [2, с. 84].

У монографічному дослідженні з проблем національної безпеки українські вчені О. Бодрук, О. Гончаренко, Е. Лисицин надають її визначення як «ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави» [3, с.6].

На думку О. Пересада зміст категорії «безпека» визначає певний стан системи, досягнутий внаслідок своєчасного запобігання шкоди її розвитку (життєдіяльності) [4, с. 185].

Слід відзначити, що серед вчених має поширення тлумачення національної безпеки у вузькому його розумінні змісту - як безпека держави, без здійснення якої неможливо забезпечити як інші види безпеки (економічну, екологічну, інформаційну, військову, продовольчу та ін.) так і національну безпеку в цілому [5, с. 173-186].

Таким чином, поняття національної безпеки можна визначити як захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, публічного порядку, санітарно-епідеміологічного стану, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, інформаційної сфери та державної таємниці від зовнішніх і внутрішніх загроз, від будь-яких протиправних посягань, що досягається застосуванням системи заходів політичного, економічного, організаційного, правового, військового, ідеологічного та іншого характеру,

адекватних загрозам національним інтересам України [6, с. 31-33].

Як зазначає С.М. Кваша, продовольча безпека є важливим складовим елементом національної державної безпеки й характеризує політичну незалежність країни, її економічну міцність та стабільність, соціальну забезпеченість населення та продовольчі потреби своїх громадян без збитку національно-державним інтересам. [7, с. 65].

Таким чином, і «економічна безпека» і «продовольча безпека» з правової та наукових точок зору є тими правовими категоріями, які виступають складовими елементами родового поняття – «національна безпека України».

Інше принципове положення стосується структури економічного права України, однією з ключових підгалузей якого виступає продовольче право. Саме тому теоретико-правові дефініції «економічна безпека» та «продовольча безпека» співвідносяться як загальне й часткове, де економічна безпека виступає не тільки в ролі загального поняття, але й визначального конституційного принципу забезпечення національної безпеки України.

При цьому забезпечення продовольчої безпеки, як один з пріоритетних напрямів державної політики, здійснюється шляхом реалізації адміністративно-правового механізму спрямованого на врегулювання правовідносин у аграрному секторі економіки України. З огляду на це, продовольча безпека, як об'єкт наукового пошуку, має міждисциплінарний характер, адже, поряд з економічними науками, вивчається фахівцями у галузі конституційного, адміністративного, фінансового та аграрного права, а також державного управління.

Термін «продовольча безпека» (походить від англійського терміну «food safety» чи «food security», що перекладається як «продовольча безпека» або «продовольче забезпечення») введено в нормативний обіг на Всесвітній конференції із проблем продовольства, яка відбулася в 1974 р. у Римі під егідою FAO. У підсумку конференції була прийнята Загальна Декларація про ліквідацію голоду та недоїдання та вперше сформульовано поняття продовольчої безпеки як: «Постачання в усі часи та в усьому світі належних основних продуктів харчування в обсягах, достатніх для підтримки неухильного зростання споживання продовольства та регулювання коливань виробництва та цін» [8].

Продовольча безпека є одним із елементів економічної політики та економічної безпеки держави, що спрямована на забезпечення стабільного виробництва продуктів харчування, доступності їх отримання та використання населенням відповідно до фізіологічних норм споживання за рахунок власного виробництва та надходження від імпорту.

За твердженням А. Л. Правдюк до внутрішніх компонентів системи економічної безпеки відносяться наступні складові елементи: сировинно-ресурсний, енергетичний, фінансову, воєнно-економічний, технологічний, продовольчій, соціальний, демографічний, екологічний, інформаційний, інноваційно-технологічний, інвестиційний, науково-технологічний, виробничий, тіньову економіку, політичний, військовий і правоохоронний, безпеку підприємництва, прісноводний, медичний, трудоресурсний, транспортний, промисловий, інституційний, макроекономічний, зовнішньоекономічний [9, с.170-182].

Продовольча безпека визначається як соціально-економічне та екологічне становище, за якого населення забезпечено безпечними і якісними основними продуктами харчування, що необхідні для раціонального харчування. Отже, продовольча безпека – це здатність держави забезпечити громадянам доступ до якісних та корисних продуктів харчування.

Цю думку розділяє В. Єрмоленко, стверджуючи, що зміст продовольчої безпеки формують наступні чинники: продовольча незалежність держави; якість і безпечність харчової продукції; фізична доступність продуктів харчування для населення; економічна доступність продуктів харчування для населення [10, с. 114].

Нагадаємо, що продовольча безпека є обов'язком держави і складовою національної безпеки. Одним із п'яти принципів сталого глобального забезпечення продовольством, що складають основу Римської декларації щодо всесвітньої продовольчої безпеки, є усунення причин голоду і бідності та затвердження права кожної людини на доступ до безпечної, достатньої та біологічно цінної їжі.

У загальних рисах продовольча безпека являє собою гарантоване забезпечення сировиною та продовольством, не схильне до впливу несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів. Умовами такого забезпечення є стабільність джерел продовольчих та сировинних ресурсів як внутрішніх, так і зовнішніх, а також наявність відповідних резервних фондів. Вихідним принципом продовольчого забезпечення має бути відповідність його завданням відтворення наро-

донаселення, збереження активної життєдіяльності людини та вдосконалення її природи.

Основними нормативними актами у сфері продовольчої безпеки України є: Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про продовольчу безпеку України», «Про прожитковий мінімум», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про молоко та молочні продукти», «Про державні резерви», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про стандартизацію», «Про захист прав споживачів», «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», інші нормативно-правові акти, що стосуються питань продовольчої безпеки держави [11].

Згідно із Законом України «Про продовольчу безпеку України» поняття «продовольча безпека» визначає таке соціально-економічне та екологічне становище, за якого всі соціальні та демографічні групи населення стабільно та гарантовано забезпечені безпечним і якісним продовольством у необхідній кількості та асортименті, необхідних і достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення України [11].

Зміст категорії «продовольча безпека» має два аспекти: соціально-економічний (здатність забезпечувати потреби) і політ економічний (здатність мобілізувати внутрішні ресурси й агропромисловий потенціал країни для забезпечення цих потреб). Надійність продовольчої безпеки досягається як за рахунок достатнього самозабезпечення продуктами харчування, так і наявністю засобів для імпорту продовольства в потрібних обсягах.

Продовольча безпека як багаторівнева системна категорія характеризує економічні відносини на різних рівнях людської спільноти: глобальному, національному, на рівні соціальних груп, сімей, окремої особи. Вона не зводиться тільки до проблем споживання окремих продуктів харчування.

Продовольча безпека має три аспекти: політичний, економічний та соціальний. Політичний аспект полягає в набутті окремою державою конкурентного положення в глобальному конкурентному середовищі на світовому ринку продовольчих товарів.

Економічний аспект показує здатність держави використовувати внутрішній агропотенціал і гарантувати незалежність від зовнішніх ринків продовольства. Соціальний аспект характеризує зайнятість населення в агросекторі та забезпечення гідних умов і оплати праці, а також стандарти забезпечення продовольством.

Одним із міжнародних показників, які характеризують продовольчу безпеку держави, є Глобальний індекс продовольчої безпеки, який розраховується починаючи з 2012 р. Глобальний індекс продовольчої безпеки (далі - ГІПБ), розроблений дослідницьким підрозділом журналу «The Economist», оцінює основні аспекти фінансової та фізичної доступності продовольства, а також якості та безпеки продуктів харчування в 109 країнах світу. ГІПБ являє собою динамічну кількісно-якісну модель, що базується більш ніж на 28 показниках, яка вимірює фактори продовольчої безпеки в розвинених країнах [12].

Забезпечення населення продовольством за будь-яких умов та обставин завжди вважалося одним із головних соціально-економічних завдань держави, а те, наскільки ефективно держава виконувала це завдання, служило критерієм оцінювання ефективності влади. Таким чином, ефективність продовольчої безпеки характеризується рівнем доступності продовольства населенню країни.

В історії людства чимало прикладів того, як невиконання державою цієї функції або, інакше кажучи, незабезпечення продовольчої безпеки призводило до дестабілізації суспільства і, як наслідок, втрат у національній безпеці. Таким чином, продовольча безпека – важливий елемент національної безпеки країни.

У нормах чинного Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. про продовольчу безпеку окремо не згадується. Наведеним законом національна безпека України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. При цьому національні інтереси України становлять життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [13].

На національному рівні нормативно закріплене поняття «продовольча безпека»

міститься у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р., де під цією категорією розуміють «захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [14].

Дане визначення, на думку фахівців, є неповним, оскільки передбачає лише економічну доступність продовольства та враховує тільки кількісні показники продовольчої безпеки, лишаючи поза увагою якісні показники. Адже продовольча безпека – це не лише забезпечення населення необхідною кількістю продовольства, це ще й відповідність цього продовольства критерію якості й безпечності для споживача [15, с. 225].

З аналізу нормативних джерел та точок зору науковців можна запропонувати власне розуміння поняття продовольчої безпеки як урегульованої нормами права діяльності суб'єктів у сфері продовольчих відносин, яка включає сукупність організаційно-правових, соціально-політичних, економічних, науково-технічних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на усунення реальних та потенційних загроз життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави у сфері реалізації національної продовольчої політики, з метою забезпечення фізичної та економічної доступності населення до продуктів харчування на рівні, передбаченому державними стандартами.

Узагальнюючи думки вітчизняних науковці можна сказати, що продовольча безпека – це також здатність країни самостійно забезпечувати себе необхідним обсягом та асортиментом продуктів харчування.

Відповідно до цього підходу, досягнення продовольчої безпеки передбачає реалізацію таких основних напрямів вирішення проблеми: 1) підтримання постачання продовольства на рівні, достатньому для здорового харчування; 2) забезпечення належного рівня платоспроможного попиту населення; 3) усунення залежності від імпорту та захист інтересів вітчизняних товаровиробників.

Органи державної виконавчої влади несуть відповідальність за формування і реалізацію державної політики продовольчої безпеки, забезпечення ефективної координації діяльності органів виконавчої влади щодо питань, пов'язаних з формуванням продовольчої безпеки

Організаційно-правове забезпечення продовольчої безпеки являє собою систему центральних органів виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції, діяльність яких урегульована нормами адміністративного права та спрямована на створення умов для безпечного функціонування агропромислового комплексу України, метою діяльності якого є виробництво сільськогосподарської продукції, її сільськогосподарська переробка та своєчасне забезпечення споживачів якісними продуктами харчування.

На основі аналізу головних підходів до розуміння продовольчої безпеки у національній та зарубіжній науці, а також власних теоретичних узагальнень розроблено схему, що ілюструє місце продовольчої безпеки у структурі економічної безпеки, а також її структурно-функціональні особливості.

У Законі України «Про продовольчу безпеку» наведено такі критерії оцінювання стану продовольчої безпеки: 1) граничний критерій індикатора незалежності продовольчого ринку, який визначається як співвідношення між обсягом продовольчого зерна у державних продовольчих ресурсах і обсягом внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, а також як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральних одиницях та ємністю його внутрішнього ринку; становить 20%; 2) граничний критерій індикатора економічної доступності харчових продуктів, який визначається як частка сукупних витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств; граничний критерій цього індикатора становить 50% і змінюватиметься при зростанні реальних доходів населення; 3) граничний критерій індикатора споживання населенням харчових продуктів, який визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їхньої енергетичної цінності; становить 3 000 кілокалорій на добу [11].

За даними Державної служби статистики у 2019 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2 799 ккал, що майже на 7% менше граничного критерію, визначеного Законом України «Про продовольчу безпеку» (3 000 ккал). Дані у регіональному розрізі свідчать, що областями з найнижчими показниками середньодобової поживності раціону є Луганська (2 252 ккал) та Донецька (2 664 ккал), а лідерами – Вінницька (3 053 ккал) та Черкаська (3 185 ккал) [16, с.144].

Важливою складовою продовольчої безпеки є забезпечення державою можливості само забезпечити свої продовольчі потреби із метою зменшення залежності від імпорту продуктів харчування. Високорозвинені країни, активно приймаючі участь у міжнародному розподілі праці, намагаються всіляко підтримувати дуже високий рівень такого самозабезпечення. Наприклад, у США та Франції цей рівень складає близько 100%, у Німеччині – 93%, в Італії – 78%. Навіть Японія дотримується рівня самозабезпечення у 50% [17, с. 61].

В Україні сформовано інститут організаційно - правового забезпечення продовольчої безпеки. Призначення цього інституту полягає у визначенні продовольчої безпеки, як самостійного елементу національної безпеки держави і складається з упорядкованої системи органів виконавчої влади (інституцій), правовий статус та напрямки діяльності яких полягає у забезпеченні продовольчої безпеки, шляхом реалізації, вищезазначеними органами повноважень загальної та спеціальної компетенції.

В свою чергу, А.Д. Мостова, під час аналізу інституційного забезпечення продовольчої безпеки, включає до системи її інститутів, такі складові: ринкові механізми і ринкове ціноутворення; соціальні стандарти і макроекономічні індикатори; технічне регулювання, сертифікація, безпечність і якість продукції; товарні і фінансові інтервенції; державна аграрна політика та заходи підтримки товаровиробників; інфраструктура аграрного та продовольчого ринку; методи і інструменти стратегічного планування; інформаційне забезпечення продовольчої безпеки; правове забезпечення продовольчої безпеки тощо [18, с. 70].

Слід зауважити, що вказані авторкою інститути продовольчої безпеки, передовсім, зосереджені на розкритті її економічних властивостей та відсутності системоутворюючих елементів її забезпечення.

Водночас, в процесі аналізу інститутів продовольчої безпеки, слід окремо виділити ті з них, які дозволяють чітко визначити місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки України, а саме: а) інститут принципів забезпечення продовольчої безпеки; б) інститут організаційно-правового забезпечення продовольчої безпеки; в) інститут контролю за забезпеченням продовольчої безпеки; г) інститут адміністративно-правового захисту продовольчої безпеки.

Стабільність продовольчої безпеки залежить від динамічних, взаємозалежних та взаємообумовлених факторів, які можна та необхідно своєчасно ідентифікувати, контролювати, а також яким слід протидіяти в процесі розроблення та реалізації стратегії державної продовольчої безпеки.

Науковці, які досліджували загальні теоретичні питання безпеки, виділяють декілька ступенів загроз, які можна взяти за основу під час розроблення науково-методичних підходів до їх оцінювання під час формування стратегії продовольчої безпеки, а саме: 1) ймовірність виникнення обстановки, здатної породити небезпеку (поява зони ризику); 2) провокаційні дії або засіб тиску (виклик); 3) реальна можливість негативного розвитку подій, виникнення збитку (небезпека); 4) намір завдати шкоди або ненавмисний небезпечний збіг обставин (загроза) [19, с.163].

Загрози продовольчій безпеці можна визначити як будь-які негативні зміни факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які знижують рівень продовольчої безпеки.

К.П. Голікова наводить таке визначення загроз продовольчій безпеці: як сукупність факторів та умов різного походження, які створюють небезпеку життєво важливих інтересів населення та знижують рівень життя, порушують процес відтворення, викликають підвищену соціальну напруженість у суспільстві та негативно впливають на світовий імідж країни [20].

На думку А.Д. Мостової загрози продовольчій безпеці за ймовірністю реалізації можуть бути реальними, що можуть здійснитися в будь-який момент, та потенційними, які можуть здійснитися за певних умов з певною ймовірністю.

За її твердженням, класифікація загроз є основою для подальшого формування стратегії продовольчої безпеки та визначення пріоритетних стратегічних цілей і завдань, напрямів державної підтримки, цільових програм, які повинні переглядатися та змінюватися залежно від важливості загроз, тривалості та сили їх впливу на продовольчу безпеку, що можна виявити за надійної та ґрунтовної системи оцінювання та моніторингу загроз [21, с. 100-107].

На думку професора М.В. Шульги, класифікація загроз продовольчій безпеці держави може бути визначена за наступними критеріями: а) за територіальною ознакою – внутрішні, зовнішні; б) за предметною ознакою – економічні, політичні, природні, організаційно-правові, виробничо-технологічні, інформаційні тощо [22, с. 26].

До критеріїв, які визначають зовнішні загрози продовольчої безпеки, з точки зору вчених-економістів, відноситься: а) кон'юнктура сві-

тових цін на сільськогосподарську сировину (цінова війна); б) заходи політичного характеру (ембарго, гуманітарна допомога тощо); в) торгова дискримінація; г) інформаційна війна; д) тарифні (нетарифні) обмеження; е) антидемпінг [23, с.35].

На підставі висловлених суджень можемо сформулювати авторську класифікацію загроз продовольчій безпеці: а) за періодом дії – разові, періодичні, постійні; б) за сферою дії – внутрішньодержавні, зовнішньодержавні, регіональні (місцеві); в) за ймовірністю виникнення – реальні, потенційні; г) за сферами виникнення: загрози політичні, управлінські, ринкові, військові, соціальні, природні, інформаційні; загрози нормальному функціонуванню системи органів забезпечення продовольчої безпеки; загрози безпеці якості харчових продуктів; загрози санітарному та епідемічному благополуччю населення; д) за інструментами правового регулювання – правові, неправові.

Сучасний стан забезпечення продовольчої безпеки безпосередньо пов'язаний із повномасштабною війною, розв'язаною росією проти України, і намаганням країни-агресора розбалансувати загальносвітовий механізм продовольчої безпеки, в якому наша держава є одним із її надійних гарантів, завдяки традиційно потужному продовольчому експорту.

За результатами аналізу, проведеного Центром досліджень продовольства та землекористування при Київській школі економіки констатовано, що після початку війни росії проти України, у зв'язку зі зростанням споживчих цін та безробіттям, доступність продуктів харчування в Україні знизилася на 15 - 43% [24].

Слід відзначити, що з початком нового тисячоліття, в Україні спостерігається чітка тенденція дестабілізації споживання основних продуктів харчування як за абсолютним розміром, так і за структурою раціону [25, с. 35].

Тобто зниження рівня доступності продовольства пов'язано з російсько-українською війною лише частково. У зв'язку з цим, постає запитання про характеристику реальних та потенційних загроз стану продовольчої безпеки, в тому числі у період військового стану; який рівень впливу цих загрозливих чинників на стан безпеки національної; яка роль адміністративно-правового регулювання, в процесі формування й реалізації державного механізму, спрямованого на забезпечення продовольчої безпеки, і т.ін.

Цілком очевидно, що відповідь на вказані запитання лежить у практичній площині, однак рівень теоретико-правового обґрунтування ролі продовольчої безпеки в системі безпеки національної надасть змогу сформулювати науково обґрунтовані пропозиції до чинного законодавства, й тим самим покращити рівень нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки.

До реальних викликів продовольчій безпеці слід віднести: фактичний зрив посівних кампаній 2022-2024 років (на Запоріжжі, Херсонщині, Харківщині та Одещині де вирощується більша частина пшениці), що призвело до зменшення експорту зернових; порушення цілісних ланцюгів постачання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування; ускладнення експорту вітчизняної продукції через блокування російською федерацією українських портів, оскільки більш ніж половина вітчизняної сільськогосподарської транспортується морем.

Також мають місце складнощі з екстортом сільгосппродукції до країн ЄС авто та залізничним транспортом. Не дивлячись на скасування Європейською комісією квот на аграрну продукцію з України асоціації фермерів європейської спільноти блокують її ввезення через пункти пропуску на кордоні.

На думку О. М. Ковтун ці проблемні питання створюють загрози глобальній продовольчій безпеці у вигляді підвищення цін на продовольство (за прогнозом ФАО ціни на продукти харчування можуть зрости на 20%) і підвищення рівня інфляції. За даними ООН, ще до нападу росії на Україну у 2022 році, 44 млн людей були на межі голоду. За прогнозами фахівців, війна може збільшити цей показник до 52-57 млн людей у всьому світі [26, с. 49-53].

Щодо нашої країни, то розв'язана Росією війна суттєво вплинула на стан продовольчої безпеки в Україні. В 2022 році країна посіла останнє місце в Європейському рейтингу (26 місце з 26) та на світовій мапі зайняла серед 113 країн: за доступністю продовольства – 65 місце (66 місце у 2018 р.), наявністю – 93 місце (73 місце у 2018 р.), якістю і безпекою – 52 місце (46 місце у 2018 р.), природними ресурсами та стійкістю до змін клімату – 94 місце (76 місце у 2018 р.) [27, с. 352–356].

На наш погляд, головними завданнями держави щодо забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки України в сьогоднішніх умовах повинно стати: 1) досягнення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва завдяки поліпшенню використання ресурсного потенціалу та підвищенню ефективності виробництва, а також повернення земель,

на яких проводилися бойові дії у звичайний режим безпечного використання; 2) стабілізація ринкової кон'юнктури і цінових коливань на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування; 3) наближення рівня споживання населенням продуктів харчування до науково обґрунтованих норм; 4) забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення та забезпечення необхідної стандартів якості продуктів харчування; 5) забезпечення продовольчої безпеки шляхом збільшення експорту продовольчої продукції, за допомогою відновлення логістичних маршрутів (за умови першочергового забезпечення потреб внутрішнього ринку) і зниження (заміщення) імпорту продовольства, що виробляється (може вироблятися в достатній кількості) в Україні; збільшення обсягів доданої вартості у складі експортованої сільгосппродукції; створення державних продовольчих резервів.

Механізм забезпечення продовольчої безпеки, як система організаційно-економічних та правових заходів з запобігання економічним загрозам, на нашу думку, повинен включати постійний моніторинг стану аграрної економіки з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчій безпеці, створення сучасної нормативно-правової бази безпеки в сфері аграрних відносин, підтримку державою національного аграрного виробника, забезпечення його конкурентоздатності, забезпечення дотримання стандартів у сфері захисту здоров'я та життя споживачів харчових продуктів та ін.

Ще одним актуальним питанням продовольчої безпеки є питання відшкодування шкоди заподіяної землям війною, насамперед важливо визначити розмір шкоди, завданої земельним ресурсам внаслідок збройної агресії росії та ведення бойових дій.

Відповідно до Постанови уряду «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації» від 20 березня 2022 року основні показники, які мають бути оцінені при визначенні шкоди, завданій земельним ресурсам є: фактичні витрати на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництво, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону; витрати на відновлення меліоративних площ й на розмінування. При цьому мова йде, насамперед, про земельні ділянки сільськогосподарського призначення [28]. Головним завданням даного державного заходу є пошук джерел на фінансування з реалізації планів передбачених урядовою постановою.

В сьогоднішніх умовах, досягнення в Україні рівня та якості життя населення за стандартами економічно розвинених держав неможливе без збільшення джерел і обсягів іноземних інвестицій в аграрну економіку. Саме інвестиції як джерело фінансування аграрного виробництва є передумовою ефективної діяльності галузі та стабільного забезпечення населення продуктами харчування.

Одним із напрямів удосконалення механізму державного регулювання національної продовольчої безпеки є широке використання індикативного регулювання, яке припускає відхід від жорсткого директивного управління і перехід на рекомендаційне, дорадче, консультативне регулювання цієї сфери економіки на основі набору індикаторів, які мають перебувати в певних визначених межах.

З метою забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки України потрібна державна підтримка формування та розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку. Особливу увагу варто приділити програмам підтримки національних виробників, які передбачають модернізацію виробництва, використання інноваційних методів переробки продукції та залучення зовнішніх інвестицій.

Варто також комплексно підійти до забезпечення міжнародних домовленостей про сприяння експорту української аграрної продукції, що стане стимулом для розвитку національного сільського господарства.

Вважаємо, що зазначені вище пропозиції будуть особливо ефективними при врахуванні особливостей кожного конкретного регіону України, а також чіткого визначення потреб вітчизняного ринку та міжнародної спільноти.

Необхідно кардинально змінити зміст системи державного управління національною продовольчою безпекою: перейти під час її розробки від заходів забезпечення продовольчої безпеки, заснованих суто на протидії системі наявних загроз (тобто фактично розрахованої на заходи реанімаційного характеру), до створення системи забезпечення продовольчої безпеки, що ґрунтується на розробці заходів, які активно впливають на комплекс викликів і запобігають їх переростанню в систему неконтрольованих загроз.

Висновки і пропозиції. Продовольча безпека як багаторівнева системна категорія характеризує економічні відносини на різних рівнях людської спільноти: глобальному, національному, на рівні соціальних груп, сімей, окремої особи. Вона має три аспекти: політичний, економічний та соціальний.

Політичний аспект полягає в набутті окремою державою конкурентного положення в глобальному конкурентному середовищі на світовому ринку продовольчих товарів.

Економічний аспект показує здатність держави використовувати внутрішній агропотенціал і гарантувати незалежність від зовнішніх ринків продовольства. Соціальний аспект характеризує зайнятість населення в аграрному секторі та забезпечення гідних умов і оплати праці, та формує стандарти фізіологічних норм споживання продуктів харчування населенням.

Продовольча безпека є обов'язком держави і складовою національної безпеки. Вона є одним із елементів економічної політики та економічної безпеки держави, що спрямована на забезпечення стабільного виробництва продуктів харчування, доступності їх отримання та використання населенням відповідно до фізіологічних норм споживання за рахунок власного виробництва та надходження від імпорту.

Місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки України обумовлено її організаційно-правовим положенням, яке зумовлено функціонуванням системи центральних органів виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції, діяльність спрямована на створення правових та організаційних умов для безпечного функціонування агропромислового комплексу України, метою діяльності якого є виробництво й переробка сільськогосподарської продукції, своєчасне забезпечення споживачів якісними продуктами харчування.

Список використаної літератури:

1. Шойко В. А. Сутнісна характеристика державного регулювання продовольчої безпеки. *Ефективна економіка.* 2017. № 11. URL: http://www.economy. nayka. com.ua/?op=1&z=6202
2. Ващенко Л. О., Єфімов О. М. Тлумачний словник – мінімум української мови. Київ: Довіра, 2000. Вид. 2-ге. 546 с.
3. Національна безпека України: історія і сучасність: монографія / О. С. Бодрук, О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин, М. А. Горелов. Київ: ICEMB, 1993. 576 с.
4. Пересада О.М. Роль Національної поліції України в забезпеченні інформаційної безпеки держави: теоретико-методологічні аспекти. *Правовий часопис Донбасу*. № 4 (69). 2019. С. 183-188.
5. Смолянюк В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Основи національної безпеки. Політичні дослідження.* 2021. №1. С. 173-186.
6. Баранов С.О. Повноваження Нацполіції України у сфері забезпечення національної безпеки. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти». 17.03.2023 року. Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, Дніпро. 2023. 812 с.
7. Кваша С.М. Продовольча безпека України та розвиток експорту аграрної продукції. Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку. Матеріали доповідей V Міжнародного конгресу українських економістів (м. Львів, 22-26 травня 2000 р.), в 2-х ч. НАН України. Львів, 2000. 466 с.
8. Report of the World Food Conference, Rome, 5-16 November 1974. URL: https://digitallibrary.un.org/record/701143?ln=en#record-files-collapse-header.
9. Правдюк А.Л. Особливості законодавчого забезпечення економічної безпеки України. інформація і право. 2021. № 2 (37). С.170-182. URL : doi: https://doi.org/10. 37750/-6798.2021.2(37).238408.
10. Єрмоленко В. Актуальні питання систематизації законодавства про продовольчу безпеку. Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України: зб. наукових праць круглого столу (18 березня 2011 року). К.: ВГЛ «Обрії», 2011. С. 113-119.
11. Про продовольчу безпеку України: Закон України від 22.12.2011 р. URL: № 4227-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua.
12. The Global Food Security Index. URL: http://foodsecurityindex.eiu.com.
13. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2469-19#Text.
14. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15
15. Курман Т. Організаційно-правові засади забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення: моногр. / за ред. А. Гетьмана, В. Уркевича. Х.: Право, 2012. С. 221–270.
16. Манцуров І.Г. Статистика економічного зростання та конку рентоспроможності країни: монографія. Київ: КНЕУ, 2006. 392 с.
17. Пустовіт Ю. Ю. Продовольча безпека як складова національної безпеки. *Публічне право*.2023. № 3 (51). С. 56 - 65. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/ files/51/6.pdf,

18. Мостова А.Д. Інституційне забезпечення продовольчої безпеки держави. *Проблеми економіки.* 2019. № 3(41). С. 68-76.
19. Орлик О.В. Аналіз факторів впливу на економічну безпеку підприємств та методи захисту від загроз і нейтралізації їх наслідків. Тренди та інновації в сучасній економіці : монографія / за ред. О.С. Іванілова. Харків : ХНУБА, 2015. С. 154-165.
20. Голікова К.П. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в умовах трансформації національної економіки : дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.03. Запоріжжя, 2017. 261 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/ default/files/ dis_Golikova_05.12.pdf.
21. Мостова А.Д. Загрози продовольчій безпеці держави. *Економіка та управління національним господарством.* Випуск 4 (21). 2019. С. 100-107. URL: https://www. easterneurope-ebm.in.ua/journal/21_2019/18.pdf.
22. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : монографія / О. М. Батигіна, В. М. Жушман, В. М. Корнієнко [та ін.]; за ред.: В. Ю. Уркевича, М. В. Шульги; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Х.: ФОП Шевченко С. О., 2013. 326 с.
23. Вараксіна О. В. Формування організаційно - економічного механізму продовольчої безпеки України: дис…канд. екон. наук: 08.00.03. Полтава, 2016.221 с.
24. Продовольча безпека в Україні за шість місяців війни. Центр досліджень продовольства та землекористування. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/ 11/1page_6.pdf.
25. Заходим М.В. Продовольча безпека та її місце у структурі економічної безпеки держави. *Інноваційна економіка.* 2022. № 1(90). С. 31-37.
26. Ковтун О. М. Виклики і загрози продовольчій та екологічній безпеці, викликані збройною агресією російської федерації проти України: національно-правовий та міжнародний аспекти. Збірка матеріалів учасників Дискусійної панелі VI Харківського міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 7 жовтня 2022 року). Нац. юридичний ун-т ім. Я. Мудрого. Харків. «Юрайт» 2022. С. 49-53.
27. Гуторова О., Літвінова Н. Умови, основні критерії та фактори забезпечення продовольчої безпеки України. Управління розвитком соціально-економічних систем: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20-21 квітня 2023 року). Харків: ДБТУ, 2023. С. 352–356.
28. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. *Офіційний вісник України.* 2022. № 26. Ст. 1413.

Baranov S. O. Food security as an element of the national security system of Ukraine

The article is devoted to the study of current problems of organizational and legal support of food security in Ukraine.

The specificity of relations in the field of food security is revealed, which consists in the fact that they act as a sphere of concentration of a number of public and private interests: economic, food, environmental, social, security, informational.

The need to develop a unified approach to understanding food security, its signs and essential characteristics is emphasized, for this purpose the concept of food security in the norms of national and international law, as well as scientific literature, was considered and analyzed.

The author's definition of the concept of food security is proposed as the activity of subjects in the field of food relations regulated by the norms of law, which includes a set of organizational and legal, socio-political, economic, scientific and technical, informational, international and other measures aimed at eliminating real and potential threats to the vital interests of man, society and the state in the field of implementing the national food policy, in order to ensure the physical and economic accessibility of the population to food products at the level provided for by state standards.

The place of food security in the system of national security of Ukraine is determined, which is determined by its organizational and legal position, which is determined by the functioning of the system of central executive bodies of general and special competence, whose activities are aimed at creating legal and organizational conditions for the safe functioning of the agro-industrial complex of Ukraine, the purpose of which is the production and processing of agricultural products, and the timely provision of consumers with quality food products.

The current state of threats in the field of food security is analyzed and the author's vision of overcoming them is expressed. A general conclusion is made based on the materials of the scientific research.

Key words: *national security, economic security, food security, military aggression, public administration, legislative regulation, ensuring food security, subjects of provision, threats to food security.*

УДК 342.922
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.39

К. В. Головко
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного і адміністративного права
факультету права та міжнародних відносин
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто поняття та ознаки благодійної діяльності в Україні. Подане в Законі України тлумачення благодійної діяльності вичерпно та повністю пояснює суть цього визначення. Поняття благодійності може бути трактоване досить різноманітно. Відтак, благодійною діяльністю можливо вважати ситуації, коли бенефіціари отримують допомогу не цілковито безкоштовно, а на вигідних умовах. Приміром, підприємство надає певній групі людей протези за істотно меншою вартістю. Хоча законодавчі акти деяких зарубіжних країн передбачають можливість надання благодійної підтримки на пільгових умовах, на нашу думку, внесення подібної норми до вітчизняного законодавства ускладнить ситуацію. Адже на практиці буде складно розмежувати, наприклад, надання певного майна особі на пільгових умовах, як прояв благодійності, та підприємницьку діяльність. Як наслідок – це породить численні суперечності та дебати, особливо з точки зору оподаткування відповідних операцій.

До ознак благодійництва, з нашої точки зору, належить: 1) добровільність; 2) надання у вигляді особистої та/або майнової допомоги; 3) непідприємницький характер; 4) цільове спрямування. Водночас вважаємо за необхідне вдосконалити окремі положення Закону, що визначають цілі та сфери благодійної діяльності. Зокрема, пропонуємо зробити відкритим, невиключним перелік сфер, в яких дозволено провадити благодійну діяльність.

Цілі благодійництва вказують на деякі історично та соціально сформовані пріоритетні напрями здійснення цієї діяльності. Водночас відкритий перелік сфер, у яких дозволяється провадження благодійної діяльності, відповідає загальнодозвільному принципу правового регулювання, що є базовим для приватних правовідносин. Крім цього, поява нових суспільних потреб, задоволення яких можливе, зокрема завдяки діяльності благодійників, не потребує обов'язкового негайного внесення змін до нормативно-правових актів.

Ключові слова: *благодійна діяльність, благодійні організації, , орган публічної адміністрації, організація, послуга, проект.*

Постановка проблеми. В умовах економічної нестабільності та реальних бойових дій на українській землі, благодійність постала тим масовим рухом, що зумів об'єднати українців. Основною причиною такого стану речей стала неспроможність держави повноцінно реалізувати функції соціального захисту та підтримки населення, не кажучи вже про розвиток пріоритетних суспільних напрямів. Тому, однією з ключових, а подекуди й вкрай необхідною, формою взаємодії між людьми заради впливу на вирішення актуальних соціальних проблем, слід вважати благодійність, яка є невід'ємною ознакою громадянського суспільства. З огляду на виключну роль благодійної діяльності як у теоретичному, так і в практичному аспектах, а також з метою ефективної організації та здійснення цього виду діяльності, при її дослідженні та ретельному аналізі вкрай важливо ретельно розібратися у базовій термінології.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання здійснення благодійництва та юридичного статусу благодійних установ ставали об'єктом наукових досліджень українських і закордонних дослідників, зокрема, на рівні кандидатських робіт: О. Ю. Літвіної, В. О. Чепурнова – юридичний статус благодійних організацій за законодавством України; О. О. Кожушко – адміністративно-правове регулювання заснування та роботи благодійних організацій в Україні; Р. А. Сербин – публічно-правове адміністрування благодійництва в Україні; В. О. Русских – адміністративно-правові підвалини діяльності благодійних організацій; І. В. Литвин – приватноправове регулювання благодійницької діяль-

© К. В. Головко, 2024

ності у країнах Європи. Для підтвердження викладених у дослідженні теоретичних положень автор базується на наукових здобутках українських та іноземних науковців, таких як В. Луць, Р. Шишка, В. Борисова, К. Кацюба, , О. Яворська, М. Галянтич, В. КочинО. Дзера, Р. Майданик, В. Коссак, О. Марченко, О. Ільченко, Х. Коновейчук, Р. Апресян, А. Кумарітова, Д. Лещенко, І. Жигалкін, В. Піддубна та інші.

Мета статті полягає в розкритті поняття та ознаки благодійної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. У Великій енциклопедії благодійність подається як надання матеріальної підтримки нужденним, як приватними особами, так і різними організаціями; її метою може бути заохочення та розвиток будь-яких суспільно важливих напрямків. Соціальна енциклопедія характеризує благодійність як всесвітній рух, що охоплює сукупність гуманітарних дій людини, організації, спільноти... В її основі – бажання проявити любов не лише до близьких, але й до незнайомців, надавати безоплатну матеріальну та фінансову допомогу тим, хто її потребує, та соціально незахищеним громадянам. Досліджуючи феномен благодійності, Петрова К. А. приходить до висновку, що це діяльність, яка передбачає добровільну, безкорисливу передачу коштів або матеріальних цінностей юридичними та фізичними особами тим, хто цього потребує [1, с. 550].

Серед правників також спостерігається розмаїття поглядів щодо визначення поняття благодійної діяльності. Наприклад, Буздуган Я. М. вважає, що благодійну діяльність можна розглядати як особливий вид соціальних відносин між юридичними та фізичними особами та державою при формуванні та використанні благодійних коштів, наданні матеріальної, організаційної допомоги, а також соціальних послуг для покращення реалізації конституційних прав громадян на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, культурний розвиток та забезпечення суспільного благополуччя загалом [5, с. 9]. З таким підходом до розуміння благодійності можна частково погодитись, адже він не обмежує благодійність лише матеріальною допомогою, не зводить її виключно до милосердя. Водночас, відносини, пов'язані з благодійною діяльністю, вважаються приватно-правовими, тому не можна погодитися з тим, що одним із суб'єктів такої діяльності завжди є держава. Окрім того, вважаємо не зовсім коректним визначення мети благодійної діяльності, запропонованої науковцем. Зазначаючи метою благодійності «покращення реалізації конкретних конституційних прав громадян», автор цього визначення, по-перше, звужує коло осіб, які можуть отримати допомогу, виключаючи іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб; по-друге, обмежує перелік прав, на покращення реалізації яких спрямовується благодійна діяльність.

На нашу думку, в цих джерелах є помилка, яка зводить благодійність виключно до матеріальної, фінансової допомоги. Такий підхід значно обмежує це поняття, не розкриваючи його повністю. Адже можна згадати багато прикладів благодійності, що виявляється у моральній підтримці або фізичній допомозі. Без сумніву, людина, яка допомагає літній людині перейти дорогу або донести сумку до будинку, також заслуговує на назву благодійника.

Серед науковців немає одностайності у розумінні поняття благодійності та її обов'язкових ознак. Одні дослідники ототожнюють терміни «благодійність» та «благодійництво», визначаючи їх як добровільну безкорисливу допомогу фізичних або юридичних осіб у вигляді матеріальної, фінансової, організаційної чи іншої допомоги [2, с. 86]. Інші описують благодійність як загальне поняття, що визначає різні види діяльності, мотивовані любов'ю до ближнього та прагненням допомогти людині, людству, світу, несучи добро [3, с. 53]. Ступак Ф. Я. визначає благодійність як гуманістичний заклик людини допомагати нужденним незалежно від їх національної, расової, соціальної чи релігійної приналежності [4, с. 176].

Вчений Русских В. описує благодійну діяльність як безкоштовну діяльність, спрямовану на забезпечення людей, які цього потребують, необхідними благами [7, с. 10]. Таке визначення дає широкий погляд на можливості благодійності. Забезпечення особи благами можна розглядати не лише як надання їй фінансової чи матеріальної допомоги. Благом може бути також послуга або результат виконаної роботи. З іншого боку, виникає питання щодо потенційних бенефіціарів благодійної допомоги. Описуючи їх як осіб, які потребують певних благ, автор не конкретизує це положення щодо суб'єкта, який визначає необхідність тієї чи іншої особи в отриманні блага. Очевидно, що потреба особи в забезпеченні її благом різними особами буде оцінюватися по-різному. Тобто, вона є категорією суб'єктивною і застосовується благодійниками на власний розсуд, що ставить під сумнів її включення до визначення благодійної діяльності.

Необхідність постійного внесення змін та численна критика положень вказаного акта стали підґрунтям для розробки та прийняття нового Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року (далі – Закон). Його метою було удосконалення законодавства України про благодійну діяльність шляхом визначення її правових та організаційних засад, створення сприятливих умов для утворення і діяльності благодійних організацій, захисту прав благодійників та набувачів благодійної допомоги.

Змін зазнала й сфера державної реєстрації юридичних осіб, до яких належать і благодійні організації. Так, у новій редакції було викладено Закон України від 15 травня 2003 року «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» (далі – Закон про держреєстрацію), що значно спростило порядок проведення державної реєстрації благодійних організацій [6].

Відповідно до визначення, яке міститься у п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону, благодійна діяльність – це добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення цілей, визначених цим Законом, що не передбачає отримання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара [6].

Цікавим є те, що визначення благодійної діяльності також наявне і в Законі України «Про Товариство Червоного Хреста в Україні», де зазначається, що добродійна, благодійна діяльність – це діяльність, пов'язана з наданням допомоги та підтримки тим, хто її потребує, виходячи із загальнолюдських принципів гуманності та взаємодопомоги, яка здійснюється виключно безкорисливо (без мети отримання прибутку чи іншої вигоди) [6].

Враховуючи системне тлумачення обох законів, вважаємо, що поняття благодійної діяльності у Законі є ширшим, ніж у Законі України «Про Товариство Червоного Хреста в Україні», враховуючи цілі, зазначені в цих законодавчих актах. Наприклад, благодійна діяльність Товариства Червоного Хреста особливо актуальна в умовах воєнного конфлікту та надзвичайних обставин. Натомість, цілі, зазначені у Законі, мають загальний характер та не стосуються окремих випадків. Водночас, вказівка в Законі України «Про Товариство Червоного Хреста в Україні» на тотожність добродійної та благодійної діяльності дозволяє уникнути багатьох наукових дискусій щодо розмежування цих понять.

Проте для уніфікації термінології у вітчизняному законодавстві, пропонуємо виключити з Закону України «Про Товариство Червоного Хреста в Україні» визначення благодійної діяльності. Це дозволить уникнути дублювання визначень одного і того ж поняття у різних актах [8, с. 75]. Крім того, включення визначення терміну «благодійна діяльність» до Закону України «Про Товариство Червоного Хреста в Україні» мало б сенс лише за наявності специфіки його значення у конкретних правовідносинах. Тоді як закріплена дефініція не акцентує увагу на особливостях такої діяльності саме Товариством Червоного Хреста в Україні. Це визначення надає розуміння загального терміну «благодійна діяльність», що за своєю суттю не відрізняється від того, яке міститься у Законі.

Із законодавчого визначення можна виділити наступні ознаки благодійної діяльності: 1) добровільність; 2) надання у формі особистої та/або майнової допомоги; 3) непідприємницький характер; 4) цільова спрямованість: благодійна діяльність направлена на досягнення цілей, передбачених у Законі, а саме: надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, визначених цим Законом (ч. 2 ст. 3 Закону), а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах.Розкриємо ознаку як непідприємницький характер благоднійнизх організацій.

Дану ознаку інтерпретують по-різному, зокрема: «безкорисливість», «безоплатність», «неприбутковість».

Конституційний суд України, провівши системний аналіз законів України, у своєму рішенні від 28 жовтня 2009 року № 28-рп/2009 зазначив: «благодійництво і благодійна діяльність мають єдину мету – надання благодійної допомоги. Різні форми благодійництва і благодійної діяльності, у тому числі благодійні внески та пожертви, характеризуються такими правовими ознаками**:** безкорисливість, що свідчить про надання допомоги на благо інших без будь-якої вигоди; добровільність – діяльність, яка здійснюється за власним волевиявленням та спонуканнями, що мають морально-етичне підґрунтя, без будь-якого примусу та втручання з боку інших осіб та суб'єктів владних повноважень; цільова спрямованість – наявність конкретної мети і надання допомоги тим, хто її потребує, в межах напрямів і порядку, визначених Законом» [9].

Тобто орган конституційної юрисдикції акцентує саме на безкорисливості як ознаці благодійної діяльності.

Наприклад, Марченко О. В. визначає таку рису благодійності як «безоплатність – це здійснення благодійної діяльності без зустрічної дії майнового характеру з боку отримувача благодійної допомоги» [10, с. 65]. З таким підходом важко погодитися, адже «благодійник» може вимагати від бенефіціара здійснення дії немайнового характеру взамін на отриману благодійну допомогу. Прикладом може бути проведення рекламної чи агітаційної кампанії на користь благодійника або ж виконання певних робіт чи надання послуг. Тому виділення такої ознаки, як безоплатність, суттєво звужує розуміння благодійної допомоги. Науковці підкреслюють, що, мабуть, найважливіша риса благодійності – це безоплатність. Суть цієї ознаки полягає в тому, що благодійник діє виключно з альтруїстичних мотивів, тобто не сподіваючись на будь-яку подяку від отримувача благодійної допомоги. Але, якщо детальніше досліджувати характеристику цієї риси благодійності та благодійної діяльності, слід зазначити, що сучасній українській благодійності притаманна відносна безкорисливість [11].

З погляду науковців, поняття благодійності може тлумачитися досить широко. Тобто благодійною діяльністю варто визнавати випадки отримання бенефіціарами благодійної допомоги не цілком безоплатно, а й на пільгових умовах [12; 13]. Наприклад, підприємство забезпечує певну категорію осіб протезами за значно зниженою ціною. Хоча законодавство деяких іноземних держав дозволяє надання благодійної допомоги на пільгових умовах, ми вважаємо, що введення подібної норми у вітчизняне законодавство призведе до непорозумінь [14]. Адже на практиці стане складно відрізнити, наприклад, передачу певного майна особі на пільгових умовах, як вид благодійності, від підприємницької діяльності. Як результат – це спричинить багато колізій та дискусій, зокрема з точки зору оподаткування відповідних операцій [15].

Висновки. Отже, на нашу думку, подане в Законі України тлумачення благодійної діяльності вичерпно та повністю пояснює суть цього визначення. До ознак благодійництва, з нашої точки зору, належить: 1) добровільність; 2) надання у вигляді особистої та/або майнової допомоги; 3) непідприємницький характер; 4) цільове спрямування. Водночас вважаємо за необхідне вдосконалити окремі положення Закону, що визначають цілі та сфери благодійної діяльності. Зокрема, пропонуємо зробити відкритим, невиключним перелік сфер, в яких дозволено провадити благодійну діяльність.

Мета благодійництва окреслює певні історичні та суспільні пріоритети в цій діяльності. Разом з тим, відкритий перелік сфер, в яких дозволено провадити благодійну діяльність, відповідає загальнодозвільному принципу правового регулювання, який є основоположним для приватних правовідносин. Більше того, виникнення нових суспільних потреб, задоволення яких можливе, зокрема завдяки зусиллям благодійників, не вимагає негайного внесення змін до нормативно-правових актів.

Список використаної літератури:

1. Петрова К. А. Термінологія у сфері благодійності в сучасній історіографії. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 2010. № 21. С. 542-553
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Ондрушек Д. Хрестоматия для некомерческих организаций. Братислава: Eterna Press, 2003. 347 с.
4. Ступак Ф. Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.): Монографія. К., 1998, 208 с.
5. Буздуган Я. М. Правова характеристика благодійності, благодійництва та благодійної діяльності. *Віче.* 2011. № 4. С. 7-10. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/viche_2011_4_4.pdf
6. Про Товариство Червоного Хреста України: Закон України від 28.11.2002 № 330-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 5. Ст. 47
7. Русских В. О. Адміністративно-правові засади діяльності благодійних організацій: автореф. дис. … канд. юр. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 20 с.
8. Шпуганич І. І. Благодійна діяльність за законодавством України: поняття та ознаки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 74-78.
9. Рішення Конституційного Суду України від 28.10.2009 № 28-рп/2009. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v028p710-09
10. Марченко О. В. Природа благодійної діяльності в Україні *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія: Юридичні науки.* № 4. Том 2. Херсон, 2013. С. 62-66. URL: http://www.lj.kherson.ua/pravo04/part_2/18.pdf
11. Легеза Є. О. Адміністративні процедури у сфері нерухомого майна: державна реєстрація речових прав та особливості реалізації

через електронні торги: Монографія. Дніпро: Видавничий дім «Гельветика», 2022.
12. Leheza, Yevhen; Filipenko, Tatiana; Sokolenko, Olha; Darahan, Valerii; Kucherenko, Oleksii. Ensuring human rights in Ukraine: problematic issues and ways of their solution in the social and legal sphere. *Cuestiones políticas*. 2020. Vol. 37 № 64 (enero-junio 2020). pp. 123-136. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10
13. Leheza, Yevhen; Shamara, Oleksandr; Chalavan, Viktor. Principios del poder judicial administrativo en Ucrania. *DIXI*, 2022. № 24(1), pp. 1-11. DOI: https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.08
14. Leheza, Yevhen; Yerko, Iryna; Kolomiichuk, Viacheslav; Lisniak, Mariia. International Legal And Administrative-Criminal Regulation Of Service Relations. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. 2022. Vol. 10 No. 1, pp. 49-60, DOI: https://doi.org/10.15408/jch.v10i1.25808
15. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*. 2022. № 40(75). pp. 221-231. https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14

Holovko K. V. The concept and characteristics of charitable activity in Ukraine

The concept and characteristics of charitable activity in Ukraine are considered. The interpretation of charitable activity presented in the Law of Ukraine comprehensively and fully explains the essence of this definition. The concept of charity can be interpreted quite differently. Therefore, charitable activity can be considered situations when beneficiaries receive assistance not completely free of charge, but on favorable terms. For example, an enterprise provides a certain group of people with prostheses at a significantly lower cost. Although the legislative acts of some foreign countries provide for the possibility of providing charitable support on preferential terms, in our opinion, introducing such a norm into domestic legislation will complicate the situation. After all, in practice it will be difficult to distinguish, for example, the provision of certain property to a person on preferential terms, as a manifestation of charity, and entrepreneurial activity. As a result, this will give rise to numerous contradictions and debates, especially from the point of view of taxation of the relevant operations.

The characteristics of charity, from our point of view, include: 1) voluntariness; 2) provision in the form of personal and/or property assistance; 3) non-entrepreneurial nature; 4) targeted direction. At the same time, we consider it necessary to improve certain provisions of the Law that define the goals and areas of charitable activity. In particular, we propose to make an open, non-exclusive list of areas in which charitable activity is permitted.

The goals of charity indicate some historically and socially formed priority areas for implementing this activity. At the same time, an open list of areas in which charitable activity is permitted corresponds to the general permissive principle of legal regulation, which is basic for private legal relations. In addition, the emergence of new social needs, the satisfaction of which is possible, in particular, thanks to the activities of benefactors, does not require mandatory immediate amendments to regulatory legal acts.

Key words: *charitable activity, charitable organizations, , public administration body, organization, service, project.*

УДК 342.7: 351.88
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.40

М. В. Музичук
аспірант
ВНЗ «Університет економіки і права «Крок»»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ ПАРАДИГМИ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

В статті проводиться аналіз зміни правових парадигм охорони і захисту осіб з інвалідністю в сучасному демократичному, правовому суспільстві.

Автором констатовано, що зростаюча свідомість суспільства щодо прав людини вимагає посиленої уваги до потреб людей з інвалідністю, забезпечення їхніх прав на рівні можливості у всіх сферах життя, що є основною вимогою правової реальності та соціального прогресу.

Доведено, що екологічні проблеми, демографічні зрушення, соціальні проблеми, віртуалізація простору, стрімке збільшення ментального навантаження спричиняє зростання кількості осіб з інвалідністю в усьому світі. Правовими та соціально-державними засобами необхідно забезпечити їм право на повноцінне життя в умовах інклюзивності соціальної реальності. Для цього необхідно узгодити національні стандарти та підходи до сучасних прогресивних еталонів.

Вказано, що технологічні зрушення та оновлена система буття визначає позитивні та деструктивні загрози для досліджуваної групи суб'єктів права, адже розвиток медицини, новітніх біотехнологій, штучного інтелекту в медичній сфері допомагає покращити життя багатьом особам з проблемами зі здоров'ям, поряд з цим дискримінація отримує нові додаткові обставини, оскільки особи з інвалідністю залишаються поза ринком праці, сферою освіти та відбувається значний розрив в доступу до прогресивних засобів.

Умотивовано, що інклюзивне суспільство, декларування гуманізму та рівності як принципів політичного та правового життя суспільства вимагає оновлення підходів щодо розуміння правового статусу осіб з інвалідністю, викоренення суспільного розуміння та юридичного тлумачення представників цієї групи як соціально-зубожілих суб'єктів права, які потребують допомоги, співчуття та соціальної підтримки. Рівність, повага, недискримінація та створення умов для належної реалізаціями людьми з інвалідністю своїх прав є визначним чинником новітньої правової парадигми.

Такий новий концептуальний підхід передбачає розуміння, що суспільство не надає досліджуваній групі певні привілеї, а створює гарантії для розуміння їх унікальності, затребуваності для суспільства та збереження їх цінності як представника людського роду та вагомої правової ідентичності.

Ключові слова: *особа з інвалідність, дискримінація, охорона здоров'я, соціальний захист, права людини, правова ідеологія, інклюзивність, демократична держава.*

Постановка проблеми. Правовий захист особи, можливість нею реалізації вільно своїх прав вказує на демократизм держави та відстоювання принципів гуманізму та верховенства права, особливо актуальним питанням є захист прав та свобод осіб, які належать до вразливої категорії. Серед них значну кількість осіб репрезентує така група як люди з інвалідністю.

Військові дії спричиняють різке зростання кількості людей з проблемами зі здоров'ям, в радикальному прояві вони отримують інвалідність, тому проблема особливо актуалізується на сучасному етапі розвитку національної правової системи. Реалізація права на життя, здоров'я та соціальний добробут належить до основних, найбільш затребуваних прав в державах, що декларують себе правовими, проте вагомо не тільки їх унормування на конституційному рівні, але й реалізація цих декларацій на рівні юридичної практики.

Екологічні проблеми, демографічні зрушення, соціальні проблеми, віртуалізація простору, стрімке збільшення ментального навантаження спричиняє зростання кількості осіб з інвалідністю в усьому світі. Правовими та соціально-державними засобами необхідно забезпечити їм право на повноцінне життя в умовах інклюзивності соціальної реально-

© М. В. Музичук, 2024

сті. Для цього необхідно узгодити національні стандарти та підходи до сучасних прогресивних еталонів. В цьому аспекті слід погодитися з І. Жаровською та Н. Ортинською, що «глобалізоване суспільство трансформує роль держави» [1, с.58], нині визначником її державної політики є саме людина як соціальна цінність суспільства.

Технологічні зрушення та оновлена система буття визначає позитивні та деструктивні загрози для досліджуваної групи суб'єктів права, адже розвиток медицини, новітніх біотехнологій, штучного інтелекту в медичній сфері допомагає покращити життя багатьом особам з проблемами зі здоров'ям, поряд з цим дискримінація отримує нові додаткові обставини, оскільки особи з інвалідністю залишаються поза ринком праці, сферою освіти та відбувається значний розрив в доступу до прогресивних засобів. Коли ще нещодавно активно обговорювалося питання інфраструктурної доступності, то ще повністю не впоравшись з цими викликами, з'являються додаткові зумовлені військовими загрозами та цифровим розривом.

Стан дослідження. Окремих питань дискримінації осіб з інвалідністю, у тому числі дітей з інвалідністю та літніх осіб у різних сферах суспільних відносин торкалися Н.М. Грень, І. М. Жаровська, Н. В. Ортинська, Р. Ю. Матяшовська, В. Ю. Колесник, М. Ю. Щирба та інші.

Проте питання має синергетичний характер, вимагає додаткової уваги в контексті комплексності аналізу та зміни правової ідеології суспільства.

Метою статті є проведення аналізу зміни правових парадигм охорони і захисту осіб з інвалідністю.

Виклад основних положень. Вагомою соціальною та правовою проблемою насьогодні виступає охорона та захист осіб з інвалідністю, враховуючи різке зростання їх кількості, що зумовлено військовими загрозами, невибірковою діяльністю країни-агресорки щодо цивільного населення, психологічно-ментальними проблемами стресовості соціуму та значним впливом забруднення навколишнього природнього середовища в умовах війни. Перед сучасною державою виступає суттєве завдання – охорона та захист осіб з інвалідністю, формування соціально-правового та політико-культурного життя з врахуванням інтересів цієї групи, потреб та заходів для реалізації ними своїх основних прав без дискримінації, ґрунтуючись на принципах рівності та протидії дискримінації.

Необхідною умовою побудови інклюзивного суспільства та загального добробуту є функціонування державного та муніципального апарату з врахуванням основних принципів ієрховенства права, серед яких такі елементи як рівність, недискримінація займають чільне місце. До згаданих елементів також слід віднести таку ідею як соціальну справедливість та відстоювання власного права на ідентичність будь-якого члена суспільства. Демократичність країни визначається у тому числі через можливість осіб з особливими потребами, у тому числі осіб з інвалідністю вести належний спосіб життя, захист іх прав та законних інтересів, існування та дієвість політичних та правових гарантій, рівне ставлення та рівні можливості.

Як вказують іноземні наковці концепції універсальних прав людини та її застосування повинно враховувати культуру і традиції місцевої держави, економічні фактори чи рівень добробуту громади, який можна призначити як

важливість особи, яка в кінцевому підсумку визначає якість дотримання прав людини в країні. Значить, може можна інтерпретувати як таку «чим вища якість добробуту в а країни, тим вище її здатність просувати захист прав людини» [2, с.540].

Вона охоплює ряд комплексних аспектів. Розглянемо їх детальніше.

Ключовим аспектом належної реалізації прав осіб з інвалідності є елемент забезпечення їм інфрастуктурних гарантій, що полягають у доступності середовища проживання та перебування, органів публічної влади, місцевого самоврядування, установ медичного, побутового, культурного середовища та інших інфрастуктурних потреб фізичного характеру. На сьогодні в Україні залишається вагома перепона такої доступності, оскільки будівлі та споруди, або не облаштовані спеціальними засобами (наприклад пандусами), або їх наявність є формальною (вони не відповідають технічним вимогам, що унеможливлює якісним користуванням такою інфраструктурою). Першочергово йде мова про первинні пристосування – ліфти, адаптовані вбиральні, зручності для осіб на інвалідних візках тощо. Брак відповідної інфраструктури унеможливлює їм самостійне пересування, отримання освіти та працевлаштування, що призводить до соціальної відчуженості та обмеження їхніх можливостей у суспільному житті.

Такі перешкоди не лише обмежують особисту свободу та самовираження, але і порушують їхні права на рівний доступ до усіх аспектів

життя, що є неприпустимим в рамках принципів прав людини та декларування гуманності як основної ціннісної аксіологеми демократичної держави. Розробка та впровадження політик та програм, спрямованих на створення доступного фізичного середовища для всіх, є критично важливою для забезпечення повноцінного життя людей з інвалідністю.

Також вагомим аспектом є надання доступних медичних та реабілітаційних послуг для людей з інвалідністю, що виступає ключовою складовою забезпечення їхнього фізичного та психологічного благополуччя. Такі послуги повинні включати в себе широкий спектр дій, спрямованих на діагностику, лікування та реабілітацію осіб з різними видами інвалідності.

Держава повинна не тільки гарантувати наявність таких послуг, але й важливо, щоб вони були доступні для людей з інвалідністю без будь-яких обмежень, включаючи фізичний доступ до медичних установ, а також можливість отримання інформації та консультацій у форматах, придатних для їхніх потреб. Економічна складова тут також відіграє вагому роль.

Окрім медичних послуг слід також в систему захисту та охорони здоров'я осіб з інвалідністю обов'язково ще й реабілітаційні послуги, котрі спрямовані на відновлення та покращення функцій та можливостей людей з інвалідністю. Це може включати фізичну терапію, реабілітацію після травм або операцій, психологічну підтримку, навчання навичкам самообслуговування та інші методи та процедури. Реабілітація має на меті покращення якості життя осіб з інвалідністю, допомогу їм у поверненні до нормального життя та незалежності в щоденних справах.

Забезпечення доступності цих послуг передбачає не лише наявність відповідного медичного персоналу та обладнання, але і урахування потреб та обмежень людей з інвалідністю при наданні цих послуг.

Захист прав інвалідності включає потребу інклюзивного середовища, де їм забезпечено можливість життя як повноцінного члена суспільства. З цього приводу Руелінь Сан вірно зауважує, що уряд видав багато законів для захисту людей з обмеженими можливостями, проте дискримінація все ще існує» [3]

Забезпечення доступу до освіти, навчання та професійної підготовки для людей з інвалідністю є необхідною умовою для їхнього розвитку, самореалізації та включення в суспільство. Кожна людина має право на отримання якісної освіти, незалежно від своїх фізичних, розумових чи психічних можливостей. З цією метою необхідно забезпечувати доступність освітніх закладів, а також розробляти та впроваджувати спеціалізовані програми та методики навчання, які враховують потреби та можливості людей з інвалідністю.

Крім того, забезпечення права на працю та захист від дискримінації на робочому місці є важливим аспектом соціальної та трудової інтеграції людей з інвалідністю, що в свою чергу означає створення сприятливих умов для працевлаштування, а також забезпечення рівних можливостей для розвитку кар'єри та професійного зростання. Важливо забезпечити доступність робочих місць та робочого середовища, а також надати підтримку та адаптацію для людей з інвалідністю на робочому місці.

Загалом, забезпечення доступу до освіти та праці для людей з інвалідністю сприяє їхньому соціальному і економічному розвитку, а також сприяє будівництву більш інклюзивного суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал і приносити користь суспільству.

І наостанок, соціальні програми охорони і захисту, що репрезентовані з боку держави мають бути ефективними й дієвими. Іноземні науковці доводять їх вагомість, мотивуючи, що соціальний захист є важливою умовою соціального та економічного розвитку для всіх, але особливо для тих, хто живе в бідності та соціальної ізоляції. Програми соціального захисту можуть відігравати вирішальну роль у пом'якшенні та запобіганні бідності та вразливості для забезпечення добробуту людей. Вони також можуть підвищити продуктивність, працевлаштування та економічний розвиток людей, створюючи для них кращі можливості отримання доходу. Крім того, соціальний захист може сприяти соціальній інтеграції та участі шляхом забезпечення ефективного доступу до їжі, медичної допомоги, освіти та допоміжних послуг. Таким чином, добре розроблені програми соціального захисту мають потенціал безпосередньо покращити реалізацію прав людей з інвалідністю [4].

Однак звернемо увагу на зміну сучасного концепту охорони та захисту осіб з інвалідністю. Нині необхідно відійти від сприйняття осіб з інвалідністю як осіб які потребують соціальної підтримки, до рівного ставлення до них як до кожного члена суспільства. З цього приводу науковці відзначають, що «правоздатність повинна визнаватися притаманною всім людям, і тому нездатність приймати рішення не повинна припускатися на основі когнітивної та/або комунікативної нездатності особи» [5].

Особливі права та гарантії сприймалися донедавна, як певні «послуги» з боку держави та суспільства, проте ідеологія недискримінації змінює цей підхід: «особливі права не є привілеями, але вони надаються для того, щоб люди

з обмеженими можливостями могли зберегти свою унікальну ідентичність, особливості та традиції» [6].

13 грудня 2006 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Конвенцію про права людей з інвалідністю та Факультативний протокол до неї. Цей міжнародний акт був першою угодою про права людини, ухваленою в двадцять першому столітті. Конвенція втілює зміну парадигми від реагування соціального забезпечення на інвалідність до такої, яка міцно закріплена в правах людини. Стаття 12 Конвенції, можливо, є найяскравішим прикладом цієї зміни парадигми. Стаття 12 вимагає від держав, які підписали Конвенцію, визнати, що правоздатність є універсальною структурою, і що люди з інвалідністю користуються правоздатністю нарівні з іншими. Крім того, він зобов'язує країни-підписанти розробити відповідні механізми для підтримки осіб у здійсненні цієї правоздатності. Конвенція заохочує допоміжне прийняття рішень (замість заміннного прийняття рішень) як один із таких механізмів [7].

Вказане стосується і самого підходу до інвалідності. Теорія критичної інвалідності наголошує на відході від терапії, яка має на меті «вилікувати» інвалідність, критикуючи довіру до професійних суджень щодо відповідної терапії для людей з обмеженими можливостями та натомість вимагає, щоб люди з обмеженими можливостями самі контролювали свою власну терапію – включаючи те, щоб ця терапія була або лікувальною, або мала іншу мету, наприклад, руйнування соціальних зв'язків чи бар'єрів. Такий наголос на автономії вимагає поваги до правоздатності особи, яка включає право особи приймати рішення щодо терапевтичного лікування [8].

Висновок. Інклюзивне суспільство, декларування гуманізму та рівності як принципів політичного та правового життя суспільства вимагає оновлення підходів щодо розуміння правового статусу осіб з інвалідністю, викоренення суспільного розуміння та юридичного тлумачення представників цієї групи як соціально-зубожілих суб'єктів права, які потребують допомоги, співчуття та соціальної підтримки. Рівність, повага, недискримінація та створення умов для належної реалізаціями людьми з інвалідністю своїх прав є визначним чинником новітньої правової парадигми.

Такий новий концептуальний підхід передбачає розуміння, що суспільство не надає досліджуваній групі певні привілеї, а створює гарантії для розуміння їх унікальності, затребуваності для суспільства та збереження їх цінності як представника людського роду та вагомої правової ідентичності.

Конвенція про права людей з інвалідністю відображає цей перехід, закріплюючи правоздатність як універсальну структуру і вимагаючи від держав розробки механізмів підтримки осіб у здійсненні цієї правоздатності. Такий підхід підкреслює необхідність поваги до самостійності та правоздатності особи з інвалідністю, що є ключовим аспектом в підтримці їхньої гідності та участі у суспільстві.

Список використаної літератури:

1. Жаровська І., Ортинська Н. Інформаційна війна як сучасне глобалізаційне явище. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2020. Т. 7, № 2. С. 56-61 С. 58
2. Malik F., Abduladjid S., Mangku D. G. S. and all Legal Protection for People with Disabilities in the Perspective of Human Rights in Indonesia. *International Journal of Criminology and Sociology*, 2021, Vol.10, P.538-547
3. Sun R. Discrimination Against Persons with Disabilities in Life and Work. 6th international conference on informatization in education, management and business. 2024. vol. 27 DOI: https://doi.org/10.54097/at3q8e69
4. Devandas Aguilar C. Social protection and persons with disabilities. *International Social Security Review* 2017. Vol. 70, Is. 4. Special Issue:The human right to social security. P. 45-65 https://doi.org/10.1111/issr.12152
5. Watson J., Anderson J., Wilson E., Anderson K. L. The impact of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) on Victorian guardianship practice, Disability and Rehabilitation, 2022. Vol. 44:12 P. 2806-2814, DOI: 10.1080/0963828 8.2020.1836680
6. Rantau Itasari E. Equality and non discrimination principles in providing rights with disabilities. *Jurnal Komunikasi Hukum* 2020 Vol. 6(2) P. 534–541. https://doi.org/10.23887/jkh.v6i2.28101
7. Конвенція про права осіб з інвалідністю : міжнародний документ ООН від 13.12.2006 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
8. Arstein-Kerslake A., Black J. Right to legal capacity in therapeutic jurisprudence: Insights from critical disability theory and the convention on the rights of persons with disabilities. International Journal of Law and Psychiatry. 2020. Vol. 68, 101535

Muzychuk M. V. Transformation of the legal paradigm of protection and protection of the rights of persons with disabilities

The article analyzes the change in legal paradigms of protection and protection of persons with disabilities in a modern democratic, legal society.

The author states that the growing awareness of society regarding human rights requires increased attention to the needs of people with disabilities, ensuring their rights to equal opportunities in all spheres of life, which is the main requirement of legal reality and social progress.

It is proven that environmental problems, demographic changes, social problems, virtualization of space, a rapid increase in mental workload cause an increase in the number of persons with disabilities around the world. It is necessary to ensure their right to a full life in conditions of inclusive social reality by legal and social-state means. To do this, it is necessary to harmonize national standards and approaches to modern progressive standards.

It is indicated that technological advances and the updated system of existence determine positive and destructive threats for the studied group of legal subjects, because the development of medicine, the latest biotechnologies, artificial intelligence in the medical field helps to improve the lives of many people with health problems, along with this discrimination receives new additional circumstances, since people with disabilities remain outside the labor market, the sphere of education and there is a significant gap in access to progressive means.

It is motivated that an inclusive society, the declaration of humanism and equality as principles of political and legal life of society requires updating approaches to understanding the legal status of people with disabilities, the eradication of public understanding and legal interpretation of representatives of this group as socially impoverished legal subjects who need help, compassion and social support. Equality, respect, non-discrimination and the creation of conditions for the proper implementation of their rights by people with disabilities are a significant factor in the new legal paradigm.

This new conceptual approach assumes the understanding that society does not grant the studied group certain privileges, but creates guarantees for understanding their uniqueness, demand for society, and preserving their value as a representative of the human race and a significant legal identity.

Key words: *disabled person, discrimination, health care, social protection, human rights, legal ideology, inclusiveness, democratic state.*

УДК 347.44:346.26:005.591.6(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.41

Д. О. Розумейко
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-8206-1031

СПЕЦИФІКА ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАРТАПІВ У СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Актуальність дослідження. Стартапи є ключовими рушіями інноваційного розвитку, однак в Україні їх правове регулювання залишається недостатньо розвиненим, що створює юридичну невизначеність та ризики для учасників. Відсутність спеціалізованих норм та невідповідність загальних цивільно-правових конструкцій особливостям інноваційних підприємств спричиняє потребу в удосконаленні договірного регулювання діяльності стартапів.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз договірних відносин у стартапах та сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення їх правового регулювання, адаптуючи цивільно-правові механізми до потреб інноваційного підприємництва.

Методи дослідження. Використано методи системного та порівняльного аналізу, що дозволило визначити специфіку договірних конструкцій стартапів, дослідити їх практичне застосування та проблемні аспекти в межах української юрисдикції. Додатково застосовувалися методи юридичного моделювання для формулювання пропозицій щодо законодавчих змін.

Результати дослідження. Встановлено, що договірне регулювання стартапів охоплює низку специфічних угод, зокрема корпоративні договори між засновниками, конвертовані позики, SAFE-договори, договори щодо інтелектуальної власності, а також угоди про конфіденційність та неконкуренцію. Виявлено, що існуюче українське законодавство недостатньо враховує потреби стартапів, що ускладнює укладення й виконання таких договорів.

Висновки. Доведено необхідність розроблення спеціалізованих норм цивільного законодавства, які б закріплювали поняття «стартап», спрощували реєстраційні процедури та чітко врегульовували венчурні інструменти (конвертовані позики, опціони, SAFE-угоди). Запропоновано конкретні рекомендації щодо нормативного закріплення презумпції належності інтелектуальної власності стартапу та створення типових договірних конструкцій, що забезпечить баланс інтересів усіх учасників стартап-екосистеми й сприятиме розвитку інноваційного підприємництва в Україні.

Ключові слова: *стартап, договірне регулювання, конвертована позика, венчурні інструменти, інтелектуальна власність, корпоративний договір, SAFE-договір.*

Постановка проблеми. Стартапи як інноваційні проєкти відіграють роль каталізатора технологічного прогресу, однак їх правове середовище характеризується високим рівнем невизначеності та ризику. На відміну від традиційних підприємств, для яких існують усталені правові підходи, стартап-компанії часто не вписуються у типові рамки законодавства. В Україні досі відсутній спеціальний комплекс правових норм, присвячений регулюванню стартапів, тому правовий статус таких компаній фактично визначається загальними положеннями, розробленими для інших сфер діяльності. Іншими словами, договірні відносини стають основним інструментом формування правового статусу стартапу, оскільки саме в договорах засновники і учасники визначають свої права, обов'язки та механізми взаємодії. Такий підхід узгоджується з принципом свободи договору, закріпленим у ст. 627 Цивільного кодексу України [1], що надає сторонам право самостійно визначати зміст і характер своїх взаємин з урахуванням специфіки інноваційної діяльності.

Найсуттєвіший виклик полягає у належному договірному врегулюванні внутрішніх та інвестиційних відносин стартапу за відсутності спеціальних імперативних норм: інноваційна природа таких проєктів обумовлює швидку трансформацію бізнес-моделі, ротацію інвесторів і постійне виникнення нових об'єктів інтелектуальної власності, що робить непридатними типові «статичні» контракти традиційного під-

© Д. О. Розумейко, 2024

приємництва. Отже, необхідні адаптивні умови (конвертаційні механізми, ревізія оцінки, антидилюційні та опціонні застереження), здатні оперативно коригувати істотні положення угод без порушення публічного порядку й імперативних приписів, забезпечуючи водночас юридичну визначеність і паритетний захист прав засновників, працівників та інвесторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання стартапів останнім часом привертає увагу науковців та практиків. Зокрема, українські дослідники акцентують на відсутності належного законодавчого визначення поняття «стартап» і прогалин у нормативній базі.

К. О. Бояринова та К. О. Копішинська проаналізували правові критерії визначення стартапу та звернули увагу на фрагментарність чинного регулювання. Автори наголошують, що наразі стартапи вимушені вписуватися в рамки загальних організаційно-правових форм, що не завжди враховує інноваційну специфіку їх діяльності [2].

Інший напрям досліджень зосереджено на окремих аспектах договірних відносин в сфері технологій. Так, К. Г. Попович досліджував специфіку договірних конструкцій в ІТ-сфері, підкреслюючи необхідність особливого правового регулювання договорів, пов'язаних з розробкою програмного забезпечення та передачі прав інтелектуальної власності [3].

Окремо слід відзначити роботи, присвячені захисту прав інтелектуальної власності в стартапах. Зокрема, у своїх роботах С. О. Пермінова та В. Є. Чухліб висвітлили важливість формування стратегії управління інтелектуальною власністю для стартапів. Вони вказують, що без чіткого договору щодо належності результатів творчої діяльності стартап ризикує втратити контроль над своїми розробками, що підтверджує практику частих спорів навколо авторських прав та ноу-хау у стартап-командах [4].

Дослідження також проводяться у сфері венчурного фінансування стартапів. К. О. Рапута аналізувала механізми венчурного інвестування в Україні, вказуючи на необхідність вдосконалення правових інструментів залучення інвестицій та впровадження опціонних програм для співробітників. Її висновки узгоджуються з думкою інших авторів про те, що відсутність спеціалізованих правових норм змушує стартапи і інвесторів спиратися на власну договірну творчість або запозичувати іноземний досвід, що не завжди узгоджується з українським законодавством [5].

Таким чином, наукові публікації висвітлили окремі аспекти проблематики: загальне законодавче невизначення статусу стартапів, особливості договірних інструментів у сфері ІТ, питання інтелектуальної власності та венчурного інвестування. Водночас комплексний аналіз саме договірних відносин у стартапі як цілісної системи правових взаємозв'язків потребує подальшої уваги. Попри наявність напрацювань, досі не повною мірою розкрито, як різні види договорів взаємодіють у структурі стартапу та які специфічні виклики виникають при їх укладанні і виконанні в українських реаліях.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Договірне оформлення стартап-діяльності залишається проблематичним, оскільки національне законодавство не передбачає ані спеціальної організаційно-правової форми, ані окремих диспозитивних норм щодо «стартап-договорів». Засновники змушені користуватися моделями ФОП чи ТОВ, які не відповідають потребам швидкозростаючого інноваційного бізнесу, що зумовлює правову невизначеність, насамперед у сфері розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Відповідно до ст. 429 ЦК України виключні права на об'єкт, створений у межах трудових відносин або за замовленням, залишаються за творцем, якщо інше не встановлено договором [1]; отже, за відсутності письмового відступлення прав ключові активи можуть перебувати поза титулом юридичної особи, що суттєво підвищує ризик для потенційних інвесторів. Крім того, чинна договірна конструкція не забезпечує належних гарантій вкладникам капіталу: механізми привілейованих акцій, конвертованих позик (convertible notes, SAFE), антидилюційних застережень або опціонів не врегульовані імперативно, а отже їх правова сила залежить від розсуду суду й може бути поставлена під сумнів. Судова практика демонструє, що ретельне договірне структурування (наприклад, ліцензійних угод) здатне захистити інтереси сторін, проте відсутність нормативних орієнтирів змушує суди застосовувати аналогію закону, що не забезпечує передбачуваності. Таким чином, існує комплекс невирішених питань: від легальної дефініції «стартапу» й запровадження спрощеної реєстраційної процедури до кодифікації венчурних інструментів та закріплення презумпції належності ІВ стартап-компанії. Усунення цих прогалин потребує нормативних змін, спрямованих на уніфікацію інвестиційних договорів, встановлення типових

опціонних і SAFE-положень, а також удосконалення режиму охорони нематеріальних активів, що разом забезпечить баланс інтересів інноваторів і капіталодавців та підвищить інвестиційну привабливість національної юрисдикції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є комплексний аналіз договірних відносин у стартапі та вироблення підходів до їх правового впорядкування на основі чинного законодавства України. Відповідно до поставленої мети, основні завдання дослідження включають:

1. Визначення ключових видів договорів, що укладаються у стартап-проєктах, та з'ясування їх ролі в формуванні правового статусу стартапу;

2. Аналіз особливостей укладання та виконання цих договорів у стартап-середовищі, тобто дослідження специфічних умов та застережень, які застосовуються у стартапах, а також проблем, що виникають при реалізації таких умов в українській юрисдикції;

3. Виявлення сучасних проблем договірного регулювання стартапів та напрямів їх вирішення, а саме сформулювати пропозиції щодо адаптації цивільно-правових механізмів до потреб інноваційного підприємництва, аби забезпечити баланс інтересів засновників, інвесторів і інших стейкхолдерів стартапу.

Досягнення поставленої мети дозволить отримати цілісне уявлення про договірну модель функціонування стартап-компаній та сформувати рекомендації для підвищення ефективності правового регулювання їх діяльності. Зважаючи на відсутність спеціального законодавства про стартапи, такі рекомендації мають особливу практичну цінність, адже можуть бути використані учасниками стартап-екосистеми при укладанні договорів та законодавцем – при розробці нормативних актів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Договірна база стартапу охоплює цілу низку угод, які в сукупності формують правовий каркас проекту. Кожен з таких договорів регулює окремий сегмент відносин, а разом вони забезпечують комплексну систему правових гарантій для всіх учасників. Основні види договорів у діяльності стартапу можна умовно поділити на декілька категорій:

– Корпоративні договори між засновниками. На початковій стадії засновники стартапу укладають установчий (засновницький) договір – внутрішній правочин, яким визначають розмір первісних внесків, пропорцію корпоративних прав, алгоритм управління, порядок розподілу прибутку й механізми exit/lock-up, а також домовляються про титул на нематеріальні активи та умови залучення подальших інвестицій [6]. На відміну від статуту, що після державної реєстрації набуває статусу публічного установчого акта, засновницький договір зберігає конфіденційний характер і не підлягає обов'язковому розкриттю, що дозволяє гнучко врегулювати нетипові питання (зокрема, повернення внесків або відповідальність сторін у разі нестворення юридичної особи). Після реєстрації компанії він виконує допоміжну функцію, але на початковій фазі слугує головною «дорожньою картою» взаємодії фаундерів.

– Угоди між учасниками (shareholders' agreements). Після державної реєстрації стартапу у формі ТОВ чи, рідше, АТ взаємини співучасників деталізуються корпоративним договором (shareholders'/participants' agreement), у якому фіксуються диспозитивні умови щодо реалізації корпоративних прав: порядок голосування й ухвалення значущих рішень, переважне право купівлі (right of first refusal), договірні механізми tag-along та drag-along, антидилюційні та deadlock-застереження, а також правила розподілу прибутку й виходу інвесторів; такий договір, укладений на підставі принципу свободи договору, забезпечує гнучку корпоративну архітектуру, мінімізує конфлікти між фаундерами й захищає інтереси венчурних інвесторів у разі зміни структури власності [7].

– Договори з інвесторами (інвестиційні угоди). Фінансування стартапу здійснюється шляхом укладення з інвесторами інвестиційних договорів, за якими капітал надається в обмін на корпоративні права, із закріпленням захисних положень. На ранніх раундах застосовується конвертована позика – змішаний правочин, що поєднує позику та опціон: кредитні кошти надаються під умову їх автоматичної чи факультативної конверсії у частку (акції) при наступному раунді фінансування, M&A або досягненні KPI [8]. Специфіка конвертованої позики прямо не врегульована, однак зважаючи на свободу договору, стороні мають можливість визначати порядок і мультиплікатор конверсії, обов'язковість переходу боргу в капітал та пріоритетні права інвестора у випадку дефолту, що забезпечує договірну гнучкість без порушення імперативних норм.

Також слід згадати про інвестиційний інструмент SAFE (Simple Agreement for Future Equity), який являє собою договір про майбутнє набуття корпоративних прав: інвестор, сплативши вклад,

набуває контингентне право конвертувати його у частку (акції) стартапу після настання тригерної події – чергового раунду фінансування, M&A чи ліквідації – за попередньо визначеними параметрами (valuation cap, discount) [9]. У національному праві SAFE не кодифікований, тому укладається з посиланням на ст.ст. 6 і 628 ЦК України [1]; сторони повинні детально врегулювати умови конверсії, строк дії та пріоритет погашення, аби забезпечити юридичну визначеність. Додатковим захисним механізмом виступають антидилюційні застереження, які, шляхом перерахунку ціни емісії або додаткової емісії на користь раннього інвестора, убезпечують його частку від розмиття під час down-round. Хоча імперативної норми про антидилюцію немає, такі положення є чинними, якщо не суперечать публічному порядку та законодавству. Таким чином, SAFE-угоди й антидилюційні клаузули інтегрують у внутрішню правову систему венчурні конструкції, слугуючи основним інструментом договірної легалізації відносин між стартапом та фінансовим інвестором.

– Договори, пов'язані з інтелектуальною власністю. Оскільки основним активом стартапу виступають об'єкти інтелектуальної власності, угоди про їх охорону та відчуження формують фундаментальний блок договірних правочинів такого суб'єкта.

Договір про розробку програмного забезпечення є типовим для IT-стартапів, який детально фіксує обсяг робіт, календарні етапи, розмір винагороди та, головне, умову про відчуження виключних майнових прав на програмний код замовникові [10]; за відсутності такого застереження, відповідно до ст. 429 і 440 ЦК України, авторські права залишаються у розробника [1]. Угода зазвичай містить гарантію оригінальності ПЗ, відсутності порушення прав третіх осіб та обов'язок передати вихідний код і технічну документацію, що забезпечує стартапу повний титул на продукт і можливість його подальшої комерціалізації.

Ліцензійні договори є ще одним важливим інструментом, особливо для стартапів, що працюють з програмними платформами, контентом чи іншими об'єктами авторського права. Ліцензійний договір, укладений між стартапом-ліцензіаром та ліцензіатом, надає останньому обмежене, відплатне й невиключне (або виключне) право користування об'єктом інтелектуальної власності стартапу в межах погоджених параметрів (предмет, територія, строк, способи використання, роялті), дозволяючи монетизувати технологію без відчуження права власності [11];

Для захисту ноу-хау, комерційних планів та інших конфіденційних відомостей стартапи укладають договори про нерозголошення інформації (NDA), які зобов'язують контрагентів (працівників, консультантів, партнерів) дотримуватися конфіденційності, конкретизують перелік захищених відомостей, строк дії обмежень і відповідальність за їх порушення, виходячи з положень ст.505 Цивільного кодексу України [1; 12]. Додатково використовуються договори про неконкуренцію (Non-Compete Agreements), які обмежують можливість ключових працівників чи партнерів створювати конкурентні проєкти або працювати з конкурентами, хоча прямого законодавчого регулювання таких угод в Україні немає [12]. Попри складнощі практичного застосування, ці договірні конструкції слугують важливим юридичним механізмом превентивного захисту інтелектуальних активів стартапу.

– Трудові договори та угоди зі стейкхолдерами. Хоча на початкових етапах стартапи функціонують у складі обмеженого кола засновників, з розвитком проєкту виникає потреба укладення додаткових правочинів, зокрема трудових договорів (у тому числі гіг-контрактів у межах спеціального режиму «Дія City» [13]), договорів із зовнішніми підрядниками, постачальниками та кінцевими споживачами. Трудові угоди з ключовими працівниками можуть включати положення про опціони, бонуси, режим конфіденційності й передачу прав інтелектуальної власності; договори із замовниками часто містять нетипові умови, пов'язані з фазою тестування продукту [14]. Незважаючи на використання стандартних договірних моделей, специфіка стартап-діяльності зумовлює необхідність адаптивних умов, що сприятиме юридичній визначеності, оптимізації податкового навантаження й формуванню позитивної ділової репутації молодої компанії.

Динамічність розвитку стартапів, їх ресурсні обмеження, швидка зміна структури й залучення різних категорій стейкхолдерів (інвесторів, консультантів, клієнтів) нерідко призводять до недостатньої уваги до формальних аспектів укладення та виконання договорів. Однак юридична практика свідчить, що ігнорування належної договірної дисципліни може створювати серйозні правові ризики та ускладнення, особливо на етапі масштабування стартапу або в разі виникнення спорів між сторонами.

Стартапам притаманна потреба у гнучких договірних умовах, які дозволяють сторонам заздалегідь передбачити можливість зміни

істотних положень угоди в майбутньому. У договорах включають положення про те, що істотні умови можуть змінюватися за згодою сторін [9]. Використання таких конструкцій відповідає принципу свободи договору за цивільним законодавством України, однак передбачає обов'язкове визначення чіткого механізму реалізації відповідних прав (шляхом укладення додаткових угод чи односторонніх повідомлень), що стимулює добросовісну поведінку сторін та адаптивність стартапу до змінних умов ринку.

Також слід зазначити, що стартапи часто працюють в умовах дефіциту часу, що зумовлює використання попередніх договорів, передбачених ст. 635 ЦК України [1], меморандумів про взаєморозуміння або угод про наміри, у яких сторони фіксують ключові параметри майбутнього співробітництва (оцінку бізнесу, обсяг інвестицій, частку інвестора тощо) з подальшою деталізацією в основному договорі. Важливо пам'ятати, що попередній договір породжує зобов'язання укласти основний договір у майбутньому на узгоджених умовах, тоді як меморандуми чи Term Sheets зазвичай мають лише часткову або зовсім не мають юридичної сили, якщо це прямо не визначено у їхньому змісті.

Виконання договірних зобов'язань та врегулювання спорів у стартапах мають певні особливості через обмеженість адміністративних ресурсів і бажання уникнути тривалих судових процесів. Молоді компанії віддають перевагу переговорам або альтернативним процедурам, таким як медіація чи арбітраж, часто закріплюючи відповідні положення безпосередньо в договорах як обов'язковий досудовий етап або виключний спосіб вирішення спорів. Це зумовлено потребою в оперативності, конфіденційності та залученні експертів з відповідною технологічною компетенцією. Крім того, стартапи нерідко укладають угоди з іноземними контрагентами або залучають капітал із закордонних юрисдикцій, що призводить до застосування іноземного права та іноземних судових чи арбітражних інстанцій. Водночас стартапи, які провадять діяльність в Україні, повинні враховувати імперативні положення українського законодавства, особливо щодо захисту прав інтелектуальної власності, валютного регулювання та оподаткування, ретельно оформлюючи передачу прав, акти приймання-передачі та фінансові транзакції. Виконання таких вимог забезпечує правову стабільність стартапу та мінімізує ризик юридичних санкцій і втрат.

Проведений аналіз засвідчує, що договірні конструкції є фундаментальною складовою правового регулювання стартап-діяльності, однак низка проблем суттєво ускладнює їх ефективне застосування на практиці. Основними недоліками є невідповідність класичних організаційно-правових форм специфічним вимогам інноваційного бізнесу, нормативна неврегульованість режиму прав інтелектуальної власності, створеної стартапами, відсутність спеціалізованих правових інструментів захисту інвесторів та управління ризиками у випадку невдалого розвитку стартапу, а також труднощі із застосуванням нестандартних договірних механізмів у вітчизняній судовій практиці.

Одним із ефективних правових механізмів мінімізації вказаних проблем є системна організація договірних відносин у кожному окремому стартапі. Засновникам необхідно розглядати договірну діяльність як стратегічний аспект, спрямований на створення комплексного пакету узгоджених між собою правочинів, які охоплюватимуть ключові сфери діяльності проєкту. Такий пакет має включати установчі документи та корпоративні договори учасників, інвестиційні угоди, трудові та підрядні контракти із розробниками, які містять положення щодо передачі майнових прав інтелектуальної власності, договори про конфіденційність із третіми особами, а також сервісні й ліцензійні угоди з клієнтами та партнерами. Лише за наявності такої комплексної та внутрішньо узгодженої договірної структури стартап здатний забезпечити правову визначеність та належний захист власних інтересів у динамічних умовах ринку.

З іншого боку, багато питань виходять за межі можливостей окремого стартапу і потребують змін на рівні державної політики та законодавства. Досвід іноземних юрисдикцій свідчить, що ринок стартапів може функціонувати й без спеціального регулювання, проте наявність сприятливого правового середовища значно спрощує залучення інвестицій, зменшує юридичні ризики та створює прогнозовану базу для всіх учасників [15]. В Україні перші кроки у цьому напрямі вже здійснюються. Зокрема, впроваджено спеціальний режим «Дія City», який, серед іншого, легалізував гіг-контракти та особливі умови оподаткування для IT-компаній, що може бути корисним для стартапів [14]. Також анонсовано податкові стимули для венчурного фінансування і опціонних програм.

Доцільно законодавчо закріпити визначення «стартапу» як окремої категорії суб'єкта

господарювання, що дозволить чіткіше окреслити межі застосування спеціальних режимів і пільг. Важливо також внести зміни до Цивільного кодексу України, доповнивши його положеннями про інноваційні договори та венчурні інструменти – зокрема, врегулювати на законодавчому рівні питання опціонів, конвертованих позик, договорів типу SAFE, ліцензій в цифровій сфері тощо. Крім того, варто уніфікувати правовий статус основних венчурних інструментів: наприклад, передбачити спеціальні норми про акціонерні угоди в товариствах з обмеженою відповідальністю, про договори про неконкуренцію та нерозголошення, про привілейовані частки/акції стартапів. Такий комплекс заходів суттєво знизить рівень правової невизначеності та підвищить довіру між засновниками, інвесторами і партнерами, оскільки всі гратимуть за зрозумілими правилами.

Висновки. Проведений у статті аналіз свідчить про ключову роль договірного регулювання у визначенні правового статусу стартапів, що зумовлено відсутністю в Україні спеціального законодавства для інноваційних підприємств. Встановлено, що існуючі організаційно-правові форми (зокрема, ФОП, ТОВ та АТ) та загальні положення цивільного законодавства не відповідають специфічним потребам стартапів, які характеризуються динамічністю, високим ризиком та інтенсивним використанням інтелектуальної власності.

У статті акцентується увага на ключових договірних конструкціях, які необхідні для ефективного функціонування стартапу, серед яких корпоративні договори між засновниками, інвестиційні угоди (зокрема, конвертовані позики та SAFE-договори), договори, пов'язані з інтелектуальною власністю (ліцензійні договори, договори про передачу прав на програмне забезпечення), а також угоди про конфіденційність та неконкуренцію. Акцентована увага на важливості належного договірного оформлення відносин для уникнення конфліктів та забезпечення захисту інтересів усіх учасників стартап-екосистеми.

Окрім договірної практики, запропоновано шляхи вдосконалення цивільного законодавства, зокрема, легальне закріплення поняття «стартап», введення спеціальних норм про венчурні інструменти (опціони, конвертовані позики, антидилюційні застереження), створення спрощеної процедури реєстрації та уточнення режиму інтелектуальної власності.

Зазначено, що усунення нормативних прогалин та запровадження спеціалізованих договірних механізмів забезпечить баланс інтересів засновників, інвесторів і партнерів, сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості української юрисдикції, а також сприятиме сталому розвитку інноваційного підприємництва в Україні.

Список використаної літератури:

1. Цивільний Кодекс України : Верховна Рада України від 16.01.2003, № 435-IV : станом на 10.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
2. Бояринова К. О., Копішинська К. О. Особливості законодавчого регулювання діяльності стартап-компаній в Україні. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2017. URL: https://doi.org/10.20535/2307-5651.14.2017.108722.
3. Попович К. Г. Особливості правового регулювання окремих договірних конструкцій: правове регулювання договорів в IT -сфері. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. С. 156–159. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.25.
4. Пермінова С. О., Чухліб В. Є. Захист стартап-проектів в IP-стратегії компанії. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв, 2018. вип. 19. С. 480–483. URL: http://global-national.in.ua/archive/22-2018/94.pdf.
5. Рапута К. О. Напрями вдосконалення механізму венчурного фінансування стартапів в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. вип. 2. С. 56–63. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2021/11.pdf.
6. Петренко В. С. Договір про заснування юридичної особи та засновницький договір. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць; за ред.: С.В. Ківалов.. Одеса, 2005. вип. 25. С. 306–309. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f13a8739-8bac-4beb-95a0-5ad0d24e8786/content.
7. Kok A. Navigating a shareholders agreement: drag along and tag along rights. HFW Insights. 2019. вип. 3. С. 3. URL: https://www.hfw.com/app/uploads/2024/04/001159-HFW-Navigating-a-Shareholders-Agreement-Drag-Along-and-Tag-Along-Rights.pdf.
8. Rodgers G. P., Baghai A. A. Demystifying Modern Convertible Notes : revised edition. Latham & Watkins LLC, 2024. 42 с. URL: https://www.lw.com/admin/upload/SiteAttachments/Demystifying-Convertible-Bonds-April-2024.pdf.
9. Krisharyanto E., Purwadi A. Internet Economy and Startup Business Development and Policy in Economic Law Perspectives. International Journal of Criminology and Sociology. 2021.

вип. 6. С. 680–686. URL: https://www.lifescienceglobalca.com/index.php/ijcs/article/view/7300/3784.
10. Фасій Б. В. Agile, Waterfall та Out stuff договір або договори на розробку програмного забезпечення. Часопис Цивілістики. Одеса, 2017. вип. 26. С. 98–102. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d1165d7c-071b-4547-9338-ed8feb5af939/content.
11. Глібко С. В., Розгон О. В., Стріжкова А. В. Інноваційне право : науково-практичний посібник : у 2 т. / ред.: С. В. Глібко, О. В. Розгон, А. В. Стріжкова. Харків : Право, 2020. Т. 2. 244 с. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/InnovativeLaw_2020/InnovativeLaw_2020.pdf.
12. Чирва Ю. Є., Євстрат Д. І. Види та класифікація договорів у сфері інформаційних технологій. Вісник ХНАДУ. 2022. вип. 91. С. 100–107. URL: https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/14e631df-c516-442c-a6dc-3ba35da48481/content.
13. Саєнко Ю. О. Способи реалізації права на працю в правовому режимі Дія Сіті. Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право». 2023. вип. 37. С. 86–93. URL: https://doi.org/10.34142/23121661.2023.37.11.
14. Мартищук А. Антикритерії, податки, опціони та венчурне фінансування: деталі нових переваг Дія.City. PaySpace Magazine. Стартапи. 01.05.2024. URL: https://psm7.com/uk/startup/antikriterii-nalogi-opcziony-i-venchurnoe-finansirovanie-detali-novyh-preimushhestv-diya-city.html#:~:text=Антикритерії%2C%20податки%2C%20опціони%20та%20венчурне,Податковому%20кодексі%20не%20було.
15. Deakin S., Farrington F., Sitchenko H. The Legal Framework for Venture Capital in Ukraine / Centre for Business Research, University of Cambridge. Cambridge : CBR, 2024. 44 c. URL: https://www.jbs.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2024/12/cbr-special-report-legal-framework-for-venture-capital-in-ukraine-2024.pdf.

Rozumeiko D. O. Specifics of contractual regulation of startups in the civil law system

Relevance of the study. Startups are key drivers of innovative development; however, in Ukraine, their legal regulation remains insufficiently developed, leading to legal uncertainty and risks for participants. The absence of specialized norms and the inadequacy of general civil law constructions to the specific features of innovative enterprises necessitate improvement in the contractual regulation of startup activities.

Purpose of the study – comprehensive analysis of contractual relations within startups and formulation of practical recommendations for improving their legal regulation, adapting civil law mechanisms to the needs of innovative entrepreneurship.

Research methods. Methods of systemic and comparative analysis were applied, allowing to identify the specifics of contractual structures in startups, explore their practical application and problematic aspects within Ukrainian jurisdiction. Additionally, legal modeling methods were used to formulate proposals for legislative amendments.

Research results. It is established that the contractual regulation of startups encompasses a number of specific agreements, including corporate agreements between founders, convertible loans, SAFE agreements, intellectual property agreements, as well as confidentiality and non-compete agreements. The study revealed that existing Ukrainian legislation does not adequately consider the unique needs of startups, complicating the conclusion and execution of such agreements.

Conclusions. The study proves the necessity of developing specialized provisions in civil legislation that would legally define the concept of "startup," simplify registration procedures, and clearly regulate venture instruments (convertible loans, options, SAFE agreements). Specific recommendations are proposed for legislative enshrinement of the presumption of intellectual property rights belonging to the startup entity, and for the creation of standard contractual constructions, which will balance the interests of all startup ecosystem participants and promote innovative entrepreneurship development in Ukraine.

Key words: *startup, contractual regulation, convertible loan, venture instruments, intellectual property, corporate agreement, SAFE agreement.*

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.42

К. Р. Лукащук
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСКАРЖЕННЯ НЕЗАКОННОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Стаття присвячена аналізу процедури оскарження повідомлення про підозру при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень. Автор зазначає, що кримінальне процесуальне законодавство не містить чітких вимог до стислого викладу фактичних обставин, але можна вважати, що це положення відсилає до ст. 91 КПК України, де зазначено, що у кримінальному провадженні, крім іншого, підлягає доказуванню подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) та винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Відповідно, якщо законодавець вказує, що ці обставини мають бути встановлені, то їх необхідно включати до фактичних обставин, які мають бути зазначені в письмовому повідомленні про підозру. Це не означає, що в кожному письмовому повідомленні про підозру обов'язково має бути зазначено час і місце вчинення кримінального правопорушення, адже ці обставини можуть бути не встановлені на момент повідомлення про підозру, проте вони не впливатимуть на факт обґрунтованості такої підозри. Але ці обставини мають досліджуватися в залежності від специфіки кримінального правопорушення та обставин кримінального провадження.

Також в статті зазначається, що виходячи з даних ЄДРСР, немає жодної ухвали слідчого судді ВАКС, якою би було скасовано повідомлення про підозру через невідповідність ст. 277 КПК України. Проте такі результати були визнані автором досить очевидними через низку причин. По-перше, статистична вибірка ухвал при оскарженні повідомлення про підозру саме корупційних кримінальних правопорушень є, як правило, значно меншою, ніж при дослідженні інших проваджень. В цілому судова практика містить приклади скасування повідомлення про підозру, проте їх немає саме відносно корупційних кримінальних правопорушень. Це вказує на те, що довести незаконність прийнятого рішення щодо повідомлення особі про підозру на даному етапі досудового розслідування досить складно. По-друге, якщо використовувати загальну тенденцію судової системи щодо оцінки не формальних порушень вимог кримінального процесуального законодавства, а вплив таких порушень на права та законні інтереси учасників кримінального провадження.

Ключові слова: *корупційне кримінальне правопорушення, повідомлення про підозру, оскарження повідомлення про підозру, досудове розслідування, кримінальне провадження, слідчий суддя.*

Постановка проблеми. Задля удосконалення порядку здійснення досудового розслідування, а також з метою кращого забезпечення прав сторони захисту законодавець в ст. 303 КПК України передбачив можливість оскарження повідомлення про підозру. В той же час і науковці, і практики констатують, що через недостатню чіткість нормативного регулювання самого порядку повідомлення особі про підозру існують складнощі для виділення підстав для оскарження такого повідомлення. Особливо критично ця проблема постає тоді, коли виникає необхідність здійснити оскарження повідомлення про підозру при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, адже в такому випадку слідчі судді ВАКС будуть здійснювати досить глибокий аналіз аргументів, які надає сторона захисту у своїй скарзі. Власне це вказує на необхідність більш детального вивчення цієї проблеми на доктринальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою оскарження повідомлення про підозру переймалися такі вчені як Н.В. Глинська, Д.І. Клепка, Х.Р. Слюсарчук, А.А. Ренкас та інші.

© К. Р. Лукащук, 2024

В той же час на даний момент відсутнє комплексне наукове дослідження оскарження повідомлення про підозру при розслідуванні саме корупційних кримінальних правопорушень.

Мета статті – дослідити специфіку оскарження повідомлення про підозру при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень у випадках, коли сторона захисту посилається на порушення вимог, які ставляться до письмового повідомлення про підозру.

Виклад основного матеріалу. Виділити конкретні критерії чи ознаки оскарження повідомлення про підозру через незаконність такого рішення досить складно, адже вони є вкрай різноманітними та в значній мірі будуть залежати від тлумачення положень кримінального процесуального законодавства особами, які будуть подавати відповідні скарги. Це ж різноманіття підтверджують прикладами з судової практики.

Так, в одному з випадків захисник зазначав, що «для повідомлення особі про підозру за ст. 209 КК України на час подій викладених у підозрі ОСОБА_6 був необхідний предикат, оскільки для кваліфікації такого кримінально-караного діяння, майно, що є об`єктом злочину, має бути прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом, а сам факт одержання такого майна злочинним шляхом є злочином, який може встановити лише суд своїм обвинувальним вироком. Зазначає, що лише після зміни з 28 квітня 2020 року фабули ст. 209 КК України, особі може бути повідомлено про підозру за цією кваліфікацією одночасно з повідомленням про підозру за іншим злочином, в якому майно було здобуте злочинним шляхом, або якщо іншу особу було повідомлено про підозру за злочин, у якому майно здобуто злочинним шляхом, та наявні докази, що у такому випадку злочинні діяння вчиненні особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом. Саме у такому випадку, як зазначає сторона захисту, уже не потрібна наявність обвинувального вироку суду за предикатний злочин. Тобто, на переконання сторони захисту, детектив, в порушення вимог Європейської конвенції з прав людини, КПК України, Конституції України, повідомив ОСОБА_6 про підозру за ч.3 ст. 209 КК України у редакції, що діяла на час подій викладених у підозрі, без наявності об`єктивної сторони складу цього злочину» [1].

Проблема в даному випадку полягала в тому, що положення ст. 209 КК України були змінені у 2020-му році, а повідомлення про підозру відбулося у 2019-му, тобто уповноважені посадові особи, застосовуючи кримінальне процесуальне законодавство, неправильно застосували положення кримінального законодавства. Проте слідчий суддя не погодився з такими аргументами сторони захисту, адже кримінальне законодавство, чинне на момент вчинення дій, кваліфікованих ч. 3 ст. 209 КК України, дійсно передбачало як обов'язкову умову отримання коштів або майна внаслідок суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Разом з цим факт попереднього притягнення особи до кримінальної відповідальності за предикатний злочин у ході розгляду скарги встановлено не було. Однак слідчий суддя звернув увагу сторони захисту на те, що кримінальна відповідальність за ст. 209 КК України може наставати навіть у випадку, коли особа одночасно притягується і за предикатний злочин, і за легалізацію (відмивання) коштів або іншого майна, здобутих унаслідок його вчинення (за сукупністю злочинів). Це можливо за умови, що, за версією обвинувачення, особа усвідомлює факт відмивання таких коштів (майна), що, зокрема, випливає зі змісту підозри, яку оскаржує сторона захисту.

Звертає увагу сторона захисту і на саму назву процесуального документу. Так, одна зі скарг, крім іншого, була обґрунтована тим, що «детективом не дотримано змісту повідомлення про підозру. Зокрема, у назві повідомлення про підозру та його тексті не зазначено чи підозра від 10.01.2022 є новою або зміною раніше повідомленої. Захисник вважає, що такі порушення ставлять підозрюваного та його захисника у становище, в якому вони не розуміють від чого захищатися» [2]. За результатами розгляду скарги слідчий суддя встановив, що у цьому кримінальному провадженні 31.03.2021 ОСОБА_7 було повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 364, ч. 1 ст. 366 КК України. Згодом, 10.01.2022, йому було вручено повідомлення про підозру за тими ж статтями. Аналізуючи зміст обох повідомлень про підозру та беручи до уваги аргументи детектива, надані під час судового засідання, встановлено, що їх відмінність полягає у розширенні періоду злочинної діяльності та зміні суми ймовірно завданої шкоди. Такі зміни не вплинули на суть чи кваліфікацію кримінального правопорушення, а лише доповнили раніше повідомлену підозру. Враховуючи зазначене, слідчий суддя дійшов

висновку, що фактично відбулася зміна раніше повідомленої підозри. Доводи захисника щодо необхідності зазначення у назві процесуального рішення або в його змісті інформації про повідомлення про підозру слідчий суддя відхилив, оскільки такі вимоги не мають підґрунтя у чинному КПК України.

Повністю з такою позицією ми погодитись не можемо. Законодавець передбачив в ст. 279 КПК України окремий порядок зміни раніше повідомленої підозри, тим самим підкреслюючи значення такої процедури як для всього досудового розслідування, так і для обсягу прав підозрюваного. Особа, відносно якої приймається рішення про зміну повідомлення про підозру, повинна розуміти, що відбулася така зміна, адже це також може вплинути, наприклад, на подальшу стратегію захисту.

В іншому прикладі сторона захисту, крім необґрунтованості підозри (що є вкрай популярною підставою для оскарження) звертає увагу також на такі обставини: відсутність у підозрі стислого викладу фактичних обставин кримінального правопорушення, що суперечить вимогам п. 6 ч. 1 ст. 277 КПК України [3].

Необхідно зазначити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить чіткого формулювання, що саме має розумітися під викладом фактичних обставин кримінального правопорушення. Законодавець використовує наступне формулювання: «стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру» [4]. Проте, по-перше, таке викладення не дозволяє встановити відмінності між, наприклад, п. 4 «зміст підозри» та п. 5 «кваліфікація кримінального правопорушення». Дійсно, зміст підозри та виклад фактичних обставин мають бути ширшими, ніж правова кваліфікація, проте навіть в цьому випадку можуть бути присутні деякі подібності.

Вчені зазначають, що викладення фактичних обставин кримінального правопорушення полягає у конкретному описі об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Ця обставина відіграє важливу роль у забезпеченні підозрюваному гарантій захисту від повідомленої підозри [5, с. 55]. По відношенню до обвинувального акта ВС зазначає, що «виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правова кваліфікація кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення (п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК України) по суті є консистенцією усього обвинувального акта» [6]. Власне можна дійти висновку, що при стислому викладенні фактичних обставин кримінального правопорушення уповноважена посадова особа повинна в хронологічному порядку описати подію кримінального правопорушення з обов'язковим встановленням його складу. Власне такий опис має бути достатнім для того, щоб гарантувати особі право знати, в чому її підозрюють.

В зазначеному вище прикладі захисник у скарзі посилався на те, що в письмовому повідомлення про підозру відсутні наступні відомості: час та місце одержання неправомірної вигоди, її розмір та особа, від якої таку вигоду отримано, що, на думку сторони захисту, є достатнім для твердження про невідповідність письмового повідомлення про підозру п. 6 ч. 1 ст. 277 КПК України. Проте слідчий суддя з цього приводу зазначив, що «вимоги до змісту письмового повідомлення про підозру закріплені у статті 277 КПК України. Письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором і має містити такі відомості: прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення; анкетні відомості особи (прізвище, ім`я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру; найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; зміст підозри; правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру; права підозрюваного; підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення. Повідомлення про підозру від 05.02.2020 зазначеним вимогам КПК України відповідає (а.с.22-26), так як містить ті фактичні обставини, які були відомі органу досудового розслідування на час його складання» [3].

Власне з такою позицією погодитись досить складно. Дійсно, кримінальне процесуальне законодавство не містить чітких вимог до стислого викладу фактичних обставин, але в даному випадку можна вважати, що це положення відсилає до ст. 91 КПК України, де зазначено, що у кримінальному провадженні, крім іншого, підлягає доказуванню подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) та винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Відповідно, якщо законодавець вказує, що ці обставини мають бути встановлені, то їх необхідно включати до фактичних обставин, які мають бути зазначені в письмовому повідомленні про підозру.

Проте тут теж необхідно зробити ремарку. Це не означає, що в кожному письмовому повідомленні про підозру обов'язково має бути зазначено час і місце вчинення кримінального правопорушення, адже ці обставини можуть бути не встановлені на момент повідомлення про підозру, проте вони не впливатимуть на факт обґрунтованості такої підозри. Але ці обставини мають досліджуватися в залежності від специфіки кримінального правопорушення та обставин кримінального провадження. Критикуючи таку позицію слідчого судді ВАКС, слід в першу чергу звернути увагу на те, що власне не було перевірено, чи впливають ці обставини, на які посилається сторона захисту, на кваліфікацію кримінального правопорушення, в залежності від чого і має визначатися, чи необхідно їх зазначати в тексті повідомлення про підозру. Тобто тут недостатньо формулювання, що підозра «містить ті фактичні обставини, які були відомі органу досудового розслідування на час його складання», адже поряд з цим мало бути проаналізовано, чи мають значення обставини, які були відомі органу досудового розслідування, для правильної кваліфікації кримінального правопорушення та для обґрунтування відповідної підозри.

Можна наводити і інші приклади, в яких сторона захисту намагалася скасувати повідомлення про підозру через незаконність такого рішення та недотримання вимог кримінального процесуального законодавства, але ми вважаємо, що в межах дослідження специфіки оскарження повідомлення про підозру саме корупційних кримінальних правопорушень таких прикладів має бути достатньо. Виходячи з даних ЄДРСР, немає жодної ухвали слідчого судді ВАКС, якою би було скасовано повідомлення про підозру через невідповідність ст. 277 КПК України. Такі результати складно назвати несподіваними.

По-перше, статистична вибірка ухвал при оскарженні повідомлення про підозру саме корупційних кримінальних правопорушень є, як правило, значно меншою, ніж при дослідженні інших проваджень. В цілому судова практика містить приклади скасування повідомлення про підозру, проте їх немає саме відносно корупційних кримінальних правопорушень. Це вказує на те, що довести незаконність прийнятого рішення щодо повідомлення особі про підозру на даному етапі досудового розслідування досить складно.

По-друге, якщо використовувати загальну тенденцію судової системи щодо оцінки не формальних порушень вимог кримінального процесуального законодавства, а вплив таких порушень на права та законні інтереси учасників кримінального провадження. В даному випадку можна застосувати особливі критерії допустимості доказів, які були неодноразово досліджені в рішеннях ВС [7] та в правовій доктрині [8], відповідно до яких порушення вимог кримінального процесуального законодавства при збиранні доказів буде тягнути визнання доказів недопустимими тоді, коли це істотно порушує основні права та законні інтереси учасників кримінального провадження або ставить під сумнів достовірність відповідних доказів.

Аналогічні критерії можна застосувати і по відношенню до повідомлення про підозру. Стороні захисту недостатньо лише вказати на формальні порушення вимог КПК України при складанні такого повідомлення про підозру, необхідно також довести вплив таких порушень на права та свободи підозрюваного, які власне і змусять суддів ВАКС прийняти відповідне процесуальне рішення. Якщо ж такі обставини не будуть встановлені, то немає сенсу стверджувати про необхідність скасування повідомлення про підозру.

В той же час інколи такий підхід був занадто невиправданий. Так, в одному з проваджень сторона захисту, оскаржуючи повідомлення про підозру, також звернула увагу на те, що досудове розслідування проводиться з порушенням вимог підслідності. Конкретно в цьому випадку слідчий суддя констатував, що таки порушень немає, але при цьому також було зазначено наступне: «слідчий суддя вважає помилко-

вими висновки сторони захисту про те, що недотримання правил підслідності може мати своїм наслідком скасування повідомлення про підозру, оскільки КПК не передбачає таких правових наслідків» [9].

З таким висновком погодитись вкрай складно. Законодавець не повинен визначати випадки, за яких має скасовуватися повідомлення про підозру, адже повністю їх передбачити неможливо. В даному випадку основним критерієм виступає незаконність такого повідомлення про підозру, тобто факт порушення вимог чинного кримінального процесуального законодавства. Відповідно, якщо досудове розслідування проводиться неуповноваженим на те суб'єктом, то всі його юридично значущі дії мають визнаватися нікчемними, в тому числі і повідомлення про підозру. Суд має досліджувати вплив порушення на хід та результати кримінального провадження, а не використовувати формулювання «КПК не передбачає таких правових наслідків». Законодавець спеціально надав слідчому судді в процесі здійснення судового контролю досить широку дискрецію для того, щоб він самостійно визначав правові наслідки того чи іншого порушення, в тому числі щодо можливості скасування повідомлення про підозру.

Висновки і пропозиції. На даний момент специфіка оскарження повідомлення про підозру визначається не нормами кримінального процесуального законодавства, а судовою практикою. З однієї сторони такий висновок є досить очевидним, адже судова практика завжди надає «форму» тій процедурі, яка була закладена законодавцем. Поряд з цим необхідно такого звернути увагу на досить низьку якість нормативного регулювання, що власне і стає причиною застосування суддями різних підходів при тлумаченні відповідних правових положень. У зв'язку з цим доцільним є подальше вивчення нормативного регулювання та формулювання пропозицій щодо змін кримінального процесуального законодавства в цій частині.

Список використаної літератури:

1. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 22.05.2024, справа № 991/4150/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119320672
2. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 12.05.2022, справа № 991/1523/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104333496
3. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 14.04.2021, справа № 991/2154/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96330214
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
5. Бірюченський О. Проблеми забезпечення прав особи на захист у кримінальному судочинстві. Вісник Верховного Суду України. 1999. № 6. С. 50-55.
6. Постанова ККС ВС від 21.04.2021, справа № 295/12923/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96545149
7. Постанова ККС ВС від 08.10.2019, справа № 639/8329/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238893
8. Стоянов М.М., Торбас О.О. "Нові" критерії допустимості доказів у кримінальному процесі. Правові новели. 2021. № 13. С. 125-130.
9. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 15.05.2023, справа № 991/1189/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110991090

Lukashchuk K. R. Appealing an unlawful report of suspicion in the investigation of corruption criminal offenses

The article is devoted to the analysis of the procedure for appealing a report of suspicion in the investigation of corruption criminal offenses. The author notes that the criminal procedural legislation does not contain clear requirements for a concise statement of the factual circumstances, but it can be assumed that this provision refers to Art. 91 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which states that in criminal proceedings, among other things, the event of a criminal offense (time, place, method and other circumstances of committing a criminal offense) and the guilt of the accused in committing a criminal offense, the form of guilt, the motive and purpose of committing a criminal offense are subject to proof. Accordingly, if the legislator indicates that these circumstances must be established, then they must be included in the factual circumstances that must be indicated in the written report of suspicion. This does not mean that each written report of suspicion must necessarily indicate the time and place of the criminal offense, because these circumstances may not have been established at the time of the report of suspicion, but they will not affect the fact of the validity of such suspicion. But these circumstances should be investigated depending on the specifics of the criminal

offense and the circumstances of the criminal proceedings. The article also notes that, based on the data of the EDRSR, there is no decision of the investigating judge of the Supreme Court of Criminal Procedure, which would have canceled the report of suspicion due to non-compliance with Article 277 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. However, such results were recognized by the author as quite obvious for a number of reasons. First, the statistical sample of decisions when appealing the report of suspicion specifically for corruption criminal offenses is, as a rule, much smaller than when studying other proceedings. In general, judicial practice contains examples of canceling the report of suspicion, but there are none specifically for corruption criminal offenses. This indicates that it is quite difficult to prove the illegality of the decision to notify a person of suspicion at this stage of the pre-trial investigation. Secondly, if we use the general tendency of the judicial system to assess not formal violations of the requirements of criminal procedural legislation, but the impact of such violations on the rights and legitimate interests of the participants in the criminal proceedings.

Key words: *corruption criminal offense, notification of suspicion, appeal of the notification of suspicion, pre-trial investigation, criminal proceedings, investigating judge.*

УДК 341.43(675.98)-054.73
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.43

К. Б. Димов
аспірант 4-го року навчання
кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. О. Вишнякова
юристка у сфері міжнародного кримінального права,
голова громадської організації «LingvaLexa»

ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ ХУТУ ПІСЛЯ ГЕНОЦИДУ В РУАНДІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена комплексному аналізу міжнародно-правових викликів, що виникли у контексті визнання статусу біженців для осіб, переміщених унаслідок геноциду в Руанді 1994 року. Основна увага зосереджена на проблемі застосування Конвенції про статус біженців 1951 року щодо осіб, які покинули Руанду після приходу до влади Руандійського патріотичного фронту. Значна частина біженців етнічного походження хуту дійсно потребувала захисту відповідно до міжнародного права через обґрунтовані побоювання переслідувань. Однак серед переміщених осіб були і ті, хто брав безпосередню участь у скоєнні геноциду та злочинах проти людяності. Це спричинило низку серйозних міжнародно-правових дилем, пов'язаних із застосуванням положення статті 1(F) Конвенції, яке виключає таких осіб з-під міжнародного захисту. У статті детально розглядаються виклики, пов'язані з відсутністю ефективного механізму ідентифікації та відмежування цивільних осіб від колишніх учасників воєнізованих формувань, які масово оселялися у таборах біженців у Східному Заїрі (нині Демократична Республіка Конго). Аналізується проблема мілітаризації таборів, які фактично стали базами для перегрупування бойовиків та подальшого ведення збройної боротьби. Це призвело до серйозної дестабілізації регіону, спричинило нові збройні конфлікти та масові порушення міжнародного гуманітарного права.

Особливу увагу приділено ролі міжнародних організацій, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців), яке було поставлене перед подвійним завданням: забезпечення захисту осіб, що на законних підставах потребували притулку, та співпраці з органами правосуддя щодо осіб, причетних до міжнародних злочинів. Також розглядається діяльність Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди, створеного з метою переслідування відповідальних за геноцид, а також обмеження, з якими зіштовхнувся трибунал у процесі реалізації свого мандату.

Стаття демонструє, що відсутність адекватного міжнародно-правового інструментарію для розмежування статусів біженця і злочинця, а також небажання або неспроможність окремих держав співпрацювати з міжнародним правосуддям, дозволили багатьом винним особам уникнути покарання.

Ключові слова: *біженці, шукачі притулку, міжнародне право, геноцид, Руанда, принцип невислання, УВКБ ООН, міжнародне кримінальне право, міжнародне міграційне право, екстрадиція, воєнні злочини, міграційна криза, нелегальна міграція, права людини, міжнародні організації.*

Постановка проблеми. Тема, яка розглядається, має величезну актуальність в умовах міграційних криз XX та XXI століть і полягає у необхідності вивчення досвіду міжнародно-правового реагування на одну з найбільших гуманітарних криз XX століття, спричинену геноцидом у Руанді та масовим переміщенням біженців хуту. Ця ситуація стала ключовим випробуванням для міжнародних механізмів захисту прав біженців, зокрема принципу невислання та інших норм, закріплених у міжнародних конвенціях. Аналіз викликів, з якими зіткнулася міжнародна спільнота, має важливе значення для вдосконалення сучасних правових інструментів

© К. Б. Димов, А. О. Вишнякова, 2024

реагування на міграційні кризи, які й досі виникають у світі, зокрема, кризу на Близькому Сході та в Україні. Досвід Руанди демонструє необхідність покращення координації між міжнародними та регіональними організаціями та посилення захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика геноциду в Руанді, а також його наслідків, зокрема, міграційної кризи та біженців, стала однією з ключових в дослідженнях К. Тейлора, Г. Стентона, Д. Янаґідзава-Дротта, Б. Рутинви, А. Ґішуа та інших.

Мета статті полягає в аналізі викликів застосування міжнародного права у контексті міграційної кризи, спричиненої геноцидом у Руанді, зокрема щодо визначення статусу біженця, ідентифікації осіб, причетних до злочинів проти людяності, та проблем реалізації принципу невідворотності покарання за міжнародні злочини.

Виклад основного матеріалу. Колоніальне минуле Руанди відіграло визначальну роль у формуванні передумов конфлікту між етнічними групами хуту та тутсі. У період колоніального правління спочатку Німеччиною, а згодом Бельгією, було запроваджено адміністративні заходи, що сприяли інституціоналізації етнічного поділу суспільства. Зокрема, колоніальна влада запровадила систему ідентифікаційних карток, у яких зазначалася етнічна приналежність осіб, що посилило сегрегацію між групами. До впровадження такої системи етнічний розподіл у значній мірі ґрунтувався на соціально-економічних чинниках: представники тутсі переважно займалися скотарством, тоді як хуту – землеробством. Водночас між цими групами існувала певна мобільність: хуту могли досягти статусу тутсі, якщо накопичували достатньо худоби, а тутсі могли втратити свій статус і бути зарахованими до хуту у разі втрати економічних ресурсів.

У колоніальний період бельгійська адміністрація надавала преференції етнічній меншині тутсі, делегуючи їм провідні адміністративні посади, що зумовило виникнення глибокого соціального та політичного напруження в руандійському суспільстві. Після здобуття Руандою незалежності у 1962 році до влади прийшло представництво етнічної більшості хуту, що призвело до дискримінації тутсі та численних актів переслідування. Внаслідок цього у 1960-х роках сотні тисяч представників народності тутсі були змушені залишити територію Руанди та шукати притулку в сусідніх державах, зокрема Уганді та Бурунді [4].

У вигнанні руандійські біженці-тутсі, що перебували на території Уганди, створили військово-політичне угрупування – Руандійський патріотичний фронт (далі — РПФ). 1 жовтня 1990 року РПФ ініціював збройне вторгнення до Руанди, що ознаменувало початок збройного конфлікту [4]. Незважаючи на підписання 4 серпня 1993 року Арушських мирних угод між урядом президента Жувеналя Габ'ярімани та представниками РПФ, збройне протистояння та міжетнічна напруженість не припинилися [2].

6 квітня 1994 року внаслідок ракетного обстрілу поблизу міжнародного аеропорту Кігалі був збитий літак, на борту якого перебували президенти Руанди та Бурунді. Цей інцидент став безпосереднім каталізатором для початку масових актів насильства. Радикалізовані угруповання хуту, зокрема воєнізовані формування «Інтерахамве» та національна армія Руанди (Forces Armées Rwandaises, далі — FAR), розпочали скоординоване та систематичне знищення етнічних тутсі, а також поміркованих хуту, які не підтримували екстремістську ідеологію. За приблизно 100 днів було вбито до 1 100 000 осіб, що в подальшому було визнано актом геноциду [6].

За словами Ліндсі Хілсум, столиця Руанди Кігалі поринула в хаос, коли війська, президентська гвардія та жандармерія прочісували передмістя, вбиваючи прем'єр-міністра, миротворців ООН та десятки цивільних. Групи солдатів і молодиків викрадали опозиційних політиків і вбивали представників етнічної меншини тутсі, забиваючи їх до смерті кийками, рубаючи мачете та ножами або розстрілюючи. Більшість мешканців Кігалі були надто налякані, щоб вийти з домівок. Водночас сотні тутсі шукали безпечного притулку – деякі знайшли його на національному стадіоні, де базувалися сили миротворців ООН [6].

У липні 1994 року війська РПФ під проводом Поля Кагаме захопили Кігалі та встановили контроль над державними інституціями, чим фактично поклали край масовим вбивствам. Це, у свою чергу, спричинило масову втечу представників етнічної групи хуту до сусідніх країн через страх перед можливими актами репресій. За різними оцінками, від 1,2 до 1,5 мільйона осіб, зокрема як цивільне населення, так і колишні учасники збройних формувань, включаючи бойовиків «Інтерахамве» та солдатів FAR, перетнули кордон і оселилися, зокрема, на території тодішнього Заїру (нині — Демократична Республіка Конго). Основні табори

для біженців були розташовані у східних регіонах Заїру, зокрема в околицях Гоми та Букаву. Протягом короткого часу ці табори опинилися у стані гуманітарної катастрофи через гостру нестачу продовольства, чистої води та спалахи інфекційних хвороб.

Відповідно до статті 1(A)(2) Конвенції про статус біженців 1951 року (далі – Конвенція), особи можуть бути визнані біженцями, якщо вони перебувають за межами країни свого громадянства чи постійного проживання, бо обґрунтовано побоюються переслідувань за ознакою раси, релігії, національності, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань, і не можуть або не бажають скористатися захистом цієї країни [5].

Серед причин визнання більшості вищезазначених осіб біженцями слід виокремити наступні:

1. Страх переслідувань: враховуючи, що представники етнічної групи хуту асоціювалися з попереднім урядом, багато з них побоювалися репресій чи покарань, незалежно від їхньої особистої участі в геноциді.

2. Відсутність можливості повернення: Більшість хуту, включаючи мирних жителів, не могли або не бажали повернутися до Руанди через небезпеку для їхнього життя або загрози неправомірного переслідування.

3. Переміщення через збройний конфлікт: Масове переміщення осіб до сусідніх країн було зумовлене не лише страхом, але й наслідками збройних конфліктів, які спалахнули після геноциду в Руанді [5].

Звертаючись до статті 1(F) Конвенції, слід зазначити, що ця Конвенція не застосовується до осіб, щодо яких є серйозні підстави вважати, що вони: вчинили злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людяності, як визначено в міжнародних документах; вчинили тяжкий злочин неполітичного характеру за межами країни, яка надала їм притулок, до того як вони були прийняті як біженці; вчинили дії, які суперечать цілям і принципам ООН [5].

Так, Minorities at Risk Project в публікації Chronology for Hutus in the Democratic Republic of the Congo зазначають, що у липні-серпні 1994 року Східне Конго переживає наплив біженців, які рятуються від наслідків геноциду в Руанді. Більшість біженців – руандійські хуту, в тому числі члени ополчення Інтерахамве, яке брало участь у геноциді [1]. Тобто, табори для біженців у сусідніх країнах (зокрема, у Демократичній Республіці Конго) стали місцем перебування не лише мирних цивільних осіб, а й колишніх учасників геноциду, які емігрували, боячись відповідальності за свої злочини.

Однією з головних проблем, що спричинила подальшу кризу стала відсутність ефективного механізму розподілу між цивільними біженцями та колишніми військовими формуваннями. Внаслідок геноциду 1994 року виникла ситуація, коли міжнародні гуманітарні організації та уряди сусідніх держав не мали змоги належним чином відмежувати осіб, які дійсно потребували міжнародного захисту, від бойовиків, причетних до злочинів проти людяності, які переміщувалися разом із цивільним населенням.

Умови в таборах могли сприяти збереженню військової ієрархії та відновленню воєнного потенціалу. Колишні офіцери керували розподілом ресурсів, рекрутували новобранців і продовжували насильство всередині таборів, знищуючи політичних опонентів серед біженців. Військові використовували табори як бази для перегрупування сил і підготовки рейдів на територію Руанди [7].

Присутність у таборах для біженців не лише мирного населення, а й учасників геноциду створювала серйозні міжнародно-правові виклики. Такі особи, відповідно до принципу «aut dedere aut judicare» (видавати або судити), повинні були бути або екстрадовані до Руанди для судового розгляду, або притягнуті до відповідальності в країнах їхнього перебування. У відповідь на ці виклики Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди (ICTR), створений резолюцією Ради Безпеки ООН № 955 (1994), розпочав розслідування та судові процеси над головними фігурантами геноциду [3]. Однак через брак ресурсів та складнощі з видачею підозрюваних багато учасників геноциду продовжували залишатися у країнах, які межували з Руандою.

Особливу роль у цьому процесі відігравало Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН), яке мало подвійний обов'язок: захищати осіб, які на законних підставах отримали статус біженця, і водночас співпрацювати з міжнародними структурами для ідентифікації осіб, причетних до геноциду. Присутність збройного формування Інтерахамве у таборах для біженців у Демократичній Республіці Конго ще більше ускладнила ситуацію, оскільки такі групи не тільки ухилялися від правосуддя, але й використовували ці території для реорганізації та відновлення воєнних дій, що прямо суперечило принципам міжнародного гуманітарного права.

Новий уряд Руанди на чолі з Полем Кагаме небезпідставно сприймав табори для біженців як пряму загрозу безпеці держави. Оскільки хуту регулярно здійснювали рейди на територію Руанди, Кігалі почав готувати військову операцію для ліквідації таборів. У 1996 році за підтримки про-руандійських сил Лорана-Дезіре Кабіли Руанда здійснила вторгнення в Заїр та знищила більшість таборів. Близько 200 000–300 000 біженців хуту змогли повернутися до Руанди, але десятки тисяч загинули під час військових операцій або від виснаження в джунглях, куди вони тікали від бойових дій. Решта біженців разом з бойовиками продовжили мігрувати вглиб ДРК [1].

Нездатність міжнародної спільноти подолати міграційну кризу мала катастрофічні наслідки. Вона призвела до затяжного збройного конфлікту, що переріс у Першу (1996–1997) та Другу (1998–2003) конголезькі війни, під час яких за приблизними підрахунками загинуло більше 6 мільйонів осіб [1].

Звіти міжнародних організацій, зокрема ООН, свідчать про масові порушення прав людини та воєнні злочини, скоєні під час зачисток таборів [1]. Однак, попри значну доказову базу, жодна особа не була притягнута до відповідальності за ці злочини. Уряд Руанди категорично відкинув звинувачення, заявивши, що вони мають політичний характер. В цей же час справи проти хуту щодо геноциду заслуховувались у стінах Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди.

Безкарність злочинів проти хуту стала не лише історичною несправедливістю, а й суттєвою загрозою для стабільності регіону. Відсутність незалежного міжнародного розслідування та судових процесів продемонструвала, що міжнародна спільнота готова ігнорувати масові злочини, якщо їх здійснюють переможці збройного конфлікту.

Таким чином, ситуація, що склалася після геноциду в Руанді, засвідчила складність міжнародно-правового регулювання статусу біженців у контексті воєнних злочинів. Хоча міжнародне право забезпечує захист тим, хто дійсно є жертвами переслідувань, воно також містить механізми, що виключають зі сфери дії цього захисту осіб, які вчинили тяжкі злочини. Відсутність ефективних механізмів ідентифікації та екстрадиції підозрюваних у геноциді, а також використання ними таборів біженців як баз для подальшої дестабілізації регіону, стали серйозним викликом для міжнародного правопорядку та регіональної безпеки.

Висновки. Геноцид у Руанді та подальша міграційна криза продемонстрували недостатню ефективність міжнародних організацій у забезпеченні безпеки цивільного населення та запобіганні масовим злочинам. Відсутність чіткого механізму розрізнення між мирними біженцями та особами, причетними до геноциду, призвела до використання таборів біженців бойовиками для перегрупування та продовження воєнних дій, що спричинило подальшу дестабілізацію регіону. Принцип невислання, закріплений у міжнародному праві, не враховував специфічних викликів, пов'язаних із біженцями, які брали участь у воєнних злочинах. Нездатність міжнародної спільноти належним чином розслідувати злочини, вчинені проти хуту після 1994 року, та відсутність відповідальності за порушення прав людини призвели до історичної несправедливості та закріпили модель вибіркового правосуддя.

Події в Руанді засвідчили необхідність реформування міжнародного правового механізму регулювання статусу біженців у конфліктах, пов'язаних із міжнародними злочинами. По-перше, необхідно розробити спеціальні процедури для відокремлення мирних біженців від осіб, причетних до воєнних злочинів. Це можна здійснити через посилення залучення судових та правоохоронних органів для перевірки осіб та створення спільних баз даних щодо підозрюваних у геноциді та злочинах проти людяності.

По-друге, необхідно вдосконалити принцип невислання, додавши механізми для депортації або судового переслідування осіб, які брали участь у злочинах. Поточне міжнародне право не передбачає ефективного механізму для виключення таких осіб зі статусу біженця, що дозволяє їм уникати міжнародного та національного правосуддя.

По-третє, слід запровадити чіткі правила розміщення біженців у зонах конфліктів, щоб уникнути мілітаризації таборів. ООН та регіональні організації повинні встановити контроль над таборами, запобігаючи формуванню там збройних угруповань, як це сталося у Східному Конго після 1994 року.

По-четверте, міжнародна спільнота має забезпечити баланс у притягненні до відповідальності винних у злочинах, не обмежуючись лише переслідуванням організаторів геноциду тутсі, а й розслідуючи серйозні порушення прав людини, скоєні проти біженців хуту. Такий підхід узгоджується з положеннями статті 90 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій

1949 року, яка передбачає створення Міжнародної комісії з встановлення фактів для розслідування серйозних порушень міжнародного гуманітарного права [8]. Крім того, стаття 146 IV Женевської конвенції прямо зобов'язує держави вживати заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у тяжких порушеннях [9].

У цьому контексті доцільним є також посилання на положення Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, яка встановлює обов'язок держав не лише запобігати геноциду, а й переслідувати за нього незалежно від осіб та статусу [10].

Загалом, реформування міжнародного механізму захисту біженців повинно поєднувати гуманітарний підхід із посиленням заходів безпеки, аби гарантувати, що злочинці не зможуть скористатися статусом біженця для уникнення відповідальності.

Список використаної літератури:

1. Chronology for Hutus in the Democratic Republic of the Congo. URL: https://webarchive.archive.unhcr.org/20230520144518/https://www.refworld.org/docid/469f387fc.html (дата звернення: 15.09.2024).
2. Guichaoua A. From War to Genocide: Criminal Politics in Rwanda, 1990–1994.. *University of Wisconsin Press*, 2015. 62–63 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=KseuCgAAQBAJ&pg=PA62&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 15.09.2024).
3. Resolution 955 (1994) / adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, on 8 November 1994. URL: https://digitallibrary.un.org/record/198038?ln=ru&v=pdf (дата звернення: 14.09.2024).
4. Talking Peace and Waging War – Human Rights Since the October 1990 Invasion. *Refworld. Global law and policy database.* 01.02.1992. URL: https://www.refworld.org/reference/countryrep/hrw/1992/en/20426#_ftn3 (дата звернення: 15.09.2024).
5. The 1951 Refugee Convention and 1967 Protocol relating to the Status of Refugees. *UNHCR.* URL: https://www.unhcr.org/media/1951-refugee-convention-and-1967-protocol-relating-status-refugees (дата звернення: 09.09.2024).
6. 6 April 1994: The Rwandan President's plane is shot down. *Holocaust memorial day trust.* URL: https://hmd.org.uk/resource/6-april-1994-the-rwandan-presidents-plane-is-shot-down/ (дата звернення: 15.09.2024).
7. Демократична Республіка Конго, 1993–2003. Звіт картографічного дослідження, що документує найсерйозніші порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, скоєні на території Демократичної Республіки Конго в період з березня 1993 року по червень 2003 року. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. Серпень 2010 року. С 12-14. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/CD/DRC_MAPPING_REPORT_FINAL_EN.pdf (дата звернення: 30.09.2024).
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 30.09.2024).
9. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 30.09.2024).
10. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text. (дата звернення: 30.09.2024).

Dymov K. B., Vyshniakova A. O. Problems of the refugee status of hutus after the genocide in Rwanda: international legal aspect

The article offers a comprehensive analysis of the international legal challenges associated with recognizing refugee status for individuals displaced by the 1994 Rwandan genocide. It focuses on the difficulties in applying the 1951 Refugee Convention to the large number of ethnic Hutus who fled Rwanda following the military victory of the Rwandan Patriotic Front. While many of these individuals were genuinely in need of protection due to credible fears of persecution, a significant portion included perpetrators of genocide and crimes against humanity. This situation created a profound legal dilemma, particularly regarding Article 1(F) of the Convention, which excludes individuals involved in such crimes from refugee protection.

The article highlights the lack of effective international mechanisms to distinguish between genuine civilian refugees and former combatants or members of paramilitary groups who settled en masse in refugee camps in eastern Zaire (now the Democratic Republic of the Congo). These camps, lacking sufficient international oversight, became militarized and served as bases for regrouping and launching further armed operations, contributing to regional instability, the outbreak of new wars, and large-scale violations of international humanitarian law.

Special attention is given to the role of international organizations, particularly the United Nations High Commissioner for Refugees, which faced the dual responsibility of protecting refugees while also cooperating with international justice mechanisms to identify and exclude individuals involved in international crimes. The article also analyzes the efforts and limitations of the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), which was established to prosecute those most responsible for the genocide but faced logistical and political constraints in executing its mandate effectively.

Ultimately, the article argues that the inability of the international community to adequately address the blurred lines between refugee protection and accountability for atrocity crimes resulted in impunity for many perpetrators.

Key words: *refugees, asylum seekers, international law, genocide, Rwanda, principle of non-refoulement, UNHCR, international criminal law, international migration law, extradition, war crimes, migration crisis, irregular migration, human rights, international organizations.*

УДК 342.51
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.44

В. В. Пригладь
аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0009-0007-8337-5076

ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ

В статті сформовано поняття та розкрито межі публічного адміністрування авіаційного транспорту в Україні. Розкрити особливості і адміністративно-правового регулювання авіаційної діяльності, визначено її основні об'єкти та суб'єкти. Охарактеризовано принципи публічного адміністрування у сфері авіаційного транспорту, які включають верховенство права, безпечність, відкритість, міжнародну координацію та екологічну відповідальність. Розглянуто правові засади регулювання авіаційного транспорту, що ґрунтуються на міжнародних та національних актах, зокрема Повітряному кодексі України та міжнародних угодах. Проаналізовано систему адміністративних органів, які здійснюють публічне адміністрування авіаційної галузі, включаючи Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури, Державну авіаційну службу та інші спеціалізовані структури. Окрему увагу приділено механізмам регулювання, таким як ліцензування, сертифікація та контроль, які забезпечують відповідність авіаційної діяльності міжнародним стандартам. Розглянуто питання адміністративної відповідальності у сфері авіаційного транспорту, її роль у забезпеченні дотримання правових норм та підвищенні безпеки польотів. Узагальнено, що публічне адміністрування авіаційного транспорту спрямоване на забезпечення стабільного та безпечного функціонування галузі відповідно до міжнародних стандартів та національних інтересів України. Визначено, що ефективне адміністрування сприяє підвищенню рівня безпеки пасажирських і вантажних перевезень, оптимізації роботи аеропортів, розвитку інфраструктури та вдосконаленню механізмів державного контролю. Доведено, що адміністративна діяльність у сфері авіації включає комплексну систему заходів, спрямованих на усунення ризиків, запобігання аварійним ситуаціям та забезпечення безпеки повітряного руху. Проаналізовано нормативно-правові документи, які регулюють взаємодію між державними органами та суб'єктами авіаційної діяльності, визначають процедури сертифікації авіакомпаній, аеропортів, авіаційного персоналу та контроль за дотриманням технічних регламентів. Визначено, що адміністративне регулювання сприяє реалізації державної політики у сфері авіаційного транспорту, підвищенню конкурентоспроможності авіаційної галузі України на міжнародному рівні, адаптації національного законодавства до вимог ІКАО та Європейського Союзу.

Ключові слова: *авіаційна безпека, авіаційний транспорт, адміністративна відповідальність, адміністративні органи, адміністративні послуги, аеронавігаційне обслуговування, безпека польотів, екологічна відповідальність, експлуатація повітряних суден, ліцензування та сертифікація, міжнародні стандарти, міжнародні угоди, нагляд та контроль, організація повітряного руху, повітряний простір, правові засади, цивільна авіація.*

Вступ. Науковий аналіз публічного адміністрування авіаційного транспорту в Україні є вкрай актуальним з огляду на сучасні виклики та стратегічні завдання, які постають перед державою в умовах воєнного стану та майбутнього відновлення країни. Основні аспекти, що зумовлюють необхідність дослідження цієї сфери, включають низку важливих факторів.

З початком військових дій в Україні відбувся кардинальний перерозподіл між цивільною та державною авіацією. У той час як розвиток цивільної авіації та її інфраструктури практично зупинився через ризики безпеки та руйнування об'єктів аеропортової інфраструктури, державна авіація, навпаки, почала динамічно розвиватися. Значне розширення отримали військова авіація, правоохоронна авіація, служби цивільного захисту та Державна прикордонна служба. Внаслідок цього постала нагальна потреба у перегляді адміністративно-правових механізмів публічного адміністрування авіаційною сферою, удосконаленні координації між

© В. В. Пригладь, 2024

цивільним та військовим секторами, а також створенні ефективних механізмів державного регулювання для подальшої інтеграції військової та правоохоронної авіації в загальну систему публічного адміністрування.

У рамках курсу на євроінтеграцію Україна зобов'язалася імплементувати європейські норми та стандарти у сфері авіації відповідно до Угоди про Спільний авіаційний простір з ЄС. Це вимагає суттєвого оновлення нормативно-правової бази, приведення у відповідність до норм Європейського агентства з безпеки авіації, гармонізації сертифікаційних вимог, регламентів безпеки польотів та механізмів контролю. Важливим завданням є також створення ефективної системи регулювання прав пасажирів та посилення державного контролю за якістю авіаційних послуг.

Україна вже кілька років перебуває у процесі імплементації міжнародних стандартів у сфері публічного адміністрування авіаційної галузі, зокрема стандартів та рекомендацій Міжнародної організації цивільної авіації. Завершення цього процесу є критично важливим для забезпечення безпеки польотів, ефективного регулювання діяльності авіакомпаній, сертифікації аеропортів та гармонізації нормативних процедур у відповідності до міжнародних вимог. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності авіаційної галузі України на світовому ринку.

Військові дії спричинили значні руйнування авіаційної інфраструктури, зокрема злітно-посадкових смуг, терміналів, ангарів, систем навігації та зв'язку. Після завершення війни постане необхідність швидкого та масштабного відновлення авіаційного сектору, що потребуватиме комплексного підходу з боку держави, залучення міжнародних інвесторів, розробки спеціальних державних програм підтримки та стимулювання галузі. Відбудова цивільної авіації стане ключовим етапом у загальній стратегії післявоєнного відновлення України, що передбачатиме відновлення міжнародного сполучення, модернізацію аеропортів та впровадження новітніх технологій у сфері повітряного транспорту.

Отже, враховуючи вищезазначені аспекти, дослідження публічного адміністрування авіаційного транспорту в Україні є вкрай важливим як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Військові виклики, необхідність адаптації до європейських стандартів, імплементація міжнародних норм та відновлення цивільної авіації потребують ефективних механізмів державного регулювання, оновлення законодавчої бази та активного залучення міжнародних партнерів

Огляд останніх досліджень. До певних аспектів публічного адміністрування авіаційного транспорту в Україні звертали свою увагу вітчизняні вчені, В. Галунько, А. Берлач, О. Буханевич, П. Діхтієвський, О. Гулак, Р. Герасимов, О. Золотар, Н.О. Коваленко, В.Г. Ковальов, А. Кравцов, Ю. Краснова, А. Пухтецька, А. Філіппов, О. Хороманська, О. Ситников, Ю. Слюсаренко, С. Стеценко **т**а ін. Проте, вони свої зусилля зосереджували не безпосередньо на предметі нашого аналізу, а на більш загальних чи спеціальних викликах.

Виклад основних положень: Згідно з словником українського «авіація» — це галузь науки, техніки та транспорту, пов'язана з розробкою, виробництвом і експлуатацією літальних апаратів, важчих за повітря. Вона охоплює як теоретичні аспекти повітряного пересування, так і практичну діяльність, пов'язану з перевезенням пасажирів, вантажів, забезпеченням повітряних перевезень та обслуговуванням аеропортів. Авіація також може розглядатися як сукупність літальних апаратів (повітряний флот), що включає цивільну, військову та спеціалізовану авіацію. Її розвиток значно вплинув на економіку, безпеку, логістику та міжнародні відносини, сприяючи глобалізації та підвищенню швидкості транспортних потоків [1].

В свою чергу енциклопедичні знання узагальнюють що, «транспорт» — це галузь суспільні відносини, яка забезпечує перевезення пасажирів і вантажів різними видами транспортних засобів, включаючи залізничний, водний, автомобільний, трубопровідний та авіаційний. Окрім цього, транспорт охоплює перевізні засоби, що використовуються для забезпечення перевезень на різних територіях та в певних галузях, таких як міський, промисловий, пасажирський і вантажний транспорт [2].

В теорії адміністративного права публічне адміністрування визначається, як правовою категорією, що визначає адміністративну діяльність адміністративних органів, спрямовану на реалізацію функцій виконавчої влади з метою задоволення публічного інтересу. Його юридична природа полягає у зв'язку з механізмом адміністрування, організаційно-правовими формами реалізації владних повноважень і нормативним регулюванням суспільних відносин. Структурно публічне адміністрування охоплює функціональний, організаційно-право-

вий, забезпечувальний та контрольний аспекти. Функціональний аспект відображає виконавчу діяльність, спрямовану на реалізацію завдань адміністрування в оборонній, економічній, соціальній, правовій та інших сферах. Організаційно-правовий аспект передбачає застосування норм адміністративного права, прийняття регуляторних рішень і видання підзаконних актів. Забезпечувальна функція полягає у наданні адміністративних та соціальних послуг [3]

КВЕД-2010 містить Розділ 51 «Авіаційний транспорт», який, зокрема, включає групи 51.1 «Пасажирський авіаційний транспорт» та 51.2 «Вантажний авіаційний і космічний транспорт». В свою чергу, клас 52.23 охоплює допоміжне обслуговування авіаційного транспорту, що включає діяльність, пов'язану з перевезенням пасажирів, тварин або вантажів авіаційним транспортом, зокрема функціонування терміналів (аеропортів), управління аеропортами та повітряним рухом, а також наземне обслуговування на аеродромах [4;5].

Виходячи з таких державних кваліфікаційним вимог предметом нашого наукового аналізу буде авіаційний транспорт щодо публічного адміністрування діяльності пов'язаної з пасажирським і вантажним транспортом забезпечення перевезенням пасажирів і вантажів, функціонуванням терміналів (аеропортів), адмініструванням аеропортів та повітряного руху, а також наземного обслуговування на аеродромах.

Звертаючись до наукових доробок вчених у галузі права та інших наук слід відзначити що в науковій літературі існують певні тенденції до розкриття деяких аспектів аналізовані нами проблематикм. Так, А. Філіппов у своєму дисертаційному дослідженні ґрунтовно аналізує адміністративно-правове забезпечення безпеки цивільної авіації в Україні, виявляє його недоліки та пропонує шляхи вдосконалення. Він доводить, що безпека цивільної авіації є складовою транспортної безпеки та водночас ключовим елементом національної безпеки держави, що потребує ефективного правового регулювання. Автор здійснює комплексну класифікацію форм і методів адміністративно-правового забезпечення безпеки цивільної авіації, акцентує увагу на необхідності реформування системи управління, підвищення відповідальності за правопорушення у цій сфері та гармонізації законодавства з міжнародними стандартами [6].

Звертаючись до чинників інформаційної безпеки цивільний О. Золотар доводить, що вона є критично важливим елементом загальної безпеки цивільної авіації, який потребує комплексного підходу до правового регулювання та організаційно-правового забезпечення. Автор акцентує увагу на необхідності розробки нових механізмів охорони інформації, спрямованих на забезпечення стабільного функціонування авіаційної системи, запобігання загрозам та мінімізацію ризиків у цій сфері. Вчена ідкреслює, що сучасний стан інформаційної безпеки в цивільній авіації характеризується відсутністю єдиної стратегії, недостатньою розробленістю нормативно-правової бази та необхідністю інтеграції міжнародного досвіду [7].

В. Ковальов доводить, що транспортна безпека, зокрема в сфері авіаційного транспорту, є критично важливим елементом національної безпеки України. Автор акцентує увагу на необхідності розробки нових механізмів державного управління, спрямованих на забезпечення стабільного розвитку авіаційної галузі, запобігання загрозам та мінімізацію ризиків у цій сфері. Він підкреслює, що сучасний стан авіаційної безпеки в Україні характеризується відсутністю єдиної стратегії, недостатньою розробленістю нормативно-правової бази та необхідністю інтеграції міжнародного досвіду. На думку вченого, авіаційна безпека має розглядатися як складова транспортної безпеки, що включає технічні, кадрові, соціально-правові та техногенні аспекти [8]. Ю. Краснова у своїй науковій праці аналізує питання правового регулювання забезпечення екологічної безпеки в авіаційній сфері, звертаючи особливу увагу на джерела шкідливого впливу авіації на навколишнє середовище. Авторка наголошує, що діяльність авіаційного транспорту створює суттєві екологічні ризики, зокрема, викиди продуктів згоряння пального, шумове забруднення та вплив електромагнітного випромінювання. Враховуючи важливість екологічної безпеки, у дослідженні аналізується чинне національне та міжнародне законодавство з метою встановлення оптимальних правових механізмів для запобігання екологічним загрозам у сфері авіації [9].

О. Герасимов вважає, що міжнародно-правове регулювання убезпечення цивільної авіації є критично важливим для ефективного функціонування авіаційного транспорту, проте його розвиток за останні десятиліття суттєво сповільнився. Дослідник підкреслює, що відсутність загальновизнаного принципу убезпечення цивільної авіації на рівні міжнародного права, а також слабкість міжнародних механізмів

контролю, відкриває шлях для одностороннього екстратериторіального застосування норм національного права окремих держав, що може порушувати суверенітет інших країн, включаючи Україну. Науковець розкриває, що чинні міжнародні договори, які регулюють боротьбу з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації, мають суттєві прогалини [10]

О. Хороманська в своєму дисертаційному дослідженні розкриває, що цивільна авіація України потребує кардинального вдосконалення механізмів управління в умовах ринкової економіки. Вона аналізує проблематику перетворення державного регулювання авіаційного транспорту, підкреслюючи необхідність чіткого розмежування функцій держави та господарюючих суб'єктів. Враховуючи міжнародний досвід, авторка наголошує, що Україна не може просто копіювати існуючі моделі, оскільки економічні умови, законодавча база та інституційна структура національного авіаційного ринку ще перебувають у процесі формування. Вчена підкреслює, що одним із головних викликів у реформуванні галузі є створення ефективної організаційної структури управління, яка відповідала б міжнародним стандартам безпеки польотів, економічної ефективності та конкуренції [11].

В свою чергу Н. Коваленко доводить, що формування міжнародної правової культури у майбутніх пілотів є ключовим аспектом їхньої професійної підготовки. Вона стверджує, що недостатній рівень правових знань та навичок у пілотів призводить до значної кількості авіаційних інцидентів на міжнародних повітряних трасах. Виходячи з цього, авторка пропонує інтеграцію спеціальної технології навчання, яка поєднує юридичні аспекти діяльності пілота з його основними професійними обов'язками. Визначається, що сучасна система підготовки пілотів у вищих навчальних закладах не передбачає комплексного формування міжнародної правової культури, що ускладнює їхню діяльність в умовах міжнародного повітряного простору [12].

Отже на основі вище наведених наукових підходів можливо виявити та узагальнити певні ключові риси публічного адміністрування авіаційного транспорту:

1. Категорійний апарат, запропонований вченими, наприклад: адміністративно-правове забезпечення безпеки цивільної авіації – це комплекс заходів, спрямованих на регулювання та контроль забезпечення безпеки авіації. Він включає використання адміністративних механізмів для забезпечення дотримання норм і правил. Цей підхід передбачає впровадження ефективних інструментів публічного адміністрування для мінімізації ризиків та загроз. Інформаційна безпека цивільної авіації – це стан захищеності інформаційних ресурсів, систем та відносин, що забезпечують стабільне функціонування авіації.

2. Принци публічного адміністрування авіаційної галузі базуються на засадах: єдності стратегії – це необхідність розробки єдиної стратегії для авіаційної галузі. Вона повинна враховувати національні та міжнародні стандарти. Єдність стратегії забезпечує узгодженість дій усіх суб'єктів публічного адміністрування. Гармонізації законодавства – це узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами. Він включає адаптацію норм ІКАО та інших міжнародних організацій. Гармонізація законодавства сприяє ефективному публічному адмініструванню в умовах глобалізації.

3. Виділяються способи (інструменти) публічного адміністрування: Адміністративний контроль та нагляд, як здійснення перевірок, інспекцій та моніторингу діяльності авіакомпаній та аеропортів. Він включає оцінку дотримання норм безпеки та екологічних стандартів. Адміністративний контроль є важливим інструментом публічного адміністрування. Сертифікація та ліцензування – це видача дозвільних документів на здійснення авіаційної діяльності. Він включає перевірку відповідності вимогам безпеки та екології. Сертифікація та ліцензування забезпечують контроль за якістю послуг. Штрафні санкції та адміністративна відповідальність – це застосування штрафів, анулювання ліцензій та інших санкцій за порушення.

Правове регулювання публічного адміністрування в галузі авіаційного транспорту, включаючи перевезення пасажирів і вантажів, функціонування аеропортів, управління повітряним рухом та наземне обслуговування на аеродромах, здійснюється через низку національних законів України та міжнародних актів.

Основоположними серед яких є певні норми Конституції України, які визначають, що виключно законами України визначаються засади використання повітряного простору, транспорту та зв'язку (ст. 92), визначає, що Кабінет Міністрів України забезпечує проведення державної політики у сфері транспорту, зокрема авіаційного, та організовує його функціонування і розвиток. Закріплює, що місцеві

державні адміністрації на відповідній території забезпечують законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян, а також виконання державних і регіональних програм у сфері транспорту, включаючи авіаційний (ст. 119) [13].

Звертаючись до норм міжнародного права необхідно відзначити, Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (Чиказька конвенція, 1944 р.). Яка є основою міжнародного авіаційного права, встановлюючи принципи та стандарти для забезпечення безпеки і впорядкованості міжнародної цивільної авіації [14][1]. Міжурядові угоди про повітряне сполучення: Україна уклала понад 70 таких угод, які регулюють аспекти регулярного повітряного сполучення з іншими державами, включаючи питання безпеки, технічного обслуговування та експлуатації аеропортів [15]. Наприклад, Угода між Урядом України та Урядом Королівства Бельгія про повітряне сполучення, підписана 20 травня 1996 р. та чинна з 1 січня 2003 р., регулює правові засади міжнародного авіаційного сполучення між двома державами відповідно до норм Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. Угода встановлює взаємні права на здійснення міжнародних авіаперевезень, зокрема право на посадки з некомерційними цілями, а також висадку пасажирів, вантажів і пошти на визначених маршрутах [16].

Первинною складовою загального змісту наукового аналізу у всіх галузях суспільного життя є принципи адміністративного права. А. Кравцов доводить, що принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина – це найважливіший принцип будь-якої європейської держави, яка проголошує себе правовою та встановлює межі дії норм адміністративного права [17]. А. Пухтецька комплексно розкриває принципи адміністративного права в контексті їх оновлення та адаптації до сучасних демократичних стандартів, зокрема європейських принципів публічного адміністрування. Вчена наголошує, що в європейській адміністративно-правовій доктрині принципи адміністративного права базуються на концепції публічної адміністрації, демократичного врядування та забезпечення прав громадян. Проголошує концептуальний підхід на основі «людиноцентристської концепції», що передбачає орієнтацію на права людини, ефективність адміністративних процедур та відповідальність публічної адміністрації. Виокремлює основні підходи до розуміння принципів адміністративного права, серед яких: визнання адміністративного права як фундаментальної галузі, що регулює діяльність публічної адміністрації; впровадження концепції належного урядування та належної адміністрації; врахування принципів європейського адміністративного права та принципів acquis communautaire; орієнтація на забезпечення балансу публічного та приватного інтересів. Вона здійснює класифікацію принципів адміністративного права, поділяючи їх на кілька основних груп [18].

На наш погляд, підхід до юридичної природи принципів адміністративного права, сформований А. Пухтецькою, є виваженим і найбільш повним. Він відображає сучасну природу адміністративного права України. Проте, з такого широкого розуміння змісту принципу адміністративного права, для нашого науково аналізу слід обмежитись принципом верховенства права, та його складовими, принципами належного врядування та певними спеціальними принципами публічного адміністрування авіаційної галузі.

Отже, принципи публічного адміністрування у сфері авіаційного транспорту формують цілісну систему, що поєднує правові, економічні та організаційні механізми регулювання. Вони спрямовані на забезпечення ефективного, безпечного та сталого функціонування авіаційного сектору відповідно до міжнародних стандартів та національних інтересів України.

Основні норми національного законодавства у сфері авіаційного транспорту зосереджені в Повітряному кодексі України, який встановлює правові засади функціонування авіаційної галузі, зокрема державне регулювання, сертифікацію, технічне обслуговування та експлуатацію повітряних суден, а також визначає правила функціонування аеропортів і здійснення заходів авіаційної безпеки [19]. Одним із ключових нормативних актів є Закон України «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації», який закріплює комплексну систему заходів, спрямованих на захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, терористичних загроз і техногенних ризиків [20].

Вагоме місце в публічному адмініструванні авіаційного транспорту відіграють підзаконні нормативно-правові акти Так Авіаційні правила щодо «Організації повітряного руху» які регламентують сертифікацію аеропортів, експлуата-

[1] Конвенція про міжнародну цивільну авіацію, 1944 р. Офіційний вісник України від 22 жовтня 2004р., № 40, стор. 195, стаття 2667. код акта 30261. 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text.

цію наземної техніки, аеродромне забезпечення польотів та інші аспекти діяльності в авіаційній галуз затверджено наказом Державної авіаційної служби України від 9 грудня 2021 р. № 1920 [21]. Цим же адміністративним органом затверджена Інструкція з організації та здійснення контролю на безпеку в аеропортах України, яка визначає процедури контролю безпеки в аеропортах для запобігання актам незаконного втручання [22].

Отже, публічне адміністрування авіаційного транспорту в Україні забезпечується комплексом джерел права, які включають норми Конституції, міжнародні договори, національні закони та підзаконні нормативно-правовій акти. Ці джерела формують правову основу для регулювання авіаційної діяльності, забезпечення безпеки та відповідності міжнародним стандартам.

До адміністративних органів, що здійснюють публічне адміністрування авіаційного транспорту в Україні відносяться: Кабінет Міністрів України формує державну політику у сфері авіації та затверджує нормативно-правові акти, що регламентують діяльність авіації. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України відповідає за формування державної політики в галузі цивільної авіації, забезпечує нормативно-правове регулювання та впроваджує міжнародні стандарти в діяльність авіаційного транспорту [23].

Міністерство оборони України здійснює публічне адміністрування державної авіації, забезпечуючи її реєстрацію, допуск та льотну придатність, контроль за аеродромною інфраструктурою, сертифікацію авіаційного персоналу, організацію та безпеку польотів. Також Міноборони відповідає за охорону повітряних суден, пошуково-рятувальні операції, випробування нових літальних апаратів та регулювання приаеродромних територій, координуючи ці питання з іншими органами виконавчої влади [24]. Національне бюро з розслідування авіаційних подій проводить незалежні розслідування авіаційних інцидентів та аварій з метою підвищення рівня безпеки польотів [25]. Міністерство внутрішніх справ України здійснює нагляд за правоохоронною діяльністю в авіаційній галузі, забезпечує авіаційну безпеку та реагує на надзвичайні ситуації. Зокрема забезпечує функціонування та розвиток єдиної системи авіаційної безпеки та цивільного захисту в діяльності Національної поліції, Адміністрації Держприкордонслужби, ДСНС та Національної гвардії [26].

Отже, за структура адміністративних органів, які здійснюють публічне адміністрування в сфері авіаційного транспорту України поділяються на: Вищий орган виконавчої влади - Кабінет Міністрів України формує державну політику у сфері авіації та затверджує нормативно-правові акти, що регламентують діяльність авіаційного транспорту. Він координує роботу інших органів виконавчої влади у цій галузі.

Центральні, які забезпечують цивільний адміністративний транспорт - Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України відповідає за формування державної політики в галузі цивільної авіації. Воно забезпечує нормативно-правове регулювання, впроваджує міжнародні стандарти та координує розвиток інфраструктури авіаційного транспорту.

Загальні що забезпечують державний авіаційний транспорт: Міністерство оборони України здійснює публічне адміністрування державної авіації. Воно відповідає за реєстрацію, допуск та льотну придатність повітряних суден, контроль за аеродромною інфраструктурою, сертифікацію авіаційного персоналу та організацію польотів. Міноборони також забезпечує охорону повітряних суден, пошуково-рятувальні операції, випробування нових літальних апаратів та регулювання приаеродромних територій. Міністерство внутрішніх справ України здійснює нагляд за правоохоронною діяльністю в авіаційній галузі.

Спеціальні: Державна авіаційна служба України здійснює сертифікацію, нагляд та контроль у сфері цивільної авіації. Вона відповідає за забезпечення відповідності авіаційної діяльності міжнародним стандартам безпеки, організовує розслідування авіаційних подій та контролює дотримання правил експлуатації повітряних суден. Державне підприємство «Украерорух» забезпечує аеронавігаційне обслуговування та контроль за повітряним рухом у повітряному просторі України.

Переходячи до науково аналізу інструментів публічного адміністрування слід відзначити що основними з них є ліцензування, сертифікація та контроль (нагляд). Ліцензування перевезень пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів повітряним транспортом здійснюється відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» **та** Повітряного кодексу України. Суб'єкт господарювання для отримання ліцензії має подати заяву та відповідний пакет документів, включно з чинним сертифікатом експлуатанта. Основними вимогами є наявність власного або орендованого повітряного судна (крім лізингу

з екіпажем), відповідність кваліфікаційним вимогам авіаційного персоналу, а також дотримання авіаційних правил України [27; 28].

Авіаційні правила України, затверджені наказом Державіаслужби № 682 від 5 липня 2018 р., визначають адміністративні процедури щодо льотної експлуатації повітряного транспорту, умови сертифікації експлуатантів та вимоги до безпеки польотів. Сертифікація експлуатантів здійснюється відповідно до частини ORO (Organisational Requirements for Air Operations) авіаційних правил, яка регулює організаційні вимоги до повітряної експлуатації [29]. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та Положення про Державну авіаційну службу України, що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 року № 520 визначає повноваження Державіаслужби, включаючи здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою авіації та організацію сертифікації суб'єктів авіаційної діяльності.

Отже, основними інструменти публічного адміністрування в авіаційному транспорті України є ліцензування, сертифікація та контроль – забезпечують ефективне регулювання авіаційної діяльності, дотримання стандартів безпеки та стабільне функціонування авіаційного транспорту в Україні.

Класично публічне адміністрування авіаційного транспорту в Україні захищається нормами адміністративних станції та адміністративно-деліктного права. У разі порушення правил експлуатації або перевезення небезпечних вантажів передбачено тимчасове призупинення дії ліцензії або її анулювання. Адміністративна відповідальність у сфері авіації, передбачена статтями 111–113 КУпАП, спрямована на забезпечення безпеки польотів, дотримання порядку на борту повітряних суден та виконання міжнародних авіаційних норм. Вона включає санкції за порушення правил безпеки (ст. 111), невиконання розпоряджень командира повітряного судна та порушення правил користування засобами зв'язку на борту (ст. 112), а також порушення правил міжнародних польотів (ст. 113). Основним механізмом відповідальності є штрафи, розмір яких залежить від характеру та ступеня небезпеки правопорушення [30].

Висновки. Отже, публічне адміністрування авіаційного транспорту в Україні є комплексною адміністративною діяльністю загальних і спеціальних адміністративних органів. Воно здійснюється шляхом надання адміністративних послуг, виконання розпорядчих функцій та забезпечення виконавчої діяльності. Адміністративно-правове регулювання реалізується шляхом використанням визначених законодавством інструментів публічного адміністрування. Його метою є забезпечення публічного інтересу, в першу чергу безпеки пасажирів авіаційного транспорту, безпечності вантажних перевезень, функціонування аеропортів, організації повітряного руху та наземного обслуговування авіаційної інфраструктури.

Список використаної літератури:

1. Авіація. Словник української мови. 2024 URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F
2. Транспорт. Словник української мови. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82.
3. Галунько В., Стеценко С., Берлач та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
4. Авіаційний транспорт. КВЕД-2010. URL: https://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/51/KVED10_51.html.
5. Допоміжне обслуговування авіаційного транспорту. КВЕД-2010. URL: https://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/52/KVED10_52_23.html.
6. Філіппов А. Адміністративно-правове забезпечення безпеки цивільної авіації в Україні: автореферат дисертації. Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2010. 18 с.
7. Золотар О. Правова охорона як складова інформаційної безпеки цивільної авіації: автореферат дисертації. Київ: Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, 2010. 20 с
8. Ковальов В.Г. Механізми державного управління забезпеченням транспортної безпеки України: автореферат дисертації. Івано-Франківськ: Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, 2011. 19 с.
9. Краснова Ю. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ: / Київський національний університет імені Тараса Шевченка., 2010. 22 с.
10. Герасимов Р. Розвиток міжнародно-правових принципів і норм у сфері убезпечення цивільної авіації: автореферат дисертації. Київ:

Інститут законодавства Верховної Ради України, 2008. 18 с.
11. Хороманська О. Удосконалення управління цивільною авіацією України на сучасному етапі. автореферат дисертації, 1999. 19 с.
12. Коваленко Н.О. Формування міжнародної правової культури у майбутніх пілотів у вищих навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2009. 22 с.
13. Конституція України
14. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію, 1944 р. Офіційний вісник України від 22 жовтня 2004р., № 40, стор. 195, стаття 2667. код акта 30261. 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text.
15. Міжнародні угоди про повітряне сполучення. Державна авіаційна служба України. 2024. URL: https://avia.gov.ua/pro-nas/mizhnarodna-diyalnist/ugodi-pro-povitryane-spoluchennya/.
16. Угода між Урядом України та Урядом Королівства Бельгія про повітряне сполучення. Офіційний вісник України, офіційне видання від 27 вересня 2006 р., № 37, стор. 90, стаття 2558, код акта 37323. 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/056_013.
17. Кравцов А. Пріоритет прав і свобод людини та громадянина як принцип адміністративного права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Луганськ: ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011.205 арк.
18. Пухтецька А. Актуальні проблеми оновлення системи принципів адміністративного права України. Наукові записки. Том 155. Юридичні науки, 2014. С. 67–72.
19. Повітряний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 48-49. ст. 536.
20. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації. Закон України від 21 березня 2017 року № 1965-VII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 16. ст. 199
21. Авіаційні правила України «Організація повітряного руху». Затверджено наказом Державної авіаційної служби України від 09 грудня 2021 р. № 1920. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 лютого 2022 р. за № 165/37501. Офіційний вісник України, офіційне видання від 25 лютого 2022 р., № 16, стор. 240, стаття 900, код акта 110047
22. Про затвердження Авіаційних правил України «Інструкція з організації та здійснення контролю на безпеку в аеропортах України»: Наказ Державної авіаційної служби України від 15 березня 2019 року № 322. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 червня 2019 року за № 594/33565. Офіційний вісник України. 05 липня 2019 року. № 51. стор. 144. стаття 1768. код акта 94955
23. Статут Державного підприємства обслуговування повітряного руху України (нова редакція). Затверджено наказом Міністерства інфраструктури України від 6 жовтня 2016 року № 137. Законодавство України. 2016. URL: https://opad.com.ua/wp-content/uploads/2016/11/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%85%D1%83.pdf
24. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671 (у редакції постанови КМУ від 19 жовтня 2016 року № 730). Урядовий кур'єр. 10 грудня 2014 р. № 230
25. Про затвердження Положення про Національне бюро з розслідування авіаційних подій та інцидентів з цивільними повітряними суднами: наказ Міністерства інфраструктури України від 13 лютого 2020 року № 57. Законодавство України. 2020. URL: https://mtu.gov.ua/files/Dok_NORMATUVKA/57.pdf.
26. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. Урядовий кур'єр. 6 листопада 2015 року. № 207
27. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. Голос України, 28 березня 2015 року, № 56
28. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів повітряним транспортом: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 року № 134. Законодавство України. 2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/134-2017-п.
29. Авіаційні правила України «Технічні вимоги та адміністративні процедури щодо льотної експлуатації в цивільній авіації». Затверджено Наказом Державної авіаційної служби України від 05 липня 2018 року № 682. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 вересня 2018 р. за № 1109/32561. Законодавство України. 2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/682-2018-%D0%BF.
30. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Законодавство України. 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

Pryhlad V. V. The concept and limits of public administration of aviation transport in Ukraine

The article defines the concept and outlines the scope of public administration in the aviation transport sector in Ukraine. It explores the features and administrative-legal regulation of aviation activities, identifying its main objects and subjects. The principles of public administration in the aviation sector are characterized, including the rule of law, safety, transparency, international coordination, and environmental responsibility. The legal foundations of aviation transport regulation, based on international and national acts, particularly the Air Code of Ukraine and international agreements, are examined. The system of administrative bodies responsible for public administration in the aviation sector is analyzed, including the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Communities, Territories, and Infrastructure Development, the State Aviation Service, and other specialized structures. Particular attention is paid to regulatory mechanisms such as licensing, certification, and oversight, which ensure compliance of aviation activities with international standards. The issue of administrative responsibility in the aviation sector is discussed, emphasizing its role in ensuring compliance with legal norms and enhancing flight safety. It is concluded that public administration in aviation transport is aimed at ensuring the stable and safe functioning of the industry in accordance with international standards and Ukraine's national interests. Effective administration is identified as contributing to the improvement of safety in passenger and cargo transportation, optimization of airport operations, infrastructure development, and enhancement of state control mechanisms. It is proven that administrative activities in the aviation sector involve a comprehensive system of measures aimed at mitigating risks, preventing accidents, and ensuring air traffic safety. The normative legal documents regulating the interaction between state authorities and aviation entities are analyzed, outlining the procedures for certification of airlines, airports, aviation personnel, and compliance with technical regulations. It is determined that administrative regulation facilitates the implementation of state policy in the aviation sector, enhances the competitiveness of Ukraine's aviation industry at the international level, and adapts national legislation to the requirements of ICAO and the European Union.

Key words: *administrative bodies, administrative responsibility, administrative services, air navigation services, air traffic management, airspace, aircraft operation, aviation safety, aviation transport, civil aviation, environmental responsibility, flight safety, international agreements, international standards, legal principles, licensing and certification, oversight and control.*

УДК 351.746.1:351.862.4
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.45

Ю. В. Оніщик
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну

І. А. Коваленко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну

АКТУАЛІЗАЦІЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ПРОЦЕСІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У дослідженні здійснено аналіз причин актуалізації міждисциплінарних досліджень у процесі правового регулювання державної безпеки та перспектив таких досліджень у майбутньому.

Обґрунтовано, що наразі склалася ситуація, за якої наука функціонує сама по собі, а реальна політико-правова та безпекова діяльність тяжіє до автономності, ізольованості, сподівання на інтуїцію й суб'єктивні міркування, досвід тих, хто перебуває на відповідних посадах. Доведено, що загальні методологічні принципи його здійснення постійно перебувають у фокусі уваги вчених і регулярно висвітлюються. Здійснений аналіз публікацій рельєфно демонструє дві тенденції, що знаходяться у тренді науки: 1) міждисциплінарність досліджень, що дозволяє комплексно підходити до аналізу процесів, явищ, подій, об'єктивно інтерпретувати науково значущі факти; 2) російсько-українська війна зумовлює потребу у відході від суто теоретичних дискусій про абстрактні загрози і ризики, виклик та небезпеки, а займатися тим, що у міжнародній практиці називають діяльністю „спін-докторів".

Базуючись на методології науки, що створює концептуальні засади осмислення проблем держави і суспільства, які існують на сучасному історичному етапі, звертається увага на те, що новітні умови потребують розширення горизонтів і залучення до традиційно гуманітарної сфери здобутків технічних, біологічних та інших наук. Самі причини розподілені на дві великі групи: 1) ті, які детермінували розвиток науки у передвоєнний час; 2) ті, що доповнили існуючий перелік на етапі воєнного стану з лютого 2022 року. Оригінальність репрезентації матеріалів полягає в тому, що проекція на науки і наукові дисципліни демонструється крізь призму таких причин.

Окреслені можливості міждисциплінарності з позицій прагматичного підходу, принципу поєднання теорії з практикою, інституціональних механізмів реалізації права.

Ключові слова: *методологія наукових досліджень; юридична методологія; державна безпека; теорія державної безпеки; міждисциплінарні дослідження; прагматичні підходи в науці; причини актуалізації міждисциплінарності в праві.*

Постановка проблеми. Питання національної і державної безпеки були і залишаються найважливішими для України з моменту відновлення нею незалежності у 1991 році. Проблема полягає в тому, що в умовах наростання конфронтації з Росією, проголошенням і закріпленням в Конституції України курсу на повноправне набуття членства в ЄС і НАТО, потенційні загрози перетворилися на реальні. Безумовно, цьому слугував комплекс причин. Проте не можна не зазначити, що в даному комплексі є й недооцінка практиками, управлінцями різних рівнів наукових прогнозів і рекомендацій. Виникла ситуація, за якої наука функціонує сама по собі, а реальна політико-правова та безпекова діяльність тяжіє до автономності, ізольованості, сподівання на інтуїцію й суб'єктивні міркування, досвід тих, хто перебуває на відповідних посадах.

© Ю. В. Оніщик, І. А. Коваленко, 2024

За таких умов, на жаль, є всі шанси для того, щоб існуюча картина не тільки не змінилася, а тільки ще більше погіршилася. Вихід полягає в тому, щоб ці два напрями діяльності (наукова і політико-правова та безпекова), умовно кажучи, повернулися «обличчям» одна до одної, порозумілися, що їхня відокремленість іде не на користь існуванню й територіальній цілісності держави. У такий спосіб, значною мірою актуалізується не тільки потреба в модернізованому науковому підході з урахуванням усього спектру існуючих проблем, а й консолідація зусиль вчених, що натепер представляють абсолютно різні галузі знань. Якщо йдеться про правове регулювання державної безпеки України, то насамперед слід визначити, які саме класичні науки й новітні наукові дисципліни, що знаходяться на етапі своєї інституціалізації, можуть сприяти принциповому оновленню даного напряму діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка обраної теми дослідження зумовлює звернення до двох масивів наукових розвідок. Перший, без якого втрачається фундамент будь-якої діяльності вчених, — це методологія наукових досліджень. Вона надає повноцінне уявлення про науку як соціальний інститут, визначає її галузеву структуризацію, формулює принципи і методи наукового пізнання, дозволяє об'єктивно концептуалізувати певні теорії. По суті це є «наука про науку».

Продовжуючи традиції таких видатних українських вчених, як В. Вернадський, Д. Заболотний, Б. Патон, вчені нового покоління осмислюють нові реалії, застосовуючи не відомі раніше техніки і технології. Серед них В. Андрійчук, В. Бодров, В. Демидов, В. Зацерковний, С. Каламбет, Ю. Костін, Л. Лазебник, С. Онишко, Т. Полозова, В. Рожко, В. Самсонов, А. Сільвестров, Ю. Сурмін, І.Тішаєв, О. Шевчук, І. Шейко, Є. Шишкіна та ін.

Серед тих вчених, що розвивають методологію науки у сфері права слід відзначити таких вчених, як: Ю. Баранова, С. Бобровник, О. Калініченко, Ю. Гоцуляк, І. Діордіца, Д. Єрмоленко, О. Корольова, В. Ліпкан, Т. Міхайліна, Ю. Оборотов, Е. Оржинська, М. Серебро, М. Суходоля, Д. Шигаль та ін. Завдяки їхнім науковим розвідкам висвітлені питання щодо аспектів розгортання методології юриспруденції [1], формування методологічної основи наукового пізнання джерел права [2], методологічного інструментарію дослідження правових категорій [3], постнекласичних тенденцій в методології юриспруденції [4], методологічні правила функціонального порівняння [5], методологію дослідження безпекової політики і відповідних стратегем зокрема через стратегічну правотворчість [6-11] та багато інших.

Щодо методології правничих досліджень в Україні на сучасному етапі важливими є спостереження Т. Міхайліної та Ю. Гоцуляк про певну «консервацію» юридичної науки, «закольцованості на загальнонаукових методах, позбавленості… експериментальної складової». З цього робиться висновок, що «необхідним є підсилення блоку спеціальних методів у юридичних дослідженнях з урахуванням сучасного загальносвітового тренду міждисциплінарних досліджень» [12, с. 29].

Другий масив наукових досліджень, що слугує підґрунтям для вибору теми, обґрунтування мети даної статті, - це роботи, присвячені питанням забезпечення національної і державної безпеки. Тут особливого значення набувають узагальнення і концепції за авторством таких дослідників, як: В. Башук, М. Баюк, Ю. Бисага, В. Бліхар, М. Бліхар, П. Богуцький, М. Воротнюк, С. Гордієнко, Ю. Груценко, Л. Дешко, О. Дзьобань, І. Діордіца, І. Доронін, М. Зінорук, Л. Казакова, А. Качинський, Н. Клименко, М. Копитко, І. Корж, В. Косевцов, В. Ліпкан, Г. Нечипорук, О. Омельчук, Л. Радовецька, Н. Сіцінський, О. Сушко, Д. Тихомиров, О. Турченко, Д. Чижов та ін.

На особливу увагу заслуговує монографія, написана у співавторстві Л. Радовецькою і О. Тихомировим, присвячену методології юридичних досліджень сфери безпеки [13]. Вказуючи на міжгалузеву природу «феномену осмислення «безпеки», «забезпечення безпеки» як фундаментальних категорій у дослідженні методології, а також їх правових особливостей як ключових характеристик і властивостей», автори виділять три основні ракурси наукового пізнання:

1) трансформація…діяльності суб'єктів забезпечення безпеки у взаємодії з іншими соціальними суб'єктами на національному та міжнародному рівнях;

2) осмислення безпеки як поліаспектного явища, що є об'єктом дослідження різних соціогуманітарних та технічних наук;

3) характеристика своєрідностей як правового забезпечення безпеки (у нормативному аспекті), так і правового регулювання забезпечення безпеки [13, с. 319].

Більш глибоко дані питання були висвітлені монументальній монографії засновника без-

пекознавства В. Ліпкана „Теоретичні основи та елементи національної безпеки”, підготовлено в 2002 році, в якій було вперше розглянуто питання методології теорії національної безпеки [14].

Не зважаючи на те, що питання правового регулювання державної безпеки в Україні, а також загальні методологічні принципи його здійснення постійно знаходяться у фокусі уваги вчених і регулярно висвітлюються, аналіз останніх публікацій рельєфно демонструє дві тенденції, що знаходяться у тренді науки. Перше. Це міждисциплінарність досліджень, що дозволяє комплексно підходити до аналізу процесів, явищ, подій, об’єктивно інтерпретувати науково значущі факти. Друге. Докорінна зміна політичної ситуації в Україні, коли потрібно не просто вести розмови про абстраговані загрози і ризики, а займатися тим, що у міжнародній практиці називають «спін-докторством». Перелічене детермінує визначення **мети** дослідження, а саме – встановлення причин актуалізації міждисциплінарних досліджень в процесі правового регулювання державної безпеки України на сучасному етапі та репрезентація сутності інтегральних зв’язків наук у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Середина XX століття ознаменувалася конгломерацією окремих наук, які раніше чітко відмежовувалися. Так, з’явилися геофізика, біохімія, юридична статистика тощо. Як зазначає Ю. Сурмін, «сучасна стадія розвитку науки характеризується лавиноподібним нагромадженням нового фактичного матеріалу і появою численних нових дисциплін на стиках традиційних» [15, с. 9]. Тож і теорію державної безпеки також можна долучити до переліку інтегративних дисциплін, які, з одного боку зосереджують у собі науково обґрунтовані дані суміжних або дотичних в окремих питаннях галузей знань, з іншого – виходять на практику безпосередньої діяльності у сфері правотворчості та правореалізації. Це дозволяє утворити своєрідний феномен наукових знань, здатний об’єктивно оцінювати ситуації різного роду, а також своєчасно озброювати інститути влади необхідними рекомендаціями.

Технологію процесів міждисциплінарних досліджень на онтологічному рівні достатньо переконливо продемонструвала інтернаціональна група вчених у складі Amaris Dalton, Karin Wolff, Bernard Bekker [16]. Автори вважають, що у процесі таких досліджень відбувається об’єднання розрізнених цілей і конкретних предметних методів. Найбільш складним на цьому шляху стає подолання епістемічних несумісностей між дисциплінами. Для цього, на їхню думку, треба уникати галузей дисциплінарної несумісності; спиратися на прагматизм й орієнтуватися на дисциплінарний синтез, який включає в себе зсув парадигми у розумінні дослідників в єдиний взаємоприйнятний бік.

Аналізуючи причини актуалізації міждисциплінарних досліджень у процесі правового забезпечення державної безпеки, слід оговорити, що вони дещо відрізняються на етапі до початкового вторгнення російського агресора на територію України у 2014 році, згодом у лютому 2022 року. Проте це не означає, що якісь з них втратили свою актуальність, просто деякі дещо трансформувалися. Навіть тоді вчені попереджали, що сучасні правові підходи не відповідають вимогам часу і динаміці загроз, закликали зосередити зусилля наукової спільноти. Однак вони не були почуті.

Тож, якщо йдеться про основні причини актуалізації міждисциплінарних досліджень у передвоєнний час, то, з точки зору вчених, з-поміж інших слід виділяти такі.

1. *Соціально-політичні перетворення суспільства*. Процеси децентралізації, запровадження муніципальної реформи, євроінтеграція, суттєвий вплив глобалізації значною мірою трансформують усталені на певний час уявлення про дійсну роль і реальні спроможності громадянського суспільства і шляхи його розвитку. До цього додається не знаний раніше віртуальний простір, можливості блискавичної передачі інформації, насамперед, через соціальні мережі, що може супроводжуватися загрозами інформаційній безпеці державі. Протистоянню негативним тенденціям може сприяти лише поєднання зусиль фахівців із безпекознавства, теорі права, конституційного права, прав людини, соціології, політології, комунікативістики, психології, PR-технологій тощо.

2. *Всеосяжний характер сучасних загроз*. Пішов у небуття той час, коли все вирішувалося безпосередньо лише на полі бою. Поява й постійна модернізація гібридних війн, кібернетичні атаки, маніпуляції свідомістю громадян у процесі інформаційно-психологічних операцій поставили на порядок денний поєднання традиційних методів правового аналізу із соціальними, технологічними, військовими та безпековими знаннями. Причому, масштаби таких загроз виходять на рівень міжнародної безпеки. Сюди потрапляють внутрішньо- і зов-

нішньодержавні конфлікти, громадянські війни, тероризм та екстремізм, екологічні загрози, глобальні конфлікти за доступ до обмежених ресурсів [17, с. 185]. Тож при прогнозуванні подібних загроз мають залучатися не тільки фахівці з конфліктології, а й екологи, геологи, геофізики, медицини та ін. З іншого боку, протидія кібернетичним загрозам неможлива без синтезу юриспруденції, ІТ-експертизи і стратегічного планування. Таким чином, чим ширше спектр проблем, тим більш широке коло фахівців потребується для їхнього розв'язання.

3. *Адаптування міжнародного досвіду*. Нестримні процеси глобалізації, курс України у ЄС і НАТО потребують гармонізації вітчизняного законодавства із нормами міжнародного права, розумінням практики діяльності міжнародних організацій та їхню адаптацію до вітчизняних умов. У такий спосіб необхідне опертя на різні галузі компаративістики, зокрема на порівняльне правознавство, геостратегію, історію і сучасність міжнародних відносин.

4. *Опертя на діяльнісний підхід в управлінні безпекою.* Стратегічне планування в контексті реалізації політики державної безпеки вимагає взаємної узгодженості в економічних, політичних, соціальних, екологічних та безпекових процесах. Як зазначає Д. О. Тихомиров, системна площина діяльності «дозволяє уявити її як «організовану складність», розкрити взаємозв'язки «система - елемент», «система – підсистема», «система – середовище» тощо [18, с. 112]. Це означає, що в процесі правового регулювання державної безпеки, з одного боку, суттєвого значення набувають емпіричні матеріали, опертя на практику. З іншого – актуалізується така галузь знань, як «теорія діяльності», теорія управління, в окремих випадках – оперативний та ситуаційний, проєктний менеджмент.

5. *Потреба в інноваційних правових механізмах.* Швидкі зміни у сфері ІТ-технологій, поширення програм на основі штучного інтелекту, розвиток біотехнологій – все це зумовлює, аби при розробці норм права залучалися фахівці з комп'ютерних наук, біології, психологи, соціологи та інші фахівці.

Навіть цей перелік, в якому представлені далеко не всі причини актуалізації міждисциплінарних досліджень у процесі правового забезпечення державної безпеки демонструє, наскільки вагомими є аргументи. Проте після 24 лютого 2022 року, відколи в Україні докорінно змінилася ситуація, було оголошено воєнний стан, роль інтеграції наук у зазначеному напрямі зросла багатократно. Тож до існуючого комплексу причин додалися нові.

Військова агресія та загроза державному суверенітету України потребує аналізу не тільки з юридичної точки зору, а і з політологічної, соціологічної, міжнародної, інформаційної та інфраструктурної позиції. Усе це пов'язано із розробкою безпекових механізмів, релевантних постійно змінюваній ситуації.

Постійне налаштування правової системи під умови військового часу. В умовах воєнного стану, введення спеціальних режимів і суттєвих обмежень, запровадження мобілізації виникає необхідність співвіднесення зовнішніх і внутрішніх загроз, вирішення нагальних питань забезпечення безпеки людини і суспільства, особливо на тимчасово окупованих територіях, юридичної оцінки заходів, що застосовуються органами влади при ускладненні оперативної та безпекової обстановки. Тож науково обґрунтовані рішення можуть прийматися завдяки інтеграції зусиль фахівців з гуманітарного, конституційного, міжнародного, міграційного права, а також соціологів, культурологів, представників військових наук, експертів з міграційних процесів.

Перевтілення гібридного характеру війни. Зростання значущості інформаційної безпеки. Навіть до початку військових дій при оцінюванні загроз гібридність вважалася однією з найнебезпечніших. Тож тепер, в умовах дефіциту своєчасної об'єктивної інформації щодо перебігу подій на тлі лавини брехні і маніпуляцій і системної пропаганди та дезінформації, що накладається на недостатньо розвинене аналітичне й критичне мислення багатьох громадян, війна пересувається у медіапростір. Боротьба за території супроводжується боротьбою за розум і свідомість людей. Виграти у цій боротьбі можливо лише за умови консолідації зусиль правників, психологів, соціологів, медіа й ІТ-фахівців. При цьому важливо розуміти, що тактика обмежень, залякувань, невиправданих оптимістичних прогнозів тільки знецінює такі зусилля. Тож, розробляючи комплекс заходів із забезпечення державної безпеки, об'єднання вчених і наукова спільнота в цілому мають спиратися лише на перевірені міркування, відкидаючи все те, що не сприймається людиною у сучасному демократичному суспільстві.

Загострення внутрішніх загроз через питання національної єдності. Внаслідок прогалин в питаннях забезпечення інформаційної безпеки, невдач у боротьбі за розум людей

може виникати, особливо на тимчасово окупованих територіях, так званий «стокгольмський синдром», коли жертва переходить на бік терориста, виправдовує його дії. Вкрай небезпечними є й розповсюдження сепаратистських настроїв, зіткнення на ґрунті релігійних та етнокультурних протиріч. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2024 року № 1366 «Про перейменування Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України» [19] було представлено появу Міністерства національної єдності України. У його складі передбачений директорат нормативно-правового забезпечення, куди входить експертна група удосконалення законодавства та правової експертизи. 24 січня 2025 року постановою уряду № 113 було затверджено положення про новоутворене міністерство [20]. Що характерно, в цьому документі взагалі відсутня будь-яка згадка про поняття «безпека», що є свідченням недооцінки тих загроз, що сьогодні існують в Україні. Тож нагальною потребою (і не тільки в аспекті нормотворчості на прикладі даного акту) є запровадження безпекової парадигми в усіх принципово важливих документах, а також попередня концептуалізація цих засад в результаті поєднання професійних поглядів соціологів, фахівців з релігієзнавства, етнографів, культурологів, медіа-спеціалістів в контексті проекції на правничу діяльність.

Загострення внутрішніх загроз через питання мобілізації і прав громадян в армії. Захист прав людини в умовах обмежень. У перші дні війни у патріотичному пориві тисячі українців виявили свою непохитну громадянську позицію щодо захисту Батьківщини і відправилися на фронт. Проте з часом, коли з'ясувалося, що бої триватимуть не один місяць і навіть не один рік, коли стала наростати інформаційна хвиля повідомлень про загиблих і поранених, ситуація докорінно змінилася. Тепер інтернет переповнений сюжетами, як ТЦК виконує план з мобілізації, користуючись силовими методами. І все це на тлі того, як окремі громадяни призовного віку розважаються у нічних клубах та ресторанах і виставляють напоказ такі світлини і відео. Розповсюдження подібних матеріалів є не стільки інформаційним ударом, скільки свідченням наслідків головного недоліку – відсутності виваженої науково обґрунтованої стратегії забезпечення державної безпеки в умовах воєнного стану. Тож блокування подібних сюжетів в Інтернет не є вирішенням проблеми. Наразі необхідно віднайти шлях, як виважено й тактовно працювати зі свідомістю громадян, вирішувати комплекс питань, що знаходяться на перетинанні юридичних, етичних, соціально-психологічних, соціально-педагогічних проблем, пов'язаних із комплектуванням і підготовкою резервістів, правами військовослужбовців і військовозобов'язаних, статусом добровольців, членів територіальної оборони, державним і громадським супроводженням сімей загиблих та поранених тощо.

Посилення ролі громадянського суспільства у питаннях безпеки. Волонтерські рухи, ініціативи з гуманітарної допомоги, цифрова мобілізація населення, просвіта у питаннях безпеки життєдіяльності, допомога дітям-сиротам, людям з інвалідністю, літнім людям, що залишилися на самоті, вносять суттєві корективи в уявлення про структуру сучасної безпеки. Натепер це здійснюється як ініціатива окремих громадян і в багатьох випадках не потребує формалізації й унормування. Проте виникає і ряд питань, що дійсно мають встановлювати та закріплювати окремі механізми такої діяльності, аби вона не вступала у протиріччя із законом. Тож у цьому аспекті потрібна не тільки правова експертиза, а й думка фахівців із соціології, психології, педагогіки, геронтології та ін. соціально-гуманітарних сфер.

Післявоєнне відновлення й перехідне правосуддя. Не зважаючи на те, що в Україні триває воєнний стан, вже зараз потрібно думати про перспективи, зокрема про відновлення прав постраждалих, реінтеграцію окупованих територій, роботу із тими громадянами, які на час війни перебували за межами України, включаючи тих, хто знайшов собі притулок на російській і білоруській територіях. Зрозуміло, що для кожної з категорій тих, хто евакуювався і повернувся, має здійснюватися свій підхід. Тут вкрай важливою є єдина точка зору, яка б відображала позиції не тільки правників, а й істориків, соціологів, культурологів, фахівців з конфліктології, практичних психологів і т. п.

Окреслення кола причин актуалізації міждисциплінарних досліджень в процесі правового регулювання державної безпеки виявило багатогранність проблеми й різноманітність сфер залучення даних інших наук, причому далеко не тільки соціогуманітарних [21].

Якщо ж розглянути з прагматичної точки зору, які можливості відкривають міждисциплінарні дослідження в означеній сфері, то тут теж відкриваються великі перспективи. Насамперед, йдеться про методологічні засади, адже у вже

існуючих дослідженнях, зокрема П. Богуцького, доводиться важливість застосування «міждисциплінарного, системного, холістичного, інституціонально-функціонального, аксіологічного, синергетичного підходів» [22, с. 326], що перегукується значною мірою із підготовленими майже 20 років до цього роботами В. Ліпкана [23-26].

Демонструється роль теорії самоорганізації при виявленні взаємозв'язків між правовими нормами та реальними соціальними процесами, що дозволяє запобігти розриву між законодавством і практикою у такій складній нелінійній системі [22, с. 169-172]. Також підкреслюється важливість для права безпеки технологічного аудиту. Спираючись на цю ідею, можна припустити, що співпраця юристів з фахівцями зі штучного інтелекту та кібербезпеки спрацьовує на «адаптивну функцію» права, що забезпечує оперативну реакцію на нові виклики (наприклад, легалізацію технологій біометричного контролю).

Важливо й те, що міждисциплінарні дослідження сприяють удосконаленню мови законодавства, насамперед, термінологічного апарата безпекознавчих дисциплін. Як зазначає В. Ліпкан, відсутність єдиного розуміння поняття «національна безпека» ускладнює формування правового фундаменту [27, с. 114]. Тож консолідація зусиль правників і лінгвістів допомагає ліквідувати концептуальні прогалини, дозволяє найбільш точно висловити ідею і закріплювати її на рівні нормативно-правових актів. Також цей автор проводить думку, що завдяки міждисциплінарності відбувається оптимізація правозастосування, адже «економічне моделювання», теорія ймовірностей, теорія прийняття рішень, теорія ігор, конкретно-наукові методи аналізу допомагають прогнозувати наслідки прийняття нормативних актів; виявляти колізії між різними рівнями регулювання, наприклад, місцевим і національним [27, с. 223].

Міждисциплінарність не обмежується лише проведенням спільними зусиллями фахівців різних галузей певних досліджень. Якщо йдеться про інституційні механізми реалізації норм права, то тут важливими є міжвідомчі робочі групи, колізійні комісії тощо.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що, будучи за своєю суттю інтегративною дисципліною, теорія національної безпеки на концептуальному рівні зосереджує в собі знання як з галузевих правових дисциплін, так і з ряду соціогуманітарних наук. Технічний прогрес став причиною, що до цього переліку доєдналися комп'ютерні науки, IT-технології, а також інші інтегративні дисципліни на кшталт біоетики. Оригінальність підходу у репрезентації теми полягає в тому, що міжпредметні зв'язки подаються крізь призму причин актуалізації міждисциплінарних досліджень.

У зв'язку зі зміною історичних умов на сучасному етапі існування України ці причини розподілені по двох групах: 1) ті, які детермінували розвиток науки у передвоєнний час; 2) ті, що доповнили існуючий перелік на етапі воєнного стану з лютого 2022 року. При цьому на перший план виходять не тільки такі традиційні функції, як охоронна, регулятивна, а й гносеологічна, нормативна, адаптивна, синергетична функції. Особливо важливою стає прогностична функція, яка ставить завдання на майбутнє, коли Україні після закінчення війни треба буде зробити висновки і сформулювати принципово нові засади державної безпеки, що надійно слугуватимуть народу і суспільству в умовах сучасних викликів.

Список використаної літератур:

1. Оборотов Ю. М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. №1. С. 33–39.
2. Корольова Ю. Формування методологічної основи наукового пізнання джерел права. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №10. С. 120-123.
3. Бобровник С. Методологічний інструментарій дослідження правових категорій. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 50-56.
4. Серебро М. В. Постнекласичні тенденції в методології юриспруденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Випуск 55. Том 1. С. 54-58.
5. Баранова Ю. О. Методологічні правила функціонального порівняння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 33. Том 1. С. 7-10.
6. Ліпкан В. А. Безпекознавство : *навчальний посібник.* Київ : Вид-во Європ. ун-та, 2003. 208 с. DOI https://doi.org/10.36059/966-7942-84-8.
7. Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави. *монографія*. Одеса : Видавничий дім „Гельветика", 2024. 830 с.
8. Ліпкан В. А., Зубко Г. Ю. Стратегія державної інфраструктурної політики України: *монографія* ; за загальною редакцією В. А. Ліпкана. Київ: Ліпкан В. А., 2022. 1008 с. https://doi.org/10.36059/978-966-97758-2-5.

9. Ліпкан В. А., Яковець А. В. Геостратегія сучасного Китаю : *монографія* ; за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора В. А. Ліпкана. Київ : В.А. Ліпкан, 2023. 384 с. https://doi.org/10.36059/978-966-97758-4-9.
10. Діордіца І. В. Кібербезпекова політика України: стан та пріоритетні напрями реалізації: *монографія*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 548 с.
11. Ліпкан В. А., Діордіца І. В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : *навчальний посібник*. Київ : КНТ, 2007. 292 с. (Серія: Національна і міжнародна безпека).
12. Міхайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Криза методології сучасних юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Випуск 65. С. 26-30. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.4.
13. Радовецька Л. В., Тихомиров О. О. Методологія юридичних досліджень сфери безпеки. Методологія в праві : *монографія* ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 658 с.
14. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : *монографія*. Київ : Текст, 2003. 600 с.
15. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого: Підручник для науковця. Київ : Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні». 2006. 302 с.
16. Amaris Dalton, Karin Wolff, Bernard Bekker (2022). Interdisciplinary Research as a Complicated System. International Journal of Qualitative Methods Volume 21: 1–13 DOI: 10.1177/16094069221100397 journals.sagepub.com/home/ijq
17. Кобко Є. В. Правове регулювання забезпечення національної безпеки в Україні: виклики сьогодення. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 179-186. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.17
18. Тихомиров Д. О. Міждисциплінарні та філософські підходи до інтерпретації поняття «безпека». *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 104 – 115.
19. Про перейменування Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2024 року № 1366. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2024-%D0%BF#Text
20. Положення про Міністерство національної єдності України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 року № 113. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2025-%D0%BF#Text
21. Ліпкан В.А. Міждисциплінарний підхід до формування націобезпекознавства. *Право України*. 2005. № 1. С. 94 – 99.
22. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, 2020. Київ. 410 с. https://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_boguckiy.pdf.
23. Ліпкан В. А. Основи терорології (синергетична теорія тероризму). Київ : КНТ, 2006. 84 с. (Серія: Національна і міжнародна безпека).
24. Ліпкан В.А. Синергетичний і гомеостатичний підходи до системи національної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 2. С. 104 – 111.
25. Ліпкан В. А. Спеціально наукові методи націобезпекознавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 3. С. 63 - 73.
26. Ліпкан В. А. Загальнонаукові методи націобезпекознавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 4. С. 26 - 33.
27. Ліпкан В. А. Національна безпека України: *навчальний посібник*. Київ: КНТ, 2009. 576 с.

Onishchyk Yu. V., Kovalenko I. A. Actualization of interdisciplinary research in the process of legal regulation of state security of Ukraine

The study analyzes the reasons for the actualization of interdisciplinary research in the process of legal regulation of the State security theory and the prospects for such research in the future.

It is substantiated that currently there is a situation in which science functions on its own, and real political, legal and security activities tend to be autonomous, isolated, relying on intuition and subjective considerations, and the experience of those in relevant positions. It is proved that the general methodological principles of its implementation are constantly in the focus of attention of scholars and are regularly covered. The analysis of publications clearly demonstrates two trends that are in the trend of science: 1) interdisciplinarity of research, which allows for a comprehensive approach to the analysis of processes, phenomena, events, and objective interpretation of scientifically significant facts; 2) the Russian-Ukrainian war necessitates a shift away from purely theoretical discussions of abstract threats and risks, challenges and dangers, and to engage in what is known in international practice as "spin doctor" activity.

Based on the methodology of science, which creates the conceptual framework for understanding the problems of the State and society existing at the current historical stage, the author emphasizes that the new conditions require expanding horizons and involving the achievements of technical, biological and other sciences in the traditionally humanitarian sphere. The reasons themselves are divided into two large groups: 1) those that determined the development of science in the pre-war period; 2) those that supplemented the existing list at the stage of martial law since February 2022. The originality of the presentation of the materials lies in the fact that the projection on the sciences and scientific disciplines is demonstrated through the prism of such reasons.

The author also outlines the possibilities of interdisciplinarity from the standpoint of a pragmatic approach, the principle of combining theory with practice, and institutional mechanisms for the implementation of law.

Key words: *state security; methodology of scientific research; legal methodology; theory of state security; interdisciplinary research; pragmatic approaches in science; reasons for actualization of interdisciplinarity in law.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.46

О. В. Краглевич
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Визначено, що адміністративно-правовий механізм забезпечення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування є комплексом заходів, інструментів та правових норм, спрямованих на формування, розвиток і підтримання ефективних структур управління на місцях. Встановлено, що зміст адміністративно-правового механізму забезпечення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування полягає в упорядкуванні взаємовідносин між державою та органами місцевого самоврядування, а також у визначенні чітких правил реалізації владних повноважень, контролю за дотриманням законодавства й дотримання стандартів якості управління. Аргументовано, що ключову роль у адміністративно-правовому механізмі забезпечення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування відіграє законодавче регулювання, яке встановлює юридичні межі діяльності місцевих рад, їхніх виконавчих органів і посадових осіб. Підкреслено, що важливим елементом адміністративно-правового механізмк забезпечення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування виступає організаційне та кадрове забезпечення, яке включає добір, підготовку й підвищення кваліфікації службовців, а також ефективну структуру управлінських органів. Встановлено, що адміністративно-правовий механізм забезпечення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування передбачає чітку процедуру взаємодії з іншими ланками влади та громадськістю: проведення консультацій, публічних слухань, громадських обговорень, що сприяє легітимності ухвалених рішень і посиленню довіри населення. До змісту адміністративно-правового механізму інституційної спроможності органів місцевого самоврядування віднесено систему контролю й нагляду, покликана забезпечувати дотримання законності та правопорядку в діяльності органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: *реформа децентралізації, інституційно спроможні територіальні громади, спроможність, інформаційна відкритість органів публічної влади, інституціальне забезпечення, нормативно-правове забезпечення, органи місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Європейська хартія місцевого самоврядування – це ключовий міжнародний документ, прийнятий Радою Європи, який визначає принципи та стандарти місцевого самоврядування. Основною метою хартії є забезпечення високого рівня автономії місцевих громад та підтримка їх здатності самостійно вирішувати питання місцевого значення. Документ закладає основи для розмежування повноважень між державними органами та органами місцевого самоврядування, стимулює розвиток децентралізації, сприяє прозорості у прийнятті рішень та гарантує участь громадян у процесі управління [1]. Хартія визначає принципи субсидіарності, правової визначеності та взаємодії між різними рівнями влади, що сприяє зміцненню демократії та соціальної стабільності. Вона є орієнтиром для держав-учасниць, допомагаючи адаптувати національне законодавство до європейських стандартів та сприяючи розвитку місцевої самоврядної практики у відповідності до сучасних вимог. Хартія сприяє розвитку місцевої демократії та створенню ефективної правової системи, що забезпечує соціальну справедливість. Її впровадження стимулює розвиток регіонів і підвищує довіру між громадянами і владою. Вона сприяє стабільному суспільному розвитку [2].

Місцеве самоврядування є фундаментальною складовою сучасної державності, оскільки воно значною мірою зводиться до самостійного вирішення важливих місцевих проблем. Завдяки децентралізації влади, органи місцевого самоврядування отримують можливість оперативно

© О. В. Краглевич, 2024

реагувати на потреби мешканців, розвивати місцеву інфраструктуру, сприяти економічному зростанню та забезпечувати соціальний захист населення. Самостійне прийняття рішень дозволяє адаптувати політику управління до специфічних умов регіону, враховувати місцеві особливості та традиції, що позитивно впливає на якість життя громадян. Водночас, цей підхід стимулює активну участь мешканців у формуванні місцевої політики, підвищує рівень прозорості та відповідальності органів влади. Тому ефективне місцеве самоврядування є запорукою стабільного соціально-економічного розвитку та демократії в Україні.

Розвиток місцевого самоврядування сприяє інтеграції різних сфер суспільного життя, включаючи освіту, культуру, охорону здоров'я та спорт, забезпечуючи ефективну комунікацію між громадянами та владними структурами, що дозволяє швидко вирішувати нагальні проблеми, формувати стратегії та створювати умови для сталого розвитку регіонів. Таке впровадження сприяє підвищенню якості життя, зміцненню довіри до місцевої влади та використанню бюджетних ресурсів.

Стан наукової розробки проблеми. Вивчення теорій встановлення змісту інституційної спроможності органів місцевого самоврядування має базуватися на наукових працях таких вчених, як В.В. Копєйчиков, О.В. Петришин, Ю.С. Шемчушенко, В.Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Т.О. Мацелик, Т.П. Мінка, О.І. Миколенко, Д.В. Приймаченко, М. М. Тищенко, В.К. Шкарупа, В.Г. Чорна та ін.

Питання формування інституційної спроможності також вивчались в окремих наукових публікаціях представників науки конституційного та муніципального права, а саме у працях В. В. Борденюка, О.В. Батанова, М.А. Баймуратова, Н.В. Мішиної, В.Ф. Погорілка, та ін.

Метою наукової статті є визначення змісту адміністративно-правового механізму забезпечення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Ідея інституційної спроможності органів місцевого самоврядування знайшла у положеннях Основного Закону України, де встановлено, що основою функціонування держави є громада та громадяни, визначаючи положення про суверенітет Українського народу.

Застосування положень державницької теорії місцевого самоврядування знаходить своє підтвердження у збереженні органів місцевого самоврядування на регіональному рівні, зокрема районних та обласних рад, які представляють спільні інтереси територіальних громад (ТГ). Ці органи виступають як посередники між центральною владою та місцевими ініціативами, забезпечуючи баланс між державними завданнями та локальними потребами. Державницька теорія наголошує на необхідності інтеграції національних інтересів у систему місцевого самоврядування, що сприяє єдності держави та одночасному врахуванню специфіки окремих регіонів. Районні та обласні ради координують діяльність численних ТГ, узгоджують регіональні стратегії розвитку, впроваджують державні програми та здійснюють контроль за їх виконанням. Вони також сприяють гармонізації діяльності органів влади, що дозволяє уникнути дублювання функцій і конфліктів між різними рівнями управління. Такий підхід забезпечує ефективну децентралізацію, підвищує участь громадян у прийнятті рішень і сприяє зміцненню демократичних інститутів. Таким чином, збереження органів місцевого самоврядування на регіональному рівні є яскравим доказом того, що державницька теорія знаходить своє практичне застосування. Вона об'єднує державні та місцеві інтереси в єдину систему управління, що позитивно впливає на стабільність і розвиток країни.

Місцеве самоврядування – це система організації влади на рівні територіальних громад, яка дозволяє жителям самостійно вирішувати питання місцевого значення. Його основними характеристиками є: автономність (органи місцевого самоврядування самостійно (без підпорядкування державним органам) вирішують питання місцевого значення, діючи в межах закону); демократичність (ця система ґрунтується на народовладді; жителі територіальної громади обирають місцеві ради та посадових осіб на вільних виборах і можуть безпосередньо брати участь у вирішенні місцевих питань (громадські слухання, референдуми); фінансова самостійність (органи самоврядування мають власні бюджети і ресурси та мають розпоряджаються коштами від місцевих податків, зборів та дотацій, що дозволяє фінансувати програми й послуги без повної залежності від державних фінансів); відповідальність перед громадою (органи місцевого самоврядування підзвітні громаді; вони зобов'язані прозоро звітувати про свою діяльність та використання коштів; мешканці громади, своєю чергою, мають право оці-

нювати роботу влади і впливати на неї через вибори чи механізми відкликання посадовців); територіальна організація (місцеве самоврядування здійснюється в межах визначених територіальних громад (сіл, селищ, міст). Система зазвичай багаторівнева – від базового рівня громади до районного та регіонального, що забезпечує управління на різних територіальних рівнях); юридична основа (повноваження і діяльність місцевого самоврядування визначені конституцією та законами; законодавство гарантує автономність цієї влади і встановлює державний нагляд за законністю її рішень, а міжнародні документи (наприклад, Європейська хартія місцевого самоврядування) встановлюють додаткові стандарти ефективного функціонування). Ці характеристики сприяють сталому розвитку територій та ефективному управлінню ресурсами [3].

Інститути системи місцевого самоврядування представляють собою комплекс взаємопов'язаних структур, що сприяють ефективному управлінню територіями та забезпеченню добробуту громадян. Серед них основне місце займають органи місцевої влади, такі як сільські, міські та районні ради, які приймають ключові рішення щодо розвитку територій, планування бюджету та реалізації соціальних програм. Їх діяльність тісно пов'язана з виконавчими структурами – адміністраціями, що забезпечують оперативне впровадження рішень, контроль за виконанням законодавства та надання адміністративних послуг населенню [4].

Також важливими є різноманітні громадські організації, ініціативні групи та комітети, що діють як міст між владою та громадою. Вони сприяють врахуванню місцевих потреб, стимулюють участь мешканців у прийнятті рішень та забезпечують зворотній зв'язок. Завдяки інтеграції зусиль усіх цих інститутів досягається збалансований розвиток територій і посилення демократичного управління на місцевому рівні.

Конституція України чітко визначає, що місцеве самоврядування є основою демократичного устрою держави. Воно впроваджується територіальною громадою відповідно до законодавства, що гарантує автономію та самостійність вирішення місцевих питань. Місцеве самоврядування здійснюється як особисто громадянами, так і через створені органи місцевої влади, серед яких місцеві ради та їх виконавчі комітети займають ключове місце. Це забезпечує активну участь населення у прийнятті рішень, спрямованих на розвиток регіону, покращення соціально-економічних умов та вирішення місцевих проблем. Водночас законодавство визначає повноваження та обов'язки органів місцевого самоврядування, встановлює механізми контролю за їх діяльністю, що сприяє прозорості управління. Такий підхід гарантує баланс між централізованою владою та місцевими інтересами, стимулює розвиток громадянського суспільства та зміцнює державний устрій на всіх рівнях.

Місцеве самоврядування в Україні має трирівневу систему, яка складається з базового, районного та обласного рівнів [5].

Кожен рівень має свої органи управління, визначені функції та взаємозв'язки з іншими рівнями влади. Такими рівнями є: базовий рівень, основою якого є територіальні громади, як мешканці одного чи кількох населених пунктів (села, селища або міста), об'єднані постійним проживанням на цій території та спільними інтересами; їх інтереси представляються сільськими, селищними та міськими радами, які обираються жителями громади і виконують від її імені та в її інтересах функції місцевого самоврядування; базовому рівні рада встановлює політику і приймає рішення, а її виконавчі органи та голова забезпечують їх втілення на практиці; районний рівень, де органами місцевого самоврядування є районні ради і державні адміністрації (район охоплює кілька територіальних громад та є проміжним рівнем адміністративно-територіального устрою; на цьому рівні діє районна рада, що складається з депутатів, обраних мешканцями всіх громад району; районні ради визначені як органи місцевого самоврядування, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст даного району); обласний рівень, де функціонують обласні ради і державні адміністрації; область (регіон) є верхнім рівнем місцевого самоврядування і охоплює сукупність районів та громад області (на рівні області діє обласна рада, що обирається мешканцями області (область поділена на виборчі округи, часто за районами); обласна рада, подібно до районної, є представницьким органом, який представляє спільні інтереси всіх територіальних громад області.

Основні повноваження територіальних громад охоплюють місцеві справи та забезпечення життєдіяльності на своїй території. Згідно із законом, до власної компетенції громад входять питання соціально-економічного розвитку, планування бюджету, управління комунальним майном і землями громади, розвиток ЖКГ (жит-

лово-комунального господарства), місцевий благоустрій, а також забезпечення надання базових послуг у галузях освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту тощо [6].

Повноваження районної ради зосереджені довкола представництва інтересів громад і контролю за виконанням спільних завдань. Районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку району і контролюють їх виконання, затверджують районний бюджет та звіти про його виконання.

Також до компетенції районних рад належить управління спільним майном територіальних громад району (наприклад, спільні заклади освіти чи лікарні районного значення) та інші питання, віднесені законом до відання району. Взаємовідносини між районною радою і громадами будуються на партнерстві: рада не керує громадами, але може підтримувати їх (через рішення про міжбюджетні трансферти, координацію розвитку інфраструктури між громадами тощо) та узгоджувати міжмуніципальні проекти.

Обласна державна адміністрація відповідає за реалізацію державної політики та законів на території області, а також за виконання рішень обласної ради у межах делегованих повноважень. Зокрема, ОДА готує проекти обласного бюджету та регіональних програм (економічного розвитку, бюджету, екологічних програм тощо) і організовує їх виконання [5]. Обласна рада розглядає ці проекти та затверджує їх, здійснює нагляд за їх реалізацією.

Повноваження обласної ради включають затвердження програм соціально-економічного і культурного розвитку області та контроль за їх виконанням, затвердження обласного бюджету і заслуховування звіту про його виконання, управління об'єктами спільної власності територіальних громад області (наприклад, обласні лікарні, заклади вищої освіти, обласні дороги), вирішення питань, що стосуються всього регіону (розвиток регіональної інфраструктури, транспортного сполучення, екологічна безпека тощо). Обласна рада також може робити подання центральним органам влади щодо питань розвитку регіону, виступати координатором між районами та громадами у випадках, коли потрібне узгоджене рішення на регіональному рівні.

Місцеве самоврядування в Україні організоване таким чином, що кожен рівень діє в межах своєї компетенції автономно, але при цьому існують механізми координації дій та підзвітності між рівнями. Територіальні громади є фундаментом системи і не перебувають у ієрархічному підпорядкуванні районним чи обласним радам [7].

Районні та обласні ради не можуть втручатися у власні повноваження громад, а натомість зосереджуються на спільних справах і інтересах цих громад. Координація здійснюється через участь представників громад у роботі районних і обласних рад, розробку спільних програм розвитку, угоди між громадами (міжмуніципальне співробітництво) та через діяльність місцевих державних адміністрацій, які забезпечують єдину державну політику на відповідній території [8].

Місцеві державні адміністрації виконують подвійну роль, слугуючи зв'язковою ланкою між центральною владою та самоврядуванням. З одного боку, РДА та ОДА підпорядковані центральній владі: їх голови відповідальні перед Президентом і Кабінетом Міністрів, а також підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня (обласні адміністрації контролюють районні). Водночас, у частині повноважень, делегованих їм відповідними радами (районними чи обласними), держадміністрації підзвітні і підконтрольні цим радам [9].

Це означає, що коли районна чи обласна рада доручає адміністрації виконання своїх рішень (наприклад, реалізацію програми), адміністрація має звітувати перед радою про результати. Таким чином забезпечується взаємний контроль: рада контролює виконання своїх рішень, а адміністрація – законність дій органів самоврядування.

Існують також механізми контролю і стримувань між владою різних рівнів. Обласна чи районна рада має право висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації; у разі, якщо таке рішення підтримане двома третинами депутатів ради, Президент України зобов'язаний звільнити голову адміністрації. Це надає представницьким органам важіль впливу на виконавчу вертикаль у разі неналежного виконання місцевих програм чи порушення інтересів громад. З іншого боку, Президент України та уряд здійснюють нагляд за законністю діяльності органів самоврядування: рішення рад, що суперечать закону, можуть бути оскаржені в суді або зупинені в установленому порядку. Голови місцевих державних адміністрацій можуть скасувати незаконні рішення органів нижчого рівня виконавчої влади, а їх власні розпорядження можуть бути скасовані

Президентом або вищестоящою адміністрацією, якщо вони суперечать законодавству [10].

Для узгодження дій та обміну досвідом між різними рівнями самоврядування створено асоціації органів місцевого самоврядування (наприклад, Асоціація міст України [11], Всеукраїнська асоціація громад [12] тощо), ради регіонального розвитку при облдержадміністраціях, а також проводяться спільні наради за участі представників громад, районів і областей. Такі платформи дозволяють врахувати інтереси громад у рішеннях вищих рівнів та донести регіональні проблеми до центральної влади. В цілому, взаємозв'язки між рівнями місцевого самоврядування в Україні базуються на принципах субсидіарності (передача повноважень якомога ближче до громади), підзвітності та законності, що забезпечується як внутрішнім контролем (рада – адміністрація), так і зовнішнім державним наглядом [11; 12].

Отже, в Україні паралельно з системою місцевого самоврядування діє система місцевих органів державної влади. Це означає, що на рівні районів і областей присутні державні адміністрації, які забезпечують виконання законів та державних програм, і водночас співпрацюють з відповідними радами. Така двоїста система (рада – від громади, адміністрація – від держави) іноді стає джерелом конфлікту або дублювання повноважень, проте загальна тенденція реформ (децентралізації) спрямована на чіткіше розмежування функцій і максимальну передачу повноважень на базовий рівень громадам.

Місцеве самоврядування виконує низку важливих функцій, покликаних забезпечити ефективне управління територіальними громадами та сприяти підвищенню добробуту населення. Передусім воно відповідає за управлінську функцію, що включає планування та ухвалення рішень щодо розвитку громади, формування місцевих програм і стратегій, а також організацію роботи виконавчих органів. Завдяки цьому місцеві ради визначають пріоритети розбудови інфраструктури, контролюють діяльність комунальних служб та координують взаємодію з іншими органами влади.

Друга ключова функція – бюджетно-фінансова. Місцеві органи самоврядування мають повноваження розробляти та затверджувати бюджет громади, визначати ставки місцевих податків і зборів, а також спрямовувати кошти на нагальні потреби. Це дозволяє громадам самостійно розпоряджатися фінансовими ресурсами, забезпечувати стабільне фінансування соціально-економічних програм, підтримувати заклади освіти, культури й охорони здоров'я. Крім того, завдяки цій функції формується економічний фундамент, необхідний для реалізації проєктів розвитку: будівництва доріг, водогонів, модернізації житлово-комунального господарства тощо.

Третя важлива функція – соціальна та гуманітарна. Органи місцевого самоврядування опікуються сферою освіти, культури, охорони здоров'я і соціального захисту. Вони відповідають за створення належних умов у школах, дитячих садках, лікарнях та соціальних установах, а також за проведення культурних заходів та розвиток місцевих традицій. Ще одна складова – контрольна та регуляторна функція, яка передбачає нагляд за дотриманням законодавства, регулювання торгівлі й підприємництва на місцевому рівні, а також ухвалення рішень про благоустрій, використання земельних ресурсів та охорону довкілля. Усі ці напрями діяльності забезпечують інтегрований підхід до розв'язання проблем громади, роблячи місцеве самоврядування дієвим механізмом реалізації демократії та покращення якості життя мешканців [15; 16].

Досягнення найвищого рівня інституційної спроможності органів місцевого самоврядування залежить від часу та умов реалізації функцій. За умовами здійснення функції місцевого самоврядування в Україні зазвичай поділяються на власні (самоврядні) та делеговані. Перші є безпосереднім вираженням ініціативи та повноважень територіальних громад, які реалізуються самостійно, без втручання державних органів. До них належать, наприклад, розробка місцевих програм розвитку, управління комунальним майном, організація житлово-комунального господарства, благоустрій територій, а також розпорядження коштами місцевого бюджету.

Натомість делеговані функції – це ті, що передаються органам місцевого самоврядування державою для виконання на місцях. Вони включають частину адміністративних, соціальних і контрольних завдань, які, згідно із законодавством, вигідніше й ефективніше виконувати на рівні громад. Прикладами можуть слугувати реєстрація актів цивільного стану, надання адміністративних послуг, здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері будівництва чи торгівлі, а також впровадження загальнодержавних соціальних програм.

Таким чином, власні функції відображають автономність і самостійність громад, а делеговані – тісний зв'язок з державною політикою та відповідальність перед центральною владою.

Висновок. Отже, адміністративно-правовий механізм забезпечення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування є комплексом заходів, інструментів та правових норм, спрямованих на формування, розвиток і підтримання ефективних структур управління на місцях. Його зміст полягає в упорядкуванні взаємовідносин між державою та органами місцевого самоврядування, а також у визначенні чітких правил реалізації владних повноважень, контролю за дотриманням законодавства й дотримання стандартів якості управління.

Ключову роль у цьому механізмі відіграє законодавче регулювання, яке встановлює юридичні межі діяльності місцевих рад, їхніх виконавчих органів і посадових осіб. Саме нормативна база окреслює компетенцію, порядок прийняття рішень, вимоги до прозорості, підзвітності та професійності кадрів. Такі акти, як закони про місцеве самоврядування, про службу в органах місцевого самоврядування, про доступ до публічної інформації та про адміністративні послуги, забезпечують необхідну основу для стабільного функціонування системи.

Важливим елементом виступає організаційне та кадрове забезпечення, яке включає добір, підготовку й підвищення кваліфікації службовців, а також ефективну структуру управлінських органів. Саме від рівня професійності посадових осіб залежить якість прийняття рішень і результативність реалізації повноважень. Крім того, механізм передбачає чітку процедуру взаємодії з іншими ланками влади та громадськістю: проведення консультацій, публічних слухань, громадських обговорень, що сприяє легітимності ухвалених рішень і посиленню довіри населення.

Також до змісту адміністративно-правового механізму належить система контролю й нагляду, покликана забезпечувати дотримання законності та правопорядку в діяльності органів місцевого самоврядування. Державні органи мають право перевіряти відповідність рішень місцевих рад чинному законодавству, ініціювати скасування незаконних актів, а за необхідності – притягати винних до відповідальності. Усе це формує підґрунтя для ефективного та прозорого управління, що відповідає інтересам громади, гарантує належний рівень послуг і створює передумови для сталого розвитку територій.

Список використаної літератури:

1. Легеза Ю.О. Децентралізація податків та зборів як гарантія соціально-економічного розвитку територіальної громади. *Правова позиція.* 2023. № 4 (41). С. 100-103
2. Європейська хартія місцевого самоврядування. 15 жовтня 1985 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
3. Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Центр політико-правових реформ. Київ: Москаленко О. М., 2012. 212 с.
4. Легеза Ю.О., Гладій О.В. Здійснення адміністративних послуг Державною міграційною службою України в умовах фінансової та правової децентралізації публічної влади. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №9. С. 620-623
5. Ukraine. URL: https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Ukraine.aspx#:~:text=A%20three%20tier%20territorial%20system,was%20laid%20out
6. Local Government System in Ukraine. URL: https://www.en.hromady.org/about/lginua/#:~:text=4,range%20of%20competencies%2C%20which%20include
7. Боровик П. М., Ролінський О. В., Мазур К. М. Вітчизняна практика та зарубіжний досвід бюджетних відносин на рівні місцевих бюджетів. *Облік і фінанси.* 2015. № 1. С. 51–57.
8. Васильєва О. І., Васильєва Н. В.. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. Інвестиції: практика та досвід №8/20187478. URL: http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6049&i=14
9. Бабак А. Від еволюційного етапу об'єднання громад переходимо до об'єднання за принципом спроможності, URL: http://www.minregion.gov.ua/press/news/videvolyutsiynogoetapuobyednannyagromadperehodimodoobyednannyazaprintsipomspromozhnostialonababak/
10. Гейда О. В. Види територіальних громад в Україні та особливості їх правового статусу: загальна характеристика. *Європейські перспективи.* 2012. №3 (3). С. 9–13.
11. Асоціація міст України. URL:https://auc.org.ua
12. Всеукраїнська асоціація громад. URL: https://communities.org.ua
13. Гошовська В.А. Представницькі органи влади у забезпеченні сталого розвитку України. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України: Видавництво НАДУ, 2020. С. 91–96.
14. Презентація законопроектів щодо об'єднання та співробітництва територіальних громад.

URL: http://www.minregion.gov.ua/attachments/contentattachments/3562/Obednannya_spivrobitnuctvo. pdf.
15. Раделицький Ю. О. Місцеві бюджети в умовах поглиблення фінансової децентралізації в Україні: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 324 с.
16. Практичний посібник з питань формування спроможних територіальних громад. Асоціація міст України. 2016. 46 с. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/posibnyk.tergrweb.pdf

Krahlevych O. V. The content of the administrative-legal mechanism for ensuring the institutional capacity of local self-government bodies

It is determined that the administrative-legal mechanism for ensuring the institutional capacity of local self-government bodies is a set of measures, instruments and legal norms aimed at the formation, development and maintenance of effective management structures on the ground. It is established that the content of the administrative-legal mechanism for ensuring the institutional capacity of local self-government bodies consists in regulating the relationship between the state and local self-government bodies, as well as in defining clear rules for the exercise of power, monitoring compliance with legislation and compliance with management quality standards. It is argued that a key role in the administrative-legal mechanism for ensuring the institutional capacity of local self-government bodies is played by legislative regulation, which establishes the legal boundaries of the activities of local councils, their executive bodies and officials. It is emphasized that an important element of the administrative and legal mechanism for ensuring the institutional capacity of local self-government bodies is organizational and personnel support, which includes the selection, training and advanced training of employees, as well as an effective structure of management bodies. It is established that the administrative and legal mechanism for ensuring the institutional capacity of local self-government bodies provides for a clear procedure for interaction with other branches of government and the public: conducting consultations, public hearings, public discussions, which contributes to the legitimacy of the decisions made and strengthening the trust of the population. The content of the administrative and legal mechanism for the institutional capacity of local self-government bodies includes a system of control and supervision designed to ensure compliance with the law and order in the activities of local self-government bodies.

Key words: *decentralization reform, institutionally capable territorial communities, capacity, information openness of public authorities, institutional support, regulatory and legal support, local self-government bodies.*

УДК 342.951:656.7(438)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.47

І. О. Глобенко
доктор філософії в галузі «Право», доцент кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0002-3058-521X

В. В. Галунько
доктор юридичних наук, професор, голова ГО «Академія адміністративно-правових наук», професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0003-1619-5028

А. А. Лазарев
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID:0009-0006-2200-0425

К. О. Мудрицька
доктор філософії в галузі «Право», доцент, доцент кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0003-3759-8897

І. Л. Бородін
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ В ПОЛЬЩІ

У статті здійснено комплексний аналіз особливостей публічного адміністрування в галузі авіаційного транспорту Республіки Польща. На основі ґрунтовного наукового аналізу діючої нормативно-правової бази, інституційної структури та адміністративних інструментів в публічному адміністрування авіаційного транспорту в Польщі визначено ключові характеристики національної моделі авіаційного адміністрування. Наголошено на ролі таких інституцій, як Міністерство інфраструктури, Управління цивільної авіації, Державна комісія з розслідування авіаційних подій і Польське агентство аеронавігаційного обслуговування, які забезпечують ефективне функціонування системи сертифікації, ліцензування, нагляду, розслідування інцидентів та впровадження інноваційних технологій у сфері повітряної безпеки. Обґрунтовано, що польська модель ґрунтується на принципах правової визначеності, чіткої ієрархії підпорядкованості, глибокої інтеграції з міжнародними та європейськими стандартами. Застосування класичних теоретичних засад А. Файоля, Л. Ґюліка та М. Вебера в сучасній адміністративній практиці дозволяє забезпечити передбачуваність, прозорість і легітимність управлінських процесів. Особливу увагу приділено цифровим рішенням,

© І. О. Глобенко, В. В. Галунько, А. А. Лазарев, К. О. Мудрицька, І. Л. Бородін, 2024

зокрема системі SAMPLE, яка демонструє високий рівень технологічних інновацій у сфері моніторингу авіаційного простору. У контексті європейського курсу України, досвід Польщі є надзвичайно цінним джерелом для модернізації національної системи публічного адміністрування у сфері авіації. Запропоновано конкретні напрямки адаптації польських практик до сучасних українських реалій, з урахуванням безпекових, технічних і правових викликів. Зроблено висновок про доцільність імплементації європейських адміністративних моделей у процесі післявоєнного відновлення авіаційної інфраструктури України та під час реформування вітчизняного адміністративного права.

Ключові слова: *авіаційна інфраструктура, авіаційний простір, адміністративна послуга, адміністративне право, адміністративний орган, безпека, виконавча діяльність, галузь, доктрина, ліцензування, міністерство, нагляд, органи виконавчої влади, публічна адміністрація, служба, сертифікація.*

Вступ. Наукове осмислення польської моделі публічного адміністрування у сфері авіаційного транспорту має особливу актуальність для розвитку адміністративного права України в умовах воєнного стану та в контексті європейської інтеграції. Польща й Україна є близькими сусідами не лише в географічному, а й у культурно-цивілізаційному вимірі. Попри наявні відмінності в релігійній, історичній та побутовій традиціях, обидва народи мають тривалу спільну історію, яка, хоча й трактується з національних позицій, дає підстави для порівняльного аналізу моделей публічного адміністрування, зокрема в стратегічно важливій галузі цивільної авіації. Польський досвід демонструє приклад ефективної інституційної реформи, реалізованої в умовах переходу від постсоціалістичної до демократичної правової держави, що є близьким до українського вектора розвитку.

Досвід Польщі у повній адаптації національної авіаційної політики до стандартів Європейського Союзу становить велику цінність для української доктрини адміністративного права. Польська система публічного адміністрування в галузі цивільної авіації — із законодавчо закріпленим статусом органів (ULC, PKBWL, PAŻP), деталізованим розподілом компетенцій, інтеграцією норм ЄС та ICAO, упровадженням цифрових інструментів нагляду і контролю — є прикладом узгодженого, стійкого та ефективного управлінського механізму. Українське адміністративне право, перебуваючи на етапі євроінтеграційного реформування, потребує не лише інституційного оновлення, а й моделювання на основі вже перевірених і успішних рішень держав — членів ЄС.

Особливого значення польський досвід набуває з урахуванням актуальної геополітичної ситуації: саме Польща стала ключовим партнером України у забезпеченні логістики поставок озброєння, гуманітарної допомоги та евакуації. Польська держава надала українським збройним силам військову допомогу, зокрема літаки-винищувачі, що, попри їхній технічний вік, дозволили зміцнити обороноздатність у критичний момент війни. Такі обставини свідчать не лише про стратегічне партнерство, а й про спільність інтересів у розбудові безпечного та ефективного авіаційного простору між обома державами.

Крім того, у період післявоєнного відновлення інфраструктури України польська модель публічного адміністрування авіаційного транспорту може стати взірцем інституційної реставрації галузі. Її принципи — правова визначеність, функціональна ієрархія, діджиталізація контролю, міжнародна інтеграція — повністю відповідають вимогам європейського права, яке Україна має намір імплементувати в повному обсязі. У цьому контексті польський досвід є не лише теоретично цінним, але й практично застосовним для проєктування системи управління авіаційною інфраструктурою на засадах сталості, відкритості та безпеки.

Питання інтеграції адміністративних моделей країн ЄС у правове поле України набуває особливого значення в умовах офіційно оголошеного курсу на вступ до Європейського Союзу. Польща, як держава, яка пройшла шлях відповідних реформ і має досвід правової адаптації авіаційної сфери до європейських норм, може слугувати дороговказом для українських законодавців і науковців. Порівняльно-правовий аналіз польської системи публічного адміністрування в галузі авіації створює передумови для формування цілісної, ефективної та європейсько орієнтованої моделі авіаційного управління в Україні.

Огляд останніх наукових досліджень. До проблеми публічного адміністрування авіаційного транспорту Польщі зверталися як польські, так і інші вчені. Вагомий внесок у розвиток цієї проблематики зробили С. Глєдись, А. Конерт, М. Котлінський, М. Кшижановський, М. Лутек,

Я. Манеровський та інші. Досвід зазначених дослідників, на наш погляд, буде цінним для наукового аналізу в компаративному порівнянні з авіаційною галуззю України та загалом для розвитку теорії адміністративного права.

Отже, узагальнений науковий аналіз польського підходу до публічного адміністрування авіаційного транспорту є необхідною складовою сучасної української доктрини адміністративного права, особливо в умовах війни, постконфліктного відновлення та євроінтеграційного поступу.

Виклад основного матеріалу. У Польщі регулювання цивільної авіації базується на Законі «Про авіацію» (*Prawo lotnicze*), а також на регламентах Європейського Союзу, зокрема Регламенті (ЄС) № 2018/1139 про правила у сфері цивільної авіації та Регламенті (ЄС) № 996/2010 щодо розслідування авіаційних подій. Додатково застосовуються міжнародні конвенції, серед яких Чиказька, Варшавська та Монреальська. Основними інституціями публічного адміністрування виступають Управління цивільної авіації (ULC), Державна комісія з розслідування авіаційних подій (PKBWL), Польське агентство аеронавігаційних послуг (PAŻP), Міністерство інфраструктури та Європейське агентство з авіаційної безпеки (EASA), що спільно забезпечують правове регулювання, нагляд, безпеку та міжнародну інтеграцію авіаційного сектору [1].

Відповідно до польського законодавства, публічне адміністрування у сфері авіаційного транспорту здійснює центральний орган — Управління цивільної авіації, підпорядкований Міністерству інфраструктури. ULC відповідає за регулювання цивільної авіації, видачу сертифікатів, ліцензування персоналу, нагляд за аеропортами та авіакомпаніями, упровадження європейських і міжнародних стандартів, а також за взаємодію з EASA та ІКАО. Агентство виконує ключову роль у забезпеченні безпеки польотів, правового регулювання та розвитку повітряного транспорту в Польщі [2].

Польські науковці в галузі адміністративного права, спираючись на теоретичні засади А. Файоля, Л. Ґюліка та М. Вебера, вказують на те, що публічне адміністрування цивільної авіації, реалізоване через ULC, виконує основні управлінські функції, спрямовані на гарантування безпеки. А. Файоль, як засновник адміністративної школи менеджменту, обґрунтував функції планування, організації, координації та контролю, які в авіаційній сфері набувають ключового значення. Л. Ґюлік наголошував на важливості структурованості та підпорядкованості в адміністративній діяльності, що відображено у вертикально-організованій структурі ULC. М. Вебер, автор теорії бюрократії, акцентував на необхідності правової визначеності, формалізації процедур і стабільності адміністративних процесів. Польські дослідники, використовуючи ці теоретичні підходи, зазначають, що діяльність ULC базується на положеннях авіаційного закону та регламентах ЄС, що забезпечує передбачуваність і легітимність регулювання [3].

Польща як держава-учасниця Чиказької конвенції зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів щодо розслідування авіаційних подій, викладених у Додатку 13. На рівні Європейського Союзу відповідні положення регламентовані Регламентами (ЄС) № 996/2010, № 376/2014, № 2018/1139, а також делегованими та імплементаційними актами Комісії (№ 2015/1018, № 2020/2034, № 2021/2082). У національному праві ці норми імплементовані через Закон «Про авіаційне право» та підзаконні нормативно-правові акти Міністерства транспорту і інфраструктури, які регламентують діяльність PKBWL, зокрема порядок класифікації подій, вимоги до посвідчень і внутрішні процедури [4].

Аналогічні положення закріплено і в Законі України «Про авіацію», який визначає правові основи функціонування цивільної авіації, регулювання повітряного простору, сертифікацію повітряних суден, діяльність аеропортів та обов'язки персоналу. Закон передбачає повноваження органів, зокрема Міністерства інфраструктури та Управління цивільної авіації, у сфері нагляду та контролю за безпекою польотів. Документ також інтегрує положення міжнародних угод, насамперед Чиказької конвенції, забезпечуючи відповідність українського законодавства міжнародним стандартам [5].

Міністерство інфраструктури Польщі відповідає за державну політику у сфері транспорту, зокрема авіаційного. Воно координує роботу підпорядкованих органів, зокрема ULC та PKBWL. Власним підзаконним актом міністерство встановило єдину систему розслідування авіаційних подій, де передбачено процедури повідомлення про інциденти, їх документування та вжиття запобіжних заходів. У документі також визначено повноваження PKBWL у контексті авіаційної безпеки. Зазначене нормативне регулювання є частиною загальної системи, що забезпечує гармонізацію національного права Польщі з нормами ІСАО та ЄС [6].

Інформація про всі інциденти, які мають місце в авіаційній сфері, публікується на офіційному сайті PKBWL. Зокрема, встановлено, що аварія надлегкого літака Aeroprakt A-22L2, яка сталася поблизу EPOB, виникла внаслідок людського чинника, порушення техніки пілотування та можливого обмерзання карбюратора. Пілот намагався уникнути зіткнення з мотопарапланом і здійснив небезпечний маневр на малій висоті, що спричинило звалювання. Встановлено, що підігрів карбюратора не було активовано, що могло призвести до зупинки двигуна, а втручання пасажира у керування лише ускладнило ситуацію. Розслідування не виявило технічних несправностей, що свідчить про важливість дотримання процедур заходу на посадку та обізнаності пасажирів з правилами безпеки [7].

В іншому випадку під час польоту літака Siemens Schuckert D-1 на летовищі в Славно сталася аварія зі смертельним наслідком. Після техогляду й пробних польотів пілот мав здійснити два кола, але після першого зник з поля зору. Літак виявили пізніше поблизу злітно-посадкової смуги. Розслідування встановило, що причинами стали встановлення непридатного паливного бака, засмоктування повітря в паливну систему, зупинка двигуна та звалювання через малу висоту польоту. Пілот загинув на місці [8].

PAŻP реалізувало інноваційний проєкт SAMPLE (System Automatycznego Monitorowania Przeszkód Lotniczych i Ewidencji), спрямований на автоматичний моніторинг перешкод поблизу аеропортів. Система використовує супутникові зображення, дані з безпілотників, LiDAR-сканування та камери для створення електронної бази (eTOD) відповідно до стандартів ICAO. Завдяки алгоритмам штучного інтелекту, система дозволяє візуалізувати перешкоди, оцінювати ризики та повідомляти зацікавлені сторони. Проєкт реалізовано за участю PANSA, Creotech Instruments S.A. та AP-Tech Sp. z o.o. за фінансування Національного центру досліджень і розвитку. Очікується інтеграція з існуючими інфраструктурами, зокрема системою NOTAM [9].

Повертаючись до доктринальних підходів слід зазначити що, А. Конерт та М. Котлінський аналізували правове регулювання використання безпілотних літальних апаратів (RPAS) у Польщі. Автори зазначають, що розвиток безпілотної авіації відкриває нову еру в повітряному транспорті завдяки низькій вартості та високому темпу впровадження інновацій. Водночас інтеграція RPAS із пілотованими системами становить значний виклик і потребує комплексного правового врегулювання. Польща однією з перших у ЄС запровадила власні регуляції у цій сфері, що нині потребують оновлення з урахуванням стрімкого зростання ринку дронів і майбутніх вимог ЄС [10]. М. Лутек у своїй праці розкриває загальні засади системи управління авіаційною безпекою, структуру та ключові чинники її ефективності. Автор аналізує міжнародне та європейське законодавство, зокрема положення Чиказької конвенції та Додатку 19, а також норми ЄС і роль EASA. Дослідник підкреслює важливість гармонізації цих норм із польським правом. Особливу увагу приділено технічності чинного законодавства та потребі у розробленні нових інструментів оцінки ефективності безпекових систем [11].

Висновки: Все вище зазначене дає можливість сформувати ключові особливості щодо публічного адміністрування авіаційного транспорту Польщі. А саме, публічне адміністрування в сфері авіаційного транспорту Польщі ґрунтується на принципах правової визначеності, безпеки, ієрархічної підпорядкованості та міжнародної інтеграції. Польські науковці підкреслюють, що функціонування органів авіаційного управління відповідає класичним моделям адміністративної теорії — таким як концепція бюрократії Вебера, принципи адміністрування Файоля та ідеї структурного керування Ґюліка. Основою є раціонально-легальний тип влади, який проявляється через чітко визначену нормативно-правову базу. Застосування управлінських функцій — планування, організації, координації та контролю — забезпечує ефективність і передбачуваність рішень. Активну роль у формуванні адміністративної практики відіграє і процес гармонізації польського законодавства з правом Європейського Союзу та стандартами ІКАО. Такий підхід дозволяє адаптувати систему до викликів авіаційної безпеки та розвитку технологій.

Правова основа публічного адміністрування в авіації Польщі визначена Законом «Про авіаційне право» від 3 липня 2002 року та регламентами Європейського Союзу. Основні норми зосереджені на сертифікації повітряних суден, ліцензуванні персоналу, нагляді за аеропортами та розслідуванні авіаційних подій. Регламенти ЄС № 2018/1139, 996/2010, 376/2014 та відповідні делеговані акти встановлюють єдині правила для всіх держав-членів. Національні

положення деталізуються підзаконними актами Міністерства інфраструктури Польщі, включаючи порядок подачі звітів, сертифікації RPAS та інше. Польське законодавство також інтегрує стандарти міжнародних конвенцій — насамперед Чиказької (1944) та Монреальської (1999). Така багаторівнева система нормативного регулювання забезпечує стабільність і уніфікацію управління в сфері авіаційного транспорту.

Ключовими суб'єктами публічного адміністрування в авіаційній галузі є Міністерство інфраструктури Польщі, Управління цивільної авіації (ULC), Державна комісія з розслідування авіаційних подій (PKBWL) та Польське агентство аеронавігаційних послуг (PAŻP). Міністерство інфраструктури координує діяльність усіх інших органів, видає нормативно-правові акти та встановлює політику в транспортній сфері. ULC виконує функції сертифікації, контролю, ліцензування та представлення Польщі у взаємодії з EASA та ICAO. PKBWL займається розслідуванням інцидентів відповідно до міжнародних стандартів. PAŻP забезпечує диспетчерське обслуговування та реалізує інноваційні проєкти на кшталт системи SAMPLE. Усі органи діють у взаємодії, створюючи цілісну інституційну модель адміністрування цивільної авіації.

До основних інструментів публічного адміністрування належать: сертифікація, ліцензування, інспекційний нагляд, розслідування подій, ведення реєстрів, публічна звітність та автоматизовані інформаційні системи. Зокрема, система SAMPLE забезпечує моніторинг перешкод у повітряному просторі з використанням штучного інтелекту та супутникових даних. Також важливими інструментами є механізми інформування громадськості через публікацію результатів розслідувань на сайті PKBWL. Регулярні перевірки, інструктажі персоналу, а також правове закріплення обов'язків учасників повітряного руху зміцнюють ефективність державного нагляду. Інтеграція систем NOTAM та eTOD дозволяє підвищити рівень передбачуваності та запобігати ризикам. Таким чином, польське публічне адміністрування поєднує традиційні регуляторні механізми з технологічними інноваціями.

Отже, публічне адміністрування в авіаційному секторі Польщі має юридичну природу раціонально-легального типу, що ґрунтується на детально прописаних нормах, процедурах і функціональному поділі повноважень. Воно поєднує риси класичної бюрократичної моделі із сучасними вимогами правової держави та цифровізації. Регулювання базується на законі, підзаконних актах, європейських регламентах і міжнародних угодах. Такий підхід забезпечує легітимність рішень, прозорість процедур і відповідальність органів влади. У юридичному аспекті, це публічно-владна діяльність, яка реалізується через адміністративні акти, дозволи, нагляд і регуляторну взаємодію з іншими державами. Вона спрямована на забезпечення безпеки, стабільності та розвитку авіаційного сектору відповідно до національних інтересів і міжнародних зобов'язань.

Список використаної літератури:

1. Portal of the European Committee of the Regions. Division of powers - Poland, Transport. 2024. URL: https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Poland-Transport.aspx
2. Urząd Lotnictwa Cywilnego. Oficjalna strona internetowa. 2024. https://ulc.gov.pl
3. Division of Powers – Poland: Transport. European Committee of the Regions. 2024. URL: https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Poland-Transport.aspx
4. Państwowa Komisja Badania Wypadków Lotniczych. Prawo lotnicze. 2024. URL: https://pkbwl.gov.pl/prawo/
5. Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze (Dz. U. z 2023 r. poz. 2110 z późn. zm.).
6. Ministerstwo Infrastruktury i Budownictwa. Obwieszczenie z dnia 4 października 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Transportu w sprawie wypadków i incydentów lotniczych. Dz.U. 2017 poz. 1995. Available at: https://dziennikustaw.gov.pl/DU/2017/1995
7. PKBWL. (2024). Raport końcowy dotyczący wypadku samolotu ultralekkiego Aeroprakt A-22L2 SP-SWOZ, który miał miejsce 31 grudnia 2023 roku w pobliżu lądowiska Oborniki-Słonawy (EPOB). Państwowa Komisja Badania Wypadków Lotniczych. https://pkbwl.gov.pl/
8. PKBWL. (2023). Raport końcowy dotyczący wypadku samolotu Siemens Schuckert D-1, który miał miejsce 28 czerwca 2023 roku w Sławnie. Państwowa Komisja Badania Wypadków Lotniczych. https://pkbwl.gov.pl/
9. Інноваційна система автоматичного моніторингу аеронавігаційних перешкод. SAMPLE: 2023. URL: https://www.eurocontrol.int/sites/default/files/2023-03/skyway-77-advertorial-sample.pdf
10. Konert, A., & Kotliński, M. (2016). Polish regulations on Unmanned Aerial Vehicles. ScienceDirect. 2018. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146518303624
11. Lutek M. Legal Aspects of Safety Management in Civil Aviation. International Journal of Synergy and Research. UMCS. 2024. URL: http://ijsr.journals.umcs.pl

Hlobenko I. O., Halunko V. V., Lazarev A. A., Mudrytska K. O., Borodin I. L. Public administration of air transport in Poland

The article presents a comprehensive analysis of the features of public administration in the field of air transport in the Republic of Poland. Based on an in-depth study of the legal framework, institutional structure, and administrative tools of Poland, the key characteristics of the national model of aviation administration are identified and critically assessed. Emphasis is placed on the role of institutions such as the Ministry of Infrastructure, the Civil Aviation Authority, the State Commission for Aircraft Accident Investigation, and the Polish Air Navigation Services Agency, which ensure the effective operation of certification, licensing, supervision systems, incident investigations, and the implementation of innovative technologies in the field of air safety and traffic management. It is substantiated that the Polish model is based on the principles of legal certainty, hierarchical subordination, and close integration with international and European standards. The application of classical theoretical concepts by H. Fayol, L. Gulick, and M. Weber in contemporary administrative practice ensures predictability, transparency, and legitimacy of public governance procedures. Special attention is paid to digital solutions, particularly the SAMPLE system, which demonstrates a high level of technological innovation in the monitoring of airspace and navigational obstacles. In the context of Ukraine's European integration efforts, the experience of Poland serves as a valuable reference point for modernizing the national public administration system in the aviation sector. The article proposes specific directions for adapting Polish practices to Ukrainian realities, with regard to security challenges, technical implementation, and legal harmonization. It concludes that European models should be implemented in Ukraine's post-war reconstruction of aviation infrastructure and in the ongoing reform of administrative law.

Key words: *administrative law, administrative process, administrative service, airspace, aviation infrastructure, certification, doctrine, executive activity, executive authorities, licensing, ministry, public administration, safety, service, supervision.*

УДК 342.9:351.71
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.48

Є. О. Генсіровський
здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу
Міжнародного університету бізнесу і права
ORCID ID: 0009-0007-0808-2708

ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЕКТІВ

У статті розкрито значення та перспективи удосконалення нормативно-правового регулювання державно-приватного партнерства щодо реалізації інфраструктурних проектів. Надано пропозиції щодо реформування законодавства у вказаній сфері суспільних відносин, в напрямку спрощення адміністративних процедур; стандартизації договорів про державно-приватне партнерство, з визначенням основних ризиків, обов'язків та відповідальності сторін; створення ефективних фінансових механізмів та підвищення гарантій для приватних інвесторів. Підкреслено важливість гармонізації українського законодавства з нормами Європейського Союзу, що сприятиме запровадженню більш ефективних моделей державно-приватного партнерства. Наголошено на потребі вдосконалення фінансових механізмів державно-приватного партнерства, що зумовлено обмеженням можливості залучення приватних інвестицій, з огляду на відсутність важливих фінансових інструментів, таких як Tax Increment Financing (TIF). Акцентовано увагу на правовій невизначеності механізмів розподілу прибутку та витрат між державним і приватним секторами, а також неефективність державних гарантій щодо реалізації інфраструктурних проектів. Наголошено на необхідності визначення єдиної типової форми звітування приватного партнера перед державним партнером щодо результатів реалізації інфраструктурного проекту, в межах договору державно-приватного партнерства. Конкретизовано питання, які мають бути відображені у звітному документі, а саме: а) обсяги та якість виробленої продукції, виконаних робіт чи наданих послуг, в рамках реалізації інфраструктурного проекту; б) кількість нових робочих місць, створених за підсумками запровадження інфраструктурного проекту; в) визначення обсягів впровадження інноваційних технологій, використання матеріалів, техніки та обладнання вітчизняного виробництва тощо; г) визначення впливу об'єкта інфраструктури на якість навколишнього природнього середовища.

Ключові слова: *адміністративне право, нормативно-правове регулювання, державно-приватне партнерство, інфраструктурні проекти, адміністративні процедури, приватний партнер, державний партнер.*

Постановка проблеми. Одним із найбільш перспективних шляхів для стимулювання економічного зростання, на думку фахівців, є розвиток державно-приватного партнерства як форми взаємодії між публічно-правовими інституціями та суб'єктами приватного права. У рамках державно-приватного партнерства поєднуються державний сектор з його регуляторною функцією та захистом публічних інтересів, а також приватний сектор з його ресурсами. Приватний сектор, використовуючи державні гарантії, забезпечує адміністрування інфраструктурними проектами, знання, новітні розробки, здійснює інвестиції та бере на себе управління комерційними ризиками.

Завдяки цьому суспільство отримує якісніші товари та вищий рівень послуг при оптимізації державних витрат. Партнерство між державою та приватним сектором являє собою інституційно-організаційну співпрацю між органами державної влади та приватним бізнесом для реалізації національних, масштабних та суспільно значущих проектів і завдань, зокрема у сферах транспорту, електроенергетики, телекомунікацій, житлово-комунального господарства, охорони здоров'я,

© Є. О. Генсіровський, 2024

освіти, національної безпеки і оборони, правоохоронної системи тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З'ясування ролі нормативно-правового регулювання в діяльності органів публічного адміністрування повсякчас виступає предметом ґрунтовного наукового аналізу в роботах відомих українських учених, таких як: А. М. Апаров, І. Дубок, М. Ю. Маісурадзе, Є.М. Чорний, О.Р. Шевчук, Б.С. Шулюк, А. В. Яценко та ін. При цьому, аналіз нормативно-правового регулювання у сфері державно-приватного партнерства щодо реалізації інфраструктурних проектів в роботах вищевказаних науковців здійснювався фрагментарно, що й обумовлює вибір напряму цього дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є розкриття значення та перспектив удосконалення нормативно-правового регулювання державно-приватного партнерства щодо реалізації інфраструктурних проектів.

Виклад основного матеріалу. Значення державно-приватного партнерства для економічного розвитку держави підкреслюють А.М. Апаров та А.В. Яценко, які переконані, що інститут державно-приватного партнерства виступає ключовим механізмом у контексті відновлення та модернізації національної економіки, а також вирішення нагальних соціально-економічних завдань. Його ефективність полягає в синергетичному поєднанні ресурсів державного та приватного секторів, що дозволяє оптимізувати процеси розвитку інфраструктури та надання суспільно значущих послуг. Міжнародний досвід підтверджує високий потенціал державно-приватного партнерства як дієвої форми співпраці між державою та бізнесом» [1, с. 27].

Згідно з даними Світового банку, станом на 1 січня 2024 року, було укладено 198 угод про державно-приватне партнерство. Наразі 22 з них перебувають на етапі виконання (10 концесійних, 6 про спільну діяльність, 6 інших типів), тоді як 166 угод не реалізовані: 115 залишилися невиконаними, а 51 – розірвані або їх термін дії закінчився. При цьому, 10 з цих угод були призупинені через збройну агресію росії в Україні [2].

Зазвичай, кожна співпраця в рамках державно-приватного партнерства розрахована на стратегічну взаємодію, оскільки створюється на довготривалий період для реалізації важливих інфраструктурних проектів та припиняє своє існування після його успішного виконання.

Відтак, ураховуючи стратегічний (довгостроковий) характер державно-приватного партнерства, виникає потреба ретельного унормування публічного адміністрування у вказаній сфері суспільних відносин. Зазначену думку також розділяють О.Р. Шевчук та Є.М. Чорний, які вказують, що однією з причин недостатнього поширення в Україні угод про державно-приватне партнерство, в порівнянні з концесійними угодами та іншими формами державно-приватної співпраці, можна назвати поточний стан нормативно-правового регулювання в цій сфері, та наявність положень, які можуть неоднозначно трактуватися учасниками угод [3, с. 130].

Значення правового регулювання проявляється у створенні стабільного й передбачуваного інвестиційного середовища, шляхом підвищення довіри приватних інвесторів, визначенні чітких механізмів розподілу ризиків між публічними та приватними партнерами, нормативному закріпленні відповідальності сторін за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань.

Варто погодитися із зауваженням відомого дослідника М.Ю. Маісурадзе, який вказує на неспроможність ефективного розвитку державно-приватного партнерства та результативного розв'язання найбільш гострих проблем державного сектору економіки, з огляду на правову неврегульованість механізму державно-приватного партнерства [4, с. 116].

І. Дубок висловлює обґрунтоване припущення, що на теперішній час в Україні сформована комплексна система нормативно-правового забезпечення державно-приватного партнерства, що охоплює законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, та створює правові умови для реалізації проектів державно-приватного партнерства у різноманітних сферах суспільного життя [5, с. 263]. Варто погодитися із вказаною позицією, з огляду на характерну властивість правових норм формувати нормативно-правовий фундамент механізму державно-приватного партнерства, який слугує основою для розвитку та ефективного функціонування інших складових, що забезпечують стабільність та безперебійність партнерських відносин між державою та бізнесом.

На теперішній час, законодавче підґрунтя щодо регулювання суспільних відносин у сфері реалізації інфраструктурних проектів державно-приватного партнерства забезпечується низкою законодавчих актів, основоположне місце серед яких посідає Конституція України, нор-

мами якої визначено обов'язок органів державної влади забезпечувати сприятливі умови щодо життєдіяльності та розвитку суспільства [6].

Чільне місце серед законодавчих актів, спрямованих на регулювання суспільних відносин у сфері державно-приватного партнерства посідають кодифіковані закони. Зокрема, Цивільним кодексом України визначено юридичний статус приватних партнерів, основні форми та порядок здійснення договірних відносин між сторонами державно-приватного партнерства [7].

Господарським кодексом України визначено механізм реалізації договірних відносин органів публічного адміністрування та суб'єктів господарської діяльності. Встановлено, що Кабінет Міністрів України, міністерства, інші органи влади та організації у державному секторі економіки можуть приймати рішення, необхідні для підготовки до реалізації та здійснення державно-приватного партнерства (концесії), які є обов'язковими до виконання підприємствами, установами, організаціями, що перебувають у сфері їх управління (абзац 2 частини 3 статті 22 ГК України) [8].

Визначення поняття партнерства, як об'єднання двох або більше осіб, створене відповідно до законодавства іноземної юрисдикції на підставі або відповідно до договору для ведення діяльності з метою отримання прибутку або досягнення іншої спільної мети, закріплено у підпункті 14.1.141-2 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України. Зазначеним кодифікованим актом також врегульовано правові засади податкових відносин між державними та приватними партнерами й державою Україна під час реалізації проектів державно-приватного партнерства, а також визначення спеціальних податкових режимів (особливих економічних зон, пільг і преференцій для приватних інвесторів) [9].

Кодексом адміністративного судочинства встановлено юрисдикцію адміністративних судів щодо розгляду та вирішення справ у спорах із суб'єктами владних повноважень з приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства (пункт 14 частини першої статті 19 КАС України) [10].

Центральне місце серед законів України, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері державно-приватного партнерства, посідає вже згаданий нами Закон України «Про державно-приватне партнерство», норми якого врегульовують організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними партнерами та основні принципи державно-приватного партнерства на договірній основі.

На переконання Б.С. Шулюка, коментованим законодавчим актом урегульовано методичні, організаційні та управлінські аспекти діяльності учасників державно-приватного партнерства; окреслено базові принципи здійснення державно-приватного партнерства; сфери діяльності держави і приватного сектора; форми реалізації партнерських відносин; умови надання державної підтримки та гарантій приватним інвесторам, чим створено передумови формування міцного фундаменту у відносинах держави із господарюючими суб'єктами [11, с. 29].

При цьому, необхідність утворення надійного правового підґрунтя у сфері державно-приватного партнерства щодо реалізації інфраструктурних проектів обумовлюється низкою ключових факторів, що мають економічне, політичне, юридичне, але найголовніше – соціальне значення.

Зокрема, соціальна роль реалізації інфраструктурних проектів у рамках державно-приватного партнерства проявляється у їх спрямуванні на забезпечення базових потреб громадян та розвиток економічних відносин у найважливіших галузях господарювання. Іншими словами, правове регулювання є важливим державно-правовим інструментом, спрямованим не тільки на отримання прибутку зацікавленими учасниками державно-приватних відносин, але й забезпечення суспільних інтересів у таких критично важливих галузях економіки як транспорт, енергетика, комунальні послуги тощо.

Яскравим проявом соціальної орієнтації державно-приватного партнерства виступають критерії відбору проектів державно-приватного партнерства, закріплені у статті 11 Закону України «Про державно-приватне партнерство», які передбачають визначення рівня ефективності інфраструктурних проектів, ретельне прогнозування й обґрунтування соціально-економічних наслідків реалізації кожного окремо взятого проекту тощо. Цей аналіз передбачає визначення соціальних наслідків реалізації угоди державно-приватного партнерства та оцінку перспектив у соціально-економічному аспекті після закінчення дії договору.

Інший приклад вагомої соціальної ролі державно-приватного партнерства проявляється в нормах Закону України «Про концесію», а саме:

– визначення цілей та завдань концесії, до числа яких належить характеристика сфери та соціальної важливості проекту, що здійснюється на умовах концесії (частина 2 статті 3);

– визначення в рамках виконання концесійного договору обов'язків концесіонера щодо працевлаштування певної кількості працівників балансоутримувача або інші соціальні зобов'язання, що покладаються на концесіонера (частина 4 статті 8);

– визначення у змісті інструкції для учасників концесійного договору переліку соціальних зобов'язань, що покладаються на концесіонера (частина 1 статті 14) [12].

Отже, на законодавчому рівні соціальна роль державно-приватного партнерства проявляється в його спрямованості на задоволення суспільних потреб, покращення якості публічних послуг, розвиток соціальної інфраструктури, створення робочих місць та врахування соціальних наслідків.

Попри велике соціальне значення інфраструктурних проектів, реалізація яких здійснюється в рамках державно-приватного партнерства, правове регулювання зазначеного різновиду суспільних відносин не відзначається досконалістю, зокрема, в контексті наявності різноманітних перепон, викликаних надмірним адміністративним регулюванням. З метою усунення зазначених недоліків публічного адміністрування, Верховною Радою України прийнято Закон України від 24.11.2015 № 817-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні» [13], нормами якого внесено зміни до низки законодавчих актів щодо вдосконалення окреслених вище суспільних відносин.

Незважаючи на наявність базового законодавчого підґрунтя у вигляді кодифікованих законодавчих актів та законів України, практична реалізація інфраструктурних проектів державно-приватного партнерства стикається з низкою правових, адміністративних та фінансових перепон. Одним із центральних питань, яке потребує якнайшвидшого унормування, є відсутність чітко визначених нормами законодавчих актів механізмів розподілу ризиків між державою та приватним сектором. Варто констатувати й відсутність дієвих правових механізмів ефективного захисту інвестицій у випадку економічних коливань чи форс-мажорних обставин, що суттєво збільшує ризики для приватного бізнесу.

До числа додаткових чинників, які негативно впливають на стан інвестиційної привабливості інфраструктурних проектів, що реалізуються в рамках державно-приватного партнерства, варто віднести складний та забюрократизований характер дозвільних процедур, тривалі терміни оформлення адміністративних договорів та погодження проектної документації тощо. Крім того, суттєвий негативний вплив на реалізацію інфраструктурних проектів та їх інвестиційну привабливість чинять бюрократичні перепони та значні корупційні ризики в діяльності органів публічного адміністрування.

На вказаному недоліку законодавчого забезпечення вищевказаної сфери суспільних відносин також акцентує увагу Б.С. Шулюк, який зазначає, що законодавча база, норми якої спрямовані на регулювання сфери державно-приватного партнерства, відзначається багаторівневою структурою, галузевим характером правового регулювання, тривалими термінами прийняття управлінських рішень тощо. «Ще до укладання договору державно-приватного партнерства, - відзначає Б.С. Шулюк, - у процесі підготовки та реалізації проектів державно-приватного партнерства, приватний інвестор змушений проходити численні етапи погоджень та застосовувати різноманітні методики. Водночас держава не надає попередніх гарантій щодо виконання своїх зобов'язань з надання державної підтримки. Рішення про фінансову підтримку ухвалюються державними органами влади лише після підписання партнерської угоди та початку її практичної реалізації. Така послідовність дій не сприяє ефективному застосуванню зазначеного механізму для активізації інвестиційної діяльності у вітчизняній практиці».

Висновки. З метою покращення правового регулювання інфраструктурних проектів, реалізація яких здійснюється у рамках державно-приватного партнерства, необхідно здійснити реформування законодавства, в напрямку спрощення адміністративних процедур; стандартизації договорів про державно-приватне партнерство, з визначенням основних ризиків, обов'язків та відповідальності сторін; створення ефективних фінансових механізмів та підвищення гарантій для приватних інвесторів. Особливо важливою є гармонізація українського законодавства з нормами Європейського Союзу, що сприятиме запровадженню більш ефективних моделей державно-приватного партнерства.

Необхідно також наголосити на нагальній потребі суттєвого вдосконалення фінансових

механізмів державно-приватного партнерства, що зумовлено обмеженням можливості залучення приватних інвестицій, з огляду на відсутність важливих фінансових інструментів, таких як Tax Increment Financing (TIF), які широко застосовуються в країнах ЄС та США. Зокрема, невизначеність механізмів розподілу прибутку та витрат між державним і приватним секторами, а також неефективність державних гарантій, суттєво знижують інвестиційну привабливість інфраструктурних проектів.

Крім того, на теперішній час актуалізується питання щодо визначення єдиної типової форми звітування приватного партнера перед державним партнером щодо результатів реалізації інфраструктурного проекту, в межах договору державно-приватного партнерства, зокрема, в частині: а) обсягів та якості виробленої продукції, виконаних робіт чи наданих послуг, в рамках реалізації інфраструктурного проекту; б) кількість нових робочих місць, створених за підсумками запровадження інфраструктурного проекту; в) визначення обсягів впровадження інноваційних технологій, використання матеріалів, техніки та обладнання вітчизняного виробництва тощо; г) визначення впливу об'єкта інфраструктури на якість навколишнього природнього середовища.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності розробки концептуальних підходів до оптимізації адміністративних процедур у процесі реалізації інфраструктурних проєктів у сфері державно-приватного партнерства, з урахуванням найкращих європейських практик. Не менш важливе, перспективне завдання науки адміністративного права полягає у вдосконаленні договірних моделей державно-приватного партнерства, шляхом наукового обґрунтування типових умов договорів, механізмів розподілу ризиків, обов'язків та відповідальності сторін, що сприятиме забезпеченню балансу публічних та приватних інтересів у зазначених правовідносинах.

Список використаної літератури:

1. Апаров А. М., Яценко А. В. Державно-приватне партнерство як особлива форма співпраці держави з приватним бізнесом. Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право. 2015. № 4. С. 27-35.
2. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. URL: https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukrainerecovery-and-reconstruction-needs-assessment-released.
3. Шевчук О.Р., Чорний Є.М. Правове регулювання державно-приватного партнерства у сфері інформаційної безпеки. Юридичний бюлетень. 2021. № 19. С. 127-133.
4. Маісурадзе М. Ю. Нормативно-правове забезпечення державноприватного партнерства в Україні. Економіка та право. 2013. № 3(37). С. 115-123.
5. Дубок І. Нормативно-правове забезпечення державно-приватного партнерства в сфері культури України. Ефективність державного управління. 2016. Вип. (46/47). Ч. 1. С. 257-265.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
8. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
9. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
10. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
11. Шулюк Б.С. Законодавчі колізії розвитку фінансового механізму державно-приватного партнерства в Україні. Інноваційна економіка. 2020. № 7-8. С. 28-32.
12. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 № 155-IX. Відомості Верховної Ради. 2019. № 48. Ст. 325.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні : Закон України від 24.11.2015 № 817-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 10. Ст. 97.

Gensirovskyi Ye. O. Importance and prospects of improving the regulatory and legal regulation of public-private partnership in relation to the implementation of infrastructure projects

The article reveals the importance and prospects for improving the regulatory and legal regulation of public-private partnership in the implementation of infrastructure projects. Proposals are made for reforming legislation in the specified area of public relations, in the direction of simplifying

administrative procedures; standardizing public-private partnership agreements, with the definition of the main risks, duties and responsibilities of the parties; creating effective financial mechanisms and increasing guarantees for private investors. The importance of harmonizing Ukrainian legislation with the norms of the European Union is emphasized, which will contribute to the introduction of more effective models of public-private partnership. The need to improve the financial mechanisms of public-private partnership is emphasized, which is due to the limitation of the possibility of attracting private investment, given the lack of important financial instruments, such as Tax Increment Financing (TIF). Attention is focused on the legal uncertainty of the mechanisms for distributing profits and expenses between the public and private sectors, as well as the ineffectiveness of state guarantees for the implementation of infrastructure projects. The need to define a single standard form of reporting by the private partner to the public partner on the results of the implementation of an infrastructure project within the framework of a public-private partnership agreement was emphasized. The issues that should be reflected in the reporting document were specified, namely: a) the volume and quality of products produced, works performed or services provided within the framework of the implementation of the infrastructure project; b) the number of new jobs created as a result of the implementation of the infrastructure project; c) determining the volume of implementation of innovative technologies, the use of materials, machinery and equipment of domestic production, etc.; d) determining the impact of the infrastructure facility on the quality of the natural environment.

Key words: *administrative law, regulatory and legal regulation, public-private partnership, infrastructure projects, administrative procedures, private partner, public partner.*

УДК 347.4
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.49

В. В. Карташов
аспірант
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ УПРАВЛІННЯ ЧУЖИМИ СПРАВАМИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей предмета договору управління чужими справами. Піддано критиці підхід до розуміння предмета договору як майна чи майнового блага, адже він концептуально унеможливлює диференціацію цивільно-правових договорів та зводить нанівець мету побудови їх цілісної системи. На підставі аналізу низки теоретичних праць встановлено, що найбільш виваженою та доктринально обґрунтованою є концепція щодо сприйняття предмета цивільно-правового договору як основної дії чи сукупності дій, вчинення яких призводить до досягнення правової мети договору, адже, по-перше, саме специфіка дій, вчинюваних сторонами договору на виконання його умов, є ключовим критерієм диференціації цивільно-правових договорів, здатним якісно та змістовно відобразити правову природу тієї чи іншої домовленості та відмежувати її від іншої. Запропоновано під предметом цивільно-правового договору розуміти сукупність визначених домовленістю між сторонами найбільш сутнісних дій, що здійснюються на виконання умов договору шляхом впливу на певний майновий об'єкт з метою досягнення правової мети договору та відображають зміст домовленості між сторонами. Запропоновано під предметом договору управління чужими справами розуміти дії юридичного та фактичного характеру, здійснювані управителем у процесі реалізації делегованих установником управління повноважень з управління справами останнього з метою забезпечення упорядкованості справ установника управління у тій чи іншій сфері його життя чи діяльності. Поряд із категорією предмету виокремлено й об'єкт цього договору як самостійну категорію, що відображає те, з приводу чого здійснюється діяльність сторін договору, яка складає його предмет. Запропоновано під об'єктом договору управління чужими справами розуміти послугу, яка полягає в забезпеченні управителем стану впорядкованості й організованості тієї чи іншої сфери діяльності установника управління на підставі делегованих управителеві повноважень.

Ключові слова: *цивільні правовідносини, договір, договір управління чужими справами, предмет договору, об'єкт договору, майно, послуга.*

Вступ. Одним із найбільш важливих у контексті дослідження специфіки правової природи будь-якого договору є питання про предмет, чітка детермінація якого є ключовою передумовою як для встановлення місця договору в системі цивільно-правових договорів, так і для набуття ним здатності стати повноцінним регулятором певного виду цивільно-правових відносин. Акумулюючи у собі інформацію про суть домовленості між суб'єктами, предмет договору, з одного боку, відіграє роль основного критерію диференціації одного цивільно-правового договору від іншого, а з іншого боку, надає розуміння спектру дій, які повинні вчинити сторони для досягнення мети договору. Саме тому, як слушно з цього приводу зазначається в юридичній літературі, поняття предмета договору повинно стати тією відправною точкою, з якої слід виходити і ученим, і практикам при розгляді будь-якого питання, пов'язаного з дослідженням певної договірної конструкції [1, с. 183].

Постановка завдання полягає у визначенні та вирішенні теоретико-прикладної проблеми розмежування предмета та об'єкта договору управління чужими справами.

Результати дослідження Аналіз низки наукових джерел свідчить про те, що у цивілістиці склалося декілька основних підходів до розуміння сутності предмета договору. Так, одні дослідники вважають, що предметом договору є певна річ, із приводу якої сторони укладають договір; це майно, яке одна сторона зобов'язується передати іншій стороні, майнові права, виконані роботи, а також виключні права [2, с. 41]. Варто зауважити, що цей підхід знаходить свою підтримку і з боку вітчизняного законодавця, який детермінує предмети абсолютної більшості цивільно-правових договорів

© В. В. Карташов, 2024

через майно або майнові права (ст. 656, ст. 760, ст. 788, ст. 807, ст. 1030 ЦК України тощо). Разом з тим, таке розуміння предмета договору цілком виправдано піддається критиці іншими дослідниками. Так, ще на початку ХХ ст. американський вчений Г'ю Евандер Вілліс, досліджуючи особливості застосування поняття «предмет» у правовій площині, зазначав: «У позитивному праві «предмет» – це термін, який використовується для позначення змісту законних прав. Проте іноді, на жаль, термін «предмет» використовується в іншому значенні, для позначення матеріального об'єкта, зокрема, рухомого та нерухомого майна, з якими закон може мати певний зв'язок. Використання терміна в подвійному значенні завжди викликає плутанину» [3, с. 419–420].

Відзначимо, що сучасні вітчизняні дослідники також дотримуються схожих поглядів. Так, на переконання С. І. Шимон, предметом договору (як домовленості, юридичного факту) не можуть бути речі, майно; тому відповідні положення цивільного законодавства не є теоретично виваженими. Вчена цілком слушно наголошує, що визнання речі як такої предметом договору втрачає сенс як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки такий предмет непридатний для відображення юридичної природи договору. Предмет договору, умова про який, безперечно, завжди має бути погоджена сторонами, оскільки їй надається значення істотної, з якою пов'язується момент укладення договору і виникнення зобов'язання, повинен відображати головну сутність договору даного виду. Одне й те саме взаємне зобов'язальне правовідношення, наприклад, купівлі-продажу, має кілька майнових об'єктів (товар та гроші), однак предмет договору купівлі-продажу – єдиний. Одна й та сама річ може одночасно виступати об'єктом кількох зобов'язань, приміром, найму, застави і купівлі-продажу, однак договори, з яких виникли ці зобов'язання, не мають єдиного предмета; у кожного з них та взагалі у кожного виду договору є «власний» предмет [4, с. 62–63].

Цілком підтримуючи думку дослідниці, вважаємо, що розуміння предмета договору як майна чи майнового блага не є виправданим та обґрунтованим як із теоретичної, так і з практичної точок зору, адже, по-перше, не усі цивільно-правові договори укладаються щодо обігу майна, у тому числі й досліджуваний договір, який насамперед пов'язаний зі здійсненням специфічної діяльності щодо управління; по-друге, сприйняття предмета договору як майна концептуально унеможливлює диференціацію цивільно-правових договорів та зводить нанівець мету побудови їх цілісної системи; по-третє, у цьому випадку має місце безпідставне ототожнення змісту категорій «предмет», під яким у тлумачній літературі традиційно розуміють логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання [5, с. 527], і «об'єкт», яким є явище матеріального світу, на яке спрямована певна діяльність, увага тощо [6, с. 495]. Більше того, у доктрині цивільного права позиція щодо відмежування поняття об'єкта договору від предмета договору знаходить значну підтримку серед теоретиків. Так, на переконання Ю. Ходико, під об'єктом цивільно-правового договору, що опосередковує правовий процес переміщення матеріальних та нематеріальних благ (об'єктів цивільних прав) між суб'єктами цивільних правовідносин, можна визначити певне матеріальне або нематеріальне благо, за наявності таких ознак об'єкта цивільних прав, як оборотоздатність (вільні або обмежені в обороті) та можливість їх грошової оцінки, тобто наявність економічної форми товару [7, с. 56]. Натомість О. В. Воробйова, відмежовуючи предмет від об'єкта договору, зазначає, що під предметом договору розуміється основна дія (зобов'язання), яка визначає спрямованість договору: передача майна у власність або в користування, виконання роботи, надання послуги тощо У цьому випадку той об'єкт, щодо якого така дія здійснюється (конкретне передане майно; об'єкт, який створюється в результаті виконання роботи, або результат наданої послуги і т.д.), розглядається як об'єкт договору [8].

Відзначимо, що саме на чіткій диференціації предмета цивільно-правового договору, який є дією чи сукупністю дій, вчинення яких призводить до досягнення правової мети договору, та об'єкта, яким є майнові блага (майно, роботи, послуги), безпосередньо пов'язані з предметом договору, ґрунтується друга доктринальна концепція розуміння сутності природи цивільно-правового договору, яка знаходить широку підтримку серед вітчизняних дослідників. Так, С. І. Шимон зазначає, що предметом договору є основна дія (сукупність дій), яку слід вчинити для досягнення мети договору; для пойменованих у законі договорів ця дія визначена у законодавчій дефініції договору». Натомість об'єктом зобов'язання як цивільного правовідношення виступають майнові блага, яких стосується предмет договору [4, с. 63]. На цьому наголо-

шує й Т. В. Боднар, на думку якої предметом договору є зобов'язання як правовідношення; предметом договірного зобов'язання – вчинення конкретних дій (передання майна, сплати грошей тощо); «матеріальним об'єктом договірного зобов'язання» є майно (товар, гроші), які сторони повинні надати; предметом виконання є майно (товар, гроші), які сторони надають на виконання договору [9, с. 156].

Ще однією доволі поширеною в доктрині є позиція щодо комплексного розуміння предмета договору одночасно і як дії, і як майнових благ. Зокрема, О. А. Сурженко вважає, що предмет договору залежно від його виду може містити в собі два елементи чи один. Предмет договору, на його думку, містить два елементи: дії сторін та річ – для договорів купівлі-продажу, поставки, авторський тощо; дії сторін і те, на що вони спрямовані, – для договору підряду. Один елемент містить предмет договорів доручення, комісії, перевезення. Цей елемент – дії, до яких зобов'язуються сторони [10, с. 134–135]. Цей підхід підтримує й І. В. Стрижак, на переконання якого, предметом будь-якого договору завжди будуть певні дії з об'єктами цивільних прав – передача речі, ремонт будинку, виготовлення продукції, надання страхових чи інших послуг тощо [11]. Своєю чергою, М. М. Гудима зазначає, що справжнє значення предмета договору полягає не лише у визначенні кола майнових об'єктів, але і закономірностей їх обороту, тобто закономірностей діяльності суб'єктів права з приводу цих об'єктів. Із цієї точки зору предмет цивільно-правового договору повинен включати і дії його сторін із забезпечення його виконання, тобто реалізації своїх прав і обов'язків відносно відповідних об'єктів прав [1, с. 185].

Якщо проаналізувати вищевказані підходи до розуміння сутності предмета цивільно-правового договору із позицій відповідності їх загальнофілософському значенню категорії предмета як квінтесенції того чи іншого явища, сутнісного ядра, вважаємо, що найбільш виваженою та доктринально обґрунтованою є концепція щодо сприйняття предмета цивільно-правового договору як основної дії чи сукупності дій, вчинення яких призводить до досягнення правової мети договору, адже, по-перше, саме специфіка дій, вчинюваних сторонами договору на виконання його умов, є ключовим критерієм диференціації цивільно-правових договорів, здатним якісно та змістовно відобразити правову природу тієї чи іншої домовленості та відмежувати її від іншої; по-друге, у процесі вироблення концептуальних положень договірного права, зокрема, у питанні визначення предмета договору, слід керуватися принципами уніфікованості та універсальності, які дозволяють застосувати певний підхід до усіх договірних конструкцій, з огляду на що позиція щодо розуміння предмета договору як дій та майна на тлі відсутності у деяких договірних конструкцій майнового об'єкта, на який відбувається вплив з боку сторін договору, не вбачається доречною; зазначене набуває особливої актуальності у контексті дослідження предмета договору управління чужими справами; по-третє, майно чи майнові блага, щодо яких здійснюються дії, що складають предмет договору, лише індивідуалізують та уточнюють останній, проте не надають розуміння сутності домовленості та її мети як регулятора певного виду цивільних правовідносин, на відміну від основних дій, які повинні вчинити сторони на виконання договору; при цьому специфіка цих дій відображає каузу (юридичну мету, підставу, направленість) договору, яка, своєю чергою, слугує засобом розмежування цивільно-правових договорів одне від одного.

З урахуванням зазначеного вбачається, що підхід щодо включення у розуміння предмета договору майна чи майнових благ, який підтримується вітчизняними дослідниками та знаходить своє відображення у положеннях цивільного законодавства, очевидно, заслуговує на справедливу критику як такий, що: а) не відповідає істинній сутності категорії предмета цивільно-правового договору; б) не може бути застосований до усіх різновидів договорів як універсальний; в) не здатен слугувати концептуальним підґрунтям для диференціації договорів і побудови їх цілісної системи, з огляду на що потребує ревізії та переосмислення з боку нормотворчих органів, особливо на тлі активних процесів рекодифікації цивільного законодавства України. Вважаємо, що під предметом цивільно-правового договору слід розуміти сукупність визначених домовленістю між сторонами найбільш сутнісних дій, що здійснюються на виконання умов договору шляхом впливу на певний майновий об'єкт з метою досягнення правової мети договору та відображають зміст домовленості між сторонами. Вважаємо, що запропонована дефініція є універсальною, відповідає основним доктринальним положенням договірного права та може бути застосована для визначення предмета усіх цивільно-правових договорів, як тих, що опосередковують обіг майнових благ, так і тих, що не пов'язані з останнім.

Висновки. Екстраполюючи зазначене на досліджувану договірну конструкцію, робимо висновок про те, що предметом договору управління чужими справами є дії юридичного та фактичного характеру, здійснювані управителем у процесі реалізації делегованих установником управління повноважень з управління справами останнього з метою забезпечення упорядкованості справ установника управління у тій чи іншій сфері його життя чи діяльності. На нашу думку, саме такий підхід до розуміння предмета договору управління чужими справами здатен, по-перше, вичерпно відобразити сутність і основне призначення цього договору як регулятора певного виду цивільних правовідносин, його функції у механізмі договірного регулювання, а по-друге, розкрити специфіку його правової мети та тих результатів, яких прагнуть досягнути суб'єкти цивільних правовідносин при використанні досліджуваної договірної конструкції.

Водночас, поряд із предметом слід окремо виділити й об'єкт цього договору як самостійну категорію, що відображає те, з приводу чого здійснюється діяльність сторін договору, яка складає його предмет. Не вдаючись до детального аналізу питання про сутність об'єкта договору, яке є також доволі дискусійним, вважаємо за доцільне підтримати думку І. В. Борщевського, який зазначає, що вирішувати питання щодо визначення об'єкта договору слід, виходячи з норм ЦК України. Так, ст. 177 ЦК України зазначає, що об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. Тотожність об'єкта прав і об'єкта правовідносин є прийнятою в науці цивільного права – право є завжди елементом правовідношення, і тому поняття «об'єкт права» і «об'єкт правовідношення» збігаються [12].

На підставі зазначеного робимо висновок про те, що об'єктом досліджуваного договору є послуга з управління чужими справами, яка полягає в забезпеченні управителем стану впорядкованості й організованості тієї чи іншої сфери діяльності установника управління на підставі делегованих управителеві повноважень. При цьому у процесі чи за наслідком здійснення таких повноважень допускається виникнення певного об'єктивованого результату, наприклад, додаткового прибутку юридичної особи корпоративного типу у вигляді грошових коштів, однак такий результат не є складовою правової мети договору та позбавлений самостійного характеру. Послуга з управління чужими справами як об'єкт досліджуваного договору нерозривно пов'язана з предметом останнього і ним обумовлюється.

Список використаної літератури:

1. Гудима М. М. До питання про поняття предмета цивільного договору. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 183, 185.
2. Мороз О. В. Предмет цивільно-правового договору. Право та інновації. 2020. № 1. С. 41.
3. Hugh Evander Willis. Subject matter. Columbia Law Review, Vol. 9. № 5 (May, 1909), P. 419–420. URL: https://www.jstor.org/stable/1109895?seq=8 (дата звернення: 20.10.2024).
4. Шимон С. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки до наукової дискусії. Юридична Україна. 2011. № 4. С. 62–63.
5. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. С. 527. URL: http://sum.in.ua/s/predmet (дата звернення: 20.10.2024).
6. Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. С. 495. URL: http://sum.in.ua/s/ob.jekt (дата звернення: 20.10.2024).
7. Ходико Ю. Співвідношення об'єкта цивільних правовідносин (прав) та об'єкта цивільно-правового договору. Юридична Україна. № 3, 2009. С. 56.
8. Воробйова О. В. Складання договору. URL: (дата звернення: 20.10.2024).
9. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання в цивільному праві (Заг. положення) : навч. посіб. К. : Юстініан, 2007. С. 156.
10. Сурженко О. А. К вопросу о предмете договора в гражданском праве. Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. Вип. 53. С. 134–135.
11. Стрижак І. В. Проблема визначення поняття «предмет договору». Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право». 2010. №2 (5). URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vamsup_2010_2(5)__22.pdf (дата звернення: 20.10.2024).
12. Борщевський І. В. Договір найму (оренди) нерухомого майна : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. О., 2004. 204 с.

Kartashov V. V. The subject of the contract for the management of other people's affairs

The article is devoted to the study of the peculiarities of the subject of the contract for management of other people's affairs. The author criticizes the approach to understanding the subject matter of a contract as property or property benefit, since it conceptually makes it impossible to differentiate civil law contracts and negates the purpose of building their integral system. On the basis of the analysis of a number of theoretical works, it is established that the most balanced and doctrinally sound is the concept of perceiving the subject matter of a civil law contract as the main action or a set of actions which lead to achievement of the legal purpose of the contract, since, firstly, it is the specifics of actions performed by the parties to the contract pursuant to its terms which is the key criterion for differentiation of civil law contracts, capable of qualitatively and meaningfully reflecting the legal nature of a particular agreement and distinguishing it from another. The subject of a civil law contract should be understood as a set of the most essential actions determined by agreement between the parties, which are carried out pursuant to the terms of the contract by means of impacting a certain property object with a view to achieving the legal purpose of the contract and reflect the content of the agreement between the parties. Based on the above, the subject of a contract for the management of other people's affairs should be understood as actions of a legal and factual nature performed by the manager in the course of exercising the powers delegated by the settlor to manage the latter's affairs in order to ensure the orderliness of the settlor's affairs in a particular area of his life or activity. Along with the category of the subject matter, the author also distinguishes the object of this contract as an independent category which reflects what the parties to the contract are engaged in, and which constitutes its subject matter. It is proposed that the object of the contract for management of other people's affairs should be understood as a service which consists in ensuring by the manager of the state of orderliness and organisation of a particular area of activity of the manager on the basis of the powers delegated to the manager.

Key words: *civil legal relations, contract, contract for the management of other people's affairs, subject of the contract, object of the contract, property, service.*